EESTI VABARIIGI TARTU ÜLIKOOLI

TOIMETUSED

ACTA ET COMMENTATIONES

UNIVERSITATIS TARTUENSIS

(DORPATENSIS)

B

HUMANIORA

XXXIII

TARTU 1936

EESTI VABARIIGI TARTU ÜLIKOOLI

TOIMETUSED

ACTA ET COMMENTATIONES

UNIVERSITATIS TARTUENSIS (DORPATENSIS)

B

HUMANIORA

XXXIII

TARTU 1936

K. Mattieseni trükikoda o.-ü., Tartu 1936.

Sisukord. — Contenta.

1. **Aug. Annist (Anni).** F. R. Kreutzwaldi „Kalevipoeg". II osa: „Kalevipoja" saamislugu.
Referat: F. R. Kreutzwalds „Kalevipoeg". II. Teil: Die Entstehungsgeschichte des „Kalevipoeg".
2. **H. Mutschmann.** Further studies concerning the origin of Paradise Lost. (The matter of the Armada.)
3. **P. Arumaa.** De la désinence *-tъ* du présent en slave.
4. **Oskar Loorits.** Pharaos Heer in der Volksüberlieferung. I.
5. **E. Kieckers.** Sprachwissenschaftliche Miscellen. XII.

F. R. Kreutzwald a. 1844.
Hueber'i maal ÕES-i kogus.

F. R. KREUTZWALDI „KALEVIPOEG“

II OSA

„KALEVIPOJA“ SAAMISLUGU

AUG. ANNIST (ANNI)

MIT EINEM REFERAT:

F. R. KREUTZWALDS „KALEVIPOEG“

II. TEIL: DIE ENTSTEHUNGSGESCHICHTE
DES „KALEVIPOEG“

TARTU 1936

K. Mattieseni trükikoda o.-ü., Tartu 1936.

Saatesõna.

Palju on kirjutatud „Kalevipojast", mitte vähe ka tema saamisloost. G. Blumberg ja L. v. Schröder, V. Reiman ja U. Karttunen, M. Kampmann ja mitmed teised on siin kogund palju ainest, selgitand ka küllalt õieti sündmuste peakäigu. Nii et seda suuremat ei muuda ka viimasel ajal juurdetulnud uue allikmaterjali analüüs ega seni laialipillatud üksikandmete kokkuvõte.

Kuid ei ole „Kalevipoja" saamislugugi nii lihtne, et selle kujutuseks jätkuks ainult ajaliselt reastatud välisfaktide kogust või koolikirjandusloo poolest peatükist. Meie rahvuseepose kultuuri- ja kirjandusloolised „juured" pole vähem keerukad, sügavad ja uurimistväärivad, kui on ta folkloristlikud allikad. Kui hiiglase üks jalg toetub meie enda rahvapärimuse tuhandeaastasele minevikule, siis teise äärjooni võib selgemalt jälgida vähemalt sada aastat läbi meie ning Euroopa kirjandusloo voogude, kõnelemata eepose kui liigi enam kui paarituhande-aastasest eelarengust. Ja enam kui paarikümne aasta (1839—1862) jooksul moodustab eesti eepose mõtte sünd ja järkjärguline teostumine otse tolleaegse kirjandusloo peaküsimuse. Ning peale selle: on ju see ajajärk ning ta miljöö meile küllalt huvitav ka sellisena. On ju see, kuigi veel nii saksapäraselt estofiilne, siiski nagu kolle, kus aegamööda köevad ja valmivad paljud ideoloogilised sädemed, mis hiljemini, vastava inimmaterjali vabanedes, nii järsku aitavad sütitada ärkamisaja rahvusluse suured leegid.

Kuigi siin kõik veel tundub nii abstraktne ja „filoloogiline" — see on ometi nagu filoloogiline eelmäng meie ärkamisele, mingi „proloog taevas", kus rahva jumaliku Elutahte ning kõrvaltvaatava mefistolise mõistuse vahel veel põhimõtteliselt vaieldakse selle rahvuse elu ja surma, elu- ja kultuurikõlvulisuse üle. „Kas maksab või ei maksagi võidelda ta kultuurrahvaks tõstmiseks" — see on kõigi nende aastakümnete õhus rippuv suurprobleem, vähemalt intelligentsi piirides. Ja teine tema sarnane: „kui võidelda, siis kuidas?" Kuidas tõestada seda tõulist kultuurikõlvulisust, kas ainult t e a d u s l i k u l t arvestada seda, mida see praegune rahvas tõesti omab, või näha ja i s e edasi arendada ka neid d i s p o s i t s i o o n e, mis tema loomuses ja loomingus peidetult esinevad? Siin on veejagaja endise, ainult-filantroopilise estofiilsuse ning juba ärkamisaega tüüriva „nooreestluse" vahel.

„Kalevipoja" saamislugu — eks see ole nagu ise terve eepos, lugu ühe rahva veel „müütilistest" esiärkamisvõitlustest, kus veel alles mõned üksikud „heerosisad" esindavad neid jõude ja püüdeid, mis hiljemini liigutavad tuhandeid ja sadutuhandeid! See lugu on kangelaseepiline, lugu ü k s i-

kute sangarlikust võitlusest paljude vastu, võitlus ainult asja ning armastuse pärast, ilma et endalgi oleks olnud palju lootust võidule. Ja see on mitmeti traagiline kangelaslugu, kus vastaseks on ka asjade eneste olemuses peidetud saatus, kus tahetakse liiga vähest teha liiga palju, kus ideaal on liiga kõrge, nii et ta teostus peab mõnes suhtes ebaõnnestuma. Kuid maailma kultuuriloos on küllalt näiteid ka väärtuslikest ebaõnnestumistest, suurtest torsodest. Ja just suurte riskimiste, suurte saltomortale'de kaudu on sündind meie enestegi ärkamissajandi päädpööritav tõus. K. J. Petersoni, Koidula, Jakobsoni ja teiste suur-elude traagilised tähelennud iseloomustavad seda samuti kui „Kalevipoja", Eesti Kirjameeste Seltsi, 1905. a. revolutsiooni, „Noor-Eesti" jne., jne. fragmentaarsed suurteod. Kuni 1919. a. suure hüppeni.

Tunda selle „Kalevipoja" sünnimiljöö asja-edendavat või pidurdavat ja segavat mõjudünaamikat, jälgida ja niipalju kui võimalik ka kausaalselt siduda meie rahvuseepose sünni rohkeid ja keerulisi üksikseiku — see on möödapääsematu, kui tahame õieti mõista tema kirjanduslikkugi ilmet, selle väärtusi ja nõrkusi. Sellele ülesandele vastata püüdmisest on kasvand käesolev teos.

Tema metoodilisist põhimõtteist ja lähteviisidest on kõnet olnud juba tema eelkäijas („Kalevipoeg eesti rahvaluules"), samuti on seal tutvustatud allikmaterjali, lühendeid, tänatud töö valmimist abistand isikuid. Ainult käesoleva osa pildimaterjali hankimisel lahkesti kaasa aidanuist olgu veel tänuga mainitud E. R. Muuseumi ja Õp. E. Seltsi, nende vastavaid tegelasi, hr. K. Ehrmanni Võrus ning dr. P. Johannsenit Tallinnas. Samuti pälvib veelkordset tänu prof. W. Andersoni ja dr. phil. h. c. J. V. Veski suur abi ka selle osa lõpliku korrektuuri puhul.

A. A.

Tartus, 4. I 1936.

Sisukord.

1. Jõud ja juured.

A. „Kalevipoja" kirjanduslooline tagapõhi Euroopas.

1. Rahvaluule-harrastuse alustest ja arengust.

§ 1. Esiromantika ja rahvaluule 1
§ 2. Saksa kõrgromantika ja rahvaluule 5

2. Rahvusliku sangarieepose alustest ja arengust.

§ 3. Rahvuseepose ülesandeid ja liike 8
§ 4. Klassitsistliku eeposepoeetika areng 11
§ 5. Romantilise poeem-eepose sünd ja areng 13
§ 6. Eepose allakäik 17

B. „Kalevipoja" sünni kirjanduslooline tagapõhi Eestis.

1. Pääjooni ühiskondlikust ja ideoloogilisest miljöödünaamikast.

§ 7. Alus ja alged 19
§ 8. Areng reaktsiooni ajal (umb. 1825—50) 25

2. Eesti rahvaluule- ja muinsuse-harrastuse algus.

§ 9. Rahvalaulu avastus 29
§ 10. Muinsuse luulendus 34
§ 11. Soome eeskuju ja K. J. Peterson 40

3. Muinasluule harrastus 1830-ndail aastail.

§ 12. Romantismi läbimurd baltisaksa luulemaitses 45
§ 13. Muinsusluule poliitilise võitlusabinõuna 49
§ 14. Eesti rahvaeepose idee sünd 52
§ 15. Teoreetilisi eeldusi 60

4. Kriis ja pinnavalmistus 1840-ndail aastail.

§ 16. Miks vaikis Faehlmann? 67
§ 17. Faehlmanni „Kalevipoja" üldilme 73
§ 18. Rahvaluule baltisaksa kirjanduses 1840-ndail aastail . . . 80
§ 19. Tellimine Võrust a. 1850 ja selle tähendus 84

2. Kreutzwaldi ettevalmistus.

§ 20. Poisipõlv ja rahvapärimused 90
§ 21. Küpsemisaeg ja selle kõverkäigud 99
§ 22. Rahvalaulude ümbertöötuse algus 107
§ 23. Setumaa — Eesti Karjala? 114
§ 24. Isiklikke ja teaduslikke eeldusi 124
§ 25. Rahvus-kirjanduslikke eeldusi 131

3. „Kalevipoja" väline saamiskäik ja selle miljöö.

1. Käsikiri.

§ 26. Esialgne proosamuistend (aprill 1850 — märts 1853) . . 136
§ 27. Esimene värssredaktsioon (1853) 144
§ 28. Teise värssredaktsiooni algus (1854) 152
§ 29. Eeltormid ja teise värssredaktsiooni lõpuleviik (1855) . . 157

2. Avaldamine ja vastuvõtt.

§ 30. Esimeste laulude valmimine ja saade 161
§ 31. Arvustus ja selle mõju 170
§ 32. Keskosa (VII—XV loo) valmimine (1858—60) 176
§ 33. Lõpposa (XVI—XX l.) valmimine 184

3. Järeltöid ja juhtmõtteid.

§ 34. Rahvaväljaanne (1861—62) 195
§ 35. Koostussihid ja nende areng 203
§ 36. Ainekäsitluse areng 209
Täiendusi 215
Autorite register 216
Asjaregister 219
Lisa: Täiendusi käesoleva teose I osale (Kalevipoeg eesti rahvaluules) 221
Referat: Die Entstehungsgeschichte des „Kalevipoeg" 228

Joonised ja pildid tekstis.

1. „Ossiani laulude" I osa tiitelleht 33
2. G. Merkeli kujutus läti muinasusundist 36
3. „Waina-Möinen, soomlaste Orpheus" 41
4. „Wannemunne laul" 53
5. Kaks katket Faehlmanni kõne käsikirjast a. 1839 57
6. Katke G. Schultz-Bertrami kõne käsikirjast a. 1839 65
7. Prof. K. J. S. Morgenstern 101
8. Elias Lönnrot 109
9. Kreutzwaldi perekond a. 1851 129
10. Kreutzwaldi maja Võrus 134
11. Võru turg XIX saj. keskel 135
12. Emil Sachssendahl 139

13. Osa Alg-„Kalevipoja“ käsikirjast 1853 147
14. August Ahlqvist 163
15. Paavo Tikkanen 164
16. „Kalevipoja“ I trüki tiitelleht 165
17. Näide „Kalevipoja“ I trüki tekstist 166
18. Kreutzwald 1861 177
19. „Kalevipoja“ I trüki välimus 187
20. Kreutzwald Joh. Köleri maali järgi a. 1864 194
21. „Kalevipoja“ II trüki tiitelleht 201

Pildid kriittahvlell.

Fr. R. Kreutzwald a. 1844 . . . . . Esileht
Tahvel I, nr. 1. August Wilhelm Hupel.
„ „ „ 2. Garlieb Merkel 48
„ II, „ 3. Arnold Friedrich Johann Knüpffer.
„ „ „ 4. Kristjan Jaak Peterson 49
„ III, „ 5. Friedrich Robert Faehlmann 56
„ IV, „ 6. Georg Julius Schultz (pseud. Dr. Bertram) . . . 64
„ V, „ 7. Kalevipoja säng Ehaveres. Fr. Schlateri maal.
„ „ „ 8. Kääpa jõe sild. Fr. Schlateri maal 120
„ VI, „ 9. Võru XIX saj. keskel 121
„ VII, „ 10. Alexander Heinrich Neus.
„ „ „ 11. Eduard Ahrens 152
„ VIII, „ 12. Woldemar Schultz.
„ „ „ 13. G. M. Santo 153
„ IX, „ 14. Anton Schiefner.
„ „ „ 15. Carl Reinthal.
„ „ „ 16. Gustav Blumberg 208
„ X, „ 17. Kreutzwald vanas eas 209

Teine osa.

1. Jõud ja juured.

A. „Kalevipoja" kirjandusloolline tagapõhi Euroopas.

1. Rahvaluule-harrastuse alustest ja arengust.

§ 1. Esiromantika ja rahvaluule.

Pääle oma folkloristliku aluse erineb „Kalevipoja" sünd tavaliste kirjandusteoste omast veel eriti ühe asjaoluga. Ja nimelt: ta sünni-idee ega esialgne kavand pole pärit ta hilisemalt teostajalt, vaid viimase ühelt või enamaltki eelkäijalt, teataval määral koguni tervelt seltsilt, ning juba seega kollektiivne, „aja" tung-idee. Samuti tema teostus on toimund kollektiivsete soovide ja oleviku ning mineviku arvamuste ja eeskujude mõjustuse all, kuna autor päälegi neile vastata just on tahtnud. Kui siis juba iga teise, ka kõige isiklikuma kirjandustoote sünnis ja iseloomus on väga palju üldist, või, Voltaire'i sõnu tarvitades, „peaaegu kõik on imitatsioon", kohustab see „Kalevipoja" sünni-iseärasus meid veel harilikust enamgi juhtima tähelepanu vastavale a j a ideedünaamikale ja selle varemaile teostustele. Selle sugestiooni lained, kuigi murdudes läbi Kreutzwaldi isikliku prisma, pidid veel enamgi kui harilikult mõjustama teose iseloomu.

Selleks t a g a p õ h j a - s e l g i t a v a t e ü h e n d u s n i i t i d e osutamine „Kalevipoja" ning Euroopa üldkirjandusloo vahel on kogu käesoleva teose üks pää-ülesandeid, mille tulemusi on võimatu esitada juba siin. Ajaloolis-orgaanilise ülevaate saamiseks leeneb kasulik ometi juba alguses üldisest „Kalevipoega" mõjustand jõuvälja kirevusest esile tõsta vähemalt mõned iseloomustavad ja orienteerivad p õ h i t e n d e n t s i d, mis võimaldaksid kinnitus- ja lähtumispunkte järgnevaile ühendusjoontele. Muidugi mõista võib selline perspektiivne taustajoonistus sündida ainult väga suurte üldistustega; vaatame ju ainult tähtsamaid meid huvitavaid fakte, ja sedagi vaid meid huvitavast küljest.

„Kalevipoeg" on rahvuslik, oma vaimult rahvusindividualistlik, eesti muinsust heroiseeriv ja eesti rahvaluulele tuginev eepos. Selle provisoorse määritluse üksikelementidest lähtudes püüamegi iseloomustada vastavate mõtete ja liikumiste algupära ja arengut.

1. „Kalevipoja" sünd on osa ja tagajärg üle-euroopalisest isikut-vabastavast kultuurliikumisest, n. ö. „Põhja renessansist", mis algas Lääne-Euroopas juba umbes 18. sajandi keskpaigu (esiromantika) ja oli oma mõju tipul 19. sajandi algupoolel (esiromantikast mõjustatud uusklassika ja romantika). Selle kõige üldisemaks iseloomujooneks võiksime pidada individualistliku, isikust lähtuva ja isikupärase elutunde progresseeruvat läbimurdu heteronoomseist ja konventsionaalseist seadustest ning vormidest väga mitmel alal, niihästi filosoofilisel, eetilisel ja esteetilisel kui ka majanduslikul, poliitilisel ja rahvuspoliitilisel (näit. juba Shaftesbury entusiasmi-filosoofia leving, Young'i j. t. esteetika „originalism", Rousseau „naturism" ja „primitivism", Hamann'i ja Herder'i irratsionalism, — vastavalt individuaalse rahamajanduse edu, vabakaubanduse ja kodanliste vabaduste nõue, Prantsuse revolutsioon, rahvuslikud vabadusliikumised jne.).

2. Algavat (esi)romantilist (eriti saksa „tormi ja tungi" voolu) elu- ja kunstikäsitust eraldavad eelmisest, n. n. klassitsistlikust elutundest ja -vormist umbes järgmised tähtsamad tunnused: Ratsionalistliku, kirikut-arvustava, immanentsega piirduva rahuliku optimismi ja tasakaalu asemel — irratsionaalsus, tundmusreligioon, kurbusegi nauding, pessimistlik, kuigi võitlev kahtlus ja absoluudi igatsus; kirgede ning tundmuste mahasurumise ja kodanlise korralikkuse asemel — „tundmuste-õndsus" (esmalt eriti moraalse ilmega), suurte kirgede (Prometheuse!) ihalus ja kõigist sidumatu geeniuse kui „Jumala hääle" kultus; kõige primitiivse ning „harimatu" halvastuse ja kultuuri-ülistuse asemel — primitiiv-loodusliku ja siis ka alamkihtide ihalemine; aristokraatiavaen ning üldse oleviku kultuuri põlgus; rahva koolmeisterliku õpetamise asemel — rahvalt õppimine ja rahvasse sulandumine; evolutsiooni asemel — revolutsiooni ideaalid; mõistusepärase, reegleid ja autoriteete jälgiva „objektiivse" luulesihi asemel — tungdünaamilise, entusiastliku, originaalse, subjektiivse väljenduse luule taotlus; kunstiteoste läbikaalutud ja mõõdetud, plaanikindla ja viimisteldud ülesehituse asemel — orgaani-

line kasv seest välja, improvisatoorne katkendlikkus ja juhulisus; staatilis-sümmeetrilise asemel — rütmiline, ja plastilise asemel — musikaalne kujundusprintsiip; harmoonilise üld- ja ideaal-ilusa asemel — valimatu ja piiramatu elamusilu ning karakteerse taotlus, jne. [1]).

3. Esiromantilisele luuleharrastusele omandab ka rahvaluule (resp. muinasluule) erakordse väärtuse iseäranis seetõttu, et see enam kui klassitsistlikud tooted rahuldab ta isikupärase ja originaalse, värske ja elamusrikka ning muus suhtes „ehtsa luule" igatsust ja on eeskujuks ning abinõuks ta võitluses eelmainitud „reegliluule" vastu („Luule on inimsoo emakeel"). Pääle vana-heebrea luule (Vana Testamendi) kasustatakse selleks muinas-skandinaavia, eriti aga kelti ja inglise keskaegseid ballaade (Macpherson, Percy) ja hiljemini ka teiste, isegi väikeste ja eksootiliste rahvaste rahvalaule (Herder j. t.).

Sest aktuaalsest funktsioonist aga sõltub ka: 1) et rahvaluulet veel kaua kuigi selgelt ei eraldatud muust ülistatud „originaal-luulest", isegi mitte uuemate ja kaasaegsete autorite omast; 2) et temas nähti ja hinnati eriti kaasajale meeldivaid elemente (tugevat tundetooni, kuid siiski veel klassitsistlikult „ilusat" sõnastust, suuri, kuid siiski võimalikult moraalseid kirgi, eriti heroilisi ja erootilis-sentimentaalseid, hiljemini ka müstilis-jubedaid elamusi jms.), ja 3) et viimaseid temas püüti rohkendada ka väljaandjate ning ümbertöötajate eneste poolt. Eriti selle valdava lisanduse ja ajakohase edasiluuletuse tõttu võitsid Macphersoni „Ossiani laulud" oma määratu menu [2]).

4. Rahvaluule harrastusega ühes areneb samust isikupäraselt „ehtsa luule" taotlusist lähtudes ka nõue kunstluule rahvalikkuse (s. o. lihtsuse, demokraatsuse, kõigile nauditavuse [3]) ja ühtlasi rahvuslikkuse, s. o. rahvusindividuaalsuse järgi, sest alles võimalikult ligidalt jälgides endas avaldu-

[1]) Vrd. A. Köster, D. deutsche Literatur d. Aufklärungszeit, Heidelberg, 1925; Merker-Stammler, Reallexikon, „Sturm u. Drang".

[2]) P. Van Tieghem, Le Préromantisme, Paris, 1924, lk. 19—196; H. Lohre, Von Percy zum Wunderhorn, Beiträge zur Geschichte der Volksliedforschung in Deutschland, Palaestra 22, Berlin u. Leipzig, 1912. A. Blanck, Den nordiska Renässanssen i sjuttonhundratalets litteratur, Diss. Upsala & Stockholm, 1911; W. Drechsler, D. Stil des Macphersonschen Ossian, Diss. Berlin, 1904; Herder, Volkslieder, Vorwort z. II. Teil.

[3]) Vrd. Bürger, Herzensausguss über Volks-Poesie, 1776.

vat geeniust kui „Jumala häält" võib luua kõige ehtsamalt ja originaalsemalt (Hamann, Herder). Kolmandaks liitub sellega juba Saksaski varemalt tõusnud rahvuslik-patrioot i l i n e luuletendents (Klopstock, „Hainbund"), mis tahab vabaneda võõrrahvaste (eriti siis prantsuse) ülemvalitsusest ja kõigi abinõudega püüab tõsta lugupidamist oma maast ja rahvast, üldse germaani tõust, ta kultuurist ja selle minevikust. Juba Montesquieu' jt. m i l j ö ö - t e o o r i a l e toetumise abil kujuneb sest aegamööda „septentriomaaniline" usk kõigi põhjarahvaste moraalsest edemusest ja nende muinaskultuuri kõrgusest, siis n. ö. „K u n g l a" idee, mis kajastub hiljemini Eestiski.

Rahvalik, rahvuslik, patriootiline — kõigi nende kolme sihi saavutuseks on rahvaluule kasustatav vastuvaieldamatu lähtekohana ja rahva kultuurijõu parima tõestisena — on arusaadav, et ka nende lükkel tema kogumine, uurimine ja muu harrastus saab üheks tähtsamaks kaasnähtuseks ja abiks rahvus-individualistlikule kultuurilisele ja poliitilisele ärkamisele ja eneseteostusele, mitte üksi Saksas, vaid ka muil, „nooril" rahvail. Eriti aga väikerahvail, kellele nende rahvaluule oli otse tähtsam mineviku kultuuripärand [4]).

5. Lõppeks: Lääne-Euroopas tol ajal leitav ja imeteldud rahvaluule oli näit. eesti omast sootuks erinev kogu oma elutundelt ja laadilt, miljöölt, aineilt, stiililt ja algupäralt. Eeskujuandvais Percy ja Herderi kogudes on valdav enamik h e r o i l i s e või e r o o t i l i s e sündmustiku ja põhitooniga ballaade ja romansse, sageli ühenduses üle-euroopalise keskaegse rüütliluulega, tihti sündindki aristokraatses miljöös, või sellest vähemalt mõjustatud. Nende iseloomustavaiks joonteks on „romantilised", s. o. enamasti armulugudega seotud imelikud ja dramaatilised sündmused, kuningate, aadlikkude ja teiste sangarite (ka röövelsangarite) vahvus ja suurmeelsus, nende daamide (või ka lihttütarlaste) lõpmatu truudus jne. Temaatikale vastab ka laulude dramaatiline ja keskendatud ülesehitus, õilis ja sentimendirikas sõnastus, musikaalne, tihti rohkete lõpp- ja refräänriimidega värsistus jne. Heroiline element on esikohal ka varemaid ajajärke kajastavais skandinaavia (Edda j. t.) lauludes; pääle selle huvitasid nood eriti oma mütoloogiaga, mille abil katsuti

[4]) Van Tieghem, eeltsit. Le Préromantisme, lk. 37 jj., 109 jj., 165 jj. Wiegand, GDD, lk. 116 j.

värskendada ja asendada allegooristund ja kulund antiikmütoloogiat („Hainbund"). Lüürikastki hinnatakse kõigepäält erootilis-sentimentaalse („Minnesang'i") või siis jälle rahvalik-religioosse ilmega laule (Herder, M. Claudius). Talupoegrahva miljööd ja argielu kajastav lüroeepika ja vähe-erootiline lüürika, nagu eesti (ja samuti „idüllilise karjasegeeniusega" läti ja leedu) rahvalaul on seepärast kogu ajajärgule võrdlemisi võõras ja vähehuvitav, kuigi vahel kiidetakse ka selle lihtsust ja tunde-ehtsust (vrd. § 8).

§ 2. Saksa kõrgromantika ja rahvaluule.

1. Kaheksateistkümnenda sajandi viimasel poolteisel aastakümnel sünnib Lääne-Euroopa suurmail, nii Saksas, juba teatav taandumine esiromantilistest ideaalidest, mis vähendab huvi ka rahvaluule vastu. See kajastub osalt Saksa mõjualuseil kõrvalmailgi [5]). Näib, nagu oleks rahvaluule juba täitnud oma ülesande vahetu ja tunde-ehtsa luule eeskujuna, seda enam, et tähtsamad endised „tormtunglejad", Goethe ja Schiller individuaalse ja karakteristlik-ühekordse asemel uuesti hakkavad taotlema klassiliselt üldinimlikku ja tüüpilist. Isegi Goethe rahvaluule-ainelised ballaadid omandavad teatava õpetlik-paraablilise kõrvaltooni [6]).

Kuid pääjoontes peame nentima eriti meile huvitavat tõsiasja, et ka s e e klassika viimane periood (või uusklassika sõna kitsamas mõttes) kaugeltki ei halvasta rahvaluulet enam barbaarsena nagu varem, valgustusaegne kirjandus. Endiselt austab ja kasustab näit. Goethe rahvaluule aineid ja võtteid, ja kui neid mitte enam endiselt ihaldes, siis osalt ka seepärast, et ta neilt tähtsama siiski juba oli õppind. Ka ses suhtes on uusklassika siis suurel määral süntees endisest klassikast, uuendatud antiigi mõistmisest ja vahepäälsest esiromantikast. Seda peame meeles pidama ka mitme teise maa „uusklassiku" puhul, kelle töist ometi leiame rohkesti romantilisi elemente (nii näit. Puškin, Tegnér, Runeberg — ja osalt ka Kreutzwald).

2. Rahvaluule harrastusele uue hoo andnud Saksa k õ r g r o m a n t i k a t veetleb esmalt eriti rahvaluule f a n t a s t i-

[5]) Vrd. näit. Soomes, vt. Anttila, lk. 338.
[6]) Vrd. Wiegand, GDD, lk. 154.

line, salapärane külg, sest see laseb aimata müstilisi loodusjõude ja annab eeskuju uue mütoloogia loomiseks, mida peetakse luule kõrgeimaks eesmärgiks (Schelling, A. W. Schlegel). Nii harrastatakse ja aimatakse järgi iseäranis rahva muinasjuttu ja saagat nende ime- ja jubedusmeeleoludega ja mitmesuguste rahva-usundlikkude kujutlustega (igasugused haldjad ning vaimud, näkid, nõiad jne.; vrd. Tieck'i, Novalis'e, Brentano', La Motte-Fouqué', Hoffmann'i, Chamisso', Hauff'i j. t. muinandiloomingut [7]). Ühtlasi peame meeles pidama, et alles kõrgromantikaga vähehaaval kaob rahvamuinasjuttude ratsionalistlik-skeptiline, koomikat ja pikantsust taotlev moderniseerimine (nagu rokokoo-ajal). Eeskätt meeleolu-taotlevate järeleaimuste kõrval antakse nüüd juba välja ka ehtsaid rahvajutte, mis ainult intuitiivselt ja rahvapärases laadis on silutud ja ümmardatud (Jakob ja Wilhelm Grimm'ide kogu 1812).

3. Ka kõrgromantika hindab rahvalauludes ja aimab järele kõigepäält sentimentaal-erootilise ilmega motiive ja meeleolusid, kuid varem heroilise toonitus muutub enam dekoratiivseks ja esikohale astub igatsuslik ja tihti ka imetaoline element, lapselik lihtsus ja passiivne õnneusk, rännumotiivid jms. (Nii eriti Heidelbergi ring, Brentano, Eichendorff, kuid ka Rückert, Heine j. t.) Ballaadid, enamasti keskaegse miljööga ja igasugustest rahvasaagadest ammutatud, on hilisemas romantikas jälle väga harrastatud (Uhland, Chamisso j. t.). Alles kõrgromantika määritleb selgemalt rahvalaulu mõiste (A. W. Schlegel) ja annab välja kindlamalt valitud rahvalaulude kogu (Arnim-Brentano „Des Knaben Wunderhorn" 1806—08). Kuid siingi arvatakse võimalikuks rahva redaktsioone õige rohkesti täiendada ja paiguti isegi üsna väheseil proosaandmeil uusi „rahvalaule" luua („Lore-Lay").

4. Rahvaluule-harrastuse levinguks ja selle laadiks väga oluline on ka, eriti kõrgromantika poolt teoreetiliselt toonitatud, rahvaluule rahvuslik ja rahvuskultuuriline tähendus. Jätkates Herderit ei nähta selles mitte üksi looduslik-värsket „ehtsat luulet" ja teistest erineva „rahva vaimu" häält, vaid tehakse

[7]) Wiegand, GDD, lk. 183 j.; R. Benz, Märchendichtung d. Romantik, Gotha, 1908; R. Huch, D. Romantik I, Lpz. 13. Aufl. 1924, lk. 314—328.

otse kohustuslikuks seda jälgida kõige muu luule alusena. A. W. Schlegel seab saksa kultuurile eesmärgiks olla küll humaanselt kosmopoliitlik, nagu nõudis seda klassikagi kultuuritahe, veel enam kaasa elada kõigi teistegi rahvuste ja nende kultuuritoodetega, kuid olla ometi ühtlasi ja eriti rahvuslik, saksapärane, ning selleks kogu uus r a h v u s luule põhjendada muinaskultuurile, eriti rahvaluulele ja mütoloogiale kui rahva esimesele luulele [8]). Ning vähe hiljemini (1812) seab ta vend Friedrich Schlegel otse kirjanduse „esimeseks ja ürgsemaks ülesandeks — — rahvusele omapäraseid mälestusi ja saagasid alles hoida ning ilustada ja ta suurt minevikku ülendatuna mälestuses pidada; nii kuis see sünnib kangelaseepostes, kus on vabalt ruumi imelikule ja kus luuletaja jätkab mütoloogiat" [9]). Nii on antud selgelt ja konkreetselt suund kogu romantilis-rahvusindividualistlikule luuletahtele: seda rahvuspärimuste säilimist. „ilustamist" ja „ülendamist" ongi jätkund ligi aastasaja jooksul nii Saksas kui ka mujal, kaasa arvatud Eesti.

5. Niihästi klassikute kui ka romantikute meelest on ümbritsetud iseäraliku aupaistega rahvus e e p o s, rahvuse *summum opus*, mida juba aastasajad oli peetud kõigist luuleliikidest kõige auväärsemaks. Veelgi peetakse neist kõrgemaks Homeros'e omi, keda ju sajandi vahetuse grekomaania uuesti oli ülistand peaaegu pooljumalana. Aga romantika oma rahvusliku mineviku „ülendamise" innus leiab uuesti ja tõstab kõrgele ka eriti „Nibelungidelaulu", nähes selleski sügavatõelist suurteost ja pidades seda võrreldavaks isegi Homeros'ega. Juba nimetataksegi t e d a „Põhja Ilias'eks", kuna Ossiani austus üha kahaneb [10]).

[8]) Vrd. R. Haym, D. romant. Schule, Berlin, 1870, lk. 823.

[9]) „Die erste und ursprüngliche Bestimmung der Poesie, wenn wir sie auf den Menschen und das Leben, und überhaupt darauf beziehen, was sie eigentlich für eine Nation seyn soll, ist es freylich, die einem Volke eigenthümlichen Erinnerungen und Sagen zu bewahren und zu verschönern, und eine grosse Vergangenheit verherrlicht im Andenken zu erhalten; so wie es in Heldengedichten geschieht, wo das Wunderbare freyen Raum hat, und der Dichter sich an die Mythologie anschliesst. Die zweyte Bestimmung der Poesie ist es, ein klares und sprechendes Gemählde des wirklichen Lebens uns vor Augen zu stellen." Geschichte der alten und neuen Litteratur, Wien, 1815, lk. 81—82.

[10]) Haym, eeltsit. Rom. Schule, Anhang.

Pääliskaudse „hiieringi“ teutonismi ja Herderi indlevaltebamäärase „loodusgeeniuse“ ülistuse asemel toob alles romantika ka rahvusliku mineviku ja selle luule põhjalikuma u u r i m u s e (Joh. Müller, A. W. Schlegel ja siis eriti vennad Grimm'id), kuigi sellega kaasas käivad uued üldistushüpoteesid. Fr. Aug. Wolf'i teooria „Iliase“ rapsoodilisest algupärast kannab A. W. Schlegel üle ka „Nibelungidele“, pidades sedagi mitte üksikautori vaid „rahva enda“ loominguks, mille vaid õpetlased pärast üles kirjutand. Ja hiljemini arvabki Lachmann võivat ka „Nibelunge“ jagada esialgseiks üksiklauludeks, nagu Wolf varemalt Homerose eeposi. Romantikute „rahva“ kultus saab sellest hoogu oma õpetuses „rahva vaimust“ kui mingist müstilisest jõust, mis alateadlikult loob ja säilitab kombeid, rahvalaule ja siis isegi pikki eeposi üksikute katkendlauludena. Nagu allpool näeme, oli see teooria kohane eriti neile, kes, ümberpöördult, ka püsind rahvalauludes nägid varem-olnud suurte rahvaeeposte „katkeid“ ja „varemeid“.

Muidugi ei lepi ka saksa romantika ainult selle ühe muinaseepose ülistusega, vaid avastab, tõlgib ja tõstab ausse ka teisi („Gudrun“, „Wolfdietrich“ j. m.), ning veel enam, püüab ümber luua eeposteks ka rahvaluulest ja rahvuslikust minevikust päritud saaga ja muinandi aineid. Nii sünnib omapärane vaheliik üksikute muistsete „rahvaeeposte“ ja uueaegsete, puht-isiklikkude „kunsteeposte“ vahel, vaheliik, kus vähemalt faabulas ja osalt stiiliski püütakse jälgida n. n. rahvaluulet. Sünnib mitte üksi oma aineilt ja tendentsilt rahvuslik, vaid ka rahvapärane või isegi r a h v a l u u l e p ä r a n e „k u n s t e e p o s“ — liik, millele näeme kõige enam liginevat ka „Kalevipoja“ [11]).

2. *Rahvusliku sangarieepose alustest ja arengust.*

§ 3. Rahvuseepose ülesandeid ja liike.

Rahvusliku muinsuse heroiseerimise ja eepostamise tendents oli loomulik järeldus romantika teoreetilisist põhivaateist. Ja ühes nendega — loomulik järeldus ka palju üldisemast rahvusorganismi eneseteostuse ja enesejaatuse tungist, mis tavalisesti projitseerub ja edasi kultiveeritakse ka luules.

---

[11]) Pikemalt A. Anni: „Kalevipoja“ eelkäijaid ja paralleele Kesk- ja Põhja-Euroopas. EKirj. 1933, nr. 9.

Nagu aadel (ja lõpuks ka iga muu üksikisik) oma nime oleviku jõuks ikka on püüdnud esile tõsta oma kuulsaid esivanemaid (kellest ju enamasti õigusega järeldatakse häid omadusi pärandund ka lastele), nii ka rahvad (või neid esindavad kitsamad kihid v. m.) on püüdnud endile soetada sellist jõuduandvat minevikusuurust. Ja selleks muidugi mitte üksi ei hoolitseta oma esivanemate ja nende tegude säilimise eest ajaloos, vaid ikka ilmneb tendents ka neid mälestisi ilustada ja luulendada. Sama tung, mis muistseid kuningaid ja sangareid ajas tõstma oma vanemaid jumalaiks, et ise seda enam näida ja end tõeliselt tundagi jumalate järeletulijaina, sama tung on realistlikumal ajal ajand ülistama oma isi vähemalt heerosteks. Siin näib peituvat vähemalt üks dispositsioonjõud juba s a n g a r i l a u l u d e sünniks, nagu neid muiste laulis skald või rapsood mingis ülimuskojas või mujal, kas siis otse oma surnud või veel elavagi juhi vägitegude ülistuseks (germaani Preislied) või ka muidu oma suurte vahvus-eeskujude imetlevaks mälestuseks. Ja siin eriti tundub peituvat dispositsioonjõud ka s a n g a r i e e p o s e sünniks, eepose, mis on paljude reaalsete või saagaliste minevikutegelaste ülendus („Verherrlichung"), imeteldavad lood (nagu ütleb Nibelungidelaul) „von helden lobebæren, von grôzer kuonheit", „jumalikkude" isade eeskuju kihutajaks poegadele, julgustav alus kogu oleviku kultuurile. Muidugi selle isikliku, sugu- või rahvusindividuaalse momendiga nende loomises ja hindamises pidi olema ühendatud ka üldinimlik, n. ö. puhtesteetiline meeldimus sangarlusest, „hirmu ja kaastunnet" äratavaist suurtest saatustest ning sündmustest ja nende ilusast kujundusest üldse.

Selline rahvuslikke sangareid ja suursündmusi eeskujuks seadev ü l e n d u s e funktsioon on iseloomustav eriti n. n. r a h v u s e e p o s t e l e (kuigi ka sääl juba tihti esikohal seisab seikluste eneste, üldse sündmustiku ja kangelaste väljamaalimise rõõm). Selle põhiomaduse suhtes pole väga olulisedki nende eeposte erisugused sünnivõimalused. Mõnikord ainult on seks rohkesti eeltööd tehtud mingi „viikingi-" või sangari-ajajärgu enda traditsionaalseid mälestusi luulendavate sangarilauludega, millest mõnda hiljemini tarvitses ainult ühe või mitme üksikluuletaja poolt eeposeks täiendada ja paisutada — nii vähemalt arvatakse sündind saksa ja inglise „rahvaeeposed", nendest mitte väga palju erinedes ka prantsuse kroonika-ilmeline „Rolandilaul" ja kreeka

„homeriidide" suurteosed [12]). Teisal jälle on puudund need eeltööd ja siis on sama tung ja tarve (koos välis-eeskujudega) viind mõne üksikluuletaja ka ilma nendeta looma eeposeks rahvuslikust minevikust säilind proosasaagasid või lihtsalt veelgi vähem esteetiliselt ümbertöötatud ajaloolisi teateid, kusjuures neid on täiendatud saaga või muinasjutu elementidega. Nii muidugi omandasid need loomed ka elutundelt ja stiililt rahvalik-kollektiivse asemel enam või vähem individuaalse, siis n. n. rahvusliku „kunsteepose" ilme: nii Vergilius'e „Aeneis", Camões'i „Lusiaadid", Tasso „Vabastatud Jeruusalemm", Voltaire'i „Henriaad" jt. Et pääfunktsioon on sama ja nii ühe kui teise loomiseks läheb tarvis kõigepäält kunstiteadlikku üksikisikut, seisab n. n. rahvaeeposte ja n. n. rahvuslikkude kunsteeposte vahe pääasjalikult e e l t ö ö d e laadis ega ole meile esialgu väga oluline [13]).

[12]) A. Heusler, Lied und Epos in germanischer Sagendichtung, Dortmund, 1905. Vrd. ka uuemaid vaateid „Homerose eeposte" kujunemisele lüürilis-fragmentaarseist sangariluulendeist, näit. Vilh. Wanscher, Homeros-Studier, Edda, Nordisk Tidsskrift for Litteraturforskning, Bind XXVI, 1926, H. 4, Oslo.

[13]) Väga raske on öelda juba sedagi, kuivõrra „kogu rahvusele tähtsat" sündmust ja sangarit peab teos kujutama, et väärida „natsionaaleepose" nime, rääkimata sellest, kuivõrra hästi ja rahvuspäraselt ta seda peab tegema. Enamasti on ju ka need üldrahvuslikud sangariteod ainult rahva ühe kihi või mõttesuuna soovi teostajad, eriti uuemaaegses, eristunumas ühiskonnas. Ja vahel pole vajalinegi looja ning tema aja ideaale „ülendada" just oma rahvuse mineviku sündmuste kaudu. Puritaansele Milton'ile näit. ei tundund sobivana heroiseerida oma usurevolutsioonilise kodanluse aadete kohaselt maisi inimesi, vastavalt aristokraatseile eeposile, ja nii ta projitseeriski oma ideaalsed „isad" — taeva sõjaväe-hulkadeks.

Teiselt poolt, nagu öeldud, kaob isegi see algeliselt õige oluline heroiseerimise funktsioon aja jooksul üldse tagaplaanile, nimelt tegelaste iseloomustuse või lihtsalt seiklustiku enda jutustuse lõbu eest (mis on ju igiaegselt esikohal, näit. esimene naljandis, teine muinasjutus). Juba Aristoteles oma poeetikas (24. ptk.) eraldab suuri kannatusi ja sangarlust laulva „pateetilise" eepose enam karakteriseerivast „eetilisest", pidades esimeseks „Ilias't", teiseks „Odysseia't". Isegi kui välja arvata spetsiaalsed koomilised eeposed, on nii keskaja kui ka renessansi, baroki ja rokokoo määratust jutustavate luuleteoste hulgast paljude puhul ilma pedantliku ennakmääritluseta võimatu öelda, kas neid üldse pidada eeposteks, lihtsalt muinasjuttudeks või romaanideks. (Vrd. H. H. Borcherdt, Geschichte d. Romans und d. Novelle in Deutschland, I, 1926.) Püüame seepärast jääda üldmääritluste asemel võimalikult tihedalt kindlakujuliste üksikteoste juurde.

§ 4. Klassitsistliku eeposepoeetika areng.

Mis puutub eepose kunstivormi ligemalt, siis on klassitsistlik vool sedagi püüdnud kindlaks määrata „üldinimlikult maksvate" reeglitega, kuigi viimaste üksikasjad ja nende tõlgendus on varieerund aja, maa ning isiku kohaselt [14]). Enamasti seejuures peaautoriteediks olev Aristoteles juba peab endastmõistetavaks, et eepose „faabulaks nagu tragöödiaski peab olema ühtlane sündmustik, mis moodustab terviku ja on endas suletud, algatuse, keskuse ja lõpetusega, et ta võiks enda loomukohast naudingut anda lihtsa ja täieliku organismina ja et ta kompositsioonil poleks ajaloo jutustuse iseloom, kus end mitte ei või siduda tervikliku sündmustikuga". Teiste tähtsate omadustena tõstab ta esile, seades Homerose kunsti eeskujuks, heroilise (heksameetri) värsivormi, autori suure tagasihoidlikkuse oma isikuga („luuletaja ise peab rääkima nii vähe kui võimalik, sest seevõrra kui ta seda teeb, ei aima ta mitte õieti järele") ja nähtavasti ka üleloomuliku elemendi tarvituse nagu tragöödiaski. Isegi mõistusevastast lubab ta rohkem kui viimases, sest et see siin mitte nii selgesti silma ei paistvat nagu laval. Samuti (kuigi nagu vastu tahtmist) sallib ta siin laiemat ning vähem keskendatud, üldse vabamat vormi. Aga põhinõuded on samad, mis tragöödial, s. o. sündmustiku üldine usutavus, hirmu ja kaastunnet äratav mõju, selleks vajaline tegelaste suurus jms. [15]).

Need nõuded on vähemalt väliselt aluseks ka klassitsistlikule eeposepoeetikale juba Tasso ajast pääle, kuigi ei puudu ka vastuväiteid ja õige omavolilisi tõlgendusi. Iseäranis puutub silma kasvav aristokraatne „salongiseerimise" ja ratsionaliseerimise tendents, mis lõppeks õige kaugele viib Aristoteles'egi eeskujust, s. o. Homerose loomulikust, aga nüüd barbaarsena halvastatud lihtsusest.

Boileau, naerdes välja antiikse mütoloogia kujude asendamise kristlikkudega, toonitab nimelt esimeste allegoorilist, ainult dekoratiivset ilmet, — need olevat vajalikud, sest eepose meele-

---

[14]) Vt. K. Borinski, Die Antike in Poetik und Kunsttheorie vom Ausgang des klassischen Altertums bis auf Goethe und W. v. Humboldt, II. Lpz. 1924; G. Finsler, Homer in der Neuzeit von Dante bis Goethe, Lpz. u. Berlin, 1912.

[15]) Vrd. ka Aristoteles, Über die Dichtkunst, übers. v. Fr. Ueberweg, Philosoph. Bibliothek, XIX. B., Berlin, 1869, Cap. 23—26, Anmerk. 144 j. t.

lisusenõue eeldavat, et sääl „kõik võtab endale keha" ja „iga voorus saab jumaluseks, Minerva on tarkus ja Veenus iludus" [16]). Ja et teoses kõik küllalt paneks imestama, „üllataks, haaraks, liigutaks", peab ta vajaliseks kõigi esemete „ilustust, tõstmist ja suurendust", kõigi „madalate" asjade kujutuse väljajätmist, eriti aga seda, et sangar oleks „väärt mind huvitama" ja imeteldav („en valeur éclatant, en vertus magnifique"), isegi oma nõrkustes täis heroismi ja ülevat aristokraatsust. Muidugi on Boileau päänõudeid ka jutustuse keskendatud suurjoonsus, kitsalt valitud sündmustiku, kuid seda rikkama kirjeldusega, mis on ühtlasi pompoosne ja „naeratavalt" meeldiv.

Mõistusepärane, ühekülgne üli-idealiseerimine kas moralistlik-sentimentaalses või allegoorilis-ratsionalistlikus suunas on 18. sajandi eepose päänõrkusi, mis enamasti ta sangarid meile laseb paista ainult elututе mannekeenidena. Le Bossu 1700-ndate aastate lõpul nõuab, et eepos olekski ainult mingi moraalilause kehastus. Ja La Motte (nagu juba varemalt Perrault kuulsas tülis „antiiksete" ja „modernide" vahel) arvustab karedalt Homerost selle sangarite metsikuse ning julmuse, vähemoraalse autorisuhte, sõnastuse vulgaarsuse jms. pärast ja püüab tema tööd oma tõlkes aja maitsele vastavalt lühendada ja „ilustada"; osalt samuti, kuigi tagasihoidlikumalt, Pope oma kuulsas inglise tõlkes, j. t. Viimase enda eeposi iseloomustab elutu allegooria, kuiv kirjeldus või graatsiline tühisus [17]).

Reeglid on võitnud elu ja nende ees ei leia armu enam isegi nende endine alus, Homeros. Moraalseid ideaalsangareid enne kõike nõuavad ka esiromantikat ettevalmistava sentimentalismi teoreetikud ja algatajad, näit. Addison, kes kordab ja täiendab Le Bossu moraalsusenõudeid. Huvitavalt küllalt on uuem uurimus võind kindlaks teha, kuidas just sellest Homerose kriitikast on püüdnud õppida Macpherson, moodustades oma Ossiani lauldud sangarid nii lõpmata õilsaiks ja kaunikeelseiks. Mitte päris põhjuseta (kuigi ebaõnnestudes) ei püüa tema kriitik ning kaitsja Hugh Blair tõestada, et näit. „Fingal" küllalt vastab ka Aristoteles'e eeposereeglitele, et ta tegevus on terviklik ja suur, et temas ei valitse mitte üksi tegevuse, vaid ka koha ning aja

[16]) L'Art poétique, chant III.

[17]) Finsler, eeltsit. Homer in d. Neuzeit, lk. 169 jj., 180 j., 214 jj., 322 jj. — j. t.

ühtsus, et ta ilustades edasi arendab ajaloolisi aluseid, tarvitab üleloomulikku elementi, piltlikku keelt jm., ning kõigepäält, et ta vastab eepose põhinõudele (nimelt, et see sünniks heroiliste tegude imetlusest) pareminigi kui „Ilias", sest „Ossiani laulud" äratavat e n a m imetlust oma palju moraalsemate ning suuremeelsemate sangaritega ja sõja- ning armastusmotiivide meeldivama vaheldusega [18]). Macpherson on nähtavasti tõesti tahtnud anda umbes ajakohase „parandatud Homerose" — kuid tegelikult loond midagi sootuks teist, uue tüübi algataja ning esikteose.

§ 5. Romantilise poeem-eepose sünd ja areng.

Macphersoni müstifikatsioon „kelti Homerose" lauludest valmis ajal, kus klassitsistlik reegliluule juba ise on oma kuivusse degenereerumas või ümber kujunemas, kus laialt kostavad hüüded tundmusrikka ja originaalse „ehtsa luule" järele ja kus selle eeskujuna vähemalt Inglismaal juba tihtigi mainitakse rahvaballaade, vanaheebrea luulet või renessansi-aegseid reeglivabamaid „romantilisi" eeposi (Spenser). Kõigist neist leidub jälgi „Ossiani lauludes", ja kuigi autor on püüdnud arvestada ka klassitsistlikke nõudeid ja nende kaasaegset kriitikat, on ta just eelmainitud uutest eeskujudest saand oma teose kõige iseloomulikumad uudused. Aristotelese ning klassitsistide nõutavast autori tagasihoidlikkusest, siis esituse objektiivsusest võib siin enam vaevalt kõneldagi: iseloomulikum tunnus neil lauludel ongi just nende „laulupärasus", nõrga eepilise jutustuse läbi- ja üleujutus l ü ü r i l i s e elemendiga — väljendugu see siis vana bardi enda maailmamurelistes kaeblustes või õilsate tegelaste sagedasis pateetilisis tundeväljendusis, melanhooliast nõretavas maastikumaalis või kogu esituse meeleolurikkas motiivi-, pildi- ning sõnavalikus.

Ja olgugi H. Blair'i kiidetud ühtsustega suurtes joontes kuidas on, lähemalt iseloomustav „Oss. l-de" kompositsioonile on just nende k a t k e n d l i k k u s, kiired ja ootamatud üleminekud, b a l l a a d i - stiilile omane tundeliste ja dramaatiliste tippude nägemine, mitte eepilis-rahulik väljamaalimine, kuigi nende tippude tundevalangud on sagedasti nii venivad ja üksteise sarnased. Aine on tõesti enamasti väliselt kitsalt piiratud ainult mõne-

[18]) The Poems of Ossian, Tauchnitz Edition, vol. 116, Lpz., 1847, lk. 62 jj.; Finsler, eeltsit. t., lk. 361 jj.

päevase sündmusega (tüüp: suuremeelne Fingal käib päästmas mõnd nõrka ja karistamas jultunut), kuid esituses endas sünnib kestev näitelava vaheldus nagu ööst esile kerkivate uute stseenidega, seni üsna tundmatute nimede ning tegelastega, rohkete vaheleliidetud episood-ballaadidega jne. Mitmed neist 22 poeemist ongi autori poolt jäetud katkeiks, vahel dramaatilisteks, vahel puht-lüürilisteks, paiguti isegi pooliku lausega lõppevaiks. Seegi ei näi olevat ainult müstifikatsiooni-abinõu, vaid ka kunstikavatsuslik võte. Ning see ei taotle klassilis-eepilist rahu, vaid on romantilise rahutuse ja lõpmatusetunde, tugeva meeleoluintensiivsuse ja vahelduva elamusrikkuse sisenduseks, samuti nagu tegevuse asetus aastatuhandete taha omalt poolt vabastab fantaasia ja annab kõigile pääle muu kaugustundelised raamid. Et Macpherson väitis need laulud ning nende looja olevat reaalseltki „tõesti sündind", oli ainult üks osa sest kunstist, lugejat võimalikult täiesti välja tõmmata argielust ja viia ära unemaile, kus voogavad ainult tundmused. Siin on sentimentaalne tundmustearm abiks saand ka juba romantilise ilmega fantaasia: Oli põhjust, miks pea kogu Euroopa esiromantiline sajandipool oli „rabatud, ekstaasis nende lõpmatust ilust", leidis neis olevat otse „uskumatu lihtsuse, jõu ja paatose", „luule kvintessentsi", „Pindarose kõrguse ja prohvetite entusiasmi" jne. [19]).

Seks kõigeks aitas kaasa ka esituse sõnastus- ja värsistusvorm ja jällegi just oma klassitsistlikest erinevate, rahvaballaadist, piiblist j. m. aimatud elementidega: mitte klassitsistlik,viilitud aleksandriin, vaid vabarütmiline proosa, mitte rasked ja pompoossed, väljaarendatud perioodid, vaid laused lühikesed ja kirglikud, ilmestatud mõne eksoootiliselt kõlava laenuga kelti keelest, väga rikkad metafoorest, võrdlusist, retoorilisist hüüdeist ja küsimusist, väga liikuvad ja väga pateetilised, kuigi palju vähema plastika ja selgusega [20]).

Nagu öeldud, just see vormelõhkuv subjektiivsus ja loodusjõududega ühtesulanguni viiv kirglus näib võluvat indiviidivabas-

[19]) Vt. Van Tieghem, eeltsit. Préromantisme, lk. 209 j.

[20]) Üksikasjalisem eritlus selle vahekorrast Homerose, klassitsistliku eepose ja ballaadi stiiliga vt. W. Drechsler, Der Stil des Macphersonschen Ossian; Diss. Berlin, 1904. Vt. ka B. Žirmunskij, Bajron i Puškin, Leningrad, 1924, lk. 20 jj., kuigi sääl (kitsamas mõttes) romantilise poeemi algatajaks peetakse alles Byron'it ja eelkäijaks rahvaballaade, Coleridge'i „Christabel'it" ja W. Scott'i poeeme.

tusest haaratud kirjandusvoolu. Värsseepose viljelus jääb üldse tagaplaanile, tormtunglev kirg voolab välja katkendlikus lüürikas, ballaadides, vabarütmilises draamas ja romaanis (paiguti liginevad ka viimased Ossiani stiilile, näit. „Werther").

Kuid vähemalt uue sajandi alul näeme ka pikema värsseepika uut käsitlust. „Ossiani laulude" meeleolukust ja subjektiivsust, kuigi veel enam ka ehtsate rahvaballaadide vormivabadust ja aine pitoresksust, kasustab oma noorea värsspoeemides üks Macphersoni alatud muinasluule žanri tähtsam jätkaja, W a l t e r S c o t t. Just tema on, kes teoreetiliseltki kaitseb kindlareeglilise vana eepose asemel uut vormi, n. n. romantilist poeemi (või romanssi või romaani värssides, „Metrical Romance"). „Viimse minstreli laulu" eessõnas ta ütleb: „et autori eesmärgiks oli miljöö ja kommete kirjeldus, enam kui kindlalt seotud ja reguleeritud jutustamine, on valitud vana romansi vorm; viimane lubab ses suhtes enam vabadust, mis poleks sobind regulaarse luuleteose väärikusega. Sama eeskuju pakub ka muid kergendusi, sest ta lubab juhuslikku värsimõõdu muutust, mis teataval määral autoriseerib rütmi muutust alljärgnevas tekstis. Üleloomulik element, laenatud rahva uskumusist, oleks samuti lapsik poeemis, mis poleks ka muidu lähedal vana ballaadi või romansi looduslikule lihvimatusele" [21]).

Ühe oma viimase poeemi (The Bridal of Triermain, I väljaanne) eessõnas täiendab Scott oma ideaali: „Autori vaadete järgi on romantiline poeem eeposest erinev liik ja temaga tuleb mõista fiktiivset jutustist, mis konstrueeritud ja kombineeritud autori tuju järgi, alates ja lõppedes sääl, kus ta arvab paremaks; ta ei nõua ega ka eita üleloomulikku abi; ta on vaba eepose tehnilisist reegleist... Aeg võib olla võetud väga kaugelt või meiegi ajast; sündmustik võib jutustada niihästi printsi kui ka talupoja seiklusi." Ja „Marmion'i" kolmanda laulu sissejuhatuses, kõneldes oma isiklikust kasvamisest vana šoti laulude keskel, ta hüüab: „Kas minult, kes on kasvand nii, nõuad sa klassilise poeedi hoolikat tööd? Ei, Erskine, ei — metsikul künkal lase õitseda metsikul nõmmelillel... Metsik nagu pilv, nagu kosk, nagu torm, voola, voola takistamatult, minu lugu!"

---

[21]) Vrd. ka Van Tieghem, Le mouvement romantique, Paris, 1923, lk. 33 j.

Siin avaldatud vaated on iseloomustavad mitte üksi Scott'ile, vaid kogu romantilisele värsseepika uuestiloomingule: Vabadus kõigist seniseist reegleist, eriti kui neid on austatud ainult autoriteedi survel, i s i k l i k esteetiline meeldivus kõige määrajaks, vabadus laulda, millest tahes, kui see ainult on huvitav, ka sündmustikku ümbritsevast miljööst, maastikust, ilmast, kommetest jne., vabadus laulda nõnda ja niikaua, nagu „tuju", hoolimata ühtsuse ja lõpetatuse rehkendustest, vabadus laulda, eriti sissejuhatustes, ka laulja isiklikest elamusist ja mõtteist, kaasaja sündmusist jne. Juba Scott oma poeemides kasustab neid vabadusi ajuti, veel enam aga tema rohked jätkajad, nii et nõnda loodud „lüürilist eepikat" või „eepilist lüürikat" tihti juba üsna raske on nimetada isegi eepose romantiliseks alaliigiks. Nii teeb näit. Byron, luues oma lüürilis-deskriptiivse reisipoeemi („Childe Harold") või tarvitades objektiivsematki väliskuju kõigepäält abinõuna üsna subjektiiv-kriitiliseks endaväljenduseks („Don Juan"). Sama liiki jälgivad paljud teised romantikud kogu Euroopas — Musset, Heine, Puškin, Lermontov, Mickiewicz j. t. Oluliselt ei erine sellest vormist ka saksa n. n. „romansipärjad", mis ühendavad üksikud ballaaditaolised lood ainult lõdvalt pääsangari isikuga. Näit. Lenau „Albigenser", mida Stammler-Merker'i Reallexikon tutvustab eeposena, kubiseb lüürilisist kõrvalekaldeist ja subjektiivseist filipikaist.

Juba see uue vormi üle-euroopaline esinemine näitab ta tähendust uuele elutundele. See on vaid üks tagajärg romantilise individualismi üldisest mässust vastu üleisikulisi reegleid ja „objektiivseid" vorme — nii kunstis kui eluski.

Allpool, püüdes osutada „Kalevipoja" vahekordi nende kahe suure võistleva voolu ja eepikatüübiga näeme, kuidas ka Kreutzwald on õige rohkesti õppind just selt uuelt voolult mitte üksi ainevalikus, vaid ka selle käsitluses. Näeme tedagi autoriseerivat oma töö mitte-reeglipärasust ja katkendlikkust rahvaluulega ja subjektiivseid kõrvalekaldeid — Byroniga [22]).

---

[22]) Juba siin tagapõhja joonistuses leeneb põhjust lihtsalt huvitava eelkäiva paralleelnähtusena ära märkida Scott'ilt mõned ligemadki jooned, mis näitavad Ossiani alustatud žanri edasiarendust ja mis otsemalt või kaudsemalt kajastuvad ka Kreutzwaldi töös. Scott ei pea oma „romansside" eesmärgiks küll mitte otse mingi muinaspoeemi järeleaimust, seab aga — nagu juba osalt Ossian (ja Kreutzwaldki) — oma eesmärgiks ka muinaskauge

§ 6. Eepose allakäik.

Juba romantilise poeemi üle-euroopaline harrastus kõneleb tema suuremast vastavusest aja elutundele — ja võib-olla ka üldse värsistatud, s. o. siis musikaalse ehitusprintsiibiga teose loomule [23]). Kõigil aladel kasvava individualisatsiooniga kooskõlas jäid ikka võõramaks niihästi klassitsistlikult „objektiivsed" ideaalvormide tüübid kui ka idealiseeritud kõikelu kogu tema täiuses kujutada tahtev eepos üldse. Ja viimase ideaalstiiliga koos kasvand värsivorm oma algusest lõpuni püsiva rütmi ja meetrikaga vaevalt võis vastatagi individuaalset ning karakteerset taotlevale uuele nägemusele ja uuele, orgaaniliselt adekvaatse isikuväljenduse tarbele [24]).

Katkendlikud „romansipärjad" või jälle aina vahelduvate värsimõõtudega eeposed (nagu Tegnér'i „Fritjofi-saaga") tunduvad kõnelevat selgelt sest uue elutunde heitlusest üleisikuliste eepikavormide „igavusega". Arengu pääsuund aga juhib uuesti liikide suuremale differentseerumisele: mitte üksi puhta tundeluule, vaid ka puhta eepika harrastusele — proosas.

Küll ei vii see veel nii pea pikemagi värss-eepika kaole — romantilise poeemi näol püsib see sajandi algkümneil isegi väga tähtsal kohal. Ja kas enam objektiivsel või subjektiivsel vahekujul püütakse viljelda ka muistsele eeposele lähenevat liiki

olustiku kujutuse (vrd. eeltsiteeritud „illustreerida maitseid ja kombeid, mis vanasti valitsesid Inglise ja Šoti rannal"), paneb muistsete vägitegude ülenduse vana rahvalauliku suhu, püüab jäljendada vana „metsikut" stiiligi, laulab pateetiliselt vaikind „Põhjakandle" (ehk „Minstrel-Harp'i") muistsest jõust ja manab teda ärkama uuesti („The Lady of the Lake", I laul). Ta poeemid on kubinal täis sisulisi ja vormilisi reministsentse muistseist saagadest ja ballaadidest, samuti hiljemini ta romaanid. Viimaseiski leidub hulk lühemaid eepilisi ja lüro-eepilisi laule, mis järgi aimavad muinasluulet, mitte üksi hilisemast keskajast, vaid ka viikingiajast ning muistsest mütoloogiast (näit. „The Pirate'i" nimelises romaanis „merineitsite laul", „nornide laul" j. m.). Isegi ta romaanide üksikute päätükkide motona esinevad tihti katked vanust ballaadidest, — võte, mis Kreutzwald ise paralleelina mainib samasugusele menetlusele ka omis kohalikes muinasjuttes (kiri Koidulale 14. IV 1868).

[23]) Õieti tähendas see lüürilise elemendi juurdetoomine ka tõepoolest uut liginemist taoteldud „ürgeepilisele"; arvatakse ju näit. saksa ja kreeka „rahvaeeposte pikkvärsski" (Langzeile, heksameeter) arenend alles palju lüürilisema sangarilaulu kahe lühivärsi liitmisest.

[24]) O. Walzel, Gehalt und Gestalt, lk. 369 jj.

õige rohkesti, nii et põhjust on olnud seda nimetada isegi „eeposteuputuseks" (nii Wiegand Saksas). Ka veel uue, käesoleva sajandi alul on tehtud tõsine, kuigi mitte päris õnnestund katse elustada eepos sõna vanas ja ehtsas mõttes, küll juba uue-aegse sümbolinägemisega — nii tuntud šveitslase Spitteler'i „Olympischer Frühling" (a. 1900—04)[25].

Kuid pääjoontes võime eepost 19. sajandil siiski lugeda allakäivate liikide hulka, eriti ta teisel poolel. Vastandina klassitsismi-ajajärgule algab romantikaga objektiivselt jutustava värsseepika tõsine kriis, ta asendumine mitte üksi poeemiga, vaid eriti proosakujulise r o m a a n i g a. Juba 1700-ndate aastate keskpaigast alates uue-aegselt analüüsiv Richardson'i ja Fielding'i kunst tungib ikka enam pääle Homerose ja tema kooli omale. Mitte enam „maailma tervikluse", s. o. tegelikult idealiseeritud tüüpinimeste võitluste kujutus ei rahulda aja kasvavat ja diferentseeruvat elamusiha, mitte enam ka senise seiklus-eepose ja seiklusromaani ainult väline isikusaatuse jutustus, vaid i n d i v i d u a a l s e isiku ja tema k o g u sise-elu võrratult keerulisemad uudislabürindid. Ja ainult reeglivaba proosavorm oli küllalt painduv jutustama sellest elu mitmekesisusest, ikka enam diferentseeruva moodsa hinge varjundeist ja võitlusist küllalt vastavalt, detailselt ning individuaalselt[26]. Ja vaba proosarütmi abil võis seda eepikat tarbekorral isegi meeleolustada sisule vastavamalt kui reeglipärases värsseeposes.

Nii tarvitabki juba sentimentalism ja esiromantika rohkesti seda vormi, ja kuigi Goethe annab häid teoseid ka klassilise ja tüpiseeriva värsseepose kujul, mõjub ta oma kaasaeglasile ja järglasile ometi enam oma „modernse elu subjektivistliku eepikaga"[27]. Tema „Wilhelm Meister'it" ülistavad romantikud kõrgeima eeskujuna ja püüavad üksteise võidu luua ka ise midagi sarnast (Wackenroder, Tieck, Novalis, Fr. Schlegel j. t.). Teooriaski kuulutavad nad isikupärase ja vabavormilise romaani valitsevaks tuleviku luuleliigiks ja viljelevad seda igatahes kaugelt rohkem kui eepost. Ning samuti hiljemini prantsuse,

[25]) Vt. Merker-Stammler, Reallexikon, „Epos". F. Schmidt, Die Erneuerung des Epos, Beiträge zur Ästhetik, Lpz., 1928.

[26]) Vrd. J. Borcherdt, eeltsit. Geschichte d. Romans u. d. Novelle in Deutschl. I, 1926.

[27]) Nii nimetab ta ise romaani; vt. Maximen und Reflexionen, 2-te Abt. 1821—26.

inglise, itaalia j. t. maade romantikud, eesotsas sellised juhtivad jõud, nagu Scott, Hugo, Manzoni, rääkimata algavast realismist (Balzac, Stendhal). Romaan — see on sajandi tõusev ja võidutsev liik, täis leiutusvõimalusi sisulisi ja vormilisi, ühest saavutisest teise tõttav, kaugelt eluvõimelisem n. ö. äratarvitatud ja vanadusnõrgast eeposest.

Kreutzwaldi kauaviibind teos polnud küll veel ilmudeski kõige hilisem viimaseid harrastavas suunas; tolle esindajaid avaldati veel paar aastakümmet pärast teda, näit. ka Saksas [28]). Aga ühes nendega kannab ta juba väliselt endal stagneeruva ja allakäiva liigi vähetõotavat nimepitserit, — samuti nagu tol ajal Läänes juba oma värskuse kaotand kogu muinsusromantika.

Kõige selle üldtagapõhja mõjustusmärke võime hiljemini hoomata meiegi vaatluseobjektis. Kuid „Kalevipoja" uudus, tähtsus ja päähuvitavus selgub muidugi alles, kui lähtuda mitte üldeuroopalisest, vaid k o h a l i k u s t kultuuri- ja kirjandusmiljööst.

B. „Kalevipoja" sünni kirjanduslooline tagapõhi Eestis.

1. Pääjooni ühiskondlikust ja ideoloogilisest miljöödünaamikast.

§ 7. Alus ja alged.

Pärast umbes sajandipikkust kirjanduslikku arengut ja lugematuid paralleelkatseid mujal teostus üleeuroopaline rahvaluule-eepose loomise tendents ka Eestis.

See lause kõlab väga lihtsalt — nagu oleks kõik olnud ainult kerge järeletegemine nii rohkeile eeskujudele mujal või koguni ainult lihtne järeleandmine aja üldisele moele, kehastades üleeuroopalised aated ka eesti ainetesse.

Aga ometi, me teame, kui pikkamisi ja vindudes läks nende üldiste ideejõudude teostumine just siin! Ja me teame, milliste raskustega neil tuli võidelda just siin.

Kõige määravam viimastest oli muidugi iga kultuurpõlemise a i n e, vastavas seisukorras oleva inimmaterjali puudus. Teiste

[28]) A. Anni, „Kalevipoja" eelkäijad ... EKirj. 1933, lk. 405.

sõnadega: eesti haritud keskkihtidegi, võiks öelda ka täpsemalt: eesti kodanluse puudus, rääkimata intelligentsist ja kõrgkihtidest.

Sest kogu eespoolmainitud sotsiaalse, rahvusliku ja eetilis-esteetilise isikuvabanemise palang Läänes oli oma jõud saand ikkagi neilt kesk- ja ülakihtidelt, kõigepäält jõukuvalt ja ülestungivalt kodanluselt; kõik autoriteete lõhkuvad revolutsioonid neil aladel viidi läbi eeskätt tema poolt, olid siis esivõitlejad isiklikult kust tahes.

Baltikum aga oli vaimukultuuriliselt küll Saksa, riiklikult ometi Vene provints, veel peaaegu keskaegse korraga. Sotsiaalne vahesein, langedes ühte rahvuslikuga, eraldas alakihid ka neist kultuuriliikumisest, mis samast rahvusest ülakihist muidu palju kergemini massidessegi imitsevad.

Lääne kodanluse suurist vabanemispalanguist jõudsid mõningad ideesädemed lõppeks küll ka siia. Tänu, vähemalt osalt, sellele välise vabadus-aadestiku survele (hiljemini Vene keskvõimu kaudu) saavutati ka need väikesed „vabadused", mida andsid sajandi vahetusaja reformid (1789, 1802, 1804, 1805, 1809). Kuid pääteguriina ka viimaste taga seisid paratamatuks muutund tulundusnõuded [29]). Need olid siiski ainult „ülevalt kingitud" reformid, näilised parandused „härrade armust" või koguni (nagu 1816.—19. a. seadused) otse variseerlikud uuekujulise kurnamise abinõud. Üksikute „inimesesõprade" vähemõjuv „eestkostmine", mis väliseeskujul tekkis ka siin — selle taga oli ometi ainult üldsõnaline, natuke sentimentaalne võõra intelligentsi heatahtlus, mitte sihiteadlikkude nõuetega asjaomaste eneste võitlus. Isegi selline haruldus kui Voltaire'i ja Rousseau' õpilane Garlieb M e r k e l oli oma tegeliku programmiga üsna tagasihoidlik ja pealiskaudne, nii näit. küllalt naiivne uskuma, et 1816.—19. a. „vabastus" jätkas 1804. a. reformide suunda ja viis selle nii rahuldavale lõpule, et jäi ainult ülistada valitsejate suurmeelsust! [30]) Kaugemale ei küündind ka ta vähesed mõttekaaslased nagu J. Chr. Petri j. t. [31]).

[29]) Vt. näit. H. Kruus, Eesti ajaloo lugemik III, Tartus, 1929, lk. 53—87.

[30]) Pääle muu vrd. ta „Die freyen Letten und Esthen" 1820; EBLeksikon „G. H. Merkel" ja „J. Chr. Petri".

[31]) O. Liiv, Märkmeid J. Chr. Petri üle, EKirj. 1929, 145—157, 209—218; J. Eckardt, Livland im 18. Jahrhundert, 1876; Die baltischen Provinzen Russlands, 1868, j. t.; Behrsing 31—84.

Möödus siis maa talupoeglikust pärisrahvast Lääne kodanlusegi vabanemisvõitlus oma jõurikka ideedünaamikaga, samuti kui oli möödund esimene linnade ja aadli vabanemispalang renessansis. Ja alles eraldi Lääne aatevõitlusist nende värskel kujul, ilma selle ideejõudude veel üheaegse ja siis võimsa abita, peaaegu üksinda, äärmiselt raskeis oludes ja pikkamisi pidi siin tagantjärgi korduma umbes samasugune areng: üksikute teadvuse valgustumine, siis ikka laiemate hulkade ühistunde ja -tahte ärkamine ning lõppeks teostumine. Alles sajandi teisel poolel hakkab see elavamalt liikuma, nii siis ajal, kus Läänes võimsalt algab juba „neljandagi seisuse", tööliskehvistu, süttimisprotsess. Lõppeks, polnud ju viimasest kuigi palju paremas seisukorras ka siinse rahvusärkamise kandekiht — vaevu „iseseisev" talunik.

Kandekihi, lugejaskonna vähearenenud talupoegsus ja autorite kaugelseis lugejast, võiks öelda ka üldine elukaugus — need omadused iseloomustavad pea kogu eesti kirjandusegi algaegu sajandite jooksul. On ju see sotsiaalselt seisukohalt vaadatuna üsna vähe „klassipärane", enam ühe klassi ja kihi poolt teisele peaaegu armuannina poetatud kirjavara, mitte selle enda elutahte ja huvide luulekajastus, nagu normaaloludes või nagu seda oli isegi näit. eesti rahvaluule. Kui Balti saksakeelseski kirjanduses esinevad harrastused ja tendentsid enamasti pole kasvand orgaaniliselt siinseist ühiskondlik-kultuurilisist dispositsioonest, vaid pooljuhuslikult kandund siia asundusmiljöösse, siis veel vähem on kontakt lugejaskonna tõeliste eluja arengutarvetega sel pooldi või täiesti tõlkepärasel vaimulikul või ilmlikul trükitoodangul, millega harvad armulised härrasautorid mõtlesid oma „kultuurikandja" kohustust täita selle rahva vastu — kuni 19. sajandi keskpaigani. Selles valitsevast vaimsusest järeldusi teha rahva tõelise sihipüüdluse kohta oleks veel enam vale kui mõnest Arvelius'e moraalijutust või Holtz'i sentimentaalsest idüllist otsida eesti taluelu igakülgset tõemaali.

On siis õige ebatänulik ülesanne, valgustada mingi tolleaegse teose tõelist ühiskondlikku ideedünaamikat, neid ühe rahva põhivajadusist tõusvaid otsinguid ja tunnetusi, mis (vähemalt käesoleva töö I osas, § 3 avaldatud arusaamise järgi) on lähtekohaks ja kõige olulisemaks teguriks iga kirjandusteosegi geneesis. Jah, kõnelemata muist kaasaegseist töist, ei saa isegi veel „Kalevipoega" kuigi suurel määral võtta mingi otsese „päälis-

ehitisena" eesti talupoeg-r a h v a ärkavas ühisvõitluses, mingi otsese luuleväljendisena laiade hulkade rahvusindividualistlikust eneseleidmisest, nagu ehk meeleldi tahaks arvata. Selleks on temagi veel liiga „eluvõõras", kui sellega mõista kaugust rahva t e a d l i k e s t soovidest, selleks on teda kõige enam mõjustand ideejõud ja eeskujud veel liiga võõrast välismaist algupära, ja needki siin harrastatud ainult klassitundetus, enamasti isegi rahvusvõõras, ikka s a k s a kodukeelega intelligentsis või ainult paari üksiku juures. Kuid ta on ometi esimene teos, kus, nagu allpool näeme, s ü n n i b see ligem kontakt rahva enda ühisvajaduste ja seni nii kauge intelligentsi aate- ja luuleharrastuse vahel. Ja nii on ta ometi esimene teos, mis k a u d s e l t kajastab selle rahva kui r a h v u s e arengutendentse, mis s e o b niihästi seniste masside luule kui ka intelligentsi viljeldud kirjanduse dispositsioonid ühiseks ja seega esimeseks r a h v u s kirjanduslikuks teoseks ja nii s a a b ka neile massidele nende ühiskondliku ja kultuurivõitluse abinõuks ning siduvaks „pääleehitiseks".

On seepärast ikkagi küllalt tähtis jälgida ka juba nende lääne kodanluse vabanemismurrangu ideede järkjärgulist edasitungimist ja kodunemist Baltikumis ja Eestis. Sest need ikkagi ei toond meile mitte ainult näilise isikuvabastuse „pärispõlvest", vaid ka mõningaid s o t s i a a l s e j a r a h v u s i n d i v i d u a a l s e g i m õ t t e ja tundeviisi algmeid, mis pärast juhtisid nii mõjukaile tegudele, enne kõike ka „Kalevipoja" loomisele. Ei tohi üle-, kuid ka mitte alahinnata nende alul nii rahvakaugete ja teoreetiliste, aga ometi sümptoomiliste ja seemendavate vaadete ja püüdluste tähtsust.

Juba Garlieb Merkelil leiame selgelt tuleva sajandi eestluse peamise aate: mõtte i g a i s i k u j a r a h v a g i k u i n i i s u g u s e e l u õ i g u s e s t n i n g ü h e v ä ä r s u s e s t, olgugi ta „mittesaks". Juba tema näeb jälle õieti, kes on „maa tõelised peremehed". Ja ta tõdeb viha ja kurbusega, et kuigi maa nüüd on rikas, viimased „viibivad veel oma endises tooruses, ainult oma mehemeele, oma kanguse, oma aus-tõrksa vaimu kaotasid nad. Nende isamaa oli sunnitud pika sajanditerea jooksul kinkima oma pinna tooteid häbemata röövhimulistele võõrastele ja nüüdki veel üks kümnendik sellest miljonist inimesest, kes elab sel 1500 ruutpenikoormal, prassib kõige peenemais lõbuelu himudes, kuna suurem osa, orjaikkesse rõhutud, vaevleb vilet-

suses" [32]). Muidugi on nende vaadete lähtekohaks esiromantiline, rousseau-pärane käsitus indiviidi inimeseõigustest üldse. Kuid ühtlasi võtab viimaste nõudmine iseendast ka rahvusliku ilme — või vähemalt sobib ka rahvusindiviidi eneseteostuse abinõuks.

Näeme, veel enamgi, siin juba ka teist 19. sajandi eesti rahvusluse tendentsi: kujutada maa päriselanikkude *muinasaega*, muistset iseseisvust, võimalikult heledana, et seda rohkem ette heita selle hävitust orjastajaile. Vaatleme seda eesti muinsusromantika algust ligemalt allpool.

Merkel ise — kuigi ta lätlasi nimetas *omaks* rahvaks — oli siiski ainult sakslane, tema teosed saksakeelsed ja Saksas ilmund. Aga ka Baltikumi eesti osas ja eestikeelses kirjanduses ei jää kajastuseta see üleeuroopaline aatepuhang. Valgustusaegset inimesearmastust tunneme juba eelmise sajandi lõpul paari „jutto ja õppetuse ramat'u" soetamise taga. Ja juba kohe uue sajandi alul, kõrvuti Petri j. t. publitsistliku rahvameelsusega [33]) virgub see kirjandustegevus kaunis kiirelt ja elavalt, kuigi pääasjaliselt veel ainult rahvast õpetades ja „valgustades" õige jämedajooneliselt. Kuid filantroopiliste „häda ja abi" raamatute kõrval rahvusetuile talupoegadele leiame ka eesti keele, kirjanduse ja muu kultuuri kui iseseisvate väärtuste edendamise tunnismärke.

Luce ja Frey, Holtz'i, Oldekop'i j. t. kirjanduslik tegevus on juba teatav samm edasi pärast Arvelius'e ja Willmann'i tõlgitud õpetusjutukesi, kõnelemata varemast, puhtvaimulikust kirjavarast: neid jutte ja värsse ei tehtud ainult inimesearmastusest, vaid nähtavasti ka huvist eestikeelse väljenduse kui niisuguse vastu. Samast tunnistab Frey esimese eesti poeetika katse („Beiträge'des" 1813). Ja vaevalt ainult „puht-teadusliku" või ainult rahvavalgustusliku tahtega (kuigi see seisab esikohal)

[32]) Lieflands Vorzeit, 1798, Einleitung (tõlge A. F. Tombachilt, Liivimaa esiaeg, Peterburis, 1909).

[33]) Et see ei piirdund ainult linnade literaatidega, vaid, võib-olla nende mõjul, leidis vahel üsna sooja pooldamist isegi mõne pastori juures, võime järeldada pääle muu näit. õpetaja Ed. Ph. Körber'i märgendist Võnnu kiriku meetrikaraamatusse 23. aprillil 1808, kus otse prohvetlikult ennustatakse, et „meie rõhutud vendade, eestlaste ränk ike" 100 aasta pärast juba ammu on murdund ja siis on nad saand „jälle vabaks, iseseisvaks ja õnnelikuks rahvaks — quod Deus bene vertat" (vt. K. K-k ja K. E. S., „Eesti rahva iseseisvuse ennustus 125 a. eest", EKirj. 1933, lk. 194).

on seletatav Rosenplänter'i otse haruldane ind ning ohvrimeelsus eesti rahvakultuuri sugemete korjamise ja eesti keele viljelemise edenduseks.

A. 1813 sünnib ja püsib tema „Beiträge'dena" paarkümmend aastat eesti rahvusteaduslik ajakiri. Juba 1806 katsetavad Oldekop ja Roth eestikeelse ajalehega ja 1816. a. proovitakse Pärnus eestikeelset teatrit. Samal Eestimaa isikuvabastuse aastal, 1816, nõuab Masing eesti keele tarvituselevõttu ka intelligentsi keelena, ja isegi ülikoolis. 1818 avaldab Rosenplänter oma „Beiträge'des" isegi juba eesti lugemiku keskkoolidele, 1817 asutavad Luce, Frey j. t. Kuressaarde „Arensburgsche Ehstnische Gesellschaft'i". Juba 1820. a. ümber kirjutab K. J. Peterson isegi esimesed eesti tormtunglevad luuletised, ka „meie maa keele" ülistuseks, ja eestikohastatud mütoloogia. A. 1821 algab ilmumist ja püsib mitu aastat Masing'i maarahva nädalaleht, jätkab kujunemist „Originalblätter'eis" algatatud eesti omakeelne ajaleheja essee-stiil. Nagu allpool näeme, otsitakse kontakti ka juba kunst- ja eesti rahvaluule vahel ...

Olid siis juba mitmel alal märgid olemas, et kõnelda mingist esimesest eestigi „renessansist", kuigi veel mitte romantilisest või üldse eneseteadlikust, kuid ometi teatavast valgustusaegsest „rahvuslusest", sellegi rahvusindiviidi intelligentsijuhitud omakeelse ja omameelse kõrgema kultuuri algmeist, veel enam-vähem ühel ajal teiste Euroopa „noorte" rahvuste (osalt veel Saksa, veel enam Vene, Rootsi, osalt j u b a Soomegi j. t.) „ärkamisega".

Ja ometi — kuidas siin siiski kõik need olid ainult märgid, oired, ja jäid a i n u l t märkideks, ainult enneteks, mis mujal olid või peatselt said juba teostuseks! Seda rahvast siin ei olnud Püha Liidu aegne Aleksander oma 1816.—19. a. kinnitatud reformidega kaugeltki mitte „tõstnud rahvuste hulka" mitte selgi määral, nagu ta oli teinud veel a. 1812 Soomega. Puudub igasugune ühiskondlik ja tulunduslik alus, puudub süttimisvalmis inimainestik, ja nii ei saagi neist välismaistest aateist siin mingeid suuremaid „jõudideid". 1820-ndate aastate lõpul kahaneb endisest veelgi enam mõtte- ja sõnavabadus — ja vaikivad varsti ka üksikute sütitajate eneste hääled või kaovad nad isegi. Vanem estofiilide-filantroopide sugupõlv (kes sündind umb. 1760.- ja 70-ndail a.) vananeb ja sureb, uut ei näi kujunevat; surevad „Beiträge'd", surevad Masing'i leht ja ta ise. Peterson on surnud, ilma et ta oma laule oleks saand avaldadagi. 1830. a.

ümber on jälle kõik peaaegu vaikne. Ja edasi kiratseb eestlus, s. o. ka selle rahvusindiviidi kõrgema ühiskultuuri idee, samuti kui iga ta liikme sotsiaalsete inimõiguste teostus — nagu tuli toores puus, uuesti ähvardades sootuks vaibuda.

§ 8. Areng reaktsiooni ajal (umb. 1825—50).

Aga varjus köeb ometi midagi uut. On huvitav märkida, kuidas hiljemini avalikkusse astund uue virgumise ettevalmistajate, II põlve estofiilide noorus ometi kuulub sellesse, võiks öelda, estofiilsesse ärkamisaega ja nad, nagu loomulik noortele, s i i t kaasa võtsid oma tähtsamad maailmavaatelised, osalt isegi kirjanduslikud seisukohad. 1816. ja 1826. vahelisel aastakümnel ei õppind Tartu siiski veel võrdlemisi vabameelses õhkkonnas mitte üksi K. J. Peterson, selle lühikese kevade sümbolkuju, vaid ka tema (ja Knüpffer'i j. t.) rahvalauluharrastuse tulisem jätkaja, kuigi sünnilt sakslane, H. Neus (1814—17), tema mütoloogiaharrastuse ja rahvusteadvuse edasiarendaja Faehlmann (1818—1827) ja Kreutzwald (1826—32), samuti viimase sõber D. H. Jürgenson (1823—26) ja oma sakslusest hoolimata samahuviline Schultz-Bertram (1826—35) kui ka kõige kõrgemale lennand „suguvend" dr. Karell (1826—32): kogu meie muinsusromantikute põlve eliit, kõnelemata teistest estofiilidest nagu Ahrens (1820—23), Wiedemann (1824—26) j. t. See kitsas, aga elav ajajärk oli ometi küllalt viljakas mitte üksi oma algatuste, vaid ka oma sütitatud edasisüütajate poolest [34]).

See oli sugupõlv, kes sündind enamasti sajandi vahetuse paigu. Nende isikutkujundav noorus oli 1820. a. ümber, nende tähtsam tegevus aga päämiselt a. 1840—60, vahemine paarküm-

[34]) Kuidas valgustusaegne humaansuseusk ning rahvaarmastus iseloomustas ka Tartu ülikooli juhtivaid ringe, näeme juba rektor Parrot'i avamiskõnest a. 1802 ja muist väljenditest, kus otse merkel'liku soojusega kõneldakse r a h v a s t kui kõigi toitjast, manitsetakse üliõpilasi olema sellele tänulikud ja tõotatakse „austada humaansust kõigis klassides ja ta kõigis vormides, mitte eraldada vaest rikkast ja nõrka vägevast kui ainult selleks, et nõrgale pühendada oma kõige aktiivsemat ja õrnemat huvi". Samuti on paiguti otse üllatav Parroti vihane suhtumine vastu „rahutuid rüütlikarju" ning „ahneid preestreid", kes on jumalakojast teind vaba mõtte vangitorni. (Vt. W. Süss, Karl Morgenstern ... Ein kulturhistorischer Versuch. Dorpat, 1928. ACUT, B XVI, 2, lk. 114, 126, 158, 231, 265 j. t.)

mend aastat oli siis noilgi teatav peidusolemisaeg. Aja tulunduslik kehvus, poliitiline reaktsioon, eelkäijate kurvad kogemused, omandatud ideejõudude kõhetus, enese nõrkus, väljastpoolt toetava üldise ideedünaamika „vananemine" jne. hoidsid tagasi nendegi noorte suuremad aktsioonid ja lasksid veel vähem süttida teistel. Alles kui riigisurve kergenes ja hakati värsket eeskuju-toetust jälle enam saama väljast, seekord juba rohkesti ka Soomest, hakkasid kujunema uued üritused siingi. Sünnivad uued töökeskused: Faehlmanni algatatud Gelehrte Estnische Gesellschaft Tartus (1837) ja peaasjalikult Neus'i kantud Estländische Literärische Gesellschaft Tallinnas (1842). Kuigi määratud eelkõige eesti rahvuspärimuste kogumiseks ja uurimiseks, sai neist rahvusteaduste taimelavadest tasapisi toetust ometi ka üldise eestluse kidur taim. Ja kuigi mõnede meelest näis olevat peaaegu loomulik, et haritum eestlane sulandub sakslastega ja omandab saksa keele, hakkab ikka enam kuulduma ka neid hääli, kes loevad võimalikuks ka rahvakeelse kultuuri edasiarendust ja eestlusehäbi peavad häbistavaks selle tundjale endale (näit. Russow'i „Nä immet", Schultz-Bertram'i kuulus „Kalevipoja"-kõne 1839, Kreutzwaldi „Kurrukuki" hurjutus „Sipelgas" 1861, J. V. Jannseni algav äratus jne.).

Ja samal ajal köeb siiski natuke ka rahva laiemais kihtides. Nimeline isikuvabastus jms. oli ometi äratand ja osalt ka võimaldand muusugusegi vabaduse tunge ja tulunduslik häda otse sundis iseseisvale mõtlemisele ja rahutusele. Rosenplänter'i seminarist ja mujalt rahvasse läind koolmeistrid avardasid vähemalt üldist silmaringi. Uue (1819. a.) Liivimaa seaduse põhjal asutatud kihelkonnakoolid hakkavad aegapidi kujundama algelist maaintelligentsi; hale ja imelik sentimentaal-moralistlik „köstrite ja koolmeistrite kirjandus" harjutab rahva vähemalt ikka rohkem lugemist harrastavaks.

Kõigepäält aga kiristab tulunduslik viletsus ning ülekohus

Mitte palju erinevalt ei esindand ja levitand seda aktiivset ning harmoonilist kultuuritahet ka ülikooli teine täht-tegelane, prof. Morgenstern, G. Merkeli sõber ja ta ajakirja kaastööline (ibid. 158, 274 j. m.). Et tollel inimsus-pateetilisel algajajärgul ka üliõpilasringid maa pärisrahvaste vaimlist ärkamist pooldasid, osutab ehk juba seegi asjaolu, et nad ülikooli nurgakivipaneku pidustustele a. 1805 oma esindajaks valisid esimese Tartus studeeriva lätlase Williams'i (ibid. 231). Vaevalt võis seda vaimu nii ruttu päris välja juurida ka juba sajandi teisel kümnel aland reaktsioon.

vahekorra mõisnikuga (s. o. üldse sakslastega) ikka teravamaks, ülekohtu-tunde ikka karjuvamaks — ja seeläbi sündind reaalsest tungjõust saavad huvitavaks, isegi fiksideedeks kõik vähegi arusaadavad kujutlused või isegi lihtsalt kuuldused, mis seda häda näivad võivat kergendada. Nii sünnivad tuntud sotsiaalpoliitilise ilmega usulised liikumised, isegi massilised vene usku siirdumised, mitmesuguste „prohvetite" esinemine jne. Ikka teravamaks kasvab rahulolematus senise korraga ja umbusaldus sakslaste vastu, kuni see viib isegi massiliste rahutusteni, n. n. „sõdadeni" [35]).

See kõik tähendab, et varem usuline „äratus", valgustusaegne „eelrenessanss", vähemalt nimeline isikuvabastus, sellega ja muude uute seadustega äratatud ootused ja pettumused ometi pole möödund jäljetult. See tähendab, et see rahvas, kelle rahvuslikust surmast 1840-ndail aastail ja veel hiljemini vaieldi intelligentsi piirides, teatavas mõttes oli juba „ärkamisel", kuigi veel mitte ühisteadvusele jõudnud, ei sotsiaalselt, veel vähem rahvuslikult. Vana režiimi tähtsaim alusmüür, passiivne alistumine välisautoriteedile, eriti luteri usu kiriku uinutusele, purunes ikka enam siingi: ikka enam isiku enda kannatav tunne ja rahutu mõistus hakkasid otsima ise abi oma hädadele, kuigi veel poolpimesi, nii näit. idealiseeritud vene riigivõimu kaudu [36]).

[35]) Vt. H. Kruus, Talurahva käärimine Lõuna-Eestis XIX sajandi 40-ndail aastail. Tartu, 1930, lk. 402 jj. M. J. Eisen, Eesti prohvet Järva Jaan[2], Tartu, 1921. A. Kampf, Saaremaa prohvet Habakuk II, EKirj. 1925, 498—506. N. Masso, Eesti prohvet Jaagori Jaan, EKirj. 1928, 561—565.

[36]) Vrd. ka H. Kruus, eeltsit. t., lk. 409.

Näib, nagu poleks sellel algaval vaimu mässul puudund paiguti ka teatav ajalooline teadvus, kas või vähemalt mälestus kunagi varemini olnud suuremaist vabadusist. Pääle tuntud pärimuste „hääst Rootsi ajast" jm., mida siin pole koht hakata pikemalt arutlema, kõneleb sellest ka näiteks üks Kreutzwaldi kiri Faehlmannile (27. IX 48), kus ta ütleb vene usku eelistavaid talupoegi väitvat: keiser võib ju mõisnikkude maa ära võtta ja meile pärisomandiks anda, kui ta ainult tahab. *„Kelle pärralt siis enne Rootsi meie maa on olnud? Nemmad on volliga võtnud, sellepärast võib jälle volliga nende käest võtta. Olleks Bonnapart meie maad omma kätte saanud, siis olleksime meie jubba ammugi iggamees omma prii kohha peal"*, jne. Lääne demokraatiakevade aadete levitaja Napoleon on siis püsind sellegi maa rahva meeles veel nii kaua hiljemini vabadusetoojana, ning pole unustatud ka isiklik maaomand kunagi muiste. (Vrd. ka E. Postim. 1869, nr. 31, Kr.-Koid. Kv. I, 505.) Kuigi peame

Vähemalt dispositsioonid siis otse karjusid ühisaktsiooni, üksikvajadusi ja üksiktahteid ühendava ning võimalusi selgitava juhistiku ja ühisteadvust levitava kirjanduse järele. Need nõuküsivad talupojad ja nende saatkonnad, millest nii tihti kuuleme juba 1840-ndaist aastaist pääle, kas naabervalda või -kihelkonda, kas „talitaja", „vennaste" juhi või „vene papi" juurde, kas linna mõne tuttava tohtri või teise rahvasõbralise härra juurde, kas isegi Lätimaale või Venemaale „maad kuulama" — see oli juba hädaga liikuma pandud rahva eluvõitlus, mis otse alateadlikult vajas ja otsis abiks intellektuaalseid jõude.

On loomulik, et ka see omalt poolt taga kihutas kontakti säilitand üksikute eesti haritlaste ja teiste estofiilsete „inimesesõprade" püüdu selle rahva seisukorda parandada ka enam seltskondlik-moraalsete abinõudega. Nii sünnib nende kahe tendentsi, „inimesearmastuse" ja rahvusteaduste harrastuse ühinemisest ka püüe, eestlaste kui rahvuse nime suuremasse lugupidamisse tõsta valitsevas seltskonnas — ja tema endagi hulgas. Kuigi mitte otsejoones, vähemalt selle püüde kaudu kanduvad ka aja intelligentsi rahvuslikesse ja kirjanduslikesse harrastustesse rahva endagi elutungid ja aktuaalsed ühiskondlikud vajadused. Vähemalt nii selle talupoegrahva esimene, veel üsna ühisteadvusetu ja kobav sotsiaalne vabanemisliikumine (mis iseendast, kuigi latentselt on ühtlasi rahvusliku iseloomuga) oli ühiskondlikuks tagapõhjaks ning jõuandjaks ka sellele esimesele luuleteosele, kus rahva vajadusist tõusnud ideejõud tarvitasid oma kunstivorminguks rahva enda antud aineid.

Sellegi rahvuse algava kultuurpõlemise esimene suurem „objektiivne" välisleek, selle rahva ja tema-meelse intelligentsi esimene juba osalt ühine kirjandussaavutis, vähemalt nende kaudu rahva alateadlikkude igatsuste soovkehastis, ta mineviku heroi-

väga ettevaatlikult võtma rahvusromantikute väiteid, et see rahvas ka kõigil vahepealseil aastasadadel pole unustand oma muistset iseseisvust, ei tarvitse need mitte olla päris ilma põhjata. (Vt. Kruus, eeltsit. t., lk. 404.) Pääle muu püüab sellekohast lisatõendust tuua ka üks Neusi kiri Kreutzwaldile (22. II 1849), mille teatel Läänemaal elavat sugukond, keda kogu ümbruskond austavat kui „vannemate" tõust põlvnevaid. Muidugi ei mahuks selle raske küsimuse ligem arutlus siinse töö raamidesse.

Igatahes ei tohi ebamääraseid mälestusi „enne Rootsi" aegseist vabadustest jne. veel pidada mingeiks konkreetseiks Kungla-pärimusteks.

seerija, ta kultuurikõlvulisuse aadlikiri, ta oleviku vaimuvabastus-võitluse ja rahvusliku ühtlustumispüüde ettepeegeldus ja kunst-teostumine ja seepärast hiljemini ta algava üldpõlemise süüteabinõu ning ta võitlust julgustav uhkuslipp — see oli (miljöö-dünaamiliselt vaadelduna) „Kalevipoeg".

Kuid enne kui hakata ligemalt käsitlema tema selleks kujunemist, peame tutvuma ka vähemalt mõne tähtsama puht-kirjandusliku ettevalmistus-tendentsiga, mis, põlvnedes Läänest, kõige enam on kaasa aidand „Kalevipoja" sünniks.

2. *Eesti rahvaluule- ja muinsuse-harrastuse algus.*

§ 9. Rahvalaulu avastus.

Üleeuroopalise esimese primitivismi-perioodi (umb. 1760—80) tähtsamad Saksa esindajad olid teatavasti omal ajal olnud Eestile õige lähedal. Saksa kodanlikus ja rahvuslikus ärkamises omab tähelepandavat osa just ta Lääne surveavaldajast kõige kaugemal olev provints, Ida-Preisi, kust on väljund siinvaadeldavalgi alal nii põhjapanevad ideed ja nende kandjad nagu Hamann ja Herder, rääkimata muist, nagu Kant, Hippel j. t.

Ida-Preisiga oli aga tolleaegne Baltikum tihedamas läbikäimises kui ehk kunagi varemalt. Oli ju see Läände igatseva tsaaririigi ainus „läänekultuuriga" provints 1700-ndate lõpupoolel jõudnud juba teatavale õitseastmele, vähemalt mis puutub tema valitsevaisse kihtidesse. Mitte enam üksi ta aadli esindajad ei etendand kogu riigi juhtimises suurt osa (nagu varakult Katariina I, Biron, Münnich j. t.), vaid juba ka ta linnad ja siis kodanlus profiteerisid rohkesti sest kaubanduslikust ja kultuurilisest transiit-tegevusest.

Eriti Riiga oli kujunend mõjukas saksa kodanline keskus, mis nähtavasti mitte palju maha ei jäänd ega erinend vastavaist emamaa omist, kellega ta seisis elavas aine- ja ideevahetuses. Nii ongi võimalik, et näit. isegi aastasaja Saksa filosoofia suurimad tööd, Kanti nii „puhta" kui ka „praktilise mõistuse" kriitikad, kirjastab Riias Hartknoch'i raamatuäri, mis teiselt poolelt taas on pea kogu Venemaa varustaja Lääne kirjandusega. Ja nii juhtub ka, et kaks teist eespoolmainitud suurnime, hilisema „tormi ja tungi" voolu ideoloogid Hamann ja Herder, oma

noorpõlves pikemat aega töötavadki Riias (või selle ümbruses) ja ühes teistega moodustavad vabameelse raeherra J. Ch. Berens'i ümber elava intelligentsiringi [37]).

Ja Herder, mõned noorusaastad (1764—69) Liivimaal veetnud ja Riia radikaalide ringiga kontaktis olnud suurmees, ongi, kellest lähtub ka tõeline eesti rahvaluule kui luule h a r r a s t u s. Sest vaevalt võib kõnelda viimasest neil teistel, kes juba varemalt on üksikuid riismeid sellest avaldand. Ei Gutslaff oma tuntud Võhandu piksepalvega (1644), ei Forselius-Boecler oma rahvausu-kommetega (1685), ei Kelch oma Jörru-laulu avaldamisega (1695), ei V. Brandt, Thor Helle, Göseken j. t. olnud huvitatud rahvaluulest kui luulest, vaid paremal korral ainult kui keelematerjalist või kurioosumist, varemalt isegi kui vaenutavast ebausust (Gutslaff). Isegi Hupel, esimene rahvalaulude ehituse eritleja ja (pärast Stahl'i mainitud „Kalliweh") esimest korda „Kalevipojagi" nime (tähenduses „der Riese") esitaja [38]), on veel küllalt täidetud „õpetatud aja" rahvalaulude-halvastusest, et neid Herderile tutvustada kui vanaeitede sigitusi (Ausgeburten alter Weiber) ja mõttetusi [39]). Ka uue sajandi alul kestab kohalikus intelligentsis edasi sama põlgus (näit. Masing või Frey, kes õige vihaselt eitab rahvalauludes iga kunsti ja nende viise peab koduloomadele järelehäälitsusiks [40]). Või mis imestada seda, kui ju veel J. V. Jannsengi näeb rahvalauludes ainult kõrtsijorutisi [41]).

See kõik oli võrdlemisi arusaadav siin provintsis, kus isiklik kirjanduse harrastus oli üldse nii väike ega olnud mingit seesmist tarvetki rahvaluulest hakata otsima „ehtsat luulet", eriti veel nii põlatud ja teisekeelsest maarahva omast. See püüdlus, Lääne kõrgkultuurides loomulik reaktsioon seniste vormide mehhaniseerumise vastu, oli ja jäi võõraks selle maa tavalisele kirjanduspublikule. Isegi Rosenplänteri ja ta kaastööliste tegelik

[37]) J. v. Sivers: Deutsche Dichter in Russland, Berlin, 1855, lk. 60. R. Haym, Herder nach seinem Leben und seinen Werken, Berlin, 1877, I B. 71—113. Behrsing 42—53.

[38]) H. Stahl, Leyen-Spiegel etc. 1641, lk. 305 ja 476; vrd. EKl. 1925, lk. 38 ja 137; A. W. Hupel, Nordische Miscelianeen, 1791, lk. 331.

[39]) Saatekiri Herderile, äratrükk VGEG XVI, 4, lk. 261.

[40]) Vt. näit. Masingi kiri Rosenplänterile 17. V 1819, Looming 1923, 138. Frey, Ros. Beitr. II, 1813, lk. 16.

[41]) Eesti laulik, Essimenne jaggo. 2. tr. Tartu, 1865, lk. 6 j. m.

runode kogumine ja avaldamine oli teatavasti juhitud enam keelelisest ja ajaloolisest kui luulelisest huvist.

See oli siis pea valdavalt väljaspoolne, Lääne ideestik, mille surve all sündis ja kuidagi moodi püsis eestigi rahvaluule harrastus vähemalt üksikute poolt. See oli Herder, kes leidis ja ühes teistega saksa üldsusele tutvustas ning esile tõstis eestigi rahvalaulude luuleväärtuse.

Juba 1764 avaldatakse „Königsbergsche Gelehrte und Politische Zeitung'is" (37. Stück) Kelch'i järgi eesti „Jörru"-laul kui „Beitrag zu unbekannten anakreontischen Gesängen noch roher Völker". Mõned peavad sellegi saatjaks juba Herderit, teised kahtlevad selles [42]). Kuid igatahes oli Hamanni mõjul kõige primitiivse ja algjõulise vastu huvitatud Herderis ka huvi rahvaluule vastu ärgand juba enne Percy kogu ilmumist. Ja nagu Herder ise tunnistab, on ta just Liivis tundnud rahvalauludes ilmuvat „esimest luule ja muusika jõudu selle kogu lihtsuses, võimsuses ja tõelikkuses" [43]). Nii oli siis üsna loomulik, et ta oma rahvusvahelist antoloogiat koostades sõber Hartknoch'i palub endale saata ka siit pärismaalaste loomingut. Ning kohe ta „Volkslieder'i" algusse (pääle kolme ürgelise grööni ja lapi laulu) ongi paigutatud kogu eesti laule (8) ja vanasõnu (9), ühes nende saatja Hupeli asjaliste teadetega laulmise viisidest j. m. Ning, mainind Hupelit, jätkab Herder ise: „Laulude tõetruuduse eest on seega vastutus olemas; ilu eest igas stroofis pole aga vaja kellegi vastutust, sest et siin võib kõne olla ainult tõetruist, ehtsaist, iseloomulikest rahva enda lauludest" [44]).

---

[42]) H. Lohre, Von Percy zum Wunderhorn, 1902, Palaestra 22, lk. 8 jj.; vt. ka Zeitschrift f. deutsche Philologie 3, 466 Anmerk.; Verh. d. GEG XVI, H. 4.

[43]) „... in solchen Gesängen ersten Ton der Poesie und erste Kraft der Musik in aller Einfalt, Stärke und Wahrheit". Vt. kiri Raspe'le 25. aug. 1772, Weimarisches Jahrbuch, 3, 43. Et algteost polnud võimalik tarvitada, on tsitaat toodud, nagu selle esitab ülalmainitud H. Lohre teos.

[44]) „für die Schönheit jeder Strophe braucht keiner Bürgschaft, da hier von treuen, wahren, charakteristischen Gesängen eines Volkes und nicht vom abstrakten Ideal eines Liedes die Rede sein kann." Ja orjalaulu „Klage über die Tyrannen der Leibeigenen" saadab märkus: „Abgekürzt würde das Lied schöner sein, aber es sollte nicht abgekürzt werden. Der wahre Seufzer aus der nicht dichterisch, sondern wirklich gefühlten Situation eines ächzenden Volkes sollte wie er da ist tönen." Herders Werke, herausg. v. H. Kurz, Lpz. u. Wien, II B., lk. 88.

Aga alles Herderi ideist vaimustatud noor Christ. H. J. Schlegel, sattudes a. 1780 Saksast koduõpetajana Eestimaale, kuulatab ligemalt seda orirahvagi leelutustes äratuntud „Jumala häält". Herder tarvitas alles kaugelt saadud andmeid, Schlegelist saab nende esimene ihaleja maal endal. Herder oli oma võitluses vana prantsuslik-intellektuaalse luule vastu ülistand rahvaluule lihtsat ja vahetut tundeväärtust ja musikaalset hinge üldse, Schlegel näitab selle tegelikku olemasolu eestigi laules [45]). „Need on kude tundepeenusest, sarkasmist ja naiivsusest" [46]), leiab ta, kiidab nii eesti keele pehmet kõlavust kui ka kujutuse loomutruudust ja peab mõnd eleegiat oma väljenduse tõelisusega väärseks isegi Ovidius'e kõrvale asetada [47]). „Kes mitte neis lauludes pole märgand tunnete peenust, kes neis mitte ei tunne sarkasmide soolatud leelist, kes mitte nende, tema rahvusluule (Nationalpoesie) paari näite järgi ei otsusta, et me sellelt rahvalt kõrgema kultuuri ja saavutatud vabaduse puhul oodata võime originaalsusega ehitud kauneid palasid ja et meil siis oleks näidata Euroopas üks armastusväärne (lieblich) keel rohkem, mis selle rahva kultuuri ja vaba hingamisega saaks ikka armastusväärsemaks, — selle jaoks pole ma neid laule tõlkes ja mõningaid algkeeles mitte esitand" [48]).

Nii soojad tunnustused ajajärgu suurmehelt Herderilt ja teise suurmehe — Wielandi ajakirjalt („Der Teutsche Merkur") ei jäänd nähtavasti mõjuta ka Eestis. Kui Schlegel a. 1807 uuesti käis Eestis, õnnestus tal siinsete pastorite (eriti Paukker'id Simunas ja Knüpffer Kadrinas) abil koguda rahvalaule palju enam; juba ta avaldaski neid (ühes endistega) oma reisikirjelduses tervelt poolteistsada, enamasti tõlgituna [49]). Ja varsti algab kaunis elav sellesihiline tegevus ka kohalikkude jõudude poolt. Rosenplänter, eesti „eelrenessansi" juht, õhutab

[45]) Der Teutsche Merkur 1787, IV, lk. 232—255; äratrükk Verh. d. GEG XVI, 268—280.

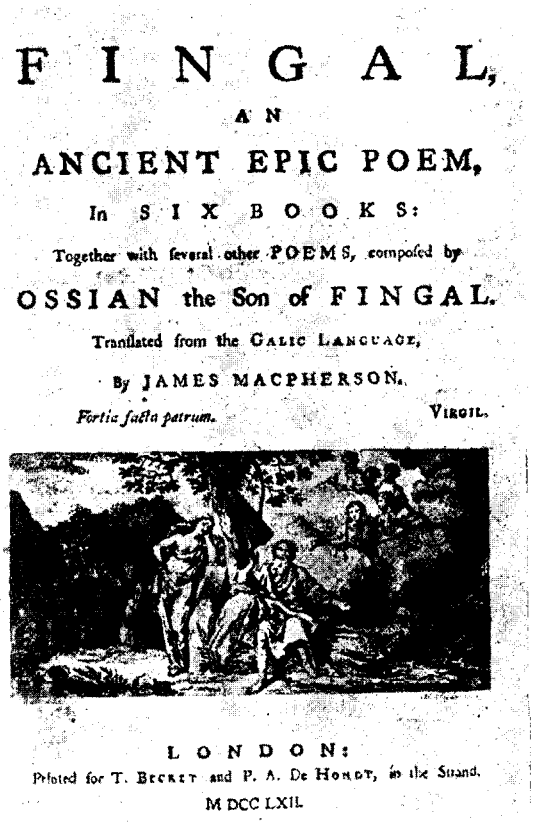
[46]) Verh. d. GEG XVI, 273.

[47]) ibid. 241.

[48]) ibid. 280.

[49]) „Reisen in mehrere russische Gouvernements in den Jahren 178*, 1801, 1807 und 1815", Meiningen, 1819, I 322 j. Vrd. O. Kallas: Übersicht über d. sammeln d. estn. runen, FUF II, 18. Huvitav ajajärgu vaimule ja Tahiti primitivismi kultusele on, et Schlegel eestigi keelt üksikasjaliselt võrdleb just Tahiti keelega!

seda, kogub ise üle 100 laulu ja avaldab neid „Beiträge'des". Korjajate hulgast paistab silma eriti õp. Knüpffer, kelle kogu kasvab tervelt 600 numbrini. Viimane on ka mees, kes juba a. 1817 soovitab rahvalaulu jälgida ka kunst-

FINGAL,

AN

ANCIENT EPIC POEM,

In SIX BOOKS:

Together with several other POEMS, compoſed by

OSSIAN the Son of FINGAL.

Tranſlated from the GALIC LANGUAGE,

By JAMES MACPHERSON.

Fortia facta patrum. VIRGIL.

LONDON:

Printed for T. BECKET and P. A. De HONDT, in the Strand.

M DCC LXII.

Joon. 1. „Ossiani laulude" I osa tiitelleht (vrd. „Kp-ja" „Sissejuhatuse" „vana laulik" ja vaimud udupilvedes!).

luules[50]). Võib-olla sellest äratatud, püüabki Kr. J. Peterson, ise laulude koguja, nende mõningaid stiilivõtteid ja motiive

[50]) „Hierbei kann ich den Wunsch nicht unterdrücken, dass einer oder der andere den Versuch machen möchte für den Ehsten in der Manier seiner eigenen Volkslieder zu dichten oder zu übersetzen. Gedichte dieser Art würden ihm ohne Zweifel sehr zusagen, und wenn sie nur den rechten Ton träfen, bald selbst Volkslieder werden, wodurch so manches schlechte Product ihrer eigenen Muse verdrängt, ihr ästhetischer Sinn veredelt, und auch manches fruchtbare Samenkorn für ihre Sittlichkeit

kasustada oma luuletistes — just nagu ta tormtunglevad eelkäijad Saksas. Ka ses suhtes on juba see aeg hilisema uue tõusu eelkäija, vähemalt sümptoomiliselt. Välise ideedünaamika sädemed olid siiski viimaks süüdand ka kohalikud jõud, kuigi need olid veel võimetud nii pea iseseisvalt süttima suuremaile tegudele.

§ 10. Muinsuse luulendus.

Ent meie ülevaade „Kalevipoja" ettevalmistusest oleks üsna puudulik, kui piirduksime ainult rahvalaulude kogumise vaatlusega (nagu seda peaasjalikult on teind Karttunen). Kuigi otsekohe rahvalt ka neid, laule, laenati „Kalevipoega" rohkesti — teose konstruktiivelemendid ja teda komponeerind ideejõud pole ometi mitte neist. Palju enam kui antud impressionistlik-naiivsete rahvalaulude sidumist ja edasikultiveerimist tähendas see teos ometi rahvusliku muinsuse luulendamist ja heroiseerimist. Ja just selleks pidi tulema äratust

gestreut werden könnte. Unsere jamsimissed, oder milder gesprochen, unsere ganze Dichtungsweise ist völlig von dem ehstnischen Geiste, und der ehstnischen Art, sich poetisch auszusprechen, abweichend, und wird ihnen immer fremd und ungeniessbar bleiben, namentlich Producte wie: Laul römo ülle und römo kitus und alle Witscheliana, die jetzigen und, ich möchte wohl dreist behaupten, auch die künftigen, es sey denn, dass sie ganz und gar umgeschmolzen und esthonisirt würden" (Ros. Beitr. H. IX, 1817, lk. 13 j.).

Vaatekoht rahvalauludele on siis oma aja kohta õige radikaalne ja võrreldav kõige varemini alles H. Neusi omaga paarkümmend aastat hiljemini (vt. § 11). Kuigi Knüpfferi enda sõnade järgi „Poesie nicht meine Sache ist", on ta ometi ka ise püüdnud sepitseda runopäraseid värsse — vähemalt isiklikus kirjavahetuses, nii ühes keeleaineste saadetises Keila õpetaja C. G. Fick'ile (ELG, F 232 i 7,1). Et see on praeguste andmete järgi eesti kunstregivärssidest esimene (Knüpffer suri juba 1843), jäljendame ta siin täielikult; seda enam, et selle vorm pole halvem Kreutzwaldi omast ja ta sisult kajastab ajajärgu minevikukahetsust.

„Virro kele verrekessed,
Ranna murre rasokessed,
Some kele silokessed
Anniks annan, pandiks pakkun,
Harjo murre harjund mehhele,
Kelepõhjade katsujale!
Võtke lahti varra laia,
Toge välja Harjo annid,
Vahhetage viljalt vasto
Vanna äia valgustama,
Kurva süddant kinnitama!
„Mis siis murre mele muljub,
Mis siis kurbdus kele köidab?"
Kurb ollen kalli kohto pärrast,
Mis need kavvalad kautanud!
Murres Ma-usso pärrast,
Mis need sõggedad segganud!
Halle on vanna asja pärrast,
Mis need ullud uendanud,
Mis need rummalad raiskanud!"

ja eeskuju mujalt, sest et rahva ained pakkusid seks nii vähe. Heidame siis kiire pilgu ka Kreutzwaldi eelkäijaile sel alal, kuigi ka siit, nagu rahvalauludegi korjamisest, mitte taotelles anda tervet ajalugu, vaid ainult esile tõsta „Kalevipoja" sünnile juhtivaid tendentse.

Viimaste alustaja ning väljendaja Baltis oli, nagu öeldud, jällegi Merkel. Äratatud Locke'i, Pope'i, Rousseau', Herder'i jt. inimesearmastusest ja primitiivoludegi vooruste mõistmisest, näib tema olnud esimene, kes („Liivimaa esiajas") avab vanad kroonikad sellise sümpaatiaga vastu maa sinnamaani pea ainult poolinimestena põlatud pärisrahvaid. Nii jutustab ta edasi ka need (ja isegi eriti need) teated, mis kujutavad nende rahvaste minevikku ta hääst küljest, teated nende muistsest jõust, kombeist, kultuurist — kõigest sellest, millest senised ajaloolased olevat nimelt vaikind, kuna „igaühel neist oli pääasjalikult tegemist ainult tema rõhujate tegudega ja Saksa röövliriigi saatusega" (Vorrede). Nii äratatakse uuesti mälestusse soome soo ja eestlaste muistne iseseisvusaeg kogu suuruses, mis säilind andmete põhjal sellele üldse võimalik anda, ja ehk veel suuremanagi. Tacitus, Bremeni Aadam ja Saxo, Hiärne, Läti Henrik jt. astuvad ette tunnistajaina. Ja asitõestistena kõnelevad nii Thore Hunt'i nähtud permlaste kuldne ja kalliskividega ehitud jumalakuju kui ka eestlaste Varbola maalinn oma vägevate jäänustega, Rootsi päälinna, eestlaste hävitatud Sigtuna varemed jne. Skandinaavia sõjasangarid, kes ühtlasi olid ka „suurepärased luuletajad", kuulsaim neist „sajakäeline Stärkoder", kes ise enda tegudest järelpõlvele laulnud ja kes Saxo teate järgi olnud sündind eestimaalane, ka „soomlaste Orpheus, Vainamöinen", Taara austuse hiiemägi Virumaal, muud Läti Henriku teated ja Merkeli enda kujutlused muinaseestlaste vahvusest ja kultuurist — kõik liituvad ühiseks pildiks. Senised metslased on äkki muutund otse kultuurrahvaks, kes lähedal kreeklastele enne nende suuraega, ning senised „kultuurikandjad" võõrad on äkki osutund ise „röövleiks" ja „barbaarideks" [51]).

Kui kunagi, siis siin kõige ootamatumalt on kerjusele öeldud, et ta on kuningapoeg! Ja kuigi ehk seda siis veel polnud kuulamas ükski eest-

[51]) G. Merkel, Wannem Ymanta, eine Lettische Sage, Leipz. 1802, Vorbericht.

lane, kuulati seda hoolsamini pärast: kogu järgneva sajandi eestiline muinsusekäsitus läheb Merkeli poolt alustatud suunas. H. Jannau laiendab selle kuulsusrikka muinasmaailma kujutust[52]),

Joon. 2. G. Merkeli kujutus läti muinasusundist (Die Vorzeit Lieflands I, lk. 154).

Faehlmann ja Kreutzwald ammutavad siit endile nii teadmisi kui usku, Jakobson algatab sellega oma sütitustööd oma esimeses „isamaa kõnes", Kuhlbars jt. luulendavad edasi seda „Kungla" ideaalpilti, jne. Merkeli kaudu hakkab muinas-Eesti pärand

[52]) Ros. Beiträge XIX, 1828.

viimaks ometi uuesti jõudma ta pärijate kätte — vähemalt jõuduandva mälestisena ta vaprusest ja kultuuriastmest. Ja kui kellegi, siis Merkeli kaudu on vooland Eestissegi ajajärgu rahvaarmastus kui ka rahvusearmastus, rahvakultuuri austus, muinasaja heroiseerimine ja juba osalt muinasluulegi kasustamine selleks, ühe sõnaga — pea kõik need põhitendentsid, mis alles enam kui pool sajandit hiljemini viisid „Kalevipoja" sünnile.

Sest Merkel ei algata mitte üksi eesti muinasaja suuruse meelestust, vaid ta algatab ka selle imetleva tundetooni, millega sellesse s u h t u s kogu järgneva sajandi eestlus, ja see oli tähtsaim. „Ossiani lauludest", Saksa bardide „hiieringist" j. m. lähtund leinav-imetlev minevikutunne kohastus nii ka Eesti oludele — ja küllap see neile hästi vastaski.

Nii näit. kujutades eestlase mehisust, rahvuslikku uhkust, meelekindlust ja truudust jätkab Merkel:

„Niisama vankumata ustavusega (Anhänglichkeit) peavad nad kinni oma usust, muinaslugudest, vanust mälestusist ja pühist paikadest, mida õnnetute aastasadade laastav vool neile veel alles jättis. Neile varemeile, nagu mahajäetud, pime Ossian oma kaljuseinale end toetades kuulatavad nad kurjade, kurjade aegade ja väiklaste inimeste keskelt üles õhukodade poole (zu den luftigen Hallen), kust neile lahkund isade hääled tasa nagu tuule kohin kaugelt kõrvu sosistavad troosti nende viletsuses. Auväärt õigeusklikud isandad... ärge pange mulle pahaks, et ma seda nimetan kiiduvääriliseks, mida teie kõuesõnad ammust ajast on asjatult püüdnud hävitada. Kus teie näete jäledat kurjavaimu, silman mina kaeblik-sõbralikku (wehmütig freundlichen) kaitsevaimu. Õnn sellele allarõhutud rahvale, kellel veel on rahvuslikke pühadusi ja õpetusi, mida ta võib austada ja mida ta tõesti veel austab! Ainult visa kinnipidamine isade kujutlusviisist — iga muu pärandiosa riisusite ju teie ja teie seltsimehed — ainult see oma arvamiste iseseisvus: see on see, mis alal hoidis selle vähese iseteadvuse, selle kahjuks nii vankuva iseseisvuse, mis üksi veel võib teha eestlast paremale olukorrale kõlblikuks ja parema saatuse vääriliseks" (sie ist es, die das geringe Selbstgefühl, die leider so schwankende Selbständigkeit erhielt, welche den Ehsten noch einer besseren Lage fähig, würdig machen).

Järgneb (muide ka see tuletab meelde Kreutzwaldi omi) filipika vastu muinsust hävitada tahtvaid kiriklasi: „Ebausklik, kes on seda? Eks muidugi i g a ü k s, kes ilma põhjusteta, millega lepiks katslev (prüfende) mõistus, peab tõeks seda, mis üldiste mõistete järgi võimatu. Dogmaatikud, ortodoksid! Kas kõlbab t e i l manada ebausku? Teil, kes kõik ilma erandita olete

petetud lollpead (Schwachköpfe) või silmakirjateenrid leivakannika pärast? — Oo, kui eestlased kord teie ebausku paremaks peavad sellest ebausust, mis nad pärisid oma isadelt: siis, siis on teie töö tehtud, nad teenivad peaaegu äragi olla orjad.

„Veel pole lugu nii kaugel. Veel lehvivad nende seas muinasaja mälestused kõrvast kõrva ja valavad kahvatut, aga siiski kaunistavat nõidusläiget neile nii kurvile esemeile nende ümbruses. Nende (mälestuste) tõttu ümbritsetud romantilisist mõtteist (von romantischen Ideen umgaukelt) vaatab eestlane seletatud pilguga parema maailma poole ja vajub seejuures magusasse ümbritseva viletsuse unustusse. Nende mälestuste tõttu rändab (wandelt) ta ikka veel vaimude keskel, mis kerkivad tumedaist hiitest, veest, tulest ja isegi haudadest, et olla tema viletsuse kaastundlikud tunnistajad ja tihtigi seda nägematult kergendada."

Ja muistsete pühapaikade austusest edasi: „Tarretund õigeusk pahandab, et mäed, kivid, allikad end ei lase hävitada, aga maailmakodaniku õrnemalt tundvale südamele on need paigad auväärilised, pühad kui reliikviad, mis ahastavaile (jammernden) vaeslastele alles hoiavad hella isa mälestuse. Neid nähes mälestab eestlane üleva tundega, et ta on nende vabade meeste järeletulija, kes kord vapralt vastu panid samadele barbaaridele, kelle jalge ees ta nüüd lamab, — tunneb seda kahekordse õnnejoovastusega (Entzücken), kui tal õnnestub hiilida peitu üksindusse ja isaisade tammepuude varjus teha sedasama, mis tema isaisad tegid kord säälsamas" [53]).

Eks ole, see ei kõla mitte üksi nagu Kreutzwald, see on vahest ägedamgi? See on tundmuslikum, pateetilisem, lähem oma saksa ja inglise eelkäijaile, aga ühtlasi mõjuv tõsidusega, mis andis sellele muinsusleinale rahva tõeline saatus.

Pääle muude rahvusvooruste ei jää ülistamata ka eesti keel, ta „selge ja imekaunis kõla, sest et pea kõik sõnad lõpevad kas täishäälikuga või l, s, t-ga. Ta on nii rikas hellade kallistamissõnade poolest, et kohalikud sakslased neid tihti tarvitavad, kui nad tahavad osutada õrnust, niisama rikas aga ka koledalt energiliste sõimusõnade ja sajatuste poolest, mille jäledus (Grässlichkeit) paneb kohkuma; joon, mis ehk enam kui miski kõneleb sest jõust, mis veel varjul on eestlaste iseloomus. Võimsaid kõnekäände ei või olla ilma võimsate tunneteta; nad on ainult keha, mida see vaim endale loob" [54]).

Herderi orgaaniline keele mõiste [55]) kajastub siin niisama

---

[53]) Die Vorzeit Lieflands I, lk. 264—268.

[54]) Ibid., lk. 279. Vrd. allpool ka Faehlmanni eesti keele ülistus.

[55]) Eriti ilmneb see Merkelile ligemalt tuttava läti keele kiituses, mis olevat tõesti juba ise „pooldi luule" (ibid. 190).

selgelt, nagu ta muinsuse austus üldse. Ja Herderi kogust võetud eesti rahvalaulu esitusega lõpetabki Merkel oma päätüki eestlastest ja nende suhtest muinsusega. Läti rahvalauludest, usust jne. esinevad veelgi pikemad ja ülistavamad kirjeldised, samuti soomlaste muinaskultuurist ja luulest, nendegi arvatavast Taara usust jne. kõneldakse õige palju.

Aga mitte üksi nende Põhja „peremeesrahvaste" muinasaega (teaduslikult, aga muidugi oma aja kohaselt õige ebakriitiliselt) tutvustada ei tahtnud Merkel, vaid seda elustada ka ilukirjanduslikult, jälgides siingi oma eelkäijaid Läänes. See sünnib ta muinasromaanis või õieti Ossiani-laadilises proosapoeemis „W a n n e m Y m a n t a, eine lettische Sage". Kui vähekriitiline see muinsusluulend on, näitab juba seegi, et nii puhtalt liivipärane tiitelheeros Ymanta on tehtud l ä t l a s t e juhiks, kui ka palju muid seiku. Aga mitte see ei huvita meid siin, vaid teose kirjanduslik laad. Ja just see oma rahvusliku muinsuspaatosega on õige lähedal ühelt poolt „Ossiani lauludele" ja muile Lääne eeskujudele, teiselt poolt „Kalevipojale". „Wannem Ymanta", see on esimene tähtsam vahejaam, mille kaudu üldeuroopaline-esiromantiline „Kungla-luule" siirdus ka Baltimaile, kuigi veel segatud rohkete varema ajajärgu elementidega [56]).

[56]) Raamatu alguses seisab pühendus Aleksander I-le, „leekiv soov", et see kaotaks Liivimaa orjuse ikke, mille fanaatilised välismaa „Horden" temale peale surund, mis on „Schandmal des Tyrannensinns" jne. Siis järgneb pikk tsitaat „Liivimaa esiajast", kus on kujutatud muinas-liivi kultuurikõrgus. Ja selt ajalooliselt tagapõhjalt tõuseb muinsuse evokatsioon luulena. Kangastub rõõmujumala Lihgo ohvripidu haljal aasal, õnnelikud rahvahulgad, järeleaimatud rahvalaulud rütmilises proosas. Pidu ajal ilmub õilis-heroiline Ymanta kui pooljumal. Teated sakslaste tulekust Väinale ja nende häbitegudest. Sõjakavatsused. Kokkupõrge Kaupoga, kes pooldab kristlasi, enne seda vaidlus ristiusust. Lahingu valmistus ja lahing ise. Ymanta ja Kaupo sülelevad enne ja võitlevad siis teineteisega, nagu üliõilsad „hiieringi" muinassangaridki. Kaupo langeb. Aga ka Ymanta, haavatud vastase mürgistatud mõõgast. Ja muud põgenevad.

Ossianist põlvnev laad on ilmne: tõttav rütmiline proosastiil, hoog, värvikus; tammed, kaljud, tormid, kõikeläbiv lüürilisus; suure osa teosest täitvad lüürilis-pateetilised jutustused üliheroiliste tegelaste suust; seetõttu katkendlik, „rapsoodlik" kompositsioon. Rohked pateetilised dialoogid. Melanhoolsed mõtiskelud elust ja oma rahva saatusest, kuu valguses, vaadates jõevoolu, mis tõttab mööda, nagu meie elugi (lk. 145). Unenägu, kus ennustatakse rahva tulevikku: tormid, hundid ja igasugused koletised. Ja siis ilmuvad lavale luukered, kes paluvad halastust — Aleksandrilt!

§ 11. Soome eeskuju ja K. J. Peterson.

Herderi ja Schlegeli kaudu voolab Eestissegi rahva l a u l u d e harrastus, Merkeli jt. kaudu ta m i n e v i k u heroiseerimine. Kolmas tähtsam vahetalitusteos (jällegi umbes paarkümmend aastat hiljem!) viib meid kontakti juba meile kõige lähema, kuid seni üsna vähe tuntud vastava alaga — Soomes. Nii saabki siitpääle see hõimlik põhjamaa meie muinsuseharrastusele erakordselt tähtsaks, vahest veel enam kui näit. Skandinaavia samasugusele liikumisele Saksas. Nagu sääl Klopstock'i-aegne Saksa muinsusehuvi ammutas oma andmed (Mallet' jt. kaudu) vanult skandinaavlasilt või isegi Ossiani kaudu arvatavailt keltidelt, pidades nende mütoloogiat ja saagastikku ühiseks ka muinassakslaste omadega, nii toetub ka ärkava eestluse muinsuseharrastus siitpääle soome andmeile ning eeltöödele ega eralda neid kuigi täpsalt eesti omist. Lisaks Läänest mõjustatud muinas-Eesti idealiseerimise t a h t e l e annab see viimaks ka palju rahvakohasemat sisu ja ainet, kõigepäält siiagi kohastatava m ü t o l o o g i a kujul.

Muinasusu uurimiseks võiski olla eeltöid palju rohkem sääl, kus juba 1500-ndaist aastaist oli säilind rohke muinasjumalate nimestik (Agricolal) ja muid allikaid, mis oma saagaliste nime-

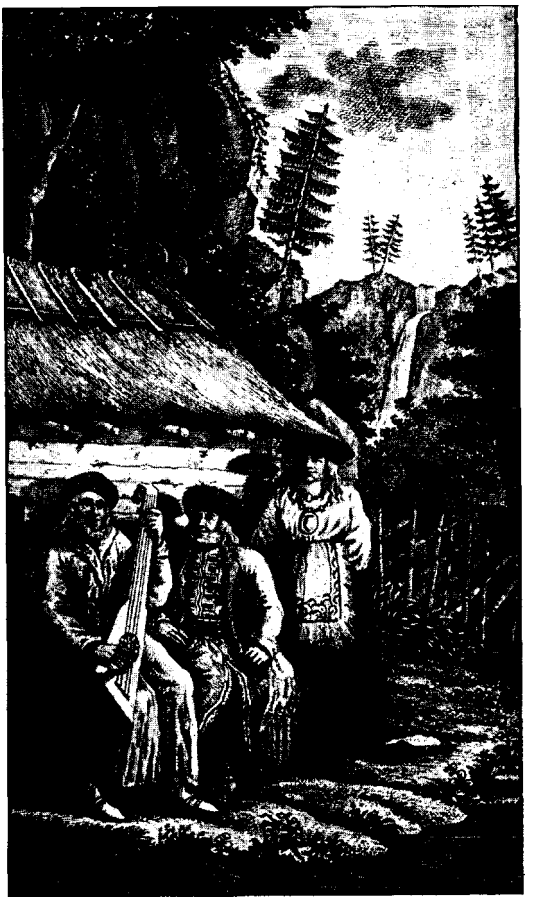
Veel enamgi ühineb muinsusega oleviku ideid. Autor ei peidagi end tervelt mineviku taha, nagu Ossiani laulik, vaid esineb avalikult muinsuse kaasaegse evokeerijana nagu Gerstenberg (Gedicht eines Skalden). Nagu viimase „prosopopoema's", leidub siingi autori isiklikke apostroofe: näit. tervitus kodulinn Riiale ja meelestus, et see ei ole nüüd nii nagu siis, kui ligines temale Liivimaa sangar Ymanta oma väega (III osa sissejuh.). Ja lõpus leidub koguni isiklik üksikväitlus, et autor ei süüdista kogu aadlit, vaid ainult häbistavat seadust.

Muidugi ei puudu ka muinasbardid ise. Lihgo ohvripidul juba (lk. 8 j.) laulsid „Lihgusson'id", kes on „lettische Barden", Perkuni ülistust, ja „Hain" kõlas vastu ja „ammu langend sangarid lendasid oma kalmukünkaist ning pidutsesid ühes lastelastega" või vaatasid seda päält puu otsast. „Liivi esiajal" on kaasas pilt ka „Soome Orpheusest" „Vaina-Möinen'ist": äärmiselt „heroilise" järsuseinalise kaljumaastiku keskel laulab ülev vanarauk, saates oma laulu mänguriistal, mis on midagi kitarri ja kandle vahelmist. Rahvariided lauljail ja kuulajail aga öeldakse olevat kunstnik (Westermayr?) kujutand eesti rahvariiete järgi.

Ei tohiks olla huvituseta mainida, et siin alustatud muinsuse heroiseerimise tendentsi (võib-olla ka mõnd üksikjoont) ei jätka mitte ainult „Kalevipoeg", vaid ka veel meie ligi 100 aastat hilisem ajalooline romaan, osalt isegi stiililt ja nimedelt (näit. A. Saal'i „Aita", vrd. Merkeli Ayta).

dega ja teadetega ärritasid uurimishuvi. Eriti aga, kus juba esiromantika äratatud muinsuseharrastust esindas varakult nii agar ja võimeline uurija nagu Porthan.

Kuid mitte Porthani „De poësi fennica" oma rahvalaulude

Joon. 3. „Vaina-Möinen, soomlaste Orpheus." G. Merkeli teosest „Die Vorzeit Lieflands" I, lk. 228. Vrd. ka A. O. Väisänen, Klvls. vk. 5, lk. 211.

sisu- ja vormianalüüsiga ei avatle noort eesti „hiieringlast" Petersoni tõlkimisele, ei ka Porthani töö jätkaja ning soome mütoloogia süstemaatilisema uurimuse looja Lencqvist'i „De superstitione veterum Fennorum theoretica et practica" (1781), mille mütoloogilisele alusele hiljemini edasi ehitas Lönnrot. Vaid soome

muinasjumalaid ja sangareid toodi Baltissegi esindama eelmiste kaasuurija Kristfrid G a n a n d e r oma „Mythologia fennica'ga" (1789). See teos ei vastand õieti tollegi aja teaduse nõudeile, ütleb sellest hilisem arvustus [57]): „Ganander ei ole küllalt kriitiline uurija, vaid võtab tõena kõike, mis ta ette sattus: ta loendab vanad Soome kuningad, tühised muinasmälestised, ajaloolised isikud ja sündmused koos mütoloogiliste nimedega ühevõrra tõsiselt, põrmugi mõtlemata sõelumise ja võrdlemise tarbele". Aga nähtavasti just mütoloogia salapärasus ja saagaliste sündmuste suurus veetles nagu enne Herderi aegseid saksa muistlejaid, nii ka Petersoni enam kui rahvalaulu puhtluuleline külg; päälegi olid ka Gananderi pääallikaiks just runod, ja neist on toodud rohkesti tsitaate.

Gananderi töö sõnastiku-kujuline vorm (see oli kavatsetud osana üldisest soome sõnastikust) ei lase muidugi asjatundmatul saada kerget ülevaadet. Peterson korraldab selle asemel ainestiku täitsa ümber, alfabeetilisest süstemaatiliseks, mis aga ta väheste teadmiste ja soome keele puuduliku oskuse tõttu muidugi teose ebakriitilisust veelgi suurendab. Nii saab ta jaotuse: A. Götter des ersten Ranges, B. Götter des zweiten Ranges, Dämonen, Nymphen usw., C. Riesen, Helden und fabelhafte Könige, D. Heilige Tage, Stellen usw., E. Mythische Thiere. — Näeme siis juba jaotuseski teatavat antiik-mütoloogilist, pseudoklassilist ilmet ja samuti sageli käsitluses. Kuid eessõnas on ümbertöötaja ometi juba teadlik ka miljööst järeldatud omapärasusest: „Siit ärgu oodatagu ilusaid kreeka fantaasiakujusid (die schönen Phantasiegebilde Griechenlands) ja ärgu otsitagu soome runodest mitte neid hümne, mis kreeka laulikud laulsid oma jumalaile ja n e n d e maal, n e n d e taevasina all võisid laulda. Kõrgel põhjas elavad soomlased, jää ja lumi katab nende mägesid, suvigi on ainult üksik-nähtus (Erscheinung), ta kestab lühikese aja ning kaob jälle, tehes aset karmile talvele. Peaaegu samuti on nende naabrite ja sugulaste eestlaste juures. Aga sellest hoolimata võib siin leida mõne õie — kuigi ainult põlluõie — mis lugejale kindlasti saab meeldima."

Pääle miljööliste ja keeleliste sarnasuste leiab Peterson aga ka, et soomegi „runod on vormilt ja ainetekäsitluselt just niisamasugused kui harilikud eesti rahva laulud". Ja edasi: „Et

[57]) Niemi, Kalevalan kokoonpano, 19.

soome mütoloogial on nii palju ühist eesti omaga, siis lisan ma tähendustena juurde selle, mis viimasest võisin leida. Aga ma pean tunnistama, et ma vähe, väga vähe olen leidnud, sest on üldse enam kirjutatud eestlaste ebausust kui nende mütoloogiast" [58]). Ja ta loodab, et tema poolt niigi vähesel määral koostatud ainestik ometi paljudes huvi äratab ning et ajaga valmib ka eesti mütoloogia.

On loomulik, et need kolm seika: tahe saada ka eesti mütoloogia, selleks vajaliste eesti ainete puudus, ja see rahvalauludega ilmselt tõestatud näiv vaade, et eesti muinaslooming on soome omale väga lähedal, — viisid usule, et ka eesti mütoloogia peab olema pääjoontes sama mis Soomes ja et seda võib rekonstrueerida soome oma abil, kui aga seks ainet annavad vähesedki kohalikud viited või riismed. Selle (iseenesest ju sageli õige) põhimõtte järgi ongi toimind Peterson ise ja samuti tema järeletulijad, kellele ta „Finnische Mythologie" sai päämiseks lähtekohaks.

Aga see meetod võis muidugi viia ka liiga kergeisse oletustesse. Nii näit. on arvamine, et „Vainemoinen" olevat ka eestlastele tuttav, põhjendatud ainult järgmiselt: „ka eestlased tõenäoliselt on tundnud seda jumalat, sest mõnel eesti laulul on silmapaistev sarnasus ülal-esitatud soome omadega. Aga jumalus, mida viimased laulavad, on eelmistes sootuks kadund või leidub tema asemel laulev talupoeg". Ja näidetena esitatakse kaks laulu: venna kandle tegemisest ja laulu jõust. — Uuem uurimine on tõesti õigeks tunnistand neist esimese suguluse soome lauluga — kuid eesti „Vainemoise" tõestuseks on sest muidugi vähe. Faehlmannile aga jätkus sest nähtavasti küllalt, et üle võtta mitte üksi soome nimi, vaid suurelt osalt ka Väinö laulu kujutus, seda omalt poolt ehtides kõrgestiilsemaks.

Kuid üldiselt peab ometi ütlema, et need Petersoni oletused ja lisandid on veel võrdlemisi tagasihoidlikud ja ta vähesed teated enamasti põhjendatud kas vanemate allikatega või jälle ilmselt rahvapärased. Kõige kahtlasem näib olevat kindlakujuline väide, et Gananderi mainitud sõjajumalat Turris't on tundnud ja

[58]) Oma eesti allikaiks ta ütleb olevat ainult Boecler'i tuntud kommetekirjeldise, siis Börger'i „Versuch über die Alterthümer Lieflands", Rosenplänter'i „Beiträge" ja K. G. Sonntag'i „Monatsschrift zur Kenntnis der Geschichte und Geographie des Russischen Reichs" 1791, 2. Halbjahr, 3. Stück. (Ros. Beitr. XIV, lk. 5, a. 1822.)

austand ka eestlased. Et selle nime esinemisest Eestis pole mingeid muid teateid, võiksime ehk oletada, et ka siin Peterson arvatavast sisulisest sarnasusest (s. o. sõjajumala austusest) on järeldand ka selle jumaluse ühise nime, seda enam, et viimane on ühendatud Thor'i ja Taaraga, kelle austusest muinas-Eestis kõneleb juba Läti Henrik. Igatahes toob Peterson Turrise austusest mitte nime, vaid ainult sisulisi tõestisi, tsiteerides Börgeri järgi kujutusi eestlaste ohverdustest sõja õnneks, ka inimeste ohverdustest ja üldse eestlaste suurest sõjakusest. Kreutzwaldil „maagilistes" lauludes j. m. aga esineb Turis juba päris kodusena. Nii kasvavad jumalad.

Mis aga eriti Gananderi kaudu omaseks saab eestigi mütoloogia käsitusele, see on arvamine, et ka soome-eesti muistne jumalate maailm oli umbes samalaadselt välja kujunend nagu kreekagi oma, kindlalt jagatud osadega maailma juhtimises ja filosoofiliselt põhjendatud ning ülevate, aga siiski plastiliselt-inimlikkude jumalisikutega, teatava jumalate-staažiga, kes omavahel tihti perekondlikes sidemeis. Vahel otse kantaksegi üle antiikjumaluse mõiste otsekoheselt ka mõnele soome mütoloogilisele või saagalisele kujule, kui sellest teada on mõni üksikjoon, mis sarnane antiiksega. Nii näit. Gananderil „Karrilainen — soomlaste Vulcanus. Tema tegi raua mägedes voolavaks" ... jne. Või personifitseeritakse kõrgeks isikjumalaks isegi terve maa, nii näit. Pohjola, ja antakse t e m a naiseks tuntud Pohjolanemäntä ehk Louhi (lk. 39).

See püüd näha muinasluuleski kõrgemaid müütilisi olendeid esineb juba ka Petersoni seletuskatseis. Nii näit. esitab ta nähtavasti üsna lihtsa rahvalaulu arast kosilasest, kus stiliseeritult lauldakse neljast neiust metsas ja poisist, kel ei olnud julgust juurde minna ega südant sülle võtta. Ja ta järeldab kohe, et need neiud olid — vist nümfid („Es mögen also wohl Jungfrauen höherer Art gewesen seyn, nämlich Baumnymphen, denen sich kein Sterblicher ungestraft nahen durfte" (lk. 91).

Ja nagu oma-aja filosoof kunagi (vrd. allpool Merkel'i väide jumalate sünnist), püüab Peterson seletada filosoofiliselt ka soome jumalusi, nii näit. põhjendades Gananderi teateid maailmajumalusest Kavest ja tema poegadest Väinämöisest ja Ilmarisest. „Nii siis aeg tõi järk-järgult elemendid esile. Need, juhitud harmooniast — sest mida muud peaksime mõtlema Vainemoinen'i laulu puhul —, kujundasid ilusa maailma." Hiljemini

leiame samasugust saagade filosoofilise süvenduse ja sümboolistuse tendentsi sagedasti Faehlmannil.

Nii algatab Ganander-Petersoni töö ometi uue ajajärgu eesti muinsusekäsituses. Merkel, kuigi kõneldes ka eesti ja soome usundist, tutvustab ja luulendab kõigepäält siiski läti mütoloogia suurust. Nüüd on Soomele vihjates lastud aimata, et ka Eestis ei ole puudund oma Olümpos, ülev ja austusevääme, kuigi veel sellest on leitud nii vähe positiivseid andmeid. See on seda usutavam, et üks uus teos varsti muinas-Eesti kultuuri näitab ehk veelgi kõrgemana kui Merkel. See on nimelt H. Jannau vähekriitiline essee „Über die Grund- und Ursprache der Ehsten" (Ros. Beitr. XIX, 1828), kus muistne eesti-liivi hõim (Tacitus'e Aestii) esitatakse muistse Põhja esikrahvana, kelle maa ulatund Visla suuni, kel jätkuvad suhted Roomaga, aristokraatne riigikord, peened kombed, oma aja kohta imeteldav kunstiosavus jne.

On arusaadav, et sellest muistsest kultuurist teateid toova mütoloogia ja rahvaluule ajalooliste elementide vastu tunti suuremat huvi kui lihtsameelsete rahvalaulude vastu puhtkunstilisest küljest. Ja pole ime, et ärkav rahvusindividualism eeskätt rahvaluule ajaloolis-mütoloogilisi elemente hakkas harrastama ja — omaltki poolt edasi arendama. Nagu mujal, nii siingi otsis ta endale kõigepäält ühendavad jumalad ja heerosed, ühised kõrged isad, et siis nende abil toetada ning ühendada poegadegi võitlust. See oli loomulik ihaprojektsioon, mitte ainult siin esinev, kuigi just romantilise aja ideedünaamika seda toetas. „Inimesed loovad endile jumala ja see jumal loob nendele siis iseloomu," ütleb juba Merkel [58a]).

3. Muinasluule harrastus 1830-ndail aastail.

§ 12. Romantismi läbimurd baltisaksa luulemaitses.

Teatavasti loodi need rahvuslikud jumalad meile siiski alles Faehlmanni poolt — paarkümmend aastat pärast Petersoni. Tollekohased tendentsid 1820. a. ümber ei viind otsekohe mingile suuremale välisteostusele, nagu Soomes, vaid nad hääbusid või elasid ainult mõnes üksikus, ideeloodetena, mille edasikasvamiseks polnud ainelist ega vaimlist pinda. Kuigi Kristjan Jaak oli laulnud juba klopstock'likke oode jumalikust laulikust ja isegi „selle maa keelest", ei arenend sest veel mingit rahvuslikku bar-

[58a]) Die Vorzeit Lieflands I, lk. 147.

dismi nagu Klopstocki ja Gerstenbergi Saksas, vaid alles enam kui aastat kolmkümmend hiljemini sai umbes sama esiromantiline ideejõud endale juba mitmeti teiselaadilise, uusklassilisema väljenduse — „Viru laulikus".

Juba see, et siin algatatud ideed viimaks ometi teostatakse ja juba sel ajajärgul süüdatud inimeste poolt, näitab nende ideejõudude tähtsust ja elulevastavust, nende sotsiaalset põhjendatust. Aga ühtlasi veel enam kõneleb see vahepäälse aja tõelisest ebasoodsusest, mis ei lasknud varemini üles tõusta isegi juba samadesse isikutesse külvatud seemneil. 1820-date aastate kolmest tähtsamast „nooreestlasest" kaks ellujäänut, Faehlmann ja Kreutzwald, kahtlemata viisid juba siit kaasa mitte üksi oma rahva- ja rahvusearmu, vaid ka huvi oma rahvuse muinaskultuuri vastu. Mõlemaist teame, et nad juba noorpõlves on käind kuulamas või isegi üles kirjutamas rahvaluulet. Ja küsitav legend ühistõotusest Rakvere linnamäel (võibolla siis Kr. üliõpilasajal, pärast a. 1826) jääda truuks oma sugurahvale ja korjata tema muinasluulet — vastab pea täpselt varasemate sõprus- ja rahvus-entusiastliku „hiieringi" bardide ühisvandeile Saksas või Sjögren'i ja Poppius'e käelöögile Soomes, kuigi pole tarvis oletada mingit otsemõju [59]).

Aga kui Soomes sellele sajandi teise aastakümne rahvusinnu ja muinsuse-armu ärkamisele järgnesid pea otsekoheselt ka ikka tagajärjekamad katsed muinasluulet uuesti elustada (Gottlund, v. Schröter, Z. Topelius senior, v. Becker, E. Lönnrot), meil nii üks kui teine huvi 1830-nda a. ümber pigemini raugeb kui tõuseb. Vähenõudlikud „Beiträge" on a. 1833 sunnitud lõpetama oma vaevalise ilmumise umb. samal ajal, kui Soomes on sündind spetsiaalne rahvuskultuurilisele tööle suunatud Soome Kirjanduse Selts (1831), kes juba kohe hakkab abirahadega toetama ka rahvaluule korjamist [60]). Pole ime, et Lönnrot a. 1832, oma doktorieksami sooritand, kohe tõttab uuele laulujahile Karjalasse, samal aastal samaks elukutseks valmind Kreutzwaldile jääb ainult üsna vaikselt mattuda Võrru (1833) — eemale isegi paarist niisama üksikust mõttekaaslasest Tartus.

Kuid ometi neil reaktsioonilisil kolmekümnendail aastail sünnib mõndagi, mis paneb aluse uueks tõusuks.

Üks niisugune uus asjaolu on üleeuroopalise romantismi ikka suurem läbitungimine ka siinses kolgalises kirjanduseharrastuses. Iseendast mõista: siinse ikka enam baltistuva väikekodanlise intelligentsi maitsele jäävad võõraks kõrgromantiline tungide vabastus, äärmine unenägu-elu, katolitsism jne., kuid romantika idüllilisema unistus-elu rõõmud ja seda soodustavad fantaasiamaad meelitavad teda ometi. Siingi on E. T. A. Hoffmann, Tieck, Fouqué, Horn jt. „armastatuimad moekirjanikud" [61]). Aja

---

[59]) Reiman, KjK., 134; Niemi, Klvl. kp., 29 A. Anni, „„Kalevipoja" eelkäijaid...", EKirj. 1933, nr. 9; G. Suits, J. Nocks, EKirj. 1935, nr. 7.

[60]) Niemi, Klvl. kp. lk. 87. Teatavasti ka Eestis sellele vastava organisatsiooni tarbest kirjutab Faehlmann Kreutzwaldile juba 1833 (VGEG II, 4, 33); see mõte teostub siiski alles 5 a. hiljemini ja palju nõrgemana kui Soomes.

[61]) A. Winckler, teoses Fr. Bienemann, Altlivländische Erinnerungen, Reval, 1911, lk. 80.

maitse ilmneb juba kas või Baltimail tehtud tõlgetestki, mille läbi saksakeelsele kultuuri-maailmale üle kantakse teiste põhjamaade romantika-aja teoseid: germaaniline Balti on nagu vahetalitaja Põhjamaade ning Kesk-Euroopa vahel. Nii näit. ilmub Tegnér'i „Fritjofssagan" Riias (L. Schley tõlkes) juba a. 1826; rootsi tähtsama kõrgromantiku Atterbom'i „Lycksalighetens ö" („Insel der Glückseligkeit") hiljemini nii tuntud estofiili Heinrich Neus'i tõlkes a. 1831, Runeberg'i luuletisi ja „Hanna" a. 1850, Oehlenschläger'i „Hakon Jarl" a. 1852 jm. Ei puudu ka vene romantikuid: Puškin'i „Bahtšisaraiski fontan", Lermontov'i „Mtsõri" („Novize") jm. Samast voolust kõnelevad mitmed neil ajul ilmund antoloogiate ja lühiealiste kirjanduslikkude ajakirjade luuletõlked ja algupärandi-katsed [62]).

Eriti näib siinsele teoorjuseaegsele pürjeri-maitsele meeldivat võrdlemisi tasakaalukas a j a l o o l i n e romantika, kohalikkude saagade harrastus ja nende ümberluulendus kaunis vähenõudlikuks kulund b a l l a a d i v o r m i s. Nii hakkab viimaseid ikka tihedamini ilmuma kohalikeltki luuleamatööridelt — ja vastavalt tõusevad hinda ka nendeks ainet andvad kodumaised rahva- ja ajaloo-pärimused. Juba a. 1828 annab Heinrich Neus välja antoloogia „Inländischer Dichtergarten" (II osa „Inländische poetische Blumenlese", 1832), mis ei too mitte üksi tõlkeid kolmest Walter Scott'i romansist ja ühest Southey ballaadist, vaid ka nende algupäraseid liigivasteid Neus'ilt endalt („Der Fischer und das Schifflein", „Des Dänen Brautfahrt" j. t.) ja parun A. Ungern-Sternberg'ilt („Meinhard, der Apostel der Liven").

1830-ndail aastail süveneb see baltilis-keskaegne minevikuluulendus ja 40-ndail näib see tõusvat otse moe-asjaks, nagu näeme allpool. Osalt juba üliõpilasajult, osalt kolmekümnendailt aastailt on muuseas pärit ka Kreutzwaldi „Lenore" j. t. tõlked, samuti 30-ndailt a. tõenäoliselt ta omadki saksakeelsed ballaadikatsed, muuseas romantiliselt „koll-elajastatud" Kalevipojast [63]). On siis ilmselt romantiline juba kogu see kirjanduslik miljöö, kuhu ulatuvad meie eepose varasemad algmed. Vähemalt nooremas põlves polnud vanast ratsionalistlikust „pseudoklassitsismist" enam juttugi, esinesid segamini juba esiromantilised, uusklassilised ja romantilised elemendid.

Kuid sellele maitsele oli saksalis-rüütellik keskaeg oma pitoresksete lossijäänustega ning neid ümbritsevate romantiliste saagadega muidugi veetlevam kui talupoegrahva lihtsad muistendivarad ja oma mõistmiseks vasta-

---

[62]) Vrd. näit. „Esthona", Ein literärisches Unterhaltungsblatt für gebildete Stände, herausgegeben v. Fr. Schleicher, Reval, 1828—30 (kus ilmuvad ka mõned kohalikud proosasaagad H. Neus'ilt jt.); veel lühi-ealisem ajakiri „Der Refractor" Tartus, 1836, A. Tiedeböhl'i antoloogia: „Schneeglöckchen" 1838 (vrd. ka Heinrich Neus'i, v. Budberg'i, J. v. Sievers'i, Minna v. Mädler'i algupärased luuletised j. m. — millest pikemalt allpool). Vt. N. v. Rehbinder, „Die belletristische Literatur der Ostseeprovinzen Russlands von 1800—1852" (1853), Behrsing, 70—84. Vrd. ka G. Suits, Balti kirjandusloo katse, EKirj. 1929, lk. 202.

[63]) A. Anni, Kr.-i saksakeelsed ballaadid, EKirj. 1926, nr. 11—12.

vat maitsekoolitust nõudvad rahvalaulud. Oli arusaadav, et siis ka viimaseist kõigepäält otsiti endale vastavat, siis „romantiliselt" suuri ja imelikdramaatilisi sündmusi, eriti sentimentaal-erootiliste elementidega. Ja kui see maalähike, tagasihoidlik traditsiooniluule seda ei andnud, kui see oli liiga argipäevaselt intiimne või jälle liiga jämedalt robustne, siis oli loomulik, et sama maitse ajas neidki pärimusi ümber luulendama enesekohaseks. See tendents iseloomustab kogu järgneva aja-järgu rahvaluuleharrastust: kas otsitakse tooresaineid omakohaseks ümbertöötamiseks, siis eriti „ajaloolisi" saagasid, või jälle püütakse ehtsagi rahvaluulena väljaantud palasid „ilustada" ja lähendada aja maitsele.

Kuid igatahes, siitpääle, romantika läbitungimisega algab ikka suurenev huvi ka rahvaluule kui luule vastu, lisaks senisele, siin maal ikkagi enam-vähem ainult keeleteaduslik-ajaloolisele huvile. Esikohal on muidugi mütoloogilised ja muud saagad, kuid ka rahvalaulude hindamisel loobutakse juba Hupeli, Frey ja Masingi vaateist ning ühinetakse A. Knüpfferi ja Schlegeli omadega, kelle teose H. Neus uuesti unustusest esile tõstab ja ta antud rahvalaulu-tutvustust arvustab ning täiendab [64]). Samal aastal Tartus ilmuma hakanud vabameelne ja „isamaalik" nädalakiri „Inland" võtab oma programmi juba ka „pärismaalaste luule", rahvalaulud, vanasõnad, keele jne. Juba kohe (vg. 214 jj.) toobki ta ühe „lisandi eesti mütoloogiale", kus täiendatakse Ganander-Petersoni seletusi kuust, leides, et see olnud naissugu jumalus, ja esitatakse hiljemini „Vaskjala silla piiga" nime all tuttavaks saand muistend. Lõpuks tähendatakse: „See vana rahvasaaga oma õrnuse ja poeetilise värskusega väärib alleshoidu ja tahaks avada neil lehekülgedel vahest hiljemini järgneva saagaringi eestlaste mütoloogiast."

Samas aastakäigus (vg. 529—535) avaldatakse (õp. Schüdlöffel'i poolt) juba ka esimene pikem saagaderühm Kalevipojast (Káallew's Sohn). Oli varemalt viimast tuntud ainult nimena (Stahl, Hupel) või vaid koleda maakündja ning ka naisi kiusava hiiuna (Knüpffer ja teda refereeriv K. J. Peterson), siis on siin juba lühidalt tutvustatud hulk tähtsamaid muidki sellekohaseid rahva-aineid ja veel nähtavasti õige rahvaehtsal, ilustamatul kujul. Kuid Kalevipoja loo sisulisest arengust allpool, kuna siin meid huvitab vaid muinasluulele suundunud tendentsdünaamika üldse.

Ikka samas 1836. a. „Inlandis" (vg. 584 jj.) tutvustatakse juba ka teise eestlaste hiidse vägimehega ja Saaremaa kaua-aegse valitsejaga; kuigi selle nimeks öeldakse olnud Pil, tunneme siin ometi kohe ära Tõllu-saagade aineid. Nagu eelmiste, nii ka selle artikli autor lõpetab sooviga, et jätkataks seesuguste ainete kogumist ja uurimist. Hiljemini (vg. 837) täiendabki seda selgitust A. Knüpffer, viies Tõllu lood ühendusse Kalevipoja omadega ja tutvustades Tõllu kui „Vannemat", mitte kui jumalat, nagu eespool.

Ka välismaalt (nii Dresdenist) tulevad soovid, saada teateid Balti muististest, ja sellest kirjutades [65]) on nimimärgi „v. R." tarvitaja väga

[64]) Dorpater Jahrbücher, V, Leipzig 1836, lk. 217—232.

[65]) Etwas über d. Alterthümer unserer Ostseeprovinzen, Inland 1836, vg. 737 jj.

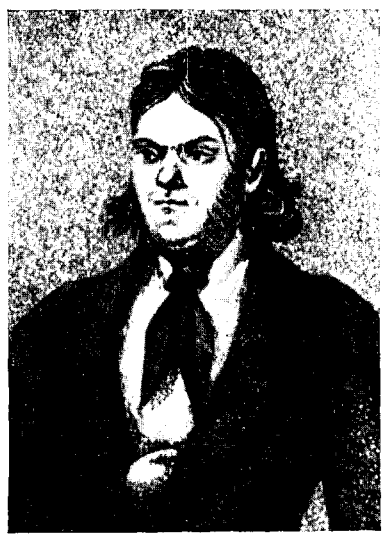
August Wilhelm Hupel (1737—1819). Vasegravüür ERM-i kogus.

Garlieb Merkel (1769—1850). Terasgravüür ERM-i kogus.

Arnold Friedrich Johann Knüpffer (1777—1843).
A. Pezold'i kriidijoonistus Eestimaa Kirjandusliku Seltsi kogus.

Kristian Jaak Peterson (1801—1822).
Dörbeck'i maal Riia linna raamatukogus.

terav „fanaatiliste kristlaste" ja „ebainimlikult julmade võitjate" vastu, kes polevat mitte üksi rahva „orjastand, vaid hävitand ka kõik ta huvitavad laulud ja saagad", ega ole lasknud säilida siin mingeid seesuguseid vabadusaegseid „poeetilisi õpetusi", mis kõneleksid „varemate sangaritegude mälestusest", nagu need „teatavasti Põhjamail bardilaulude kujul sõjaliste tegude armu vaimustusena leekima panid".

Näeme siis ühes merkel'liku minevikusuhtega ka siin juba selgesti aja huvi eriti minevikku heroiseerivate „bardiliste" saagade vastu ning ühtlasi kahetsust, et neid ei leidu ka maa pärisrahval. Ja teiselt poolt viidatakse, nagu seda teeb Merkel'gi, eestlaste muinassuurusele, mis küllalt laskvat oodata selliste saagade olemasolu ja mis ühtlasi küllalt tõestavat ka eestlaste kultuurikõlvulisust, kui nad ainult saavad suuremat haridust [66]).

§ 13. Muinsusluule poliitilise võitlusabinõuna.

Kahes ülalmainitud idees ongi koos hilisema estofiilsuse pääpüüded: 1) tõsta rahva haridustasapinda ja 2) tõsta eestlase vastu lugupidamist, eriti toonitades a) tema muinaskultuuri kõrgust ja b) tema praegust kultuurikõlvulisust. Ning viimase tõestisena, võitluse- ja propaganda-abinõuna omab siitpääle ikka suurema tähtsuse just rahvaluule.

Kuidas võidi viimast tähendustada nii paljukaaluvalt? Varema ajajärgu tavalisele baltlasele ei kõnelnud ju need „vanaeitede sünnitused" nagu „koduloomade häälitsused" veel kaugeltki mingist kultuurist, vaid just vastupidisest. Needki kiiduhääled, mis olid kuuldavale tulnud, olid kõigepäält välismaalasilt, riigisakslasilt (Herder ja Schlegel) ja hindasid eeskätt rahvalaulude looduslähedust ja primitiivsust kui niisugust, esinegu see siis eestlastel või eskimotel ja tahiitlastel. Nagu öeldud, seesugune Tahitiindlus muidugi polnud kunagi eriti huvitav kohalikele baltlastele; selleks oli neile see eestlaste „primitiivsus" vist küllalt ebameeldivalt lähedal.

Nüüd oli aga, pääle mainitud ikka suureneva Lääne-Euroopa romantika mõju läbitungimise ka publikusse, sündind veel midagi, mis tõstis kirjanduslikku huvi eestigi rahvaluule vastu ja sellest laskis järeldada mitte üksi tolle rahva primitiivset luulelikkust, vaid ka ta kõrget mineviku kultuuri. See oli „Kalevala" ilmumine a. 1835 ja tema äratatud ihastus esmalt Soomes, edasi muil põhjamail ja Euroopas, eriti ka Saksa autoriteetide (näit. Jac. Grimm) seas [67]). Eeposeid oli vaid kultuurrahvail!

[66]) Nii näit. uuesti H. Jannau oma kirjutises „Einige Bemerkungen über die Ursachen der Armut unserer Nationalen", Inland 1837, vg. 585—590.

[67]) Kodumaistest selle vaate esimesist avaldusist olgu tsiteeritud vähemalt Õ. Eesti Seltsile saadetud, ta koosolekul ettekantud ja ta „Toimetuste" esimeses vihus trükitud soome üliõpilase Holmberg'i sisujutustust „Soome natsionaaleeposest", eriti selle sissejuhatust. Selles kiidab autor Karjala hõimu, kes olevat olnud „mächtigste der Finnen", et see olevat säilitand need laulud, mis on „gebrochene Töne des Alterthums mit eigenthümlicher Kultur, religiösen Vorstellungen und Staatseinrichtungen". Ja edasi: „Gleichsam wie die Cyclopischen Mauern in Italien und Griechen-

Oli kahest teineteisele nii lähedast vennasrahvast üks nii ootamatult osutund sellise suurteose omajaks, kas ei võind kõnelda samasugusest kõrgest muinaskultuurist siis teisegi luulepärimused? Juba Rosenplänter'i ajal oli märgatud mõlemail sel alal olevat palju ühist (K. J. Peterson), — oli küllalt põhjust nüüd uue hooga hakata otsima ja ootama siitki poolt lahte kõrgeväärtuselisi jäänuseid — neid eestigi „kükloobimüüre" muinaskultuurist, mida ajalugu näis laskvat oletada vähemalt niisama kõrgena kui Soomes. Kuidas seda oletusvõimalust oleks võindki jätta kasustamata need, kellele oli kallis selle rahva nimi ja edu?

Nii algab siitpääle jälle uus tõus meie rahvaluule-harrastuses: ta saab mitte üksi teadusliku ja esteetilise, vaid ka rahvusliku huvi esemeks. Temasse voolavad ajajärgu luule- ja eestlusearmastuse (estofiilsuse) tungjõud, teda võib kasustada, ta saab tähtsaks, ta saab võitlusvahendiks veel nõrgale, kuid ikka tugevnevale eestluseharrastusele. Sest vähemalt intelligentsis leidub ikkagi ka neid, keda veel pole uinutand Püha Liiga aegne pietism ning obskurantism ja kes ei riimi Merkel'it „Ferkel'iga" [68]).

Lääne-Euroopa vaimuparemikus uuesti mõjule saand vabameelsus või progressiromantika (ligineme ju 1848-ndale aastale) ei jäta ehk kaudselt teatavat mõju avaldamata siingi. Ja kui varemaid rahvaluulekorjajaid sidus rahvaga siiski ainult teatav üldine humaansus ning kaastundlik õiglusearm, siis nüüd kerkib liikumise etteotsa juba sündind eestlane, temperamendikas Faehlmann. Vaatamata kasvatuse läbi juurde saadud „saksa haisule" on tema ühtekuuluvustunne eesti rahvaga ikkagi üsna lähedane ja aktiivne. Mitte üksi humanisti kaastunne rõhututega, vaid ka oma nooruses kogetud kibedus vaene- ja eestlane-olemisest, jah, sügav ühistunne kogu oma kannatava rahva mineviku ja olevikuga on, mis end nii ägedalt siin-sääl välja kõneleb ta kõnedesse ja artiklitesse poetatud teravais märkmeis või sõnavahetuses Nolcken'iga (1842).

Ja nii tutvustab Faehlmann ka selle rahva muinasmälestisi esimesena (pääle K. J. Petersoni) nagu omade esivanemate kalleid mälestisi, kui oma rahva pärandatud, ainsat varandust, mis on seda väärtuslikum, mida

---

land auf ein reiches und mächtiges Volk vor demjenigen, dessen Geschichte wir besitzen, hindeuten, so lassen uns auch diese Runen, durch ihren Reichthum an Ideen und überhaupt an ausgezeichneter poetischer Schönheit, ahnen, wie sehr wir uns irren, wenn wir die Finnen zur Zeit des Heidenthums für ein Volk ansehen, dessen Zustand gleich dem der in Africas Wüsten herumirrenden gewesen sein sollte, oder wenn wir glauben, dass sie alles Gute, welches sie jetzt besitzen, einer eingeimpften ausländischen Cultur zu verdanken hätten. Was die Kalewala möglicher Weise zur Aufklärung der früheren Götterlehre der Finnen enthält, ist nicht abgemacht; aber wenn auch unsere Hoffnungen in dieser Hinsicht übertrieben wären, bleibt doch dieses Werk stets wichtig durch das anschauliche Bild, welches es von den Sitten und der Lebensweise der alten Finnen giebt." (VGEG I, 1, 25—26.) — Kõik see oli kõneldud nagu estofiilidegi südamest. Samu „kükloobi-müüre" oodati — ja nähti hiljemini ka eesti eeposes.

[68]) Vt. eelmain. Fr. Bienemann, Altlivländische Erinnerungen, lk. 120.

vähem teda on säilind. Koos Merkeli sotsiaalse ägedusega leiame siin juba tegelikult esinevat ka nende muinsuste pühakspidamist eestlase enese poolt, mida Merkel ikkagi veel kirjeldas ainult võõrana. Sest isegi, kui see Faehlmanni muinsusearm täpselt ei vastaks rahva vaateile, vähemalt tema enda kui selle rahva esindaja omana on see küllalt innustund.

Juba oma esimesis (meile säilind) ettekandeis Õp. Eesti Seltsis asetab ta end selle proleetrahva seisukohale, kes „teab, et sakslane on ta õnne ja vabaduse röövind", ja kes „on isade viha oma rõhujate vastu pärandand poegadele". Nii muidugi on selle isade pärandi hulgas ka mälestised endisest õnnelikust minevikust, mille on saksad hävitand [69]). Ja nagu nad võtnud rahvalt selle mineviku enda, nii tahtvat nad võtta ka selle mälestuspärandi. Nagu kristlus omal ajal olevat hävitand antiikset kultuuri enam kui vandaalid jt., nii ka kohalikud kristluse kandjad. „Et eestlast kindlasti ja täielikult orjaks ja veoloomaks teha, pidi temalt võetama kõik, mis temale meelde tuletas ta iseseisvat minevikku. Ainult tema keel jäeti talle kui orja tunnus. Nagu pühadust on eestlane tänini päästnud mõndagi oma varasemaist mälestusist, laule ja saagasid; ka ühtteist vanast ebajumalateenistusest (Götzendienst) oli veel mõne aasta eest leida. Aga kõik näib kaduvat meie päevil, sellest pääle kui pietism sügavamalt hakkab tungima rahva ellu [70])."

On siis arusaadav nii Faehlmanni kui teistegi rahvasõprade tahe, rahvale (ja maailmale) alles hoida vähemalt seda hävinevat pärandit. Ja on endastmõistetav, et nii nende kui ka rahva enda kujutluses see „vaba, õnneliku mineviku" pilt saab ikka enam kullatuks ka armastuse ja soovi-projektsiooni idealiseerivaist kiirtest. Sest vähemalt Faehlmannile pole see kõik enam ainult juhuslik soojumine, vaid kestvalt tööleajav, püsiv armastus. Ikka jälle toonitab ta sama mineviku rahvuslikku väärtust, ikka jälle otsib ja otsib ta pojana seda isade pärandit. Ja ikka jälle peab ta tõdema mõrudalt: „vandaliseerivad vallutajad on hävitand jäljetult kõik vana. Linnad ja ehitised pidid kõigepäält ja eriti ohvriks langema hävitushimule või ehitusmaterjalina teenima võitjate sunnilosse (Zwingburgen). Isegi arheoloogilisi leide tahetakse vägisi tunnistada juhuslikkude võõraste omiks" [71]). Nii näeb ta vähemalt eesti („kahjuks surevas") keeleski püsind tähtsat mälestusmärki ja „suure kunstteose ruiini". Ja vähemalt seegi peab tema arvates sundima iga asjatundja hüüdele: „Rahvas, kes selle keele lõi, pole läbi eland mitte tühist muinasaega, kuigi ta teod pole registreeritud sellesse teaduse makulatuurregistrisse, mis end nimetab maailma ajalooks ja maailma kohtuks". Näeme indu, mis oma kibeduse pärast on valmis nimetama ajalugugi vaid pahnaloendiks ja teiselt poolt eesti keeltki idealiseerides imetlema harukordsena („die regelrechteste aller Sprachen").

---

[69]) Der Vater erzählt seinen Kindern von der glücklichen Vergangenheit des Vaterlandes, von den Thaten der Heroen und von den verschollenen Göttern; — dem Deutschen verschliesst sich der Mund. (VGEG I, 1, 38.)

[70]) Ibid. 39.

[71]) VGEG I, 3, 21.

Järsult öeldes: oli tarvis tõestada, et ka eestlane on inimene. Oli vaja tõestada, et ta kuulub samasse liiki, kuhu teisedki, ja mitte pole ainult mingi olevus, „kes mittesaksa keelt kõneleb, musta kuube kannab, ja Linné süsteemis nii umbes seda vaheruumi võiks täita, mis on inimese ja veolooma vahel", nagu ironiseerides konstateerib seltskondlikku arvamist Faehlmann oma 1839. a. Kalevipoja-saaga sissejuhatuses. Oli vaja tõestada, et ta mitte pole juba tõuliselt alaväärtuslik, mingi kannibal, keda ahelas hoida pole mitte üksi koltuurikandja härrastõu õigus, vaid isegi kohus, nagu seda vanameelsete poolt nii tihti lastigi mõista võitluses liberaalide ja keskvalitsuse uuenduspüüete vastu.

Alles selt seisukohalt hindame õieti neid sagedaid eestlase andekuse toonitusi estofiilide poolt (pääle Faehlmanni ka Jannau, Santo, Boubrig) ja ta „tooruse" eituseks uurimuste avaldust isegi Õpetatud Eesti Seltsi Toimetustes [72]).

Siit mõistame ka, miks pidi toonitatama (muide küll üsna tõelist) fakti, et eestlane on sakslaste vastu äärmiselt umbusklik ega näita talle oma häid külgi, eriti mitte oma kaunimat luulet (Faehlmann), et „eestlane on palju luulelisem kui ta näib" (Schultz-Bertram, Santo). Siit aimata laskmine, et tal on olnud ja on veelgi palju tundmatuid ja suuri luuleaardeid (Faehlmann, Boubrig [73]), Kreutzwald). Eriti aga sellest sotsiaalsest ja rahvuslikust põhitendentsist järgneb ka püüd esitada rahvaluulendeid võimalikult ilusaina (seks isegi salaja kaasa aidates) — ja ometi ühtlasi rahvapäraseina, anda mõista, et nad just rahva suus ja kord varemalt on olnud veelgi ilusamad ja esinend rikkalikumalt.

Oli loomulik, et need sellesihilised ümberluulendused avaldati selle rahva keeles, kellele nad olid määratud: ainult saksa keeles, nagu Faehlmanni müüdid, või mõlemas keeles korraga, nagu „Kalevipoeg". Rahva enda iseteadvuse äratamine, millest samuti juba on juttu kuulsas Schultz-Bertrami Kalevipoja-kõnes 1839, jääb suurema estofiilide-hulga keskel veel üsna tagaplaanile. Alles Kreutzwald on, kes „isade pärandit" ka selleks tahaks kasutada, ja eeskätt seepärast nii suurte pingutustega müügile saadab „Kalevipoja" rahvaväljaande.

§ 14. Eesti rahvaeepose idee sünd.

Nagu juba öeldud, pääle aja üldise maitse „romantiseerumise" oli eriti „Kalevala" ilmumine see, mis juhtis suurema tähelepanu ka eesti muinasluulele, ja küllap suurendas ka Faehlmanni julgust esitada ümbertöötatud rahvaluulendeid haritud publikulegi esteetilise mõjumise ja rahvusliku propaganda eesmärgiga [74]).

---

[72]) Boubrig, „Ist der Ehste grob?" VGEG I, 2, 30—36.

[73]) Näit. VGEG II, 3, 53.

[74]) Vrd. H. Neus, Inland, 1858, nr. 25—26. Vrd. ka E. N. Setälä, Klvls. vk. X, 1930, lk. 243.

Ühtlasi aga juhivad need sihid ja eeskujud eestigi muinsusest pakkuma just mütoloogilisi ja kangelaseepilisi aineid, kuna just neil arvati olevat suurim tõestusväärtus kõrgest eesti muinaskultuurist. Ja ses suhtes on Faehlmanni

Joon. 4. „Wannemunne laul". F. L. v. Maydell'i gravüür Faehlmanni müüdi juures VGEG I, 1, 42, a. 1840.

(vist küll varemini kui Kreutzwaldi?) pilk juba ammu enne „Kalevala" ilmumist langend Kalevipojale. Seda ta ju tundis niihästi Peterson-Gananderi tööst peagu soome-eesti ühisvägilasena kui ka tõenäoliselt juba varakult otse rahvasuust, — nagu nägime käesoleva töö I osas, oli ju Koeru ja selle

ümbrus Kalevipoja-pärimustest võrdlemisi rikas. Nii tsiteerib vähemalt Kreutzwald üht Faehlmanni kirja juba 1833. a. lõpust, kus nagu varemini kõne all olnud asjast teatatakse: „K a l e v i p o j a s t ei ole ma veel võind midagi paberile panna, küll aga p ä ä l e h a k a n d väikese artikliga eesti laulude luulekeele iseärasustest“ [75]).

See tähelepanu oli ka üsna loomulik, kui arvestame, et Kp. siiski oli meie a i n u s pärimuskuju, kelles v õ i s näha ajajärgu vaimu poolt otsitud rahvussangarlikke elemente. Teisest veel arvesse tulevast, Suurest Tõllust oli ju andmeid veel vähem, eriti Eesti mandril. Ja kuidas t a r v i d u s rahvusheerose järele teinekord võib viimase välja manada kas või päris rahvusvahelisest muinasjutust, seda näeme Lätis Pumpurs'i „Karutapja“ puhul, kelle tiitelsangar põlvneb lihtsalt üldtuntud muinasjutu „tugevast poisist“.

Nii ei oleks Kalevipoeg meie muinsusromantikas mitte kasustamata jäänd ka ilma „Kalevalata“. Kuid vaevalt siiski võime arvata, et Faehlmannil (või kellelgi muul) juba e n n e viimase ilmumist oleks olnud kavatsus mingist eestiainelisest eeposest. Selleks oli tal vastavaid aineid ja arvatavasti isegi usku ometi l i i g a vähe. Seda näeme veel ka ta 1839. a. „Kalevipoja“ algvisandi laadist ja sellest mõjust, mis Kreutzwald ütleb Faehlmannile eneselegi alles olnud — Schultz-Bertrami vastaval kõnel. Kuid sellest allpool.

Õpetatud Eesti Seltsi paar algaastat igatahes näivad möödund eeskätt eepose tähe all ja samuti ta „Toimetuste“ esimene vihk (1840). On teatava sümboolse tähendusega, et viimases ilmub Faehlmanni „Dorpater Sagen“ (Emajõe kaevamine, Vanemuise laul) „Kalevala“ sisujutustuse (Holmberg'i poolt) ja eestining saksakeelse Kalevala I laulu tõlke vahel. Vähemalt „Wannemunne's Sang'is“ võime nentida Soome Väinämöise laulu mõju, kuigi ainult Ganander-Petersoni teose andmeil, mille stiiligi ta paiguti meelde tuletab [76]). Ja teiselt poolt see esimene „Kalevala“-tõlge (ühtlasi esimene pikem kirjanduslik eesti rahvalaulu

[75]) Fählmann's Leben, VGEG II 4, lk. 33.

[76]) Näit. „Wainemoinen'i“ laulu kujutus Petersoni tõlkest (Ros. Beitr. XIV, lk. 24): „Seine Phantasien waren lieblich, seine Gedanken hoch. Er sang den Ruhm alter Helden, die Gründung der Welt, den Ursprung des Feuers, die verborgene Natur der Materie; und die Luft erzitterte bei seinem Gesang, die Berge hallten ihn wieder. Er beklagte die Nichtigkeit des menschli-

värsi tarvitus), kus laulik jutustab oma laulude saamisest ja selle eest kiitust leiab ka tõlkija eelmärkustes, näib vähemalt üldlaadis mõjustand Kreutzwaldi eepose sissejuhatust.

Kõigepäält aga: neid Faehlmanni saagasid iseloomustab juba selgesti rahvaluule andmeid edasiarendav ja ilustav tendents, juhitud tahtest meie muinasaega heroiseerida. Nendega [77]) siis meilgi on algatatud see „isade pärandi" ja kogu rahvusliku muinsuse „härrandlikustus" — see mujal juba nii palju kultiveeritud uus luuleliik, kuhu kuulub ka Kreutzwaldi suurteos.

Ühes mainitud saagadega esitabki Faehlmann Õ. E. Seltsis ka umbes sama meetodiga väljatöötatud epohhi-loova skitsi „Die Sage vom Kalevipoeg" [78]). See on ettekandja poolt isikliku novellitaolise saamislooga sisse juhatatud ja raamitud, tervikuks seotud ja idealiseerivalt stiliseeritud lugu Kalevipojast, kirjanduses esimest korda kui muistsest eestlaste heeros-kuningast, tema jumalikust algupärast, vägitöist ja traagilisest surmast.

---

chen Lebens und die Sterblichen vergossen Thränen. Stein-Herzen bewog er zum Mitleid und sorgenvolle Gemüter zur Freude", jne. — Vrd. Faehlmann (VGEG I, 1, 43—44): „Nun spielte er ein Vorspiel, und sang endlich den Hymnus, der alle Zuhörer ergriff, ihn selbst am meisten... Und der Alte sang von der Grösse des Himmels und von der Pracht der Erde, vom Schmuck der Embachufer und ihrer einstigen Verzauberung, und vom Glück und Unglück des Menschengeschlechts. Und von seinem Gesange wurde er so ergriffen, dass er heisse Thränen weinte." Runodel põhjenevate lauluainete lähema loendi asemel on Faehlmanni Vannemunne' laulu kirjeldus palju ebamäärasem ja klassitsistlik-hümnilisem. Et Faehlmannil siin tarvitada oli ainult Gananderi töö, võib arvata pääle muu sellest, et ta mainitud saagad Seltsis esitas juba 1839. a. 4. jaanuaril, esimese „(Vana) Kalevala" eksemplari saamisest (vom Hrn. Dr. Schultz im Smolenskischen) kõneldakse aga alles Seltsi 2. augusti koosoleku kirjelduses (Inland 1839, vg. 559). Muide — sellegi eksemplari lehed olid veel 1934. a. lahti lõikamata. Peale soome ainete on Faehlmanni müüte mõjustand G. Merkeli tööd ehk ka stiililiselt; vrd. näit. ta Loomisloos Kalevite kirjeldust vastavate läti jumalate omaga teoses Die Vorzeit Lieflands, lk. 156 jj.

[77]) Teatava erandina sellest väitest ja siinsete müütide eelkäijana tuleb pidada siiski juba mainitud „Vaskjala silla piiga" lugu (Inland 1836, vg. 24), mille stiil on samuti ilmselt „romantiseeritud" ja tunduvalt erineb näit. Schüdlöffeli saadetud Kalevipoja-muistendeist. Praeguste andmete järgi on raske kindlaks määrata selle artikli ja „müüdi" autorit, aga ei tundu võimatuna sellekski pidada Faehlmanni.

[78]) GEG DH 214, praegu ERA's; vt. Inland 1839, lk. 172. Oma eessõnas „Kp-ja" I trükile (lk. VI) ütleb Kreutzwald ekslikult, et see esitatud juba 1838, „ühel Õ. E. S-i esimestest koosolekutest".

Juba eespool oli kõnet selle sissejuhatuse rahvuslikust väitlusest ja eestlase sügavmeelsuse kiitusest, mille tõestisena saaga on toodudki. Allpool, vaadeldes meie eepose sisulist kujunemist, näeme, kuidas umbes Faehlmann on menetlend rahva saaga-ainetega ja milline tähtsus sel on olnud. Igatahes võime siitpääle juba dateerida kolmanda, nimelt ühendav-heroiseeriva tendentsiga ajajärgu algatust „Kalevipoja" arengus, pärast ainult folkloristlikku ainetekogumist (Hupel, Knüpffer, K. J. Peterson) kui ka ainult üksikmotiivide kirjanduslikkugi hindamist või ümbertöötust (Schüdlöffel, Kreutzwaldi arvatav ballaad). Faehlmanni algvisandis on valmis juba suur osa järgneva eepose temaatilisest luustikust kui ka suurel määral sellesse suhtumine, ta hing. See on embrüo, millest võis kasvatada eepose umbes samasuguse juurde- ja vaheleliitmise ja paisutamise menetelmaga nagu soomegi üksiksangarite ümber koondatud „väike-eepostest" — kui ainult juurde arvata, et viimased olid värsis.

Ja siingi ei puudu nüüd kohe oma Gottlund, kes aja üldise ideedünaamika mõjul välja ütleb sellest dispositsioonist järgneva eepose võimaluse [79]).

Sest nähtavasti just täiendades Faehlmanni ettekannet dr. Georg Schultz, äsja Soomest tulnud ja „Kalevala" menust mõjustatud, toob Seltsile kaasa mitte üksi esimese „Kalevala"-eksemplari ja Kalevipoja-saagale lisaaineid, vaid esitab ka oma kuulsa propagandakõne [80]) viimase ilmest ja selle kui e e s t i e e p o s e „rekonstruktsiooni" tähtsusest. Faehlmann on n. ö. uue saagaterviku sissetooja intelligentsi-maailma, Schultz ta ristiisa, filosoof ja heerold. Tema kõne määratu tähtsus kohus-

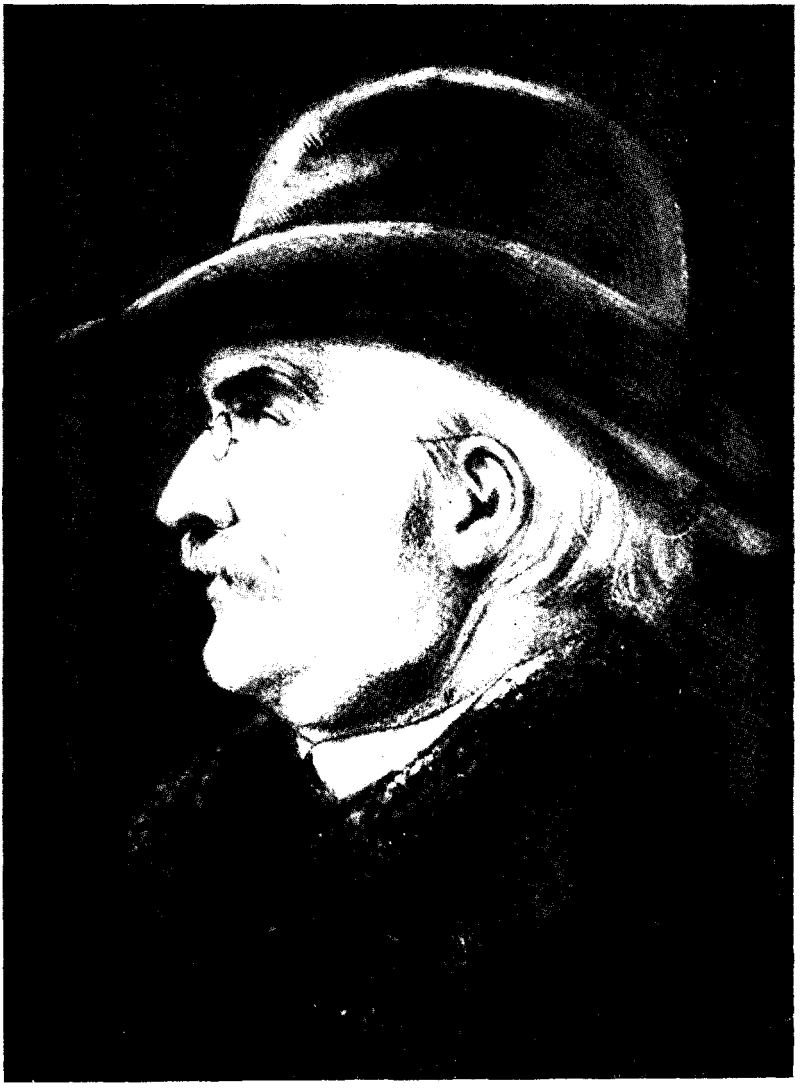
---

[79]) A. Anni, Kp-ja eelkäijaid ... EKirj. 1933, nr. 9. Muidugi pole Gottlundi ja Bertrami osa ühetaosus mitte kõigiti täielik: nii peetakse tõenäoliseks, et Lönnrot üldse oma eepose koostamise ideed pole saand Gottlundilt, vaid, nagu ta ise ütleb, sellele tulnud juba Gananderi mütoloogiat lugedes (vt. Ilm. Heikinheimo, Gottlund Kalevalan syntysanojen lausujana, Virittäjä 1933, nr. 1; A. Anttila, E. Lönnrot I, 232 j.). Aga just see paralleelne leidmine kõneleb rahvaeepose o t s i m i s e tendentsi tugevusest (muuseas mainib Heikinheimo eeltsit. kirjutises (lk. 8) veel kolmandat sellist mõtteavaldist (nimelt Keckmani kirjas Sjögrenile 1826) — kuigi ka Soomes tollal tuntud vastav rahvaluule-ainestik oli veel üsna väheldane ja eepose idee enam kui julge.

[80]) Esitamisaeg teadmata, vt. siiski Inland 1839, vg. 654; kõne käsikiri GEG M. A. 172: 4.

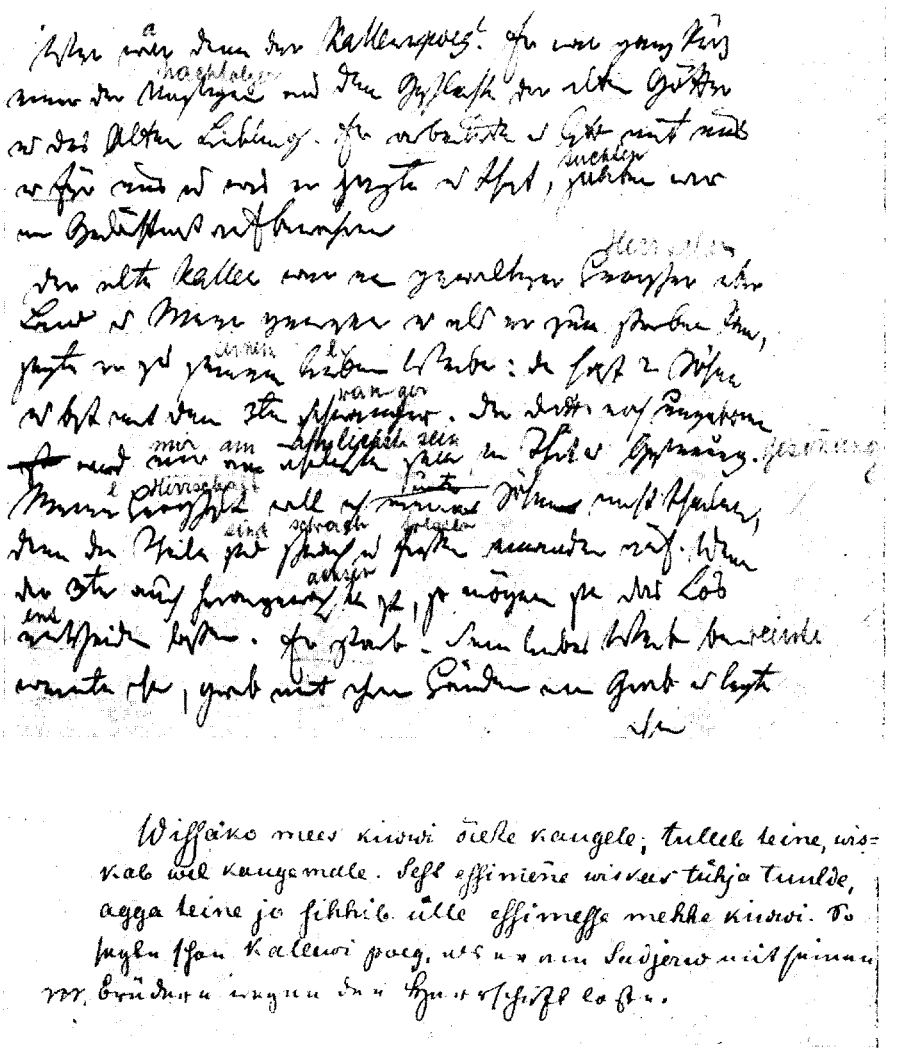

Friedrich Robert Faehlmann (1798—1850).
Fr. Schlater'i kivitrükis VGEG II, 4.

Dr. Gschultz Bertram

Georg Julius Schultz (pseud. Dr. Bertram) (1808—1875).

Joon. 5. Kaks katket Faehlmanni kõne käsikirjast a. 1839. (Pliiatsiga päälekirjutused on hilisemad.)

tab meidki veel seda, võib-olla eesti kirjandusloo tuntuimat ettekannet veel kord ligemalt vaatlema.

Kõigepäält tahab Schultzi kõne tuua ainult lisandeid ja selletusi (Bruchstücke und Andeutungen der Ihnen bereits bekannten Sage vom Kallewipöeg), kuna midagi täielikku (etwas vollständiges) praegu anda olevat alles võimatu. Et aga asi eesti

rahvale väga tähtis, pidavat ÕES hakkama kogu hoolega koondama vastavasse mappi kõiki sellekohaseid üksikaineid. Kõneleja enda käte all olevat uuritav aine kasvand enam, kui ta lootnud, aga et ta Liivimaalt pidand lahkuma, andvat ta Seltsile edasi vähemalt oma senised tulemused.

See algus kõlab paljulubavalt; edasi aga näeme, et siin tegelikult ongi antud enam oma „uurimise" ja mainitud „kasvamise" kui selle aluseks oleva aine korjamise tulemusi. Ainult lõppleheküljel on koos mõne „katkendiga" püütud anda lühike skits arvatava saagaterviku sisust, mis erinev Faehlmanni omast. Suurem osa eelkäivast on ainult autori enda psühholoogilised arutlused rahvaluulest üldse, eriti soome-eesti rahvaluule iseloomust ja Kalevipoja-loo kui eepose tähendusest. Autor näeb rahvaluules kolm pääliiki, laulu, saaga ja rahvajandi (das Lied, die Sage und die Volksposse), järeldab need inimese põhivajadusist armastuse, tugevuse ja kavaluse järele ja seletab siis kaunis kergekäeliselt lüürikat (ehk laulu) kui naise, eepikat (ehk saagat) kui mehe ning humoristlikku luulet (janti, Posse) kui — lapse vajaduste rahuldajat.

Nõnda ühistest psühholoogilisist tarbeist tõusnud ja üksteisega sarnanevate kangelassaagade esinemine eri rahvail olevat arusaadav ka ilma laenuta, samuti kui ühistest psühholoogilis-füsioloogilistest dispositsioonidest tingitud mitmete sõnade sarnasus eri keeltes [81]). „Seepärast usun ma ka võivat oletada, et saaga Kalevipojast on soome sugu rahvaile kuuluv ja neile omapärane (annehmen, dass die Sage vom Kp. eine den finnischen Volksstämmen angehörige und eigenthümliche ist), hoolimata tema sarnanevaist joontest teiste rahvaste saagaga." Tema ajalooline väärtus ei võivat olla suur, „sootuks teine asi aga on, kui kõneleme ta väärtusest rahvale endale ja ta haridusele, ja ses mõttes ei suuda ma, nagu öeldud, nõuda meie Seltsilt küllalt suurt tähelepanu ja niisuguse leiu väärtuse küllalt kõrget hindamist".

Ja siis järgnevad üldtuntud sõnad määratust tõstvast mõjust, mida avaldab rõhutule rahvale ärgand teadvus ta ajaloolisest minevikust ning selle suurusest ja et seda kõige paremini tõestavat rahvusliku „epopöa" omamine. Ja seepärast „peame meie,

[81]) Need Schultzi vaated kuuluvad siis hilisemasse nn. antropoloogilisse seletusviisi, kuigi selle algmed juba esinevad ka vennad Grimm'idel, kelle „Kinder- und Hausmärchen" III köites lk. 427 (Reclam) esineb täielik vaste Schultzi siinesitatud mõtteile ja näiteilegi.

selle rahva vaimse uuestisünni edendajad, meie filestoonid, selle torso, mis kaotatud liikmetega ja hilisemate lisanditega rikutuna ootab oma tunnustust maa kaugemais kolkades — selle kõrvalistesse orgudesse ja sügavaisse metsisse kaikuva laulu — saatma tema väärilisel viisil inimesevaimu hiilgavate toodete ritta" [82]). Just isade pärandi rahvale uuesti kätte andmise abil võivat ÕES kõige paremini saavutada oma eesmärgi: rahva iseteadvuse äratuse, tema ümberrahvustumisest ärahoidmise ja ta vaimse uuestisünni edendamise.

See kõik on haruldaselt julge ja väljendatudki haruldase hooga. Sest kuigi tegelikult ka eesti rahvusindiviidi tunnusta-

[82]) „Denken Sie sich, welch erhebenden Einfluss auf ein niedergetretenes Volk das erwachte Bewusstsein geschichtlicher Existenz u. Grösse haben muss? Ginge es ihnen nicht wie jenem Bettler, dem man plötzlich sagt: du bist ein Königssohn! — Denn beweist wohl irgend etwas unwidersprechlicher die geschichtliche Bedeutung eines Volkes als der Besitz einer Epopöe. Uns aber, als den Beförderern der geistigen Wiedergeburt dieses Volkes, uns den Philestonen gebührt es diesem Torso, der verstümmelt und mit spätern Zusätzen verunstaltet in den entlegensten Winkeln der Provinz seiner Anerkennung entgegenharrt — diesen in abgelegenen Thälern und tiefen Wäldern verhallenden Gesang — auf eine seiner würdige Art in die Reihen der glänzenden Erzeugnisse des menschlichen Geistes einzuführen. Dadurch könnte es vielleicht gelingen das Volk zum Bewusstsein zu bringen, ihm Selbstgefühl einzuflössen, und indem man ihm die Erbschaft einer grossen Vergangenheit übergibt, es von der erbärmlichen Tendenz zurückzubringen, in ein copirtes Zwittergeschlecht auszuarten. Hierdurch würde die Hauptaufgabe des Vereins gelöst werden können: denn ich glaube, meine Herren, dass Sie dieses bezwecken. Oder was ist unsere Absicht, was ist unsere Tendenz! Glauben wir an eine Zukunft des Volkes oder nicht? Ist es wahrscheinlich, dass es allmählich in eines von den beiden mächtigen Nachbarvölkern sich verlieren sollte? Aber wozu diente dann das Bestreben ein Gebäude stützen zu wollen, das den Keim des Verfalls schon in sich trägt. Nein — ich glaube an eine originelle Kraft des Volkes. Ich glaube, dass es in der langen Völkerreihe ein Element darstellt. Es mag nicht zu den kostbaren Metallen gezählt werden — es ist kein germanisches Gold, aber wohl ein zähes u. braves Kupfer, das nie in Eisen oder Gold verwandelt werden kann noch soll.

Wie soll nun unsere Gesellschaft die Aufklärung und geistige Wiedergeburt eines mündig erklärten, von Leibeigenschaft losgesprochenen u. doch unter der Last seiner Unmündigkeit u. Verzagtheit fortseufzenden Volkes — am kräftigsten fördern?

Ich glaube durch 2 Dinge. Geben wir dem Volke ein Epos u. eine Geschichte u. alles ist gewonnen! Zu dem 2-ten ist Material genug vorhanden, zu dem ersten lassen sie uns noch sammeln."

mine ja ta muinsuse hindamine pole mitte uus (Merkelist pääle), ei soovi ega usu ometi isegi kõik „filestoonid" kaugeltki nii kindlalt eestluse uuestisündi kultuurrahvaks (eriti pärast 1840-ndate aastate kriisi; vrd. näiteks allpool-tsiteeritud Santo kirjutist [83]).

Mis aga veelgi julgem ja esmapilgul otse imelik näib, on selleks rahvale „epopöa" t a g a s i „andmine", üldse kogu see jutt mingist „torsost", „metsadesse kaikuvast laulust", „inimesevaimu hiilgavaist toodetest" jne., kui tegelikult (kõige tõenäosuse järgi) kõnelejal polnud ainust ehtsat Kalevipojasse puutuvat eesti kangelas l a u l u katkenditki, rääkimata mingist eeposest!! Faehlmann, kes asjaga ometi palju enam kursis, kõneles veel ainult Kalevipojaga seotud „saagatsüklist", üksikuist rahvajuttudest, mida ta püüdvat mahutada ühisesse raami, siin aga esinevad sama aine kohta mitu korda sõna „laul" ja „eepos" nende täies, kangelasluulelises tähenduses. Kuidas seda mõista? Oli's see kõik Schultzi poolt ainult hää tahe — ja „võltsimine"?

Kahtlemata on hääl tahtel ja entusiasmil siin olnud suur osa. Kuid enne kui järeldada tahtlikku „pettust", peame arvestama vähemalt kahte asjaolu: Schultzi käsitust Kalevipoja-saagade ulatusest Eestis ning Soomes ja teiseks aja eeposeteoreetilisi vaateid.

§ 15. Teoreetilisi eeldusi.

Schultz oli, nagu näha nii mujalt kui ka sellest ettekandest, suurte sünteeside otsija, n. ö. poeet ja filosoof, kes palju ei hoolind väikeasjust ja väikestest vahedest. Aga väikeseks oli vahet soome ja eesti muinsuse vahel peetud juba Merkelist pääle, — oli ju pea üldise arvamuse järgi eesti keelgi ainult soome keele t ü t a r (Jannau jt.). Kuid juba Gananderi mütoloogias oli ju tutvustatud ka soome Kaleva ja Kalevanpoegi, ühest neist (Kullervost või Soinist) oli toodud isegi pikem sangarilaulu katke. Kas polnud esmapilgul loomulik vaadelda seda mõlemal maal esinend p e a g u samanimelist muinaskangelast ühe ainsana?

Nagu näha ülalgi toodud tsitaadist, võtab Schultz Kalevipoja-saagat kui k õ i g i s o o m e s o o r a h v a s t e omandit („den finnischen Volksstämmen angehörend"). Hakates oma ettekandes kõnelema Kalevi pojast tarvitabki ta hiljemini korduvalt

[83]) Inland 1853, vg. 44—48, vt. ka § 19.

Kaleva poja nime. Ta leiab, et Kalevapoja-saaga olevat purustatud ja enda liikmeid uuesti kokkuliitvat Cuvier'd ootav megateerium, kes oma hiiglasuuruses kuulub sarnasesse enne-veeuputusaegsesse koletistemaailma, nagu soome suur hobune (Nordross, enam tuntud „suure härja" teisend), kelle ühest kõrvast teiseni jookseb orav kuu aega, või nagu tunguuside maa-alune mammut jne. Ja arvestades ühisena mõlemal pool Soome lahte esinevaid leide, teeb ta juba järeldusi selle soome soo eepose iseloomugi kohta, leides selle olevat üleminekuastme mongoli ja indoeuroopa eeposte vahel. „Eepose sündmustiku leidmises ja selle tegevuskäigus tunneme ära kreeka ja germaani vormid, üksikasjalises teostuses aga on kõik geniaaltoores (genialroh) ja täis ülemeelikuid vempusid (burschikoser Streiche) — vastu kombluse- ja ilutunnet."

„Kalleva poeg on euroopa rahvaste Herkules, Ulysses, Siegfried etc., aga vaadatud nagu läbi suurendusklaasi ja muutund vormituks. Jõutarvitused on seetõttu alati määratud. Siin heidetakse kaljusid vuhinal läbi õhu — nutetakse järvi ja kantakse mägesid paigalt kuue hõlmaga. Titaanlik tuul puhub läbi kogu laulu — ja kontrasti läbi saab see koletislikkus (das Ungeheuerliche) veel tunduvamaks, veskikivid seotakse piitsade külge, aiateivaste asemel kisub kangelane männipalke üles ja köidab neid madudega ja maailm küntakse ümber, nii et maa ja meri, mägi ja mets, linn ja rahvas langevad ümber ja segamini ja maa saab uue välimuse."

Nagu siit näha, teab Schultz tõepoolest hulga motiive, mis kõik tuntud (pääle soomepärase madudega köitmise) ka teiste üleskirjutiste kaudu eesti rahvapärimustena, kuigi mitte eestikeelse „lauluna". Aga Schultzi „epopöas" on need veel ainult üksikasjad, ainult „aasialik" „Ausführung", mitte „euroopalised" konstruktsioonimotiivid. Viimastest ta jätkab: „Tahame aga leida sugulust enam haritud epopöadega, leiame Kaleva pojas sangari, kes peab endast kõrgemat teenima nagu Herakles ja Siegfried, kes on haavamatu nagu viimaksmainitu või nagu Achilles ja nagu see võib saada tapetud ainult ühel tingimusel, ja kes nagu kõigi aegade ja rahvaste pooljumalad peab käima Hadeses — minema põrgu.

„Nagu tõelises eeposes on ta aine traagiline. Kõrgem paratamatus valitseb sündmusi ja hoolimata sangarlusest ja mitmest soodsast pöördest läheb vägilasel lasuv needus lõpuks ometi täide

ja saatuse jõud võidab langeva. Sügav valu, kogu kreeka luule olemus, mis nagu lõhnav loor näib puhkavat tema peitli kõige ülevamail loometel, on siingi tunduv külluses — ja jälle ma ütlen, et kuigi tervik sellisena on enam aimatud kui eest leitud, võib meie saagal kord olnud ühtluse paratamatust (Nothwendigkeit einer gewesenen Einheit) eitada niisama vähe kui torsolt pääd ja liikmeid."

Nii, siin'ep see kogu sõlm seisab. Schultzi „epopöa" idees pole mingit erilist „võltsimist" — selle terviklus on ainult „enam aimatud kui eest leitud". Ja teiseks: see on aimatud, eesti Kalevi poja motiividele juurde arvates soome Kaleva poja motiivid.

Kuid eeskätt just viimastest koosnevad need lisandid, mis kõneleja nüüd lõpuks juurde liidab seniolevale ainestikule ja mille abil ta arvab saavutand skitsi sest epopöalisest tervikust.

„Põhja hiiukuningas Kaleva ja Linda sünnitavad 12 poega, kelle seast varsti esile kerkib Soini, kuna ta nagu Herkules oma jõudu näitab juba kätkis. Ta müüakse ühele sepale poisiks (sepad on teatavasti suure tähtsusega kõigis põhja saagades — nad olid targad, nõiad ja ise vahvad sangarid). Sepa juurde läheb noor vägilane selleks, et õppida enesele mõõka tegema. Soini, vihastatud enda orjusest, tapab meistri poja ja võidab enesele imerelva. Aga isa needus näib temal lasuvat ja ainult selle mõõga enda läbi peab Kaleva poeg ükskord langema.

„Tema elu on siitpääle üks kestev võitlus, millest ta aga ikka välja tuleb võidukalt. Tema tegude hiilgekoht on põrguskäik. Tema hobuse ja mõõga kaotus, jällenägemine oma vaprate vendadega, „mere- ja maakohutajaga" (Meer- und Erdaufschäumer) kujundavad väga luulelised episoodid, ja sangarisurm, mille ta lõpuks leiab oma mõõga läbi, on niisama suurepärane ja liigutav kui burgundide tapmine Nibelungidelaulus." Lõpuks annab kõneleja Seltsile üle mõned pildid (Kp-ja sängidest), „kui nähtavaist mälestismärkidest, mis ikka veel alles hoiavad tema mälestust rahva suus" (vt. joon. 6).

Käesoleva töö I osas (§ 31) oleme analüüsind siin esitatud motiive ja nende algupära üksikasjalisemalt. Praegu piisab mainimisest, et eriti need motiivid, mis siin on uued ja Faehlmanni skitsis puuduvad, nagu näit. Soini sepale orjaks müümine, ta teenistus ja sepa poja tapp, kõige tõenäosuse järgi põlvnevad Ganander'ilt. Kaleva poja tapetud poisi isalt on aga nähtavasti „aimatud" see

needus, mis passib nii ilusasti Kalevipoja jalgu lõikava mõõgaga ja annab nii sangari surmale parema motivatsiooni, kahekordse traagilisuse, ning ümmardab kogu loo tõepoolest palju enam kunstiliseks tervikuks. (Viimase kirjandusloolise eeskujuks on, nagu allpool näeme, Bertramil nähtavasti olnud aga juba saksa „saatustraagikud" oma „fluchbeladene Gegenstände" harrastusega.)

Nii on peagu lihtsa motiivide summeerimisega kahe rahva allikaist saavutatud päältnäha õige tõenäoliselt „sunduslik ühtlus" ja nii põhjendatud usk, et siin tegemist on ainult purustatud torsoga. Et Schultz aga kahe rahva aineid summeerib, seda ilmselt ei taha ta ise salatagi — ta ei korista ära isegi nii selgeid Soome jälgi, nagu on *a*-täht Kaleva nimes. Pigemini just sellesama sangari esinemine mõlemal maal paistis temale tõestavat, et see purustatud „megateerium" tõesti oli vana ja suur, ühissoomeliste suurte isade pärand. Pöördub ju isegi Kreutzwald oma töö alul aineid päritlema kohe Soomest. Ühendav sangari nimi oli ju nii silmatorkav ja, nagu nägime, isegi tõeliselt ühiseid aineid oli olemas [84]).

Vähemalt Soomes tunti sest ainest ka sangarilaule. Kas oligi siis nii raske oletada neid ka eesti „kaugetes orgudes ja sügavates metsades", vähemalt Schultzi entusiasmil? Päälegi kui rahvalaule üldse oli külluses, need veel peagu läbi uurimata ja mõnes laulus esines tõesti Kalevi või Kalevipoja nimi?

Kokkuvõttes: Kalevipoja kui „kord olnud ühtlase laulu", kui „inimesevaimu kõrgete toodete ritta" sobiva „epopöa" olemasolu ja rekonstruktsiooni ideele on Schultzi viind nähtavasti mitte üksi „Kalevala" välis-eeskuju, vaid see on talle paistnud tõenäoline eriti mõlema rahva Kalevipoja-ainete ühisteks pidamise tõttu. „Kalevipoja" kui eepose idee on sündind n. ö. ühissoome eepose ideena.

Et aga see usk ei avaldund siin mitte ainult ühe mehe arvamusena, vaid veenis väga paljusid aastakümnete jooksul, selleks võib ja vist isegi peab oletama suurt abi ka aja vaateist „rahvaeeposele" ja selle sünnile üldse.

Ei ole raske siin kõige taga ära tunda suure Homerose-uurija Fr. A. Wolf'i poolt ülesseatud ja K. Lachmann'i poolt edasiaren-

---

[84]) „Kalevala" nime tähendusele on, küll natuke liialdades, tähelepanu juhtind ka E. N. Setälä (Lönnrot ja Kr., Klvls. vk. X, 1930, lk. 243).

datud ning laiendatud hüpoteesi, nn. *Sammeltheorie*'d, mille järgi rahvaeeposed üldse sünnivad lihtsalt laulude kogumise ja peagu mehaanilise ühteliitmise teel, sest nad olevat ainult nende üksiklaulude sisude summa [85]). Seda peeti võimalikuks, oletades, et neis rahva „lauludes" (ehk „katkeis") valitses sama stiil, mis terves eeposeski, ja et eepose „kokkupanija" teostaski ainult selle ideaalse korra, mis on seisnud silmi ees igal üksiklaulugi loojal. Sest viimane olevat võtnud ja laulustand ainult ühe kindla osa kõigile tuntud (proosakujulisest) terviksaagast, teinekord teine autor taas teise osa jne. „Laulud" pidid siis kõik olema mitte-iseseisvad, episoodilised, millest ükski ei jutustand tervet saagat, vaid ainult viimane neist võttis selle kokku lõpetiseks.

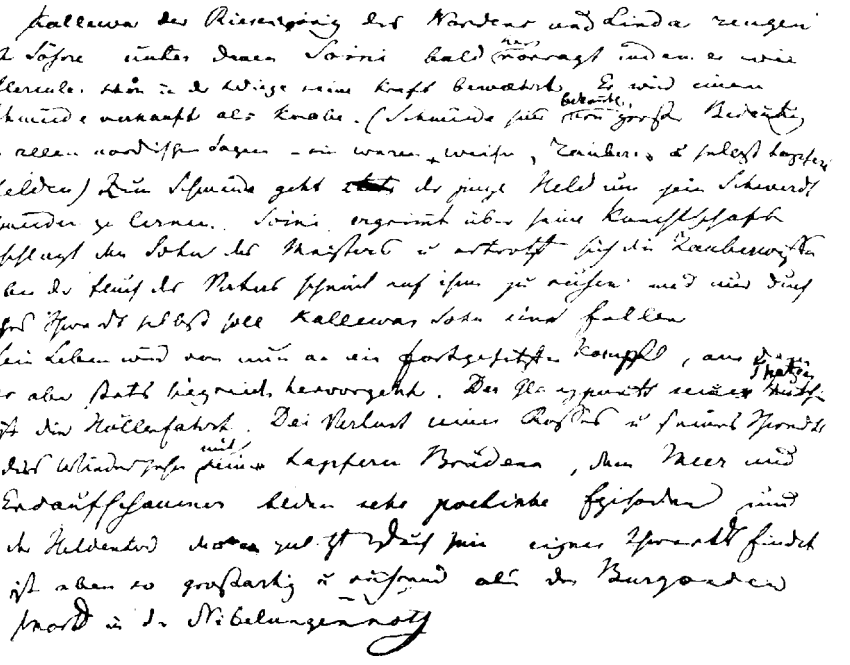
Mõningate võnkumiste ja muutustega püsis see teooria valitsevana kuni viimase sajandi vahetuseni ja alles siis on uuemad uurimused (W. P. Ker, A. Heusler) näidand, kuidas vähemalt „Nibelungide" puhul eelkäinud „laulude" vähesõnaline stiil on põhjalikult erinev laialt voolavast eepose omast. Ja nii on püstitatud palju tõenäolisem teooria, et iga laul-ballaad ometi lühidalt jutustab teatava saaga tervikuna ega värsista laiaks ainult üht selle lühikest katket. On selgund ka, et mingi ehtne „rahvaeepos" üldse vaevalt võib olla sündind valmis „rapsoodiate" kogumise ja lihtsa liitmise kaudu, vaid mõne terviklaulu sündmustiku eepilise paisutamisega, kus varemalt ainult viidatud momendid arendatakse välja üksikasjaliselt, vahel enam kui kümnekordses pikkuses, ning sellesse juba tugeva ümbersulatusega liidetakse teiste ballaadide sisud kas episoodidena või kõrvalfaabulatena.

On eri küsimus, kuivõrra ligidalt või otsekoheseist allikaist tunti Eestis seda Wolf'i „laulude-teooriat" (või kui paljuke siin üldse oli neid, kes küsimusse sel määral süvenesid?). Aga vähemalt tema kajastusi, tema „laulude" kui katkendite ja nende „kokkupaneku" mõisteid leiame siingi tihti — nii ülalesitatud Schultzi kõnes kui ka allpool-esinevais Kreutzwaldi j. t. vaateis. ÕES-i esimees Santo mainibki oma eelteates „Kalevipoja" ilmumisest Wolf'i teooriat kui hästipõhjendatut (wohlbegründete) ja lisab, et sellegi järgi „peab möönma, et ka homeerilised eeposed

---

[85]) Vrd. A. Heusler, eeltsit. Lied und Epos, Dortmund 1905, lk. 5—6. Vrd. ka O. Walzel, Gehalt und Gestalt, HdLW, lk. 250—258.

on pidand leidma üksikute katkendite kokkuseadja, kes laialipaisatud tükkidest lõi terviku ja talle andis ilmse ühtluse ka keeles ja kujutusviisis" [86]). Pääle muu: oli ju mõnede nende literaatide (nagu ka Kreutzwaldi) otsekohesekski õpetajaks Tartu ülikoolis olnud prof. Morgenstern, kes ise oli studeerind just kuulsa Wolfi juures [87]).

Joon 6. Katke G. Schultz-Bertrami kõne käsikirjast a. 1839.

Eriti aga näis sama „kogumisteooriat" tõestavat just „Kalevala" saamine, vähemalt eemalt vaadates ja mitte tundes, kuidas Lönnrot (sama teooria õhkkonnas) tegelikult ometi oli nii palju tarvitand ka just „paisutamise" menetelmi mitte üksiklaulude, vaid üksikridade kokkuliitmisega ja sellele vaatamata andnud veel võrdlemisi nõrga ühtlusega teose. Ja kuigi oma materjalist pettund Kreutzwald ka „Kalevalaga" tutvudes ei usu selle rahvaehtsusesse — üldsuse silmis oli „Kalevala" ometi parim

[86]) VGEG III, 1, 90.

[87]) W. Süss, Karl Morgenstern... Ein kulturhistorischer Versuch. Dorpat 1928. ACUT, B XVI, 2.

näide rahva suus aastasadasid tervikuna eland eeposest, mida tarvitses tuua ainult paralleelina, et teha usutavaks sama „uinuva laulu" leidmist ka Eesti laantest. Viimaks hakkas sama teooria, Soome eeskuju ja oma soovi sugestiooni all nähtavasti isegi Kreutzwald uskuma (või vähemalt teistele väitma), et ta tõepoolest ainult liitis „katkeid", ainult restaureeris kord olnud terviklaulu, varemeisse langend eepose templit, „kükloopilisi müüre", „megateeriumi", „torsot" jne. Ekslik teooria, ekslikult kohastatud eeskuju, ekslik usk — aga ometi kui viljakas eksitus!

Vaatamata sellele aja ideoloogilisele, teoreetilisele ja eeskujuandvale abile on aga ka Schultz-Bertrami puhtisiklikul entusiasmil olnud suur osa eesti eepose mõtte sünnis. Hiljemini, kui selle idee teostus kippus kujunema raskeks ja kannatada tuli palju teravaid arvustusi, muuseas ka pettund Schultz-Bertramilt, ei lükka Kreutzwald mitte põhjuseta sellesse hädaohtlikku ettevõttesse hukutamise pääsüüdi tagasi just viimasele endale. Ja isegi kõrvalvaataja, H. Neus Tallinnast, on nõus, et Schultz-Bertram on see, kes „k õ i g e e n a m selleks on kaasa aidand, et nii Faehlmanni kui ka Õp. E. Seltsi tuua ... mitte õnnelikule mõttele, neist saagadest kujundada eepost" [88]).

[88]) Neusi kiri Kreutzwaldile 20. II. 1860: „Was G. Schultz und seine Radotagen — verzeihen Sie das Wort — betrifft, so werden sie im Inland die Gegenbemerkung von einer Freundeshand gelesen haben. Wenn man sich dessen erinnert, was er schon vor Jahren an Absichten über die ihm bekannt gewordenen Sagen vom Kalevipoeg und deren Bearbeitung auskramte, so sieht man deutlich genug ein, dass ihm auch Homer selbst nicht Genüge leisten würde, denn was vermag dessen Ares mehr zu thun, als zu schreien wie 10 000 Mann? Dabei ist e r es gerade — habe ich anders richtig zwischen den Zeilen herausgelesen — der wohl das m e i s t e dazu beigetragen, Fählmann sowohl als die estnische Gesellschaft auf den — Sie sehen, ich bin sehr aufrichtig — nicht glücklichen Gedanken zu bringen, aus jenen Sagen ein Epos zu bilden. Und e r gerade nimmt es sich hinterdrein heraus, seine Spässe über die einem Freund aufgetragene Arbeit auf offenem Markt der Menge vorzuführen!" — Samast kõneleb Kr-i enda kiri Schultz-Bertramile 10. V 60: „Ein anderer Kunstrichter verwünscht Dr. Bertram, dessen unglückliche Idee dem verstorbenen Faehlmann u. später Kr. den Kopf verdreht haben, dass sie den Kp., anstatt eines einfachen Ennemuistne jut, in das Epos-Gewand einzwängten". Vt. ka Schultz-Bertrami kiri Sachssendahl'ile (3. VI. 50, Õp. Eesti Seltsis), kus ta ise möönab, et ta Kp-st midagi pole leidnud rahvalauludes, peale [vist ainult nime] juhusliku esinemise. Kuid seegi ei takista tal ka nüüd uskumast eepose värsikujulisse olemasollu! Ja hiljemini ei taotle ta midagi vähemat kui ka ise koostada samasugust „rahvaeepost" („Womba Wiido").

Nagu sel puhul Neusil, nii mõnel pool mujal avaldub ja on käesolevagi aja isiklikkude mälestusteni (näit. Kreutzwaldi tütretütre prl. Blumbergi omad) jätkund teataval määral halvustav arvamine Schultzist kui kerglasest ja väheusaldatavast entusiastist. Aga olgugi et isegi Kreutzwald kahtlevail tundidel tundub jagand seda ainult-teadlaste antipaatiat nii Kalevipoja-saagade eepostamise kui ka selle mõtte algataja ning õhutaja vastu, tegelikult võlgneme viimasele ometi ühe osa tänu meie eepose kui niisuguse omamise ja ta rahvusliku mõju eest, millist iial poleks olnud ainult kuiv-teaduslikult välja-antud, n. ö. tooreil rahvasaagadel.

Sel eestlusele äärmiselt raskel ajal, kus teised „filestoonid" olid liiga arad ja liiga „ainult-teaduslikud", oli nähtavasti vajagi teatavat entusiastlikku „kergatslust", et riskeerida millegi julgemaga.

Sest eks olnud lõppeks ju kogu eestluse idee, kogu selle rahvuse edasielu ja kultuurrahvaks saamise tahe tol ajal veel ainult „kergatslus", mingi *salto mortale,* nagu neid täis on kogu meie ärkamissajand — K. J. Petersonist kuni riikliku iseseisvumiseni. Nii ka viimase üks ettevalmistaja, rahvusliku eepose idee võis sündida ainult rahva elutahet tundvate ja esindavate isikute entusiasmi jõul — tõsiolude kiuste.

4. Kriis ja pinnavalmistus 1840-ndail aastail.

§ 16. Miks vaikis Faehlmann?

Igatahes oli nii a. 1839 õhku paisatud hulljulge idee, ilma olevaist aineist ja võimalusist palju teadmatagi. Arusaadav, et see pani kihama mõnegi eestisõbra mõtted ja jättis sinna sügava mulje ning ootuse. Dr. Faehlmann ja dr. Hueck on olnud asjast otse „elektriseeritud", kõneleb Kreutzwald hiljemini, ja esimene luband eeposeterviku koostuse seada oma eluülesandeks [89]).

[89]) „Sämmtliche Anwesende, die diesen Vortrag gehört hatten, waren für die Sache electrisirt worden, unter ihnen besonders Dr. Hueck und Dr. Fählmann. Beide schrieben mir damals begeisterte Episteln über den Vorschlag des Dr. Schultz, indem sie mich zugleich aufforderten, die mir bekannten Einzelheiten der Kalewisage niederzuschreiben und gleichzeitig durch Freunde und Bekannte in Estland neue Beiträge sammeln zu lassen. Dr. Fählmann schloss einen seiner Briefe mit der Erklärung, er habe sich's

Siis aga — aasta kaob aasta järel, ilma et midagi kuulda oleks selle ootuse täidumisest. Aastat viis hiljemini annab ÕES viimaks Faehlmanni kõne käsikirja edasi prof. Kruse'le, kes sellest suure osa ära trükib oma teoses „Ur-Geschichte des esthnischen Volksstammes", lk. 175—182. Nii on uudselt leitud kuninglik vägilane üldjoontes küll juba esitatud nii kohalikule kui ka Saksamaa haritlaspublikule, aga — mitte Faehlmanni kaudu (vaid nähtavasti koguni selle teadmata). Isegi Kreutzwald muutub kärsituks sellest venitamisest [90]). Aga see, kellelt oodati, Faehlmann ise, vaikib.

Pettumusega konstateerib V. Reiman tema (ja Kreutzwaldi) kirjavahetusega tutvudes [91]): „Ainet, mis meie arvates ööd kui päeva mõlema sõbra hinges pidi põlema ja neid mõtteid vahetama ajama, nimetatakse otsekohe üksainumas kord" (29. dets. 1844 küsib F., kas M. Mohn teab midagi ka Kp-st). „Sellest peame järeldama, et „Kalevipoeg" Fählmanni elu viimsel aastakümnel suikuma oli jäänud." Ei mõju nähtavasti midagi ka Soome kuulsa eeposekoostaja mitmenädalaline Tartus viibimine ja muidu väga sõbralik ning lähedane vahekord tollega.

Mis oli selle tegevusetuse põhjuseks? Reimani arvates [92]) „„Ma-rahva" äratamine minestusest..." oli vahe peal petlikuks unenäoks muutunud. Elutõsidus oli unistajad karmilt üles raputanud ja neile lukustavalt kõrvu kisendanud: „Ei ole lootustki enam". Fählmannil ei olnud enam seda usku [mis Schultz-Bertramil 1839. a. kõnes]. 19. aastasaja 5. kümne sündmused purustasid tema pindudeks."

Selles seletuskatses on rohkesti tõtt, kuid see on siiski ühekülgne.

On õigus, et 1840-ndad aastad, eriti nende algupool oli eestlusele kõige raskemaid. Ikalduste jms. tõttu oma tipule tõusev rahva majanduslik viletsus, väljarändamine, usuvahetuse epideemia, „Pühajärve sõda" ja teised veriselt taltsutatud rahutused

---

„zur Lebensaufgabe gemacht, die zerstreuten Theile in ein Ganzes zu vereinigen". Der Tod vereitelte bekanntlich die Ausführung seines Vorhabens und manches interessante Sagenbruchstück, das er nur im treuen Gedächtniss bewahrte, ging mit ihm für immer verloren." („Kp." Vorwort, lk. VII.)

[90]) Vt. Faehlmanni kirjad Kreutzwaldile 31. X 1846 ja 12. III 1847, Kr-i vastus 13. XI 1846.

[91]) Kalevipoja juubel, E. Kirj. 1911, lk. 422.

[92]) Eeltsit. E. Kirj. lk. 423.

märkisid ainult selle kriisi ühte külge. Peame arvestama ka kõige selle tagasimõju kõigile neile vähestele „estonofiilidele", kes seni olid jätkand G. Merkeli alustatud filantroopilist suhtumist enam või vähem radikaalselt. On tõsi, et eriti rahva vene usku põgenemist võeti sääl suure pettumuse ja südamevaluga, selles nähti algavat kogu rahva „setustumist" ja sellele järgnevat venestust. Faehlmanni enda tolleaegsed kirjad kõnelevad sest hirmust kõige piltlikumalt. Ilma laiema ajaloolise perspektiivita vaadeldes seda nagu palavikus märatsevat rahvast oli ju tõepoolest raske öelda, kas ta oma hädas mitte ei torma ükskõik kumma oma suure naabri hõlma, kui ta sest loota võib vähemalt mingit paremust oma majanduslikus elus. Seni oli eesti keele ja kirjanduse viljelus olnud (peale puhtteadusliku) peamiselt majanduslik-sotsiaalse abistamise küsimus; nüüd, äkilise ümberrahvustumise hädaohu ees, tõuseb juba teravamalt esile ta rahvuslik külg. Ja on loomulik, et siin ka tõelisil eestlaste s õ p r a d e l tekib kahtlus: kas maksab üldse säilitada seda rahvast kui r a h v u s t? Kas pole just parem teda aidata ta ümberrahvustuse läbi? Et teda niikuinii tormiliselt ähvardab alaväärse venestuse hädaoht, kas pole siis vaja hakata plaanikindlalt teda saksastama? Ja vastavalt võimalikult vähe toonitada ta rahvuslikke erinevusi olevikus või minevikus?

Need on probleemid, mis alles 1844.—45. aasta kriisis saavad akuutseiks, äratavad avalikku poleemikat, kallaletunge aktiivseile estofiilidele, kahtlust ja kõhklust nende eneste ridades. „Ütelge mulle, mida tahab õieti teie Eesti Selts talupoja keele harimisega?" käratab Luunja parun Nolcken [93]), konservatiivse mõisnikukihi esindaja. „Kas ei ole siis see parem, et ta jääks täiesti tähele panemata ja kaoks täiesti maa pealt — see oleks kõige mõistlikum soov ja häätegu rahvale. Parem tehtagu nad sakslasteks." „Tartu literaatide" „ebaküpsi ideid" peavad paljud vanameelsed isegi talupoegade rahutuste põhjuseks — 1842 peab F. käima niisugusele kaebusele vastust andmas kindralkuberneri juures, 1845 hoiatab teda Kreutzwald uute selliste kaebuste eest [94]). Aadli kasuhuvidega seltsib aga varsti ka saksa haritlase rahvuslik eneselaiutamine.

---

[93]) „Mein Streit mit Nolcken", GEG, M. A. 170: 13, ka Faehlmanni album, lk. 57.

[94]) Faehlmanni album, lk. 56; Kr. Faehlmannile 22. X 1845.

Tallinnas Saksamaalt äsja sisseränd ja nähtavasti saksa kasvavast natsionalismist häälestatud ülemõpetaja Ed. Meyer algatab estofiilsuse vastu teoreetiliseltki „põhjendatud" sõjakäigu, mis oma jõhkruses lähedalt meelde tuletab hitlerliku nüüdisaja omi. Olevat täitsa ekslikud Ahrensi, Ullmanni j. t. „estonofiilide" püüded, eesti keelt mitte üksi uurida, vaid ka säilitada ja arendada kultuurkeeleks ning üldse liigselt toonitada eesti keele ja saagade ilu. Kultuurrahvas („Kulturvolk") v õ i v a t hävitada teise, kes olevat ainult „Raçenvolk", ja seda kahetseda olevat halemeelsus. Eestlased olevat juba kord ainult mongolid, kes oma kultuurivõimesust ajaloo jooksul pole tõestand millegagi. Ja kui Ullmann viitab vähemalt eesti keele arenemisvõimele ja tulevasele võimalusele eestlaste ja soomlaste kultuuriliseks ühinemiseks, saavad kuulda soomlasedki, et ka neil pole mingit kultuuri, mis maailma oleks mõjustand [95]).

On loomulik, et see kõik kutsus esile kahtlusi ka estofiilide eneste hulgas. „On aga kaks liiki eestlaste sõpru (Estenfreunde), kes kaks parteid moodustavad", kirjutab Schultz-Bertram isegi veel aastal 1860 [96]). „Üks koosneb rahvaluule sõpradest ja kõige vana austajaist. Need tahavad rahvast tema loomulikul arenemiskäigul, l ä h t u d e s t e m a s t e n d a s t, vastu viia r a h v u s t u n d e l e ja seeläbi kõrgemale haridusele. Nad tahavad, et eestlane peab jääma eestlaseks ja eestlasena omandama auväärse asendi haritud rahvaste keskel. Nimetame neid g e n u i i n s e t e parteiks. Teine partei aga tahab selle keele ja rahvuse üldse hävitada, sest et ta ei näe oma rahvusest kinnipidamisest rahvale mingit hüvet (Heil). Tahame neid nimetada radikaalideks. Need hüüavad genuiinseile: „Ärge tahtke olla eestilisemad (estnischer) kui eestlased ise!" Radikaalid tahavad germaniseerida, genuiinid rahvustunnet äratada ja samal ajal käib rahva saatus iseenese raudset käiku. Väiksemad rahvused on võrreldavad madalate saartega meres, mida lained pikkamööda hävitavad. Nii hõõrdusid aja jooksul liivlased eestlaste ja lätlaste vahel, nii tungib kahe suure naaberrahva haridus praegu pääle eestlastele ja lätlastele ning nende äraimemine (Absorption) pole mitte tõenäosusetu.

---

[95]) Inland 1845, vg. 470 j., 609 j., 709 j., 778.

[96]) Baltische Monatsschrift 1860, lk. 433. Vrd. ka nende teiste eesti „sõprade" tahet seda ümberrahvustust kiirendada eriti saksa keele õpperaamatute läbi (C. Schirren jt.). Vrd. E. Kirj. 1911, lk. 419.

Lubatagu siis genuiinidele vähemalt üles märkida sureva rahvuse luigelaul."

See tsitaat, mille „genuiinsus" võrreldes 1839. a. kõne omaga on ilmselt taltund, tabab hästi kogu „Kalevipoja" sünniaja olukorda. Mida selles aga ometi tuleb esile tõsta, on „genuiinide" toonitatud t a h e äratada eesti rahvustunnet, ükskõik siis, kas nad päris kindlad on selle tagajärjekuses või ei. S o o v ja p ü ü d eestluse kestmiseks oli aga kindel vähemalt sellistel genuiinidel nagu Schultz ise, muidugi siis ka Faehlmann ja Kreutzwald, olgu siis nende puhtmõistuslikud oletused „saatuse raudsest käigust" nii või teisiti.

Kuidas viimased on olnudki tõeliselt, selle kohta on meil raske päris kindlasti otsustada. Tõsi: mõlemalt mehelt on säilind n.-ö. ametlikke ütlusi, kus nad kõnelevad eestlasist kui väljasurevast rahvusest. Niihästi oma vaidluses parun Nolckeniga kui ka mujal [97]) möönab Faehlmann eesti keele kadumist kui võimalust, jah, ta on valmis ise saksastustki loomulikuks nimetama, kuid ainult selleks, et nii näidata, kuidas ka saksad oma eesmärgile jõuaksid just rahva hariduse eest hoolitsedes — „ja abinõuks selleks on tema keel". Sellistest diplomaatilistest või puhtpoleemilistest väljenditest (ajal, mil igasugune järsem rahvuslik või sotsiaalne tulevikukava seitsme luku taga pidi seisma) järeldada Faehlmanni igasugust usupuudust eestluse tulevikku oleks ikkagi liiga küsitav. „Hauamonumendi" ja „luigelaulu" tähe all arenes ju ka „Kp-ja" koostus — ja just nii oli Kreutzwaldil ja ÕES-il kõige kergem enda tööd kaitsta vanameelsete ja politsei kahtlustuste vastu. „Kalevipoja" I trüki eessõnaski kõneleb Kr. ainult rahvaluule päästmisvajadusest, „enne kui rahvakene kahe võimsa pooluse poolt täiesti on absorbeeritud" (lk. IV), arvab, eitades Schultzi lootusi, et „eesti rahval ei ole enam võimet iseseisvaks rahvuslikuks loominguks" (lk. VI j.), ei usu iialgi eesti „genuiinse proosa" sündi (lk. XIV) jne. Aga kumba seisukohta peaksime tõelisele Kreutzwaldile lähemaks, kas selliseid diplomaatlikke, hetke-meeleolulisi jne. kahtlusi või näit. 3—4 aastat hiljemini „Sipelga" II osas ilmund tulist eestlusepropagandat?! Samuti kõneleb Faehlmanni sisimast usust eestlusse kogu ta tegelik elutöö.

Lõppeks, Reimani oletuse masendavate olude otsustavast mõ-

[97]) Vt. näit. Faehlm. album, lk. 57 jj.

just „Kalevipoja suikumiseks" 1840-ndail aastail võib tagasi tõrjuda, juba vaadeldes Faehlmanni teisi just samal ajal loodud müüte jm. töid („Koit und Hämarik" ilmus 1844, eesti usundiuurimus ja loomislugu 1848, Vanemuise, Juta ja Endla lood 1852 — kõik kirjutatud 1840-ndail). Ei, Faehlmann polnud mees, kes oleks kriisil lasknud end lootusetuks ja passiivseks sugereerida. Kirjavahetuses Kreutzwaldiga näeme küll kurbust ja viha, kuid mitte kuskil täit lootusetust, pigemini mõjus see just tagakihutavalt. Vene usu epideemia, mis 1845. a. 10. VIII kirjas teda eriti rusub, lakkas ise paari aastaga. Ja lõppeks oleks ju ka „hauasambaks" eepos sobind kõige paremini.

Kui aga „Kalevipoeg" sellest hoolimata uinus enam kui aastakümne [98]), siis peab seks olema teisi, mõjukamaid, nähtavasti ka lihtsamaid põhjusi. Ja need olid enne kõike ikkagi ülesande suurus ja selleks kõlvulise valmismaterjali vähesus. Loomulikult oli sellega seoses ka Faehlmanni üha kasvav töökoorem ja nõrgenev tervis, võib-olla teataval määral ka „tsüklotüümne" temperament oma kerge süttivusega järjest uutest asjadest. Väiksemad tööd taheti teha „nagu muu seas" ära enne, „elutöö" juurde asumine lükati ikka edasi, mitte, et teda vähem tarviliseks peeti, vaid just vastuoksa. Eriti sellega on seletatavad need korduvad soovid, minna maale korjamisreisule (nagu Lönnrot), selleks end muist kohustusist üldse vabastada, kogu arstiametki „paari aasta pärast" maha panna, kui varanduslik seisukord on enam kindlustatud [99]).

Faehlmann ise teadis paremini kui ükski ta kaasaeglane, kuivõrra utoopiline oli Schultzi kava. Rahvaeepos ei lasknud end ometi maast välja trampida! Ja ainult idealiseeriv asjatundmatus võib praegu veel väita, nagu olnuks Faehlmannil „Kalevipoja lugulaulust ... suured osad kogutud ja tema suurepärase mälu tõttu tal sõna-sõnalt peas [100]). See on peamiselt Kreutzwaldi poolt pärast sõbra surma, osalt arvatavasti väärkäsitusest algatatud ilus oletus, mida on hiljemini „Kalevipoja" ürgse rahvaehtsuse tõestuseks romantiliselt laiaks paisutatud, mille tõeliseks

[98]) Teated Faehlmanni teisest, enne surma peetud Kalevi elulugu tutvustavast kõnest (E. Kirj. 1911, lk. 422) on üsna puudulikud, ja õigusega arvab V. Reiman, et seal Kp-st „suurt uudist" polnud. Vrd. § 19.

[99]) Fählmanns Leben, VGEG II, 4, lk. 34 j.; Faehlmanni album, lk. 44.

[100]) Faehlm. album, lk. 44.

aluseks võisid olla aga ainult mõned üksikud proosakujulised muistendikillud. Meil pole mingit alust oletada, et Faehlmann oma 1839. a. ettekandest oleks välja jätnud olulisemaid Kalevipoja-pärimusi, kui ta neid oleks teadnud. 1840-ndate aastate jooksul, nagu arvab ka Reiman [101]), tuli neid vaevalt juurde — juba seepärast, et neid korjamas ei käidud (ja vastasel korral oleks F. vaevalt neid jätnud ka ÕES-le või Kreutzwaldile teatamata). Ning kõigepäält: juba 1839. a. skits sisaldab peagu kõik tähtsamad rahvapärased Kp-ja motiivid, ja on väga küsitav, kas neid 19. sajandi alulgi rahva seas palju rohkem üldse tunti. (Sest ikka jälle tõuseb küsimus, kuidas kadusid siis just need mõnekümne aastaga rahva mälust nii täielikult, kuna ometi just Faehlmanni „Alg-Kalevipojas" esinevaid lugusid on hiljeminigi üles kirjutatud nii palju ja laialt.)

Muidugi ei taheta seega öelda, nagu poleks luuletaja-arsti „truus mälus" olnud ja hauda läind hulk mitmesuguseid muid, mitte Kalevipojaga seotud rahvatraditsioone, muinasjutte, usundiandmeid jne., mida temale omase käitlemisvabadusega oleks võidud liita eeposesse ja kindlasti tihedamalt, kui seda tegi Kreutzwald. Kuid seegi (kõnelemata sisulisist raskusist, millest veel järgmises peatükis) oleks nõudnud palju tõsist tööd ja palju aega. Enne kui F. selleni jõudis ja „väiksemad tööd" eest ära sai, tuli surm vahele.

§ 17. Faehlmanni „Kalevipoja" üldilme.

Ometi oleks ekslik ja teine äärmus arvata, nagu piirduks Faehlmanni Kalevipoja-viljelus ainult 1839. a. kõnega. Meile on säilind märke, kuigi väheseid, mis osutavad ta mõtte hilisematki tegelemist selle teemaga ja samuti selle mõningaid tulemusi.

Tõsi küll, asja ja selle raskusi ligemalt tundes ei ole ta eepose võimalusest mitte nii innustund kui entusiastlik Schultz-Bertram (ja Reiman). Samuti nagu ta saagade sissejuhatuses eestlaste kaitsemise püüd on tunduvalt taltsam Schultzi kõne rahva enda iseteadvuse äratuse püüdest, nii ei kõnele ta ka kunagi mingist „metsades puhkavast laulust". Ta ainult mainib, et Kp-ja seiklused lasevad „end asetada kena eepose raamidesse" [102]).

[101]) E. Kirj. 1911, lk. 422.

[102]) Wie war der heidnische Glaube der alten Esten beschaffen, VGEG II, 2, lk. 65, a. 1848: „Die unmittelbaren Abkömmlinge der Helden — *kalleve poead* — waren die ersten Länderbeherrscher. Unter diesen ragt

„Väheste päevade kestusega, muidugi", lisab ta nagu vabandades juurde, osutades sellega oma pseudoklassilistele eeskujudele, kus jutustus liigendati jutustamispäevade järgi. Teised allikad teatavad, et ta on oma töö tahtnud esitada 6 (?) osas (jutustamispäevade järgi) [103]) või „7 osas, piibli loomisloo järgi, või 12 osas, nagu on esitatud Herkulese lood. Kõik, mis sinna ei mahtund, pidid koha leidma episoodidena peaosade vahel" [104]).

Sellest näeme siis igatahes, et ta vähemalt mõtelnud on mingist pikemast teosest ja selle terviku kompositsioonist, kuigi kujutlus viimasest on veel üsna kõikuv.

Kuid meil on õnneks ka näiteid, mille järgi võime kujutella tolle meeles mõlkuva teose üldilmet, ainekäsitlust ja stiili.

Nii on ta eelmisele materjalile lisaks leidnud ja omapäraselt ümber töötand vähemalt ühe rahvaehtsa Kalevipoja-motiivi, nimelt selle, mis esineb ballaadis „Suisa suud". Kuid oma laadilt täitsa teissugusena, on see talle kõlvand ainult abimotiiviks, mille ümbermõtestatud põhipildi abil Väinämöise lahkumise loo eeskujul on üsna vabalt loodud Vanemuise lahkumise müüt [105]). Nähes õigusega, et t e m a viljeldud kuninglikku Kalevipoega vaevalt sobib lasta tappa lihtsa külatüdruku poolt, on Faehlmann vastavad värsid „Suisa lõin Sullevi poega, kiusta lõin Kallevi poega" pannud ainult h o o p l e v a m õ n i t u s e n a mingi romantilise nõiamoori suhu. Tõeline Kp. aga („der herrliche Kalewide") hulgub selle laulmise ajal mööda maad ringi („vom neckenden Teufel verlockt") [106]) ega saabu seepärast suurele spordiolümpiaadile Tartus, kus teda asjata ootavad koos võistlejad ja pidurahvas kogu Eestist.

hervor Sohni, schlechtweg *kallewe poeg* genannt, der Liebling des Estenvolkes. Viele anmuthige Sagen über ihn lebten im Munde des Volkes und alle lassen sich in den Rahmen eines hübschen Epos fügen, von der Zeitdauer weniger Tage, versteht sich, mit vielen Episoden.

Diese Sage und noch einige andere, den Tara-Cult betreffend, waren noch vor einiger Zeit im Munde des Volkes — die leidige Herrnhuterei hat sie ausgetilgt."

[103]) J. Boubrig: Volkssagen und Traditionen aus dem eigentlichen Estlande, besonders aus Harrien und der Wieck. VGEG II, 3, lk. 53, a. 1850: „Es ist in (sechs?) Tage getheilt, die seine Hauptabschnitte bilden, aber zugleich viele und höchst anziehende Episoden enthalten".

[104]) Blumberg, Quellen, VGEG V, 4, lk. 9.

[105]) Die Sage von Wannemuine, VGEG II, 4, lk. 75 j., a. 1852.

[106]) Viimane väljend põlvneb osalt nähtavasti pärimuslikest andmeist Kp-ja ning kuradi (või vanapagana) vastuolu kohta.

Just selles, tõenäoliselt Faehlmanni viimases müüdis, tutvume ka selle esituslaadi ja stiiliga, milles ta ehk oleks ka Kp-ga kujutand temalt oodatud eeposes, kui ta selleni oleks jõudnud. Võrreldes seda saagat 1839. a. visandiga võime tõdeda, kuidas sealne ü k s i k (vahel isegi veel päris rahvaehtsalt hiidlik) vägilaskuningas alles siin on omand ka tõelist kuninga-kohast ja kultuurikõrget riiki ning r a h v a s t. See on esimene ja — isegi arvestades Kreutzwaldi eepost — ainus nii elavalt maalitud pilt Kp-ja aegsest rahvapeost, suurest ü h i s k o n d l i k u s t sündmusest, kus muinaseestlased tõesti on esitatud (kui tarvitada Merkeli võrdlust) nagu muinaskreeklasedki „enne oma suuraega". Näeme erakordselt suurt piduliste hulka kogu maalt, „sest et tore (herrliche) Kaleviid sel aastal mängudest ja võistlustest osa pidi võtma"; näeme suure juubeldusega Emajõge-pidi kohale jõudvat „Peipsi laevastikku", kust hüppavad rannale (ja mõned koomiliselt vettegi) rõõmsad merimehed; näeme pühadest tammedest piiratud publikurikast mängu- ja laulupeoplatsi („seal mägede taga" — siis ehk umbes praegusegi laulupeoplatsi läheduses!). Näeme seal varasest hommikust peale kestnud võistlusi, kus võitjaid pärjatatakse, kus heeroldid kutsuvad rahvast korrale, kus esinevad vaheldumisi nii koomilised kui ka pühalik-tõsised ettekanded laulikute poolt, jah, kus, nagu ikka, labane nali leiab nii tormilist menu massides, et selle järel enam ei kuuldagi kõrgema ega tõsise kunsti kandlehelinaid — ühe sõnaga, kogu see minevikupilt ei sobi isegi 1840.-te aastate miljöösse, vaid (kui maha arvatud tehniline pool) tundub nagu ennustusnägemus aastast 1940!

Kuid meil ei puudu ka lühike näide sellest värsilisest sõnastusviisist, millesse Faehlmann on kord tahtnud vormida oma töö. Alles a. 1931 on M. Lepik ÕES-i kolikambrist leidnud lehekese, kus leidub katke selle jumaliku pidulaulu kujutusest [107]):

Und gewaltig hallen die Töne
Und herzzerreissend der Sang.
Doch sag[,] was hemmet das Lachen,
Wenn der Muthwill es stachelt u[nd] reizt!
Und es wogte u[nd] jauchzte die Menge
Und rief den alten Spruch:
„Vom Moor kam der Sohn des *Sullews*,
Aus der Ferne der *Kalewide*."
Und ein unauslöschliches Lachen
Erfüllte das lauschende Ohr.
Doch horch! was wirbeln für Töne[...]

———

Er hat mit zürnenden Händen
Die schlanken Saiten erfasst[.]
Zerrissen schwirren die Saiten,
Entbunden entfliehen die Töne [,]

[107]) F. R. Faehlmanni osast „Kalevipojas", E. Kirj. 1931, lk. 416—424.

Und horch! gewaltige Töne —
Den Donner hörst du rollen,
Und röchelt der sterbende Feind,
Die Nachtigall seufzet u[nd] klaget,
Es schnaubt der unbändige West,
Die Taube girrt vor Liebe,
Es heult der hungrige Wolf.

Selles tugevapildilises sõnastuses, paiguti katkendlik-pateetilisis lauseis, selle hüüatlevalt lühidais, enamasti kolmest jambist või anapestist koosnevais värssides kajastub ilmselt Ossiani (ja Edda) järeleaimuste kõrgheroilisi toone. Ja vaevalt selles saab eitada ka Faehlmanni enda tõelist esiromantilist luulehoogu. Kuigi sel pole midagi tegemist eesti rahvalaulu stiiliga.

Teisel ÕES koli hulgast leitud paberilehel on Faehlmann katsund kirjutada klassitsistliku eepose alguses traditsionaalset pöördumist muusa poole, koos proloogilise temaatika-tutvustusega. See on meile tuntud juba eestikeelsest „Kalevipojast", mille „Soovituseks" Kreutzwald teda on kasustand, paiguti sõnasõnalises tõlkes. Tema sünniaega peab M. Lepik, otsustades käekirja järgi, varasemaks eeltoodud katke omast. Vaevalt saab ses suhtes oletada midagi kindlamat, kui et mõlemad põlvnevad umbes 40-ndate aastate keskelt. Nimevorm „Wainemoinen" on küll kindlasti vanem kui 1852 ilmund saagatsükli „Wannemuine", kuid siin tarvitatud Juta motiiv eeldab nähtavasti alles siis ilmund Juta ja Endla lugu, ja vaevalt on meil põhjust oletada, et viimane oleks käsikirjas valmis olnud juba näit. enne „Koidu ja Hämariku" müüti, mis ilmus 1844. Näib, nagu oleks siinse, enamikus trohheilise värsimõõdu valikul (veel? või juba?) mõjustajaks olnud ka rahvalaulu värss, kuigi värsijalgade arv (5—6) kõneleb ka lääne-euroopa eeskujudest.

„Leih mir deine Harfe, Wainemoinen!
Denn ich hab ein hehres Lied im Sinn.
Von des Vaterlandes Wunden will ich singen,
Von des Estenvolkes Schmach u[nd] Leid.
Wachet auf[,] ihr alten grauen Sagen[,]
Und berichtet von des Vaterlandes Glück[.]
Und du[,] goldne Tochter Wainemoinens[,]
Komme her von Endlas Silbersee —
Hast genug geordnet deine Locken
Vor dem schönen Silberspiegel schon —
Halt uns vor den golddurchwirkten Schleier,
Auf dass Wahrheitskraft der Sage Wort gewinnt,
Dass wir sehen wandeln, reden, streiten
Helden hier u[nd] Zaubrer in dem Land.

Hast du [,] Herz [,] dich gnugsam dann gelabet
An der goldenen Vergangenheit —
Ist entflohn die Nacht, u[nd] ist verstummet
Sag' u[nd] Lied, u[nd] hast du aufgerollt
Wieder deinen Täuschungsschleier [,] hehres Mädchen,
Und bescheint mit Wahrheit dann [?] die Sonn',
Zeigt uns dann dies Vaterland — o weinet —
In des Zaubers Banden, u[nd] der Deutschen Haft;
Nun dann schaue, Auge, dreist in das Gewesne [?]
— Es ist da u[nd] fordert ja sein Recht."

Niisuguse proloogi poolt antud häälelaadis oleks siis nähtavasti kõland ka kogu eepos, kui see oleks valmind Faehlmanni käe all: tugevasõnaliselt julge, merkel'likult patriootiline ja käredalt saksa (aadli)-vaenuline ideoloogiline alus; miljööks: Muinas-Kreeka taoliselt kõrgekultuuriline, sõdiv, sportiv ja laulupidutsev Muinas-Eesti; sümboolselt mõeldud ülamaailmaks: plastiliselt väljaarendatud mütoloogia omavahelisis perekonnasuhteis olevate jumalatega ja inimestega, vastavalt siis ka sellest läbikäimisest sündind pooljumal-inimestega, heerostega ja muusadega; peategelaseks nende seas täielikult domineeriv Kalevipoja ideaalne kuningakuju, kurjavaenav ja kultuuritoetav Herkules, kes ei lange veresüü, vaid väikese juhuseksimuse, nii siis karmi Fatumi tahtel. Kõik see ilmselt pseudo-klassitsistlik sisu oleks olnud väljendatud juba esiromantiliselt „põhjamaises", „tunderikkas" ja heroiliselt „metsikus" ning „kirglikus" värsivormis. Ja endastmõistetavalt — saksa keeles, nagu Faehlmanni teisedki müüdid.

Oleksime saand kokku esiromantilis-klassitsistliku „epopöa" või õigemini poeemi, umbes (muidugi ainult väga umbes!) nagu meie lähemail naabreil Tegnér'i „Frithjofisaaga" või Runeberg'i „Kuningas Fjalar", et mainida ainult mõnd kõige esileküündivamat. Keeleliselt korrektsena, nii sisu kui stiili poolest vaimustavalt heroilisena ja rahvuslikuna, kõigepealt ühtlasena ja isiklikuna oleks ta kunstiväärtus mõnes suhtes olnud võib-olla suuremgi kui Kreutzwaldi nii ebaühtlasel teosel. Muidugi oleks temas olnud väga vähe rahvaluulelist, kindlasti vähem kui Kreutzwaldi teosel. Aga oma rahvusliku vaimu ja aine tõttu oleks tal olnud kindlasti ka suur kultuurväärtus eestlusele, peatselt oleks teda hakatud eestindama, areneva keelega koos ikka paranevais tõlgetes, ja ta oleks olnud meie rahvuskirjanduse püsivaks aluseks umbes (jälle väga umbes) nagu mõned Runebergi poeemid

soomlastele ja teataval määral ka Faehlmanni enda müüdid meile — olgugi nad saksakeelsed.

Kuid vaevalt oleks sellega olnud rahuldatud Schultzi ja teiste „rahvaeepose" nõue. Vaevalt oleks saavutatud seda p ä ä - e e s - m ä r k i, mis Faehlmannil ja muilgi „genuiinseil" estofiilidel oli palju tähtsam kui isiklik au või kunstiliselt kõrge uudislooming: eesti r a h v a kultuurikohasuse tõestus, eesti rahvusliku eneseusu tõstmine.

Ajajärgu romantika oli siiski juba liiga tugevasti tõkestatud filoloogilise kritiitsismiga. Macphersoni „pettus" oli paljastatud, seda teati nüüd juba Baltigi kolgas. Ei lubatud endale teha enam illusioone muinsuse kuld-ajast, kõige vähem selle talurahva muinsusest, siin, ta härrasklassi ridades. Mitte asjata ei äratand Faehlmanni proosamüütidegi rahvaehtsus laialdast kahtlustust, isegi otsest eitust. Ei uskund ta „rekonstruktsioonide" täpsust omavahel ta paremad sõbradki [108]). Mis oleks siis veel öeldud

---

[108]) Muuseas oleks huvitav märkida siingi, et ka Kreutzwald, kuigi muidu Faehlmanni tööde rahvaehtsust agaralt kaitstes, ise mitte päris kindlasti ei näi kõigesse uskuvat. Faehlmanni loomisloos (VGEG II, 2, 66) avalduva eesti muinasusu monoteistliku seletuse vastu seab ta oma mütoloogiakatses enam polüteistliku seletuse, nelja pääjumalaga eesotsas (VGEG II, 3, 42; vrd. paralleelne arengukäik germaani mütoloogiaga, kus samuti Mallet veel oletas ürgset monoteismi).

Isegi Faehlmanni esitatud mütoloogiliste nimede asjus näib ta vähemalt saladusekatte all avaldand oma arvamise, et nende puhul tuleb eeldada Faehlmanni endapetet. Nimelt kahtleb nendes nimedes Neus, eriti „Wannemunne oder wie es jetzt heisst, Wannemuine" omas, mis olevat nii moonutatud ja siis vähemalt väga halvasti mälestatud. Ta kirjutab (6. II 1848): „Endlich hat mir Jemand — — gesagt, er habe vor vielen Jahren Fählmann die mitgetheilten Sagen als eigene Erfindung vortragen hören. Da Fählmann, theuerster Freund, Ihnen befreundet ist, so muss ich Sie dringend bitten, mir diese Mittheilungen nicht übel zu deuten. Ich erkenne Fählmanns grosse Verdienste mit aufrichtiger Hochachtung an, aber magis amica veritas, und die Sache an sich, wie durch lange Beschäftigung mit ihr, vom grössten Interesse, liegt mir am Herzen. Bitte, lassen Sie mir Ihre entschiedene Ansicht zukommen."

Kreutzwaldi vastus pole säilind (või veel mitte leitud), aga seda võime ometi järeldada järgmisest Neusi kirjast (3. III 48): „Nun muss ich Ihnen aber nochmals mit Herzlichkeit danken für das neue Vertrauen, das Sie mir bewiesen, indem Sie auf meine Fragen wegen F. eingegangen. Ich bitte, halten Sie sich überzeugt, dass ich es nicht missbrauchen werde. Sie mögen wohl sehr Recht haben, wenn Sie eine kleine Selbsttäuschung bei ihm voraussetzen."

niisugusest eeposest, niisugustes macpherson'likes värssides!? Mis öeldi hiljemini isegi Kreutzwaldi palju rahvapärasemast tööst!?

Kuigi esikohal seisid aja- ning materjalipuudus, küllap oli vist siingi üks põhjus, mis ei lasknud Faehlmanni nii innustunult Kalevipojale „ööd ja päevad mõelda", nagu tagantjärel oleks oodand V. Reiman.

Kogu see rahvaeepose loomise püüe oli hiljaks jäämas ja juba jäändki — see saatuslik tõde meenub ikka jälle kogu meie „Kalevipoja" sünnilugu vaadeldes. Mitte ainult rahvaainete vähenemise, vaid ka kirjandusliku ning üldkultuurilise miljöö muutumise tõttu. V a b a ümberloomingu aeg on möödumas, t e a d u s l i k u rahvaluule käsitluse aeg algamas. Lönnrot, ise oma tervikteoseni jõudnud veel vaevalt enne selle „filoloogilise ajastu" täit pealetulekut, ei kõlvanud samuti mitte heaks eeskujuks. Ei olnud ju siin eeldusi selliseks, maailmas täiesti ainulaadseks „filoloogiliseks" rahvaeeposte koostamisviisiks, mida võis tarvitada tema.

Sellest hoolimata (ja seda näeme siinses vaatluses edaspidi ikka jälle) on sel julgemalt esiromantilisel ajajärgul ja eriti Faehlmanni eeltööl, samuti viimase muil müütidel olnud määrav tähtsus „Kalevipoja" sünnis, ilma milleta me viimast vaevalt küll iialgi oleksime näind. Ainult tema (ja Schultzi) julge uuestiloomingu tõttu liidetakse mitmekesised rahvapärimused mitte ainult tervikuks, vaid tõstetakse ka sootuks kõrgemale tasapinnale, süvendatakse eetiliselt ja filosoofiliselt, omandavad isegi müütilis-sümboolse tähenduse. Muidugi on selleks kaasa aidand romantika-aja üldvaim; kui mitte otse mõjustajana, siis vähemalt paralleelina võime meelde tuletada saksa kõrgromantikute teadlikku müütide loomise püüet [109]). Kuid ühtlasi võime seda protsessi nimetada ka üsna tavaliseks ja orgaaniliseks kõrgemate müütide arenemiseks lihtsaist seletussaagadest jms. Vahe on vaid selles, et mis pidevama arenguga rahvail kujunes ehk enam pikkamööda ja järk-järgult, see pidi siin sajandeid oma kasvus

---

Eitavale seisukohale Faehlmanni müütide rahvaehtsuse suhtes asub ka ta soome sõber ning ta tööjõu imetleja E. Lönnrot, nii oma kirjades Elmgrén'ile 31. III 1849 ja 1851 (Soome Kirjand. Seltsi arhiivis). Vt. Aino Suits, Lönnrot'i ja Faehlm. kokkupuuteid, E. Kirj. 1931, lk. 157—169; sama koguteoses „Tervitus lahe tagant", Tartu 1931.

[109]) Vähemalt Schelling'i natuurfilosoofiat ütleb Kreutzwald Faehlmanni harrastand juba üliõpilasajal (F-s Leben, VGEG II, 4, lk. 24).

tõkestatud rahva ärkamisel sündima äkki, ühe-kahe mehe pingutusega. Mis puutub aga võõrmõjudesse, siis neist pole puhas olnud küll ühegi rahva looming.

§ 18. Eesti rahvaluule balti-saksa kirjanduses 1840-ndail aastail

Nii oli ka Faehlmanni viimse elukümnendi tegevus ometi tähtsaks ettevalmistuseks „Kalevipojale". Nüüd sõnastatud mütoloogiaga luuakse kindlajoonelisem põhi ja taust kogu eeposele, piltlikult öeldes, luuakse need jumalad, kelle poegadena võivad hiljemini toimida eepose sangarid, skitseeritakse kogu selleks vajaline muistne maailmapilt. Mitte asjata ei värsista Kreutzwald hiljemini kõik need müüdid oma teose (esimese redaktsiooni) esiandeks: need pidid olema ja olidki nagu lähtekohaks tema muinasmaailma kujutuses. Kreutzwald ei lähe viimasele vastu mitte enam tühjade kätega, ei tarvitse koguda, ümber luua ja luua enam ise kõike, vaid ta võib tugineda Faehlmanni andmeile koguni kui rahvalikele.

Vahest veel enam teed valmistasid need müüdid „Kalevipojale" aga seltskondlikult, nimelt sellega, et neil oli peagu pööretegev tähendus saksa intelligentsi suhtumises eesti rahvaluulesse. Milleks „Kalevipoega" kavatseti, seda ülesannet täitsid osalt juba nemadki. „Faehlmanni eesmärk oli äratada huvi eesti rahvaluule vastu ja selle eesmärgi on ta saavutand täielikult", möönab hiljemini isegi Faehlmannile kõike muud kui häätahtlik Ahrens [109a]). Vähemalt need välismailgi tunnustatud meisternäited koos rahvalauludega võisid siis juba olla tõestiseks, et ka eestlane „Linné süsteemis kuulub inimese liiki". Igatahes 1840. aastate keskpaigast päale saab eesti rahvaluule balti kirjanduses suurema tähelepanu osaliseks kui kunagi varemini või — hiljemini.

Selle (ja nii „Kalevipojagi") miljööpsühholoogilise ettevalmistajana sel raskel kriisi-aastakümnel peame siin mainima ka ajajärgu kõige tõsisema folkloristi H. Neusi tegevust. Õieti temale ju kuulub teaduslikult seisukohalt ajajärgu suurim teene oma alal: uue ja põhjalikuma tähelepanu juhtimine eesti värsistatud rahvaluulele, selle iseloomu uurimine ning tutvustamine ja lõpuks selle suurejoonelisem väljaandmine, mis viis lõpule sakslasist-rahvalaulukorjajate (Knüpffer j. t.) aastakümneid kestnud töö.

[109a]) Inland 1855, vg. 165.

Nagu öeldud, juba a. 1836 koguteoses Dorp. Jahrbücher V oli ta tutvustand oma kaasmaalasi Chr. Schlegel'i esiromantilise teosega ja täiendand seda oma märkmetega, ms. ka eesti rahvalaulude omapärasest keelest. Nüüd hoiab ta huvi viimaste vastu elevil nende ilmutamisega Inlandis (1839, 1840, 1841, viimasel aastal tervelt kaheksas numbris), osalt algupärandeina, enamasti ainult tõlkes. Nähtavasti eriti tema õhutusel muidu nii loid Eestimaa Kirjanduslik Selts juba a. 1844 otsustab hakata välja andma rahvalaule suuremas eriväljaandes, nii ettegi jõudes oma Tartu kolleegist.

Ühtlasi uuendab Neus juba ammu Knüpfferi poolt esitatud, kuid seni peagu ilma iga tagajärjeta jäänd nõude, et eestikeelse kunstluulegi eeskujuks võetaks eesti rahvalaule. Nimelt arvustab ta [110]) sakslaste sinnamaalset tegelemist eesti luuleloominguga ja leiab, et see on mõjund rahvale väga vähe. Sellest polevat midagi säilind rahva suus, nagu küll hulk eestlaste eneste ilusaid rahvalaule, mis päälegi veel praegu ümber luuakse ja edasi arendatakse. Nagu juba varemalt teoses Dorp. Jahrbücher, tõstab ta ka siin esile mõned rahva laulukeele iseärasused ja stiiliabinõud (alliteratsioon jm.), millega ka tühiseile aineile antavat teatav argielust kõrgem väärikus (Würde). Ta ei eitavat, et kõigi rahvaste luuled aeg-ajalt liginevad uuele keelele, „aga igatahes näib mulle tingimata vajalik, et ilmlikkude laulude luuletaja — — end kohandaks võimalikult ligidalt rahvalaulude omapärasele laadile toonis, suhtumises, keeles ja vormis". Just nii olevat Goethel õnnestund ülikunstlik ja rahvale võõrdund luule uuesti tagasi muuta lihtsaks ja rahvalähedaks. Et aga ka niisuguse algriimiga (Buchstabenreim) luules võib suurepärast luua, sest tunnistavat vana-islandi julged luulendid — ja eesti rahvalaulud ise. Ühtlasi õpetavat esimesed ka, et riimikujunduse vaesusele vaatamata selles ometi võimalik on rikas hulk vorme (nii Snorre Sturlusoni Hattalykil'is umbes 100 eri värsiliiki).

See Neusi sõnavõtt oli pärast pikemat vaheaega esimene tähtsam samm eesti rahvalaulu tõstmiseks eeskuju-kohale, samuti selle originaalse stiili ja keele hindamiseks. Just rahvalaulu keelt ei olnud mõnitand mitte üksi vanad valgustusaegsed tegelased nagu O. V. Masing, vaid isegi veel hiljemini Ahrens jt. nägid siin ainult

---

[110]) Inland 1840, vg. 543 jj. Vrd. ka vähe hiljemini ilmund J. G. Koh l'i teoses „Die deutsch-russischen Ostseeprovinzen II" (1841), lk. 255 j. esinevat kiitust just eesti rahvalaulude esteetilisele küljele: „Es ist unglaublich, wie sehr man sonst alle diese köstlichen Gedichte, die oft so ächt poetisch sind, dass ein Schiller oder Göthe sich glücklich schätzen würde, auf solche Gedanken gekommen zu sein, verachtete". Vrd. M. Kampmann, Sakslaste regilaulud, E. Kirj. 1913, 69—76.

vigu ja degeneratsiooni [111]). Siin algatatud vana stiili ja vanade keelevormide kaitsega valmistas Neuski teed Faehlmanni saksakeelse proosa või vabavärsi juurest Kreutzwaldi eestikeelse ja rahvalaulu-värsilise eeposeni. Ja vähemalt Neusi vähesed analüütilised katsed selle rahvavärsi seaduste leidmiseks (pääle eelmainitu ka „Ehstn. Volkslieder" sissejuhatuses) on Kreutzwaldile teatavaks eeltööks sel raskel alal — kuigi need kaugeltki ei jõua anda küllalt ega nii palju nagu näit. Porthan'i jt. eeltööd Lönnrotile.

1840-ndate aastate keskpaiga raskused näivad pidurdavat ka tõusvat rahvaluule-harrastust, ja mitte üksi Faehlmannil. A. 1842—1844 ei kuuldu „Inlandis" rahvaluulest nii hästi kui ei midagi, samuti ÕES-is, kus näivad olevat esialal rahvakeele uurimine ja ta sõnavara päästmine.

Kuid Faehlmanni müütide kirjanduslik menu meelitab samale aineallikale muidki balti luuleamatööre. „Inlandi" samas aastakäigus, kus keeb Meyeri tõstetud väitlus eestluse elu või surma üle, ilmub (vg. 741) ka pr. von Mädler'i versifikatsioon „Koidust ja Hämarikust" ühes toimetuse sooviga, et see juhiks soosingu ka muile rahvaluulendeile. Ja nii see sünnibki. Hakkab ilmuma uuesti rahvasaagasid, muinasjutte ja nende ballaadistisi. Viimane luuleliik näib muutund üldse juba õige „kergeks kunstiks". Kasustatakse palju balti-saksa ajaloolisi aineid, mõnd isegi mitu korda; nii on näit. Läti Henrikust tuntud legend Beverini piiramisest ballaadistatud 1846. a. aastakäigus kahe poolt (K. Friedhold [Kreutzwald] ja P. Otto) ja hiljemini (1852) veel kolmas kord (E. Pabst). Aga ka eesti aineid puutub silma juba õige mitu; nii näit. E. Pabst'i „Das versteinerte Brautpaar" 1846, ja „Die Sängerin" (rahvalaulu ümberluuletis) vg. 527 j.; „Das entlaufene Pferd", vg. 743; „Die einsam erzogene Sachsentochter", ibid.; H. Bl[indne]r'i „Neck und die Mutter", 1847, vg. 20; H. Bl[indne]r'i „Pflegekind des Rõgutaja", ibid. 305; G. Dreistern'i „Der Blauberg", ibid. 1067 jj.; H. Bl[indne]r'i „Pedos Brautwerbung", ibid. 1162, jt.

Leidub isegi luuletisi, kus soovitatakse, et Balti üldse saaks saagade maaks (1846, vg. 909, H. Bl. ja 949, O. Dreistern), ja teisi, kus lauldakse rahvast, kelle on „röövlibanded" maha tapnud, kelle luule aga ometi jäänd elama („Die Poesie der Esthen", 1846, vg. 578). See kõlab otse estomaaniliselt — tolle aja sumbund õhus.

Väljaspoolgi „Inland'i" veerge on näha sama rahvalauluainete ümberluulenduse püüdu. Nii näit. 1846 ilmund antoloogias „Balladen und Lieder" leiduvad ühelt tähtsamalt Balti luuletajalt, Jegór von Sivers'ilt, pääle teiste ballaadide ka Faehlmanni kahe saaga ümberluuletised („Wannemunnes erster

[111]) Vrd. ka Neus Kreutzwaldile 18. X 1852 ja 14. X 1854.

Sang" ja „W. letzter Sang"). Sama autori „Palmen und Birken" kogus a. 1852 leidub juba terve hulk eesti rahvalaule. Ja Siversi kogust levib rida eesti rahvalaulu-aineid veelgi kaugemale: „uusprimitivist" Thalès Bernard'i toodangus isegi prantsuse luulesse [112]).

See 1846. ja 1847. a. oma tipule jõudnud ja „Inland'i" kirjanduslikus lisas endale väljenduse leidnud ballaadituhin kutsub varsti välja küll opositsioonigi. Nii arvustab [113]) mainitud kogu „Balladen und Lieder" keegi Platen'i ja uusklassitsismi austaja O. K. väga mahategevalt, leides, et on oma aja ära eland juba nii romantism üldse kui ka tema toodud relvaklirin vanades burgides jms. Ballaadilooming olevat üldse äärmiselt raske ja ainult suur meister võivat siin veel anda midagi uut. Nagu Hegel Saksas varema Schleiermacheri-aegse tundlemise tahtvat sulgeda mõistuse raamesse ja jälle vaimu teha ülimaks väärtuseks, nii olevat aeg Baltiski loobuda liigselt tundlevast luulest. Ja samuti sellest rahvalaulikuks saamise püüdest, mille olevat moodi toond 1820.—30-ndate aastate revolutsionäärne rahvaaustus ja Herder'i hindamine kõrgemaks Schillerist. I g a õige luuletaja olevat rahvaluuletaja, sest et ained olevat ju ikka rahvalt, mitte kuu päält saadud. Ega olevat mingit olulist vahet rahva- ja kunstluule vahel, küll aga sündivat rahvalikkuse taotlus tihti kunsti kulul.

Tsiteerisime seda arvustust, et vähemalt ühe näitega iseloomustada „Kalevipoja" sünnieelse aja kirjanduslikke vaateid ka nende erivuses.

Näeme siin juba Eestissegi tungivaid kajastusi Lääne kirjandusmaailma uutest otsinguist, rahuldamatusest romantilise tundemagedusega, tagasivaateist klassitsismi poole (Platen, vrd. ka hiljemaid prantsuse parnaslasi) — ja teatavast verevaesusest kõiges selles, teatavast ülemineku-aja psüühist, mil polegi suuremat mõju väljapoole. Nii liigub siinses perifeerias kirjanduselu üldiselt ikka veel vanade eeskujude jälgedes, kuigi siinsääl juba võib märgata teatavaid tendentse suurema objektiivsuse, suurema realismi suunas. Näeme hiljemini, et sellel sündival üleeuroopalisel uuel maailmasuhtel on olnud juba mõju ka Kreutzwaldi suurteose esimese ja teise redaktsiooni vahelises arengus, ja nimelt enam teaduse kui kunsti nõudeil. Sest just teadus oligi uue voolu tähtsam ettevalmistaja, ning eriti rahvaluule alal pole tavaliselt „romantiliseks" peetud „ajalooline kool" (vennad Grimmid, Lachmann jt.) kaugeltki enam varema ebamäärase „rahvavaimu" teooria seisukohal [114]).

---

[112]) E. Virányi, Thalès Bernard etc., ACUT B XIV, 3. Tartu 1928.

[113]) Inland 1847, vg. 1145—1153, 1169—1180, 1185—1192.

[114]) Vrd. näit. E. Ermatinger, Philosophie der Literaturwissenschaft, Berlin 1930, lk. 16 j.

§ 19. Tellimine Võrust a. 1850 ja selle tähendus.

1840-ndate aastate lõpu huviga rahvaluule vastu näib kaasas käind ka uuesti elavnend huvi „Kalevipoja"-eepose vastu.

Nägime juba, et viimaks nüüd Faehlmann hakkab edasi nihutama oma „torso" täiendamist, et ta peab 1849. a. ÕES-is ettekande, kus lõpuks kõneldakse ka „eesti rahvuskangelase Kalevi elukäigust" [115]) (siis mitte Kalevi p o j a s t). Ta palub ja saab mõne sobiva lisandi ka Kreutzwaldilt [116]).

Et kord lubatud eepos meeles on ka teistel estofiilel, laseb järeldada muuseas pastor J. Boubrig'i kirjutis [117]) rahvasaagadest ja traditsioonidest Eestimaal, eriti Harjus ja Virus.

Selle sissejuhatuses kaitstakse kõvasti Faehlmanni saagade rahvapärasust ja väidetakse temaga ühes, et eestlane on palju luulelisem, kui ta end harilikult näitab sakslasele; ainult täielikus usaldusvahekorras võivat talt kuulda tema ilusamaid luulevaru, ette kantud vaimustatud ja hookas keeles, mille naiivsus ometi täitsa võimatuks tegevat järeleaimamise. „Teine tõestus nende rahvasaagade ehtsusest on aga kahtlemata selles, et neid ükskord tundes võib neid jälle leida täiesti igal pool rahva paremas osas, niipea kui neile tähelepanu juhtida (hindeutet), ja et erilise pieteediga vaadatakse neile kui ühisele rahvusvarale, jah, kui rahvuspühadusele (Nationalheiligthum). Veel enam: nad on õieti kõik ainult katked suurest, ühtekuuluvast (zusammenhängenden) natsionaaleeposest, mida määratute raskuste ja suure ulatuse tõttu veel praeguseni mitte pole võidud teatavaks teha kirjanduslikule maailmale selle täielikul kujul, mis aga, kui see ükskord sünnib, viimase kindlasti paneb imestama. See on jagatud (kuueks?) päevaks, mis moodustavad ta pääosad, aga ühtlasi sisaldavad palju ja väga veetlevaid episoode. Mitte nii fantastiliselt laiutades (umherschweifend), nagu soome Kalevalasaaga, seab ta kõik silmade ette ülevaatlikumalt, ühtlasemalt ja ometi väga poeetilise väljendusviisiga (ungemein poetisch aussprechend) ja kisub oma tihti üllatavate iludustega kaasa täitsa vastuseismatult. Kui kahjuks pea üleliia tööga koormatud dr. Faehlmann, ainus, kellel seks veel kõik kasustada (noch Alles zu Gebote steht), ometi kord leiaks vajalise priiaja, et kirjanduslikku maailma selle tähelepandava ja tähtsa (merkwürdigen

[115]) „Ebenso eine Erzählung der in den estnischen Volkssagen vorkommenden Gegend um Reval, wie auch Lebensumrisse des estnischen Volkshelden Kallewi", — nii on see märgitud Seltsi „Generalbericht'is" 1849. a. tegevusest (GEG M. A. 185: 65); vt. ka Inland 1849, vg. 391; vrd. E. Kirj. 1911, 422. Ettekande käsikiri ise pole nähtavasti säilind.

[116]) Kreutzw. Faehlm-le 2. X 1849.

[117]) VGEG II, 3, lk. 50—73, a. 1850.

und bedeutsamen) anniga niisama väga rõõmustada kui kohustada!" — Edasi kõneldakse eesti saagade haruldasest pildirikkast keelest, mida olevat peagu võimatu kirja panna, saagade tähendusest üldse rahva iseloomu ja mineviku tundmaõppimiseks kui ka nende ümberloovaks kasustamiseks luules, kujutavas kunstis, muusikas, näitelaval jne.

Näeme, kuivõrra juba on kasvand arusaamine rahvaluule tähtsusest ja kuidas ka kujutlus rahvuslikust eeposest on arenend üksikasjalisemaks — nähtavasti Faehlmanni andmeil — ja veendunumaks. „Suur ja ühtlane natsionaaleepos", kümne aasta eest veel esitatud ikkagi vaid teatava hüpoteesina, samuti veel 1848 Faehlmanni poolt paista lastud ainult võimalusena, on saand juba nagu kindlaks tõsiasjaks. Et see võiks astuda „kirjanduslikku maailma", ei tarvitseks nagu muud midagi kui ainult teatavat priiaega „katkete" korjamiseks ning ühendamiseks — ja kirjastamist.

Kui siis äkki sureb dr. Faehlmann, ei taheta muidugi nii kindlaid eeposelootusi mitte matta ühes temaga. Jääb üle teine ainuke haritud eestlane, kes end tuntuks teind ka eesti rahvaluule korjamise ja uurimisega, Faehlmanni lähem sõber ja mõtteosaline: Kreutzwald. On arusaadav, et tema poole pöördutakse palvega, lõpetada Faehlmanni alatud töö.

Püüame meelestada selle sündmuse õiget sisu, kuna just see palju kaasa aitab Kreutzwaldi töö kui ka selle vigade õigeks mõistmiseks.

Sõna otseses mõttes tähendab see palve t e l l i m i s t, ühelt poolt teisele asetatud ülesannet. M i t t e l o o v a s t s i s e p a k i t s u s e s t a e t u n a ja omal algatusel ei alusta 47-aastane Võru tohter oma tööd, vaid välisel ettepanekul — sest et ta seda p i d i tegema, „et kedagi teist paremat ümbertöötajat polnud" [118]).

Ja kuigi tal seks dispositsioone oli olemas enam kui ühelgi

[118]) Kirjas Schultz-Bertramile (7. X 1860) ütleb Kreutzwald (küll arvustuste sünnitatud kibeduse tõttu liialdades) ise: keegi teine ei kahetsevat nii kibedasti Faehlmanni surma, kui just tema, Faehlmanni „unmündiger Erbe, der sein erzeugtes Kind in die Welt befördern m u s s t e. Es war weder Übermut noch Überschätzung meiner Kraft, die mich trieb, sondern die Notwendigkeit, weil augenblicklich kein besserer Bearbeiter da war. Nach mir wird gewiss einer kommen, dem dessen Schuhriemen zu lösen ich nicht würdig bin, der wird den Kp. in würdiger Gestalt unter die Leute bringen".

teisel kaasaegsel ja kuigi teda ajavad samad rahvuslik-sotsiaalsed sihid, oli see siiski teise isiku katkestatud töö edasijätkamine, teise mõtte täitmine. Et siit järgnesid ka mitmed ebaühtlused selle ülesande täitmises, oli paratamatu. Eriti sääl, kus see tellitud töö tegelikult kujunes ometi mitte seevõrra teaduslikuks kui loomistööks.

Kolmandaks peame endale selgelt meelestama juba nüüd: see tellimine, see antud ja võetud ülesanne oli mõeldud ometi kõigepäält teadusliku tööna, kuigi selle sõna meie-aegsest erinevas, palju vähem täpset allikakausaalsust nõudvas tähenduses.

Peame kujutlema end ses suhtes aja ning eriti ÕES-i mõtteviisi. Kuigi häätahtlik vaevatud talurahvale ja jõudu mööda aidates ta hariduspüüdeid ja nii oma „ebaküpsede aadetega" äratanud isegi võimuloleva aadli kahtlustusi, oli see oma iseloomult siiski ainult aralt rahvavalgustuslik, kõigepäält aga teaduslik koondis, mitte mingi estomaanide võitlusühing, mille väljaannete esimeseks eesmärgiks oleks olnud toetada rahvuslikku võitlust ükskõik milliste abinõudega, teaduse või luulega. Mõned üksikud käremeelsed maha arvatud, oli ta kui selts eesti rahvast huvitatud siiski kõigepäält niipalju, et veel päästa teadusele, mis päästa annab. Kui tarvitada eespool (§ 16) tsiteeritud Schultz-Bertrami jagamisalust, siis oli 1850-ndail a. ÕES-i „genuiinide partei" nähtavasti siiski üsna nõrk ja kõigepäält väga tagasihoidlik.

Selgelt valgustab seda ÕES-i suhet eestlusega oma vastavas kõnes tema Faehlmannile järgnev president, ülemõpetaja ja kolleegianõunik G. M. Santo, muidu päälegi soojemaid rahva ja „Kalevipoja"-sõpru [119]).

Mida ta asub kaitsema, on, et ÕES mitte ei tööta rahva hariduseks, vaid uurib rahva minevikku — ja nimelt, et seda minevikku uurida maksab. Sest eestlased olevat siiski rahvus, kuigi ta ülemkiht hävitati, kui kõigiti madalam rüütleist. Ometi on säilind tema „keel ja katked vanast kohalikust mütoloogiast ning saagad, kus ülistatakse rahvussangareid ja kus avalduvad rahvuslikud vaated". „Nii pakuvad ometi eesti

[119]) Einige Bemerkungen über die ehstnische Nationalität und über das Verhältnis der ehstnischen Gel. Gesellschaft zu derselben, Inland 1853, vg. 44—48.

natsionaliteedi varemed mõndagi, mis ajaloouurijale suure huvitavusega." Ta olevat „nagu vaevaselt edasihaljendav põõsastik suure puu varjus, mis temalt röövind kasvamisjõu", aga seegi on tähtis looduseuurijale. Olevat palju vaieldud, kas sel parem oleks püsida rahvusena või sulada suurrahvaisse. K u i d s u l a v a t n i i k u i n i i i g a ü k s, k e s v ä h e g i k õ r g e m a l e j õ u a b t õ u s t a. Kujutella, et keegi komfortlik bürger jääks eestlaseks, olevat utoopia, samuti kui kujutella *thé dansant* kamtšatkalaste hulgas! Ja olevat selgesti näha, et niisugust rahvuse tõusu eestlased ise ei soovigi. Haridusabinõuna olevat eesti keelt küll vaja harida ja kasustada, kuid see olevat väljaspool ÕES-i tegevuspiire. Küll aga olevat sest teaduslikust tegevusest kaudselt kasu ka rahvale.

Ka Santo väga soojalt soovitav pikem teadaanne „Kalevipoja" peatsest ilmumisest [120]) paneb kogu rõhu sellele tähtsusele, mida pakub rahvaluule rahva vaimu ja selle mineviku u u r i m i s e k s. Tõsi küll, seejuures mõistab ja hindab ta kõrgelt ka rahvaluule poeetilist šarmi (Reiz) ja tundeväärtust, seda järeleaimamatut naiivsust ja kirjuvärvilist vaba fantaasiat, mida mitte ei mõistvat ainult filisterlikus eluproosas tarretand hinged (lk. 81). Ta kõneleb võrdlemisi üksikasjaliselt rahvalauludest ja nende väljendusvahendeist, alliteratsioonist, parallelismist ja omapärasest pildikeelest, mida võimatu olevat võltsida ja mispärast Neus'i kogu laulude autentsus olevat väljaspool kahtlust. Sedasama väidab ta ka Faehlmanni eepilistest saagadest, abiks võttes usu kadund Faehlmanni teaduslikku aususse ja isegi kogu ÕES-i autoriteeti. Viimane olevat „küllalt teadlik oma vastutusest teaduse kohtujärje ees, et mitte end hädaohtlikult petta lasta mõnest üksikust, senikui tema hulgas on mehi, kes eesti keelt küllalt tunnevad, et aru saada, mis on rahvapärane". „Nii seame kõigile kahtlustustele vastu oma täiest ja hästipõhjendatud veendumusest tuleva kinnituse, et juba varemalt dr. Faehlmanni poolt avaldatud saagad kuuluvad, oma kogu sisus ja suurimalt osalt ka oma kujutuselt, niipalju kui see end lubas edasi anda saksa keeles, tõesti ehtsasse rahvaluulesse ega ole mitte

[120]) Ankündigung der baldigen Erscheinung des Kallewi-Poeg, eines estnischen Nationalepos, nebst einigen Bemerkungen über die estnische Volkspoesie. VGEG III, 1, lk. 78—91, a. 1854.

vabritsetud mehe poolt, kelle aus ja õiglane iseloom temale otse võimatuks tegi niisuguse pettuse, nagu siin talle on omistatud."

Kõik see otse ägeduseni minev Faehlmanni lugude täpse autentsuse rõhutamine aga kõneleb kõigepäält Santo ja teiste ÕES-i juhtivate tegelaste endi seisukohast. Faehlmann, aetud palju aktiivsemast eestlusearmust kui ka isiklikust luulejõust, näib tarvitand vähemalt n. ö. maksimaalse oletusvõimaluse meetodit, on püüdnud oma esituses tabada rahvaainete-tagust hingegi (nii kuidas tema seda mõistis) ning nii andnud eesti ja soome rahvalikele aineile palju üldisema ja sügavama müüditähenduse. Santol ja teistel avaldub aga juba uueaegsem ning ilma juhtiva rahvusliku tendentsita teaduslikkus oma n. ö. minimaalse oletusvõimaluse meetodiga, mis nõuab (ja siis juba seltsi au pärast tagantjärele oletab ka Faehlmannil) rahvapärast sõnastustki. Vahekord ei tarvitse olla palju teissugusem kui näit. Arnim'i ja Brentano „Des Knaben Wunderhorn'i" ja ütleme umbes Grimm'ide või Uhland'i rahvaluuleväljaannete vahel. Hiljemini teatavasti on ka viimaste teaduslik täpsus tunnistatud puudulikuks. Veel varemalt aga luges Herder (oma „rahvalaulude" kogus) isegi Shakespeare'i ja Goethe töid rahvaluuleks („Volks- oder Natur-Poesie"), lihtsalt sellepärast, et ta neis nägi avalduvat rahva vaimu!

Sellest kõigest oli vaja pikemalt kõnelda, et juba nüüd, „Kalevipoja" tellimise enda puhul, toonitada selles peituvat sisevastuolu: ühelt poolt ÕES-i, küllap kogu lugeva publiku ja igatahes ikka jälle korduva kriitika käsitus, ja siis nõuegi, et Kreutzwaldi ülesanne on „teaduslik" ja selle tulemus peab olema siis kõik täitsa usutavalt ja ehtsalt rahvapärane. Et ÕES-is vaevalt kellelgi oli ligemat kujutlust vastavast tõelisest rahvaluulest, oli arusaadav, et antud lootustest järeldati siingi olevat võrdlemisi kerge ja lihtne seda teha. Allpool näeme, kuidas ka Kreutzwald ise lähtus sellest teaduslikkuse ja rahvalikkuse püüdest ja kuidas just nende mõistete eri tõlgendusist ja kohastusist sündis tal kõige rohkem sise- ja välis-vastuolusid. Sest teiselt poolt juba lühikegi ülevaade olevaist aineist, isegi juurde arvatud Faehlmanni ja Schultz-Bertrami ettevalmistused, samuti rahvalt korjatud materjalist näitas küllalt selgesti, et siin polnud mõeldavgi katkendite lihtsa „teadusliku" liitmisega jõuda mingi ühtlase proosasaagani, veel vähem värsikujulise „rahvaeeposeni".

Juba „kokkuseade“-ülesandes endas peituv vastuolu, see korraga teadusliku kui ka kunstilis-kirjandusliku ainekäsitluse põhimõtte vastastikune ristiriid on, mida ikka jälle peame nägema teose saamise ja ehituse vaatlusel ja millest kõige enam seletuvad selle sündimise raskused ja selle ehituse puudused.

Kuid Võru rahvasõpra olidki tõukamas mitmeti tugevamad ning mitmekesisemad jõud-ideed kui tema „puht-teaduslikke“ härraskaaslasi Tartus ja Tallinnas.

2. Kreutzwaldi ettevalmistus.

§ 20. Poisipõlv ja rahvapärimused.

Kuidas kajastus eespool-vaadeldud ideedünaamika Kreutzwaldis? Milliste dispositsioonide, milliste jõu- ja kogemuseeldustega algas ta „Kalevipoja" „kirjapanemist"? Millise eelkäiva arengu ja teotsuse kaudu oli ta selleks valmind?

Teame, et Kreutzwald erines kõigist oma aja silmapaistvamaist estofiilseist haritlasist (pääle Faehlmanni) enne kõike sellega, et oli sündind ise pärisrahva hulka kuuluvana ja säilitas sellega elava kontakti kogu elu jooksul. Teame, et ta lapse- ja osalt isegi nooruripõlv, elu kõige kestvamaid muljeid andes, oli kulund lähedas kokkupuutes selle paariarahvaga ja ta noorsooga, kus ta oli ainult üks endasarnaste hulgas. On loomulik, et ta tõi säält kaasa mitte üksnes rahva elujärje parema tundmise, vaid ka armastuse ning huvi selle rahva oleviku ja tuleviku vastu. Samuti võib õigusega toonitada tema võrdlemisi rikkalikku tagavara rahvakeelseid väljendusvahendeid, sõnavara, kõnekäände jne. Kõigile hilisemaile, tihti otse vastupidiseile haridusmõjudele vaatamata säilib seda talu- ja mõisapere keelevaimu ometi veel ka ta mehepõlves, vahel (nagu eestikeelses kirjavahetuses Faehlmanniga) tungides esile õige algupärasena ja robustsena. Ja see vist küll omaltki poolt soodustas, et ta ka rahvatraditsiooni „jämedamaid" elemente oskas hinnata enam kui ta saksikud kaastöölised.

Mõisa rehe- ja ketrustoast, mõisa vanult teenreilt jne. põlvneb ka ta esimene rikkalik ning kiinduv tutvus rahvaluulega, eriti muinasjuttudega ja -lugudega. Vähemalt temal ei tarvitsend rahva ja rahvaluule armastus olla ainult aja moevoolu poolt sisendatud sümpaatia, vaid viimasega võis ühineda rohkesti puhtisiklikke tundetoone noorusmälestusist [121]). Nagu üldiselt teada,

---

[121]) Maarahva Kasuline Kalender 1859, lisa, lk. 1. Kp. Vorwort, lk. VIII jj.

on Kalevipojagi vägev kuju muljestand ta noort teadvust, juba neil lapse- ja poisipõlve aastail. Temast ei jutustand lugusid ju mitte üksnes mõisarahvas, vaid juba 10-aastasel poisil endal oli võimalus näha vägilase asjalikke reliikviaid („hobuse jälgi", „pää aset") iseäralikkude loodusevormidena Kadrina ja Aruküla vahel [122]).

See tulevase kirjaniku sünni- ja varasema kasvukoha sattumine Lääne-Virumaale, kus, nagu nägime [123]), oli suur enamik Kalevipoja-saagadest säilind veel hiljemaltki üsna populaarsena, ei jätnud omalt poolt temasse sisendamata nende tähtsakshindamist. Meil pole küll põhjust oletada, et temagi kuuldud lood oleksid jutustand midagi palju pikemalt kui need, mis teada on meile. Oma enamikus vist tuntud seletussaagad, teadustasid nad ainult lühidalt imelikkude maapinna-moodustiste arvatava tekitaja künnist, niidust, kiviheidust, sõidust, magamisest, võitlusest vanapaganaga jms. Noort meelekujutust aga ärritas arvatavasti juba küllalt seegi konkreedistus, see erakordne, fantastiline hiiglakuju, kelle ratsu kapjadest näit. üksi juba öeldi sündind sellised süllalaiused augud. Poisi kasvamistungi projektsioon, vägilase ihalemine võis siin varakult leida kodumaise vaatepärase objekti, mille jäljed mällugi jäid ummistumatuks; seda enam, et neid värskendasid ka hiljemini kuuldud uued ained.

Kuid pole kahtlust, et pääasjaliselt ometi just aja muinsustihalev ja vägilasi-otsiv luuletendents, isiklik ning ümbruse teadlik ideedünaamika on päätegur Kreutzwaldi hilisemagi rahvaluule-harrastuse kestmiseks ja kasvamiseks. Mis mõju olekski olnud neil noorusmälestusil, kui nende kandja oleks sündind ja ellu astund, ütleme, sada aastat varemalt või hiljemalt? Vistap on rahvusromantiline kirjanduslugu [124]) kaldund ülehindama neid isiklikke mälestuspilte, mis alles nii mitmete hilisemate ümbrusfaktorite kaasabil muutusid uuesti elamuslikuks ja ühes uute ligitõmmatud ainetega kasvasid viimaks terveks teoseks.

Juba varakult hakkasidki nende talupoeglik-eestiliste pärimussugemete kõrval noort Kreutzwaldi mõjustama ka kohalikud saksa kultuurvormid. Mõisa aidamehe ja pereemanda poja kasvumiljöö oli loomulikult palju enam segakultuuriline kui näit. tavaliste külalaste oma. On tunnuslik, et juba ta vaderiks oli

[122]) Blumberg, Quellen, lk. 10.

[123]) I osa, § 39 ja Lisa I.

[124]) Vrd. näit. V. Reiman, Kivid ja killud. Tartu 1907, lk. 131.

kaks mõisnikku. Koolipääsust pääle sünnib areng juba täiesti saksa mõjukonnas, peagu vaid suvevaheajul ligemalt puudeldes puht-eestilise külakultuuriga. Ja siis tulevad õpipoisi-, koolipoisi-, kooliõpetaja- ning üliõpilas-aastad Tallinnas, Peterburis ja Tartus, mis muidugi ei lisanda ehtsa eestluse mõju. Pole ime, et nii isegi ta eesti keele instinkt pole säilitand oma täit eritlusteravust, eksitatud päälegi oma-aegse saksapärase kirjakeelega, aidatud aga peagu mitte mingi teoreetilise ettevalmistusega [125]).

„Tunnen kõik köied ja kammitsad", kirjutab Kreutzwald hiljemini Hurdale [126]), „mis Eesti poea jalga kinnitavad, enne kui ta küla vainult targa rahva seltsi jõuab saada". Ligi kolmkümmend aastat kulub enne ta east, kui ta jõuab ülikooli lõppeksamini. Ja need ei kõnele mitte üksi majanduslikest võitlusist ja edasipüüde visadusest, vaid samuti võrdlemisi auklikust haridus-käigust, mida võrreldagi ei saa näit. E. Lönnroti omaga, kes küll niisama vaesest keskkonnast lähtudes ometi endale varsti leidis palju soodsamad õppimisvõimalused [127]).

Mõlemale ühine oli ometi varajane kaasaelamine aja aatevooludega. Kreutzwaldi vaimse isiku sünd, „teine sünd", nagu harilikult umbes 20 aastat pärast esimest, satub kokku selle estofiilse „eelrenessansiga", millest varemalt kõnelesime. Selle ideejõud, vaimuvabadust, inimese-, rahva- ning isamaa-armastust hellitava humaansuse omad, saavad temagi kultuuritahte elustajaks ja määrajaks — kogu eaks. Mitte asjata pole pietistlikkude „vagade vanemate eeskuju, voorus" juba varakult teind teda vastuvõtlikuks hingelis-vaimseile jõududele. Mitte mõjutult pole ta juba noore poisina kaasa eland Napoleoni sõdade aegset ärevust ja ootust, usulisi käärimisi, talurahva-vabastust ja sellega kaasas käivat elevust [128]). Mitte asjata pole ta oma ärksamail murranguaastail (u. 16.—19.) õppind Tallinna veel võrdlemisi valgustusvaimulises kreiskoolis. Ehk ei jäänd mõjuta ka elamine dir. Chr. v. Stackelberg'i perekonnas, kus seisuslik kõrkus siiski juba oli pehmendatud Pestalozzi-pärase filantropismiga ja kirik-

---

[125]) Vrd. Kr. Faehlmannile 24. XII. 1842.

[126]) 23. IV 1862.

[127]) A. Anttila, Elias Lönnrot, I. Helsinki 1931, ptkid IV—XI.

[128]) Vrd. „Ühe eemalseisja mõtted Tartu juubeli pidust". Kasuline Kalender 1870. Vrd. ka Die Himmelsgänger, GEG M. A. 169: 12, trükitud koguteoses „Kaleviste mailt". Tartu 1935, lk. 132 jj.

lik ortodoksaalsus pietistliku tunde- ja teo-usundi nõudega [129]). Kas deistlik või pietistlik dogmatõlgendus, mõlemale oli ühine kristluse sotsiaalse armastuskäsu tõsisemalt võtmine, kas enam ligimese ihu- või ta hingehäda aitamine, igatahes aktiivsele rahvatööle suundumine. Tegelikule rahvakeelsele ja rahva jaoks määratud suletarvitusele juhtis ka kirjanik-pastor O. R. v. Holtz'i eeskuju, õpilastelegi sunduslikud tõlkeharjutused saksa klassikuist.

Nii või teisiti, kas enam kooli või kirjanduse või teiste tegurite mõjul, kuid varakult pole sellesse noormehesse imbund mitte üksnes omakohasedki kirjanduslikud harrastused („vagga Jenoveva"), vaid ka estofiilsed huvid rahvaluule vastu.

Kui usaldada autori enda hilisemat meeldetuletust, ulatuvad ta esimesed rahvalaulu-üleskirjutised tagasi koguni a. 1818, s. o. 14. eluaastasse [130]). Kas juba siin tuleb oletada lähedases Kadrinas asuva laulukorjaja õp. Knüpfferi mõju või väledasulelise kooli-Vidri enda soovi mõne teda eriliselt huvitava külalaulu säilitamiseks oma taskuraamatus v. m. — tähtsam on, et see laulukorjamine on jätkund ja kasvand ka järgnevail suvevaheajul, ja siis küll vaevalt enam ilma estofiilse välismõjuta [131]). Selline varajane teotsemine on omane eeskätt murranguaja noorsoole, kus süütavad ideejõud on veel värsked, elavad veel n. ö. õhus, tungides säält nagu ühes hingamisega noortegi meelde, kus nad eriti püsivad.

Sellesse kõige vastuvõtlikumasse kujunemisaega (16.—19. eluaastasse) kuulub ka Kreutzwaldi suvevaheaegade tutvus Hageri Ohulepa vana endise toapoisi Jakob Fischer'iga, kellest mõned kriitikud on teind otse *„vates'i"*, bardi ja prohveti. Võime uskuda, et see on olnud elava vaimuga, hää vestja, samuti „lustakas laulu- ja pillimees" — sellisena mäletavat teda veel praegugi mõni kohalik vanainimene [132]). Nähtavasti on ta sepitsend ka

---

[129]) Blumberg, Kr-s Leben, VGEG XXI, I, 72; G. Suits, Kr. Tallinnas, Lmg 1933, lk. 595—603.

[130]) GEG M. A. 169: 3, „27 alt Estnische National Lieder, aus dem Munde des Volkes gesammelt durch Dr. H. von Jannau" (Kr-i retsensioon). Vrd. Kartt. 33. Vrd. ka G. Suits, Noor Kreutzwald literaadilisandikuna, Lmg 1933, lk. 709.

[131]) Pikemalt vt. Kartt. 33.

[132]) Vt. Varp (= R. Põldmäe), „Ohulepa Toa-Jaagup", Vaba Maa, 29. VI 1934, nr. 150, umbes sama ERA II, 77, 633—638, R. Põldmäe < L. Tom-

ise vemmalvärsse kohalikest sündmustest [133]). Aga nähtavasti on ta kuju ning lood moodustund eriliselt ilusaiks ometi alles entusiastliku Kreutzwald-noorukese silmis ning mälestuses. Igatahes ei saa me pidada seda taati reaalselt nii luuleliseks, nagu kujutab see „aastal 1820 värskelt üleskirjutatud katkend tema iseloomustuseks", mille Kreutzwald on andnud kasustada Blumberg'ile „Kalevipoja" eelloo ühe „allikana" [134]).

---

bak, Nissi. Selle järgi saand „toapapa" ühes pulmas pillimeheks olles kakluses vigastada ja seepärast hiljemini mõisas peksta nii rängalt, et olevat jäänd sellest põduraks oma elu lõpuni. Surres öelnud ta: „Mina küll suren, aga saksad peavad Eestimaa seest kaduma". Tema tehtuna mälestatakse veel laulu, mis käsitleb Ohulepa ühe endise valitseja lahkuminekut oma naisest; selle laulu algus kõlab:

„Vaatke mõne aja eest,
Mitte tüdrukut vaid meest,
Kui teda tundsid palju rahvast,
Et ta enne eland vahvast." Jne.

Igatahes on selles valitsev vemmalvärsistiil üsna kaugel meie vana runolaulu omast.

[133]) Peale eelmainitu võib arvata Jakobi omaks ka üht rätsepa abielust tehtud pilkelaulu (Neus EV, nr. 95 H), mille värss on runopärasem, kuigi juba saksa rätsepalaulust võetud „mekerdustega", nagu:

„Sik sik sik: mek mek mek!
Rät- rät- rät- sep sep sep,
Rättisep, kalevi varas,
Vatmani vaenelane,
Ära viis neido meilt nägusa,
Ära piiga peenikese." Jne.

Vt. ka G. Suits, Noor Kreutzwald literaadilisandikuna, Lmg 1933, lk. 710.

[134]) „Der Alte Jaakub war eine tief angelegte poetische Natur, der die Gebilde seiner lebhaften Phantasie verkörpert mit eigenen Augen glaubte gesehen zu haben. Er war in jüngeren Jahren ein gewandter Geigenspieler gewesen, weil der „Geist" in seiner Geige gesessen und die Melodien geschaffen habe. Das folgende im Jahre 1820 frisch niedergeschriebene Bruchstück dient am Besten zu seiner Charakteristik: „In stürmischer Herbstnacht des Meeres Wellenschlag belauschen, wie es seine Kraft am Felsen bricht, — ist Musik und lehrt uns Melodien, deren Echo das Instrument wiederzugeben nicht im Stande ist. Wenn ich in solchen Momenten mit meiner Geige auf dem Glint am Strande sass, wünschte ich mir ein Boot, das mich durch die Brandung in die Musik getragen hätte, wo ich spielend untergegangen wäre. Bisweilen trieb mich's mit unsichtbarer Gewalt aus dem geräuschvollen Leben der menschlichen Wohnungen; wenn ich dann im Waldesschatten sitzend das leise Säuseln der Wipfel, der Vögel Zwitschern und Singen in den Zweigen vernahm, da erwachten neue Melodien in meinem Geiste, schnell griff ich zur Geige und versuchte die innere Stimme in Tönen wieder-

Selles indlevas sügisöö, tormi, mere ja muude loodushäälte ihaluses ja surma-soovivalt intensiivses muusikaõndsuses, vähemalt selle just niisuguses kujutuses kajastub selgelt mitte primitiivse rahvakultuuri, vaid kaasaja kirjandusmaailma vaim. Ligemalt öeldes: kuigi sel öise muusikamehe pildil on olnud teatav reaalvaste, vähemalt selles väljamaalingus ei või me eitada tema suurt sugulust rahvusvahelise „vana laulikuga", pole võimatu, et ka Ossiani kanneldava ning kurbusõndsa bardiga öistel rannakaljudel või tammede all, olgu siis ühendavad niidid kui kaudsed tahes [135]). Ja samuti kogu siin avalduv elutunne vastab võrdlemisi lähedalt Lääne-Euroopa ööluule harrastusele [136]).

Kui täpsalt uskuda Kreutzwaldi enda antud daatumit, siis kõneleb see katke igatahes väga iseloomustavalt ka tolle 16—17-aastase üleskirjutaja enda elutundest. Pole ime, et ta eriti siia kaugeisse poisipõlve mälestustesse tagasi haaras, kui oli vaja kujutada tüüpilist eestigi rahvalaulikut. Ja — eriti veel hiljemini, siis, kui „Kalevipoja" sissejuhatuse sentimentaal-pateetilisele „vana lauliku" kujule oli vaja osutada (ja otsida!) rahva vasteid, et tagasi tõrjuda just selle ja selle „somnambuulse" tooni vastu sihitud etteheiteid.

See kaitseasend koos noorusmälestiste loomuliku udunemi-

---

zugeben. Und hatte mich in solchen Beschäftigungen die Nacht unbemerkt überrascht, da war es mir, als würden alle Sterne wiederklingen. Ja Alles in der Welt hat seine Stimmen, seine eigentümliche Sprachweise, doch unser Ohr versteht solche Sprachen nicht. In solchen einsamen Stunden habe ich die lieblichsten Melodien auf meiner Geige gespielt, dabei die körperlichen Bedürfnisse — Trank und Speise — vergessen. Selbst jetzt noch, wo ich seit Jahren Niemandem vorgespielt, wandelt mich im einsamen Walde die Lust an, der alten Neigung zu folgen, aber vergebens mühe ich mich ab, die Töne der früheren Zeit wieder zu finden." (Quellen, lk. 10 j.)

[135]) Et Kreutzwald juba oma Tallinna-ajastul poleks lugeda võind ka midagi Ossianist (muidugi saksa tõlkes või saksa esiromantilise kirjanduse kaudu), ei saa me pidada usutamatuks (vrd. G. Suitsu eeltsit. art. Lmg 1933, lk. 805), kui arvestada, et Ossiani harrastus just tol ajal veel (provintsides) palju enam moes oli kui hiljemini, sajandi keskel. Vrd. Merker-Stammler, Reallexikon, „Ossianische Dichtung".

[136]) Vrd. aga selle katke müstilist loodushäälte aimlust ja „nägematu jõuga" meelitavat metsaüksindus-tunnet ka näit. Tieck'i muinasjuttude omaga ja selle loodusesemete muusikat E. T. A. Hoffmann'i „Phantasiestücke" vastetega. Teataval määral ehk põlvneb see kõik ka Herderi „loodusluule" harrastusest, kuid raske oleks leida Herderil mingit lähemat vastet Kreutzwaldi siinsele stiilile.

sega ja nende tähenduse paisumisega aitab ehk paremini mõista ka seda määratut osa, mis on omistatud Toa-Jaagupile Kreutzwaldi hilisemais allikaviiteis. Nii kirjutab oma äiale toetuv Blumberg kohe eeltsiteeritud katke kõrval, et just Jaakob ongi olnud mitte enam ega vähem kui „pääallikas", kust dr. Kreutzwald ammutas kõige tähtsamad andmed Kalevi-saaga jaoks, nagu näit. Kp-ja ujumisreis Soome ja seiklused Soomes, mis isegi Faehlmannile on tundmatuks jäänd [137]). Samuti lisab ta järgmisel leheküljel, et „Kalevipoja sissejuhatus on suuremalt jaolt kirjutatud vana Jaakubi teateil".

Viimaksmainitud viide annab meile teatava kujutluse, kuivõrra umbmääraselt tuleb võtta kogu seda allikat. On ju selge, et „Sissejuhatuseks" võib rahvapärane olla ainult mõne oma kõige üldjoonelisema motiiviga, nagu näit. marduse kaebus (oma õnnetu surma pärast?), muistsete sõja- jne. kalmude olemasolu ja teatav austus nende vastu, nende ja muistsete linnuste ligidal nähtud vaimud jms. [138]). Kogu nende ligem väljamaaling, kirjanduslikkude motiividega täiendus, ühtlane mõtestus ja muidugi värsistus on mõeldav ainult Kreutzwaldi enda loominguna. Sellest aga pikemalt allpool.

Samuti ebamäärased võisid olla siit saadud ja Kalevipoja nimega seotud teated. Nagu käesoleva töö esimeses osas nägime, on Hageri kihelkond hiljemini üleskirjutatud Kp-ja pärimuste poolest üsna kehv, veel enam Jaagupi kodukihelkond Nissi, kust pole neid hilisemaid teateid üldse. Ka on Läänemaal tuntud Kp. hilisemate teadete järgi peagu täiesti ühte suland germaani-

---

[137]) Blumberg, Quellen, lk. 10. Lk. 14 öeldakse, et Jaakubilt on ka „die Reise von dem erschlagenen Zauberer bis zum Schmied, die bei Faehlmann fehlt".

[138]) Need motiivid näikse tõepoolest kuuldud juba Ohulepal. Jaagupi kodukihelkonnas Nissis teatakse sügavas metsas tõesti Jaanilinna nimelist linnust ja selle ligidusest olevat kuuldud öösiti „Marduse kisendamist", kes „Nissi-vana" (siis vist Jaagupi) arvates kaebavat „vana aja kurja", sõda ja verevalamist. Vt. Boecler-Kreutzwald, Der Ehsten abergläubische Gebräuche, Weisen u. Gewohnheiten, St. Petersburg 1854, lk. 146 j. Jaanilinna on käind vaatamas ka noor Kreutzwald 1822. a., samuti näind ta Hageri metsades kolme suurt sammaldunud kivihunnikut (rahvasuus „hiidevared") ja rahva poolt pühaks peetud paari varjusalu (ibid., lk. 9). Samast Jaanilinnast ja marduse (surnu) nutust vt. ka EKnS Kreutzwaldi kogu M 4, v. 5, 2. Vrd. ka G. Suits, Lmg 1933, lk. 711.

pärase loodushiiuga, säilitades inimsangarlikke jooni palju vähem kui Ida-Eestis. Kuigi see asjaolu ei tarvitse just veel tähendada ka Toa-Jaagupi vastavate teadmiste puudumist, on see ometi arvestatav. Mis puutub Kp-ja seiklustesse Soomes, siis on vähemalt soome sepa poja tapmine ilmselt hilisem, Schultz-Bertrami ümberkujundus Gananderi andmeil, ja Saarepiiga loo seob rahva-Kalevipojaga ehk ainult viimase kalduvus naistekiusamiseks [139]). Kui jällegi mitte oletada hilisemat täielist motiivikadu rahva mälestuses, mis suuremas ulatuses on vähe usutav, võis Toa-Jaagup selles ühenduses siis traditsionaalseil andmeil vesta vahest ainult „Kp-ja" hiidlikust mereläbimisest (kas jalgsi või ujudes, on küsitav), ehk ka midagi mõõga ostmisest (< tugeva poisi jutt?) ja mingist naiseröövimisloost. Laiema silmaringiga ja ehk ka naabruses liikund mehena võis ta teada ka muistendeid Kalevi kalmust Toompeal, Kp-ja lahinguist, laudade toomisest, põrguskäigust jms.

Sootuks eriküsimus on, kas juba Jaagup kui uueaegsema vaimulaadiga (ms. ka arstimist õppind) sakste teener oma tuntud improviseerimisandi ei rakendand Kp-jagi motiivide iseseisvamaks ümberkujunduseks rahvusvägilase suunas. On ju meil siin tegemist, võiks öelda, juba poolintelligendiga, kel ei puudunud ka teatav vastuolu sakstega (vrd. eeltsiteeritud rahvamälestisi tema surmast). Küll peame aga enam kui ettevaatlikult võtma Blumbergi tõendust, et Ohulepal ka juba Kp-ga seotud „vastavaid laulukatkeid" on üles märgitud [140]). Pääasi, mida (teatava riisikoga) võime oletada, on, et juba siin seoti

[139]) Vt. käesoleva töö I osa, § 31 ja 33.

[140]) „Vom 16. bis zum 19. Lebensjahre verlebte Kreutzwald seine Sommer- und Winterferien in Erlenfeld, beutete bei dieser Gelegenheit Jaakubs Sagenschatz aus, wobei Vieles notirt wurde, namentlich bezügliche Liederbruchstücke" (Blumberg, Quellen, lk. 10). Üsna väheselt põhjendatud, kui mitte öelda ekslik, on Blumbergi väide (lk. 14), et Kp-le unes ilmuva Uku kõne oleks rahvapärane (Toa-Jaagupilt) ja koguni rahvalaul (nagu sellisena teda märgib „Kp-ja" esitrükis ka Kreutzwald ise!). Tegelikult on siin Uku kuju eeskujuks vist küll ainult muinasjuttude „hall vanamees" ja traditsionaalsed on ainult mõned üksikud värsid sootuks teissuguseist rahvalauludest. Vt. Kartt., lk. 88. Tõsi küll, Kr-i rahvalaulukogus (EKnS, Kreutzwald A) on mõned „katked" (nr. 298, 299), mida on tarvitatud „Kp-ja" sissejuhatustes ja mis ilmselt ei ole traditsionaalsed, võiksid siis olla ehk Jaagupi improvisatsioonid. Kuid nende üleskirjutuskohaks on säälgi märgitud Peetri ja Laiuse khk. ning ajaks a. 1829.

Kp-ga kuidagi ka muidu iseseisvad naiseröövimislugu, Olevi kirikuehituslugu, vähem usutav, et ka maailma otsa otsimise, nõiaunes magamise ja jumaliku nõuandja („halli vanamehe") motiiv, millede kõigi vasteid eeposes ütleb Blumberg kuuldud olevat Jaagupilt [141]).

Igatahes ei tarvitse me Blumbergi teateid võtta täpseina. Kui ka mitte arvestada muid asjaolusid, on loomulik, et ligi 50-aastane vaheaeg võis segada Kreutzwaldi mälu. Nagu vana Jaagupi enda kuju on kasvand neis mälestustes „ligi 80-aastaseks raugaks", kuigi ta tegelikult tol ajal oli u. 65-aastane [142]), nii võis seguneda tema juttude hulka ka teisepäraseid Kp-ja lugusid ja isegi laule.

Kuid see kõik polegi eriliselt oluline. Tähtis on ainult, et Vana-Eesti luulemaailm siingi ja nähtavasti väga sügavamuljeliselt mõjustas tulevast kirjanikku. — Ja teiseks, et „Kalevipoja" sissejuhatustes j. m. valitsev esiromantiline tunderikkus on ta autorile omaseks saand juba ta enda „esiromantilises" „tormi ja tungi" eas, et see siis eeposeski pole ainult juhuslik välislaen, vaid on kasvand orgaanilises ühenduses ta enda arenguga.

Jah, võime isegi eepose omapärast nukrutsevat, üksinduses leinlevat elutunnet osalt järeldada juba sellest murrangueast, kus alatine elukohavahetus iseendast takistas sissekasvamist kuhugi ligemasse sõprusringi, kus kaksikasend härrade ning orjade maailma vahel saatuslikult õpetas „rõõmu ja mure" ikkavahelduvat kaksikvendlust ja siis ebakindlust, kus mitu korda hariduskäiku takistand miljööpärased „köied ja kammitsad" vägisi kippusid kasvatama elupelgust ja üksi-halisevat alaväärsustunnet [143]), kus ehk juba sünnipäraselt kohmakusele kalduv skisotüümne temperament [144]) raskendas kohanemist ja sundis seltskonnast eraldi seisma, kus tagasisurutud tungjõud võisid end

---

[141]) Vt. Blumberg, Quellen, lk. 13 j. Oma varasemas (ja täpsemas?) mälestuses Toa-papast ei maini Kreutzwald, imelik küll, üldse Kp-ga, vaid ainult muinasjutte „vanast sarvikust, kodukäiatest ja nende sarnatsest". Vt. „Tuisulased", Maarahva Kasuline Kalender 1859, lk. 2.

[142]) Blumberg, Quellen, lk. 10. G. Suits, Kr. Ohulepal, Lmg 1933, lk. 445 j.

[143]) Kr-i ja Koidula kv. II, lk. 70, dateerimata kiri Kr-lt, a. 1870. Vrd. G. Suits, Kr. Ohulepal, Lmg 1933, lk. 445.

[144]) K. Lellep, Kehaehitus ja iseloom, Elav Teadus nr. 13, Tartu 1933, lk. 41.

vabaks reageerida ainult loodusearmastuses, filosoofilises mõtiskluses ja — hüpohondrias [145]). Kõik see, mis kangastub meile vastu „Kp-ja" algsemast ja sügavamast põhjast, põlvneb, nagu varsti näeme, ka ta autori isikukujunemise kõige sügavamaist ja kaugemaist algeist.

§ 21. Küpsemisaeg ja selle kõverkäigud.

Kõigi nende sugemete pidevat kestmist ja süvenemist võime jälgida Kreutzwaldi edaspidiseski arengus. Sissepöördund, ülekompensatsiooni otsisklev hingeelu koos varaselt ärgand vaimsete huvidega ei lase tal rahuneda keskpärases, vankumatu edasipüüd ei anna rahu enne ülikooli lõpetust. Murrangueas saadud ratsionalistlik valgustus ei lase piirduda soovitatud pastorikutse vaimukitsusega, õpetajalik inimesearmastus võib ligimest aidata ka tema ihuhädas. Päämine huviorientatsioon ei ole ometi mitte reaalteaduslik, vaid humanitaarne, siseüksiklase eriharrastuseks filosoofiline, eetiline mõtisklus, luulelinegi tundmustehellitus. Niihästi teiste värsse lugedes kui ka ise nendega katsetades. Siin oli tõesti dispositsioone suuremagi rahvuskirjaniku kujunemiseks [146]).

„Mina ei ole küll laulik, aga kui lubate ütelda, ehk oleks minust võinud ühte laulikute kannupoissi kasvatada, kui neil päivil üks Kalev mul ees oleks käinud, kus paras õpimise aeg oli." Kuid seda ei olnud. „„Leivanuga", mis mind poisikese põlvest tänapäävani tagakihutanud, ei annud tiibadele kasvamise mahti; õilmed läksid juba tuppes kiduriks, enne kui päikese paiste neid laiali jõudnud lahutada" [147]).

Küllap jäid harvaks ja kiduraks need nooruslikud värsikatsed ka sellepärast, et nendes ei olnud mitte enam kasustatud lapsepõlve keelt, vaid oli alistutud hilisema õppemiljöö keelesundusele. Ligi 20 aastat, kõige elavam ja loomevõimelisem noorus kulub Kreutzwaldil nende saksakeelsete ja saksapäraste laulude tähistatuna, ligi 20 aastat seisab unaruses varakult alustatud eesti keele viljelus, koltuvad sahtlis isegi juba valmid lehekül-

---

[145]) Kr. Faehlmannile 24. XII 1842.

[146]) A. Anni, Kreutzwaldi noorpõlv ja saksakeelne lüürika, E. Kirj. 1930, nr. 7 ja 8.

[147]) Kr. Koidulale 17. III 1868.

jed [148]). Need aastad, ühtlasi üldise reaktsiooni alla pitserdatud, on, mis vahest enim ja saatuslikumalt eraldavad meie eeposelooja arengut Lönnroti omast, ühes teiste seikadega põhjustavad ka eesti ärkamise suure hilinemise võrreldes soome omaga. Siinne kogu ümbrus oli ju ikkagi rahvuslikult palju ebasoodsam kui Soomes. Tallinna ja Peterburi saksluse assimilatsioonimõjudele liitusid Tartus ja Võrus vahest veel kõige tugevamad: saksa korporatsiooni ja perekonna omad. Ei aidand sääl palju teoreetiliselt ehk süvenevgi estofiilsus, ei uued sõbrad samast põlgusealusest soost. Päämiselt humanistlik-pateetiline tõearmastus on, mis ülikoolis selle esimese haritud eestlaste rakukese liikmeid sunnib end tunnistama eestlasteks [149]) — selle mõiste romantiliselt aktiivsem töölekohustavus nagu ei saa avalduda veel milleski reaalsemas. Estofiilset rahvalaulukorjamist küll jätkub (sellest allpool). Kuid see näikse olevat ka peagu kõik. Isikliku luuleharrastuse alal läheb Kreutzwaldi tee nooruse klassitsistlikult „Trooja kõrgelt kingult" eestlisprimitiivse Kalevipoja pääasemeni siiski alles läbi saksapäraste lossivaremete, nende rüütlite, krahvipreilide, nõidade ja tontide seltskonna. Ajajärgu kirjandusmiljöös läbitungiv minevikuromantika tähendab temagi juures ainult ta klassitsistlik-sentimentaalse tunde- ja refleksioonlüürika seltsimist samuti saksapäraste ballaadidega [150]). Hölty ja Matthissoni asemel on seekord õpetajaiks Bürger, Uhland jt. Isegi lapsepõlve rahvuslik imekuju Kalevipoeg muutub selles ballaadilises jubedusetaotluses otse „mammutelajaks", kel ta rahvas naha seljast nülib. See näikse olevat kirjutatud veel umbes a. 1836 või natuke hiljemini!

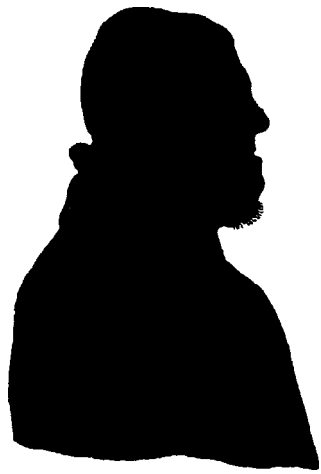
[148]) Kreutzwald Jürgensonile 15. IV. 1839.

[149]) Vrd. nähtavasti juba 1820-ndaid aastaid mõtlev mälestus Kr-i kirjas Viru „Kp-ja Seltsile" 29. I 1878: „„Et veri veest paksem on", olin ma juba noorel põlvel tundma saanud ja üle viiskümmend aastat sõna ja tegudega tõestanud. Juba neil viletsail päivil, kus Eestlased siin ja seal suuremat auu taga ei nõudnud, kui võerast keelt rääkides ja võerarahva riideid kandes, oma sündimist ärasalgada, seisis meie unustamata Dr. Faehlmann ja paar tema ligematest sõbradest seal, kus nende loomulik paik oli. Meie lipu kiri oli „Tõsidus": ükski ei tahtnud salgada, kes, ehk kust sugust ta sündinud oli, niisama vähe teisiti rääkida, kuda ta kellestki asjast oma silmaga nähes märkanud ja mis hiljem lühikene mõtlemise arvus tõtelikuks näitnud."

[150]) A. Anni, Kreutzwaldi saksakeelsed ballaadid, E. Kirj. 1926, nr. 11 ja 12.

Ei tahaks uskuda, et sama ballaadi autor võis samal ajal hellitada kujutlust selle röövli ja „kollelaja" idealiseerimisest rahvusvägilaseks. Ja on loomulik, et selle jubedusromantilise stiili harrastus tugevasti moonutas ka noormehe arusaamist lihtsa eesti rahvalaulu ilust. „Õilmed läksid juba tuppes kiduriks" — see olusid süüdistav mälestuskurtmine on ehk põhjendatud veel teiseski mõttes, kui seda arvas Kreutzwald ise.

Muidugi ei puudu sel ajajärgul ka oma positiivne tähendus. Küllap saksakeelne luuletegevus painutas ja peenendas mõnevõrra Kreutzwaldigi keelekangust, harjutas sõnu leidma värsivormi sundraamidesse — kuigi s e l l i s e s t harjumusest kasu oli enam „Viru lauliku lauludel" kui „Kalevipojal". Küllap võrdlemisi rohke tegelemine saksa klassikutega kasvatas kirjanduslikku maitset — kuigi mitte just eesti põlisvärsi kohaselt. Küllap ülikooli lisaloengud esteetikast ja kirjandusloost võimaldasid teatava esteetilise ja teoreetilise tutvumise ka seniste kuulsate rahvaeepostega — kuigi eeskätt rahvusvõõraste saksa omadega ja ekslikus Wolf-Lachmanni kooli valgustuses [151]). Kõik see kajastub hiljemini „Kalevipojaski" — nii hääs kui halvas mõttes.

Joon 7. P r o f. K a r l J o h a n n S i m o n M o r g e n s t e r n (1770—1852), Kreutzwaldi õpetaja Tartus. Johann v. Pauck'i varjulõige.

Tähtsaim positiivne tulemus neist võitlus- ja elamusrikkaist 1820-ndaist aastaist on siiski korjatud rahvalaulud. Kuna Hageri ajajärgust neid on (kohaviidete järgi otsustades) säilind ainult paar üksikut, on enam kui kümnekordselt suurem see saak, mis näikse olevat kirja pandud Kreutzwaldi üliõpilasaja suvekodust, Viisu mõisast ning selle ümbrusest, ja mis on dateeritud enamasti aastatega 1827—28. Ei puudu nähtavasti ka mõningad kas korjamise või muul eesmärgil ettevõetud rännakud Viru- ja Põhja-Tartumaale [152]).

[151]) Blumberg, Kr-s Leben, VGEG XXI 1, lk. 72.

[152]) Vt. Kr. J. Hurdale 23. IV 1862. Et ta kord on jõudnud ka Viru-Nigulasse, laseb järeldada ta mahategev arvustus säälsete laulude kohta (VGEG II 2, lk. 46). Vt. ka GEG A. M. 169:3. Vrd. Kartt. 33.

Võime arvata, et Kreutzwaldil senine lauluharrastus oma tulemustega mitte ainult ei sidund teda Faehlmanniga, vaid viimase mõjul ka ise tugevasti elavnes [153]).

Kuid juba enne seda näikse Kreutzwaldi suhtumine oma sünnirahva lauludesse olnud mõjustatud ta kirjaluulega kasvatatud maitsest — enamgi kui oleks olnud soovitav. Nähtavasti juba õige varakult on ta oma üleskirjutistes neid hakand mitte ainult keeleliselt siluma, vaid ka omapoolselt „täiendama" — esialgu küll võrdlemisi harva. Kunas just ta sellega algas, on tagantjärel võimatu kindlaks teha, sest üleskirjutiste enamikul puuduvad daatumid, sageli ka lauliku elukoha märgingud. Nii on juba ainus Vana-Sõmeru kohaviitega varustatud laul [154]) „Kust ma laulo lahhutasin" ilmselt balhorniseeritud (võib-olla alles Kalevala I runo mõjul): nii võõrad on ehtsale rahvalaulule ta mitmed keelekujundid (näit. laulu-seemne külvist ja selle idanemisest), samuti muud stiilijooned. Sellisena ei või selle üleskirjutus kuidagi ulatuda aega, mil veel Kreutzwaldi vanemad asusid Vana-Sõmerus (1818), vaevalt ka aastaisse 1824—25, mil arvatakse Kreutzwaldi uuesti sääl kandis liikund. Kindlasti ebaehtne on ka laul „Kust ma lautan [~ laulan?] kulla luggu" [155]), mis olevat Kreutzwaldi poolt üles märgitud Maarja-Magdaleenast a. 1823. Terves selles laulus on vahest ainult paar-kolm värssi rahvaehtsad (m. s. ka Kalevi ja Olevi nimed), muud oma Vanemuise- ja Juta-motiividega põlvnevad kõik alles sajandi keskpaigast ja on siis Neusil dateeritud kindlasti ekslikult. Arvestades selliseid ebatäpsusi (ja ehk ka pooltahtlikke vanandusi) on muidugi raske teistegi laulude muutmisajast öelda midagi kindlat.

Juba tõenäolisem on laulu „Ehted kadund" teisendi üleskirjutuse aja dateerimine suvega a. 1825 Amblast [156]), kuigi ka sellele tehtud lisandid tunduvad 22-aastase noormehe kohta stiililt liiga uueaegsed ja võivad (osalt?) olla ka hilisemad: neiu traditsionaalse nuttes koju mineku asemel ilmub „kaljo-poissi, Rootsi kandli kõllistaja", kes oma imemänguga kohutab mere nii, et vargad toovad ehted tagasi ja „kaljo-poiss" võib ise esineda kosilasena.

Viisult üleskirjutatud laulud on peagu kõik rahvaehtsad. On tehtud siin-sääl ainult väiksemaid täiendusi ja liitmisi näit. ühes vaeslapse laulus [157]). Tähelepandava erandi sellest moo-

[153]) Kreutzwald, Faehlmanns Leben, VGEG II 4, lk. 26.

[154]) Neus, E V, nr. 50 C, vrd. Lmg 1933, lk. 709.

[155]) Neus, E V, nr. 51 B, vrd. lk. 458. Sama laul EKlA's, Kreutzwald'i kogu IV, 1, lk. 59.

[156]) EKnS, Kreutzwald M 4, v. 15, 226/8 (162) < Ambla; sama Kr. u. Neus, MML, nr. 6. Vrd. Kallas, WL, lk. 256.

[157]) EKnS, Kreutzw. M 4, v. 15, 214/8 (158) < Peetri (1827); vrd. näit. lõpp: „Minna vaene aino üksi, / Vessi silmas mul seltsimees".

dustavad ainult kaks „katket", mis on peagu täpselt avaldatud ka eepose „Sissejuhatuses": üks looduslaul suve tormist („Tuule tuhing tuiskas vile", „Kp.", Sissej. 62—76) koos viitega M.-Magdaleenast 1829, ja teine ossianlik pilt „nähtuse kujudest", kes „näitsid verist võitlemista" („Kp.", Sissej. 148—166), mis olevat üles kirjutatud Viisult. Õieti peaks nendega koos vaatlema ka kolmat, kohe samas laulukogus [158]) järgnevat sügispilti („Tuule ema tõstis tiibu" „Kp." I, 30—35), mille öeldakse laulnud Märt Mohn Laiuselt. Kõik nad on kogu oma laadi poolest kindlasti mittepärimuslikud. Küsimus on ainult selles, kas nad on ekslikult kohastatud ja (osalt) dateeritud alles hiljemalt, ütleme 1840- — 50-ndail aastail, nagu võiks järeldada stiilist, või on Kreutzwald tõesti juba 1829. a-st pääle katsetand ka selliste rahvalaulupäraste looduspiltidega (pidades neid hiljemini ehk isegi võrdlemisi rahvapärasteks?). Siiski näib rohkem tõenäosust olevat esimesel võimalusel, sest eriti aktiivseks ei saa me Kreutzwaldi rahvalaulude ümbertöötust Tartu ajastul ikkagi mitte pidada. Võrreldes sajandi keskpaigu toimund balhorniseeringutega on siinmainitud kahtlasedki loomed ikkagi veel üsna vähesed ja rahvaehtsate üleskirjutiste hulk nendega võrreldes valdavalt suurem.

Rahvalaulude kogu, mille noor arst Tartust a. 1833 kolgalisse Võrru kaasa viis, oligi olulisim eeltöö „Kalevipojaks". Kõnelemata muidugi oma kirjanduslikust kogemusest ja Tartus teadlikumaks saanad estofiilsusest. — Esialgu näib see kõik nagu väljapääsematult uppuvat väikelinna üksindusse, leivatöö muredesse ja võib-olla ka perekonnaelu võõrutustesse. Ainult nagu läbi udu kostavad teated, et siiski on püsind kirjavahetus Faehlmanniga, et selles on arendatud vist juba varemalt kaalutud mõtet estofiilse organisatsiooni ning ajakirja loomisest, rahvamuistendite ja -laulude väljaandmisest. Muidugi on Faehlmann siingi algatav pool, kes õhutab ka Kreutzwaldi välja andma „oma ilusast kogust" „peotäie laule juurdelisatud meetrilise tõlkega". Sama 1833. a. lõpult põlvneb siis ka meie sõprade kirjavahetuse esimene teade Kalevipojast [159]) — tõsi küll, ainult negatiivne. Sellest võime järeldada, et neil on Tartus kõnet olnud nagu teiste, nii ka ja vist eriti selle rahvapärimustiku jäädvustamise vajadusest, kuigi meil vaevalt põhjust on juba siin oletada mingit rahvaeepose mõtet.

---

[158]) EKnS, Kreutzw. A, 393/4, nr. 298, 299, 300.

[159]) Vrd. Faehlmanni kaotsiläind kiri a. 1833, mida tsiteerib Kr. oma F-i nekroloogis (VGEG II, 4, lk. 33): „Von K a l e w i p o e g habe ich noch

Kuid see üleskirjutuski on ainult Faehlmanni kavatsus. Võru pool aga kaob aasta teise järel ilma ühegi välise märgita rahvuslik-kirjanduslikust edasitöötamisest, välja arvatud ehk ainult mõni pooljuhuslikult ülesmärgitud rahvalaul [160]) ja mainitud saksakeelsed ballaadid. Nii võime tolle ajajärgu kõige positiivsemaks tulemuseks pidada ainult noore arsti suuremat lähenemist rahvale, selle tõelise viletsuse nägemist ja kasvavat aitamistahet. Siin ongi ala, kus algab ta esimene avalik kirjanduslik tegevus — maarahva kaitseks [161]) — ja kust saab nähtavasti püsivat jõudu ta hilisem töö rahvaluulegi sotsiaal-rahvuslikuks rakenduseks. Aadli viha, kohaliku saksa seltskonna osaline boikott (u. 1836) ja enda püsiv majanduslik kitsikus [162]) vaevalt suudavad sulgeda ta silmi oma ümbruse viletsuse ja ülekohtu nägemiseks, küll aga arvatavasti aktiivistavad ta tahet tõsta eestlasest, s. o. talurahvast lugupidamist kaudsemal teel.

---

nichts zu Papier bringen können, wohl aber eine kl. Abhandlung über die Eigenthümlichkeiten der Dichtersprache in Estnischen Liedern angefangen".

[160]) Vrd. GEG M. A. 169:3, kus Kr. ütleb endal olevat rahvalaule aastaist 1818—1835.

[161]) Sest kirjutab Kreutzwald ise hiljemini Koidulale (1. X 1869 = Kv. I, lk. 386): „Schon vor einer Generation, gerade vor 33 Jahren, als Sie noch nicht geboren, und die Verhältnisse der Bauern in vieler Hinsicht beklagenswerth waren, hatte ich meine Lanze für die unterdrückten eingelegt und gegen die Missbräuche und den Druck wacker gekämpft, zuerst im Merkelschen [?] Provinzialblatt, später im Inland [durch] geharnischte Artikel, die obzwar von der Redaction und Zensur häufig beschnitten, doch soviel böses Blut bei den Betheiligten erzeugten, dass der verstorbene Pastor Hollmann in Rauge, damals noch in Harjell Prediger, mich mehrmals dringend warnte solche Schreibereien zu unterlassen, denn die Erbitterung des Adels sey so gross, dass er Alles daran setzen werde, um mich durch Beförderung nach Osten unschädlich zu machen. Das gelang freilich den Herren nicht, aber sie wussten sich auf einem anderen Wege zu rächen. Von meiner damals erst 3 Jahre alten Praxis im gegenwärtigen Wirkungskreise büsste ich in einem Jahre beinahe 2/3 Häuser ein, dass nur wenige nachblieben, bis der denkwürdige Landtag vom Jahre 1842 die Sachlage änderte, wo die Einsichtsvollen einige Anhänger gewannen, welche dem grossen Haufen allmählig die Überzeugung beibrachten." Oleks ehk huvitav siingi märkida, et Kreutzwald nõuab pääle muu ka talupojaseisusele oma esindust maapäeval. Vt. Kr. Faehlmannile 1. X 1845.

[162]) Kr. Faehlmannile 30. VIII 1843, Faehlmann Kr-le 1. IX 1843, 29. X 1843, 14. XII 1844, 30. III 1845 jne.

Nagu F-le, nii jääb Kreutzwaldilegi võimalus eestluse hääks kõrgemate kihtide seas töötada, edendades ainult rahva minevikukultuuri tundmaõppimist ja selle tutvustust. Ja seks alustabki ta tegevust kohe, kui seks avaneb võimalusi („Inland" ja ÕES). „Inlandis" ilmuvad aeg-ajalt ta kirjutised, pääasjaliselt etnograafilise sisuga: eesti rahvakombeist (pulma ja uusaasta puhul, 1837, vg. 193—200 ja 457—460), eestlaste ohverdustest (ibid. vg. 268—272, 279—281), kombeist surijate ja surnute juures (ibid. vg. 293—294), eesti mütoloogiast (kuu austusest, tondist, kratist jne. 1838, vg. 129—133), Alulinnast ja selle saamisest (ibid. vg. 583), maa alla vajunud mõisast (Blankensee, ibid. vg. 630—632). Pärast 1838-ndat aastat, kui päätegevus suundub ÕES-ile ja eestikeelsele kirjandusele, järgneb neile veel ainult mõni üksik artikkel, nii Olevi-saagast (1847, vg. 1061—1064), sõna „vikerkaar" etümoloogiast (1854, vg. 773 jj.), vaskussist, kaarnakivist jm. (1856, vg. 628—632).

Juba algusest pääle kuuldub neis Kreutzwaldi uurimusis ka sooja sotsiaal-rahvuslikku sümpaatiat. „On imekspandav selle rahva visadus oma kombeist kinnihoidmises, nagu ka ta tõestatud raudne paindumatus oma orjastamise (Unterjochung) puhul. Kes peaks küll uskuma, et see vapper rahvas, kes kord pani värisema Põhjamaade valitsejaid, skandinaavlasi, kannab ka nüüd veel niisama pikka juust (mõlemail sugupooltel vabalt pääst alla rippuvat) ja võib-olla isegi enamasti samu riideid, mida ta tookord kandis. Aga mida ei või kõik teha orjus (Sclaverei) ja teiselt poolt vabadusearmastus!" [163]). Näeme siis siingi sama eesti m u i s t s e iseseisvusaja vägevuse meeldetuletust, mida olid nii ilusasti maalind varemalt juba Merkel ja Jannau, samuti kui ka selle sotsiaalset rakendust. Eestlase „inimene-olemise" tõestus ja eestlase nime aussetõstmine on Kreutzwaldilgi üks juhtivamaid sihtjõude, millest seletub palju [164]).

Aga vähemalt esialgu (ja õigupoolest ka mitte hiljemini) ei avaldu rahvuslik jõud-idee sel alal Kreutzwaldil mitte nii entusiastlikult kui näit. Faehlmannil ja Schultz-Bertramil ega pea ta ka järgneval aastakümnel rahvaluuleharrastust oma pääülesandeks. Tundes paremini rahva tungivaid argipäeva vajadusi, on

[163]) Inl. 1837, vg. 281.

[164]) Vrd. ta enda hilisem tunnustus sellest kirjas Koidulale 17. III 1868.

tema rahvusluski enam sotsiaalset laadi. Otsesele rahvavalgustus-tööle juhibki ta 1840-ndail aastail oma kirjandusliku tegevuse ja ootab sellesuunalist toimimist ka Tartust. Ning kui ta ÕES-is ei leia küllalt samasuguseid rahvasõpru („Menschen- und Volksfreunde"), kui selle isamaalus ja töö eestluse hääks on liiga loid, ei väsi ta selle kallal ikka jälle „nirrisemast ja närrisemast" [165]).

Kuid ainukeseks tähtsamaks rahvaharimisabinõuks jääb ÕES-i kalender, ainus vähegi sisurikkam eestikeelne perioodiline väljaanne. Selle sisu ning keele küsimusist ongi kõige enam kõnet mõlema mehe säilind kirjavahetuses a. 1839—50, ja Faehlmann palub peagu igal sügisel, et talle Võrust saadetaks „üks kena kalendri jutt". Sinnap siis läheb Kreutzwaldi tolle aastakümne vabaaja suurem osa — rahvaluule võib oodata. Nii saab tast ka ÕES-i esimese rahvaharidusraamatu „Wina Katk'u" ümber-

---

[165]) Kr. Faehlmannile 1. X 1845; Faehlm. Kr-le 11. II 1843. Vist mitte liiga mustana ei kujutagi ta seda olukorda ühes kirjas Faehlmannile (20. VI 1842): ÕES-is polevat mingit ühtlust, ainult 3—4 isikut olevat huvitatud üldsusest, muud aga ainult oma Ego'st, „alatised varjud abderiitlaste eesliprotsessis. Ja siis veel mustakuuelised päevavargad". See tegevat talle läilaks kogu seltsi; ta palub Faehlmanni edasi anda juba oma lahkumisteate. Ja järgmiseski kirjas (24. XII 1842) kordab ja põhjendab ta seda soovi uuesti, väites, et ÕES midagi ei tegevat rahva hääks. Isegi kalendrid olevat viletsad oma „rikutud" võru keelega. Ta on ette pannud seltsi töökavasse: 1) hakata välja andma eesti ajakirja, 2) fikseerida õigekirjutust, 3) fikseerida Tallinna murre ainumaksvaks ja vähemalt seltsi kalendreis mitte avaldada võrukeelseid „lojuslikke artikleid". Kuid kõik need ettepanekud on selts tagasi lükand — mis olevat sääl siis veel teha. „Armastus rahva vastu on meil üks ... kui sellest mõlemate armastusest rahva vastu tõuseb sõprus, jääb see maksma, kuigi me pole ühe seltsi liikmed", vastab ta Faehlmanni palveile. Ainult Faehlmanni saamine uueks ÕES-i presidendiks otsustab ka Kreutzwaldi liikmeks-edasijäämise, kuna esimene muidu üldse seda ametit ei luba vastu võtta. (Faehlm. Kr-le 4. II 1843.)

Aga ka Faehlmanni juhatusel jäävad seltsi kui niisuguse pääsihid ainult teaduslikeks (eesti sõnastiku kokkusead, grammatika ja õigekeelsuse fikseerimine jne.). Mõlema eestlasest-sõbra kaastunne vaevleva rahvaga ja sapp võimuloleva „aadli egoismi, pastorliku indifferentsuse ja herrnhuutide jesuiitluse vastu" peab end varjama endiselt (Faehlm. Kr-le 10. VIII 1845). Ja kui see vahel kipubki kõnelema, nagu näit. 1844.—45. a. vene usu laine puhul, seisab sandarmivalitsus ähvardavalt valvel ja nagu eht põrandaalused hoiatavad sõbrad teineteist „taltsutama keelt" (Kr. Faehlm-le 22. X 1845; Faehlm. Kr-le 28. II 1846).

töötav tõlkija ning õpetava „Sipelgas I" autor. Karskusasi ja rahvaharidustöö üldse muutub (nagu ta ise ütleb) tema „südame asjaks" ning kord kavatseb ta isegi Zschokke „Goldmacherdorf'i" (hiljemini eestistatud „Kuldala" nime all) eeskujul ja seda ümber töötades asuda kirjutama pikemat eestipärast romaani neljas osas, millest pidavat saama ta elutöö [166]). Hiljemini astub selle asemele ometi hulk teisi, vähemaid rahvaraamatuid.

Pääle eestluse nime aussetõstmise on siis ka rahva rumalusest johtuva häda aitamise, rahva valgustuse tahe Kreutzwaldi teine tähtsam jõud-idee, mis kannab ja mõjustab kogu tema kirjanduslikku tegevust ja, nagu näeme, mitmeti ka eepose iseloomu. Nende mõlema kujul kihutav sotsiaal-rahvuslik ideedünaamika on siingi tugevnend juba varakult, otsides enesele vastavat teostust, „elutööd". Kalevipoja „tellimine" ja loomine ei tule ometi mitte päris juhuslikult — see on ligi tõmmatud isikutjuhtivast aatemagnetismist, samuti kui teiste loojate puhul.

§ 22. Rahvalaulude ümbertöötuse algus.

Kuigi siis Kreutzwaldi päähuvid aastakümnete jooksul on orienteeritud teises suunas, võime ligemal vaatlusel ometi märkida temagi arengus üht kõrvaljoont, mis pikkamisi aktiivistudes otseselt ja peagu orgaaniliselt juhib rahvaluulepäraste värsspoeemide koostamispüüdele, juba ennegi seda, kui temale on tehtud mingit ettepanekut „Kalevipoja" suhtes. See on tema järk-järgult ikka elavamaks minev huvi rahvalaulude avaldamise ja — subjektiivse ümbertöötamise vastu.

Tõsi küll, ka veel 1840-ndate aastate esimesel poolel ei näe me sellest suuremaid tulemusi. Kirjavahetuses Faehlmanniga ei kõnelda aastate jooksul mitte üksi mitte Kalevipojast, vaid üldse mitte sõnagi rahvaluulest. Ainult „Inlandist" loeme, et Kreutzwald noorele ÕES-ile on saatnud mõningaid rahvalaule juba 1839. ja 1841. aastal [167]). Kuid see ei tähenda veel palju.

A. 1843 (11. V) küsib Faehlmann: „Kas sinno laulo-aeg siis aina otsas on? Vesta nokka ja akka jälle peale, et meie, kui mui-

[166]) Juba plaanigi selleks refereerib ta Faehlmannile 24. XII 1842.
[167]) Inland 1839, vg. 558 j. ja 1841, vg. 14.

dogi, so laulu ülle rõemu tunneksime. Kas sa ennamb surno künkaid ei olle läbbituhninud — ja mis sa leidsid — ja kelle luud nende sees maggavad, kas Eesti rahva või Warägi tontide? Kül sa ehk jo targa mehhe ramato luggesid — kondid ja ehted ja sõjja-riistad kõik on tontide oma. Europa põhjapoolsed rahvas ollivad küll kõik, ni paljo kui neid olli, meie makest surnoingamise-kohhaks väljaotsinud. Sina oleksid mees, kes jampsijale luavart võiks näidata" [168]). Siitki siis paistab läbi mõlema mehe ajaloolise huvi rahvuslik põhipüüd, mis sooviks näha, et arheoloogilised leiud kõneleksid e e s t i rahva minevikust, kuna taas sakslased neid võimalikult püüavad tembeldada germaanide omiks.

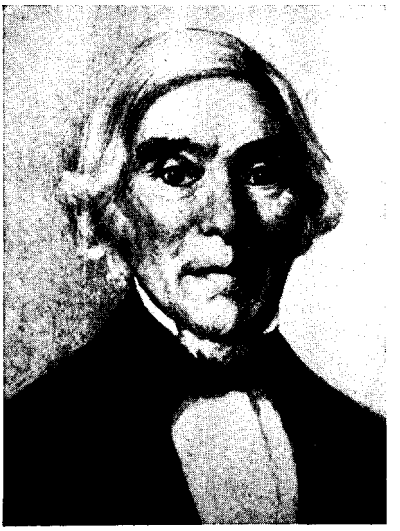
Kreutzwald vastab (17. V 1843), et ta tõesti on kalme lahti kaevand ja kavatseb kirjutada „kodumaa loodusloo" eriti neist lõuna „rändlindudest", kes veeuputusest kuni esimese sajandini p. Kr. Baltimaile pesitsema tulnud ja oma asju siia jätnud. Ja ühes järgmises kirjas (5. VI) manab ta „Saksamaa kapsa pead" (s. o. Kohl'i), kes „jampsib ommas ramatudes ni veidraid temposid, meie rahvast ja nende ellovisist, et vihha ja äbbi sedda luggedes. Mis sa arvad, kui korra sahha kätte võttan ja sedda mulle läbbi ja läbbi tunnetud põldo ueste kündma akkan, mis meie maa põldudel kasvab? — Kas teie kirja ja kele koggodus säherdust nõu heaks kidab või mitte? meie rahva kombed, ellamise prugid ja ellamise visid tõttelikkult üllespandud andvad paljo kennamad mali, kui kapsa-pea ramatus on. Kirjuta mulle aega möda, mis sinna sest asjast mõtled!" — Nii siis ärritavad eriti võõraste mitteasjatundlikud ja eesti rahvast liiga halvas valguses näitavad teosed Kreutzwaldis ikka elavamat tahet, oma rahvast tutvustada tema õigemast ja paremast küljest. Sellegi püüdega seletub nii mõndagi ta hilisemas rahvaluule väljaandmises ja kasustuses, pääle muu ehk ka võimalikult rohke folkloristliku ja etnograafilise materjali kuhjamise püüd „Kalevipoega".

„Laulmine", mille alustamisest ülal Faehlmann räägib, tähendab igatahes üldse kirjandusega ja mitte eriliselt luulega teotsemist, nagu esmalt võiks arvata; samuti Kreutzwaldi vastus (17. V 1843): „Mul on, vennike, mõnni kaunis laulo luggo

[168]) Kõnesolev teos on: J. G. Kohl, Die deutsch-russischen Ostseeprovinzen, 1841.

pea ajus varjul, agga ei olle aega laulo ülleskirjutada." Ometi vähe aega hiljemini, samal suvel saadab ta ka mõned rahvalaulud ÕES-ile ja lisab: „Minu vähese priiaja tööst tulevad siin kaasa mõnede eesti rahvalaulude ebaõnnestund tõlked, mis, kuigi puudulikud ja igas suhtes nurjund, vahest teatava keelelise huvitavusega võiksid olla".

Edasi ei kõnelda sõprade kirjavahetuses jälle midagi rahvaluulest. 1844. a. sügisel peatub Lönnrot läbi nälgiva Eesti rännates mõned nädalad ka Tartus ja võtab osa ühest ÕES-i koosolekust [169]). Faehlmann kirjutab temast Kreutzwaldile (24. IX) ja palub teda Võrus vastu võtta, seejuures tarviliseks pidades juurde lisada: „Sa tunned ju teda kui „Kalevala" kogujat ja väljaandjat?" Kreutzwaldi vastuse järgi (2. X) on ta Lönnrotiga võind koos olla (24. IX) ainult paar tundi; ta olevat seda küll rohkem tahtnud, „agga kütkega ma ei võind tedda kinni piddada" [170]). Nii said mõlemad eeposeloojad tol korral küll vist vaevalt teineteisele midagi asjalikumat kõnelda. Ainult teatavaks ergutuseks ehk oli see isiklik tundmaõppimine ometi, vähemalt Faehlmannile, virgutades omaltki poolt huvi rahvalaulude ja juba nagu unevusse jäänd eesti eepose mõtte vastu. Enne jõulu (22. XII 1844) on Kreutzwald olnud Tartus ja nähtavasti siis on sõbrad kõnelnud ka Kalevipojast, ühtlasi Kreutzwaldi uuest tuttavast, teener Märt Mohn'ist, kes teadvat palju vanu lugusid. Seda võime järeldada Faehlmanni meeldetuletusest varsti pärast seda (29. XII 1844): „Ärra sa vennike unnusta, mis sa mulle kallevipoea luggudest lubbasid. Agga küssi

Joon. 8. Elias Lönnrot, „Kalevala" koostaja (1802—1884).

[169]) Inl. 1844, vg. 516.

[170]) Vt. sama külaskäigu mälestus ka Kr-i kirjas Schultz-Bertramile 17. I 1874; vrd. Elias Lönnrotin matkat II. Helsinki 1902.

ka, ehk vanna mees ka mõnnusaid laulusid mõistab. Lubbasid mulle sõa laulo: ehhitasin ella venda — minno ella vennakene; kes tõi sõa sõnnumeid etc. Ehk teab ka laulo: saksad läksid Saksamaale — omma pattu õnnistama."

Ja siis 6. aprillil 1845 saadab Kreutzwald talle midagi, mille puhul selgelt näeme mõlema mehe muinsusromantilist suhtumist ja selle ideaali. See on hiljemini ka Neusi kogus (nr. 40 A) ilmund „Die Tage der Vorzeit" — kogu oma laadilt nii iseäralik ja problemaatiline, et seda siingi peame ligemalt vaatlema.

Wāna aeg olli vaeno aega,
Pina aega pikkaline,
Ohto aega ohhakine,
Orjavitsne orma-aega,
Kurnetav ning kurba aega!
Vaeno vaimud meid vaevasid,
Pappi paterid painasid,
Rüütli rüstava risusid,
Rövisivad rövelida,
Mõrrasid mõrtsuka mõegad!
Rootsi roosk olli rooste-kaste,
Saksa sahk olli sappi-rakku,
Kaarnad kandsid katko kakku,
Nülge näkkid nälja nappi.
Põlve põld olli Saksa toito,
Sötis-ma piddi meida söötma,
Kañarpik meid kasvatama,
Agganik meid avvitama.
Kümnes kisti nende küsi,
Kohto ossa nende kotti,
Rahha koppik nende kukru.
Risti-issa rikkust ripsis,
Napsatas naudi navvilta,
Putus pühha-ie puussa,
Algas armo-ie allikasse:
Tapper tabbas Tara tamme,
Kirves Kiru-ie kiddura!
Odda ots olli okkaline,
Territatud mõega terra,
Vibbo nolike nobeda!
Kulla vend, mul vennikene,
Kallis peigo, kaunikene!
Ruttake Runale ruttusta,
Ratsul raudase rahvale,
Tuhkro turjal Turja-male,
Võigu võimul Võido-male.
Kül tulleb Somest suggulane,
Sare mees meil sarnaline,
Abbi-mesi Harjo-maalta,
Vissa-mesi Virro-maalta.
Virro vikkati vihhane,
Harjo ahhingid äggedad,
Hio kilid kiusalikkud,
Turja-ma turad tuggevad.
Kilp agga kindel kili vasto,
Ahmas ahhingi äggeda,
Oimas odda okkalise,
Takkistas tapperi terrase,
Vingutas vikkase[te] vihhase,
Tuseldas turad tuggevad ...
... Pakko urka paggenesin;
Katko tahha tagganesin;
Palve paelo palmitasin,
Ohkamisi ohverdasin,
Suigumisi suitsetasin,
Sovimisi sossitasin.
Veñelane, vennikene,
Kaela leikja, karrokene,
Akkas Kõeru kõrvetama,
Viskas virmla Virrussa,
Põlletaja Põltsa-male,
Villetsuse Villandisse.
Se'p olle külla küttis-suitsu,
Se on sõa sörva-suitsu,
Ahtra ohhervarre auro,
Lahhingi Laritsa-suitsu,
Põllend linna põua-suitsu!
Risti-issa risutaja,
Nimme niña-nisutaja,
Pañi painaja parmaste,
Tappija Tara-ie taossa.
Sakslane, salla ussi,

Sissalikko silleda,
Ikkestas meid orja ikke,
Raud-roma rakkeessa.
Egga se olle ehha-puña:
Se on vaeno tulle-puña,
Mässamise-mängi puña,
Vennakeste verre-puña,
Mis on taevas tarretanud,
Pilved pillul pallistanud.
Ehha-täht sai ehmatama,
Koido-täht sai kohkunema,
Ku palgegi kahvatama.

Seisame esmalt tõelises hämmingus selle laulu ja veel enam tema saatekirja ees. Igaüks, kes tunneb eesti muid rahvalaule ja nende stiili, ütleb otsekohe, et siin e i s a a olla tegemist ehtsa, traditsionaalse rahvalauluga. Ajalooliselt orienteeritud ainekäsitlus üldse, üksikasjaline kujutlus eesti muistsest vabadusvõitlusest ja ristiusu tulekust, Taara hiie maharaiumisest, Soomest ja Saarest abi kutsumisest, lahingu kaotusest rüütlite parema relvastuse tõttu, eestlaste laialipõgenemisest, venelaste röövkäigust, rahva orjastusest ristijate poolt, mässude tulekumast — see on ju terviklik, ballaadistatud k o n s p e k t k o g u e e s t i r a h v a a j a l o o s t, sellisena küllalt süstemaatiline, kuigi (nagu tahtlikult) katkendlikul ja (nagu ossianlikult) ebamäärasel kujul. Kogu see temaatika ning selle käsitlusviis on täiesti võõras muile eesti rahvalauludele, välja arvatud ainult mõned üksikud pildid ja laused (nii „See pole küla kütissuitsu" jne., samuti lõpus selle jätk „Ega see ole eha puna" jj., võib-olla ka mõni teine värss).

Veel kindlamini kõneleb selle laulu traditsionaalsuse vastu ta sõnastusstiili analüüs. Puutub silma eriti hulk rahvalaulu stiilile oluliselt võõraid, mõisteid väga julgelt ühendavaid pilte ja metafoore, sageli tunduvalt abstraktse mõttekäigu produkte (näit. „V a e n o v a i m u d meid vaevasid", „Rootsi r o o s k o l l i r o o s t e - k a s t e, Saksa s a h k o l l i s a p p i - r a k k u", „Võigu v õ i m u l Võido-male", isegi selline abstraktne veidrus kui „Nime nina-nisutaja" jms.). Näib, nagu oleks alliteratsioonitaotlus enne kõike juhtind mõtet, palju hoolimatumalt kui rahvalaulus. Edasi on siinne keel ka halvasti säilind pärimuslaulu kohta ikkagi liiga vigane, mitte ainult üksikuis oma mõtte kaotand kohis, vaid ka mujal, kus nagu ei saagi oletada kord teist, õigemat vormi (näit. „Rüütli rüüst a v a risusid, Rövisivad rövel i d a" jms.). Kõnelemata värsimõõdust, kus pärimuslaulu kohta on trohheus siiski juba liiga tampiv, kuigi seda parandavad mõned pärimusehtsad värsid.

Teiselt poolt teeb ometi viis, kuidas Kreutzwald oma nii lähedale sõbrale kui Faehlmann seletab laulu saamist ja selles esine-

vaid tumedaid kohti, väga raskeks arvamise, nagu oleks siin tegemist ainult müstifikatsiooniga. Juba tema teated laulu algupära kohta on õige üksikasjalised — ja keerukad. See olevat saadud Märt Mohni kodukihelkonnast Laiuselt, et ta aga ettekandjal olnud meeles väga puudulikult, saadetud see Kreutzwaldi palvel temale tagantjärele ettekandja kodukohast Simunast. Nii langeb siis laulu ebapärimuslikkuste eest vastutus mitmele isikule ega ole kerge neist igaühe osa kindlaks määrata. Seda enam, et Kreutzwaldi järgi olevat ka laulu algallikas teada ja täitsa erakordne. Laul olevat nimelt katke eesti rahva nn. saagalauludest (ein Bruchstück aus den sogenannten Sagengesängen d. Estn. Volkes); selle olevat käesoleva sajandi alguses laulnud keegi rändav (õigemini kerjav) laulikrauk, kes nime all „vanna laulik" ehk „Rootsi-rütel" olnud tuntud kogu Virumaal. „Pilt sellest rauklikust laulikust (greisen Sänger) elab küll veel minu kõige varasemais noorusmälestusis, aga tema lauludest pole minu mälu midagi alles hoidnud." Samast raugast, kes olevat kõrges vanaduses surnud a. 1812 või 1813, kõneleb Kreutzwaldi andmeil ka Neus oma kogu eessõnas [170a]) kui eesti viimsest „päris laulikust" (eigentlicher Sänger), kes mööda maad kandlega ümber käis. Ta olevat põlvnenud vabadest eestlastest (von den freien Ehsten in Saximois in Wierland), „teiste andmeil olnud ta keegi rootsi alamohvitser, kel aga kindlat kodukohta polnud". „Nimetuse all „vanna laulumees" olnud ta üldtuntud, igal pool austatud ja väga oodatud külaline."

Sellest mälestusest ongi teatava aluse saand arvamine, et ka Eestis on varemalt olnud oma elukutselised laulikud, „bardid" või „minstrelid", nagu neid mäletati ja neist vaimustatud oldi Inglismaal, Saksas j. m. On iseloomustav küllalt, et ka Kreutzwald ise just seda inglise nimetust tarvitab eestigi lauliku kohta [171]).

Mis puutub kõnealusesse „Rootsi rüütlisse", võis see muidugi olla üsna reaalne, aga ometi juhuslik või erandlik nähtus. Rahvalaule oskavaid taate leidub Eestis ju veel praegugi ning ei tarvitse veel olla mingi märk elukutselisest „bardiseisusest", kui keegi neist (vana sõjamees?) hulkudes püüab oma kerjaleiba tasuda

[170a]) Neus, EV, lk. XIII.

[171]) Käsikirjalises Kr. kogus „E. Volkslieder", A, lk. 56: „Von dem alten Minstrel gesungen". Samuti VGEG II, 2, lk. 46: „Wo war die Wiege des letzten Minstrels?".

mõne looga. Kas võiksime aga arvata, et see võib-olla natuke kirjateelgi haridust saand rauk oleks võind juba umbes sajandi vahetusel luua tolle „ajaloolise laulu", nagu see esineb Kreutzwaldil? Kas pidi temagi olema lugend Merkelit või mõnd muud ajaloolist ülevaadet, võib-olla koguni Ossiani? Miks ei, ega ole ju absoluutset võimatust ees ehk niisuguselgi oletusel — k u i me ei tunneks umbes samasuguses stiilis muidki laule Kreutzwaldi — ja ainult tema — teistes paberites, kui me ei tunneks näit. samas Neusi kogus sama numbri all (40 B) toodud lahingukomandot („Odda mehhed otsa peale"), mis nagu rusikas silmale passib eelmises laulus puuduva lahingukirjelduse kohale. Jah, me võiksime oletada veel paljugi, kui mitte eelmainitud stiili ebarahvapärasused ei korduks väga tunnuslikult ka „Kalevipojas", kui ei leiduks isegi nii kreutzwald'likke väljendeid nagu „Pilved pillul pallistanud" jt. Nüüd aga jääb püsima igatahes palju suurem tõenäosus selle poolt, et Kreutzwald, kõigest hoolimata, ka siin on tugevasti ise juures olnud, kuigi saades rahvalt mingid õige segasekujulised, kuid palju lihtsama sõjalaulu katked ja ehk ka mõned sakste manamise värsid.

Nii või teisiti, olgu Laiuselt saadud pärimusvärsside (või ka improvisatsioonide?) hulk suurem või vähem, t e a t a v rahvalik alus näikse sel laulul ju olnud, samuti mingi kauge, lapsepõlveaegne kuuldus rändavast „vanast laulumehest". Ajajärgu läänepoolseil kirjanduslikel mõjudel omandas see kuju Kreutzwaldil nagu iseendast kelti-germaani muistse bardi pateetilis-heroilise tegumoe ja sellekohaselt näis olevat vaja ümber kujundada ka tema ja temasarnaste laulud. Oli ju samasugust „pagu-urkasse" põgenend eestlast muinsust-mälestleva Ossianina kujutand juba Merkel. Kreutzwald ise oli näind umbes samasuguse lauliktaadina oma noorussõpra Toa-Jaagupit, oli ise eestistand ka rändlaulikut heroiseeriva Goethe uhke ballaadi („Der Sänger").

Nii valmib tõelisest rahvalaulude „minast" noorusmälestuste ja eriti aja eeskujude mõjul selle „vana lauliku" kuju, keda kuuleme „Kalevipoja" sissejuhatustes, kellele püüdis Kreutzwald end sisse tunda ja kelle stiili ta tarvitas kogu oma töö ulatuses. „Vana aeg olli vaeno aega" o n e s i m e n e (kindlasti dateeritav) e e l a s t e „K a l e v i p o j a" v ä r s i s t u s e l e.

On küllalt iseloomustav kogu selle ajajärgu ning Kreutzwaldi m e h e l i k - h e r o i l i s e rahvaluule harrastustele, et nii siis ta otsitavad ja mälestatavad rahvaluule allikadki on olnud kõik

mehed, ja seejuures isegi juba germaani kultuuri erakordse mõju alt, olles sakste teenrid või isegi segase päritoluga: Kotleb, Toa-Jaakob, Rootsi-rüütel, Märt Mohn. Olgugi et eesti tõelise rahvalaulu päälauljaina mainivad juba Hupel ja Neus naisi, ei t a h e t u d seda uskuda, sest et väliseeskujude, ajajärgu maitse ning sotsiaal-rahvuslikkude vajaduste mõjul o o d a t i ja o t s i t i mehist vägilasluulet, eriti ajaloo- ja mütoloogia-luulendust. „Päris rahvalaulikuid ei ole nüüd enam", seletas endale asja ka muidu nii objektiivne Neus, mõteldes pärislaulikutega kunagi varemalt eland mehi [172]) nagu „Rootsi-rüütel".

Ja Faehlmann on muidugi samal arvamisel. Alles nüüd on Kreutzwald tema arvates leidnud õige kullatüki. Ta kirjutab 20. IV 1845: „Minu soojem tänu toreda rahvalaulu eest. Nii pole ma veel ühegi läbi olnud üllatatud ja võlutud. See väärib põhjalikku kommentaari." Ja ta õhutab selle ühist väljatöötust ning avaldamist „Verhandlungen'ides".

Üks soovpilt on seoses teisega. Eks vääri tähelepanu ka Kreutzwaldi teine arvamine (6. IV 1845): „Ilmselt kuulub see laul nende hulka, mida rahvas iga võõra eest hoiab". See on ju sama vaade, mille esitas Faehlmann oma müütide sissejuhatustes. Osalt õigustatultki laskis see nii teisi kui ka neid „väljatöötajaid" endid uskuda, et rahva suus tõeliselt veel leidub sakslastele mitte-tuntud laule — ja küllap siis eriti rahvuslik-ajaloolise sisuga.

§ 23. Setumaa — Eesti Karjala?

1846. aastast pääle näib Kreutzwaldi huvi rahvaluule vastu elavamaks muutuvat, võib-olla ka tähelepanu tõttu, mis Faehlmanni muistendid on äratand. Kruse „Urgeschichte des estnischen Volksstammes" oli rikkund Faehlmanni isaõigust, trükkides ära suure osa ÕES-le esitatud Kalevipoja-saagast. See (kui ka eksitused eesti materjali edasiandmises) kihutab omalt poolt mõlemaid mehi oma korjamis- ja avaldamistööga tõttama. Kreutzwald kirjutab Faehlmannile (13. XI 1846) pärast Kruse raamatu täielikku mahategemist: „Südamliku kahetsusega olen ma sinu hiiglapoja «sissikonna tükkid» leidnud selles kääbusepasteedis. See tuleb, armas sõber, sellest, kui me ise oma laule mitte aegsasti küllalt maailma ei saada. Need varastatakse meie tagant ahvitalutajate poolt (von Affenführern) ja näidatakse neid hil-

[172]) Neus, EV, lk. XIII.

jemini nende looma-aias kalli raha eest rahvale, kusjuures Hanswurst neid omas maneeris välja kutsub. Hiilgav rasvatilk (das glänzende Fettauge) — Koit ja Ämarik — on vaevalt nähtav sel lahjal haigemajasupil." Ja edasi palub ta Faehlmanni originaali: „Ole nii lahke ja saada mulle parajal juhusel oma Kalevipoeg, mida ma ei taha rüüstata (plündern), vaid tagasi saata ühes mulle tuntud katkete ja teisenditega. Üks uus allikas on mulle praegu avanend, kust ma mõne tilga Kalevipoja jaoks võin ammutada."

Aga alles 1847. aastal tõuseb rahvaluule mõlema mehe kirjavahetuses juba sagedaks aineks. Faehlmann on Kreutzwaldi rändavast laulikraugast kõnelnud ka Tartu seltskonnas ja äratand sääl suurt huvi — kui ka kahtlust. Ta palub Kreutzwaldilt selle üle ligemaid teateid (14. VI), mida see aga endal praegu ei ütle olevat (14. VII). Selle eest aga saadab ta uue vihu rahvalaule ja palub omalt poolt endale saata Schlegel'i reisukirjeldise ning Rosenplänter'i „Beiträge'dest" need osad, mis sisaldavad rahvalaule. Näeme siis alles nüüd Kreutzwaldi hakkavat taotlema põhjalikumat ülevaadet sel alal ja võtma asja tõsisemalt.

Selleks on ka muid välispõhjusi. Eestimaa Kirjanduslik Selts, kus luuletajainnuga ja teadlaseharidusega Neus püsivalt õhutas huvi rahvaluule vastu, kavatses juba tükk aega välja anda esindavat eesti rahvalaulude kogu. Ja et Neus ise (ja tema teised sakslasist kaaslased) eesti rahvalaulude keelest küllalt jagu ei saa, pöördub ta 1847 (26. V) Kreutzwaldi poole abipalvega. Viimane osutab mõnele tema veale, ja et Neus antud nõu tänuga vastu võtab, loobub Kreutzwald seekord oma tavalisest skeptilis-iroonilisest suhtumisest sakslasist kirjameestesse; seda enam, et Eestimaa Kirjanduslik Selts valib tema oma kirjavahetajaks liikmeks. Ta kirjutab sellest Faehlmannile (14. VII 1847): „Kavatsetud eesti rahvalaulude väljaanne teeb Tallinna härradele päävalu, lauludel on enam sõnu kui Hupeli sõnaraamatus ja ka soome keelest ei saa alati abivägesid tuua, «sellepärast tahvad minno vaese mehhe adraga omma sööti ülles künda. Saab näha, mis sea tungerma sest saab»." Siit kajastub siis veelgi teatavat kahtlustust, kuid ometi on Kreutzwald ettepanekuga nõus, põhjendades seda „kahhe perre koeraks" hakkamist Faehlmannile lootusega, et tal nii võimalus avaneb tutvuda Knüpffer'i rikkaliku lauludekoguga. Ja et ÕES niikuinii rahvalaule välja ei andvat, hakkab ta saatma oma laule ka Tallinna.

Ühes üldise huvi tõusuga rahvalaulude vastu, senise müüdi- ja saaga-armastuse kõrval, tõmmatakse nii Kreutzwaldki uude, aktiivsemasse rahvalaulude kogumisse ja väljaandmisse eriti Tallinna ja Neusi läbi. Viimase folkloristlik haridus on palju suurem, ta kontakt Soome, Skandinaavia ning Lääne-Euroopaga mitmeti lähem, ta suhtumine rahvaluulesse palju teaduslikum. Pikapääle ei jäta see mõju avaldamata ka Kreutzwaldisse. Nagu nii tihti pärastki oli Tallinna modernselt lääne-euroopalisem ja Tartu konservatiivsem ning rahvuslikum. Seekord avaldus see ka Tallinna täpsemalt teaduslikus suhtumises rahvalaulude tekstisse, kuna Tartus ja Võrus nähtavasti selle täpsuse mõistestki palju vabamalt aru saadi. Kuid pääerivus oli muidugi tegelaste eneste rahvuses ja meelsuses.

Alles Neusi sellekohase palve pääle on Kreutzwald teind oma ligema tutvuse ka s e t u k e s t e lauludega, millel on hiljemas eeposeloomises olnud õige mitmesugune ning tähelepandav osa. Nagu ta ise ütleb, oli ta seni jagand arvamist, et setu laulud ei sisaldada pääle alatiste „lelo-lelo" korduste midagi tähelepanuväärset [173]).

„Ükskord omandatud eelarvuse võim ei lase meid tihti selgel päevalgi näha valgust ja seletab mitme haiglase meele öise igatsuse mineviku järgi." Seda suurem on nüüd ta ind, kui ta Neusi poolt palutud proove otsides 1847. a. suvel juba esimestest lauludest leiab „niisuguseid, mis pidid sütitama uudishimu ja kannustama tahet edasiuurimiseks" [174]). 4. augustil juba kirjutab ta Faehlmannile sellest kui „uuest allikast, mis lubab palju nii kvantitatiivselt kui kvalitatiivselt" ja mille „proove võib kõrvutada paremate Tallinnamaa lauludega". Faehlmanni ettepanekul püüab ta neid tõlkida, kuigi kaevates, et seejuures „tolm õitelt pudeneb", ja 20. oktoobril läkitab ta need proovid

[173]) VGEG II, 2, 44. Vrd. ka Neusi kirjad Kreutzwaldile 28. VI ja 13. VIII 1847, kust selgub, et siiski Kreutzwald on esmalt teatand Neusile setu laulude olemasolust. Alles siis Neus õhutab teda neid korjama, ja saanud esimesed näited, kiidab neid (gar merkwürdige Stücke) ning järeldabki kohe, et k a E e s t i s n a g u S o o m e s k i m a a i d a p o o l n e o s a o n s ä i l i t a n d e n a m m u i n a s l u u l e t. „Der Osten Ehstlands, das Wort im ursprünglichen Sinn genommen, bewahrt also die meisten poetischen und mythischen Schätze; denn nach Allem, was vorliegt, ist der Westen und Süden des Landes in besagter Hinsicht verflacht. Und ganz ähnlich ist es in Finnland" (13. VIII 1847).

[174]) VGEG II, 2, 44.

Tartu. Faehlmanni kaudu saab ta samal sügisel isegi ÕES-lt rahalist toetust „laulujahiks", millele lubab saata — oma „famuluse" Märdi umbes kümneks päevaks [175]).

1848. a. ilmund Verhandlungen'ide vihust leiamegi 5 setu laulu ühes tõlke ja pikema sissejuhatusega [176]).

Olnud varemalt setu laulude kohta nii skeptiline, läheb ta siin oma lootustes juba teise äärmusse.

Rahva enda viiteil, keele, kohanimede ja muu võrdluse põhjal oletab ta juba rahvalaulude rändamist ja sündi mujal, nimelt Soome lahe rannal. „Selle järgi tohiks laulude häll olla otsitav Alutagusel, ranna-Virumaal, Harju ja Lääne rannaelanikkude hulgas; sääl peaksid olema eland esimesed laulikud. Praegused laulusuhted rahvas ei või selle üle anda mingit õiget mõõdupuud, vaid küsitagu minevikku ja uuritagu, kuidas see on olnud kord, kui veel mingi vaimne orjus (geistige Verknechtung) ei aheldand laulikuid ega laule. Kus oli viimse eesti minstreli häll?"

Ja edasi: „Äsjamainitud kohasuhted ja kajastused vanadest saagadest on mind toond arvamisele, et hoolas laulude uurimine Pihkva eestlaste seas võiks anda vahest samasuguseid (ähnliche), kuigi vähem hiilgavaid tagajärgi, kui „Kalevala" laulude kogumine, mis olid Soomemaalt täitsa kadund, aga Karjalas edasi elasid karjala hõimrahva suus". Selles lootuses kinnitanud teda eriti setude suur konservatiivsus, mis, vaatamata „venne värki Jummala" kummardamisele, olevat ometi üllatava truudusega säilitand oma vana keele ja kultuuri.

Ilmselt on siingi soov ja lootus tõlgenduse isaks. Olles arvamisel, et laulud on Setumaale rännand Põhja-Eestist, ja nähes neis ühtlasi degenereerund jäänuseid ühekordseist väärtuslikumaist, s. o. mütoloogilis-ajaloolistest lauludest, oli ju peagu loomulik, et ta neid püüdis „restaureerida" mitte ainult Põhja-Eesti laulude murdesse, vaid ka sisuliselt lähendada nende arvatavale algkujule või õigemini algväärtusele. Nagu teised kaasaegsed, nii pole ju ka Kreutzwald sugugi vaimustatud eesti rahvalaulude enamikust. Siingi kaebab ta, kui raske

---

[175]) Kr. Faehlmannile 26. XI 1847. VGEG II, 2, lk. 51.

[176]) Mittheilung über Volkslieder bei den im Pleskauschen Gouvernement angesiedelten Esten, nebst einer Beilage mit Liederproben. VGEG II, 2, lk. 43—62.

olevat leida tähelepanuväärset (erheblich) laulu keskpärase suurest hulgast! Ja sama hinnang väljendub mitmeti mujal. „Julget hoogu ega luulelise vaimustuse kõrget lendu ei pea seega eesti rahvalauludelt ootama, samuti kui mitte peent ja valitud graatsiat", ütleb isegi nii kogumis-innuline Neus oma väljaande eessõnas, kuigi selle asemel rõhutades laulude omapärasust ja mitmekesisust. Isegi temale on suur osa laule „tunnistus rahva allalangend seisukorrast, ilma luulelise väärtuseta"; nende seas on vaid üksikud eksemplarid „tähelepandavad erandid". Mis ime siis, kui Kreutzwaldi-taoline rahvasõber püüdis kasustada kõiki abinõusid, et neisse maalähedastesse talupojalauludesse tuua vähegi „kõrget lendu" [177]). Tulemused? Juba siin esimeses setu laulude publikatsioonis märkame hulga jooni, mis ei või olla traditsionaalsed. Nii näit. esimese laulu algus:

Laulo poissi, laddus suga,
Viddevikula villula
Valvas ehha valgehella;
Mis seal kulis, kulutelli,
Kulutelli kulda keli!
Vaimud varjula varikusta
Tullid tulila tuhhinal
Kaste karmet korgotella
Uddo pillola pimmedas...

Niisama segases vormis jutustatakse edasi, kuidas need „vaimopoisid" ära heidutasid haldja ainsa tütre, kuidas tolle vanemad nutu põhjust pärivad ja seda kuuldes tröösti vad:

„Tüttar nori, ärra karda,
Kel'l ei kehha ei keela sind;
Kehhaga kelmid on kurjemad!
Neide eesta neitsikene!
Hoia, mis emalta pärrinud."

[177]) Vrd. samasugust rahvalaulude stiili lihtsuse halvastust Kr-il ka veel hiljemalt, nii kirjas Reinthal'ile 7. III 1859: „Es ist wahr, die Estnische Prosodie ist — wie die Nationallieder aller Völker — sehr einfach, sie zeigt nirgends einen erhabenen dichterischen Schwung". — Kõnelemata muidugi üksikute maakondade (Tartumaa, Kunda) laulude mahategemisest väga raskete sõnadega, näit. VGEG II, 2, 48 j.: Tartlased olevat oma pulmalauludes „aller poetischen Begabung bar und man thäte ihren Impromptus schreiendes Unrecht, wenn man sie mit dem Namen eines Verses oder Liedes beehren wollte".

Ja lõpp:

Tüttar agga ikki imelikult:
„Lähhem leppa lehhis poiga —
Risus, mis emalta pärrisin."

Hurda nii täielikes „Setukeste lauludes" ei leia me mingit vähegi otsekohest vastet käesolevale. Teiseks on niisugune vaimude omavahelise kokkupõrke laulundus eesti rahvaluulele üldse võõras, kolmandaks ning kõige selgemini kõneleb selle laulu ebaehtsusest ta sõnastus, värsi- ning lauseehitus.

Veel selgemini kui „Die Tage der Vorzeit" puhul näeme siingi Kreutzwaldi ümbertöötuse meetodit. Pääle haldjaid varitseva poisi muinandimotiivi on siin aluseks nähtavasti tuntud „korduslaulu" sündmustik, kus tütar väljal või metsas midagi kaotab, sellest kodus vanemaile kaebab ja need teda tröösti vad. (Kõige ligemad oleksid ehk setu tuntud „Tike laul" või ka veel laiem „Suisa suud" ja „Ehted kadund".) Selle puht-inimliku aine on Kreutzwald oma laulus müüdistand, tehes mõlemast tegelaspoolest müütilised kujud: „vaimopoisid" ja haldja pere. Viimaste eeskujuks on võind olla umbes sellelaadiliste olendite esinemine muis rahvalauludes (näit. „Kalmuneiu" toonelased) või ka lihtsalt rahvausus („polikud lomad koddota"). Nähtavasti on lisaks ainesse sisse toodud ka teatav õpetuselement, nimelt, et „kehatuid", s. o. vaime tarvis pole karta (küll kaunis dissonantsiline „rahvavalgustus" ühe haldja enda suus!). Mis puutub vormisse, siis on setukeelsete eeskujude asemel tarvitatud küll põhja-eesti rahvalaulude omale lähendatud keelt ning värsivormi, kuid seejuures esineb õige rohkesti eksimusi, udususi ja isikupärasusi, mis tavalise rahvalaulu stiili mulje kipuvad hävitama. Kogusummas on laul muidugi juurde võitnud tugevasti luulelist „švungi" — kuid vist ainult tolle aja maitse seisukohalt.

Nähtavasti mitte nii iseseisvalt, aga igatahes õige vabalt on rahvaluule elemente tarvitatud ka järgmistes siin avaldatud lauludes. Ja — võime kohe lisada — nii ka paljudes teistes Kreutzwaldi poolt ÕES-le ja Neusile saadetud setukeste lauludes, kuigi mitte alati nii silmapaistvalt.

Muidugi on äärmiselt raske igal juhul kindlaks teha sellise muutmise määra ja vahel isegi ta olemasolu. Kahtlemata on Kreutzwaldi kogus küllalt laule (pääasjaliselt küll Põhja-Eestist), mis on edasi antud täitsa rahvatruult, nagu seda võib otsustada teiste varemate ja hilisemate üleskirjutiste järgi. Et tei-

sed, eeskätt setu laulud tunduvad meile paiguti nii võõrad, võib johtuda tihti ka sellest, et neid ainult keeleliselt on püütud lähendada põhjapoolse Eesti lauludele, küll ilma suurema ilustuspüüdeta — aga seejuures ometi moonutades. Edasi võib juba ka rahvas endas esineda mitte üksi segatud keelevorme, vaid ka sisuliselt moonutatud teisendeid, eriti teisest keelepiirkonnast värskelt sisserännand lauludes. Iseendast pole ka sugugi võimatu, et Kreutzwald on tõesti taband mõne niisugusegi laulu, mis hiljemais üleskirjutistes üldse puudub, vaatamata viimaste rohkusele. Ja lõppeks on juhuslik laulu ettekandja nii kergesti võind muuta traditsionaalset laulukuju, sinna sisse tuua isegi uusi nimesid ja uusi aineid, püüdes vastu tulla korjaja usutlustele või juba tuntud soovidele. Rahvalaulu nii improviseerida pole oskajal ju raske; tihti on iga uus ettekanne eelmisest vähe erinev. Tunneme praegugi setu „lauluimäsid", kes üleskirjutaja soovil ja väikeste viidete juhil on kokku improviseerind terved mitmetuhande-värsilised eeposed (Anne Vabarn) [178]).

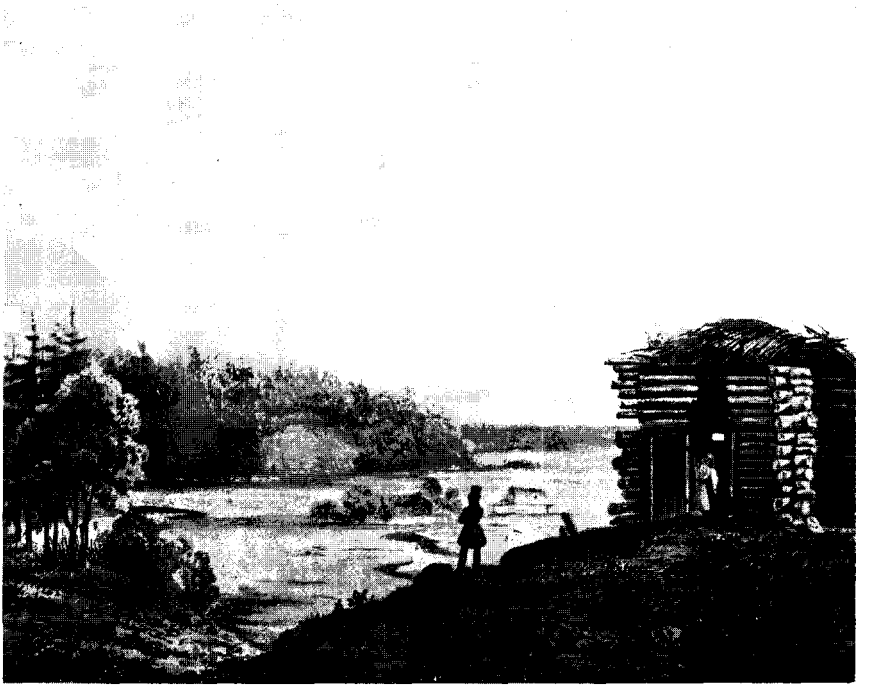
Nii on meil enamail juhtudel võimatu teada, just kelle fantaasias on sündind iga üksik traditsionaalset rahvalaulu moondav muutus. Kuid eriti stilistilisi seiku arvestades võime üldjoontes ometi aimata suuremaid moondusi ja ühtlasi tunda nendes Kreutzwaldi enda otsest või kaudset muutmistahet.

Õieti ju ei salga Kreutzwald seda isegi, vaid nõuaks seda koguni kõigilt eesti rahvalaulu esitajailt välismaailmale. Nii näit. oma viimses kirjas Faehlmannile (29. I 1850) arvustab ta õige teravalt Neusi äsjailmund rahvalauludekogu ja soovitab, et Faehlmann ise kirjutaks eesti lauludest midagi, mis „näeks neid loomulikumalt ja õigemini kui kuiv (dürre) eessõna Tallinna kogus". Kuigi ta endal ei ütle olevat „kõige vähemaidki teadmisi luules ega isegi tea, kui palju tõlkija võib tarvitada licentia poetica'id", arvab ta ometi ka tõlkes leidnud hulga moonutusi. „Mis kujutluse peavad saama võõrad, kes ei tunne eesti rahvast ega keelt, eesti luulest, kui neile seda esitatakse säherduste määrijate (Sudelköpfe) läbi! Ei halasta sina lauludele, on nad alatiseks kadund."

Ja edasi avaldab ta oma ideaali rahvalaulude väljaandest:

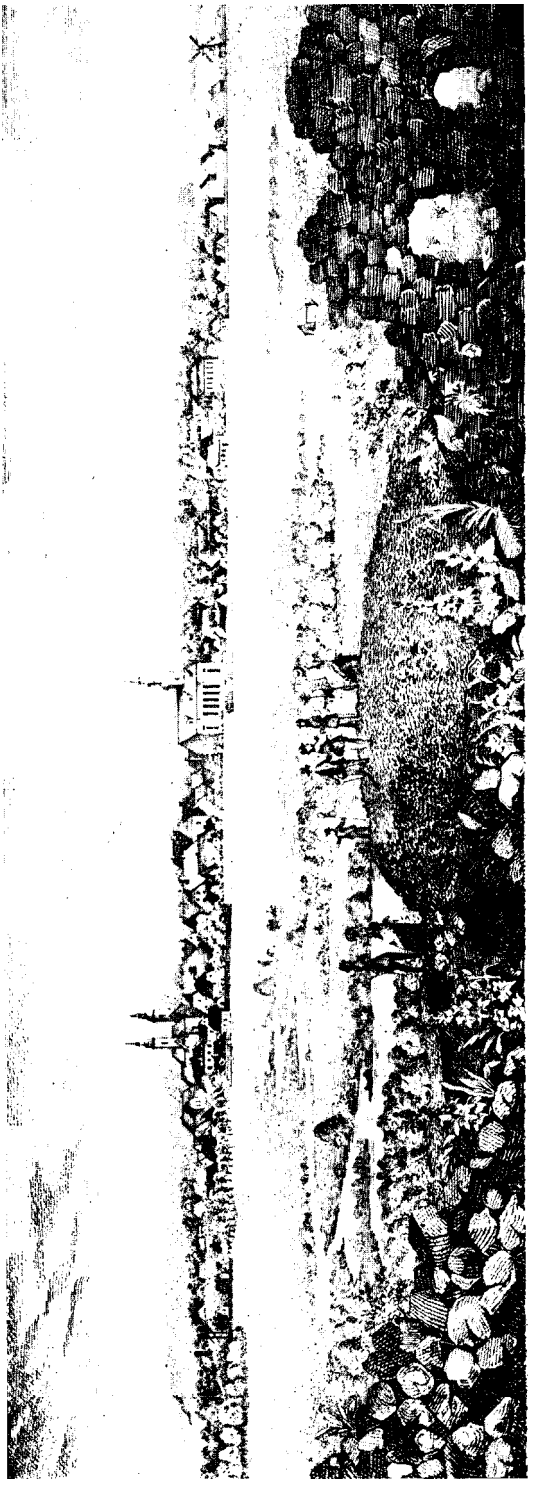
[178]) Vt. E. Kirj. 1928, nr. 1; ka Neusi kiri Kr-le 23. XI 1848, kust selgub, et Kreutzwald ise on öelnud mõnd oma setu laulu olevat setude improvisatsiooni.

Kalevipoja säng Ehaveres.
Fr. Schlater'i maal ÕES-i kogus.

Kääpa jõe sild.
Fr. Schlater'i maal ÕES-i kogus.

Võru XIX saj. keskel.

Kivitrükis antikvariaat „Baltikas", Tartus.

„Oleks keegi mõistja, vaimukas ja asjatundlik (verständiger, geistvoller u. sachverständiger) mees asund selle lauluvara juurde, mis oli kasustada Neusil, oleks ta kindlasti kõigepäält paljudest teisendeist esitand kõige toredamad ja üht teisega täiendand. Niisugusest katsest ei ole siin jälgegi, jah, mitmed teisendid on siin esitatud just nende puudulikus käsituses (mangelhaften Auffassung)."

Niisuguste täiendamis-põhimõtetega (mille järgi paiguti käis ka Lönnrot, aga küll teiste tulemustega) on siis Kreutzwald toimind vähemalt enda kogutud ja avaldatud lauludes. Ja nii peame siin, nagu Faehlmannigi puhul, ometi nägema eeskätt teatavat kompromissi tolleaegse puuduliku täpsusemõiste ja teadliku või alateadliku rahvuslik-esteetilise tendentsi vahel, enam kui teadlikku ja suuremal määral „eba-ausat võltsimist", kuigi nii sündind objektiivsed erivused ehtsa rahvalauluga meie praegust kriitikatunnet näivad sundivat tarvitama viimast väljendist.

Eriti setu „lauluallika" leidmine ja sellega ühendatud võimalused, saavutada Eestis ehk osaltki umbes neid tulemusi, mida saavutas Lönnrot Soomes, on tõstnud Kreutzwaldi huvi rahvaluule vastu, kuid ühtlasi pannud liikuma ka ta „ümbertöötamise" fantaasia ja aktiivsuse. Seda enam, et siin oli tegemist tema isikliku leiuga ja folkloristliku uudismaaga.

Ta palub ÕES-ilt toetust setu laulude korjamisreisuks (M. Mohni kaudu?), kuid nähtavasti ei saa seda[179]), küll aga pääseb ta Peterburi Teaduste Akadeemia toetusel 1849. aastal Setusse, kus kogub statistilis-etnograafilisi andmeid Köppen'i atlase jaoks[180]). Muidugi ei jäta ta seda kasustamata ka folkloristlikes huvides: „Viimasel nädalal matkasin kaks päeva Pihkva eestlaste külades", kirjutab ta Faehlmannile 1. VIII 1849, „tõin kaasa ka paar kamalutäit laule, pääasi aga on, nüüd tunnen kõik allikad, olen sõlmind tutvusi lauljatega ja võin neid varandusi tarvitada, nagu tahan".

Oma ameti takistuste tõttu pole Kreutzwald ometi siit varaaidast saand palju ise ammutada; suurem jagu ta setu lauludest (üle poole saja) on saadud teistelt. Ja just viimased on rahva-

[179]) VGEG II, 4, 51; Inland 1848, vg. 436.

[180]) Vrd. Bulletin historico-philologique de l'Acad. des Sc. à St.-Pétersb. VI, lk. 287. Vrd. ka Kreutzwaldi kirjad Köppen'ile EKlA-s.

ehtsad, kuna Kreutzwaldi enda ülestähendised on peagu kõik moonutatud [181]). Mis puutub Kalevipoega, siis tunnistab Kreutzwald ise [182]), et ta on Setus kuulnud sellest ainult nime — nähtavasti siis umbes samades lauludes, mida tunneme ka mujalt (ehk Kalevipoja asemel küll „Kalevine poisikene") — ja ainult ühelt jutustajalt ka paar seiklust.

Kokku võttes Kreutzwaldi rahvalauluharrastuse tulemusi peab ütlema, et neist on folkloristlikult kui ka esteetiliselt kõige väärtuslikumad 1820-ndail aastail korjatud ja teiste kaudu saadud laulud. Eriti nende tõttu on see kokku ligi pooltuhat numbrit [183]) sisaldav kogu siiski oma aja üks kõige väärtuslikumaid, kus leidub häid näiteid enam-vähem kõigist meie tähtsamaist laulurühmadest. Mida enam ligineme „Kalevipoja" koostamisajale, seda rohkem hakkab nendega liituma ikka vabamaid „ümbertöötusi", mis sageli võtavad päris iseseisvate ballaadide ilme [184]).

Kui näit. võrdleme Neusi kogus „Estnische Volkslieder" trükitud Kreutzwaldilt saadud laule nende nähtavate või umbes aimatavate vastetega teistes kirjapanekuis, võime õige mitmes märkida sihikindlat arhaiseerimist ajalooliste ja müütiliste ainete või nimede sissetoomisega või vastava ümbertähendustusega (näit. „Lempiti" nimi nr-is 115, vt. ka nr-id 1, 11, 74 C, 91, 92 A, 93). Samuti on silmapaistev püüd heroiseerida, laulude naiselist kujutust ja tooni muuta vähegi dünaamilis-pateetilisemaks, eriti üheskoos sõjaliste ainetega. Keele tahtliku

---

[181]) EKIA, Kreutzwald IV, näit. vihus 2, 3, 5, 16, 17 jm.; vihk 18 ja 21 seevastu on teiste kirjutatud ja enam-vähem rahvaehtne.

[182]) Kirjas Lönnrotile 20. II 1851; vt. Virittäja 1899, lk. 11.

[183]) Täpsemat numbrite arvu anda on raske juba sellepärast, et kogus leidub ka mitmeid dublette ja ühe laulu osade kasustamist ka teises. Samuti on raske täpselt ütelda, millised laulud on siia juurde tulnud pärast „Kp-ja" koostust, kuigi neid on tõenäoliselt üsna vähe. Küll on aga uusi laule sisse kantud veel 1850-ndail aastail.

[184]) Nii koosnevad mõned vihud (näit. 14, 16, 19) täiesti ainult sellistest, kuid osa neist on kindlasti hilisemat algupära. Viimaksmainitus, 19. vihus on värsistatud kogu Faehlmanni Silluliste juures käimise ja Endla järve lugu päälkirja all „Luusikäik", mis osaliselt vastab „Kp-ja" „Esiandeks" I laulu värssidele 267—805, kuid on sellest palju lühem (208 r. contra 597 r.) ning kogu esitusviisilt veel palju lähemal oma proosa-eeskujule. Võiks siis arvata, et see on vanim vorm; kuid ta leidub paberil, mille teisel poolel on kiri daatumiga 1878!

arhaiseerimise, vanade pikemate lõppude järeleaimuse kõrval on aga palju enam tunda ka sõnastusstiili moderniseerimist (nagu näit. pikem ja raskem lause-ehitus, haruldased kõrvallaused, ebarahvalikult uueaegne kujukeel j. m.).

Nagu öeldud, on muutusi võimatu jälgida täpselt ja sageli peab siin naalduma vahel ainult eraldavale stiilitundele. Aga õige umbkaudse arvestuse järgi võiksime öelda, et Kreutzwaldi poolt Neusi kogus publitseeritud laulude umbes 80-st teisendist tunduvad päris ehtsaina vaevalt pooled, olles seejuures päälegi lühemad ja vähem tähtsad. Kõigis teistes on tunda „parandusi", kas siis mõne üksiku rea või mõne osa või kogu laulugi ümberseletusena või koguni lisandina ja uusvärsistisena. Umbes üks viiendik (ehk 11—15 teisendit) [185]) on lauludena kahtlast algupära, kuigi ka nende elementidest on suurim osa kindlasti rahvapärane. Veel teravamalt torkab see silma Kreutzwaldi ja Neusi ühiselt avaldatud kogus „Mythische und Magische Lieder der Esthen", kus peagu kõik laulud on Kreutzwaldilt — ja tihti tervikuliselt argipäevastest ümbertähendustatud müütilisteks.

Kas pidi siis ainult see olema selle Tartu-Võru rahvusluse tulemus? Kõigi teiste Neusi kogus esinevate korjajate laulud on enam-vähem ehtsad ning teaduslikult usaldatavad, ainult mitte Kreutzwaldi omad! Ja just tema poole nimelt pöörduti kui ainsa eestlasest folkloristi ja autoriteedi poole!

Aga kui sel „parandamis"-soovil ja ekslikel vaateil siin ongi ainult negatiivsed tagajärjed teaduslikult seisukohalt, on neil ometi oluline kirjanduslooline tähendus. See rahvaluule ja rahvalauludega nii vabalt ümber käia lubav vaade, usk ja harjumus neid nõndaviisi „ümber töötada" oli tähtsam alus, mis lubas Kreutzwaldi hiljemini asuda ka nii hulljulgele „Kalevipoja" värsikujulisele „restaureerimisele". Siin väljakujunend pool-rahvalaululine, pool-kunstlik stiil, arhaiseeritud ja heroiseeritud elutundelt, moderniseeritud keelelt, nii hää-halb kui ta oligi, sai ometi ka „Kalevipoja" stiiliks, vähemalt selle algatuseks, milleta palju raskem oleks olnud eeposeks sulatada nii väljakujunemata rahvasaaga ja nii vähe-eepiline rahvalaul. Nii põhimõtteliselt, sisuliselt kui ka vormiliselt oli selline tegelemine rahvalauludega

[185]) Näit. Neusi kogus nr-id. 1, 11, 32, 41, 51 B, 56 A, 74 C, 91, 92 A, 93, 115.

siis ometi „Kalevipoja“ tähtsaim eelkool, eelharjutus, milleta oleks eepos võib-olla üldse jäänd sündimata.

Ka siin on sarnasus Lönnroti varema teisendeid-täiendava tegevusega ilmne. Ainult viimane ei tarvitsendki omi laule nii „maskuliinistada“.

Eraldi läänelis-võõrapäraste päälinnade rahvaluuleharrastusest kihutas mõlemaid väikelinlasi nende rahvaarmastus taotlema oma väljaannetes ka rahvuslik-kunstilisi mõjumis-eesmärke. Ainult toimis kumbki vastavas ümbertöötuses oma ainete, ettevalmistuse ja võimete kohaselt: Lönnrot rikutud ja seginend rahvateisendeid vahel ligemalegi tuues tõelise rahvalaulu üldlaadile, Kreutzwald aga sest veel enam eemaldudes. Ka siin läksid tema „õilmed juba tuppes kiduriks“. Kuid moondunultki kasvasid nad edasi — omas laadis.

See Tallinna vaimu ja Tartu-Võru vaimu vaheline, s. o. ainultteadusliku ja rahvuslik-kunstilise rahvaluuleharrastuse vaheline vastuolu kestab, nagu näeme, läbi kogu Kreutzwaldi tegevuse [186]). Kompromiss, millega ta sest tahtis üle saada, toob kaasa ühe ta pääteosegi suurima teadusliku kui ka kunstilise nõrkuse. Kuid antud oludes vahest ometi ka ta suurima rahvuskultuurilise vooruse.

§ 24. Isiklikke ja teaduslikke eeldusi.

Enne kui minna üle teose sünni üksikasjalisemale vaatlusele, peame selgitama ka autori mõningaid üldisemaid eeldusi „Kalevipoja“ loomiseks, sest ilma nendeta vaevalt võiksime mõista selle ilme kujunemist.

Näeme teda selle sõbralt pärandatud ülesande vastuvõtmise ja täitmise ajal juba vananeva, oma viiekümnendaisse aastaisse astuva mehena. Ta on pisikese maakonnalinna ametlik arst, vähese palga, kuid (võrreldes näit. Lönnrotiga) küllaltki suure töökohustusega, eriti haiguste hoo-aegadel. Tihti kuuleme ta kaebusi töö masendavast paljusest, mis väsitab ja tuimendab teda „kui veolooma“. Kirjatööde jaoks jäävad vaid juhuslikud puhkeajad (nähtavasti on viimaseid kõige enam sügiseil) ning ööd; neid tuleb sageli teha tõtates, „otsekui sadulas“ või isegi haigena [187]). Mõnigi päälisskaudsus ja viimistlematus eeposes võib olla seletatav ka sellega [188]).

Võrdlemisi tihti juba kuuleme ka arsti enda haigustest, reumast, pala-

[186]) Allpool näeme, kuidas „Kalevipojagi“ puhul Kreutzwaldile ligemal seisavad Tartu mehed, kuna just põhja-eestimaalased (Ahrens, Pabst) ette heidavad ta „luulelisi vabadusi“ ja Neus ikka jälle soovitab vähemalt eepose lõppu lisada ehtsad rahvateisendid (kirjad Kr-ile 8. XI 1850, 9. I 1851, 24. III 1854, 8. VI 1857).

[187]) Vrd. Kr. Ahlqvist'ile a. 1865, daatumita kiri, milles Kr. ütleb kõik oma teosed olevat öötööd. Kr. Sachssendahl'ile, lihavõttepühal 1856.

[188]) Kr. Hurdale 10. XII 1862; vt. § 33, lk. 191.

vikkudest j. m., vahel õige raskeist, mille tagajärjel ta tunneb enda olevat täieliku „kadaavri" või „vankuva muumia". Või siis jälle kuuleme ta hüpohondriast, mustmeelsusest, kus tundub põhjust „nirriseda ja närriseda" kõige kallal. Ta suurteose eleegiline ja paiguti kibe põhitoon on põhjendatud pääle ta temperamendi ja noorpõlve mõjude (vt. § 20) ka tolle koostamisaja olukordadega [189]).

Ja see autor on üksiklane. Ta võrdlemisi radikaalselt kultuurinõudlik maailmavaade, ta võrdlemisi nurgeline, teravusi-ütlev ja kergesti-haavuv, sarkastiline ja umbusklik iseloom suurendavad veel ta isolatsiooni ümbritsevast hõredast ja väheste vaimsete huvidega saksa haritlasseltskonnast. Varakult surevad ta lähimad sõbrad: Faehlmann, Sachssendahl, Jürgenson. Ainult oma kirjatöös, kirjavahetustes, kirjanduse lugemises ja — mõtiskelus võib ta elada oma isiklikumat ja intensiivsemat elu. Üksindusekaebused eeposeski pole siis mitte ainult noorusharjumuslik või raamatulist algupära [190]).

Aga „inimesearmastus ja kohusetruudus" pole mitte üksi tema kui „arsti elukutse hing", vaid ka kogu ta tegevuse. Ta on juba kord ideeinimene ja humaansuseusuline. Aja suured aated on ta juba kord haarand tema nooruses. Nad on pannud ta kaasa elama ka üldsusega, kaasinimestega, tihti unustamagi oma kitsama isiku kasusid.

Ta arglikult aland rahvusteaduslik ja rahvavalgustuslik tegevus on aetud ja kantud peagu ainuüksi andmise ja aitamise sisetarvidusest. Ta autori-auahnus on vägagi tagasihoidlik. Võrdlemisi väheoluline näib olnud ka püüe, nii saada vahel lisateenistust „tubakarahaks" [191]).

Ta ei ole rehkendaja oma töös, ta on armastaja. Ning ta pole just kuigi „ratsionalistina" rehkendaja ka oma sisemuses: meeleolud ja impulsid näivad juhtivat teda vahel enam kui mõistus, ehkki viimase elu on intensiivne.

Igatahes see juba ta koolipõlvest omandatud ja kogu elu kestev ratsionalistlik vaim, mis avaldub eriti ta põhimiselt deistlik-kriitilises suhtumises religioonisse, see e i o l e külm ja kuiv vanema valgustusaja ratsionalism. See ei ole kaugeltki ühekülgne mõistuse ainuvalitsus, kasulikkuseprintsiibi ainumaksvus ja südame ning ta tundmuste põlglik mahasurumine „segaste mõtetena", nagu mõnel Christ. Wolff'i jüngril. Vaid siin valitseb pigemini Shaftesbury'st, Rousseau'st, Herder'ist j. t. põlvnev püüd puhta humaansuse poole, püüd niihästi inimese intellektuaalseid k u i k a emotsionaalseid jõude h a r m o n i s e e r i d a, võimalikult täiesti välja arendada „täis inimese kõrguseks", kuigi mõistusele, õigemini arule, seejuures jääb tema „loomuliku valguse" seisukoht [192]).

[189]) Vrd. ms. Kr. Faehlmannile 24. XII 1842 ja 22. VIII 1843; Wold. Schultz'ile 13. IV 1854 ja 27. IX 1856; Sachssendahl'ile 24. II 1851 ja 16. XI 1855.

[190]) Vrd. ms. Kr. W. Schultz'ile 4. I 1854, — vrd. Looming 1927, lk. 356, 358.

[191]) Kr. Faehlmannile 12. VI 1849.

[192]) Et see hiljemini „Lembitust" tuntud täiuslus-ideaal ka isiklikult on olnud Kr. elu mõtestajaks, selgub näit. kirjast Koidulale (25. II 1868 = Kv. I, 97), kus kristluse sihiks öeldakse „...kõige ülemat inimliku täiust, mis ühel surelikul loomal Kristuse järgil käies, osaks võiks saada...".

„Mõistus elu küünlaks saagu,
süda armu allikaks",

tabab Kreutzwald ise oma mõlemaid tunnustava seisukoha „Kalevipoja" algatamise aasta (1850) „Kasulise kalendri" veebruarisalmikus, kuigi mõistust alla kriipsutades. Ja sama vaim hoovab ka ta muist teostest ja kirjavahetusest.

Kuidas võiski olla ainult-ratsionalist see, kes kordki (ja juba nooruses) oli olnud nii haaratud sügisõise mereranna ja muusika valusast tundmusõndsusest! — „Ärgem rääkigem enam endast, kes me oleme vanad ja tardund (abgestorben), aga mõelgem tagasi kevadele, kus sentimentaalsel oli meile nii suur külgetõmbejõud", kirjutab ta veel a. 1864 (23. II) Schultz-Bertramile, kaitstes „saatusromantikuid". Viimaste sõimajaist ei olevat ometi ühegi toodang võind kaasaeglastele pakkuda niipalju naudingut kui nende oma.

Kuid „Kp-ja" loomise ajal, elu küpsemas eas on Kreutzwaldil (nagu ta suuril otseseil või kaudseil õpetajail, oma täis-ikka jõudnud Herder'il, Schiller'il, Goethe'l, Jean Paul'il j. t.) otsese tormtungluse aeg siiski juba enam-vähem seljataga ning vähemalt püüdlus tabada sünteesi elu põhitungide vahel. Siin püütakse jälle taltsutada tundmuste ja tungide Prometheus't, lepitada võistlevaid printsiipe, olles resigneerunult kogend täieliku tundmusõnne võimatust. Ja inimesearmastus juhib teda nagu ta õpetajaid kaasinimeste viletsust parandama kõigepäält võideldes rumaluse vastu, kuigi ta rahvavalgustuslik tegevus on juba tugevasti erinev valgustusaegsete pastorite kuiv-labasest moraalitsusest, kasusaamise ja labase rahulolu turgutusest (vrd. näit. Arvelius või isegi O. W. Masing).

Talle on võõras ja vastik niihästi sentimentaal-pietistlik vagatsemine kui ka külm ortodokssus, ikka ja ikka jälle ei väsi ta nende vastu jutlustamast. Aga ometi on ta enda religioossus sügavatundeline ja kaugeltki mitte ainult mõistuslik jaatus- või eitus-otsustus. Nagu Herderilegi, on talle kristlus kõigepäält humaansus, õigemini ta usundliku tahte ja ühtekuuluvustunde avaldusvormiks ongi just inimesearmastus [193]). Ei puudu ka otsesed tunnustused algava romantika ja selle eelkäiva aja suurtele isikuvabastuse-filosoofidele (Kant, Fichte, Schelling) [194]).

Lõppeks: vastandina tavalisele valgustusaja optimismile ja pääliskaudsele enesega rahulduvale rõõmsameelsusele iseloomustab Kreutzwaldi väljendusi enamasti sügava melanhoolsuse toon. Alates musikaalsest öö

---

[193]) Kr-i ülirohkeist usundliku laadiga väljendistest vt. näit. kiri Faehlmannile 8. I 1843, Schultz-Bertramile daatumita kiri maikuu lõpul või juuni alul 1860, 9. II 1864, 12. IV 1864, 17. II 1865, 5. XI 1869, 5. III 1871, 24. X 1873, 17. I 1874, kiri Ahqvist'ile 1865, kiri Veske'le 12. I 1868, mitmed kirjad Koidulale, ka Maarahva Kasulises Kalendris 1865—73 avaldatud Põllupapi-jutu väljendised usust, jne. Üksikasjalise ülevaate neist on teind S. Holberg teoses „Kreutzwaldi usundlik maailmavaade" (Tartu 1933).

[194]) Kr. Schultz-Bertramile 12. IV 1864.

ja tormi ihalusest nooruses ja lõpetades Lenau ja Widmann'i maailmavalu tõlgendusega vanaduses, — neis tundub juba ilmselt nn. romantilist hinge, kurbusegi naudingut elamuse kui niisuguse pärast.

Igatahes leidub siis Kreutzwaldi elu- ja maailmasuhtes elemente niihästi vanast, klassitsistlik-ratsionalistlikust kui ka uuest, romantilis-emotsionaalsest suunast, osalt n.n. „uusklassilises" sünteesis, ja raske oleks seda iseloomustada mõne päris selgepiirilise -ismi lööknimega. Nagu saksa kultuurpiirkonnas 19. sajandil sagedasti, jälgitakse ka siin eriti sajandi vahetuse aastakümnete suuri vaimuvoole, kuid ilma et nende voolutunnuslik isepära oleks alati väga reljeefne, nende mõju ühekülgne. Ja peame ju arvestama, et Kreutzwald teatavas kontaktis oli ka saksa kaasaegse kirjanduse ja vaimueluga. Nii liitub ta elukäsituses klassitsistlik-ratsionaalsete ja esiromantilis-sentimentaalsete elementidega ikka enam ka uueaegsema romantika jooni; Ossiani ja Schilleri, Hölty ja „saatusromantikute" kõrval muutuvad lähedaiks ka Jean Paul, Tieck, Lenau, Heine, isegi Byron jne. Ainult mõistuse primaat püsib ikka võrdlemisi tugevana, kõneldes autori kuuluvusest ses suhtes n.n. varasemasse romantikasse.

Tuleme nägema, kuidas ka „Kalevipojas" veel domineerib n. ö. uusklassitsistlikult tasakaalukas, tarkust õpetava ja „paha lepitava" „Viru lauliku" ellusuhtumus, kuigi vägevust ja võitlust ülistava rapsoodi optimistlik-klassitsistliku lauluga tihti liitub ka ossianliku bardi maailmamureline noot ja kõige juhtijaks on „saatusromantikute" müstiliselt kõikvägev ja armutu „Fügung".

Mis puutub Kreutzwaldi haridusse väliskirjanduse alal, siis on sellest hiljuti ilmund nii üksikasjaline uurimus L. Tohver'ilt [195]), et siinsed vastavad leheküljed võivad rahulikult välja jääda. Juba puuduliku keelteoskuse tõttu piirdus see kirjandusetundmine kaunis ühekülgselt päämiselt saksa romantika ja uusklassika autoritega ning piibliga, ja näit. tema Homerose-tundmist ei saa võrreldagi Lönnroti omaga. Kuid ta biblioteegis ei puudu siiski saksakeelne „Ilias" ega ka Ariosto „Roland", „Nibelungid", Tegnér'i „Frithjofs Saga", Herder'i „Cid", Voss'i, Wieland'i j. t. eeposed [196]). Oma meelisautoreid saksa kirjandusest tunneb ta küllalt hästi ja ta luuleharrastus on nähtavasti intensiivsemgi kui Lönnrotil.

Nagu ta teravalt isikupäraste joontega iseloom oli „romantilisem" „pehmemeelse", klassiliselt objektiivse Lönnroti omast, nii ka ta olulisemad haridusmõjud. Soomlase eeldused kujundavad teda äärmiselt kohanemisvõimeliseks r a h v a vaimu ja luule truuks v ä l j e n d a j a k s ja selle kollektiivgeeniust esindavaks e d a s i a r e n d a j a k s. Eestlane on vist küll enam ise väljendustarbeline luuletaja, kelle kõik tähtsamad kalduvused ja harjumused juhivad teda tarvitama vana rahvaluulet ainult a b i n õ u n a enese väljenduseks ja sotsiaal-rahvuslikkude eesmärkide saavutuseks. Tema ei unusta ega sulata ennast rahvaluulesse, ta ei tunnegi küllalt selle õiget

---

[195]) L. Tohver, Kreutzwaldi väliskirjanduslikust eruditsioonist. Tartu 1932.

[196]) Kr-i tütretütre prl. Blumbergi j. m. andmeil.

vaimu ja halvustab seda. Kuid ta püüab sulatada rahvaluule endas ümber — u u e n d a t u d rahvapäraseks stiiliks.

Mis puutub nüüd Kreutzwaldi ainekohasesse teaduslikku eelharidusse, siis võime öelda, et see ei tõusnud üle diletantismi. Teisiti polnud see ju mõeldavgi nii mitmesuguses ja nii vähe aega ning jõudu tarvitada võivas kõrvaltöös. Peame pigemini imestama, et see oli niigi suur nende olude kiuste — just samuti, nagu ta üldine kultuuritase, vaatamata ta pooldi iseõppija „väga puudulikule kooliharidusele", millest ta ise kaebab Faehlmannile (24. XII 1842).

Kõnelesime juba eespool Kreutzwaldi vananend vaateist rahvaluule üleskirjutusele võrreldes näit. Neusiga. Ka ta arheoloogilised, keelelised ja mütoloogilis-folkloristlikud kirjutised on isegi oma aja teaduse seisukohalt õige pinnapäälsed, kuigi ajalooliselt tähtsad enda toodud ainetega. Nad kõnelevad küll huvi mitmekülgsusest ja asja armastusest, mitte aga laiemast oma ala ülevaatest, näit. ka teiste rahvaste juures. Ainult rahvale ise ligemal olles võib ta õiendada mõnede kaasaeglaste faktilisi eksimusi. Rahvaluule alal andis end tunda eriti soome ja skandinaavia keelte mitteoskamine; jah, isegi teatav üleolev suhtumine Soome kultuurisse[197]). Selle tõttu jäi nii õnnetult puudulikuks ka soome rahvaluule ja „Kalevala" tundmine algkeeles ega võidud siis palju kasustada sääl eriti arhailise keele ja stiili suhtes pakvel olevaid eeskujusid. Ganander-Petersoni mütoloogia on ka Kreutzwaldile kaua aega kogu soome-eesti muinasilma päätutvustaja, samuti sellele edasiehitavad ja seda poetiseerivad Faehlmanni tööd. A. 1849 tundmaõpitud A. Warelius'e „Beiträge zur Kenntniss Finnlands" toob ainult katkendlikke üksikteateid. Castrén'i soome mütoloogia saabub aga alles „Kalevipoja" teiskordse ümbertöötamise ajal (a. 1854), samuti ainekohasemad Schiefner'i uurimused. Ka Grimm'i tööd saksa mütoloogiast ja saagastikust näivad Kr-l isiklikult puuduvat, nagu võib arvata sellest, et ta laseb endale Neusil saata säält ühe saaga, millel Neus arvab olevat ühist Kalevipojaga[198]). Samuti Läti Henriku kroonikast palub ta Neusi endale saata Lembitu ajalugu[199]).

Lisaks peame veel arvestama, et tolleaegne rahvaluule- ja muinsusteadus elasid ka veel mujal oma noorpõlve-aastaid ja näit. mütoloogia oli veel igasuguste teooriate tallermaa. Ka Kreutzwaldi kaastööline ja nõuandja Neus, tolle aja saksa ja skandinaavia teadusliku kirjandusega palju lähemalt tuttav kui Kreutzwald (vrd. kommentaarid tema rahvalaulude

---

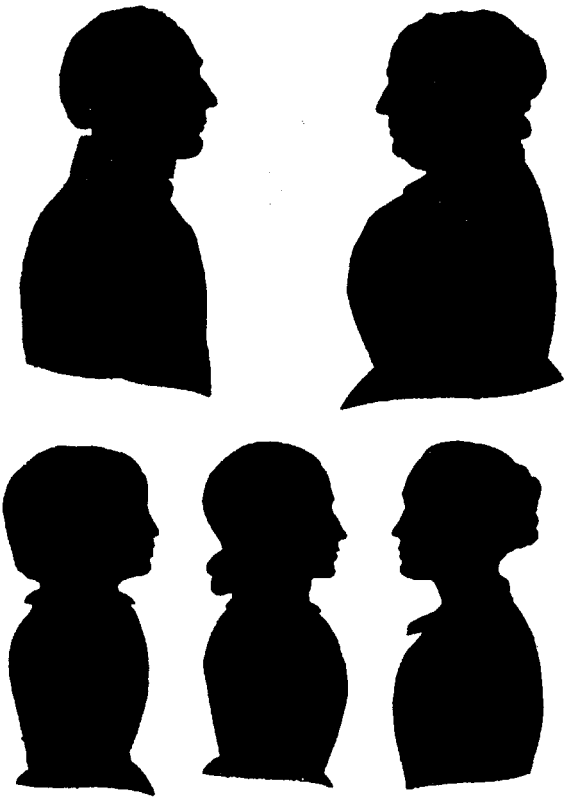
[197]) Allpool näeme seda Kr-i suhtumises „Kalevalasse". Soome muinsuse kohta arvatavasti jagas Kr-ki Faehlmanni arvamist, et see oli alamal tasemel kui eesti oma ja et seepärast ka eesti muistne luule pidi olema kõrgem kui soome oma. „Die Cultur der Ehsten ging aber unter im barbarischen Druck der rohen Deutschen" — vt. Faehlmann J. Sommerile 20. II 1840, GEG M. A. 170:18. Vrd. A. Suits, Lönnroti ja Faehlmanni kokkupuuteid, kogut. „Tervitus lahe tagant", Tartu 1931, lk. 180 j.

[198]) Neus Kr-le 8. IX 1851.

[199]) Ibid. 3. X 1851.

kogus!), otsib aja moevoolu mõjul kõikjal loodusmütoloogilisi seletusi, mis oma fantastikaga pole Faehlmanni omist usutavamad[200]).

Kalevipoja algatusaastal (1850) ilmund artiklis on Kreutzwald avaldand oma kokkuvõtliku ülevaate „Eesti mütoloogia iseloomust"[201]), mis on huvitav kui autori üldine ja usundiline taust „Kalevipoja" muinsusekujutusele. Mitte asjata pole eepose I redaktsioonis „Esiandeks" (II laul) vär-

Joon 9. Kreutzwaldi perekond a. 1851. (J. v. Pauck'i varjulõige.)

sistatudki temast suurem osa. Et seda omal ajal hinnati asjatundlikuks, näitab, et ta ilmus ka tõlkena Soome Literaturblad'is[202]).

Siingi on mütoloogia ikka veel kõigepäält ja ainult „jumalateõpetus" (Götterlehre). On nagu iscendast mõistetav, et muistseil eestlasilgi pidid olema umbes samasugused kindlailmelised erijumalad nagu kreeklasil või

[200]) Näit. Kalevi seletus kaljujumalusena, Linda tuletamine klindijumalusest jne.; vrd. selle teooria tutvustust Kreutzwaldilegi Neusi kirjas 3. I 1849.

[201]) Über den Charakter der Estnischen Mythologie. VGEG II, 3, 36—50.

[202]) Neus Kr-le 8. IX 1851.

vähemalt germaanlasil; muud kõrgekujulist usundivormi oli raske mõeldagi, ja kõrge pidi see usund olema, sellès oli veendund Kreutzwald ühes Merkeli ja Faehlmanniga.

„...võime ometi möönda salgamata tõena: et rahval nii kunstiliselt kujundatud keelega, nii sügavalt tundeka (tiefgemüthlicher) luulega, mida küllaldaselt tõestavad meieni ulatund jäljed, pidi kord olema ka mitte vähem suurejooneliselt võetud ja seaduspäraselt ülesehitatud jumalateõpetus. Aastasadu allaheidetul on üsna võimatu anda meile õiget pilti oma esivanemate intellektuaalseist võimeist. Niisama vähe võime käesolevate teadete puudulikkusest järeldada selle mütoloogiagi puudulikkust, palju enam võime oletada, et suurejooneliselt jõuline Põhjamaa iseloom on laotand oma tüübi ka üle oma elanikkude usundi. Kes suudaks end ära hoida tema mõju alt?“ [203]).

Seda põhjamaalist miljööteooriat (mille juured ulatuvad, nagu nägime, juba Herder'ini, Mallet'ni ja Montesquieu'ni) arendab Kreutzwald edasi võrdlemisi pikalt ning huvitavalt ja järeldab selle abil, et muinaseesti jumalate ning sangarite maailma on pidand iseloomustama eriti ta loodusele vastav raske- ja karedajooneline heroism ja seikluste-iha, välja kasvand julgeist ettevõtteist merel ja võõrsil.

„Eesti mütoloogia karakter oli siis, nagu põhjamaisel üldse, mitte nii rafineeritud, ideaalne ja pehme nagu näit. kreeklasil, vaid tõsisem, vaiksem, karm-tumedam, seejuures rikas jõust ja mitte ilma tundelise sügavuseta, nagu see pidi välja kujunema rannarahval, kelle julge ettevõtte-lust varakult õppis vallutama igivahelduvat petlikku elementi, välja valis oma seikluste kaaslaseks metsiku mere, nõrkadel ja habrastel (gebrechlicher) sõiduriistadel ulatas oma röövsõidud kuni kaugeile maile, kuna saagiga tagasi jõudvat võitlejat kodumaal vastu võttis sügav metsaöö ja tema kaaslasteks olid laane röövelajad. — Kui enam haritud ja täredas lõtvumises (in üppiger Verweichlichung) peenendatud meeltelõbusid ihkav kreeklane välja mõtles Eros'e ja Aphrodite, siis põhjamaa karm poeg austas kõigepäält jõudu ja lõi selle järgi oma võimsad jumalatekujud metsiku ja vahva sõduri eeskujul nagu: pikse-, ilma- ning lainetevalitseja, kes omakorda kui teenivad vasallid allusid ühele tugevamale, kelle tööks peeti maailma asutamist ja hiidudesugu loomist. Nende ülimate ja ülemate jumaluste kõrval oli terve sõjavägi alamaid jumalaid: maa-, vee- ja õhuvaime, kellele omakorda allusid teised nagu maja-, aia-, põllu- ja muruhaldjad (Wiesenbeschirmer), kes moodustasid alima ja teeniva klassi vaimuderiigis; — näeme siis esindatud nendest jumalustest vürsti-, härras- ja kodanikuseisuse. Isegi hiiu- ehk Kalevipojad võisid täielikult võrdu vedada lõunamaise Hercules'ega, kuid kahjuks on saaga alal hoidnud ainult mõne katke nende tegudest. Et üldse kõik pidi elama ja igaüks eraldi seisma mingi erilise jumaliku mõjustuse all, järgneski juba polüteismi iseloomust endast“ [204]).

Edasi väitleb Kreutzwald vastu Faehlmanni loomissaagas avalduvale monoteismile, pidades paremal korral Vanaisa, Vanataati ehk Taarat ainult kõrgemaks jumalaks, jumalate ja inimeste isaks. Kuidas sobivatki „ainsa ja kõikvägeva jumala ideega, et see endale abiks pidi looma heerosi, et tarvitada nende nõu, kunsti ja tugevust?“ Nii üsna õieti näidates Faehlmanni kristlikust rahvausust võetud ja muinsusse projitseeritud monoteismi paikapidamatust, seab Kreutzwald ometi ise, nagu veel kogu ta aegki, selle asemele mingi antiigilaadilise polüteismi, määrab isegi ära neli pääjumalat (Kõu, Uku, Vanaisa, Turris), kelle austuseks nüüdki veel peetavat nelja pääpüha aastas.

[203]) Eeltsit. VGEG II, 3, lk. 38 j.

[204]) Ibid. lk. 41 j.

Kõik see on osaliselt küll rahvapärasem eelmisest õpetusest, eriti oma faktilise pühadekirjelduse materjaliga, aga oma ratsionalistlikult konstrueerivas osas ajaloolisest olukorrast veel tublisti erinev. Uuemad uurijad vähemalt kõnelevad ainult surnute ja haldjate usundist, kuigi mõne austatava kohta on tarvitatud ka jumala nimetust [205]).

Kuid meid huvitabki siin vastav Kreutzwald'i käsitus ainult seevõrra, kui see on ühtlasi ettevalmistuseks ja fooniks „Kalevipojale". Arusaadav, et mitte ainult aja heroilist otsiv luulemaitse, vaid ka teaduslik oletus juhtisid ühevõrra nende „naiselikkude" rahvalaulude ja saagade ümbertõlgendamisele või ümbermuutmisele mehelik-sangarlikus suunas. Kuulus ju see muinasluule heroismigi oletus ajajärgu üldvaatesse (vrd. näit. Merkeli miljööteooria „Liivimaa esiaja" sissejuhatuses!), samuti kui Wolf-Lachmann'i eeposeteooria. — Kr-i arvamusi spetsiaalselt „Kalevipoja" ainete algupärast vaatame teises ühenduses käesoleva osa lõpul.

§ 25. Rahvuskirjanduslikke eeldusi.

Lõpuks spetsiaalsem küsimus: milline oli Kreutzwaldi puhtkirjanduslik ettevalmistus eesti keele, eriti eesti rahvavärsi tarvitamiseks?

On selge, et senine eesti kirjandus võis talle huvi pakkuda ainult keeleliselt. Ikka jälle kuuleme Kreutzwaldilt omamaiste kaasautorite üle ainult irooniat ja torkeid, samuti kaebeid grammatikute kohta, kes ainult igaüks reegleid andvat, ükski aga ise keelt pole tarvitand nii, et seda võiks õppida praktiliselt [206]).

Keele tarvitusega on ta isegi alalises tülis. Faehlmanni sellekohaste etteheidete puhul arvab ta selle põhjuseks mitte hää tahtmise puudust, vaid oma keeleanni üldist nõrkust, grammatikate raskust, eeskujuandva kirjakeele puudust (pääle Masing'i oma) jms. Omal ajal Eestimaal olles polevat ta veel mõtelnudki hakata kirjameheks ega selle jaoks paremini keelt tähele pannud. Ja ülikoolis olles ei olevat tal igasuguste raskuste tõttu võimalik olnud küllalt korralikult omandada isegi saksa keelt, rääkimata muist. „Oma eesti keele, mida kirjutan, olen ma õppind nagu noor lind laulu, oma rahva suust kuulates: kas sääl jälgegi on grammatikast, seda ei või ma öelda ega ole ka iial oma pääd seeüle murdnud, vaid mu püüd oli ainult nii väljendada, et mind inimesed mõistaksid." Masingiga kui keelegeeniusega ta ei julgevat end võrreldagi; ainus, mida ta püüdvat, olevat arusaadavus [207]).

Traditsioonide puudus, mis avaldus kõige selgemini lihtsate keelevormide kirjakeelseks kujunematuses, oli muidugi veel raskemalt tunduv nende keelendite kunstilises rakenduses. Oli ilmund ju pääle tõlgete õieti ainult harjutusi ja lühemaid katseid: proosas Masingilt pseudoklassistsistlikult raskepärases essee- või traktaadistiilis, P. Manteuffel'ilt, Suve Jaanilt, Holtz'ilt j. t. sentimentaal-elementidega küla- või seiklusjutus, samuti

[205]) Loorits, EVM, lk. 39 jj.
[206]) Kr. Faehlmannile 12. VI 1849; Sachssendahl'ile 21. III 1850.
[207]) Kr. Faehlmannile 24. XII 1842 ja 12. VI 1849.

Faehlmannilt kalendrijutu humoristlikus žanris — muu oli veelgi vähenõudlikum, kuivad moraalilookesed, Jenovevade tõlked jne. Eesti „genuiinse proosa" stiil puudus tõepoolest, nagu kaebab Kreutzwald ise, ega olnud palju oodatagi selle *loojaid* [208]).

Veel enam oli selle keele värsikspainutus ainult algeline. Ilmund oli ainult keeltmurdvate pastorite (Roth'i, Holtz'i, Winkler'i j. t.) õpetlikke, idüllitsevaid või lihtsameelselt-sentimentaalseid laulukesi või siis jälle Freundlich'i taoliste riimijate sepitsetud „lillekesi", Kreutzwaldile vastikuid nii oma vormi(tuse) kui ka kösterliku vaimu(tuse)ga. Viimaste poolt aga just oligi eestikeelse lugejaskonna maitse ja Kreutzwaldil oli põhjust küllalt kahelda, „kas Hottentotia-elanikud ilusat mõtet taipavad", kui Faehlmann, samuti vaid katseks, püüab oma sentimentaalsest esiromantikast puudutatud kaduvusleina sõnastada juba kunstinõudlikumais uusklassitsistlikes distihhones („Piibu jutt") [209]).

Iseäranis aga „Kalevipojas" tarvitatav r a h v a l a u l u - v ä r s s i aimlev stiil oli veel sootuks ilma kirjandusliku eelviljeluseta, vähemalt trükisõnas. Minimaalsed on rahvalaulu kajastused 30-date ja 40-date aastate eesti kirjanduses (mainitagu näit. Mannteuffel'i „Lõikuse laulu") ega paranda esialgu veel midagi Neusi vastav soovitus a. 1836 [210]). Alles 1850-date aastate uuest rahvalaulu-harrastusest äratatud, ilmub esimene sellelaadiline iseseisev luulend, Russow'i „Sõa laul Eestima tüttarlastele", seegi vast 1854, kui oli juba valmis Kreutzwaldi teose esimene redaktsioon. Samal aastal vastab Kreutzwald talle ka oma „Sõjaga", tarvitades esimest korda avalikult rahvusliku bardi („Viru lauliku") tooni ja nime. Kui võrrelda kõike seda traditsioonitust Soome juba aastasadu kestnud kirjanduslikugi rahvalaulu stiili jäljendamisega, on arusaadav, et meie esmakordsete katsetajate aimleja-vilumus ka sel põhjusel ei võind tõusta Lönnroti tasapinnani.

Isegi selle arhailise, aga küllaltki peenestiilse v ä r s i p o e e t i k a selgituseks polnud tehtud veel midagi pääliskaudsest üle ulatuvat. Küll jõuti rahvalauludega tegelemisel juba üle varemast arvamisest, et neil üldse pole mingit vormi või et see aina kubiseb „poeetilistest vabadustest" [211]).

Neus, eeltsiteeritud artiklis arvustades Chr. Schlegel'i tõlkeid, kõneleb pääle rahvalaulude vanaduse, rändamise jne. ka mõnest nende stiilivõttest. Ta märgib alliteratsiooni, mis mõjustavat vahel ka väljenduse mõtet ja olevat tingitud keele trohheilisest ehitusest; samuti parallelismi, pidades seda „häämeelega ja sagedasti" tarvitatud juhuseks; selle tegevat tarvilikuks lühike ja vahel ainult mõista-andev väljendusviis, kus „mõtte selgituseks veel vaja on juurde lisada — täiendav sõna".

Muidu aga ei näe ta mingit kunstilist väljaarendust, vaid „piiramata omavoli tähtriimi tarvituses" ja „uskumatut vabadust ja mugavust (Bequemlichkeit) keeles"; peagu iga sõna võivat erineda tavalisest keeletarvitusest,

[208]) „Kp." Vorrede, lk. XIV.

[209]) Kr. Faehlmannile 10. XII 1845.

[210]) Dorpater Jahrbücher V, 217—232, vt. § 18.

[211]) Hupel, Ehstn. Sprachlehre (1780), lk. 98, Nordische Miscell. IX—X, 329 j., Topogr. Nachrichten II, 158 jj., vrd. VGEG XVI, 4, 260—263; Frey, Rosenpl. Beitr. II, 1813, lk. 15 j.

kas „luuleliste lõppudega ja pikendustega või kokkutõmmetega, või, mis üldiselt ometi harvem, lõppsilpide äraheitmisega". Nii siis on otse teoreetiliseltki õigustatud rahvalaulu jäljendusis tarvitada üsna anarhilist keelt, arvestades ainult „mugavust"!

Ka „Inland'i" artiklis (1840, nr. 35) toonitab Neus neid „uskumatuid vabadusi" rahvalaulus. Oma „Volkslieder'i" eessõnas täiendab ta küll oma seletusi ja leiab, et ka need erinevad keelevormid on tingitud ajalooliselt ja mitte juhtumist. Kuid muidugi oli see ajaloolise eesti keele tundmine tol ajal liiga raske ülesanne kõigile. Veelgi vähem selgust annab Neus rahvalaulu värsimõõdust, nähes siin ainult tavalist neljajalgset trohheust mõnede eranditega (rohked daktülid). Sugugi ei hoomata seejuures nii tähtsaid silpide kvantiteediga seotud omapärasusi j. m.

Võrdlemisi pääliskaudne ja katkendlik on ka Faehlmanni 1840. a. ÕES-is peetud kõne „Über die estnische Prosodie" [212]), kus näit. eesti keele trohheilisest loomusest lähtudes peetakse „võib-olla eksituseks" koguni „Kalevala" mitte-trohheilisi värsijalgu! Hiljemini palus ja saigi Faehlmann siin abi Lönnrotilt, kuid ajapuudusel ei jõudnud vastav täienduskavatsus teostuda[213]).

Juba „Kalevipoja" teise redaktsiooni valmimise ajal on Kreutzwald saand lugeda ka dr. Bertrami hiljemini osaliselt ilmund kirjutist „Eesti rahvalaulu ajalooks ja mõistmiseks" [214]). See on küll senistest kõige pikem rahvaluule-poeetika katse ja analüüsib ligemalt mõndagi enne vähe käsiteldud stiiliabinõu (näit. häälik-instrumentatsiooni) [215]). Aga temagi on küllalt abitu värsiehituse ülevaates, jätkates ikka veel Hupel'i n. ö. „litsentside teooriat" ja

---

[212]) GEG M. A. 170:6. „Wenn der Herausgeber der Kallewalla[!] in diesem Gedichte alle mögliche Versfüsse nachweisen will, so könnte er sich irren; Kenner der finnischen Sprache mögen entscheiden." Edasi kõneleb F., et eesti silpide kvantiteet neid küll lubab tarvitada ka antiikmõõtudes, kuid ei puuduta sõnagagi sama omaduse rakendust eesti rahvalauluski. Oli loomulik, et nii kõigis rahvalaulu järeleaimustes püüti kinni hoida ainult trohheustest.

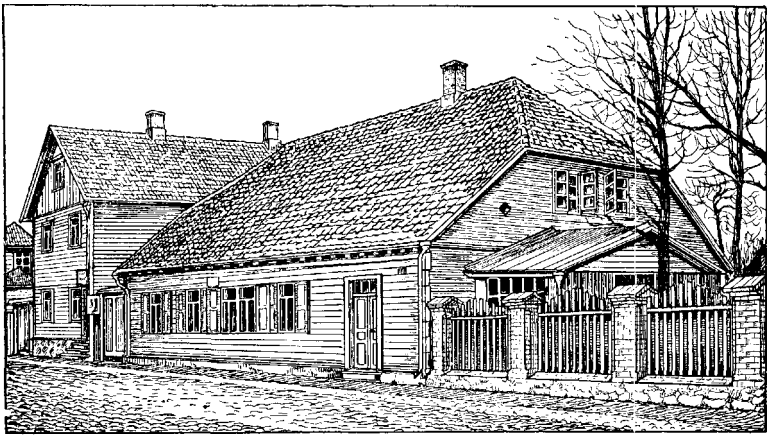
[213]) Olgu tähendatud, et ka Soomes mõni aeg enne seda Renvall j. t. püüdsid tõendada, et rahvalaulu värss on rajatud rõhule, mitte pikkusele, nagu olid varemini väitnud Porthan, hiljemini Lönnrot, Ahlqvist ja uuem uurimus (vt. ka T. Haapanen, Suomalaiset runomittateoriat 1800-luvulla, Suomi V, 6, 1928, lk. 16 jj.). Aga just Renvalli „Försök till Finsk Prosodie" (Mnemosyne 1819, 166 jj.) pidi Lönnrot saatma saksakeelses tõlkes ka ÕES-le soome rahvaluule tutvustamiseks, kuigi kritiseeriva kaaskirjaga. (GEG, Lönnroti kiri Faehlmannile 3./15. V 1845. M. A. 170: 1—2.)

[214]) Baltische Monatsschrift II, 5, lk. 431—448, 1860, vt. Kr. Koidulale 14. IV 1868 = Kv. I, 153. Ka Bertram ise oma kirjas Beise'le (saadud 11. X 1859, GEG M. A. 169: 20) väidab, et Kr. olevat ta uurimust lugend ja selle hääks kiitnud.

[215]) Ka viimast on nähtud küll juba ammu varemini. Nii püüab K. J. Peterson [vt. Lit. Nachlass, ÕES-is] tabada eesti konsonantide tundeväärtust, ja juba 1840-dail a. on Kreutzwaldki vaimustatud eesti runokeele deskriptiivsest ilust; vt. Kr. Faehlmannile 24. IV 1841.

lubades pääle 4-jalgse trohheuse erandina tarvitada väga mitmekesiseid värsimõõte, üsna arvestamata silpide pikkust. Nagu näeme allpool, pole Kreutzwaldki sellest palju kaugemale jõudnud. Mis puutub aga rahvalaulu süntaksisse jne., siis polnud seda keegi uurind.

Igatahes võime siis siingi konstateerida, et Kreutzwald läks ka oma ülesande vormiliscle küljele vastu võrdlemisi õige väheste eelkäijate poolt ja nõrgalt ettevalmistatud asjatundmisega. Arusaadav, et me siis ka temalt endalt vaevalt võime oodata korraga nii rahvavärsi vormi selget tundmist kui ka selle tarvitamist uusloomingus niisama hästi, kui see avaldub näit.

Joon. 10. Kreutzwaldi maja Võrus.
Kabinett, kus kirjutati „Kalevipoeg", on maja teisel korral, aknad rõdu kohal.

Lönnrotil. Seda enam, et rahvalaul ei avaldand oma stiilivõimaluste peenusi kaugeltki mitte selgel ja lihtsal kujul. Kreutzwald pidi ka selles suhtes olema esimene kiviviskaja — ning see vabandab palju.

Sest esimest võidukivi tähendab tõesti kogu ta eepos, ka autori enda toodangus. Enne seda pole ta riskeerind veel millegi suuremaga. Ta on ilukirjanduslikult teotsend ainult üksikute lauludega või nende eestistusega, nagu ta kaasaegsedki. Ta on tõlkind rahvale määratud jutukesi ja neid eestipärastades harjutand ühtlasi oma iseseisvamatki eepilise kujutuse oskust („Wina Katk" 1840, „Reinowadder Rebbane" 1848—51). „Kalevipoja" esimese redaktsiooniga ühel ajal jõuab ta juba ka peagu algupärase jutuni, olgugi selles veel umbes üks kolmandik tõlgelaenu („Paar sammokest rändamise teed" 1853). Üldiselt on see kõik veel enam-vähem ainult katsetus, vähenõudliku ja väheisikliku rahvakirjanduse soetus enamasti võõraist allikaist.

„Kalevipoeg" algupärandina ja suureepika liiki kuuluvana on esikteos nii autoril endal kui ka kogu eesti kirjanduses. See seletab nii palju ta puudustest ja sünniraskustest — kui ka ta ajaloolisest väärtusest. Alles

tema juures töötades hakkab vananev mees, kes ütleb endal luule tiivad juba varakult lõigatud, kes ikka jälle süüdistab „Mama Natur'i", et see talle pole üldse andnud luuleandi ega muusikalist kõrva[215a]), tundma end tõelise „Viru laulikuna", usaldab välja anda algupärase rahvalauluvärsilise poeemi „Sõda" (1854), hiljemini ka oma suurema lüürilise laulukogu, tüseda muinasjuttude raamatu jne., elu lõpul veel asuda isegi suure ning moodsa värsseepose ümbertöötavale tõlgendusele.

Temast alles saab kirjaniku-iseteadvuse tema autor ja kirjanduse omamise iseteadvuse tema rahvas. Nagu hiiuloss hurtsikute seast tõuseb ta oma suuruses seniste katsetavate kalendrijuttude ja laulude keskelt — kuigi ka ise üles kuhjatud meeleheitliku katsena.

Viimase vaatlusele ongi aeg siirduda nüüd.

Joon. 11. Võru turg XIX saj. keskel.
Vana gravüüri järgi J. Vahtra.

[215a]) Vt. VGEG II, 2, 51; Kr. Faehlmannile 12. VI 1849, 29. I 1850; Kr. Jul. Krohn'ile 6./18. VI 1874.

3. „Kalevipoja" väline saamiskäik ja selle miljöö.

1. Käsikiri.

§ 26. Esialgne proosamuistend (aprill 1850 — märts 1853).

Nii ÕES kui ka Kreutzwald ise näivad alguses pidavat oma ülesannet õige kergeks. See pole ju muud kui ainult „koguda saagad Kalevipojast ja need korraldada tervikuks"[216]. Ja esmalt lähebki asi kiires tempos ning lootusrikkalt. 10. aprillil sureb Faehlmann, sama kuu 29. päeval juba vastab Kreutzwald Sachssendahl'i sellekohasele maakuulamisele: „Kui te ühtegi paremat „Kp-ja" ümbertöötajat ei leia, pean selle enda pääle võtma. Te peate mulle aga kätte andma kõik tarvilise materjali." Ametliku „tellimise" võtab ta vastu 5. juunil ja paar nädalat hiljemini (19. VI) Sachssendahl'ile saadetud kirjas on ta juba asjast üsna vaimustatud, loodab „Kp-st" tulevat oma elutöö ja palub ainult, et *„paikene kulla surm"* teda ära ei viiks enne selle lõpetamist. On näha, et ettepanek oli sattund õigesse kohta ja äratand puhtisiklikudki teotsustungid.

Juba kuulab ta järele trükihindu ning vastavaid ilustisi, ja aasta lõpul võib Sachssendahl oma ainetepärimis-kirjas Lönnrotilegi teatada, et „Kalevipoeg" tuleb suur umbes 10 poognat, toob Maydell'i puulõiked ning 8 pilti Kp-ja vägitööde kohtadest[217]. Mainitud pildid on arvatavasti samad, mis kunstnik Schlater maalis (Schultz-Bertrami nõuandel?) Kp-ja sängidest jne., mis hiljemini Faehlmanni pärandist anti üle ÕES-i omandiks ja mis on reprodutseeritud ka käesolevas teoses[217a]).

Kui teada, et too „Kp." veel oli proosakujuline, on kavatsetud maht küllaltki suur, võrreldes Faehlmanni skitsiga a. 1839, isegi kui juurde arvata kõik sisse põimida kavatsetavad Faehl-

---

[216]) VGEG XVI, 1, 6.

[217]) Sachssendahl Lönnrotile 12. VII 1850 — Virittäja 1899, lk. 7.

[217a]) GEG M. A. 180: 67.

manni müüdid. Nii pidi ka Kreutzwaldi enda ainestik olema võrdlemisi rohke. Kuid arvatavasti lootis ta seda ka veel lisaks tulevat palju suuremal määral kui see teostus.

Ta ise kirjutab sellest pool aastat hiljemini (20. II 1851) Lönnrotile:

„Nagu Sachssendahli kirjast teate, on mul juba mõni aeg olnud kavatsus sulatada eesti hiiglasse Kalevipoega puutuvad katkelised muinasjutud niipalju kui võimalik ühtlaseks tervikuks; aga sellest hoolimata, et ise olen suure vaevaga enam kui 25 aasta jooksul rahva suust kogund kõike siia puutuvat ja nüüd enam-vähem saand enda kätte ka need katked, mis teised siin-sääl on sangari tegudest üles kirjutand, puudub mul veelgi nii palju vahekohti ja episoode, et esialgu pole võimalik maailma saata muinasjuttu täiesti valmis tervikuna. Unustamatu, kallis sõber Faehlmann, kes ei arvand oma eluõhtut nii lähedaks, ei ole oma mälestusterikkast aardest midagi kirjalikult järele jätnud ja nii on hävind muinasjutusse päriselt kuuluvaid osasid, mida enam ei saa korvata. Kohe pärast Faehlmanni surma saatsin palve neile ÕES-i liikmeile, kes Faehlmanniga sagedamini läbi käisid ja tema jutustusi kuulsid, et nad mulle teataksid, mis nad oma mälestuses on Kp-st alles hoidnud. Ometi pole keegi — pääle Sachssendahli — minu palvet täitnud, nii et mul ei jää mingit lootust saada midagi Faehlmanni Kalevipoja muinasjuturühmast."

See Faehlmanni pärandi eitamine võib käia endastmõistetavalt ainult viimase arvatavate (ja nii siis vägagi küsitava ulatusega) üleskirjutamata l i s a t e a d e t e kohta, sest vähemalt 1839 peetud ettekanne, tuleva eepose tähtsam luustik, oli Kreutzwaldile kindlasti juba varemalt tuntud [218]). Ühes selle kõneskitsiga olid tarvitada muidugi ka Faehlmanni „müütide" teated ja ÕES-i kogus leiduvad Schultz-Bertrami visandid.

See aga näibki olnud kõik olulisem, mis Kreutzwald valmina eest leidis või ÕES oma järelepärimistega talle esialgu võis juurde lisada. „Kp-ja" esmatrüki eessõnas mainib Kreutzwald veel Võru pastorit Kolbe't, kes „teadis palju jutustada Palamuse kihelkonnast, kus ta sündinud oli" (arvatavasti siin Kp-ja sängidest, siililoost jms.) — ja Märt Mohni Laiuselt. Paljuloodetud Knüpffer'i kogust ei saabu midagi, Neus võib saata ainult ühe juba varemini tuntud siililoo teisendi Keilast ja ühe segase laulukese, kus esineb „Kalevise poisikese" nimi. Bertram ütleb end juba varemate

[218]) Vt. vastav Kr. palve kirjas Faehlmannile 13. XI 1846 ja „Kp.", Vorrede, lk. VIII, kus Kr. ise ütleb saand kogu Faehlmanni kirjaliku pärandi Kp-st, samuti ka, et ta olnud täielikult tuttav Faehlmanni kavatsetud eeposeplaaniga.

teadetega olevat „tühjaks pressitud kui sidrun“ [219]). Teiste päritavate vastus näib olnud veel negatiivsem. Ja mis kõige halvem — ligemal otsimisel ei anna nii hästi kui mitte midagi Kp-sse puutuvat ka nii palju kiidetud setu luulevarad.

Üsna kurvalt kõlab sellest kõigest Kr-i enese tunnustus ta ainsas (ja vastamata jäänd!) kirjas oma nii palju õnnelikumale kolleegile Lönnrot'ile 20. II 1851:

„...olen otsustand kõik, mis tunnen, koguda ühte oma käsikirja, et see — kui mind enam kord ei ole — jääks teistele kasuks. Kui nii suur ükskõiksus valitseb isamaalistes ja rahvuslikes asjades, olen kaotand kogu lootuse olevaisse aukudesse saada tarvilist lisa. Hulk kirju, mis aasta tagasi kirjutasin niisugustele isikutele, kellelt julgesin loota teateid, on osalt jäänd vastamata või anti mulle see lühike seletus, et ei maksa vaeva üldse küsida, rahvas nimelt ei teadvat enam midagi niisuguseist asjust jne. Pihkva maakonna elanikelt olen seni leidnud ainult ühe isiku, kes jutustas paar mulle juba ennegi tuntud seiklust sangarist; teised keegi ei teadnud muud öelda, kui et vanus lauludes mõnikord esinevat nimed Kalevi- ja Sulevipoeg. Keegi vana naislaulik, kes oli laulnud palju neid laule, öeldi surnud aasta eest. Ka muid rahvamuinasjutte on Pihkva eestlastelt vähe leida“ [220]).

Ei aita siin suuremat isegi Soome, kuhu õhutas pöörduma „Kalevi-saaga“ ühissoomluse oletus. Sachssendahl'i sellekohasele järelepärimisele vastab Lönnrot pool aastat hiljemini (4./16. I 1851), Kalevipoja ujumisest Soome ei teatavat sääl midagi. Üldse tuntavat kalevaid (juttudes) ainult hiidudena, kes elanikele kurja teevad, kirikuehitusi takistavad jne. Algupäraselt polevat nad ometi kurjad, sest et Arhangeli mail nende nimi säilind kiidunimena ja kalevi riide nimi laskvat neis oletada rändavaid kaupmehi. Ainult Kalevapoja K u l l e r v o loo võib Lönnrot refereerida laulude järgi [221]).

[219]) Neus Kr-ile 17. VI 1850. Schultz-Bertram Sachssendahl'ile 3. VI 1850 (GEG M. A. 170: 36), kus ta ütleb kõik oma teated Kp-st juba varemalt andnud ÕES-le. Oma eriliseks leiuks peab ta sääl sangari elavalt põrgusõidu lugu, „welche eine der wichtigsten Episoden im ganzen Cyclus bildet“, ja Kp-ja sängide kirjeldust; hilisemail uurimustel olevat tal „nur gelegentliches Vorkommen des Kp. in Liedern aufgefallen“.

[220]) Selle kurva tunnustusega näib vastuolus olevat „Kp.“ Vorrede lk. IX, kus öeldakse setudelt saadud „kõige rikkalikumat materjali“ ja nimelt lauludes. Kuid juba lisandus, et neid sääl ei olevat j u l g e t u d siduda Kalevipojaga, näitab, millise lisamaterjaliga siin on tegemist.

[221]) Sama ilmus varemini „Literaturblad'is“ ja Schiefner'i saksakeelses tõlkes, vt. St. Petersburger Zeitung 1849, nrid 42—45, 122—124. Lönnrot lisab ka lapi loo „Kalla parneh“, pidades neid Kalla lapsi Kalevipoegade vasteiks. Sellegi on Kreutzwald hiljemini püüdnud värsistada, kuid käekirja järgi otsustades alles oma vanas eas.

Üldiselt on siis esimese ringküsimuse ja laiema aineotsimise tagajärjed enam kui kurvad. Meie-aegsele asjakäsitusele oleks vähemalt see pidand näitama, kuivõrra illusoorne oli kogu „metsadesse kaikund laulu“ ja ta taasäratamise mõte. Et Kreutzwald, kuigi kaheldes, oma plaani siiski ei jätnud „tulevate põlvede“ täita, seletub siis ainult eepose vajaduse tunde ja vastava u s u suurusega ning teiseks juba olevate, kõigepäält teose kolme „risti-isa“ enda varutud materjalide rohkusega ja iseloomuga.

Kuna kahe teise annused on teada, jääb küsitavaks suuruseks Kreutzwaldi enda poolt juba eeltööna kaasa toodud ainete hulk ja iseloom. Ütleb ta ju ise teose eessõnas (lk. IX), et tal olnud rohkesti ka enda kogutud materjali, mis „täielikult paberile pandud juba enne lepingu tegemist ÕES-ga“. Nagu nägime eespool, kuulus viimase hulka arvatavasti rida tavalisi rahva Kp-jutte, aga võimalik, et ka juba vabamaid „väljatöötisi“ (nii näit. ühenduses Kp-ja naistekiusamise kalduvusega, vt. § 20).

Joon. 12. Dr. Emil Sachssendahl, ÕES-i sekretär a. 1843—1856.

Ei miski muu kui kõige kahtlasema algupäraga ja kõige isiklikuma ilmega Kp-ja S o o m e - s e i k l u s t i k ongi see, millega Kreutzwald nähtavasti kohe alguses püüab jõuda teose ühendava peamotiivini, kasustades selleks niihästi Bertram'i suurejoonelist tervikukavandit (sepapoja tapp ja sest järgnev needus) kui ka Faehlmanni viiteid (et mõõk oli Soomest) ja oma kokkusobituse ning väljatöötuse „suurt vaeva“. Juba üsna vara, 19. juunil 1850, võib ta kirjutada Sachssendahl'ile: „Suure vaevaga olen pääjoontes kokku seadnud tähtsa osa (Abschnitt), Kp-ja ujumisloo Soome, kust ta toob endale mõõga ja purjus olles tapab pidu ajal (beim Mahle) sepa vanema poja, mispääle vanamees ütleb saatusliku needuse, et mõõk peaks kurjategijale kätte maksma, ja millega kohe alguses antakse traagiline saatus (wodurch gleich von vornherein das Verhängniss des Tragischen gegeben wird)“.

Selgelt toonitatud kompositsiooniline väärtus laseb aimata, miks just see „tähtis osa" on välja töötatud nähtavasti kõige esimesena ja sellisena ka kõige vabamalt, veel n. ö. Faehlmanni meetodi järgi. (Isegi Saarepiiga episoodist siin veel ei räägita.)

Pool aastat hiljemini on see teosele kõige olulisem soome seikluste rühm koostatud juba tervelt, sepamõrvale on liidetud ka tuuslari ja Saarepiiga motiivid, mis, nagu oletasime, Kreutzwaldil osalt juba varemini olid iseseisvalt „välja töötatud", kuid nähtavasti teise ilmega. Kirjas Lönnrot'ile (20. II 1851), kelt varemalt oli lisateateid päritud selle Soomes käigu kohta, esitab ta nüüd terve loo, nagu see esineb ka eeposes, ja juba ainult võrdluseks (tsiteerisime seda k. o. töö I osas § 33). Hooplemine Saarepiiga võrgutusega on hästi ära kasutatud sepapojaga tülliminemise põhjuseks, millest Bertrami visand veel midagi ei tea.

Omapäraselt laseb Kreutzwald selle loo valmisolekut (ja siis ka rahvapärasust?) Lönnrotil kaunis detailselt mõista. Nimelt palub ta oma ametivennalt nõu ühes metoodilises küsimuses.

Setukestelt olevat ta a. 1849 üles kirjutand laulu ema ja merre hukkund tütre vahel („Ärka ikke, eidekene" jne.). „Mis arvate sellest licentia poetica'st, kui ma selle kena laulu põimin sellesse Kalevi-saaga kohta, kus piiga vabatahtlikult surma läheb? Et saagas endas juba varemini on Kalevipoja ja neiu vahel värsikujuline vastastikune laul, ei oleks sugugi võõras, kui sinna liituks mõtetevahetust küsimuste kujul. Minul on see isiklik veendumus, et praegusest proosakujulisest eesti Kalevipoja loost on võind palju elada ennemuiste Soomes rahva suus, aga nende barbaarsete mõjustuste tõttu, mis on hävitand meie rahva lauluaardeid, on sellised laulud kindlasti hulga aja eest hävind või neist elab siin-sääl närtsind jäänuseid, eraldunult tervikust, millest seepärast on raske öelda, mis ta kord on olnud."

See tsitaat ei kõnele siis mitte üksi tolleaegse eeposeloome väliskujust (proosa vaheldumisi sissepõimitud lauludega), vaid ka ta autori juba küpsend usust Kalevi-saaga ühissoomeliselt laulukujulisse muinasolemisse. Endiselt raskeks jätab ta aga küsimuse, kuivõrra saaga, millest siin jutt, tõeliselt oli ehtsalt rahvapärane ja kuivõrra ainult oletuste ja järelduste uusloomine sootuks teissuguseist allikaist. Folkloristlik analüüs sunnib meid, nagu nägime, oletama viimast, kuigi Kreutzwaldi enda kinnitus loo rahvaehtsusest on siin haruldaselt kindlakujuline [222]). Aga mida kõik ei või panna nägema kindel usk ja soov!

[222]) Vrd. pääle eeltsiteeritu Quellen, lk. 10, kus öeldakse, et kogu ujumislugu on saadud Toa-Jaakobilt, ja kindel toonitus „Kp-ja" I tr. eessõnas (lk. XII j.): „Unseres Helden berühmte Schwimmpartie über den Finnischen

Et soome motiivid tundusid seks niisama head kui omad, on arusaadav. Selle eesmärgiga ju päriteldigi Lönnrotit, ja oma kirjas viimasele ütleb Kr. end juba ette „määratult rõõmustuvat" „Kalevala" saksa keelde tõlkimisest, lootes, et „siis võiksime meiegi vaesed lillenuppudest mett imeda". Teatav oma alus mingi piiga vettesattumisest pidi ju nähtavasti Kreutzwaldil olema (kuipalju pääle ehtekaotuse jm. laulude ja Kp-ja üldise Don-Juan-dispositsiooni ka veel muud, peab jääma vastamata), kuid täheiepandav on igatahes kergus, millega Kr. kohe seda peab suguluseks Kullervo-looga (seega ühissoomeliseks) ja järeldab ka siin õe ja venna vahekorda[223]). Nii siis ei või me siin küll nähtavasti mitte kõnelda Kullervo-loo otsesest ülevõtmisest, kuid peame siiski õige oluliseks hindama tolle eeskuju.

Kui palju selles esialgses visandis pääle sangari sünni, Soome seikluste (Alg-„Kp." I—IV lugu) ja Faehlmanni loodud lugude on koondatud ka teisi osi, näit. hiljemini nii ulatuslikke põrguskäigu lugusid, on raske öelda. Ei tea me ka päris kindlasti, kunas ja just milliseid osi koostaja on plaanitsend oma proosaeeposesse põimida laulu kujul, kuigi nende hulka siis kuulus mai-

---

Meerbusen habe ich genau nach den Umrissen der Sage gezeichnet. Weder bei der ungenannten kleinen Insel, wo er ausruhte und ein Liebesabenteuer bestand, noch bei dem Tode der Inselmaid, dessen Motive die Sage nicht weiter erklärt, habe ich irgend eine Conjectur geltend gemacht und darum die in den Liedern gebrauchte Bezeichnung der Ertrunkenen als „sõsar" (Schwester) beibehalten, obzwar dadurch die Identität der betreffenden Person in Zweifel gezogen werden könnte, wenn man nicht annehmen wollte, dass die Inselmaid wirklich die unbekannte Schwester des Helden gewesen sei und über ihr verwandtschaftliches Verhältniss zu ihm unterrichtet den Tod in den Wellen gesucht habe. In den vorhandenen Sagen und Liedern ist dieses letztere Moment in keiner Weise betont, und Dr. Lönnrot, den ich um gefälligen Aufschluss aus der verwandten Finnischen Sage befragte, hat auf meinen Brief bis jetzt nicht geantwortet, ich bin aber sehr geneigt, gerade das Stillschweigen der Sage über diesen Gegenstand als eine zarte Schonung der unwissentlich Irrenden und als eine heilige Scheu vor der Entschleierung der furchtbarsten aller Verirrungen anzusehen und in dieser Meinung noch bestärkt worden durch Schiefner's „Kullerwo-Episode des Finnischen Epos Kalewala". (Viimane ilmus värsimõõdulise tõlkena St. Petersburger Zeitungis 1852, nrid 113—117.) Nende Kreutzwaldi rahvaehtsuse-väidete täielist täpsust eitab juba näit. viis, kuidas ümber on töötatud Saarepiiga suhu pandud rahvalaul jms. Vrd. Kr. Sachssendahl'ile 18. III 1850.

[223]) Vt. ka Kr. Sachssendahl'ile 24. II 1851, kus ta kordab, et Kullervo õe-eksitus „aitab motiveerida" Kp-ja ja Saarepiiga vahelist sündmust, kus olevat samuti „etwas derartig schwach Angedeutetes", „obzwar die Estnische Sage keine genaueren Beweggründe angiebt".

nitud uppund neiu laul, arvatavasti ka Saarepiiga varem armastuslaul ja mõned teised ka Alg-„Kalevipojas" leiduvad rahvalaulud (mida ei ole just palju).

Selle esialgse (nähtavasti ka juba eestikeelse) proosaeepose e h i t u s e s t kuuleme ainult, et juba siin on kavatsetud eri teisendite ühtesulatust või ka parallelistlikku üksteisele järgnemist, nagu see esineb ka valmis teoses. Neus seevastu soovitab juba kohe lisada erinevad teisendid „saaga" lõppu, sest isegi Lönnroti sulatav talitusviis ei olevat sugugi nii eeskujulikult teaduslik, nagu arvatavat. Seda olevat laitnud nii Castrén kui Schiefner. Viimane olevat isegi Neusile ütelnud, et „ta on kaotand iga pieteedi Kalevala teksti ees, nähes, kuidas Lönnrot sellega on ümber käind (umgesprungen). Ta on uue teksti kokku seadnud esimese trüki vanast, lõigates viimase väikesteks tükikesteks, ja ühendand need uuesti omavoliliselt (willkürlich). Pean tunnistama, et ka minule see näib liiga kaugele minekuna" [224]).

Võime kujutella seda tõsiste teadusmeeste ehmatust Lönnroti eeposeloomise kääritehnika ees — vähemalt nüüd hakkab neile selguma, kuivõrra oli t e a d u s e seisukohalt „omavoliline" seesugune teisendite koostus ja ümbertöötus („Bearbeitung") üldse. Kuid õnneks ei häiri see seisukoht veel Lönnrotit ega — esialgu — ka veel mitte palju Kreutzwaldi.

Soome ametivenna rahvuslik-kirjanduslikud menetlusviisid näivad siis ühelt poolt õ i g u s t a v a t Kreutzwaldigi toimima samuti, teiselt poolt aga Peterburi ja Tallinna teadlaste täpsusenõue hakkab juba algusest pääle ka t a k i s t a m a seda vajalist luuletaja-vabadust.

Igatahes kiidab Neuski õigeks Kreutzwaldi saadetud „Kalevipoja"-plaani (mis meile pole säilinud), kuid eriti selle otsust, olla võimalikult eht-eestiline [225]).

Pääasjaliselt v ä l i s a b i o o t u s e l on „K p - j a" k o o s t u s p ä ä l e e s i m e s e h o o j ä ä n d e n a m - v ä h e m v i r e l e m a t e r v e l t p a a r i k s a a s t a k s. Küll on ta kallal ajuti

---

[224]) Neus Kr-le 8. XI 1850.

[225]) „Dass der Text möglichst genuin ehstnisch werden soll, freut mich vor allem, und ich wünschte, Fählmann hätt' es auch so gemacht" (Neus Kr-ile 9. I 1851).

töötatud kaunis jõudsasti, nii näit. 1851. a. sügisel[226]). Kuid väga palju seda valmistööd vaevalt võib olla, nagu selgub hiljemini. Ainult väikeste lisanditena tuleb abi, võib-olla juba siin midagi maamõõtja Lagos'elt. Seda huvitavat estomaani-tüüpi on ju ühes eestluse-harrastusega haarand ka rahvaluule isikupärase edasiarenduse püüe ja sellega tõuseb ta eepose neljandaks „risti-isaks". Aga kuigi tähtsaks ei hinda Kreutzwald isegi tema võõrapäraseid katkeid ja „kuradilugusid"[227]). Ainult Kreutzwaldi usk jaksas neis kõigis näha siiski Kp-jaga ühendatavaid asju.

Sellest vähesest ei jätku nähtavasti ometi mitte lubatud ja loodetud 10-poognaliseks eeposeks. Pikisilmi oodatud eeskujuandja, „Kalevala" tõlge aga ei ilmu ega ilmu[228]). Ja kui siis omale kärsitusele lisaks ka veel Tartu härrad rahutuks lähevad, kui Sachssendahl küsitlema tuleb, plahvatab Kreutzwald ühes tõelise põhjusega oma tusagi välja kaunis mõisamehelise hooga:

„Kalevipoja sarnast sangar-noormeest ei saa ometi nagu *Püksi tuult* ilma puhuda! *kust võtta??*" Ja ruttab siis rahustama: „Igatahes olen asjaga teotsend kaunis tõsiselt, materjali korraldand, plaani teind ja ühe või teise koha, mis mind kunagi kord ligi tõmbas, kergelt valmis kirjutand (flüchtig fixiert), ometi võivad veel aastad minna, enne kui käsikiri valmib". Trükikuludele igatahes ei maksvat veel hakata mõtlemagi.

Ja nii lähebki. 1852. a. kevadel on kokkuseadja päälegi haige[229]), teotseb siis muude kirjatöödega: tõlgib arstivalitsuse ülesandel ämmaemandate õpperaamatut, täiendab Forselius-Boecler'i ebauskumuste kogu, toimetab ühes Neusiga „müütilisi ja maagilisi" rahvalaule jne.[230]). Ta katsub isegi õnne algupäraste luuletistega, avaldades lühikese klassitsistliku õnnesoovi Tartu Alma Materile, kuigi kirjas Sjögrenile (2. III 1853) ise tõtates seletama, et ta pole luuletaja, vaid et tal kevadesoojust jätkub

[226]) 8. IX 1851 rõõmustub Neus, et „Kp." kiiresti edeneb, olevat huvitavad ka „die poetischen Stellen". Kr. ise kirjutab Sachssendahl'ile 26. XI 1851: „Kp-st on kaunis palju käsikirjas valmis."

[227]) „Kp." Vorwort, lk. IX j.: „So kamen, namentlich in den Beiträgen aus dem Fellinschen, Deutsche Märchen und Teufelsgeschichten, Christliche Legenden und anderes nichthierhergehörige oft genug vor, mit Merkmalen indessen vermischt, die bei genauerer Prüfung sie unzertrennbar für die Kalevisage in Anspruch nahmen". Vrd. käesol. t. I osa, Lisa, II. Täiendusi.

[228]) Kr. Sachssendahl'ile 17. III 1852.

[229]) Neus Kr-le 28. V 1852.

[230]) Kr. Sjögren'ile 2. II 1852, 6. V 1852, 6. II 1853.

ainult niipalju, et aeg-ajalt tardumusest ärgata — ja laulda kui lind, mitte kui „Bänkelsänger".

Sachssendahl'i teiskordsele pärimisele vastatakse 23. II 1853: „Kalevipoeg puhkab seekord kolikambris, ei saa esiotsa selle jätkamisele asuda".

§ 27. Esimene värssredaktsioon (1853).

Siis viimaks 1853. a. jaanuarikuus võib Neus teatada „Kalevala" tõlke ilmumisest, kuigi kohe juurde lisades, et sellest olevat „Kalevipojale" vist vähe kasu.

Ja sama aasta märtsikuul jõuabki Sachssendahli kaudu Võrru see kaua-oodatud eeskujuteos ühes soomekeelse originaaliga. Õhinal tõttab Kreutzwald selle „mett imema" ja — on pettund! Paari nädala pärast (23. III 1853) saadab ta Sachssendahlile mõlemad raamatud tagasi, sõnadega:

„Lugemine on mind teind uskujast kahtlejaks; kui palju ehtsat tuumas võiks leiduda, ei julge ma otsustada, aga kokkupanekus (nagu see teosena esineb) leian ma Macphersoni Ossiani. Üht ja teist (Einzelnes) selles võib maksta rahvaluulena, aga isegi siin on näha järeleaitavat kätt, kuna välja paistavad teised kohad, mis ilmselt sisaldavad võõrast elementi. Muide, hoia see südamevalang (Herzensergiessung) enese teada; kui nimekad saksa teadlased, nagu J. Grimm ja teised, on seda „Kalevalat" bona fide pidand soomlaste natsionaaleeposeks, võivad nad selles usus oma õndsuse leida. — Kui me ka tahaksime soomlasi seada eestlastest sada protsenti kõrgemale, on ometi üsna kindel, et niisugune ühtlane tervik (zusammenhängendes Ganzes) läbi kristlikkude sajandite, ilma k i r j a l i k u ülestähenduseta, rahva suus mitte ei või olla eksisteerind. Siin katke, sääl katke (seda leiame ju ka meil) — võib põlvest põlve edasi päranduda, kuid vaevalt „Ilias" või „Odysseia". Niisugusel viisil poleks mingi raske ettevõte, puuduvad vaheliikmed eesti „Kalevipoja" jaoks l u u a ja säilind katkete abil ilma saata täiuslik (vollendetes) teos. Mulle on tuttav terve hulk Kalevi-saagaga ühenduses seisvaid laulukatkeid, mis vajaksid ainult macpherson'likku järeleaitamist, et neid kokku sulatada eeposeks. On näha, kuidas inimesel kõigis oma ettevõtteis peab õnne olema. Meie õnnis sõber [Faehlmann] oli eesti saagades omist varadest juurde lisand ainult ilusa juturüü, siis kirjutas ja karjus kogu maailm: p e t t u s. Soome teadlane loob kaootilisest ei-millestki täieliku maailma, millele ta kõik omast käest lahkelt juurde annab: inimesed võtavad seda soome jumalamaailmana. Ometi loe (sic!), sõber! katsu järele ja otsusta siis ise! Hää meelega tunnustan sind oma isandaks ja meistriks, kui sa leiad parema usutunnistuse ja oma põhjendustega mind veenad paremat uskuma."

Nii paljastab eeposemeister eeposemeistrit, osalt üsna õieti, aga — ainult omade kogemuste järgi. Kuigi säilitades oma

Wolf'ilt päritud usu k o r d olnud eepose võimalusse, on ta enda aastatepikkune asjatu materjali ootus ja väheandev otsimine ka setukeste juures teind ta rahvaluule püsivuse suhtes juba liigagi skeptikuks. Ta oli juba küllalt asjatundja ning terava silmaga, et näha vähemalt värsilise tervik-e e p o s e püsimise võimatust ja Lönnroti rohket osa üksiklaulude kokkuseadmisel. Neusi kaudu saadud teated viimase menetlusviisist suurendasid muidugi veel seda kahtlust, jah, isegi teatavat kibedust, arvates, et Lönnrot veelgi vabamalt kui Faehlmann on rahvaandmed mitte üksnes kokku sulatand, vaid need ka oma poolt ümber luuletand. Isegi Neus kahtleb ju kõvasti „Kalevala" ehtsuses ja arvab, et runod küll on olnud muistsest säilind, aga tublisti moderniseeritud ja „muistsed jumalad ainult sangareiks alandatud" [231]).

Võime arvata, et see kõik oli kaaluvalt kaasaotsustav „Kalevipojagi" edasiarengus. Vahest sellele momendile kõige enam näib vastavat tuntud Kr. enda seletus oma töö saamisloost „Sippelgas II" (lk. 28):

„Eesti ennemuistne Kalevipoea jut oli kui üks lagunud wana hoone, kus palju enam ei leitud kui ahju aherwarred. Seina palkidest oli mõnda kadunud, teised tuulest ja weest kaugele ära weetud; kui neid hoolega kokku korjati, siis leiti siin ja seal wahetükk puudu, ehk küll üks nurk ei tahtnud teisega nööril kokku joosta. Seal wõtsin kerwe käte ja läksin Eesti metsa tarbe puid raiuma, misga wana hoonet jälle wõiksin seada. Metsa wahid ja nende ülemad ei tohtind mind keelata, sest mets oli m i n u p ä r i s o m a, sellepärast et ma sündind Eestlane olen. Ma raiusin palkisi, kaewasin paasi ja raudkiwa maast, ja Jumal õnnistas mino tööd. Hoone seisab nüüd wana koha peal, maa raeast kunni katukse arjani uendatud, nõnda et kes sisse tahab astuda, seal tuule ja wihma warju leiab."

Alles nüüd siis on tulnud aeg, kus „Kalevala" autori arvataval eeskujul ka Kreutzwald otsustab lõpule viia oma teose täitsa iseseisvalt — ja päälegi värssides. 1853. a. märtsikuul saadetud kirjast Sachssendahl'ile peame ju järeldama, et teos ka siis veel kavatseti ainult proosana, sest selles nähakse veel ainult v õ i m a l u s t „macpherson'liku järeleaitamise" abil mõnede laulukatkete järgi seda muuta värsseeposeks. Sama aasta sügiseks on see

[231]) Neus Kreutzwaldile 21. X 1853. Viimases repliigis paistab ilmselt läbi juba vennaste Grimm'ide arvamine, nagu oleksid muinasjutud degenereerund müütidest ja nende sangareiks olnud muistsed jumalad ning heerosed (vrd. Max Müller'i loodusmütoloogiline muinasjutuseletus). Pole ime, et Kreutzwald julgelt oma eeposes liitis ka puht-muinasjutulised laenmotiivid (vt. ka G. Suits, E. Kirj. 1911, lk. 455).

võimalus juba muutund mitte ainult otsuseks, vaid kogu saagastiku ümbervärsistus on teostatud.

Pääle „Kalevala" mõju näivad selleks otsuseks kaasa aidand ka puht-kirjanduslikud kaalutlused. Nii seletab autor ise [232]:

„Saaga esitusvormi (Darstellungsform) kohta ei jõudnud ma kaua aega endaga kokkuleppele. Viimaks otsustasin eesti natsionaalkangelase Kalevipoja maailma saata ka eesti natsionaal-rahvalaulude kuues. — Saagast pidi saama ju eesti natsionaalteos, tal pidi olema oma rahva liha ja luu, seepärast olen endale kohuseks teind mitte kuskil välja astuda rahvalaulikute rööpast (Geleise); end ü l e nende asetada ei võind ma söandada juba sünnipärastel põhjustel; kui ma ainult mitte ei langeks liiga madalale nende a l l a. — K u i m u l s i i n j a s ä ä l p e a k s o l e m a õ n n e s t u n d s u l a t a d a t õ s i s t r a h v a l a u l u oma sepitsusega (Machwerk) nii osavalt, et mitte ikka selgelt ära ei või tunda piire, kus üks lõpeb ja teine algab, siis oleksin saavutand oma kõrgema eesmärgi."

Sama motivatsiooni täiendab Kreutzwald hiljemini [233]:

„... genuiinse rahvalaulu vorm sobis mulle kõige paremini, esiteks seepärast, et saaga jaoks tarvitatud materjalist selles vormis juba nii palju valmis oli, ja teiseks, et meil kuni praeguseni pole rahvuspärast (genuine) eesti proosat ega nii, nagu asjalood praegu seisavad, vist ei saagi olema kunagi tulevikus." Ja veelgi üksikasjalisemalt kibedas kirjas Schultz-Bertramile (30. VIII. 1861): „Laialipillatud katked, hoolimata paljudest p u u d u v a i s t vahelülidest, pandi kokku nii, et nad peaksid moodustama n ä i l i s e terviku. Proosa asemel, mida eesti keeles pole olemas, valisin jutustusetooniks (Erzählungston) genuiinse rahvalaulu värsi (Versart) ja põimisin s õ n a - s õ n a l t (wörtlich) sisse, mis ma lauludes leidsin sobivat ning mis mulle näis kohane iga situatsiooni jaoks. Sa ütled või pigemini küsid, kas ma siis mõtlen: e t s e d a m i t t e t ä h e l e e i p a n d a? Kuidas oleksin ma niisugust asja püüdnud varjata ja mis põhjuselgi? Kas pole ma — vastuoksa — laenatu igal pool ära märkind tärnikesega?" Ja edasi järgneb veelgi teravam protest vastu Schultz-Bertrami „naiivsust", näha teoses nii suurt vastuolu loodus- ja kunstlaulu vahel: kunstlaulu polevat siin üldse olemas. „Kui tavalise proosa asemel tarvitatakse värsimõõtu, siis pole see veel mitte laul või kunstlaul (Kunstgesang)." Autor teadvat väga hästi, et tal puudub muistne naiivsus ja olevat narrus teda pidada 19. sajandi runolauljaks või ka kunstlauljaks. Ainult Reinthal'i „täiesti ebaõnnestund" tõlge näitavat „Kalevipoega" nii luulelisena, üldse kunstteosena, mida ta sugugi olla ei tahtvat. „Jäta ometi ükskord oma mõte „kunstteosest", sest niisugust ei pakuta teile uuest ega vanast ajast!"

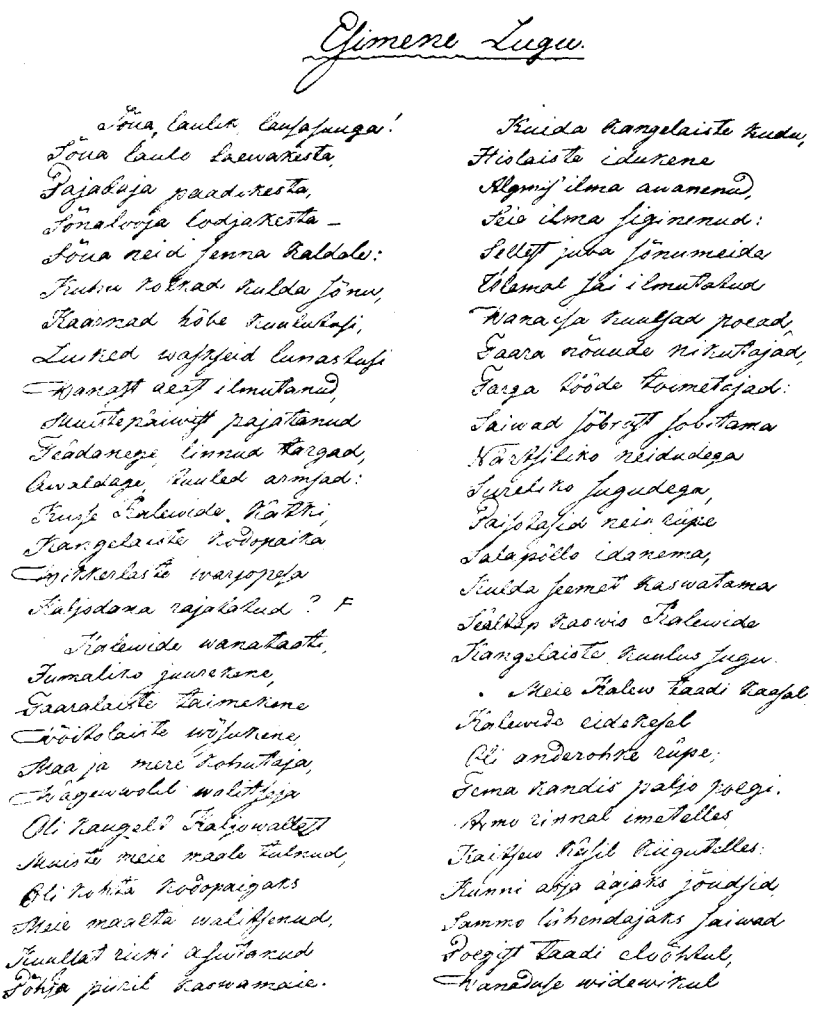
Arvustustest kibestatud, on siin Kreutzwald küll endalegi liialdades mõelnud oma ümbertöötuse sihti liiga mittekunstiliseks, aga igatahes näitab seegi väljendis seda ikka jälle esinevat

---

[232]) VGEG III, 1, lk. 89.

[233]) „Kp." Vorwort, lk. XIV; Kr. Schiefner'ile 16. X 1859; E. Kirj. 1911, lk. 440.

otse traagilist sise-vastuolu Kreutzwaldis teda juhtind kahe, teadusliku ja kunstilise printsiibi vahel; sellest ka eelesitatud seletuste tegelikkusele vasturääkivus ja segasus.

Joon. 13. Osa Alg-„Kalevipoja“ käsikirjast 1853.

Rahvajuttude esitamist rahvalaulu-vormilisena peab Kreutzwald aga isegi n. ö. teaduslikult rahvapärasemaks, sest et rahvapärast proosat, s. o. siis väljakujunend proosastiili polevat meil üldse olemas. See väide on muidugi oma jagu põhjendatud; ripub ju rahvajuttude s õ n a s t u s tõepoolest suurel määral igakordsest edasijutustajast. Ja kuigi see vahel on väga pildikas, kind-

lasti mitte stiilitu ja kunstitu, ning enamasti ka mitte rohkete traditsionaalsete elementideta, on selle ehtsa rahvakeele, vaimu ja võtete märkamine ja järeleaimamine muidugi palju raskem kui näit. rahvalaulude tähtsamate välisvõtete puhul[234]).

Kuid ka Kreutzwaldi käsitus „kunstist" on siis meie ajale võõras ja peagu sama, mille nimel taunisid Frey, Masing j. t. rahvalaulu vigaseks, vormituks ja järelikult mitteluuleks. Isegi rahvalaulu ennast näib Kr. hindavat kui midagi, mis mitte pole „kunst" ja isegi mitte üldse „luule", seadides ta teravasse vastuollu kunstluulega. Siingi avalduvad veel klassitsistlikust kui ka Herder'i ja esiromantilisest ülemineku-ajast põlvnevad poeetikavaated, kus tavalise „kunsti" all mõisteti ainult klassitsistlikkude reeglite järgi „tehtud" kunsti ja luulet, „ehtsat" ehk „loodusluulet" aga peeti n. ö. „ise kasvanuks", nii kuis kasvab lill ja laulab lind[235]).

Niisuguste vaadetega ei tähendand värsistus muidugi midagi olulist ümberluulendust, vaid ainult meetrilise vormi ja alliteratsiooni „kuue ümberriputamist" endisena püsivale proosale[236]).

Teiselt poolt aga näeb Kreutzwald ka juba rahvalaulus avastatud korduvaid stiilivõtteid (alliteratsioon, parallelism) n. ö.

[234]) On ju meie muinasjuttude stiili olemasolu üldse eitatud veel palju hiljeminigi; vt. Tuglas, Kriitika I, 29.

[235]) Vrd. sama poeetika rohkeid vasteid Kreutzwaldi vaateis, näit. ta luuletegevuse võrdlemine linnulauluga Goethe „Der Sänger" tõlkes, vt. ka kiri Sjögren'ile 2. III 1853, väljendised rahvaluulest „Sippelgas" II, 23—26, kiri Koidulale 15. VI 1869 = Kv. I, 313 jm. Kreutzwaldi käsitust rahvalaulu värsivormistki kui mitte „luulest", vaid ainult kui „meetrilisest proosast" valgustab kiri Schultz-Bertramile 20. V 1860:

„...Gehst Du nicht zu weit, wenn Du die Alliteration für Poesie ansiehst? Siehe einmal Dich um, und prüfe dann unpartheisch, ob im Volksliede des Esten etwas von Poesie vorkommt? Sind nicht sämmtliche Gedanken Prosa, es herrscht nur der Unterschied, dass diese metrische Prosa, die [sic!] mit einem fremden Gewande (der Alliteration) behängt wurde? Ein solches Gewand aus fremdartigen Flicken zusammen nähen wollen (d. h. der Deutschen Sprache eine solche Zwangsjacke zumuthen), will mir nicht minder verfehlt vorkommen, wie das Reimen im Estnischen."

[236]) Vrd. ka prof. Schott'i jagatud arvamist, et „lagunend (aufgelöste) eepos isegi proosas on säilitand oma eht poeetilise iseloomu kuni alliteratsioonini, nõnda et sügavalt rahva keeles ja vaateis elav isik jälle võib neid tükke ümber panna lihtsaisse — värssidesse, ilma neid kunstlikustades (zu verkünsteln)". Ermann's Archiv XIX, 1, 1859, lk. 346 j., vrd. samuti SvKp., Abhandl. d. AWB, lk. 413 jj.

„klassitsistliku" silmaga, käsitab neid kuidagi väliselt reeglipärastena, kuidagi „kunstina" selle sõna mitte orgaanilises, vaid „õpitud" ja „tehtud" mõttes. Kuigi rahvalaul nende loojaile on „Jumalast antud", nagu „linnule põõsastikus", näeb tema, et selles on ometi „kunstlik ja kena laulu loomus", mille „laulikute salakombeid" „targemad mehed imeks panevad, kuda koolitamata ja õppetamata rahvas seda võinud sünnitada" [237]).

Nii tunduvadki need „kombed" Kr-i enda tarvituses tihti sugugi mitte „salajastena", vaid üsnagi õpituina. Kõnelemata sellest, et juba vastavad jutud enne siiski olid vormitud uueaegseisse lauseisse, arvatavasti umbes samuti kui „Eesti rahva ennemuistestes juttudes". Kuid sellest pikemalt allpool.

Kõige selle juures aga peame ikka jälle arvestama ka Kreutzwaldi rahvuslikku eesmärki: esitada haritud ilmale rahva kogu luulepärandid, nii sisuliselt kui vormiliselt, küll võimalikult ilusaina, aga ometi nii, et neid usutaks rahvapärasteks. Eriti sellest seletub tema pahameel selle „kunstiks" nimetamise pärast, sellest ta aastaid kestev vihane võitlus Reinthal'i liiga poetiseeriva ja uueaegistava tõlkimisviisi vastu. Sellest üldse tema nii suur huvi just Kp. täpse tõlkimise vastu, mille püüetest ja hädadest kubisevad ta hilisemad kirjavahetused.

Ja eeskätt sama teadlik ja alateadlik soov, et „Kalevipoega" siiski võetaks tõelise r a h v a eepose järeletulijana, kuigi ta seda nime ei luba anda talle ta praegusel, restitueeritud kujul, on nähtavasti pääjõud, mis paneb Kreutzwaldi usutama teisi ja uskuma nähtavasti ka ise, et „Kp." tõesti on ka rahval o l n u d kord v ä r s i k u j u l i n e.

Varemalt selles kahelnud, leides ainult „väheseid sellekohaseid jälgi vanemais rahvalauludes", ütleb ta ise [238]):

„Ligemal tutvumisel laulurikaste Pihkva eestlastega olen ometi tulnud täielikult teisele arvamisele ja oman nüüd kindlat veendumust, et aastasadade eest on kogu Kalevi-saaga pidand elama rahva suus laulude kujul. Suur hulk segipillatud laulukatkeid, mida meile nimetatakse „wanna wägga pikka laulo sõnadeks", on päris kahtluseta (ganz unbezweifelt) vana Kalevisaaga jäänused, ja seepärast olen ma kaksipidi mõtlemata need laulukatked sõna-sõnalt sisse liitnud oma saagadekoostise (Zusammenstellung der Sagen) sobivaisse kohtadesse."

See kõlab õige kindlalt — aga nagu kunagi usk. Tõestistena pole ette toodud midagi muud kui oma veendumuseni jõudmine

[237]) „Sippelgas" II, 25.
[238]) VGEG III, 1, 86 j.

ja mõne seginend laulukatke olemasolu rahva suus — ei mainita sedagi, millised need „katked" olid [239]).

Nii ei tarvitse me seda kõike võtta ometi muuna kui autori oma sooviprojitseeringuna, mis toetub sootuks iseseisvaile lauludele ja kõigepäält eelselgitatud üldisele eeposekäsitusele [240]).

---

[239]) Kr-i alamärkustest tema lauludekogus võime arvata, et nendega on mõeldud laulu (tegelikult ühtesulatist), mis hiljemini on eeposes kasustatud uppund Saarepiiga varju lauluks oma vanemaile (Karttunen, Lt. 49); vt. pikemalt I, § 33. Hiljemini kahtleb Kr. isegi selle kindlas ühtekuuluvuses „Kalevi-saagaga" — vt. Kr. Bertr.-ile 24. XI 1859.

[240]) Usku värsseepose ühekordsesse olemisse suurendasid muidugi veel teistegi üleskirjutajate teated katkendlikest lauludest, mis olnud vanasti palju ilusamad. Vananend lauliku lihtne kahetsus, et ta ei mäleta teatud laulu enam nagu ükskord, pani temagi ebamäärselt idealiseerima seda ununenut, veel enam aga eepost-otsiva üleskirjutaja-härra, kes kohe „aimas" unustatu kümnekordseks. Nii kirjutab Santo eelteate kõrval (VGEG III, 1, 38) ka dr. Wold. Schultz, et Alatskivil Kalevi-laulu lauldud veel 50 aasta eest neidude poolt, kuigi tal endal ei olevat õnnestund kuulda sellest ainustki värssi. „—ein altes Mütterchen drückte sich über denselben aus, es sei ein „armas ja pohjato laul" gewesen und da zu ihrer Jugendzeit die verstorbene Kreusse Liso einst das Lied sang, da standen die Zuhörer wie bezaubert da, bald lachten sie, bald weinten sie." Samuti laskis laulikute umbusaldus sakslastest üleskirjutajate vastu paista salapärastena ja suurtena nende teadmisi, muidugi eriti oodatud eeposematerjali poolest: Just Kalevi-lauludest ei tohtivat teada kohalik ülemus: nii olevat revident Rosenpflanzer'ile kinnitand keegi setu — ja kuigi talle vaikimine garanteeritud, polevat ta oodatud lauludega ometi esinend („Kp." Vorwort, lk. IX). Tegelikult võime siin oletada ka mitmesuguseid muid põhjusi ning vastastikuseid arusaamatusi.

Eriti on Schultz-Bertram täis usku, et tal rahvalauludes tegemist on kord ühtlase pika laulu katketega. Ta valmistub ka ise neid uuesti liitma. Nii kirjutab ta Faehlmannile 4. VII 1849 (GEG, M. A. 170:37): „Je mehr ich meine Sammlung esthnischer Gesänge studiere, desto mehr überzeuge ich mich davon, dass gewisse Lieder zusammengehören u. Fragmente eines früheren Ganzen sind. Soviel ist wenigstens ausser allem Zweifel, dass sehr viele von ihnen von Einem Dichter herrühren. Der Styl, der Geist, endlich sprachliche u. prosodische Kriterien beweisen diess unwidersprechlich. Ich habe nun den Plan, die, nach meiner Ansicht zusammengehörigen Gedichte zu einem Ganzen zu reconstruiren und illustrirt u. in beiden Sprachen herauszugeben. — — Es wird eine Idylle werden, welche Anne Akkis Liebesgeschichte umfasst u. zwar: Magdthum, Freiwerberei, Brautstand, Hochzeit, Flitterwochen, Heimkehr u. Taufe — alles mit darauf passlichen Liedern u. Scenen untermischt, es wird ein Cyclus von Liedern sein, welcher das Leben des Esthnischen Weibes vom ersten Erwachen der Ahnung seiner Bestimmung bis zur Erfüllung dieser letzteren lyrisch dar-

Peatund pikemalt ümbervärsistuse ja selle restauratsiooniks pidamise motiividel, tuleme tagasi jälgima teose välist kujunemist.

31. aug. 1853 saadab Kr. Sachssendahl'ile tarvitatud Lagos'e episoodi (arvat. Kikerpära kuradeist) tagasi ja teatab: „On valmis mustandina juba tosin päätükke (Kapitel), umbes 8 trükipoognat, olevat materjali hindan veel 3—4 poognaks, nii et pead end valmistama terveks tosinaks makulatuurpoognaiks". „Kapitli" nime tarvitus laseks nagu arvata, et ka siin veel tegu on üksnes proosateosega, kuid vaevalt peaksime oletama, et hiljemini kogu teose värsistus sündis ainult poolteise kuuga.

Igatahes ei kõnele järgmine kiri (28. X 1853) mitte enam kapitleist, vaid ainult „osadest" (Teilen), ja need on ilmselt värsistatud. „Praegu on lõpetatud neljast osast koosnev Sissejuhatus (Einleitung) ja vajab ainult siin-sääl järeleaitavat kätt; saaga ise on samuti visandina (im Entwurf) valmis, nii et ainult viimases osas puudub päris saba. Mitte varemini ei taha ma puhata, veel vähem mõnd teist tööd ette võtta, kuni olen oma hiiglapoja jalule tõstnud — elan, hingan ja liigun nüüd ainult oma Kaleviid-noorukesele." Teos tulevat suur umbes 11 poognat, ühele leheküljele kaks veergu trükkides nagu „Kalevalaski".

Ja siis 16. oktoobril võib ta saata Sachssendahl'ile „Teile mitte vähem rõõmustava teate kui mulle, et Kalevipoeg on valmis". Kuu aega hiljemini on see juba Tartus ühes pikema saatekirjaga oma kokkuseade alustest ja meetodeist [241]).

Detsembrikuu ÕES-i koosolekul esitatakse töö president Santo poolt seltsile kui „tähtis sündmus eesti kirjanduses, mis väärib

---

stellt." Ja ta palub Faehlmanni talle abiks olla laulude väljavalimisel ja keelelisel parandamisel.

Hiljemini ei loond Schultz oma eepost pääasjaliselt ometi mitte neist „idüllilisist" lauludest, milliseid tõesti oleks olnud kasustada tuhanded teisendid, vaid tarvitab neid ainult vaheliiteina ikkagi romantilis-mütoloogilise „Womba Wiido" pääteemale. Igatahes on eriti tema püüdlused iseloomulik tunnus „Kalevala" sarnase eepose iha tugevusest. Ja „Kp-ja" kokkuseade ülesande Kreutzwaldile andmisegi puhul kirjutab ta (Sachssendahl'ile 3. VI 1850, GEG, M. A. 170:36): „... ich kann eine vollständige Kallewalasage nur dann erwarten, wenn ein Lönnroth unter uns ersteht. — — Ich versichere Ihnen, es liegen noch ganze Iliaden im Hirnkasten manchen alten Weibes eingeschlossen; der Schlüssel dazu ist — einige Kenntniss der Sache u. ein Glas Branntwein."

[241]) Osalt on see saatekiri ilmund VGEG III, 1, 86—89.

täit imetlust ja tähelepanu ning selles kindlasti asub esimesele kohale", sest see „natsionaaleepos" on töö, mille sarnast eesti kirjandus senini ei tunne ja mida auga võib seada soome „Kalevala" kõrvale" [242]).

Nii algab „Kalevipoja" kui valmiseepose nimi oma teekonda vanema venna väärika saatjana, kaasas parimad soovitused kasuisadelt.

Aga see ongi ainult ta nimi. Tookordne teos ise pole trükimasinasse pääsenud — tänaseni.

§ 28. Teise värssredaktsiooni algus (1854).

Oma eelmainitud saatekirjas määritleb Kreutzwald ise oma „läbitöötuse" ülesanded järgmiselt:

„1) katked nii üksteisega liita, et nad, hoolimata puuduvaist vaheliikmeist, näiliselt moodustavad terviku;

2) ühte sulatada (zu verschmelzen) mitmed eri teisendid, mis on rahva suus kujunend sama sündmuse kohta;

3) välja jätta need kõrvalepisoodid, mida oleva seisukoha järgi (nach dem gegenwärtigen Standpunkte) mitte ei või ühendada tervikuga; lõpuks

4) sääl, kus üks ja sama sündmus on eksikombel seotud kahe kohaga, ära jätta üks neist".

Nii siis on teosele antud peagu täieliku rahvaehtsuse iseloom: näib, nagu oleks läbitöötaja poolt ainult katkete vastav valik, paigutus ja sama-aineliste teisendite ühtesulatus. Ei kõnelda midagi ka eri-aineliste teisendite muutmisest nende kokkusobituse otstarbel (just selle vastu, nimelt toonitatakse, et tervik on ainult näiline, scheinbar), ei midagi ka rahvateisendite paisutamisest kujutusviisiga, ja veel vähem autori enda eepilistest ning lüürilistest lisandeist, mida on käsikirjas tegelikult rohkesti. Isegi nii oluline proosasaagade ümbervärsistuse fakt on, nagu nägime, seletatud veelgi suurema rahvapärastuse abinõuks.

Teose võimalikult rahvaehtsana näitamise tendents on siis ilmne. See kajastab nõudeid, mida tolleaegne saksa seltskond eriti pidas oluliseks. Sama moment on, mida eriliselt rõhutab ka valmisteose esimene üldsusele tutvustaja, ÕES-i president Santo oma pikas „Eelteates eesti natsionaaleepose Kallewi-

[242]) Inland 1853, vg. 1055.

Alexander Heinrich Neus (1795—1876). Maal ÕES-i kogus.

Eduard Ahrens (1803—1863). Foto Eestimaa Kirjandusliku Seltsi kogus.

Dr. Woldemar Schultz (1822—1874). ÕES-i sekretär 1843—1856. Foto ÕES-i kogus.

Ülemõpetaja G. M. Santo, ÕES-i esimees 1853—1856. Joonistus ÕES-i kogus.

Poeg peatsest ilmumisest ühes mõne märkusega eesti rahvaluulest" [243]).

Ta asub esmalt määritlema üldse rahvaluule mõistet. Selleks ei võivat nimetada rahva sekka tungind „kunstluulet" (näit. Körner'i laulud). Samuti mitte rahva jaoks tehtud või ka rahva toonis ja väljendusviisis loodud „kunstluulet" (Bürger, Hebel, Holtei), vaid „õige rahvaluule on rahvast endast välja läind luule, kusjuures me jälle peame need poeetilised väljendised, mis on sündind hariduse läbi saadud intelligentsi mõjude all, nii siis tihti ka selle mõju all, mis n. n. looduslaulikule (Naturdichter) juba tuttav on kunstluulest, eraldama neist luuletooteist, mis elasid rahvas ja esile kerkisid tema sisimast ja omapäraseimast elust üksiku isiku sõna kaudu, enne veel kui arenes mingi teadvus, mingi kunstivorm, enne veel kui mingi kõrgemaist eluringidest alla tulnud õpetus oli laiendand või õiendand rahvaliku eluvaate mõteteringi". Ja siis tuuakse näiteid sellistest kunstluule mõjude all toimind rahvaluuletajaist, aga ka eelmainitud ehtsast rahvaluulest Saksas. Viimase aussetõstjana mainitakse eriti Brentano't, kuna Herder'i „Rahvalauludes" olevat ka rohkesti kunstluulesse kuuluvat.

Nii siis näeme siin juba Herderist enam spetsialiseerund, umbes A. W. Schlegel'i j. t. romantikute rahvaluule mõistet ühes hüpoteesiga „teadvusetust" ja „kunstivormitust" rahva hinge loomingust. Ja eeskätt selle rahva hinge tunnetusabinõuks hindabki ka Santo rahvaluulet, mitte enam ei ülista herder'likult seda ainuehtsa luulena: kunstluule andvat ometi küpse vilja sääl, kus rahvaluule mängivat ainult õiekestega (lk. 81). Paljude rahvaste rahvaluule olevat ainus püsind tunnistaja tema (s. o. rahva) omapärasest rahvuslikust elust, ja „et sellele tahvlile, kuhu kord omi kirjusid kujusid joonistas rahva vaim, kirjutab varsti võõras, kustuvad pea tema viimased jooned, kust teda veel võis ära tunda, ja liigagi pea hajuvad ka viimsed varjud ühe rahva kujust (Volksgestalt), kes meile võib vastu astuda veel ainult oma vanades lauludes". Nii olevat lugu ka eesti rahvaga ja temalgi ei puuduvat neid „tunnistusi lapselikest vaimuliigutustest, pärit ajast, millest ta mitte ei võind iseseisvalt areneda meheliku küpsuse eani", sest et vahele astusid sakslased.

Edasi tutvustab Santo eesti rahvalaulude iseloomu ja vormi omapärasusi ning kaitseb ägedalt Faehlmanni saagade täpsat rahvapärasust. Ja siis ta tutvustab „Kalevipoega" kui eesti „rahvapärasuse suurimat luuleloomingut", mis kindlasti mitte sisult ega vormilt maha ei jäävat teiste rahvaste rahvaluulendeist.

Vastavalt sellele teaduslikule rahva vaimu uurimise eesmärgile toonitab Santo ainutähtsana just „Kalevipoja" rahvaehtsust. Ta soovitab Kreutzwaldilgi ära märkida oma teoses kõik kohad, mis ka väljendusviisilt on otse rahva suust. Sest „tõestis teose rahvuslikust ehtsusest (für die nationale Genuinität) on kindlasti ka Kaleviidi-laulikule tähtsam kui tõestis tema enda osavusest eesti keeles ja luulevormis". Ja kogu ÕES-i nimel tõttab ta (teost ennast vaevalt tundes) „pühalikult kinnitama, et hr.

[243]) VGEG III, 1, 78—91.

dr. Kreutzwald ei ole mitte „Kalevipoja" l u u l e t a j a (Dichter), sest luuletand on ta eesti rahvas ise nende aastasadade jooksul, mis on enne selle rahva ajalugu; küll on ta aga vana rahvaluulendi l a u l i k (S ä n g e r des alten Volksgedichtes), sest et ta temale on andnud, ja sedagi osalt, vormi ja väljendusviisi, millega ta esitatakse publikule. Me usume, hr. dr. Kreutzwald möönab meeleldi, et ta niisugust luuleteost kunagi poleks võind t e h a ja et ta meelsamini vastu võtab selle otsuse, kui et ta laseb eitada selle rahva omandiõigust, kelle rikkaim vara ongi ta laulud".

Ja siis tuuakse juba eespool tutvustatud Fr. A. Wolf'i eeposeteooriale tuginedes paralleeliks ka Homeros'e eeposte saamine, kus kokkuseadja samuti olevat vajalik olnud, aga ta osa mitte suur. „Suuremat osa Kaleviluulelmas ei või ka tunnistada temale [Kreutzwaldile], ja me oleme kindlad, et ta ühes meiega soovib, et keegi temale ei koormaks suuremat teenet ega ainult tema sisetundele ei paneks s e d a, milles end peegeldab kogu rahva seesmine elu." Kreutzwaldi võrdlus Homerosega polevatki siis nii väga päädpööritav, sest mõlemate töös „luule olemuslik osa, nimelt ta sisu ei kuulu mitte üksikule, vaid rahvale, kelle keeles ta esineb. Tunnustatagu siis selle omaduse poolest ka Kreutzwaldi töö, mille avalduse võtame austava kohustusena oma seltsile, „rahvaluuleks" ja leidku ta sama austust, mida leidis meie naabrite Kalevala-saaga".

Nii siis „Kalevipoja" rahvaehtsuse toonitus, mis on ühtlasi s e l l e nõue, aina kasvab nii väljaspool kui ka Kreutzwaldil endal. J a s e l l e t e n d e n t s i j u h t i m i s e l t a t ö ö t a b k i o m a t e o s e t e i s t k o r d a l ä b i, teeb seda põhjalikult, peaaegu rida-realt, alalise püüdena rahva ainele „ümbervisatud" vormi „kuubegi" teha enam aine kohasemaks, s. o. rahvapärasemaks.

Tähtsaks väliseks ümbertöötamise põhjuseks on nähtavasti olnud ka uute ainete juurdetulek ja juba 1854. a. alguskuudel. Autor ise kirjutab sellest:

„Kolm kuud pärast seda, kui mu töö ta esimeses redaktsioonis oli ära antud ÕES-le, sain ma Pihkvamaalt laulu, kus Salme ja Linda esinevad üheskoos kasuõdedena. See tähtis leid oli kõige ligem välispõhjus (die nächste Veranlassung), et hiljemini ümber töötada kogu saaga. Minu austatud sõbra ja Tartu ametivenna, hr. dr. Wold. Schultz'i sõbralikkude teadete läbi olid vahepääl (unterdessen) sisse tulnud lisandid Kodaverest kui ka hr. Lagos'e kaudu Tarvastust, mis teost väga (sehr) laiendasid" [244]).

Nagu nii tihti, ei tarvitse me neidki Kr-i väljendisi võtta kuigi täpselt. Teade Setumaalt kuuldud Lindast on, nagu nägime (I, § 32), kahtlane; dr. W. Schultz'ilt on vaevalt saadud rohkem kui ühe-kahe kõrvalise episoodi faabula (Kp. ja karjapoiss, Kp. XII l.). Enam on kasustatud Lagos'e „kuradijutte", aga pää-

[244]) „Kp." Vorwort, lk. XIV.

miselt on eepost laiendand ometi autori enda ümbertöötus teiste laulude abil. Vist „Salme-laul" juhtiski sellele uuele meetodile.

Kahjuks pole siin osutatud ligemalt ka sõnade „hiljemini" ja „vahepääl" tähendust. Võib koguni olla ka nii, et „Kp-ja" uus ümbertöötus algas mitte Salme-laulu sissepõimimisega praeguse redaktsiooni esimesse laulu, vaid viimase 16. laulus kujutatud maailma-otsa reisu looga ning juba 1854. a. märtsi- või aprillikuul. Juba 4. jaan. 1854 Wold. Schultz'ile saadetud kirjast kuuleme, et Kr. on Schiefner'ilt saand selle saksakeelses tõlkes M. A. Castrén'i „Vorlesungen über die finnische Mythologie". Ta on seda juba lehitsend, märgand huvitavaid sarnasusi eesti muinsusega ja lubab „säält mõndagi viljastada, kui elu ja tervis veel natuke aega vastu peavad". Ja juba 2. aprillil, pärast põetud „reumaatilist palavikku", kirjutab ta Sachssendahl'ile: „Et ma nüüd ei saa toime millegi tõsisemaga, olen võtnud käsile katked Kp-ja retkest „Maailma otsa", tahan katsuda, kas mitte ei saa kokku lappida (flicken) neid katkeid ja moodustada sellest ühe uue laulu" [245]).

Samast kõneleb Kr. ka kirjas Wold. Schultz'ile 13. IV 1854.

Ajalise lähedusega nende kahe fakti vahel liitub ka õige tunduv sisuline sarnasus. Castrén'i teose lõpus (lk. 320—326) on avaldatud lugulaul („Peiwen parneh", muide ka see ballhorniseeritud) lapi imesangari Päevapoja meresõidust kullamaale. Säälsed kokkupuuted hiiuga ning selle tütrega on küllalt lähedal Kp-ja sõidule ja tema saatkonna vastavaile seiklustele, et meelde tuletada säälpoolse mõjustuse võimalust (kuigi Kr. seda

---

[245]) Schröder esitab oma vastavate Kr-i kirjade trükingus (VGEG XVI, 1, 24) siintoodud tsitaadi kirjast 2. IV 1854 nähtavasti vales järjekorras, nimelt kirjade vahel, mis dateeritud: eespoolne 13. II 1855 ja järgnev 20. V 1855. Sellest kui ka Schröderi seletusist enne tsitaati võib lugeja järeldada, nagu oleks siin daatumis tegemist trükiveaga ja tuleks see lugeda 2. IV 1855. Nii ongi seda teind V. Reiman oma eessõnas Löwe „Kp-ja" saksakeelsele tõlkele (lk. XXII). Meil pole aga mingeid andmeid, et Kr. ka 1855. a. talvel oleks olnud nii haige nagu eelmisel, ja veel vähem sellest, et ta 1855. a. aprillis oleks algatand maailma-otsa lugu. Reimani vastava seletuse kummutab juba Kr-i enda kiri Sachssendahl'ile 20. V 1855, kus ta selgelt ütleb, et ta enam „mitu kuud pole „Kalevipojas" teind ühtegi sulejoont ega näe ka ette võimalust selle jätkamiseks". Võime siis järeldada, et 1854. a. aprillis algatatud maailma-otsa lugugi on seisnud kogu 1855. a. alguse ja u u e s t i on käsile võetud alles 1855. a. varasuvel. (Kr. Sachssendahlile 27. VI 1855; vrd. ka G. Suits, Looming 1927, 353.)

on lugend juba varemalt ka Lönnroti kirjast, vt. § 26). Päris kindlasti on siin küll võimatu midagi öelda, sest kogu loos on palju ka Eestis tuntud motiive [246]).

Aga see oli ainult ühe laulu juurdelisandus. Kogu teose tõeline ümbertöötus näib tõesti aland vähe hiljemini.

Kui me tööst jälle saame teateid, on 1854. a. suvi juba lõpul. 29. augustil hakkab Kr. Sachssendahl'ile selle soovil saatma Kp-ja „läbivaadatud ärakirja" poognaviisi ja lubab järge saata iga 2—3 nädala tagant. Seda võivat hakata trükkima, samuti tõlget, kui see peaks tulema. 7. septembril kordab ta sama, juhatab kätte isegi trükkimisviisi, ka siin soovitades jälgida „Kalevala" eeskuju (2 veergu lk-jel). Nähtavasti pole veel kindel, kas ka tõlge peab ilmuma algtekstiga kõrvuti. Kr. ise on selle vastu; see võivat jääda hilisema „privaatspekulatsiooni" asjaks. „See pole ju kunsttöö, et ta ka tõlkes veel peaks õnnestuma. Mida vähem on lugejaid, kes originaali mõistavad, seda parem mulle" [247]).

Samas kirjas jätkab Kr.:

„Saadan Sulle käsikirjast teise osa, millega lõpeb „Esianne" (Vorgabe). Päris „Kp-st" ei saada ma aga midagi enne, kui trükikoda, üle saades paberiostust ja muist õiendustest (Vorkehrungen), on tõesti asund tööle. Loodan juba olevate, veel ümbertöötamata ainetega võivat tervikule täienduseks juurde lisada veel vähemalt kaks uut laulu. Vahad ilusad sügisõhtud tahan hoolsasti kasustada." Korrektuurpoognais lubab ta märkida ka kohad, kus on rahvalaul antud „muutmatult ja võltsimatult. Lühidalt, kõigile õigustatud (billigen) soovidele tahan jõudumööda vastu tulla".

Võime siis järeldada, et suurem ümbertöötus on veel nüüdki peagu algamata, et sellest loodetakse juurde ainult paar laulu, et kaasa läheb ka veel „Esiandeks", ainult „läbivaadatult", ja et Tartu-poolset ehtsate rahvalaulude äratähenduse soovi on arvestatud.

Alles siis 1854. a. septembrikuul näib aland see teose „hiljem" põhjalik ümbertöötus, millest Kr. räägib I trüki eessõnas. Trükkimise algust kiirustab kiri Sachssendahl'ile sama kuu

---

[246]) Osa materjali on seks nähtavasti saadud Lagoselt. Vt. Kr. Schultz-Bertramile 12. VII 1860.

[247]) Näeme siis Kr-i juba valmis loobuma tõlkestki, kartusel, et just selle kaudu teost seda enam hakatakse arvustama ka tema enda kunstteosena — nagu see hiljemini sündiski — ja eriti halva tõlke tõttu. Irooniline suhtumine oma „Sõda"-nimelise laulu tõlkijasse, pastor Reinthal'isse, on näha juba siin.

19-dast, kõneleb samuti uutest lauludest ja lisab, et ta „juba valmis laulud saavad tublisti viilida ja voolida".

Ja oktoobri lõpul (26-dal) võib Kr. teatada: „Viis esimest laulu on täiesti (total) ümber töötatud, nad on saand nimetamisväärt (namhafte) lisandeid ehtsast rahvalaulust, seepärast võin ma seda muutust nimetada oluliseks paranduseks. Seeläbi kasvab tervik sel uuel kujul 5 kuni 6 laulu võrra." Nüüd pidavat ta tegema pausi kuni detsembri keskeni, võivat aga soovi korral kohe ära saata kuus esimest laulu, „mis valmis viimse rasplini".

§ 29. Eeltormid ja teise värssredaktsiooni lõpuleviik (1855).

Aga siis tuleb uus viivitus. Rahvuslik-rahvapärane „hiiglapoiss" peab ju maailma pääsemiseks pugema ka läbi tsensori kitsa värava. Ja juba ta pää jääb sinna kinni.

Tõsi ju küll, eesti rahvusliku ideoloogia filoloogilisi ja muinsusromantilisi algeid 1850-ndail aastail veel ei kardetud, neid ju peeti osalt õigusega ainult saksa intelligentsi puhtteoreetilisteks harrastusteks. Seda enam märatses n. ö. puht klassivõitluse alusel töötav tsensorivõim iga vähema kui sõna vastu, mis r a h v a l e võis selgitada ta sotsiaalset häda ja klassiteadvust, vastuolu mõisnikkudega ja üldse härradega.

Selle hirmuga rüüstas ja pinnis ta aastakümneid ÕES-i võrdlemisi süütuid kalendrijutte, keelas ära „Sippelgas" kirjutamast talupoegade asjust üldse, ei andnud lootustki ÕES-i poolt kavatsetud eesti ajakirja loa saamiseks [248]), jah, tõmbas Neusigi laulukogust maha kõik, kus kõneldakse kupjast või orjusest, isegi paremad nekrutilaulud ja mõned eleegiad [249]). Nii on loomulik, et Tartu tsensori eelpost Mickwitz ka siit (ainult eestikeelsena avaldada kavatsetavast ja siis ka rahvasse levida võivast) „Kalevipojast" püüab otse naeruväärse hoolega pühkida kõik, mis kaudseltki võiks puutuda talupoja sotsiaalset asendit [250]).

Nii kitkutakse välja juba „Sissejuhatuse" ja „Esiande" 57-lt leheküljelt tervelt 160 rida, päämiselt kohad, kus võib aimatagi mingit vihjet orjusele või saksте vastu. Nii näit. „Sissejuhatusest" read:

---

[248]) Faehlmann Kr.-le 16. VI 1842.

[249]) Neus Kr-le 25. X 1850.

[250]) K. Taev, Eesti kirjandus kitsas väravas. Tartu tsensori arhiivi materjale 1850—1870. Käsikiri, Tartus 1934. Tartu Tsensori Arhiiv A IX 3. C. Mickwitz De la Croix'le 22. XI 1854. E. Riigi Keskarhiivis.

„Teine sängi orja kütkes“ ...
„Muiste põlve pärandused,
Muiste õnne õilmekesed“ ...
„Endine õnne ja ilo“ ...

Värsid „Mis ei orja ike ormad,
Katko surma suigutused ...“

on „parandatud“ üheks:

„Mis ei katko suigutused“.

Muidugi on jäetud välja „Esiande“ keeltekeetmisloost kogu saksa ja — läti keele saamise kirjeldus (vg. 500—639), „sest et see võiks toitu anda kaasasündinud rahvusvihale“. Ei lubata öelda ka „Eesti prii ja selge keeli“, „Kuida enne parem aega, / Ülem õnnelikum pidu“ jne. Seda endist õnne muide siin „Esiandes“ küll ülistataksegi palju korduvamalt kui praeguses eeposes.

Rahvussangar pidi juba alguses õppima roomama teadvusetult, nagu ta kaassoolased [251]). Härrasklassi mõnude truu väravavaht aimas õieti, et selle muistse „õnne ja ilo“ lugemine paneks talupoega otsima seda õnne ka olevikus ja et „keelte keedus“ pilgatud „teitse-peitse“ all mõistetakse ka praeguste härraste piitsa.

Kreutzwald aga seda kärpimist kuuldes üsna lõkendab vihast. Ta sõimab Mickwitzi otse lolluse tipuks, kellele isegi eesti karjakrants ei tihkaks jalga tõsta. Ta ei luba seesugust „äravaevatud ja lõhutud“ (verkümmertes und verstümmeltes) tööd iialgi avaldada. Ta loodab tsensori vastu abi Peterburi teadlasilt (Sjögren, Schiefner, Köppen), aga loobub pea ka sellest lootusetuna. „Üks kaaren ei noki teise silma.“ Viimaks otsustab ta siiski lõpetada uued laulud, kuid jätta käsikiri seisma oma pärijaile [252]). Aga isegi seda viimistlustööd pole tal võimalust (ja vist ka tuju) teha nii pea. „Juba mitu nädalat pole ma käsikirjas teind kriipsugi ega näe ette, kunas jälle niisuguse tegevuseni jõuan. Nüüd longin nagu ära-aetud hobune ameti- ja leivavankri ees ja pean kõik muu laskma puhata.“ Ka veel 20. mail 1855 ütleb ta (kirjas Sachssendahlile) käsikirja seisukorra olevat mitu kuud üsna endise; selle uueks käsilevõtuks olevat

[251]) Kr. Sachssendahl'ile 14. XI 1854, 13. XII 1854, 28. XII 1854. Jahresbericht d. GEG 1861—62, GEG, M. A. 180:67.

[252]) Kirjad Sachssendahl'ile 24. I 1855 ja 13. II 1855.

töörohkuse (tüüfuse j. m.) tõttu lootust väga vähe. Nagu juba mitu korda enne, on teose saamine jällegi üsna surnud punktil.

Seisukorda raskendab ka veel kirjanduslik ümbrus, mis pole oodatavale uustulnukale enam nii soodus kui varemalt. ÕES-i ehk liiga ülistav „imetlusväärt sündmuse" ja „natsionaaleepose" väljakuulutus kutsub esile kaunis eitava vastukaja mujalt. Seda enam, et ÕES-isse juba varemaltki mõnel pool isegi estofiilide seas suhtuti kaunis külmalt. (Näit. keeleteadlane-pastor Ahrens oli olnud teravas keeletülis seltsiga ja Faehlmanniga). Santo eelteatega ühes „Toimetiste" vihus ilmus ka Kr-i enda juba varemalt (1852) kirjutatud väike kirjutis „Lindanisse" nimest, kus seda esimest korda avalikult seotakse hiidkuninga Kalevi naise Linda nimega („Linda nisa" [253]). See liiga magus etümoloogia kutsub esile kahtlustava vastuvaidluse, ja sellega ühenduses tehakse kahtlusealuseks ka terve Kalevi-saaga ehtsus. „Kahe eesti keele sõbra kahekõnes" [254]) lastakse kaunis pilkavalt läbi paista, et nii üks kui teine on modernse Kalevipoja-lauliku enese leidus ja ainult seevõrra eht, et see laulik ise on eestlane. Kallaletung kutsub välja kaitse Santo poolt [255]), ja sellele järgneb õiendus, et pole tahetud mitte kahelda kogu Kalevipoja-saagas, ei isegi Lindas, vaid ainult viimase seni esitatud tõestuses [256]). Linda asjus võtavad sõna veel mitmed teisedki, nii Ahrens, E. Pabst ja A. Schiefner [257]).

Kp-ja enda ehtsusest aga järgnevad veel kaks artiklit, Schultz-Bertramilt ja E. Ahrensilt. Esimene neist [258]) tuletab meelde tüli Ossiani puhul kui ka oma ennustust 20 aasta eest ja rõõmustub, et hiiglaliikmed on leidnud koguja ning korraldaja. Tolle töö olevat rekonstrueerija oma, küll mitte võltsing, vaid vajaline, kuid arusaadavalt mitte-eht. Eestlane olevat luulelisem, kui temast arvatakse, vanule Kalevi-lauljaile küündivat aga iga meie aja mees ainult vööni.

See artikkel oli siis veel pääasjaliselt selgitus ja kaitsekõne. Aga kui seegi Kr-i ärritas oma ridadevahelise mõttega, siis tegi

---

[253]) Vt. ka Inland 1852, vg. 312.

[254]) Inland 1854, vg. 678 j., autoriks V. Reimani teate järgi S[chüdlöffel] z[u] J[egelecht?]. Reiman-Löwe, lk. XXXII.

[255]) Ibid. vg. 837—844.

[256]) Ibid. 1855, vg. 70 j.

[257]) Inland 1854, vg. 764; 1855, vg. 741—746, 823—825.

[258]) Ibid. 1855, vg. 69 j.

seda muidugi veel enam Ahrensi artikkel [259]). Ahrens, kellega varemalt Kr-il olnud õige terav vaidlus „vikerkaare" etümoloogia puhul [260]), püüab päältnäha Kr-i ka ainult kaitsta „vale ja pettuse" süüdistamise eest, teeb aga seda ometi, ainult õigustades ta sihti, rahvaarmastust. Tegelikult seab ta ometi nii Kr-i kui ka Faehlmanni ühele astmele Macpherson'iga ja käsikirja-müstifitseerija Meinhold'iga. Modernne Kaleviidi-laulik ütlevat avalikult, et ta on värsistand proosajutud ja ühendand katked, aga nii olevat ju iseendast möödapäästamatu, et ka sisu on muudetud ühes uue vormiga. Autor peaks olema ingel, kui ta jõuaks vastu seista kiusatusele, ilustada puudulikke ning kahvatuid kohti lilledega omast aiast. Ka tema, Ahrens, pidavat „daam Lindat" mitte vanaks, vaid väga nooreks, sest ta ei leidvat seda üheski, muidu mitmes kihelkonnas tuntud Kalevipoja-saagas. Aga ta võivat endale küllalt seletada selle ühenduse tekkimist Kr-il, et nii saada Kalevi naisele nimi ja lisaks kerge „Lindanisse" sõnaseletus.

Muidugi puudutasid sellekohased ebalused ja kriitikad õige tunduvalt Kr-i, kelle loomukohast kergelthaavuvust veel suurendas Võru üksindus, kus iga halvakspanu jäi kauaks meelt rõhuma [261]). Et kõik need avalikud pisted olid juhitud peagu ainult vastu teose välist „genuiinsust", võime mõista, miks „Kalevipoja" teises redaktsioonis on tunda nii otse kramplikku püüdu teost (tagant järgi!) rahvapärastada. Ühtlasi aga tõestavad needki, kuidas teosele väljaspool anti tähtsust kõigepäält kui r a h v u s l i k u l e kultuuridokumendile ja kuidas teda siis p i d i esitatama võimalikult rahvaehtsana, et saavutada selles pääküsimuses vajalist mõju.

Aga läheme tagasi teose enese edasinihkumise vaatlusele. — Et päästa eepose „õnne ja ilo" tsensuurivägistusest, otsustatakse Tartus kirjastamise asjus pöörduda Soome poole, nähtavasti järgides ka tol ajal Tartus viibiva August Ahlqvist'i antud nõule ja juhatusele [262]). „Suometare" toimetaja ja trükikoja omaniku mag. Tikkasega lepitakse juba kokku trüki suuruses (900 eks.) ja hinnas, aga ometi ei nihku kavatsus teoks. Ühelt poolt mõjub Krimmi sõja halvav mõju ka siia, muuseas ei saabu Helsingisse

[259]) „Lug und Trug", ibid. vg. 161—166.
[260]) Ibid. vg. 773 jj.
[261]) Kr. Faehlmannile 24. XII 1842, Sachssendahl'ile 13. II 1855.
[262]) Löwe-Reiman, XXIII.

uued tellitud trükitähed, teiselt poolt on Kr-il endal piinlik koormata soome häätahtlust väljaandega, „mis soodsamal juhul võib-olla katab trükikulud rea aastate järel, aga iialgi ei too kasu" [263]). Nii venib asi enam kui pool aastat.

Soomes trükkimise võimalus jms. on siiski Kr-le nähtavasti uut hoogu andnud teost edasi liigutada. Nagu varemailgi aastail, leiab ta selleks mahti jälle eeskätt suvel ja sügisel. Juunikuu jooksul on ta „pühendand „Kp-ja" redaktsioonile iga prii hetke", jõudnud juba 16. lauluni ja lõpetand sellegi. Veel on ümbertöötamata endised 11. ja 12. laul, millest ta loodab saada veel 2—3 uut. Kogu teos on $^1/_3$ võrra kasvand, 3 laulu olevat päris uued, teised osalt pikendatud, osalt teisiti jaotatud. „Kas ma seeläbi tervikut olen parandand, ei julge ma kinnitada; kes aga vaevaks võtab teist tööd võrrelda esimesega, peaks möönma, et autor pole kartnud ühtegi vaeva" [264]). Hilisemas vaatluses näeme, et Kr. on siin kõnelnud täit tõtt.

1855. a. suvel siis ongi „Kp-ja" uus redaktsioon valmind juba terviklikuks, kuigi üksikuid parandusi ja lisandeid tehti veel mitu aastat hiljemini. ÕES-i septembri-koosolekul teatatakse sellest ja otsustatakse teos ühes saksakeelse tõlkega „kirjanduslikule maailmale niipea kui võimalik üle anda" [265]).

2. Avaldamine ja vastuvõtt.

§ 30. Esimeste laulude valmimine ja saade.

Algab uus, neljas ajajärk „Kp-ja" pikalises saamisloos: ta ilmutamine, samuti vaevaline ja aastaid nõudev nagu eeltööde ja esimeste redaktsioonide valmistus.

Sest ÕES-il venib see „niipea kui võimalik" vägagi pikaks — osalt välispõhjustel, osalt ehk ka seesmise külmenemise tõttu, mida nähtavasti ei jätnud toomata kahtlustavad arvustused ja ligem tutvumine teosega. Vähemalt võime seda arvata Kr-i järgmisest kibedavõitu kirjast Sachssendahl'ile (13. XI 1855): „... pärast seda kui olen täitnud oma võlglaselubaduse ÕES-ile, rõõmustab mind väga, et terve asi esiotsa jääb makulatuurikorvi rahulikult lamama, sest minule ei ole ju ilmutamine täh-

[263]) Kr. Sachssendahl'ile 27. VI 1855.

[264]) Kr. Sachssendahl'ile 27. VI 1855.

[265]) Inland 1855, vg. 595, vt. ka Jahresb. d. GEG 1861—62, M. A. 180:67, Generalbericht d. GEG 1855—56, GEG, M. A. 180:65.

tis. Eesti keele tundjad on lähemalt vaadand laadapäeva hämaruses vahetatud hobust ja üles leidnud ta puudused, ma pean seepärast meelte jahenemist väga loomulikuks."

Jätkatakse siiski mag. Tikkasega läbirääkimisi teose trükkimisest Soomes, kuid ÕES-i omal kulul. Ja pastor Reinthal algab selle saksa keelde tõlkimist [266]).

1856. a. jaanuari-koosolekul loeb ta juba ette tõlke „Kp-ja" esimesest laulust, veebruari-koosolekul jätkab seda, märtsi-koosolekul — teisest ja kolmandast laulust, mail — neljandast, juunil — viiendast ja detsembris — kuuendast laulust [267]).

See kõik kõneleb asja aeglusest, aga siiski püsivast huvist oodatava suurteose vastu [268]).

Väljaandmine ise venib aga ikka veel. ÕES-l puudub jõud trükkida omal kulul tervet teost korraga. Ta otsustab seda teha kolmes või neljas andes. Veel 1856. a. suvelgi püsib mõte Helsingist kui trükkimiskohast [269]). Aga siis selgub, et tsensori poolt pole enam takistusi „Kp-ja" Tartuski ilmumiseks. Nagu K. Taev usutavalt väidab [270]), pole selle põhjuseks mitte Aleksander II troonilepääsemisega maksma hakand „vabamad tuuled", vaid pigemini asjaolu, et teos nüüd ilmub koos saksa tõlkega ÕES-i Toimetistes, on seega puhtteaduslik väljaanne ja käib siis sootuks vabameelsema paragrahviosa alla. See olevatki ainult teadlaste keeleuurimise objekt ja filoloogiliste kalduvustega haritlasi

---

[266]) Kr. Sachssendahl'ile 11. XII 1855.

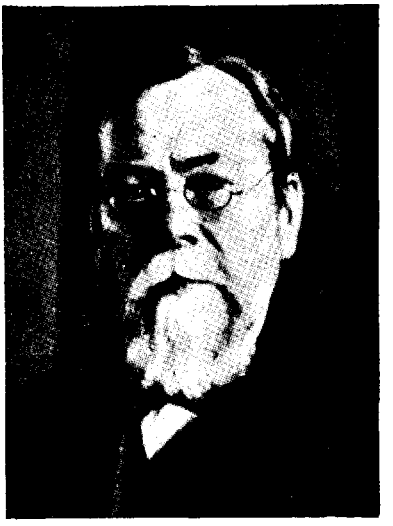
[267]) Inland 1856, vg. 76, 140, 189, 343, 391, 816.

[268]) Et seda tunti ka laiemais piirides, laseb oletada esimene entusiastlik eestlase tervitus „Kp-le", avaldatud sama aasta „Inlandis" (vg. 219). See oli lühike „Kiri toimetusele", kus keegi Tartu elanik, kes reumatismi pärast ise end ei ütle võivat toimetusse tulla, kaebab, et „Inland" oma märkustega „meid eestlasi valusalt haavab". „Sääl te koketeerite lätisõpradega [Läti Õpetatud Seltsi tegevusest ilmus artikkel „Inlandis" natuke varemini] ja jutustate, mida suurepärast nende kirjandus turule toob ja tooma saab, ega näe metsa puude pärast. Kuna lätlaste n. n. kirjamehed end laiutavad tõlgetes ja kompileeritud algupärandeis, meelitab meie Kreutzwald eesti rahva enda suust lauluviisid, mille ilu te peate imetlema. Kuulge siis katket „Kp-ja" kolmandast laulust vähemalt tõlkes ja tõkestage oma pistlevate referaatide jooksu." Järgneb tsitaat noorema Kalevipoja laulust tammikus. — Viimase tundmine näitab ometi, et see „eestlane" mitte kaugel ei võind seista ÕES-st või Kr-ist.

[269]) Kr. Schiefnerile 7. VIII 1856.

[270]) Eeltsit. käsikiri Eesti kirj. kitsas väravas. Vt. sääl tsiteeritud kohad Tartu tsensori arhiivis.

huvitav lektüür, oma raske vana keelega eesti rahvale üldse vaevalt arusaadav, vabandab Mickwitz seda oma ettepanekus De la Croix'le. Et siin äratatud rahvusliku muinsuse „õnne ja ilo" teadvus võiks talupoja juurde jõuda ka eestimeelse intelligentsi kaudu, seda ei oska paragrahvitruu tsensoriabi veel mitte aimata. Võib-olla suudeti teda mõjustada ka ÕES-i poolt — oli ju Mickwitz isegi olnud sääl kord laekuriks. Jõulukuus 1856 igatahes saabub esimese poogna trükiluba, ilma et tekstist oleks kärbitud midagi. Ja samuti hilisemate poognatega. On palju abi ka Kreutzwaldi lisast, et kõik kujutatud häda-aeg oli „Enne Vene valitsuse / Armu tiiva kaitsemista" (Sissej. 214 j.). Isegi Raudoja loo ja teiste jäme-date kohtade obstsöönseid sõnu kaitseb Mickwitz kui rahvalikult naiivseid, mitte roppe. Keeledokumentidena jäävad need kõik puudutamata, ainult saksa lugeja maitset säästetakse nende tõlkimisega — „rooma keeli"!

Joon. 14. August Ahlqvist (1826—1889), „Kalevipoja" sõpru Soomes.

Nii algab „Kp-ja" trükkimine (Tartus Laakmanni juures), mida lubavad üksikasjaliselt jälgida Kr-i kirjad C. Reinthalile ja W. Schultz'ile, hiljemini Schultz-Bertramile. Rahvalauluaimava sõnastuse saksandusega ühenduses olevad raskused põhjustavad siin kõige enam kõnelusi ja vaate-erivusi. Juba 1856. a. kevadel leiab Kr., et Reinthal ehib tõlke liiga poeetiliseks [271]).

Sama etteheide jätkub ka kirjades Reinthalile endale ja veel teravamalt kirjades Schultz-Bertramile. Tõlke „liiga kõrgest luulelennust" kardab ta õigusega järeldatavat teose ebarahvapärasust. „Olen kaugel tegemast Teile selle eest etteheiteid, just vastuoksa oleks see mulle kasulikum, kui mõni mitteteadja peaks seda ilusat riiet minu sepitsuseks (Machwerk), aga valjude härrade kriitikute pärast tahaksin Teid paluda ilustustega olla ettevaatlikum ja, kus võib, pigemini algupärandi mõtted edasi anda liht-

[271]) Kr. Wold. Schultz'ile daatumiga „Ostern 1856"; vt. ka *Looming* 1927, lk. 355.

samalt. Kergesti võiks keele õilistust samuti lugeda Teie tahtlikuks pettuseks, nagu kogu „Kalevipoega" on harjutud võtma minu bastardina, ja mõni läheb koguni tõendama, et nainegi, kellega ma selle lapse olevat sünnitand, pole olnud sündind eestlane" [272]).

Samasisulisi manitsusi ja üksikasjalisi näpunäiteid jätkub siitpääle kogu kirjavahetuses. Ja kui võrdleme Reinthali tööd originaaliga või hilisema Löwe omaga, siis näeme, et siin tõesti on põhjust. Alles siin tunneme, kuivõrra rahvapärane oli siiski veel Kreutzwaldi tekst!

Esimene trükipoogen „Kp-st" esitatakse ÕES-le juba 5. detsembril 1856, sellele järgnevad 2.—5. poogen 9. jaanuaril 1857 ja varsti ka teised [273]). Eraldi trükitud esipoogna puhul on mõtte-erivusi: eessõnas tahab Kr. anda tublit pipart oma arvustajaile (Ahrens, Pabst), aga Reinthal'i ja arvatavasti ka ÕES-i soovil tuleb see enamasti kõrvaldada, samuti mõned väljendised „Kp-ja" laadist [274]). Siis viimaks, 10. aprillil 1857 võidakse ÕES-i koosolekul välja jagada juba teose t e r v e esimene anne (kuni III laulu lõpuni).

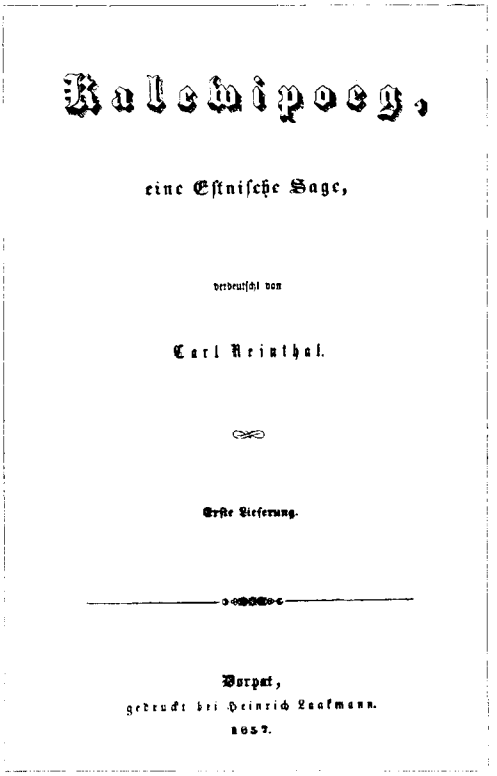

Joon. 15. Paavo Tikkanen (1823—1873).

See on suur päev, ja suur aasta — 1857! Kaheksateistküme-aastase ootuse järel pääseb nüüd siis viimaks maailma vähemalt osa Viru lauliku „hiiglapojast"! Kogu sajandi keskpaiga hõõgund eestlus lööb esimest korda välja heleda „objektiivse" lõkkena, kuigi ainult muinsusromantilisel kujul. 1820-ndate aastate põlv ulatab oma käe 1850- — 60-ndate põlvele, sajandi esimese poole valmistatud ü k s i k u t e suurlooming külvatakse laiali: sajandi teise poole, h u l k a d e suurloomingu, eesti rahvusteadvuse sütituseks. Kas ei peaks siinses „Kp-ja" sünnimiljöö jälgimises mainima ka üht näidet selle vastuvõtust e e s t i sündivas haritlaskonnas? Sama ÕES-i uue sekretäri Woldemar Schultzi käest, kust saab Kreutzwald ise oma esik-eksemp-

[272]) Kr. Reinthalile 14. IV 1857.
[273]) Inland 1856, vg. 816; 1857, vg. 31.
[274]) Kr. Reinthalile 15. I ja 17. III 1857.

lari, viib kohe selle vaimustusõhinal koju ka noor Jakob Hurt. „Ruttava kärsitusega lõigati lahti leheküljed, palavikulise põnevusega loeti läbi sissejuhatus ja üksikud laulud", kirjutab ta sest ise „Vana kandle" eessõnas (lk. XI). Oleks s e l l i n e lugejaskond ja arvustus saand mõjustada „Kp-ja" valmimist, see oleks vist küll olnud kiirem ja teissugune.

Kalewipoeg,

eine Eſtniſche Sage,

verdeutſcht von

Carl Reinthal.

Erſte Lieferung.

Dorpat,
gedruckt bei Heinrich Laakmann.
1857.

Joon. 16. „Kalevipoja" I trüki tiitelleht.

See ärkamisaegne vaim oli aga alles vaevalt üksikuis kujunemas, isegi samal suurel aastal päevavalgele pääsev Jannseni „Perno Postimees" on muinasluule suhtes veel kösterlikult tuim, kui mitte otse vaenuline.

Kr. ise saab oma aastakümnete töö, oma elutöö eest honorariks ainult — 25 priieksemplari. Ta tänab päälegi ÕES-i s e l l e vaeva eest ja hoiatab: „Ärgu oodaku selts, et ta „Kp-ja" väljaandmise eest leiaks mingit maist või taevast tasu". On

aeg, kus peab töötama ainult andmisrõõmust endast. Ja veel enam: võtma lisaks kurjameelsete arvustajategi säru. Kr. ütleb end olevatki seks ette valmistatud — olgu vemmaldajaks siis „Kuusalu piiskopp" (Ed. Ahrens) „või Toompea paavst" (Ed. Pabst). Kuid „minu kõva ajukoor on juba enne lapse sündimist kannatatud kiviheitmiste läbi karastatud niivõrra tugevaks, et veel tulevad matsud ei saa mulle **min**git tuska teha". Ta võib isegi naljatada: „Ehk olgu siis, et oodatav suur komeet heidab

Eſimene lugu.	Erſter Geſang.
*Sõua, laulik, lauſa ſuuga,	*Lenke, du beredter Sänger,
Sõua laulu laewakesta,	Lenke des Geſanges Schifflein,
Pajataja paadikesta —	Deiner Lieder ſchlankes Fahrzeug,
Sõua neid fenna kaldale,	Lenk' es dorthin an das Ufer,
Kuhu kotkad kulda sõnu,	Wo die Adler goldne Worte,
Kaarnad hõbe kuulutuſi,	Wo die Raben Silbermährchen,
Luiked waſkſeid lunastuſi	Schwäne kupferne Geſänge
Wanaſt aeaſt waristanud,	Alter Zeit verborgen haben,
Muiste päiwiſt pillutanud.	Ausgeſtreut in frühern Tagen.
Teadanege, linnud targad,	Thuet kund, ihr klugen Vögel,
Wilistage, wete laened,	Saget 's laut, ihr Meereswogen,
Awaldage, tuuled, armſad:	Winde, theure, offenbaret 's:
Kusſe Kalewide kätki,	Wo der Kalewiden Wiege,
Kange meeste kodupaika,	Wo der Helden Jugendſtätte,
Wikerlaste warjuwalda?	Ihre Heimath iſt zu finden?
Laula, laulik, miks ei laula,	Singe, Sänger, ei ſo ſinge!
Miks ei, kulla! kuulutelle?	Warum ſingſt du nicht? Du ſchweigeſt!

Joon. 17. Näide „Kalevipoja" I trüki tekstist ja selle tõlkest (teisel leheküljel).

mu vastanikkude kaaslaseks ja lööb mind oma sabaga surnuks" [275]).

Kuid teataval määral on ta end ometi ette valmistand.

Teose enda eessõnas seatakse juba motona üles Jacob Grimm'i valju täpsuse nõue: „Mõeldi rahvasaagat üle trumbata ja on ikka jäädud temast taha; isegi sääl, kus ta esineb katkendlikult, ei tohi ette võtta täiendusi, mis talle külge jäävad nagu uus lubjatis (Tünche) ja juba mõne joonega ära segavad ta meeldivuse". See karm nõue tundub „Kp-ja" puhul küll kaheterase mõõgana

[275]) Kr. Wold. Schultzile 16. IV 1857; vt. ka Looming 1927, lk. 359.

ja oleks sobind pigemini ta arvustajate suhu, on siin ometi tarvitatud autori enda poolt just teose kaitseks, nagu teatava arvustusest ettetõttamise sihiga.

Poleemika „Kp-ja" rahvaehtsuse kahtlustajate vastu ongi „Eessõnas" sagedasti tunduv ja see aitab mõista ka temas mõne saamisloolise ja folkloristliku väite natuke sihilikku laadi.

Ka siin toonitatakse esmalt rahvaluule tähtsust kui rahva mineviku tundmise allikat, ehk küll juba enam ühtlasi ka esteetilis-rahvusliku kõrvaltooniga: rahva saagad ja laulud olevat huvitavad, „sest ainult need moodustavad sellele rahvale tema enda sünnitatud kõneleva mineviku ausamba". Ja sellega ühenduses heidetakse eestlastele õige rahvuslikult ja teravalt ette, et nad seda „ausammast" mitte küllalt ei austa, vaid enam armastavad keelt-moonutavate „saksastatud eestlaste absurdsemaid sepitsusi", ja et üldse „saksa hariduse janu näib neid teind tuimaks iga rahvustunde vastu". Aga ÕES-i rahvaluule kogumise eesmärgina ei maini ta mitte rahvustunde tõstmist, vaid palju pessimistlikumalt (ja ehk ka taktilisemalt) ainult „tungivat kohustust" selle luule jäänuseid s ä i l i t a d a „lõpliku hävingu eest, enne kui rahvake ise täitsa ära on imetud teda tõmbava kahe pooluse poolt". Kuidas oleks tsensor võind pidurdada n i i tagasihoidlikku rahvuslast?!

Aga ettevaatust! Siingi väljendub kindel usk „Kp-sse" kui k o r d o l n u d „eesti rahvaluule suurepäraseimasse loomingusse" ja selle nüüdki veel äratuntavasse „terviku toredusse". Ka „laialipillatud liikmed" osutavat „ometi kõrgele, majesteetlikule kujule". Ja kõige kiuste juhivad saaga ja sangari „jälgedele veelgi kodupinna kivid, mäekingud, jõed ja järved ja süüdistavad neid, kes kõige agaramalt vaeva nägid, et ära pühkida tema mälestust ühes kõigi paganliku esiaja omadega tema lastelaste südameist". Siin jätkub siis ometi Merkeli ja Faehlmanni vaim ning vimm — ja see on olulisim.

Kuid „realismile" lähenev aeg nõuab oma. Filipikale järgneb kohe palju asjalikumas toonis saaga r a h v a e h t s u s e tõestamise püüe just ta t e g e l a s e p r i m i t i i v s u s e ja m i t t e k l a s s i l i s u s e abil.

„Iga kangelase joon olevais katkeis kannab selgesti oma loojate mittetäiskasvand, lapseliku ajajärgu iseloomu, nii silmapaistvalt, et tõesti ainult eelarvustest pimestatud silm siin usub nägevat võltsiva käe jälgi ja meelde tuletab „macpherson'likku valet ning pettust". Ja edasi veelgi realistlikum tõsirahvaliku Kp-ja kui hiidkoletise toonitus: „Kaleviid pole mingi sangar klassilisest antiigist, kust meie luuletajad oma ideaale laenavad. Antiigi koolist väljakasvand nüüdisaeg ei oskaks üldse joonistada niisugust abitut, enneveeuputuse-aegset koletist, kelle kehajõud ületab iga mõõdu ja usutavuse, kuna ta vaimsed jõud on nii piiratud, et ta näit. nõu küsib lindudelt ja väikesilt neljajalgseilt kõige lihtsamais asjus."

Seda oleks Faehlmann oma heeroskuningast vaevalt ütelnud!

Juba siin on mõlema sõbra vägilaskuju vahel näha vastuolu, mida teoses tunneme sageli. Kuid ühes Schultz-Bertramiga toonitab Kr. „sangari läbi ja läbi traagilist iseloomu" ja „kõrgemat paratamatust, mis valitseb kõiki sündmusi".

Sama vahe 1839. ja 1857. aasta käsituse vahel ilmneb ka Kalevipoja-saaga hindamises. Tsiteerind Schultz-Bertrami kõnest selle sõnu rahvusliku eepose tähtsusest ja mõjust rahva enesetunde tõstmiseks ja ümberrahvustumise ärahoidmiseks, jätkab Kr., jälle nii pessimistlikult, et me vägisi kahtlema peame selle pessimismi ehtsuses:

„Pean tunnistama, et ma ei või jagada neid kõneleja suuri lootusi. Minu silmis ei ole eesti rahval enam võimet iseseisvaks rahvuslikuks toodanguks ega enam kõrva lihtsa, mittekunstilise loodusluule jaoks, pärast seda kui see on moonutatud ja rikutud temale päälesurutud koolmeistrite ja köstrite kirjandusega." Ja andnud ülevaate töö välisest saamiskäigust, kaastöölistest ja enda menetlusviisist, lõpetab ta: „Nüüd, kui töö valmina mu ees seisab ja ta algus kohe maailma peab astuma, teatan, et võistlus eesti natsionaaleepose loomiseks, nagu seda dr. G. Schultz vaimus nägi, jääb lahti igaühe jaoks. Vähemalt minu „Kp-l" ei ole kõige vähemat pretensiooni nõnda kõrgelennulise tiitli järele ega taha ta olla poeetiline kunstteos, vaid ainult kogu tõesti rahva suus elavaid saagasid, mida olen püüdnud teatavas korras üksteisega ühendada."

Sama toonitab Kr. ja teeb ühtlasi vastavad korraldused päälkirja kohta ka kirjas Reinthalile 17. III 1857:

„Teiseks olete täitsa vaikides mööda läind punktist, kus seletan, et minu saagakatkete kokkupanek on liik kunstlikku mosaiiki ja ainult näiliselt tervik. — Olen kaugel olnud mõttest tahta luua eesti natsionaaleepost, nagu dr. G. Schultz seda nõuab; seepärast ei tahaks ma naeruväärsena kõlavat passust „Estnisches Nationalepos" mitte lasta seista tiitellehel, vaid olen selle asemel kirjutand, nagu on õigus:

Kalewi poeg,
eine estnische Sage.

Edasi pean ma tühiseks hooplemiseks minu nime tuua väljaandjana tiitlil, ta seisab päälegi niikuinii eessõna all." Säärasel kujul teatavasti ongi teos ilmund.

Nii on siis ohverdatud „Kp-ja" ideaalkuju kui ka kaua-oodatud eepose nimi, kõik rahvaehtsust nõudva saksa kriitika survel! On loomulik, et oma kokkuseade meetodit kujutades Kr. lugejat seda enam tahab veenda vähemalt nende ühendatud saagade rahvapärasuses. Ta mainib, kuidas ta rahva tihti väga segatud juttudest on väljagi jätnud mitmed, mille ühtekuuluvuses Kalevipoja-saagaga ta kahtleb. Ta toonitab uuesti, et ta kaheldud kohad, näit. Soome ujumise loo ja Linda nime tõesti on saand varemaist kirjapanudest. Ta toob teisendite parallelismi näi-

teid, mis tegid paratamatuks valida ainult ühe võimaluse. Ja mainides juhtumit, kus ta ühe saagas esineva nimetu oja saamise loo on ühendand nime sisulise läheduse põhjal Tartu-Vorbuse Tilliojaga, lisab ta: „Loodetavasti ei rehkenda ka kõige valjum kriitika, kui ta ainult tahab olla õiglane, niisugust teguviisi mulle antud töös mitte tahtlikuks saaga moonutamiseks või isegi omavoliliseks fiktsiooniks!" See hüüe kõlaks naiivselt, kui asuda puht-teaduslikule (kas või näit. E. Ahrensi) seisukohale, sest siis on see muidugi „moonutamine". Samuti oleks see naiivne, kui otsustada puhtkunstiliselt, mõjumissihiliselt seisukohalt, sest siis ei maksaks säärast ükskõikset asja üldse mainida. Kuid jah, seks on küllalt põhjust käesolevas, „mulle antud töös", mingi oletatud terviku restaureerimise kompromiss-ülesandes, kus lõpuks ei teadnud andjad, kriitikud ega Kr. isegi, kui kaugele võis minna ühendustes ja „licentia poetica'is" ja kuhu enam mitte.

Aga kriitikaga päälesurutud poleemiline rahvaehtsuse toonitus läheb veelgi kaugemale, veelgi riskantsemale alale: rahvalt olevat ka teose sõnastus. Santo soovil olevat ära märgitud „rahva päris omad laulusõnad".

„Paljud reministsentsid rahvalauludest, mis esinevad veel pääle selle, ei ole seda marki mitte saand: nende kuhjamine oleks olnud lugejale häiriv, sest et ma neid oleksin pidand panema tihti ka sinna, kus värsistus on minu. Sest ma olen alati tarviliseks pidand proosas jutustavailt eestlastelt sõna-sõnalt kirja pandud saagakatked edasi anda võimalikult truult, mitte ainult üksikuis sõnus, vaid ka terveis kõnekäändudes, nii et mul küllalt põhjendatud õigus on öelda: „Kalevipoeg", nagu ta selles redaktsioonis ilmub, on läbi ja läbi vormi ja sisu poolest eesti rahva üdi, luu, liha ning veri ja mitte ainult „eesti sünnitiseks nimetatav üksnes seevõrra, et ta väljaandja on eestlane".

See kõlab liiga uhkelt ja liialdatult neile, kes ei tunne Kr-i endakaitse peagu meeleheitlikku seisukorda noriva „teaduse" ees. Kuid see on küllalt õige vastuväide lõpuks esitatud üldistavale kahtlustusele.

Ja nähtavasti pidas ka Kr. ise rohkete rahvaluule elementide olemasolu juba küllaldaseks stiiligi rahvaehtsuse tunnuseks. Ei olnud tema t e a d l i k süü, et meie pääle selle siin näeme ka rohkesti tema isiklikku „üdi ja verd".

Kõige õigemini tabab aga Kr. oma koostussihti kui ka oma suhet tööga vist küll järgmises lauses: „Ma ei või salata, et mulle see kaevamine meie rahva varades on pakkund tõsist häädmeelt ja et paljude laialipillatud ning väliselt vähe ühtekuuluvate Kalevi-saaga katkete mosaiiklik kokkupanek suuremaks pildiks, kus selgeis joontes pidi näha olema ja kohase täitega (Staffage) ilustatama ning ümmardatama eesti rahvussangari elulugu

ja seiklused algupärase rahvalaulu keeles ja rütmis, oli mulle tööks, mille juures ma ikka leidsin puhkust ja mille juurde ma meelsasti põgenesin aina, kui süda raskeil ja tumedail aegadel igatses tröösti ja rahustust".

„Mosaiik", „staffaaž" ja „ümmardatama" on selle määritluse iseloomustavamaid sõnu.

§ 31. Arvustus ja selle mõju.

Vaatame edasi teose välist saamislugu ühes esimese ande vastuvõtuga.

Nii kaua oodata lastud huviosaliste tähelepanu oli juba selle esimesegi vihu vastu arusaadavalt suur. Mitte vähem kui viis pikemat arvustust ja sõnavõttu järgnevad raamatu kohta „Inlandis" samal aastal. Et needki kuuluvad veel osalt „Kalevipoja" sünnilukku, selgitavad aja kirjanduslikku miljööd ja käsitust „Kp-st" ja päälegi võisid mõjustada eepose hilisemate laulude fikseerimist, vaatleme neid ka siin lähemalt.

Esimene retsensioon (V. Reiman'i teate järgi F. F. Meyer'i oma, „Inland" 1857, vg. 300—304) on kõigiti häätahtlik ja osalt isegi reklaamina tunduv. Tuletatakse meelde dr. Faehlmanni „truud saagasuud", mille pärandatud üksikud katked nüüd viimaks on ühendatud tervikuks ja täidetud nii kauane rahvasõprade igatsus. „Mitte ainult ÕES ei võlgne tänu dr. Kr-le selle suure, teenusliku ja igas suhtes nii meisterlikult õnnestund töö eest, vaid temale toovad oma austuse kõik, kel on huvi eesti keele ja kirjanduse vastu, kõik, kes eesti rahvaga kuidagi kokku puutuvad. Nüüd on meil eesti kirjanduses rahvaeepos, meistriteos, mida võib väärikalt seada soomlaste „Kalevala" kõrvale." Edasi tsiteeritakse pikalt Santo poolt Kr-i 50-daks sünnipäevaks loodud luuletist, kus kõneldakse Vanemuisest Kr-i hälli ääres ja rahvale aupärja punumisest rahva enda lauludest. Ja lõpuks tuuakse Kr-i enda avaldised „Kp-ja" eessõnast teose kokkuseade viisi jne. kohta ning tunnistatakse sääl seatud sihid „täiesti saavutatuiks".

Kordub sama, mis mõni aasta varemini „Kp-ja" eelteate puhul: natuke liialdatud kiitusele järgneb seda teravam kriitika. Nimimärk -r (Th. Kallmeyer) [276] tunnustab samuti ettevõtte tänuväärseks, leiab aga, et ümbertöötus oleks pidand olema teissugune, mitte „natsionaaleepose" loomise eesmärgiga saagasid muutes, vaid neid edasi andes täpselt rahvapärastena. Sest „iga saaga tõeline väärtus ei seisa ju mitte niivõrra tema poeetilises vormis, vaid et temast näeme, kuidas eesti rahvas aastasadade eest mõtles ja luuletas, millisel vaimsel ja kõlblal astmel ta oli jne. Kõik see peegeldub neis saagades, laseb end tunda kõige

[276]) Inland 1857, vg. 402; vt. ka Kreutzw. Schiefnerile 17. X 1858, E Kirj. 1911, lk. 430.

paremini aga nende muutmatust kujust". Seda ei leia arvustaja „Kp-jas" mitte, vaid selle asemel koguni vahel autori endagi tänapäevaste mõtete vahelepõimingut, mis kuidagi ei sobivat vanade saagadega.

Sellele kallalekippele järgneb varsti vastus nähtavasti Kr-i enda poolt (kuigi W. Schultzi kaudu ja ehk mõne lisandiga sellelt), päälkirjaga „Imelik" [277]).

Sääl väidetakse, selles ei olevat midagi imelikku, et „Kp-ja" autor „end vahel nüüdisaega unustavat"; see vabadus olevat luuletajal, „kel oma uhkus ja kes käib ise oma teed", ikka, ka kõige suuremail, näit. Byronil. Või kas siis neis subjektiivseis lisandeis tõesti polevat mingit luulet? Omalt poolt pääle tungides iroiseerib vastaja, et autoril muidugi kerge oleks olnud puuduvate osade asemel laulda näit. ka muist härradest, kes siia tulid, verise piitsaga sundisid rahvast ehitama toredaid losse ja matsid maha ka vana laulu. „Luuletajale peab antama õigus esile tõsta ja vaikimisega üle minna, mida ta tahab, ja tihti on ta suurem selles kui tolles."

See vastus selgitab küll Kr-i eeposepoeetiliste vaadete erinevust klassitsistide omist, ei olnud aga ometi veenev ta arvustajale. See võtab uuesti sõna [278]) ja väidab, et „Kp-ja" autor end juba ise on köitnud, lubades eessõnas anda „mitte kunstteost, vaid ainult kogu tõesti rahva suus elavaid saagasid, mida olen püüdnud teatavas korras üksteisega liita". Ja edasi põhjendatakse uuesti etteheidet arhailisest stiilist välja langemise vastu, sest loo üldine laad nõuab autorilt, et ta püsiks muinaslaulikuna. Byron olevat võind laulda ise uue-aegsena ka uuest ajast, „Kp-ja" laulikule olevat see aga anakronism. (Näeme hiljemini, et see etteheide Kr-i puhul ometi mitte palju ei tähenda, sest ka tema esitusvorm tahab vastata enam-vähem n ü ü d i s a e g s e vana rahvalauliku toonile.) Siiski on Kreutzwald seda soovi õige tõsiselt võtnud ja hiljemini eriti geograafilisi viiteid ja kohanimesid eeposes tunduvalt vähendand [278a]).

Aga veel viieski sõnavõtt järgneb, seekord juba varemtuntud vormis, nimelt „dialoogina kahe eesti keele sõbra vahel", autoriks E. Ahrens [279]).

Kõigist eelmistest on see üksikasjalisem kui ka teravam, tun-

---

[277]) „Sonderbar", Inland 1857, vg. 416 j.; Kr. Wold. Schultzile 22. VII 1857; G. Suits, Looming 1927, lk. 360.

[278]) Inland 1857, vg. 467 j.

[278a]) Vrd. Kr. Schiefnerile 30. VIII 1857, 17. X 1858; E. Kirj. 1911, lk. 430 ja 436—439.

[279]) Inland 1857, vg. 588 jj. ja 683, teateis ÕES-i koosolekust 2. X. Vrd. ka Ahrensi üldisest antipaatiast vastu rahvalaulu keele vanu vorme, Neus Kr-le 14. X 1854.

gides „Kp-ja“ kui kunstteose päänõrkustesse. Juba alguses nähakse keeleuurija silmaga, et teoses tarvitatud keel ei ole õieti modernne, aga ka mitte vana, rahvalaulu keel. Laulikul polevat Faehlmanni mälu ja seepärast olevat „ta eesti keel suuremalt jaolt juba ammu ununend“. „Ta 1) tarvitab võimatuid konstruktsioone, 2) mõistab valesti vanade rahvalaulude õigeid konstruktsioone, 3) ei tunne isegi mõnede sõnade õiget tähendust, tarvitades neid ebaõigel kohal, või laseb neid valesti tõlkida. Vigastest sõnavormidest ei taha ma kõneldagi, sest neid on ka ehtsais rahvalauludes loendamatult.“

Neid süüdistusi tõestab arvustaja näidetega, mis on enamasti õieti valitud. Kui „dialoogi“ vastukõneleja sellest järeldab kogu teose nõrkust, tõttab ta seda küll kohe kaitsema. Last ei pidavat ühes veega välja visatama. „Keelevigu on seni kubisevalt täis kõik eesti raamatud, nii et nende pärast ei tohi halvastada ühtegi teost, kui ta on muidu hää. Sa läksid teose juurde üleliigsete lootustega ja pead end muidugi alla häälestama; mina sellevastu ootasin väga vähe ja olen kõige meeldivamalt üllatatud. Kaleviidi-laulik on ise ennast ületand. Nii hääd eesti keelt — hoolimata vigadest — ei ole ma senini veel kunagi temalt lugend.“ Olevat näha, et on asja juures oldud armastusega. „Kus ta üsna vähenõudlikult ja lihtsalt jutustab, sääl võib ta värsse lugeda väga hästi, jah, vahel, kui ta oma allikale andub üsna ligidalt ja õieti ainult vana saaga sõnu seab poeetilisse rütmi, tõuseb ta tõesti meisterlikkuseni.“ Nii näit. III, 19—41. Aga — „ah, oleks autor ometi võind jätta ära selle õnnetu ouverture'i ja kohe aland esimese aktiga!“

Ja siin arvab arvustaja nägevat teist suurt nõrkust. Autorit ajavat miski vastutamatult välja ütlema oma subjektiivseid tundeid ja sentimentaalseid meeleolusid, kuigi need kuskil pole nii vähe omal kohal kui jämedajoonelises (derb), looduspärases (naturwüchsig) rahvalaulus. Kui teda valdab meeleliigutus, langeb ta mingisse poolteadlikku, unenäolisse olukorda (Dusel), mis tal sõnad suus segi ajab ja teda laseb öelda teisi asju, kui ta öelda tahab. Niisugusest somnambuulsest seisukorrast on sündinud sissejuhatuse 42 esimest rida ja veel mõned teised kohad. Ka „Soovituseks“ „hallid ealed“ kõlavad samast müstilisest videvikust. Kogu sissejuhatus olevat parem saksa keeles, „sest et ta saksa keeles on mõeldud“. Autor ise küll pidavat arvatavasti just neid tunnetsevaid kohti kõige paremaks ja leidvat arvustaja maitse halvaks, aga „armastan tervet ja leian tüseda, punapõselise talutüdruku palju ilusama kui kahvatu närvinõrga daami, kes elab ainult tundmustes ja kel on enam pisaravett kui verd kehas“. Kr. olevat tahtnud rahvaluulet üle trumbata, selles mitte leides sentimentaalset elementi ja seda siis juurde lisades, eriti sissejuhatuses. „Ka laludesse enestesse on ta sisse poetanud tundlikke vaatlusi ja loodusekirjeldisi“, kuigi seda „subjektiivset krohvi“ (Tünche) sääl on kokkuhoidlikumalt.

Kuivõrra need Ahrensi arvamised on tõtt-osutavad [280]),

[280]) Vrd. ka Kr-i enda äge vastuvaidlus saadetises ÕES-le (M. A. 169:6 „Beleuchtung des Dialogs zwischen zwei Freunden d. E. Spr.“, dateeritud 15. IX 1857), kus väidetakse, et Ahrens ise ei tundvat küllalt

seda näeme teose enda vaatlemisel. Siin olgu neist nenditud ainult aja ärkavat uut realismitunnet ja vastuolu varema sentimentaalromantilise tundluse vastu. Ja kuigi mõjudeküsimuses raske on öelda midagi kindlat, võime ometi arvata, et nendegi arvustuste kui ka neis avalduva üldise muutund aja maitse survega tuleb osalt seletada tundliku elemendi vähendamist „Kp-ja" järgmisis laules ning nende sissejuhatustes.

Samal 1857. aastal, kui esimesed kolm laulu juba avalikkuses gastroleerivad, teotsetakse Tartus ja Võrus järgmiste laulude silumisega ja nende seadmisega esindusmundrisse, s. o. saksa keelde. Kuuenda laulu tõlge on Võrus 15. jaanuaril (vt. vastava daatumiga Kr-i kirjad Reinthalile), seitsmenda laulu oma 14. aprillil; 12. augustil saadetakse Tartu tagasi tõlked neljandast kuni kaheksanda lauluni, kusjuures viimases on tehtud mõned muudatused Reinthali nõuandel. 25. augustil saabub Reinthalile üheksas laul rohkesti parandatud kujul: „üle 100 endise rea on välja jäetud, selle eest lisatud lõppu juba Neusi poolt ta eesti rahvalauludes avaldatud „söa sönum", et puuduvat asendada." Ligemal võrdlusel esiredaktsiooniga osutub mahatõmmatuks osa võõra taadi (Uku) ennustusist Eesti tuleviku kohta, kus juba liiga selgesti kõneldakse uue aja sündmusist, vene keisreist jne. Võime siis arvata, et pääle ehk endagi kaalutluste seks muudatuseks aitasid kaasa ka eespoolmainitud anakronismi-etteheited vähe aega varemini ilmund „Inlandi" arvustuses.

Ka järgmistes lauludes ei jää autor enam varema (s. o. siis umbes 1855. aasta) redaktsiooni juurde. Samas 25. augusti kirjas öeldakse: „Niipea kui ma jälle saan natuke vaba aega, tahan 10. laulu juurde asuda". Ja 10. oktoobril saadetaksegi see Tartu „täitsa ümbertöötatult".

Sel suvel on aga ilmund veel ka kõige teravam arvustus (eelmainitud Ahrensi „dialoog") oma süüdistustega Kr-i keele- ja stiilitundmatuse vastu, ja see puutus nähtavasti juba õige valusalt nii autorit kui väljaandjat. ÕES-i oktoobri-koosolekul

---

eesti keelt, eriti mitte tavalisest erinevat rahvalaulude oma. Nii olevat „Lehvi muiste mälestusi" üsna rahvapärane käskkõne vorm tähenduses „lehvita", mitte aga „lehvige", nagu Ahrens arvab, jne. „Sissejuhatust" Ahrens aga olevatki nähtavasti lugend ainult saksa keeles, kuna originaal olevat palju lihtsam. Üldse jääb Kr-i kaitsest ometi kaunis kahvatu mulje. Nende „kirikuhakkide" etteheidete tõttu teatavasti lisati eeposessegi aktuaalset poleemikat (XV laulu sissejuhatuses).

on asi arutusel, kus loetakse ette Kr-ilt tulnud vastav seletus [281]). Samuti esitatakse prof. Jacob Grimm'i kiri Berliinist, kus tänatakse temale saadetud „Kp-ja" esikvihu eest, imetellakse eesti luule hulka, kuid „peagu paremaks peetakse" saagade avaldamist nende rahvalikul proosakujul [282]).

Siitpääle võime tunda teose väljaandmise vastu jälle teatavat jahenemist, mis, tõsi küll, näib olevat tingitud ka ÕES-i rahalisist raskusist. Kirjavahetuses Reinthaliga tekib paus, mis kestab peagu terve aasta. Ja umbes niisama pikk paus järgneb ka uute trükivalmis laulude esituses. Kogu 1858. a. jooksul ei kuule me ühegi uue laulu tõlke ettelugemisest ÕES-s, nagu harilik enne ja pärast, ega näi sääl eeposest räägitud üldse pääle teate [283]) 6-ndal augustil ta teise ande ilmumisest. Nähtavasti paneb see viivitus kartma Kr-i ja „Kp-ja" sõpru ja kihutab neid avalikule kaitse- ja soovitusaktsioonile.

Selle aasta „Inlandis" käsitlevad „Kp-ga" „ainult" kaks kirjutist, mõlemad Kr-i sõpradelt. Neist viimases [284]) selgitab akad. Schiefner mõningaid „Kp-ja" „müüdi-aineid", otsides neile paralleele Soomest ja Skandinaaviast; etteheite toon kõlab ainult märkusest tõlke liigse elegantsi ja hootaotluse kohta, „mis eepilise luule lihtsale toonile sugugi ei passi ja ainult segavalt võivad mõjuda". Meile on siin huvitavam Kr-i vana töökaaslase, H. N(eusi) artikkel [285]), mis tundub peagu „Kp-ja" kaitse- ja propageerimiskõnena.

Selles esmalt mainitakse aja üldisest rahvaluule harrastusest ja selle tähtsusest kunstluule värskendajana, milleks muuseas ka prantsuse kirjandusele eesti rahvaluulet olevat soovitand Th. Bernard. Siis tuletatakse meelde „Kalevala" sünnilugu, kus kokkuseatud rahvalauludest, ime küll, saadi tervik, ja selle järeletegemisele kihutavat mõju muil mail — Eestis ja Ameerikas. Ja edasi võrreldakse juba ligemalt nii oma sünniäratusilt kui ka iseloomult sarnanevaid „Kp-ga" ja Longfellow' „Hiawatha't", eriti aga nende vastuvõttu ja menu. 1855. a. ilmund indiaani eepost olnud a. 1856 üksi Ameerikas müüdud juba tervelt 30 trükki, à 1000 eksemplari, aga eesti oma olevat seni levind ainult 176 vihku, pääle ÕES-i priieksemplaride. Et Ameerikas on valgeid 23 miljonit, Baltimail sakslasi aga ainult u. 135 000[!?], siis polevat see ostu vähemus suhteliselt mitte väga üllatav. Kui aga arvestada, et Ameerikas on valgete arvus kõik kihid kuni orja-

[281]) Inl. 1857, vg. 683.
[282]) J. Grimm C. Reinthalile 30. IX 1859, GEG, M. A. 173:28.
[283]) Inl. 1858, vg. 606.
[284]) ibid. vg. 627—629.
[285]) ibid. vg. 401—406, 417—421.

püüdjateni, meil aga peagu kõik sakslased kuuluvad haritlastikku, siis olevat see väikene huvi „Kp-ja" vastu otse häbistav. Kui Ameerika arvestuses maha arvata lihtrahvana tervelt 12/13 nagu meil, siis peaks võrdsuseks siin müüdud olema vähemalt 480—650 „Kp-ga".

Kas olevat selle külma vastuvõtu põhjuseks see, et „Kp." olevat „väljakannatamatult modern-sentimentaalne, ebaselge ja isegi täis keelevigu" ning teda ei võivatki võrrelda „Hiawathaga"? Tõsi küll, Kr. isegi ei taha asetada oma teost kõrgele kunsttööna ja ka sisult ning vormilt pole ta oma tundmatute soome-eesti rahvalaulu vormielementidega nii uus ega üllatav nagu indiaani eepos. Kuid ka Longfellow' töös on nõrkusi, ja teiselt poolt on „Kp-sse" paratamatult üle tulnud ehtsategi rahvalaulude puudusi ja erinevaid keelevorme. Mis puutub aga sentimentaalsusse, siis peaks hüljatama ka Klopstock'i, Goethe' ja Schiller'i tööd, või kas polevat rahvalauludes enesteski pisar tundlikkust? „Aga eesti algtekstist ei maksa vist kõneldagi; vähemalt mina ei või eemale hoida kahtlust, kas algteksti on tervelt lugend kaks või kolm inimest, maha arvatud tsensor, laduja, korrektor ja tõlkija, juhul, kui need on eri inimesed." Nii siis otsustatavat ainult Reinthali värsside järgi, mis pole muidugi Hiawatha väärilised ega kuigi loetavad. Algtekstist endast aga möönvat mõlemad kriitikud (nii siis -r ja E. A.), et see on tehtud armastusega ja isegi üllatav. See olevat seda enam austav tunnustus, et arvustaja pole sõber ei Kr-ga ega rahvalauluga.

Pääpõhjus vastuvõtu külmuseks olevat aga mujal: selles, et Baltis hinnatakse ainult seda, mis „päris reaalne", „mida võib vankrile panna", või siis jälle ainult eksakt-teadust. Huvi luule vastu olevat isegi vähem kui eelmise aastasaja lõpul, ja kui harrastatakse ajalugu, siis mitte elu õpetajana, vaid surnud teadmisena, nähes üldse õpitavas ainult ainet, aga mitte vaimu. Kunstil ja teadusel aga olevat sel maal sigivat pinda vähemgi kui noores Ameerikas.

Refereerisime pikemalt seda ühe tähtsama estofiili kaebeartiklit, mis küllalt usutavalt iseloomustab „Kp-ja" menu ja sünnimiljööd üldse. Sama, kuigi huumoriga riietatud kibedus „Kp-ja" vastuvõtu pärast peegeldub ka Kr-i enda uuestialgavast kirjavahetusest Reinthaliga 1858. a. sügisel (Kr. 15. IX). Ühtlasi valgustab see ka vahepäälset teotsust arvustuste nõuete kohaselt.

„Pika vaikimise järel tõestagu Teile need read, et vaatamata läinud suve palavale ja põuale pole vegetatsioonijõud minus veel päris kuivand ega välja surnud. Laulud 12. ja 13. on ümber valatud peagu otsast lõpuni, puhastatud kõigest siia mitte kuuluvast, eriti modernse vaatleja mõtteist, kuna kohamäärused leidsid sobivama paiga lõppulisatud märkustes. Meelitan end lootusega, et Te valju viilimisega rahul olete. Isegi kalligraafias olen jõudumööda püüdnud anda oma kõige paremat. Lühidalt, Te saate tüki meistritööd à la H a n s S a c h s, kus igale tollile kingsepasildi kõrval on pääle surutud täiuslikkusetempel! Nii rohke töö ja vaeva juures on tõesti kaebeväärt, et luuletaja ning tema tõlkija kumbki oma isikus peavad jääma end ainult ise imetlevaks Hogarth'iks, kelle ilumaali tunnustas

ainult ta oma naine! Kuna Teil enam naist pole, minu oma pigemini koob terve tosina sukki kui loeb ühe laulu „Kp-st", siis, ma mõtlen, poleks mitte halb, kui meie kahekesi sõlmiksime kodanlise abielu, kus kumbki pool vaheldumisi saab õiguse mängida meest ja end lasta imetella oma naise poolt. See annaks ikka väikese asetasu karmi arvustusvemmelduse eest! Varsti võime jälle end valmistada kahe eesti keele sõbra kahekõneks; teine anne on õnnelikult trükimasinast pääsenud. — Aasta pärast — kui Jumal meile tervist annab — tohiksid jälle kolm laulu päevavalgele astuda, seega poleks mitte võimatu Metuusalemi vanaduses läbi elada terviku valmimist. Loodame, et sabaga käskjalg taevas, mille tähenduse üle paljud vagad ja mittevagad oma pääd murravad, mitte ei kuuluta ÕES-i lõppu, muidu on meie sangarpoeg otsas. Juba ammu õiglaste magusat und harrastav Vanaisa ei lase end segada meie lapse pärast, et temale äratada uut kasuisa õpetatud või õpetamata hulgast. Nii siis «Maga maga igawesti, ei sind tulda äratama»."

§ 32. Keskosa (VII—XV laulu) valmimine (1858—60).

Et „Kp-ja" edasitöötus valjude arvustuste ja publiku külmuse tõttu ähvardas jäädagi surnud punktile või venida lõpmatuseni, tõttasid Kr-i sõbrad teda julgustama ka isiklikult. Nii kirjutab Kr. ise Reinthalile 2. novembril:

„Kaalukas hääl" [Schiefner] [286]) laseb end „Kp-ja" üle nii kuulda: „Loodetavasti ei lase te arvustajate pillatud märkuste tõttu end mitte ära hirmutada terviku avaldamisest. Halb oleks, kui valmis laul kaoks ÕES-i arhiivi. Minu arvamise järgi on „Kp-ja" avaldamine suurim teene, mis seltsil senini olnud. Isegi palju sest, mis senini Toimetistes seisnud, oleks parem kuhugi mujale kõlvand. Töötage siis muudkui edasi ja ärge laske võtta oma julgust. Teile jääb vastuvaidlematu teene, kuigi Te kui aja laps end mitte täitsa ei või vabastada selle mõjudest. Need on ikkagi eepilised laulud, aga meie ajas ja meie keskel elava (lauliku) kujutluses ja käsituses. Salongi õhk, mis tõlkija mõne koha üle on hingand, on veel suurem [algupärandis ainult „suurem"] pahe; ometi esineb seda teises vihus juba palju vähem kui esimeses. Loodetavasti läheb see veelgi paremaks. — Välismaa õpib „Kp-a" aja jooksul ikka enam tundma. Jacob Grimm tunneb teda juba, nagu näha kirjast S-le [algupärandis: „mulle"]. Laulu jätkamine saab talle veel palju rõõmu tegema. — Lõpetan meloodiaga, mis Teile pimedail sügisõhtuil kõrvus kõlagu: et te rõõmsalt ja tagakihutavalt peate kaasa mõjuma „Kp-ja" võimalikult peatseks edasiaitamiseks! Lähemal ajal saadan Teile enese ja ühe mu sõbra poolt tehtud tõlkekatse „Kp-ja" ühest katkest, mille võite edasi anda Reinthal'ile."

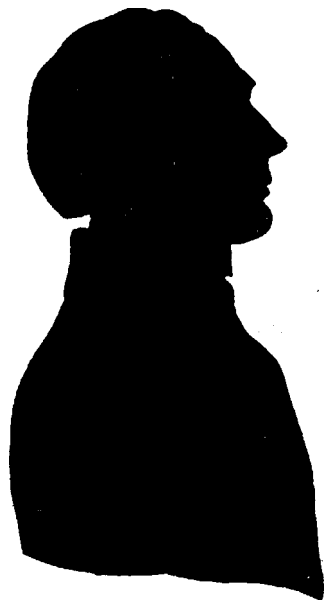
Peterburis näibki „Kp." ja ta autor varsti olevat enam hinnatud kui väiklases Balti kolgas. 12. veebruaril 1859 võib Kr. Reinthalile rõõmuõhinal teatada, et sõbrad teda on kutsund mõ-

[286]) Nimelt Schiefner Kr-le 24. X 1858, ainult on Kr. ümber kirjutades teinud mõningad enam-vähem vormilised muudatused.

neks nädalaks endi poole ja võimaldand selle sõidu isegi aineliselt. Märtsikuus ongi ta juba sääl ja otse hämmastatud tunnustusest, soojusest ja austusest, millega teda vastu võtavad ta vanad ja uued tuttavad (akadeemik Schiefner, dr. Schultz-Bertram, akad. Wiedemann, dr. Hirsch, dr. Karell jt.).

„...kuidas siin eesti keele ja kirjanduse vastu tuntakse suuremat huvi kui meil provintsis! Kõige erinevamais ringides leidub mehi, kes osutavad sooja osavõttu asjast. Nii taotakse siin igapäev kõiksuguseid plaane, et meie „Kp-ja" edasiminekut kiirendada, korjates ettetellijaid ja otsides uusi teid, kuidas ÕES-le väljaandmis-kulusid kergendada." „Olen juba peagu 3 nädalat siin ega tea, kuhu aeg on kadund" [288]).

Peterburi sõpradel lähebki korda anda tunduvat abi hiiglateose (sest seda oli 1000-leheküljeline raamat tol ajal) maailmasaatmiseks. Dr. Hirsch võtab enda pääle hankida sada subskribenti ja nendele lisa lubab tuua Ahlqvist. See tähendab muidugi õige palju kehvale ÕES-le, kes muidu oleks võind trükkida ainult ühe ande aastas [289]). Ja nii lähebki ilmutamine nüüd jälle õige jõudsasti. Juba seltsi jaanuari-koosolekul loeti ette tõlge 9-ndast, veebruari-koosolekul 10-dast laulust ja ühtlasi otsustati välja anda teose kolmas anne [290]). Aprilli-koosolekul tunnustatakse vajalikuks kiirendada terviku väljaandmist. Augusti-koosolekul loetakse ette 11. ja 12. laul, otsustatakse väljaandmist jätkata vahetult, ja oktoobri alul ongi väljas ka neljas anne [291]).

Joon. 18. Kreutzwald 1861 (J. v. Pauck'i varjulõige).

Nii on siis seekord surnud punktist üle saadud eriti Peter-

[288]) Kr. Reinthalile 27. III 1859.

[289]) Vrd. Jahresber. 1861—62, GEG M. A. 180:67; Inland 1859, vg. 525; Kr. Schultz-Bertramile 26. II 1860. Vt. ka dr. Hirsch'i kiri ÕES-le 15. X ja 29. X 1859 (GEG M. A. 169: 20) ühes subskribentide nimestikuga (Karell — 10 eks., Hirsch — 5 eks., Eestimaalt — 16 eks.; leidub ka suuri vene nimesid nagu vürst Jussupov — 5 eks.).

[290]) Inland 1859, vg. 76, 180.

[291]) Inland 1859, vg. 351, 681, 800.

buri teadlaste moraalsel ning ainelisel toetusel. 11. laulu hiidude „kanonaadi" puhul tekib vaidlus Reinthaliga, kes leiab selle olevat liiga robustse ja alasti. Aga just nähtavasti siin tahab Kr. olla „mittesentimentaalne". Ta vastab (29. V) ironiseerivalt:

„Oleks igatahes palju luulelisem ja sentimentaalsem, mõlemad hiidnoormehed hernesupi söömise asemel lasta kuuvalgel lobiseda nii kaua oma kaugeist armsamaist, kuni nad selle üle (igavusest) magama uinuvad, unes aga oma südant kergendavad väljatungivate armuohetega, nii et nende vahele asetatud magaja nende armuohete tiibadel ühest seinast teise virutatakse! Nii kosutav kui see episood mõnele lugejannale kõlakski, ei tohiks ta ometi „Kp-le" sobida, niisama vähe anda meile õiget kujutlust tema ajast. Ja siis ei pea unustama, et see müristamisstseen kuulub kõige tuntumate sündmuste hulka. Tahate anda üht või teist *sub rosa,* siis tehke seda à la Wieland, kes mängib häbelikku just sääl, kus iga lugeja võib mõtet käega katsuda. — Meil pole muide mitte vaja niipalju õrnalt tagasi hoida kui Wieland'il, kes omal ajal oli kauni sugupoole lemmikkirjanik; palju enam võime elust kõnelda jämeda (derb) Shakespeare'iga, kõik järsult ära öeldes. Üks daam juba Kalevi-noorukest kätte ei võta, või kui ta seks eksib, leiab ta juba esimeses laulus oma uudishimu rahuldatud."

Peterburi sõprade poolt tehakse Kr-le ka ettepanek, esitada oma teos Peterburi Teaduste Akadeemiale Demidovi auhinna saamiseks. Nii köidetaksegi sügisel seni ilmund osad (äsja juurdetulnud neljandaga) ning saadetakse teele. Kr-i enda viimistlustöö on juunikuul jõudnud lõpetada juba 18-nda laulu. „Tuleval nädalal", kirjutab ta Reinthalile 31. juulil, „olen 19. laulu lõpus; järelikult on Teil ainult käskida, kui uut ainet soovite. Viimase laulu loodan anda septembris või kõige hiljemini oktoobri alul."

Kuid seegi kord veel ei viind see tööhoog kuni lõpuni.

Avalik hääl „Inland'i" veergudel oli küll „Kp-a" soosind 1859. aasta veebruaris (nr. 17), avaldades Helsingis peetud S. Elmgren'i ülistava kõne, kus eesti eepost võrreldakse Kullervo looga ja teda üldse nimetatakse kui „Kalevalaga" ühevääarset (ebenbürtig), millega Kr. andnud rahvale rahvustunde ärataja ning püstitand endale *monumentum aere perennius*'e. Samuti on soosiv „Kp-ja" kolmanda ande puhul avaldatud lühike kirjutis[292]), mille autoril on huvitav teoreetiline vaade „Kp-le": ta arvab eepose kord olnud tervena, seletab ta praeguse fragmentaarsuse aga sellega, et säilind on ainult need laulud, mis esitavad üksikuid, laulma-innustavaid kohti.

Aga — veel kord pidi sama avalik hääl tooma ka uue piksepilve ja päälegi mitte Ahrens'i laagrist, vaid säält, kust seda võis oodata kõige vähem: dr. G. Schultz-Bertramilt, eepose mõtte ülistavamalt algatajalt ja ise „Womba Wiido's" samal alal katsetajalt. Kas oligi tema kriitika tagamotiiviks ainult „hää siht,

[292]) Inland 1859, vg. 711.

näidata autorile ja tõlkijale nende nõrkust", või ka teatav võistlejakadedus enne Akadeemia auhinna määramist, või jälle lihtsalt idee-algataja loomulik pettumus selle teissugusest teostusest[293]), kes seda võiks kindlasti öelda. Küll arvab Schiefner, et „nii terav kallaletung võib kahjulik olla eriti nüüd, kus mitmelt poolt teose vastu huvi tuntakse", ega avalda juba juulikuus „St. Petersburger Zeitung'ile" saadetud arvustust mitte[294]). Kuid „Inlandi" juures ei ole ees nii suurt „Kp-ja" sõpra, ja tagasihoidlikkusest ei taha ka autor ning tõlkija selle vastu protesteerida. Päälegi ei võind esimene ette aimatagi, et kallaletung on, nagu ta pärast leiab, „mitte ainult püüd oma teravmeele hiilgekuule lasta põleda meie hapniku kulul, vaid et sääl lastakse sapiseid mürginooli, ja näib, nagu teeks kütile erilist lõbu, kui ta verduvat ohvrit oma jalgade ees näeb vingerdavat"[294a]).

Nii ilmubki siis B. nimimärgiga varustatult hilissügisel „Inlandi" 46. numbris: „E e s t l a s t e s a a g a K a l e v i p o j a s t t a u u e l k u j u l".

Tuttav olevat tüüpiline Liivi mõisa magasi-ait, küll väga tugev, austusväärt jne., aga ometi „proosaline, lõpmatult pikaks venitatud ja ühtlasi lai ehitus, ilma aimusetagi arhitektuurist, ilma silmita, et valgust sisse, ja ilma ninata, et õhku välja lasta, nii siis ilma aknata ja korstnata, seega soojuseta ja elukõlbmatu. Mõeldagu nüüd, et niisuguse ehituse juures on tarvitatud naabruses olevate varemete osi. Siin on näha tükk massiivset piita lossi võlvialusest, sääl kvadraatkivi saladuslikkude müürsepamärkidega, siin tükeldatud kujusid vahest ümbervahetatud päädega, sääl ruunikirjaliste ja sääl modernsete päälkirjadega, kõik kokku müüritud suure hoolega. Sest leitud on kõiksugust, vanast ja uuest ajast, kõik tähendustati aga vana

[293]) Jällegi tungib iseendast võrreldavaks samasugune asjast arusaamine Rootsis ja Soomes. — Ainult oma „luuletajavaistu", mitte sõnasõnalise rahvapärimuse järgi olid käind nii Afzelius oma „Svenska Folkvisor" kogu toimetades kui ka Atterbom oma „Nordmansharpan" tsüklit luuletades. Ja samuti on Gottlund soome rahvaeepose loomisest arvand, et selle oleks pidand tegema keegi geenius, kes oleks tundnud kõik vastavad runod, kuid ka ise suure luuletajana täitsa vabalt ja iseseisvalt loond neist terviku runode sisuliste viidete järgi (vrd. eeltsit. Heikinheimo artikkel Virittäjä 1933, lk. 5). Ja just nagu Bertram, on Gottlundki hiljemini üsna teravalt arvustand oma idee rahvapärasemat teostajat, nimetades „Kalevalat" lihtsalt kokkumätsitud seguks („ett sammelsurium, ett hobbelbobbel") (ibid. lk. 8).

[294]) Kr. Reinthalile 20. XI 1859.

[294a]) Kr. Reinthalile 23. XI 1859. Vt. ka Schultz-Bertrami enda kiri sündikus Beise'le 7. X 1859 (GEG M. A. 169: 20), kus ta kahtleb, kas ta arvustis pole mitte liiga vali, kuid ühtlasi arvab, et see on asjale kasulikum kui parteilised kiidukõned.

aja omaks, mida taheti restaureerida ja uuesti elustada. Ehitatakse, seatakse kivi kivi kõrvale, ja vana paganakantsi asemel saab sest pikaksvenitatud hoone, mil õige palju sarnasust mõisa magasiaidaga. — Nii või umbes nii on läind ka „Kp-ga". Tunnistame avalikult, me pole oma ideaali mitte täidetud leidnud:

„Den Kater, den der Jäger schoss,
Macht nicht der Koch zum Hasen."

Tõsi, autor ei ütle end tahtnudki kirjutada natsionaaleepost, vaid ainult üksteisega reastada (aneinander reihen) olevaid saagasid. Aga see polevat õigus, vaid nad olevat „üksteisega kokku kitsitud, liimitud, restaureeritud, kleebitud, sulatatud. Ja just selle söanduse ees raputame pääd". Et teos on nii pikk ja lauludesse jagatud, olevat ta juba formaalseltki esitatud eeposena. „Keelt on valitsetud imeteldavalt, aga eset (Gegenstand) ei valitse autor mitte." Tal jätkuks jõudu võluva idülli, isegi modernse eepilise loo loomiseks, aga pagana-aegse saaga restaureerimiseks on ta liiga haritud. „Vana eesti Homeros'e mõtted liiguvad liiga primitiivses ringis, et sellesse ürgaja vaateviisi võiks end tagasi asetada mees, kelle ümber on kleepund seitse või enam gümnaasiumi ja ülikooli-aastat nagu Nessos'e särk."

Pärast seda üldist, õieti iga minevikueepika enam-vähem paratamatu anakronisminõrkuse paljastust puudutatakse ka veel „Kp-ja" mõnd üksikut puudust. Ka Bertram on teravalt autori enda vaheleräkimise vastu ja arvab, et niisama hästi kui kõnelda, kus maanurgas Kalevi-lugusid teatakse, kus mitte, oleks ta võind eeposes endas anda juhatusi ka raamatuköitjale. Ja teiseks protesteerib ta ägedasti burlesksete või frivoolsete elementide toomise vastu eeposesse, nagu seda olevat hiidude lugu ja Kp-ja öö põrgupiigadega.

Üksikasjaliselt ja veelgi teravamalt arvustatakse Reinthali tõlget, leides see tihti olevat ainult kirvetöö, vahel koguni vassitud (verhunzt). Kuid Ahrensi „realistlikust" maitsest nii erinev Bertrami oma leiab just „soovituse" ja sissejuhatuse olevat „meisterliku, eht poeetilise, Ossiani väärilise" ja ka hästi tõlgitud!

Arvustaja lõpetab lepitavate sõnadega, tulles tagasi oma rahvusliku tähtsuse toonitusele: „Kalevi-saaga ümbertöötuse pääsiht näib meile see, et eestlastele tagasi antakse nende lõhutud ja pooldi vaikind rahvusluuletis kui eepiline tervik, et elustada nende kidunevat rahvustunnet ja jälle üles tõsta (emporzurichten) seda arakstehtud ja endas kahtlevat rahvast. Kas hoolas luuletaja ning restauraator on selle eesmärgi saavutand? — Nagu ise olen kogend, kuulab eestlane juba meelsasti saaga ettelugemist ja nimetab sisu eht eestikeelseks; aga lugeda raamatut paljud ei taha veel mitte uue kirjaviisi pärast."

Toimetus omalt poolt märgib lõpuks vabandavalt, et ta väga meeleldi nõus on avaldama oma veergudel ka vastupidiseid arvamisi. Muide pidavat ta tähendama, et ka mitmelt poolt mujalt olevat saabund kirju, kus tõlge leitakse liiga vaba; eeskätt Peter-

buris, kus tellimisleht näitab kõige kõrgemate ringide nimesid, soovitavat täpsemat ülekannet; taas teised hääled tahtvat näha ka eraldi eestikeelset väljaannet.

Kuigi Kr. on Schiefneri ja Reinthali kaudu juba „ette valmistatud Schultzi donnerwetterile", mõjub temasse alguses ometi õige masendavalt „see jäme (plumpe) viis, millega ta meie vaeste patustega ümber käib ja mis ei ole kooskõlas ta varemate suuliste ja kirjalikkude väljendistega ega sobi haritud literaadile üldse".

„Keegi pole seda paremini teadnud kui Schultz, sest et me sellest väga põhjalikult oleme kõnelnud, et ma oma töös väga paljut mitte ei pea genuiinseks saagaks, vaid ainult kasustasin, et antud situatsiooni väljendada (auszusprechen) mitte oma, vaid rahva sõnadega, nagu ma Teile ega muile kunagi pole saland. Aga sellele vaatamata lubab ta endale niisuguse passuse: „leitud oli mitmesugust, vanast ja uuest ajast, tähendustati aga kõik vana aja kohta käivaks, mida taheti restaureerida ja uuesti elustada". Mõni võõras oleks küll mind võind arvata nii totraks, et ma seda usuksin, aga mitte see, kes on tuttav minuga ja minu teguviisiga" [295]).

Huvitav on siiski märgata, kuidas Kr. äkki loobub avaliku vastuvaidluse mõttest, ja puhtasüdameliselt, kuigi veel varjatud kibedusega, lepib arvustaja etteheidetega, tunnistab need sisuliselt isegi õigeks. Kuigi ta äsjatsiteeritud kirjas lubab Schultz-Bertramile kirjutada alles detsembris, teeb ta seda juba kohe järgmisel päeval (24. XI), öeldes end alles nüüd nägevat ka ise oma tööd õige silmaga.

„Sinu surmaotsuse minu ebaõnnestunud poja üle olen lugend ja meelde pannud (beherzigt)! Kuigi nõrk isasüda oli esimesel pilgul kaunis raskelt puudutatud, ei leia ma ometi ühtegi pehmendavat asjaolu, mis mind võiks eksitada (verleiten) armu paluma." „Kui esimene uimastus möödas oli, langesid mul äkki nagu soomused silmilt, võisin asju jälle õieti näha ja nende õigel kujul ära tunda." Kibedalt lubab ta edaspidi vabal ajal hakata puuraiujaks, et nii vähemalt *tubaka raha* teenida. Ainult mõnes asjas leiab ta ometi põhjust vastu vaielda: „teadsin väga hästi eraldada, mis kuulus vanemasse, mis uuemasse aega, kui ma aga sellegi pärast oma mosaiigilaadilises kokkupanekus ruunikive kokku kittisin ja liimisin modernsete päälkirjadega, siis ei sündinud see mitte teadmatusest, vaid järgmistel põhjustel: 1) kui mõne jutustatud saaga või sangari situatsiooni jaoks võis leida midagi sobivat rahvalauludest, võtsin ma selle, et jutustust seotud kõnes edasi anda mitte oma, vaid rahva sõnadega; 2) uskusin sel teel mõne fragmendi säästa hukkumisest. Peaks kadumaläind Kalevi-saagast juhuslikult minu töösse tulnud midagi primitiivset, siis võivad seda sisaldada ainult need kohad, mis Pihkva eestlaste seas kui *„vana pika laulu*

[295]) Kr. Reinthalile 23. XI 1859.

tükid" eksisteerivad, kuid niisama võimalik on, et ka need fragmendid käivad mingi tundmatu sündmuse kohta. Et siin mitte üksi pääd, vaid ka teised osad tõesti hullusti on ära vahetatud, seda olen ma salgamatult välja öelnud. Ma ei taha end õigeks mõista, kuid oma vabanduseks tohiksin öelda sama, mis vanim vend Saadjärve juures ütleb oma kiviviskamisest (8. laul, v. 299—321)."

Ja edasi pooldab Kr. ironiseerivalt ka kavatsetud eesti väljaande surma sünnitushetkel, et mitte vaest eestlastki vangistada sellesse „külma, valgusetusse mõisa-aita ja harjund näljaleiva (Kaffbrod) asemel teda sääl toita kassipraega! Ei, nii üleinimlikult julmalt ei taha me mitte talitada. Olgugi et ta mitte veel üle pole tõusnud looma astmelt ja mitmes asjas pole ees orangutanist, peame teda ometi ta kahe käe pärast lugema *quasi* inimsoo hulka. Kuigi on endastmõistetav, et jahikoer ja ratsahobune haritud inimeste juures kindlasti enam maksma peavad." Ja nagu poleks midagi juhtund, kordab Kr. oma varemat palvet, et Schultz-Bertram Võrru sõidaks, aitab kavatseda seks kõige sobivamat teed ja ülistab Võrumaa ainulaadset looduseilu. „Ära usu, et tänane retsensioon meie sõprusliitu kuidagi oleks võind lõdvendada. Ta on seda veel enam kinnitand, sest sõber, kes tõtt kõneleb, on mulle enam väärt kui 20 tosinat teesklevat kelmi, kes silmi ees mett tilguvad ja selja taga kihvti sülitavad."

Sisuliselt umbes sama kõneleb ka järgmine Kr-i kiri (6. XII 1859) Reinthalile: „Pärast seda kui Bertrami pikselöögi toodud uimastusest õnnelikult üle saadud, hakkan jälle julgust võtma. On tõesti karm, mis ta minu kohta ütleb, aga pääle ühe lause kahjuks kõik õige. Iga erapooletu saab pikka, laia ehitist valguseta ja soojuseta koerakoopaks pidama. Kui see poleks hilja, häbeneksin, et olen ehitand niisuguse viletsa sepitsuse (Machwerk). Nüüd küll ei maksa enam mingi häbenemine ega kahetsemine. Loodame, et kokkuliimitud ja -kititud ehitis varsti kokku langeb, *Wana isa* laseb osavamal käel kõlvulised kivid varemeist välja korjata ja elukõlvuliseks saunaks uuesti kokku panna, mis kui *„waese mehe warjuke"* on vähemalt elukõlvuline. Palju usaldust ei olnud mul juba algusest pääle; siis tulid privaatsed ja avalikud kiidumeelitused, mis nõrka südant sõgestasid, lühidalt — ei puudund palju, et mind mu enesearmastus oleks viinud usule: tervikus võiks midagi olla. Nüüd tean vähemalt, et töö on täiesti luhta läind; selle tõe võlgnen Bertramile." Ja ka eesolevast Akadeemia hindamisest ootab ta ainult uut peksasaamist.

Nagu mitu korda varemini ja hiljeminigi, püüab Kr. oma tööd kaitsta eriti ta (kunstilise) vähenõudlikkusega. Nii kirjas Reinthalile (14. XII 1859):

„On väga naljategev, mis Te mulle tahate kaela riputada mu töö voorustest; ei aita aga midagi, minu lind on lastud, ma näen s e l g e m i n i kui keegi kunstikohtunik, ega lase endale ühtki u-d x-iks teha. Aga öelge mulle ometi, taeva pärast, kuidas tulete mõttele, minu nõrka tööd ühte paisata eepiliste luuleteostega? Võrdlusest ei või kuidagi juttu olla! Loodetavasti on Teil meeles, kuidas see sõna kohe esimeses andes tiitellehelt minu poolt kasseeriti, pääle selle kui olin sissejuhatuses end selle vastu kaitsnud. F o r m a a l s e l t, nagu B e r t r a m õieti tähendab, võiks asjatundmatu tulla see-

sugusele arvamisele, aga vaevalt keegi, kes asja paremini mõistab. Kulutatud materjal võiks ehk vahest õnnelikuma käe jaoks olla kogu eepose aineid, minu vähenõudlikus ülesandes ei olnud mingit seesugust püüdu."

See vähenõudlikkus ja leppivus võidabki ka tujukalt arvustajalt uue tunnustuse. Samas kirjas Reinthalile tsiteerib Kr. Peterburi teateid, mille järgi Schultz-Bertram suuremas seltskonnas on öelnud, et Kr. oma kirjas „end näitab kui täis m e e s, h i n g, antiikne iseloom! Ta võib olla uhke; sest ta on esile kutsund minu suurima imetluse ja ühtlasi häbitunde. Olen talle teind ülekohut tarvitatud pildis — koht i l m a s i l m a d e t a j a n i n a t a, s o o n t e t a j a s o o j u s e t a on põhjalikult vale — ta sobib küll mõisa-aida, mitte aga „Kp-ja" kohta." „Öelge ise, kuidas võib niisugusele inimesele olla pahane", küsib Kreutzwald.

Ja nii lähebki. Kirjavahetus Reinthaliga raugeb, Schultz-Bertramiga muutub see aga ikka elavamaks ja lähemaks. Juba vähe aega hiljemini (8. I 1860) saadab arvustatu arvustajale silumiseks katke 15. laulust enda tõlkes, kaevates Reinthali oma „ilustuste" viletsust. Ja sama kaebus jätkub järgmistes kirjades veelgi teravamalt. Nii 18. jaanuaril:

„Halvem lugu on, et oma tõlkijaga olen asund sõjajalale. Peab varsti selguma, kas ta minu arvamist kuulab või töö jätkamise käest annab. N i i ei või see „Schlendrian" enam edasi kesta, igavene pahandus viiks mind enneaegu hauda. — Kas võib üks autor karistamata läbi lasta oma töö säherdust vigastust. — Reinthal näib tegevat oma triumfiks, iga uue lauluga oma öökuue-luulet veelgi halvendada."

Ja peagi (26. II) kuuleme sõpru kokku leppivat uue, täpsa tõlke valmistamises, kusjuures Kr. „teomehena" teeb alustöö ja Schultz-Bertram silub. „Kui see töö ka ilmumiseni ei jõua, jätame igatahes järelmaailmale aarde, mis pooles laulus annab enam kullatolmu kui kogu Reinthali sopp (Quark)", loodab Kr. ise sellest optimistlikult, paljastades ühtlasi, kui kõrgelt ta hindab rahvalaule ja oma väljenduse arvatavat rahvalaulupärasust. Tehakse algust eepose esimeste lauludega, muudetakse neid osalt sisuliseltki, jättes välja mõned kritiseeritud elemendid, näit. viinad Kalevi pulmas kui hilislisandid, ja lühendades teisi osi; loodetakse kirjastajat leida Berliinis, kus äsja ilmus „Hiawatha", ja ehitatakse muid plaane, kindlas usus, et uus tõlge lööb surnuks Reinthali oma nagu Voss'i Homerose tõlge omad eelkäijad [296]).

[296]) Kirjad Schultz-Bertramile 2. ülestõusmispühal, 26. IV 1860, 20. V 1860.

Mai lõpul (20. V) saadab Kr. ära juba 4. ja osa 5. laulust ning järgmises kirjas ütleb ta oma rõõmu ääretu olevat Schultz-Bertrami tõlke üle. Ja jällegi avaldub peagu naiivne usk oma väljendite „sisulise" täpsuse mõjusse võrreldes Reinthali võõrapärase „poeetilise vormiga":

„Las läheb kaduma poeetiline vorm: seda kahju võib kannatada, kui meile antakse nii väärtuslik täpsus." Ja 17. VI teatabki ta juba oma täielikust lõhest endise tõlkijaga: „Üleeile läks minema minu ultimaatum härra Reinthal Carl'ile, kus teda viisakalt ja kindlasti palutakse, mitte ühtegi rida enam edasi tõlkida, kohe minu käsikiri veel tõlkimata lauludega mulle tagasi saata, mille järgi ta oma raha võib siit vastu võtta isiklikult või oma voliniku kaudu. Juuresoleval lehel lisasin mulle mitmelt poolt kirja teel tulnud hääled, ilma autorit mainimata, et ta võiks nende otsustega end kosutada ja pärast ülevat meeleolu seda parema tahtmisega minu soovile vastu tulla!"

Reinthali kiire lahtiütlemise vastus ei jäägi tulemata: juba 21. juuni kirjas Schultz-Bertramile teatab Kr. sellest ja palub ühtlasi viimast jätkata tõlget 16. laulust pääle.

§ 33. Lõpposa (XVI—XX l.) valmimine.

Vahepääl on nähtavasti Kr-i enesetunnet tõstnud eriti Schiefneri ja Wiedemanni ühiselt 11. mail 1860 Teaduste Akadeemiale esitatud aruanne[297]) „Kp-ja" esimeste 13 laulu kohta ja selle põhjal teosele määratud Demidovi auhind. Pärast Schultz-Bertrami j. t. torkeid oligi see kõrge autoriteetsuse aupaistega ümbritsetud otsus küllalt meelitav. Juba alguses juhitakse sääl Kr-i poolt „välja-antud eesti saagale" Akadeemia „täit tähelepanu" kui teosele, mis „siitpääle kahtlemata saab väljumis- ja sidumispunktiks igasugusele uurimisele eesti keele ja saaga üle".

Siingi on hindamise lähtekoht siis kõigepäält teaduslik, mitte ilukirjanduslik, nagu vaevalt muidu mõeldavgi teose puhul, millest polnud veel ilmundki tervikut. Aga selle kõrval hinnatakse ka „Kp-ja" kui rahvapärase teose rahvuslik-kunstilisi väärtusi. Juba kõneldakse „meisterlikust" rahvalaulu järeleaimamisest, tuues argumendiks, et „isegi teravaim praegu elavaist kriitikuist eesti keele alal, pastor Ahrens talle on pidand andma õiglase tunnustuse".

Tõsi küll, ka siin küsitakse, nagu Jacob Grimm varemalt: kas poleks õigem olnud anda algupärased variandid eraldi? Aga siin ollakse juba küllalt arusaajad vastama: muidugi olevat ka see vajaline, kuid niisama austusväärt olevat püüd ühendada

[297]) Mélanges russes, t. IV, lk. 126—161.

arvatavad laialipillatud killud jälle üheks. „Kas see tervik kreeka eeposest abstraheeritud seadustele täielikult vastab, on teine küsimus." „Võttes arvesse, mis öeldud arvatavasti suuremalt jaolt laenu teel eestlaste hulka istutatud müütidest", eitatakse nende entusiastide naiivset seisukohta, kes arvasid siit saavat põhja „Iliase". „Mingit Iliast pole dr. Kreutzwald loond, küll aga eesti kirjandusele kinkind kapitaalse teose, mis kõigil aegadel on eestlastele sama, mis oli kreeklastele nende „Ilias". See on rahvapärane (volksthümliches) teos täis väärtuslikku rikkust eesti elutarkusest ja täis kogu eesti maailma mõttekat vaatlust." Kuigi ta sisaldavat ka modernseid elemente ja eksivat karmi eepika nõuete vastu, olevat see „ometi tubli ehitis, kus eestlase süda kõigi oma murede ja rõõmudega alati saab elama ja selles ikka leidma endale värsket kosutust ja uut tröösti". „Kp." olevat veel lähemalgi eestlastele kui „Kalevala" soomlastele, sest siin on kõik lood ühendatud kindlate maakohtadega, Soomes aga väga vähe. Samuti kaaluvat „Kp-s" asjaolu, et siin olevat kõik suured teod koondatud ühe sangari, mitte paljude ümber, nagu „Kalevalas", ja et eesti saagas olevat näha suhteid kuningriigi ja muude poliitiliste oludega, milledest on soome saagad kaugel.

Selle otsuse põhjal määratud preemiast kirjutab Kr. Schultz-Bertramile (10. V 1860):

„Summa ei ole mitte nii suur, nagu Sa usud, vaid ainult pool preemiat 700 ja 20 rbl., nii et 360 kummalegi osale langeb. Mulle on see suur rõõm ja õnn ühtlasi, just nüüd nii ootamatult abi saada, kus mul oma tütre tuleviku pärast on mõned kulud suuremad, kui kannavad mu tavalised sissetulekud, mis harilikkude väljaminekutega aasta lõpul ikka lõpevad nulliga."

Teise poole autasust nõuab (ja saab) endale tõlkija Reinthal, kuigi tõlge Peterburis nagu mujalgi leitakse olevat halb [298]). Avalikkusele esitatakse tõlkija vahetus Reinthali enda tööst loobumisena vähese aja ning nõrga tervise tõttu [299]).

1860. a. suvest pääle algab siis viie viimase laulu viimistlemine ja tõlkimine saksa keelde Kr-i enda poolt, kusjuures värsid hiljemini läbi vaatab ja silub Schultz-Bertram. Teose viimane anne kannab oma tiitellehel tõlkijana küll ainult dr. Schultz-Bertrami nime, kuid selle vastu on viimane protesteerind energiliselt, seletades, et tema osa on olnud ainult mäng „algupärase tõlkija" kõrval [300]).

Vastutasuks saadud abi eest aitab Kr. omalt poolt siluda (ja osalt tõlkidagi) eestikeelset „Womba Wiidot", millega Schultz-

[298]) Kr. Schultz-Bertramile 26. IV 1860.
[299]) Löwe-Reiman, lk. XXIV j.
[300]) GEG M. A. 169:20; Löwe-Reiman, lk. XXV.

Bertram teotseb juba aastaid [301]). Nii need kaks rahva- ja luulesõbralist arsti arstivad ka oma rahvaluulelisi eeposekatseid vastamisi. Ja „Kp-ja" puhul ei piirdu Schultz-Bertrami abi nähtavasti mitte ainult tõlkega, vaid ka algupärandi üle leiame kirjavahetuses rohkesti mõtteavaldusi — selle lõpposas on muudatused ju veelgi võimalikud. Schultz-Bertrami kergemalt-liikuvas ajus on rohkem uusi ideid ja neid palubki Kr. teda rakendada ka nüüd (5. II 1860).

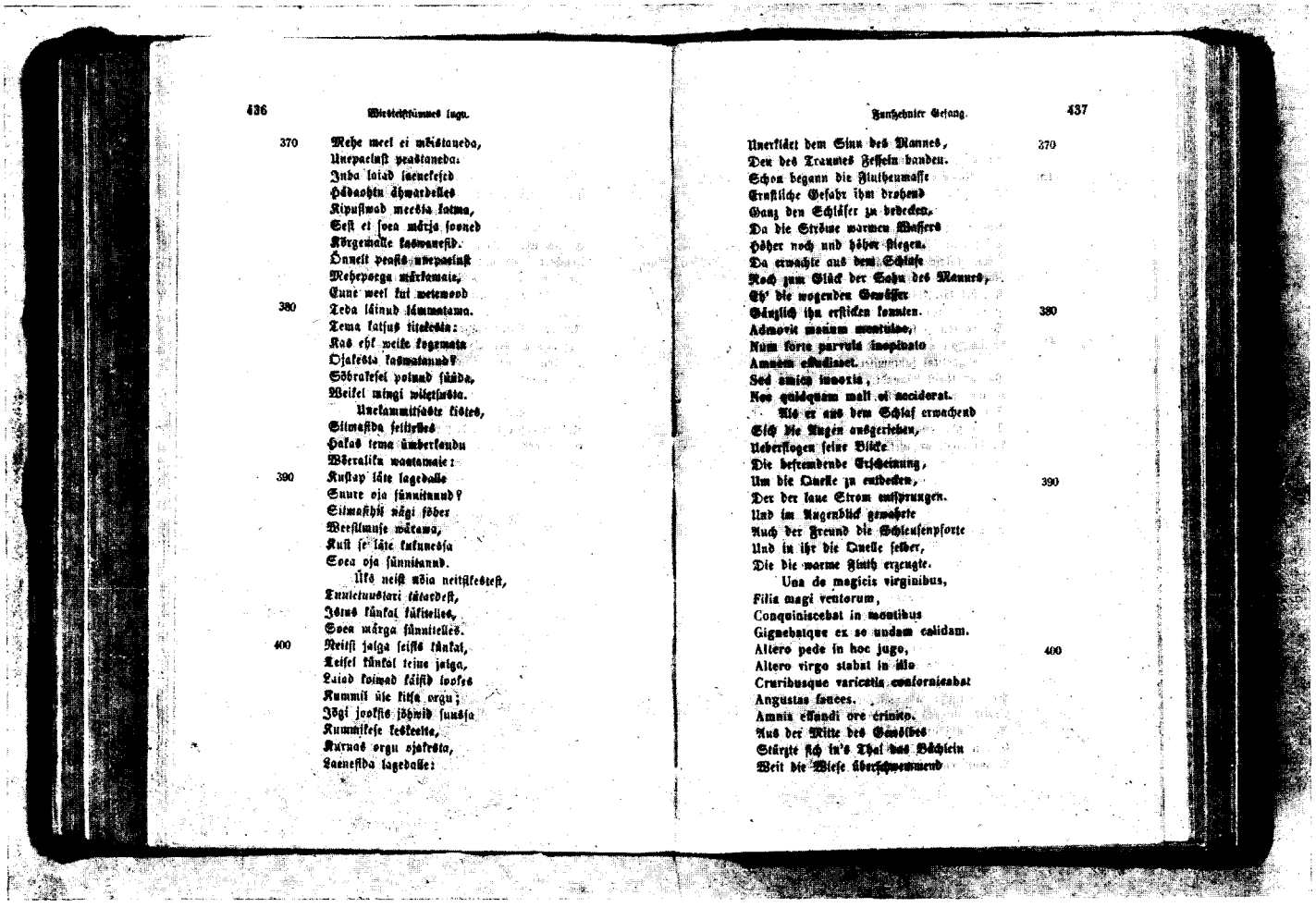
„Kui me üheskoos midagi kätte võtame, siis võib igatahes midagi paremat oodata; nii siis mõtle, juurdle ja loo uusi ideid, mis — kui plaan peaks tulema täitmisele — meile võiksid olla juhtnööriks. — Sina võid kujutella vanameistrit ja kubjast, mina jään nii enne kui pärastki „*teomeheks*", aga me tahame vahel kuulda ka, mis kilter Põder (dr. Hirsch) ütleb, sest see suure linna isand on oma poisi-aastail hää tüki rahvaelu praktikas läbi teind."

„Mis puutub „Kp-ja" algteksti muudatustesse, tahan Sinu ettepanekuid (Vorstellungen) kuulda võtta ning oma parema jõuga ta täienduseks töötada ja niisugustel kohtadel ka lühendada, mis kuuluvad minule; nüüd on aga küsimus: kas tohime ka rahva ehtsat varandust nii omavoliliselt ära nüüsata (abschnäuzen) ja ümber sulatada. Niisugune teguviis võiks lõpuks ometi kahtlaseks saada! Vorm ei tähenda mulle küll just midagi, valitud eeposevorm on ju ometi nimelt ainult v o r m, kuna päris eepose vaim ja idee „Kp-l" puuduvad."

Ei või ometi öelda, et selle ühistöö tagajärjel „Kp-a" ta viimases veerandis oleks muudetud palju enam või teisiti kui muidu, vähemalt mitte neis osades, millest meile on säilind ka esimene redaktsioon, s. o. pääjoontes kõik pääle 16. laulu. „Poeetiline" Bertram näib küll suruvat mõningate vabamate menetlusvõtete poole, asjata ei meeldi talle enim „ossianlik" sissejuhatus, samuti näib ta endiselt vastustavat mõningaid jämedamalt rahvapäraseid kohti. Kuid Kr-l on siin oma arvamine. Raudoja loo puhul kirjutab ta:

„Mul oli algusest pääle kahtlusi selle pahatähenduselise allika sünni kui ka hernep — pommituse vastu; seepärast küsiti nõu targemailt inimesilt, kas poleks p a r e m need episoodid välja jätta. Vastus kõlas: Kõik, mis rahvaluulena saagasse kuulub, p e a b sisse võetama. Nii pidin ma sõna kuulma." Küll ütleb Kr. Schultz-Bertrami kirja järgi Raudoja loos mõned „märgitud kohad käsikirjas kohe kõrvaldand (unterdrückt): õpetatud uurija peab tarviliku viitluse saama märkustes, et mürk jääks suletud nõusse ega teeks kahju suurele hulgale". (18. I 1860.) „Öist aevastuslugu negatiivsest poolusest ei tahaks ma ka rahvaraamatus välja jätta, — sääl ta ei ärata vastikust, vaid võetakse kõigi poolt meelsasti hää naljana. Seevastu kus-

[301]) Kr. Schultz-Bertramile 5. II 1860 ja 12. VII 1860.

436 Wiitsteistkümnes laul.

Mehe meel ei mõistaneda,
Unepaelust peadtaneda.
Juba laiad laenefeed
Hõõaohtu ähwardelles
Kipuswad meesta kotma,
Seft ei soea mõtja soened
Kõrgemalle taswanefid.
Õnnelt peaste unepaelust
Mehepoega märkamata,
Enne meel kui metsmood
Teda lähnud lämmatama.
Tema katsus tiitsetsta:
Kas ehk weike kogemata
Ojaksetsa kaswatanud?
Sõbrakesel polnud süüda,
Weikel mingi wiletsusta.
Unekammitsaste tõttes,
Silmaaida seitsyles
Hakas tema ümberkaudu
Wõeralikn waatamaie:
Kuslap lähe lagedalle
Suure oja sünnitanud?
Silmaathi nägi sõber
Weeslimuse wõtama,
Kust se lähe kukunesse
Soea oja sünnitanud.
Ütsnd neist nõia neitsikesest,
Tunnetuustari tütterdest,
Jõnus tünkal tükitelles,
Soea märga sünnitelles.
Neitsi jalga seitse tünkat,
Teisel tünkal teine jalga,
Laiad koimad kõisid kokse
Kummil üle kitse orgu;
Jõgi jookse jõhwid sunsia
Kummisese keskeste,
Kurnas orgu ojakesta,
Laenesida lagedalle:

Zunfzehnter Gesang. 437

Unerklärt dem Sinn des Mannes,
Den des Traumes Fesseln banden.
Schon begann die Fluthenmasse
Ernstliche Gefahr ihm drohend
Ganz den Schläfer zu bedecken.
Da die Ströme warmen Wassers
Höher noch und höher stiegen.
Da erwachte aus dem Schlafe
Noch zum Glück der Sohn des Mannes,
Eh' die wogenden Gewässer
Gänzlich ihn ersticken konnten.
Admovit manum mentulae,
Num forte parvula inopinato
Amnem effudisset.
Sed amica innoxia,
Nec quidquam mali ei accidorat.
Als er aus dem Schlaf erwachend
Sich die Augen ausgerieben,
Ueberflogen seine Blicke
Die befremdende Erscheinung,
Um die Quelle zu entdecken,
Der der laue Strom entsprungen.
Und im Augenblick gewahrte
Auch der Freund die Schleusenpforte
Und in ihr die Quelle selber,
Die die warme Fluth erzeugte.
Una de magicis virginibus,
Filia magi ventorum,
Conquiniscebat in montibus
Gignebatque ex se undam calidam.
Altero pede in hoc jugo,
Altero virgo stabat in illo
Cruribusque varicatis conformicabat
Angustas fauces.
Amnis effundi ore cruento.
Aus der Mitte des Gebirges
Stürzte sich in's Thal das Bächlein
Weit die Wiese überschwemmend

Joon. 19. „Kalevipoja“ I trüki välimus (pliiatsijoonega märgitud kohad on rahvaväljaandes välja jäetud, teisi muudetud).

tutatakse kurikuulus allikalugu Raudojal ja teised sopased ning kahemõttelised jutustised. Niisuguseid frivoliteete peab õpetatud uurija saama *rooma keeli* kui dessert võileivale määritud" [302]).

Pääle allika ja pommituse loo ei ütle autor (21. II 1861) leidvat midagi jämedat ega purifikatsiooniobjekti, sest paar korda „p-" tarvitavat vastavalt ka paljud hääd saksa kirjanikud, ja mis puutub Schultz-Bertrami süüdistusse „modernse liiderlikkuse" vastu (Kp. põrgupiigadega, 13. l. lõpp), siis olevat see hoopis süütu ja algupärandis veel enam kui Reinthali tõlkes.

Juunikuul 1860 on ühes tõlkimisega kõne all ka maailmaotsa loo lõplik redaktsioon, millest Kr. Schultz-Bertramile tunnistab (21. VI):

„16. laulu sisu on kokkuvõetult kaunis tühine (nichtiger), sest sääl läheb Kp. otsima maailma lõppu: palju tühja lori sõnades ja peagu ei mingit tegevust. Et see viikinglik narrisõit ometi kuulub tervikusse, rahva seas loetakse üheks kõige tuntumaks sündmuseks (unter den Leuten zu den bekanntesten Tatsachen sich zählt) [303]), ei või teda välja jätta. Minu sõidukirjeldus kujutab asja just nii, nagu ta maamõõtja Lagose poolt mõne aasta eest Tarvastus ühe eestlase jutustuse järgi eesti keeles üles kirjutati. Sobivad laulud Lagoselt ja Pihkva eestlastelt, mis vähemalt näiliselt ühte kuuluvad selle episoodiga, on, nagu harilikult, sisse põimitud."

Juuli alul piinab Kr-i haigus ja hüpohondria [304]).

„Pääasi, mispärast ma need read nii vaevaga kirjutan, on 16. laul. Järskused (Schroffheiten) mõnes üleminekus tulevad sellest, et kogu episoodis peab puuduma terve rida vahelülisid; algupäraselt oli see muidugi üksikasjaline reisukirjeldis, kuid vastavalt põhimõtteile, mille järgi pidi terviku ümbertöötus käima, ei tohtind ma omast käest midagi täiendada, katked said nii kokku lapitud (zusammengestoppelt), et nad näiliselt pidid kujutama terviku. Kõige selgemaks näiteks sellest kõlbab, et laplasest ja tema „seina külge kütkendatud" päevapalgast enam sõnagi ei esine [305]).

---

[302]) Kr. Schultz-Bertramile 5. II 1860. Nähtavasti Schultz-Bertrami päälekäimisel kui ka ise kaheldes ongi Kr. kord juba kogu loo maha tõmmand, aga siis selle uuesti alles jätnud, nagu ta ise ütleb, taas teispoolsete süüdistuste survel („Da wurde ich von mehreren Seiten als National-Räuber überfallen", kiri Schultz-Bertramile 10. V 1860), rohkem ehk küll vahest endagi veendel. Eestikeelses rahvaväljaandes on välja jäetud või pehmendatud ainult paar üksikasjade värssi (365—367, 381—385, 400—407 j. t.).

[303]) Seda teadet, nähtavasti pärit Lagoselt, tuleb võtta muidugi väga ettevaatlikult.

[304]) Kr. Schultz-Bertramile 12. VII 1860.

[305]) Neist sõnadest on põhjust järeldada, et Varraku palgasaamist käesoleva kirja kirjutamise ajal veel mitte polnud kujutatud ja et sellest siis nähtavasti ka Lagoselt saadud loos mitte ei kõneldud. Et see on loodud ja XIX laulu lõppu liidetud hiljemini, näeme ka ühest Kr-i järgmisest

Paljud kordused ei lange ometi mitte minu süüks, olen nad suure vastutõrkumisega maha kirjutand, sest et ma nad eest leidsin. Härra Lagos, kes Tarvastus suulise seletuse järgi maailmalõpu otsimise on sõna-sõnalt kirja pannud, annab kõik need kordused kui truud peegelpildid. Need on saksa keeles sellepärast nii igavad, et me niisuguseid ümbermäletsejaid poeetiliste koletiste seas ei tunne: eesti keeles on asi teisiti, argipäeva elus kui ka luules."

Kuigi oma täies tähenduses vastuvõetav ainult ettevaatlikult, valgustab see repliik ometi mitte üksi 16. laulu saamist, vaid ka kogu teose koostuse printsiipe, eriti selle lõppaastail, kus teadusliku-põhimõte arvustuse päälekäimisel hakkas esinema ikka tähtsamana, nõudes ka igavate asjade sisseliitmist. Sama teadusliku rahvapärastuse tendents sisaldub veel mitmes teiseski metoodiliselt huvitavas avaldises.

Nii heidab autor (12. VII 60) Schultz-Bertramile ette, et see oma „Womba Wiido's" on „lasknud end eksitada laenama soome mütoloogiast rohkem, kui see eesti omaga kokku sobib. Vähemalt n i m e d peavad olema püsind meiegi juures, kuigi mõiste ammu kaotsi läks. „Kp-s" ei leia sa ühtegi nime, mis ei ela siinses rahvasuus. „A h t i (üks soome veejumal) hauad" on püsind, nad esinevad pääle „Kp-ja" veel kaks korda ka minu muinasjutukogus, kus üks koht kõlab eriti fantastiliselt ühe uppunu kohta: *„Wesi wõttis wennikese, Ahti kattis armukese!"* Nii siis kõneleb vee ja Ahti ühendamine selgelt sellest, et mõlemad algupäraselt on pidand ühte kuuluma[306]). Samuti on *Mana tark* tihti kuuldud väljendis." Rahva suus mitte esinevate lugude, selle surnute ülesäratamise eest ta aga hoiatab Schultz-Bertramit, sest et muidu „kõigilt poolt tungitakse su kui teolt tabatud falsariuse pääle ja sa pead tunnistama võltsituks ka tõeliselt ehtsad kohad".

Veel enam iseloomustav nüüdsele Kr-i vaatele on kiri 2. IX 1860. Selles loodetakse Schultz-Bertramit Võrru vähemalt tuleval suvel, et siis koos valmistada „Kp-ja" lõplik saksakeelne tõlge. Viimases olevat vaja tõesti Schultz-Bertrami nõu järgi käia ja

---

kirjast Schultz-Bertramile (2. IX 1860), kus ta pärast haigust nõrgana kaebab: „Varraku-lugu seina külge aheldatud varandusega pole ka veel valmind (zu Stande gekommen), teda on 20 korda alustatud, aga ei läind mitte edasi üle alguse: järgmisel päeval visati kõrvale eelmisel päeval valmistatu; seepärast ei pea nüüd enam hakkama uut katset, enne kui jõud on natuke tõusnud". Võib-olla on siis Schultzilt ka aheldatud raamatu sümboolne tõlgitsus.

[306]) Muide, sama Ahti rahvaehtsust väidab Kr. ka veel hiljemini kirjas Schiefner'ile 2. V 1869, toonitades selle paari esinemist eesti lauludes ja saagades ning jõehaudade hüüdmist „ahti haudadeks". Uuema uurimise arvates on siin enam tegemist ohverdamise (ahtmise) kohaga kui nimelise veejumalusega. Vt. O. Loorits, Kaleviste mailt. Tartus 1935, lk. 267—272.

teksti paiguti lühendada, näit. esimese laulu „lõpmata ümbermäletsetud" *ristitantsi* osa jne. — —

„Eesti tekstis laseksid üksikud kohad väheste suletõmmetega end kujutada palju meeldivamalt, niipea kui väljaandja on ära jätnud oma senise kartlikkuse (Befangenheit): rahva suust prosoodilisel kujul saadud katked peab edasi andma ilma muutmata"[307]. Sellega olid läbitöötajal käed seotud; aga sellele vaatamata ei ole ta jõudnud täita kriitikute nõudeid, kes talle mitte ei või andestada kuritööd, et üksikud saagakatked on ühendatud näiliseks tervikuks. „Mispärast, hüüavad õpetatud härrad kõigilt poolt, pole meile parem antud need katked nende korraldamatul kujul, selle asemel, et neid kunstlikult üksteisega liita?" Isegi dr. Bertram raputab pääd selle julguse ees! — „Kui ükskord maailm teada saaks, kui palju ta ise enda fantaasiast 16-nda laulu sisse on poetand: mis ütleks ta selle kohta? Küllap dr. Bertram naerab endale pihku, kui kinni tabataks Sulev oma tubakapiibuga ja puude jagamisega talude järgi, ja ütleb rõõmsa meelega: *Wanamuinse äbarik* supelgu ise selles loos, mis puutub see minusse[308]). Suurte härradega on halb koos kirsse süüa."

Võiksime käesoleva väljendise taga märgata teatavat poleemilist püüet: väidelda veelgi Schultz-Bertrami retsensiooni süüdistuste vastu liiga vabast „kittimisest ja liimimisest" kui ka ühtlasi vabandada „Kp-ja" mõningaid puudusi, lükates need edasi rahvaluulele endale. Kuid pääjoontes pole meil ometi põhjust kahelda Kr-i siin avaldatud vaadete siiruses — ja me võime osalt nendegagi seletada mitte üksi 16. laulu, vaid ka kogu „Kp-ja" lõpupoole eelmisest suuremat katkendlikkust,

[307]) Vrd. sama soovitus ja sama halvastus rahvalaulu venituse vastu kirjas Schultz-Bertramile 17. VII 1866: „Deine Ansicht hinsichtlich einer Abkürzung bei der Übersetzung des Büchleins, wenn es jemals dazu kommen sollte, billige ich vollkommen, im estnischen Text jedoch alles naturwüchsige u. wuchernde Unkraut mit sämmtlichen Wurzeln auszujäten hielt ich mich nicht für berechtigt, weil gerade diese Auswüchse selbstständiges Eigenthum des Estenvolkes bilden. Wenn du kleine Kinder beobachtest, welche sich Märchen erzählen, wirst du sehen, dass sie häufig ein und dasselbe 10 Mal fast mit denselben Worten erzählen; ganz so verhält es sich mit einem Volke, das auch nicht über die Grenzen des kindlichen Alters gekommen ist." Nagu allpool näeme, pole Kr. oma pieteedis seda halbade rahvalaulude venivust mitte üksi teosesse üle toond, vaid seda veel suurendand omaltki poolt.

[308]) Võime siis järeldada, et osalt Schultz-Bertrami kaudu on 16-nda laulu sisse tulnud vähemalt need värsid (umbes 720—730), kus Sulevipoeg Sädemete saare tulemäel oma piibu süütab ja seda siin asjatut soojuse allikat soovib kodumaa saunameestele, „Kus üks süld ehk pere kohta Armu poolest annetakse". Vrd. ka Kr-i kirja Schiefnerile 22. XI 1860, kus Kr. selle „halva nalja" võtab väljaandja, s. o. enda süüks.

eri motiivide endisest vähemat ühtesulatust sisekausaalse põhjendusega. „Õpetatud härrad kõigil pool", kel endil polnud aimugi „Kp-ja" tõelisist rahvalikest alustest ja töö iseloomust, olid oma manitsustega ometi saavutand teatava tagajärje, kuigi nii ainult seda kunsti ja teaduse printsiibi kompromissi veelgi halvendades [309]). Ühtlasi näitab seegi jälle Schultz-Bertrami enda printsiibitut seisukohta „Kp-ja" ümbertöötuse küsimuses [310]).

Teiselt poolt vähendab Kr-i tahet põhjalikumaks ümbertöötuseks ometi ka vananev ja halvenev tervis. 1860. a. suvel põetud pikema haiguse järel on ta sügisel nii nõrk, et (2. IX kirjas Schultzile) rõõmustub isegi sellest, et ta võib juba jälle üle läve astuda ilma võõra käe abita ja aias vähe kõndida. 25. septembrist pääle käib ta uuesti hospidalis, aga ainult 1½—2 tundi igapäev; „siis olen oma jõududega pankrott. Aga parem võideldes alla jääda kui pikalisse näljasurma surra". Ja ta palub dr. Karelli püüda mõjuda, et ta väikest riigipalka (Gage) jätkataks edasi kui pensioni, sest „tunnen liiga selgelt, et vähema või pikema aja pärast jälle pean lamama" [311]).

Oktoobri alul piinavad teda uuesti surma mõtted ja mured. „Vaevan oma pääd igasuguste plaanidega, mida peaksin ette võtma, et õhtutunde rahulikumalt mööda saata, kuid ükski pääsetee ei näita end", kirjutab ta Schultzile 7. X 1860. Kalevipojast on 16. laul varsti trükitud ja Laakmanni nõudel on vaja olnud kiiresti ära saata ka 17. laul, kuigi selle tõlget Schultz-Bertram nähtavasti mitte pole saand kontrollida.

„Võiksid nii paljud hädaldused (Lamentos) üles äratada surnuid, oleks mele vana Faehlmann juba ammugi ilmund. Sinu õhkamine tema varase ärakolimise (Abkratzen) pärast tuleb natuke hilja. Keegi ei ole võind tema

[309]) Tuglas (Kriitika I, lk. 167 j.), nähes üsna õieti seda katkendlikkust, peab selle põhjuseks Kr-i haiglust ja ajapuudust. Kuid vaevalt võib neil olla siin väga suurt tähendust. Ümberredigeerimis-aeg oli ju küllalt pikk. Samuti on vaevalt suurem pidurdav mõju olnud kahevahelolekul, mitmes laulus teos ilmutada vms. Seda kaalukam aga on olnud arvustuse surve ja võib-olla ka enda muutund vaated — ja materjal.

[310]) Sestsamast kaebab Kr. juba kirjas Reinthalile (20. XI 1859): „Mida Bertram õieti tahab? sellest ei ole ma, tõtt öelda, aru saand. Ta laidab näit. oma kirjutises, ma olevat enneveeuputus-aegse pildi igal pool valesti joonistand, sellele sisse poetand (untergeschoben) modernsed idealiseeritud kombed, kuna ta säälsamas kallale tungib bombardeerimisele 11. laulus ja imestab, kuidas säärane skandaal võidi tuua eeposesse."

[311]) Kr. Schultz-Bertramile 28. IX 1860.

kaotust kibedamalt kaevand olla kui mina, ta ala-ealine (unmündiger) pärija, kes tema sigitatud lapse ilmale tooma p i d i. See ei olnud ülemeelikus ega minu nõrga jõu ülehindamine, mis mind ajas, vaid paratamatus, sest tol hetkel polnud ühtegi paremat läbitöötajat. Pärast mind saab kindlasti keegi tulema, kelle kingapaelu ma väärt pole lahti päästma, see saab „Kp-ja" väärilisel kujul inimeste sekka tooma. — Aheldatud aarde lugu, nii ilusad kui sinu ideed ka on, ei või ka parima tahtega mitte edasi arendada (ausgesponnen werden), muidu peaksin ma veel ühe terve laulu produtseerima. Nüüd puudub ruum selleks. Olen õnnelik enne värava sulgemist, nähes oma ülesannet täidetud seevõrra, et varemeist ja kildudest olen kokku lappinud näilise terviku. Las kunstikohtunikud karjuvad ja märatsevad nagu tahavad, hoolin sellest vähe. Mida enam vananetakse ja igapäev oma jõudude vähenemist tuntakse, seda ükskõiksemaks saadakse kiituse ja laituse vastu. Jõutakse kord pärast minu surma rahvaväljaandeni, siis on Sul minu täisvolitus käes, tähendab, Sa võid talitada nagu tahad." —

Ka Tartus kõneldakse vahel jälle samadest küsimustest. ÕES-i oktoobri-koosolekul [312]) teatatakse Kr-i poolt esitatud uutest tõlkeprintsiipidest: karmilt kinni hoida eesti kujutlusviisist, kus vähegi võimalik. Pigemini kohmakas saksa keel kui moonutatud mõte. Sest eesmärgiks ei olevatki midagi anda saksa kirjandusele, vaid „üldse näidata etnograafidele, keeleuurijaile ja õpetlastele ühe veel peagu tundmatu rahvaluule iseseisvat tundeviisi". Nähtavasti on ka siin eestikeelne väljaanne kavatsusel, sest et otsustatakse seda varustada Schlateri joonistustega, mis on tehtud „riiginõuniku dr. G. Schultzi visandi järgi ja olid varemini dr. Faehlmanni omand".

Ometi ei tule sellest midagi, sest esimenegi väljaanne jätkub küllalt vaevaliselt ja tigusammul. Osalt tõlkijate vahetuse pärast, osalt muil põhjusil on ju venind V ande (14.—16. laulu) trükkimine jällegi enam kui aasta.

Alles 22. novembril (1860) võib Kr. Schultz-Bertramile teatada tema ilmumisest ja ühtlasi 18. laulu tsensorile saatmisest „ühes hääkskiidetud (gebilligten) muudatustega". Ning ega viimasegi ande trükkimine edene palju kiiremini kui eelmiste: jälle ligi pool aastat hiljemini, ÕES-i maikuu-koosolekul kuuleme viimaks kahekümnendagi laulu tõlke ettelugemist [313]). Ja siis viimaks 1861. a. 16. augustil [314]) — 22½ aastat pärast esimest Kalevipoja-kõnet kadund Faehlmanni poolt — on kätte jõudnud

[312]) Inland 1860, vg. 758.
[313]) Inland 1861, vg. 297.
[314]) Inland 1861, vg. 549.

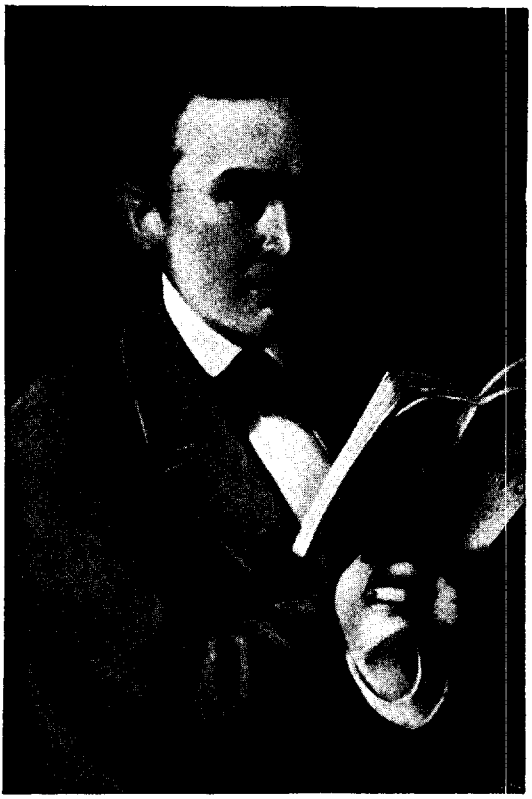
suur päev, kus ÕES-is võidakse lõplikult öelda: „K a l e v i p o e g" o n v a l m i s.

Enam kui 3 korda 7 aastat sündimas olnud,
enam kui 10 aastat aktiivselt sünnitatud,
enam kui viis aastat trükitud,
pärast lugematuid askeldusi ja takistusi, sõdimisi seesmisi ja välimisi,
aine puudusega ja aine segava mitmekesisusega, ehituse esmakordse raskusega, koostusprintsiipide sisevastuoluga ja kõikuvusega, raha ning aja nappusega, tervise ja võimete nõrkusega, valitseva balti seltskonna ükskõiksuse ja vaenuga, inimeste arusaamatuse ja kiusuga,
sõdimisi tsaaririigi tsensorivõimuga, väljaandjaga, arvustajatega, tõlkijatega,
abiotsimisi Peterburist ja Berliinist, Helsingist ja Kajaanist,
pärast väheandvat kaastöö ja siis ettetellijate korjamist kogu „isamaalikult publikult", pärast kirjavahetust, mille maht ületab teose enese,
pärast nii mitmeid rõõmsa entusiasmi ja veel rohkemaid masenduse ja meeleheite hetki,
pärast enam kui neljakümne-aastast orirahva luulesugemete korjamist ja nendest lugupidamise turgutamist härrasklassi kõrktuima teadvusse,
enam kui 80 aastat pärast seda, kui Herder needki luulendid oli tõstnud ühes teistega esimest korda uue Euroopa intelligentsi teadvusse,
ja just 100 aastat pärast oma kuulsa eelkäija ning liigialgataja, „Ossiani laulude" alguse ilmalepääsu —
nüüd viimaks ta oli kõik ilmund, „Kalewi poeg", oodatud sellegi rahva kogu senise vaimukultuuri *summum opus!* Või vähemalt selle suur fiktsioon.

ÕES otsustab tänada Kr-i ja tõlkijaid — temagi paarikümne-aastane suurmõte on täidunud. Aga ta ei unusta ühtlasi juurde lisamast soovi, et Kr. „kui võimalik, läbi töötaks veel ühe spetsiaalse järelteose nende üksikute nii õnnelikult ühendatud katkete päritolust, ja et nende järgi hiljemini valmistataks kaart neist kohtadest, mida saaga peab oma tegevuskohtadeks ja mis alal hoidsid saagat ennast". See kõlab ju veelgi nagu kahtlustus, algdokumentide järele pärimine; teose koostusprintsiipide vastuolukas dualism kajastub siitki. Ei ole just imeks panna, et Kr., teades nende algdokumentide vähesust, nad väljaandmise asemel tusatunnil ise hävitas (s. o. nähtavasti teose algvisandid, proosasaagad ja jutud, mitte aga rahvalaulud, nagu vahel on arva-

tud). Üldjoonelise ja õige puuduliku ülevaate teose „allikaist ja reaalidest" ühes soovitud kaardiga avaldab, kuigi Kr-i enda andmeil, alles ta väimees, õpetaja G. Blumberg kaheksa aastat hiljemalt [315]).

Mainitagu lõpuks, et „Kp-ja" esiväljaanne trükiti H. Laak-

Joon 20. Kreutzwald Joh. Köleri maali järgi a. 1864.

manni juures Tartus, hinnaga 10 rbl. poognast, 500 eksemplari suuruses ja 6¼ rbl. poognast saksakeelse eritrüki eest, ka 500

[315]) Quellen und Realien des „Kp.": VGEG V, 4, Dorpat 1869. Selle „Einleitung'i" käsikiri on säilind Kr-i paberite hulgas EKlA-s ning on kirjutatud Kr-i e n d a käega, kuigi see teoses on esitatud „autori", s. o. Blumbergi omana. Niisama võivad ka teose mõningad muud osad olla otsekohe Kr-i enda sõnastatud. Igatahes on ta lugend töö korrektuurpoognaid ja siis muidugi autoriseerind ka sääl avaldatud andmed. Vt. Kr. Koidulale 10. VIII 1869 = Kv. I, 348.

eks. suuruses [316]). Kaasa arvatud eessõna ja märkused, sisaldas kogu teos 16+166+146+736+10=1074 lehekülge ja selle eksemplar maksis 3½ rbl.

Esimene anne müüdi õige ruttu lõpuni (1862) ja tervik-eksemplarid eriväljaandest muutusid varsti nii haruldaseks, et autoril endal polnud neid varsti anda ligemaile tuttavailegi [317]). Saksakeelne eritrükk püsis müügil veel iseseisva Eesti päevini.

„Kp-ja" uus saksakeelne tõlge aga, millest kirjavahetuses Schultz-Bertramiga nii palju kõnet ja mille mõjust Kreutzwald nii palju lootis, pääses päevavalgele alles Löwe teostusel a. 1900 [318]).

4. Järeltööd ja juhtmõtted.

§ 34. Rahvaväljaanne (1861—62).

Juba kaua enne oma teose lõplikku valmimist on Kr. haudund plaane, anda ka r a h v a l e tagasi ta „isade pärand" ainult eestikeelses ja odavas väljaandes, sest et esimene oli ju peagu täitsa kättesaamatu. Pääle rahvustunde ja minevikuarmastuse propaganda sihi ei puudund selle püüde taga ka puhtkirjanduslik mõte, nagu võime järeldada ta lausest Schiefneri arvustuse puhul [319]): „Kiitusena võiks vahest maksta, et ta tunnistab teosel olevat teatava tähenduse eesti kirjanduse jaoks, ja see oli igatahes suur tõde: „Kp." on tõepoolest e s i m e n e ja ainus originaalteos eesti kirjanduses". Arusaadav, et autor seda tahab välja saata ka iseseisvana ja rahvale kättesaadavana, maksku mis maksab.

Juba esiväljaande trükkimise puhul ei meeldi talle, et see sünnib koos saksakeelse tõlkega [320]). 29. okt. 1859 kirjutab ta Schiefnerile:

[316]) Generalbericht d. GEG. d. 18. Sept. 1857, M. A. 180: 66, Löwe-Reiman, lk. XXIV.

[317]) 1. poogna lõppemisest teatatakse juba ÕES-i aastakoosolekul 18. I 1862; vt. Inland 1862, lk. 79. Schultz-Bertramile kirjutab Kr. 13. III 1870, et isegi J. v. Sivers polevat Pariisi kaasa saand ainustki „Kp-ja" eksemplari ja et ÕES-l olla kavatsus üksikuid vihke uuesti trükkida.

[318]) Üksikud laulud (I—III, VI 1—250, XVII) Löwe tõlkes ilmusid küll juba varemalt VGEG X, 4, 1881, lk. 1—104.

[319]) Kr. Schultz-Bertramile 17. VI 1860.

[320]) Kr. Schiefnerile 5. II 1854, Beise'le 3. X 1859, Schultz-Bertramile 26. II 1860. Eestikeelse väljaande ärajätmise põhjuseks nimetatakse ÕES-i aruandes rahapuudust, ajakulu ning „theils um weniger Anstoss bei der Censur zu erregen" (GEG M. A. 180:65).

„Olete oma kirjas välja öelnud, mida mina algusest saadik ilmaaegu olen soovind, et terve töö esmalt eesti keeli ilmuks. Sääl seisis aga ÕES-i korporatsioon kui raudmüür minu pommide vastu. Niisama vähe anti järele minu palveile, et laotud tekstist tehtaks eestikeelne äratõmme. See oleks siis küll kaunis asi, kui Teil korda läheks raha lahti kangutada selleks, et toimetada eestikeelset rahvaväljaannet."

Schiefner nimelt annabki lootust, et Teaduste Akadeemialt võiks välja paluda selleks esialgselt vajalised 300 rbl. ja trükkida raamat Soomes, kus töö on odavam ja ilusam. Kr. pole rahva ostmistahte suhtes küll mitte nii optimistlik kui Schiefner, kartes eriti herrnhuuti vagatsejate vastutöötust, kuid katset teeb ta ometi. Palutud abiraha jääb küll tulemata, kuid seda korvab auhinna 360 rbl., ja kuigi ka see ära kulub isiklikeks kuludeks, püütakse kirjastuskapitali hankida teisel teel, nimelt jällegi ettetellimistega.

Et Tartu ja Helsingi trükihinnad on liiga kõrged [321]), kuulab Kr. neid Schultz-Bertrami kaudu Peterburis (4. III 1860):

„Kui võime seada õige prognostikumi sellest, kuidas kalli saksa-eesti väljaande mõningad eksemplarid, mis kõrgele hinnale vaatamata on tungind rahvasse, on loetud ja räbalateks loetud (zerlesen) ja ärakirjade läbi ikka edasi ja edasi levitatud, siis peab meie ettevõte õnnestuma. Niipea kui trükkimine algab, lasen ma ise siinses ümbruses eestlaste seas korjata ettetellijaid ja annan korjajaile priieksemplare preemiaiks. See soodustab minekut. Ma ei ole seni veel võind sõbrustada imeusuga, aga kui Teie Vietinghoff'i poolt Liivimaale kaasavõetud subskriptsioonileht tõesti peaks vilja kandma, siis poleks ma mitte vastu oma süsteemi muutma." Ta rehkenduse järgi võiks üks eksemplar tulla maksma kõige vähem 35 kopikat, mis olevat meie oludes isegi kuulmata odav. „Muide ei ole 5-kopikaline vahe tulevases levingus mingiks takistuseks, aga ühekülgseist mustkuubedest ja lollidest palvemaja-ettelugejatest võivad kergesti kasvada vastased, nii et vaene Kp. kui ristimatu pagan, juba oma sünnitunnil märgitud tulemärgiga otsal — ei leia sissepääsu ühtegi eesti hurtsikusse."

Sellest hädast oldaks valmis Kr-i aitama praktilise Tallinna poolt, kuid seejuures tingimusil, mis talle kui kirjanikule seda raskemad.

Ta kirjutab Schultz-Bertramile (10. V 1860): „Nüüd tullakse Tallinnast ettepanekuga, millega ma ei või leppida ka kõige parema tahtega. Pidavat nimelt ära lõikama ja üle parda heitma kõik poeetilise toreduskraami (Flitterwerk), kuna „Kp-ja" rahvaväljaandes midagi rohkem järele ei jääks, kui paar alasti seiklust, mis kangelane on läbi eland. Selles nõudes leian ma palju hullema rahvusliku röövimise (Nationalraub) kui hernekanonaadi

[321]) 500 eks. — 10 rbl., Helsingis 1000 eks. — 21½ rbl. poogen; vt. pikemalt E. Kirj. 1911, 443 j. ja Kr. Schultz-Bertramile 4. III 1860.

ja saatusliku kiviheite ärajätmises. Luulelised ilustised, seevõrra kui nad eestlastele kuuluvad, moodustavad tervikus olulise osa; need kõik maha tõmmata, tähendaks inimestele ette seada paljaks rebitud lindu. Olen lühidalt ja kindlalt seletand: meelsamini rahvaväljaande plaanist loobuda kui nõus olla niisuguse kõndistamisega (Verstümmelung). Pärast minu surma võivad inimesed teha, mis nad tahavad, kuid niikaua kui mina veel hingan ja elan, tahan käte ja jalgadega selle vastu võidelda. — Mis on sinu arvamine sest asjast? Tahad ka Sina mind sõimata jonnakaks ja ümberpöörmatuks, kui jään öeldud arvamise juurde? — Võime end käända ja pöörda, nagu tahame, iialgi ei lähe meil korda igaühe nina järgi teha. Seepärast: „Tee v ä h e d e l e hästi" või mine hoolimata oma enda teed, kuhu nina näitab. — Üks teine kunstikriitik [nagu nägime eespool, Neus] neab dr. Schultz-Bertramit, kelle õnnetud ideed panid kadund Faehlmannil ja hiljemini Kr-il pää ringi käima, et nad „Kp-ja" liht *ennemuistse jutu* asemel surusid eepose rüüsse (Gewand). Niisugused ja nende sarnased ekspektoratsioonid on mulle tehtud n. n. häätahtlikkude sõprade ja soosijate poolt, nagu kõlavad tagaselja-otsused: nendest ei hooli ma vähematki. „Kp-ja" vähesed katsed, mis senini on eesti rahvasse tunginud, leiavad seevastu ühemeelset jagamatut vastukõla, soov kõike saada ilma saksa keeleta odavas rahvaväljaandes kuuldub mitmest küljest ja muu seas niisugustest kohtadest, kus seda ei oleks võind oodatagi — herrnhuutlust võib kogu Liivimaal lugeda peagu ülesaadud seisukohaks, säältpoolt on „Kp-l" vähe karta. Mõned ühekülgsed ja kitsarindsed papid näivad ometi tahtvat astuda herrnhuutlaste asemele, ja mida nemad mitte ei tee, seda täiendavad nende kirjamehetsevad köstrid ja koolmeistrid, kes arvavad endil olevat eesõiguse vaese rahva toitmiseks igasuguste lollustega. Tallinnas, Pärnus ja Tartus tehakse seda äri vabriku viisi."

Nii oma lootustes ja kahtlustes siia-sinna mõeldes ei unusta Kr. muidugi oma rahvaväljaande ettevalmistust ka seesmiselt. 4. märtsil 1860 kirjutab ta Schultz-Bertramile pääle kirjastusse ja trüki suurusse puutuvate asjade:

„Päänõuete hulka kuulub enne kõike eessõna; see peab eriti kolm punkti arvestama: 1) rahvasaagade tähtsus üldse, eriti kohastatult eesti saagadele; 2) mõõdukas, aga sisuraske sõna, välja öeldud selle vale suuna vastu, mis meil rahvasaagale on kadu valmistand, ja 3) lühidalt ja nägelikult kujutada, kuidas niisuguseid saagasid võib lugeda ja jutustada, ilma seega lahkumata oma ristiusust ja kirikust. Sa teeksid mind väga oma võlglaseks, kui sa mulle paberile paneksid saksa keeles oma mõtted nimelt esimese punkti kohta, mis ma siis *ümbervalatud* genuiinses värvis eesti rahvale kohastaksin."

Ja nähtavasti on Schultz-Bertram seda palvet täitnud, nagu näitab Kr-i vastus 3. ülestõusmispühal 1860: „Eessõna eest minu südamlikum tänu; võimaluse korral sulatan ja valan ta ümber eesti keelde, — töö, millega on aega". Umbes ülalsoovitud elemendid sisaldab „Kp-ja" lühike „Eessõna" tõepoolest. Nii võiksimegi ehk arvata, et lahkelt Peterburi vaderilt ongi selle alguses

mõni osa. Ometi on need mõtted nii üldjoonelised ja lähedal Kr-i siinsele ettepanekule, et meil vaevalt maksab pikemalt juurelda, kumma mehe algupärast sõnastust seisab nende taga rohkem.

1861. a. ilmub ajakirjanduses, kõigepäält dr. Schultz-Bertrami poolt väljaantavas „St. Petersburger Montagsblatt'is" uus üleskutse subskriptsiooniks „Kp-ja" rahvaväljaande hääks [322]). See sisaldab alguses peagu sama teksti, mis eelmisel aastal [323]) ilmund „uuendatud üleskutse" esimese väljaande tellimiseks, ja valgustab omaltki poolt aja vaadet „Kp-le".

„Mingi rahva saagad on truu pilt tema vaimsest astmest, tema individuaalsest seisukohast rahvaste reas. Teatava aja on niisugused saagad kogu rahva suus elavad. Astub aga vahele mingi poliitiline või vaimne reaktsioon, siis kahvatuvad saagad ja hoiavad end alal ainult üksikuis katkeis. Eesti rahva elus oli niisuguseks reaktsiooniks ristiusu ja euroopa tsivilisatsiooni toomine. Sest pääle sarnanes saaga katkend laevaga, millest iga ajalaine ära kiskus tüki teise järel ja ta kuju hävitas kuni äratundmatuseni; ainult üksikud varemed sattusid asjatundjate isikute kätte. Mõeldi Lykurgos'ele, kes Homeros'e laulude kogudalaskmisega omandas suurema kuulsuse kui oma seadustega, Macpherson'i triumfi, Hagen'i, Arnim'i, Brentano', Simrock'i, vennad Grimm'ide j. t. menu vana saksa rahvaluulendite leius, ja ka Lönnrot'ile, kelle „Kalevala" tugevaks tagakihutajaks oli, et ka eesti rahva seas uurida paljutuntud Kp-ja katkeid. Dr. med. Kreutzwald, kes luulelise meelega ühendab eesti keele vaimu kõige haruldasema tundmise, pühendas oma elu vaba aja iga hetke selle vraki restaureerimiseks. Ja nüüd, kus see töö valmis ligi 20 000-värsilise luuleteosena, on meil, saksa elanikkudel, kes rahva maitse rikkund oma tsivilisatsiooniga, nii et ta ise sest enam lugu ei pea, on meil kohuseks lapsele, kes päritud pärlid ära viskab, nad alles hoida, kuni ta saab täiskasvanuks." Seepärast kutsutakse kõiki üles seda väljaannet toetama. Sellele varemale sisule lisatakse nüüd veel juurde mõned soojad sõnad „puhastatud eesti teksti väljaandest maarahvale, mis oleks väärt ülesanne dr. Kreutzwaldi eluõhtuks". „Kas täidetakse see lemmiksoov mehele, kelle nimi jääb edasi elama rahvaste luulesse?" Vaja olevat 300 rbl., seni olevat saadud ainult 25.

Kui palju see üleskutse, mille soojas estofiilsuses muidugi ära tunneme Schultz-Bertrami enda sule, otseseid ettetellimusi tõi, pole teada [324]), kuid igatahes jõutakse 1861. aasta alul ettevõttele aineline pind tõesti alla saada. Seks aitab eriti abinõu, mille Kr. oli Schiefnerile esitand juba kirjas 10. jaan. 1860: rahvaväljaande kirjastamiseks anda välja 60 aktsiat, à 5 rbl., mis

[322]) Vt. ka Inland 1861, vg. 89 j.

[323]) Ibid. 1860, vg. 172.

[324]) Vt. E. Kirj. 1911, 446 ja 1921, 30 j.

hiljemini kaetakse raamatu müügist. Ja 21. veebruaril 1861 võibki ta sellest „esimesest eesti kirjastus-aktsiaseltsist" kirjutada Schultz-Bertramile: „Kalevi aktsiooniga läheb üle kõige ootuse õnnelikult; juba on 45 ära tellitud ja ainult veel 15 alles, mis kõige hiljemini 14 päeva jooksul oma asjaarmastajad leiavad. Rahapunktist oleks seega õnnelikult üle saadud, nüüd peab purifikatsioon tulema." Ja kõneldes jämedate kohtade väljajätmisest [325]), mida eespool tsiteerisime, lõpetab ta: „On sul veel mingit soovi uue väljaande suhtes, siis teata ruttu, sest lasen trüki alata juba arvatavasti 4 nädala pärast".

Aktsiate müügi kohta teame: 3 meest à 10 aktsiat, 3 meest à 5, 15 à 1, neist 12 Tartus; 6 aktsiat on võetud raamatu eksemplaridega tasutavaks ja teised 6 on kaetud ettetellimustega. Viimaste saamiseks on Kr. pöördund palvega eeskätt tuttavate pastorite poole, et need teost kuulutaksid ja tellimisi vastu võtaksid. Aga tagajärjed pole mitte suured. „Mis te arvate, mis sest kuulutusest vilja tõusis?" kirjutab ta sest aasta hiljemini J. Hurdale (23. IV 1862): „Põlva kihelkonnast anti ülesse 9, Tõrmast 10 ja Maarja kihelkonnast ka 10, se oli üleültsa 20 tahtjad. Kanepiste kihelkonnast, kus osalt kaunis viisakat rahvast ja mõned teised õpetajad, põlgasivad ise seda veiket vaeva, et minu palve peale vastust oleksivad annud. Aga et enne seda juba trükkimine alustatud oli, ei võinud ma asja enam poolele jätta" [326]). Aga leidub ka soodsamaid kohti. Üks Viljandi kaupmees lubab „sest suurepärasest tööst" müüa esimesel aastal 100 eksemplari — nähtavasti tundes oma ümbruse rahvas ühes esimese jõukusega ka esimest iseteadvuse ja eestluse tõusu. Nagu Kr. hiljemini kirjutab Schiefnerile (25. VII 1871), on tõesti eriti Viljandimaa ning Otepää kihelkond silmapaistvad oma ilmliku kirjanduse lugemisega. „Säält on ka „Kp." ja „Eesti rahva Ennemuistesed jutud" oma lugejate ringid leidnud." Tallinnast see-

[325]) Lisaks olgu siin toodud sama asja kohta käivad sõnad J. Hurdale aasta hiljemini („Jüripääva hommikul", 1862): „Et nüüd mitte enam võimalik ei oleks Teie soovimist lühenduse läbi täita, kui ma seda ka tahaks teha, aga mis Teie L ö n n r o t'i „Kalevala" lühendustest arvate, ei või mina omalt kohalt mitte kiita; nõnda samati on Soome maal ja Peeterburis minust targemad mehed seda lühendust ühest suust laitnud, sest et sellega palju ilusulgi loodud lapse seljast maha on kitkutud. Mina ei ole Kalevi poea küllest mitte midagi maha võtnud, kui need paar pisukesed tükid, mis roppuks tuleb arvata, ja selleks ei kõlbanud, kui raamat i g a ühe kätte kahjuta pidi minema. Püksituule sõit on üks nali, mis ei meie ega targemagi rahvale, kui rahva raamat (Volksbuch) viga ei tee: see on kui üks terve loodud kasu, mis omal kohal võib seista."

[326]) Vrd. ka Kr-i kiri J. Weitzenbergile 3. II 1862 = E. Kirj. 1921, 31.

vastu — ei ainsat ettetellijat, ja samuti vähe Tallinnamaalt, kus veel maksab vagatsusvoolu hirm kõige ilmliku ees. Suuremaid abimehi kui pastoreist leidis „Kp-ja" levitus — mõnes „isamaalikus" mõisnikus, kes veel polnud kaldund hilisemasse obskurantismi ja eestluse-vaenulisele seisukohale. Nii tellib keegi hr. von Rennenkampf oma teenijaile jagamiseks 50 eks., von Wahl 25 eks., samuti on hiljemini Tallinnamaal ostjad eeskätt härrased [327]).

Küllap teos oma raskel kujul oli tolleaegsele rahvale sotsiaalselt üsna „hädaohutu", vaevalt väga loetavgi. Selle õige tõlgendus läks alles haritlaste kaudu.

Rahaline alus loodud, võib viimaks alata ka selle täiesti Kr-i isiklikel õlul kantava valulapse maailmasaatmine. Et pääseda tsensori küüsist, kes rahvale määratud raamatute vastu oli veelgi valjem kui muidu, otsustatakse trükipaigaks valida seekord tõesti Soome, kus päälegi vastavad kulud kõige väiksemad. Kõigepäält viimane põhjus on mõõduandev, et selleks A. Schiefneri ja D. E. D. Europaeuse vahetalitusel saab kauge Kallavee linnake Kuopio —sama, kust paarkümmend aastat varemini oli Snellmani „Saima" otsustavalt pannud liikuma soomluse ideejõud. Säälne, Soomeski kõige odavamaks osutund trükikoda, P. Aschan'i oma, ongi siis, millega sõlmitakse leping lõunapoolse hõimu „esimese originaalteose" paljundamiseks [328]).

Et vältida keelevigu (mida näit. esiväljaandes Ahrens nii teravalt oli ette heitnud), laseb Kr. teose läbi lugeda ak. Wiedemannil. Kui palju see ajajärgu tähtsam eesti keeleteadlane ka tegelikult oli võimeline korrigeerima „Kp-ja" arhaiseeritud luulekeelt, on muidugi teine ja õige kahtlane küsimus. 7. märtsil 1861 kirjutab Kr. pühalikult Schiefnerile: „Täna 28 a. eest tulin mina Võrru. Nüüd selsamal päeval rändab „Kp." Võrust välja". Esimese korrektuuri lugemise võtab endale lektor Ahlqvist, tasuga 50 kop. poognast; loodetakse trüki valmimist sügiseks 1861. — Aga jälle tuleb uusi takistusi: trükikojas pole mõeldud eesti omapärasele õ-tähele. Selle hankimisega j. m. kulub jällegi 5 kuud [329]).

[327]) Kr. Schiefnerile 16. V 1862, 22. VIII 1862, Neus Kr-le 2. III 1864.

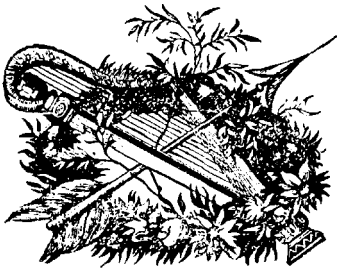
[328]) Kr. Schiefnerile 22. XI 1860, Schiefner Kr-le 29. XI 1860; vt. pikemalt E. Kirj. 1911, 444 jj.

[329]) Vahepääl ärkab Schiefneri nõuandel Kr-l veel kord kavatsus, ka teose teine osa esitada Demidov'i võistluseks ja paluda toetust rahvaväljaandeks. Äsja ilmund lõpposa saadetaksegi juba Peterburisse, aga siis peab Schiefner ometi paremaks sellega mitte esineda. Ja Kr. liitub muidugi sama arvamisega (Kr. Schiefnerile 18. XI 1861).

Kalewi poeg.

üks ennemuistene Eesti jut,

Kaheskümnes laulus.

Kuopio linnas, Soome maal,
Trükitud P. Aschani ja C:i kirjadega, 1862.

Joon. 21. Kalevipoja II trüki tiitelleht 1862.

Alles 2. sept. 1861 saabub Võrru esimene korrektuurpoogen. Ja siis liigub asi juba võrdlemisi kiiresti: 20. dets. 1861 läheb välja Võrust teksti lõpu, tiitellehe ja „Eessõna" käsikiri, ja 7. aprillil 1862 tuleb tagasi viimanegi valmis poogen. Aschanile maksab Kr. töö ja paberi eest 235 rbl.; 17½ rubla eest, mis veel saada, jääb trükikojale 50 eks. „Kalevipoega". Eksemplari valmistuskulud on 33—34 kop., hind raamatukauplustele 40, hiljemini 36 kop., üksik-ostjale 50 kop. Vaheltkasu kulub eeskätt aktsiate protsentide tasuks.

Veel peab aga see Soomes valmis valatud eesti rüüga „hiiglapoeg" mööda marssima Peterburi tsensori, „tölnerite ja kirjakohitsejate" silmade eest, ilma selleta ei lasta pühale Venemaale ühtegi Soome hädaohtlikust õhkkonnast tulijat. Ja need korravalvurid oskavad venitada omaltki poolt, nii et Kr. juba jälle (16. V 1862) Schiefneri poole peab pöörduma palvega, asja järele aidata. Alles juuni alul jõuab saadetis Kuopiost Võrru ja pühalikus teadvuses ajaloolisest pilgust saadab Kr. ta säält laiali üle maa. „Kalevi poeg on juba teekepi kätte võtnud, sest selle kuu 12. päeval läksid 100 kergelt köidetud eksemplari Tartu, täna hommiku vara üks väike osa Võru raamatupoodi. Annaks Kõigekõrgem, et eesti käsi oma esimese võtmisega oleks õnnistusrikka mõjuga, nii et temale õige pea järgneksid teised päästvad inglid" [330]).

Eessõna lõpus aga seisis: „Kes siis sündind Eestlastest Kalewi poega käte wõttab ja loeb, sellele soowime, et ta seda niisuguses armastuses teeks, kui wälja andjal nende wana põlwe mälestuste koku seadmise juures oli, kes seda tööd endale kõige ülemaks arwab, mis ta tänini Jumala helduse läbi oli jõudnud toimetada".

Tagasi vaadates kõigi ületatud raskuste määratule hulgale ei ole meil põhjust kahelda selle armastuse suuruses. Ja edasi vaadates üle teose enda ja ta mõju võime niisama vähe kahelda ka selle hindamise tões.

---

[330]) Nii tõlgendab seda lauset V. Reiman (E. Kirj. 1911, lk. 448). Originaali lause on väheselge ja võimaldab erinevaid tõlgendusi: „Möchte die höchste estnische Hand mit ihrem Erstgriff von segensvoller Wirkung werden, dass ihr recht bald andere rettende Engel nachfolgen würden" (Kr. Schiefnerile 16. VI 1862). Nii näit. võiks mõista „kõige kõrgema eesti käe" all ka Kalevipoja kätt.

Küll pole veel Kr-i mured oma valulapsega kaugeltki lõppend. Veel järgneb aastatepikkust võitlust ostjaskonna tuimusega, aktsiate tasumisega ja — hiirtega, kes ladu „makulatuuri" vägisi kipuvad hävitama. Aga see ei kuulu enam otsekohe siia. Samuti mitte „Kp-ja" terviku vastuvõtt arvustuse poolt — mis muide polnud oma elavuselt kaugeltki võrreldav varasemaga ning vähe uut ning huvitavat juurde lisab teose s ü n n i a e g s e miljöö ja selle nõuete tundmaõppimiseks (vt. I osa, § 1).

§ 35. Koostussihid ja nende areng.

Oleme eespool ühes „Kp-ja" välise saamiskäiguga püüdnud jälgida kaasaeglaste ning eriti Kr-i enda väljenduste järgi ka ta „läbitöötuse" printsiipe, kuna need on muutund ühes töö enda kujunemisega. Kokkuvõtteski peame märkima Kr-i töö sihipüüdluse kõige iseloomustavama joonena ta kompromislikku d u a l i s m i, k a h e sagedasti teineteisele vastukäiva s i h i t a o t l u s t: koguda ja välja anda eesti r a h v a luulevarasid, nagu need tõesti esinevad, ja teiseks esitada nad ometi ü h t l a s i kunstiliselt mõjuva tervikuna. Mõlemad sihid esinesid o l u l i s t e n a juba kogu teose sünnile viind ideedünaamikas, kumbagi e i v õ i n d jätta täitsa tähele panemata, ilma järsu loobumiseta kõigest senisest, kogu ajajärgu püüdeist ja lootusist. „Kp." p i d i olema eepos, vähemalt „näiliselt", ja veel enam pidi ta esinema r a h v a loominguna, kah vähemalt näiliselt.

Seniste andmete, aja teoreetiliste vaadete ja „Kalevala" eeskujul usuti need kaks sihti esmalt tõesti olevat kergesti ühendatavad, sest et u s u t i ka siin majesteetlikku „metsades puhkavat laulu", mida ainult vaja koguda, olnud terviku põhijooni õieti „ära aimata" ja selle järgi katked liita. Vormilisi silumisi ja täiendavaid ümberkujundusi peeti siin nagu varemal, n. ö. eelromantilise (ja osalt veel romantilisegi) folkloristika ajajärgul kogu Euroopas enam-vähem lubatavaiks, sest et tähtis oligi eeskätt rahvaluule k u j u d e s j a s ü n d m u s t i k u s aimatav „rahva vaim". Nii toimis Faehlmann, nii Schultz-Bertram, nii ka Kr. oma koostustöö alul 1850. a. ja nähtavasti juba enne seda.

Mida enam aga tutvuti olevate eesti luulevaradega ja, teiselt poolt, mida enam ka siin hakkas läbi tungima n. ö. realistlik, esteetilis-teleoloogilisest ikka enam ainult faktilis-kausaalseks emantsipeerund teaduslikkus, seda enam tuli ilmsiks ka lõhe algupärases

sihiühtluses, seda enam lõid algupärasest sihidualismist välja ka tegelik dualism, erinevat menetlust dikteerivad kahesugused nõuded, tihti otse printsiipide polaarsus: juhuslikest aineist ei saand mingit ühtlast kunstteost ainult sobitava valikuga, vaid pidi embkumb, kas neid aineid avalikult muutma või jätma teoski tahtlikult ebakunstiliseks. Selle romantilis-poeetilise ja realistliku teaduse vahelise murdeaja traagiline ohver, kuid — ühtlasi tulemus, see oli „Kalevipoeg".

Selle dilemma ees näeme Kr-i menetlusviisis võnkumisi, mille määrab kummagi printsiibi mõjumisaste. Mõlemad on jäänd maksma ehitustöö algusest lõpuni, alul aga on autor olnud enam juhitud esimesest, hiljemini enam teisest, s. o. rahvapärasuse põhipüüdest. Nii järgnebki alguse „naiiv-sünteetilisele" alg-ajajärgule kriitilisem ootamis- ja viivitusaeg, sellele, eriti pärast „Kalevalaga" tutvumist, juba teadlikuma ainemuutmisega ja ümbervärsistusega tervikuloomise aeg (1853) ning siis n. ö. rahvapärastuse-ajajärk, juba umbes 1854. aastast pääle, kus eriti välisarvustuse survel ikka enam domineerivaks saab võimalikult täpse rahvapärasuse taotlus niihästi sündmustikus kui ka sõnastuses, kuni see lõpuks viib isegi täitsa ühtesulatamata episoodide sisseliitmiseni (Kõue tütar, Kp. ja vaenelaps, Maailmaotsa loo katkendid jne.).

Nii seguneb endine tervikutahe (ehk usutud muistse terviku restaureerimise tahe) ikka enam püüdega ainult koguda ja säilitada võimalikult palju rahvaluule aineid ja stiilielemente, mis vähemalt näiliselt sobivad „Kp-ja" raamidesse. Loond (õnneks) teose algehituse umbes Faehlmanni omale ligineva julge ainete sulatuse ja ümbertähendustuse meetodiga, püüab ta nüüd läheneda ridarealise rahvavärsside ühte- ja vaheleliitmise mosaiiktehnikale à la Lönnrot. Muidugi selle vahega, et viimasel olid ta mosaiikvärsid osalt isegi sama-ainelised, siin aga täitsa heterogeensed, jah, ilma et oleks tarvitada olnud ühtegi „kaduma läind Kalevi-saagasse" kuuluvat laulu [331]).

Kui aga nii Kr-i tegevust on juhtind tõesti kaks paratamatult erinevat sihipüüet, kui töö lõpu poole vahel on teaduslik püüe isegi valitsend, sundides teosesse võtma ka neid temaatilisi ja stiililisi elemente, mida autor ise pidas esteetiliselt otse halbadeks, kui autor ise aina toonitabki, et ta taoteldud kunstiline üht-

[331]) Vrd. eeltsit. Kr-i kiri Schultz-Bertramile 24. XI 1859.

lus on ainult näiline, et ta pole tahtnudki anda mingit kunstteost, veel vähem eepost, et talle üldse vorm „ei tähenda midagi", vaid aine koostus on kõik — kas me siis ometi ei pea võtmagi seda küsimust tõsiselt? Kahele ühevõrdsele sünnitendentsile vastavalt on Kr-i teos oma ehitus-intentsiooniltki ainult osalt kunstteos ja osalt „teaduslik" rahvaluule-väljaanne.

Tegelikult näib esteetilise mõjumise eesmärk ometi olnud palju juhtivamal kohal, kui võib järeldada Kr-i enda väljendusist. Ja see laseb küll arvata, et need nii elavad kunstteose-eitused on olnud mitmes suhtes kas teadlikult või alateadlikult liialdavad (alates juba ta ratsionalistlik-vanamoelisest kunstteose mõistest). Arvustustest kibestatult tahtis Kr. nende väljendustega osalt tagasi tõrjuda süüdistused oma töö kunstilistest nõrkustest, viimased edasi lükata rahvaluulele või selle ajast rikutud vormidele, veel enam, kaitsta endale võetud teadlase töö usaldatavust isikliku ümbertöötuse kui „võltsimise" süüdistuse vastu ja ühtlasi kanda teose olemasolu ja väärtused võimalikult suurel määral just eesti rahva kreeditisse. Viimaseks aga aitaski eriliselt just see osaline katkendlikkus töö viimases redaktsioonis. Kuna neid silmatorkavaid ebaühtlusi kerge oleks olnud kõrvaldada, tõestasid nad kõigile, et kokkuseadja seda pole tahtnudki, et ta on meelega hoidund igasugusest „macpherson'likust võltsimisest"[332]). Nii said palju suurema usaldatavuse ka need palju suuremad kokku- ja ümbersulatused, „kittimised ja kleepimised", mille abil varemalt oli kokku saadud teose ometi võrdlemisi terviklik põhiehitus.

Õieti on siis selles näilises tervikus ka see intentsiooni-ühtlusetus ise osalt vaid näiline. Kuid osalt on see isegi tahtlikult kavatsetud (või lubatud), et anda teosele enam tõelise muinaseepose varemete ilmet — ja meeleolu. Tõsi küll, Kr-i ülikooli-õpingud tutvustasid teda peamiselt klassitsistliku eeposeteooriaga. Nähtavasti prof. Morgensterni loenguis kõneldi peamiselt Home-

[332]) Vrd. näit., kuidas just seda asjaolu on rõhutand „Kp-ja" rahvaehtsuse tõestisena arvustaja Liter. Centralblatt'is 1864, nr. 31, lk. 735 jj. Vrd. ka prof. Schott'i kaitsvat väidet „Kp-ja" ebaühtluse puhul: „Aber K. P. ist auch mehr als irgend ein anderer sagenheld die schöpfung eines ganzen naturvolkes in einer langen reihe von jahrhunderten, und den beurteiler dürfen daher mannigfache widersprüche nicht stutzig machen, wie er auf ächt künstlerische einheit und harmonisches verhältniss der teile zum ganzen verzichten muss" (SvKp., lk. 415).

rose eeposte eeskujul kogu sellest rahvaste „heroilise noorusaja" kaugeid suursündmusi kujutavast luuleliigist, kus usund liitub ajalooga, imelik loomulikuga, jumalad segavad end inimeste saatustesse, kombed ja hingeelu on veel lihtne ning seda kujutataksegi vaid välispidiselt, pearõhk on ainult suureks ja imelikuks paisund muinassündmustel jne.[333]). Nende sihtide taotlust võime allpool märkida ka „Kp-ja" ülesehituses.

Kuid see ei tähenda kaugeltki, nagu oleks Kr. püüdnud täita kõiki klassitsistliku eeposeteooria nõudeid. Teadlikult toonitab ta mitmel korral oma sangari mittevastavust klassilisele ideaalile, samuti kogu siinse miljöö ja luulelaadi erinevust antiiksest. Ei näi ta siis palju hoolivat ka klassitsistlikust eepose täieliku ühtsuse nõudest, nagu näitab juba ta Byron'iga õigustatud subjektiiv-lüüriliste elementide sissepõimimine. Pääle (esi)romantilise „katkendeepose" teoreetilise kaitse mõjustasid ta sihipüüdlust selles suunas muidugi ka tegelikud eeskujud ning kas või juba samuti katkendlik „Kalevala", rääkimata Herderi „Cid'ist", Walter Scott'i rahvalaulude-kasustamise kunstikavatsuslikust katkendlikkusest või kõigi eelkäijast, „Ossiani lauludest", milles unenäolise saagatunde saavutuseks oli fragmentaarsus otse päämisi abinõusid. Nii tundub näit. Kalevipoja ja Saarepiiga veresuguluse lahtiseks jätmine mitte niipalju aine puudumisena kui just sobiva võ t t e n a romantilise ebamäärasuse taotluseks, ühtlasi säästvaks ja jubedust-taotlevaks mõista-andmiseks. Samuti mitmel pool mujal.

Vähemalt see vastutulelik vabadus eepose mõistes võis natukenegi kergendada Kr-i tööd ta kahe tule vahelises seisukorras. Kuid täielikult rahul pole ta selle kunstilise väärtusega olnud iialgi, vaid ikka jälle toonitand, et tema a l a t u d töö lõpule peaks viima alles mõni teine.

Pääle nende vastuolukate pääsihtide võime Kr-il märkida veel mõningaid teisigi, kaudsemaid intentsioone, mis osalt seotud eelmistega, osalt aga lähevad ka üle nende ja asetuvad nendega isegi vastuollu.

Nii tahab „Kp." anda midagi ka puht-teadmislikult, t u t v u s t a d a E e s t i m u i s t s e e l u j a v a i m u g a.

---

[333]) K. Morgenstern, Über das Wesen des Bildungsromans, ajakirjas Inländisches Museum 1820, 2. vihk, lk. 54—57. Vrd. G. Suits, Kreutzwald Tartust lahkumisel, Lmg 1935, lk. 79 j.

„Tema toob meile sõnumid wanemast aeast, näitab meie suguwanemate elust ja waimu tööst awaliku märkisi, kuda nemad kuulsat juttu olid sünnitanud", ütleb autor ise „Kp-ja" rahvaväljaande eessõnas. „Kõik, mis meie maal enne seda aega oli sündinud, kui sakslaste kaupmehed esimest korda laewaga teed seie leidsid: seisab paksus udu wõrgus. Sellepärast peame seda suureks õnneks pidama, mis meie wana juttu sõna sinna pimedasse jälgi on teinud. Mõtlejad lugejad wõiwad Kalewipoea elukäigist mõnda wanast ajast tundma saada, kuda neil päiwil juba korraline walitsus ühe kangema mehe woli al ja omad seadused olid olnud."

Sama teaduslik tutvustuse siht ilmneb ka mõneti mujal Kr-i väljendustes kui ka teoses endas (kus paiguti kuhjatakse teadmislikke aineid ehk enamgi kui kunstiliselt soovitav). Kuid päämine välissiht on teosel siiski m õ j u d a r a h v u s l i k u l t, äratada eesti rahva austust võõrastes ja rahvuslikku teadvust ning armastust eestlastes enestes.

Varemini saksakeelseis väljendustes olles sellega taktiliselt tagasihoidlik, toonitab Kr. seda eestikeelses „Sippelgas II" (lk. 27 j.) juba üsna selgelt. Ta eesmärgiks oli: „... niisugust wana wara, kus ial wõimalik kokku koguda ja korrale seada, et meie järel kaswaw noorem sugu sest teadust saaks, kuda nende isa-isade päewil oli lauldud, ja seda kallist isamaad armsamaks akkaksid pidama, kui praegu. — Kalewi poeg olgu Eestlastele üks wana aea mälestus, tema süttitagu meie südames paremat waimu, et oma sugu ja isamaad kallimaks hakkaksime pidama, kui seie saadik oleme pidanud."

Nii öeldakse esimest korda rahvale endalegi selgelt välja terve haritlaspõlve elutöö tähtsam ning sütitavam jõudidee. See on seotud Kr-i juures varemalt otse haruldase üldise rahvuspropagandaga ja nõudega, et ka eesti haritlased jääksid truuks oma rahvale ja oleksid sellest isegi uhked, nagu on seda tema, Kreutzwald, ja nagu on paljud „tuuderitud mehed" Soomes. See rahvuslus on otseselt seotud rahvaluulega.

„Ennemuistsed juttud on üks karastaw rahwa sool, tahaksite Teie oma soola maha puistada, siis läheks kõik liha mädanema. Kes enam Eestlaseks ei taha jääda, see jätku Kalewi poega lugemata; aga tema tuletagu musta räästa poea juttu meele, mis siin tahan kõnelda." Ja jutustades tuntud valmi musträstast, kes tahtis end moonutada võõramaiseks Kurrukuk'iks ja nii teenis ainult kaaslaste naeru, agiteerib Kr: „Nõnda saagu lugu kõigiga olema, kes oma loodud auukuube põlgawad ja teisite püawad laulda, kuda Jumal neile nokka lasknud kaswada".

Nüüd viimaks kuuleb ka rahvas ise, et rahvaluule kõigepäält on ta t õ u l i s e t ä i s v ä ä r t u s e ja k u l t u u r i k õ l v u l i s u s e tõestis:

„... nemad peawad tundma saama, et neil üks kallis warandus on, mis nende talupoea põlwe otsekui kullaga ületõmbab. Sesinane warandus on Teie päritud rahwalaulud ja juttud, mis teile awalikult õpetawad, et

teil niisama palju loodud waimu wara oli antud, kui teiste rahwa sugudele. — Mõned meie Eesti rahwa lauludest on nii ilusad, et neid paremate Greeka rahwa sünnitatud laulude kõrwa wõib panna." Ning rääkides eesti rahvaluule menust Saksas ja isegi Prantsusmaal, lõpetab ta: „Kuis julgete seda alwaks panna, mis targema rahwa sugudele rõõmu teeb ja Eesti rahwa nime austab? — Üks wõõramaa mees — kui tema teie rõõmust laulu healt kuuleks, siis ütleks ta kohe: se on üks üles äratud rahwa sugu, kes pääd weepinnast oskab kõrgemale tõsta."

Umbes sama kordab ka Kr-i „Lühikene seletus" (lk. 11). Lisana võiks mainida toonitust „Kp." loo v a r e m a s t tähendusest: „Saagu siis Kp. mälestused meie lastele ja järeltulijatele niisama armsaks jääma, kui nad meie eelkäijatele enne olid olnud, kes mittu sada aastad järgmiste orjapõlwe ahelatesse köidetud kuninga Kp. õnne aega tagaleinasid ja tema tagasi tulekut üksisilmi ootasiwad". Oodatakse ka, et suurem koduarmastus, mis sünnib eelkäijate raskuste mälestusest, ära hoiab kergemeelse väljarändamise ja õhutab lootust tulevikule.

Siin on juba rakendatud otsesesse rahva äratustöösse kogu eelmisel ajajärgul üksikuis valmind ideejõud: luulepärimused ise oma iluga, nende väärtus mineviku allikana ja kultuuritõestisena, nende menu välismail. Eelärkamisaegne ettevalmistus on läbi, masside ärkamisaeg on aland, ülesäratatud „Kp." ise saadetakse esimesena rahva enda tootena propagandareisule.

Ja kõigile raskustele ja ebaõnnestumistele vaatamata peab Kr. seda sihti ja tagajärge ka hiljemini oma kõige tähtsamaks, oma ainsaks teoks, „mis peale uhkuse harjaksid tohiksin kaswatada. — — Eestirahwa seie aeani jalgade alla tallatud ja mitmel wiisil sõimatud nimi on nende wana mälestuste läbi ühekorraga aunimeks saanud, mis kui ükskord rahwas targemaks läheb: neid saab tõstma ja seks tegema, et tõlplase kombel oma sugu ja sündimist ei hakka teiste ees ärasalgama" [334]). Millele Faehlmann ja Schultz-Bertram 30 a. eest vaatasid kui ülesandele, sellele võib Kr. nüüd vaadata tagasi kui tehtud tööle, tõelisele elutööle.

Aga veelgi ei puudu otsesemalt praktiline siht vana valgustusinnuga „Viru lauliku" elutööl. See jätkab kalendrijutte, Zschokke tõlkimisi ja „Sippelga" manitsusi, ta tahab m õ j u d a m o r a a l s e l t, sisendada ka üldinimlikku elutarkust, olla elu „soolaks", võidelda eriti rumaluse, alkoholismi ja südamekanguse vastu.

[334]) Kr. Koidulale 17. III 1868.

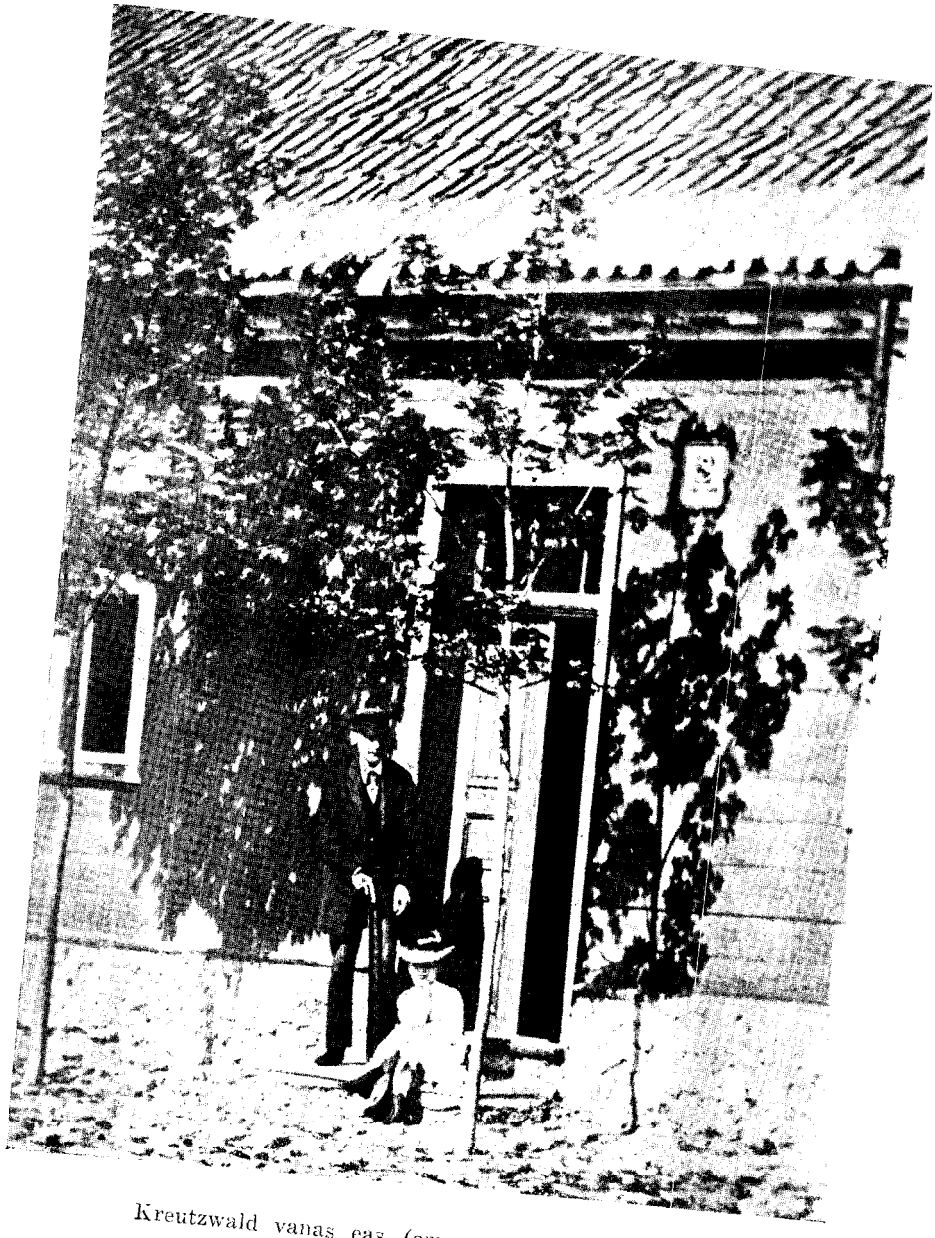
Akadeemik Franz Anton Schiefner (1817—1879).

Pastor Carl Reinthal (1798—1872), ÕES-i esim. 1850—1853.
Foto ÕES-i kogus.

Gustav Blumberg (1834—1892).
Foto ÕES-i kogus.

Kreutzwald vanas eas (oma maja ees Võrus).

„Oh kui meie seda waba põlwe seeks oskaksime pruukida, et waimu tiiwad kõrgemale lennaksid, õpetuse wilja põld õitsema lähäks ja meie järelkäijad igapidi kaugemale astuksiwad. — Wanduge wiina-kuradit maha!... Saage jälle tugewaks, hääks ja kõlblikuks rahwaks. Kalewi poeg olgu teile ilmlikuks troostiks, nõnda kui püha kiri waimulikuks" [335]).

Ega ta jäta oma traagiliselt hukkuva titaani liigkanget vägimeeltki ette seadmata hoiatava eeskujuna: „Ehk tema kül sagedast nõder näitab, siiski ei pea teie teda selle nõdruse pärast põlgama. Simson oli niisama kange ja kanguse kõrwas jälle nõder, kuda tema elukäik selgest tunnistab. Aga niisugustest ette kujudest peab üks kange õppima, ennast alandama ja kiusajat kartma, kes wihas elab, ja suurema mehe sees ika suuremaks kaswab. Simsonil sai silmawalgus ära kustutud, ja tema enese kanguse töö sünnitas tale surma. Kalewi poeal saawad mõlemad jalad põlwini maha leigatud, ja tema peab s e l l e s a m a mõõga läbi surma leidma, misga ta ükskord ilmasüüta werd oli waland. Siin on nuhtleja õigus nähtawal, mis kurja tööle teenitud palka käte tasub" [335a]).

See tundub siis olevat juba õigegi valgustusaegne ja moraliseeriv toon kunstteose puhul (kuigi seda siin osalt tuleb seletada tagant järele tõlgitsusega tolleaegsele publikule, kes vajas niisugust õpetuse „orgiga kätte näitamist"). Kui folkloristlik ja kunstiline printsiip võistlevad ülevõimu pärast, kas siis viimati nii pääletikkuvalt sõnastatud moraalnegi tendents ei mõju teoses paiguti domineeriv-segavana? Vaatame seda lähemalt teose enda analüüsis.

§ 36. Ainekäsitluse areng.

Vaatame lõpuks veel mõningaid Kr-i teoreetilisi v a a t e i d t e m a k ä s i t e l d a v a a i n e a l g u p ä r a l e j a i s e l o o m u l e (vrd. ka § 27). Sellest sisaldab huvitava seletuse Alg-„Kalevipoja" saatesõna [336]):

„Nagu kõigi rahvaste saagalises ürgajaloos mõned oma keha- või vaimujõuga massist eralduvad isikud omandavad peagu jumaliku nimbuse, kuna nende teod, mis esialgselt mitte ei ulatund üle inimliku tasapinna, esinevad seda suurepärasemate kujudena, mida enam nad eemalduvad minevikus just nagu pikenevad õhtuvarjud; niisama leiame ka eesti rahval kuulsa Kaleviidide sugukonna." See on siis põhijoontes ajaloolis-etnoloogiline vaade, mis oletab saagasangarite sünnitajaks mitte mütoloogilisi kujutelmi, nagu arvasid vennad Grimmid (ja ka nende ning loodusmütoloogia järelekäija Neus), vaid suuri ajaloolisi isikuid.

Edasi arendab Kr. oma vaadet ometi palju hüpoteetilisemas suunas: „Selle hiiusaaga häll tohiks olla otsitav rahva enda hälli juures Aasias, põhjen-

[335]) Sippelgas II, 30.

[335a]) Sippelgas II, 28.

[336]) VGEG III, 1, 87, a. 1853.

datud traditsioonidele esiaegsest hiidudesugust, mille olemasolu, küll kaua kaheldud ja eitatud, võib-olla kord astub muinasjutu-maailmast tõelikkusse, kui teaduslik kriitika peaks tunnistama inimeste rudimentideks mõned hiljuti ülesleitud luukered. Me ei või ju ometi päris eitada oletust, et kunagi antediluviaalsele ajale lähemal ajajärgul inimesesoo hiiglaslikumaid formatsioone on võind olemas olla."

Nii siis, toetatud aja üldisest arvamisest eestlaste aasialise päritolu kohta, oletab Kr. oma saagadelegi aasialikku algupära (nagu, küll enam mütoloogia kaudu, sinna juhtisid ka venn. Grimmide jt. vaated) ja püüab neid lõpuks seletada isegi väga „naturalistlikult", kord tõesti eland hiidude mälestisena! Sama päritolu teooriale ehitab ta aga ka omavägilase omapära tõlgitsuse. Nagu juba Schultz-Bertram oma 1839. a. kõnes, mõistab temagi Kp-a kui liitkuju ühelt poolt põhja, s. o. germaani viikingist, teiselt ja ürgsemalt poolt aga aasialisest, eelveeuputusaegsest hiidvägilasest. Just viimast joont toonitab ta ikka jälle ka kui tõestust Kp-ja saagade igiaegsest rahvaehtsusest, mida juba sellepärast võimatu olnuvat omast peast välja mõelda antiikkangelaste eeskujul [337]). — Väideldes J. Krohn'i arvamisega, nagu tuleks „Kalevala" kodu otsida Soomest, arvab Kr., et niisama hästi võivat seda kodu oletada ka Virumaal.

Aga miks mitte polevat parem end mõelda „veel mõni aastasada kaugemale minevikku, kus Eesti-, Soome-, Liivimaa ja Karjala veel olid soome ehk turaani rahvast (Volksstamm) puutumata, kauges Aasias aga kokkukuhjatud suguharudel vajaline eluruum (Spielraum) oli muutund liiga kitsaks, mistõttu nad sunnitud olid välja rändama: kas ei võind siis nii arvurikas rahvas, nagu soomlased kahtlemata olid, kaasa toond olla ka oma saagadevara, vähemalt katkendites? Väljarändaja rahvas, isegi kui ta oleks välja lükatud nagu Hagari poeg, ei lähe oma lapsepõlve hällist ometi mitte paljaks röövituna ka oma lauludest ja saagadest, vaid võtab kaasa mõnegi armsa mälestise, mida ta hiljemini kasustab oma uue kodu ehteks. Soome „Kalevalal" nagu eesti „Kalevipojalgi" voolab soontes puhtaasialik veri, nagu möönab iga erapooletu otsustaja." Ja Kr. juhib Krohni tähelepanu oma ülaltsiteeritud eessõnale. (18./30. IV. 1874).

Samuti seletab Kr. oma vaateid ka Eesti-rahva kasulises kalendris [338]). Ta kõneleb rahvamälestiste järkjärgulisest muutumisest rahva suus ja mainib võimalust, et eestlased umbes 2 000 a. eest veel olid Aasias.

---

[337]) Nii näit. peale esmatrüki eessõna ka juba ühes kirjas Neusile 30. V 1850 ja samuti veel kaua hiljemini Julius Krohn'ile (18./30. IV 1874).

[338]) a. 1869, lk. 57 j.

Ning kuigi väljarändamis-aeg olevat teadmata, „siiski tohime meie arwamise wiisil nii palju kindlaks panna: et nende wanemad mälestused, mis ennemuistsetes juttudes elawad, peaaegu sinna piirini wõiwad ulatada, kus suguwanemate kätkid seisnud ja nende lapsepõlw mööda läinud". Ja neist kõige vanemast, Kalevipoja-loost arvatakse: „Kas kusalgi ühest nii määratuma wägewast mehest, kellest ennemuistne jutt meile kuulutab, pisemat eesmärki maailmas leitud: seda ei ole täna päewani weel midagi wõidud tõeks teha. Siiski tohime mõelda, et kõik luulest ei olnud tõusnud, waid midagi tõekuju jutu sisuks wõinud olla, mis loomisele põhjaks pandi. Luulewägi kaswatas selle põhja peale wiimaks ühe kuju, kelle keha ja liikmed igapidi nõnda wälja wenitati ja imelikult paenutati, et nemad enam kusalgi loomuliku inimese piiridesse ei mahu, waid neist üle lähewad ja wõimatud lugu näitawad. Sest tükist tunneme, et jutu esimesed sünnitajad lapsepõlwes elanud, kus weel wahetegemine mõistusel puudus, mis wõimalik ehk mis wõimatu näib. Sellest lugu pidamata peame Kalewipoja mälestusi aus pidama, sest et neid meie oma rahwa waimupõld oli kaswatanud, enne kui selgem teadmine wõõraste läbi meie maal sigines" [339]).

Pääle Kp-ja reaalse eeskuju oletust esineb siin veel teine Kr-i vaateile iseloomustav joon. Kalevipoja-saagad on loodud rahva „lapsepõlves" ja sellele vaadatakse tagasi teatava (valgustusaegse) halvastusega. Sama suhe oma ainega on näha ka eestikeelse väljaande eessõnast. Kuigi tutvustatakse saagat kui rahva mälestust kaugest vabaduse- ja õnneajast, tõtatakse kohe seletama, et mingit niisugust päris õnneaega pole olnudki, vaid ka siis oma „mured ja waewad kanda olid, kui meilgi. Ainuke wahe wõis ses olla, et seal keha kangus mehe kuulsaks tegi, kudas nüüd waimu anded teda ülendawad".

Ja edasi: „Meie päiwil on asjade lugu kõigelt poolt hoopis teiseks läinud, meie oleme nimelt Ristiusu läbi täielikumale Jumala tundmisele jõudnud, ka muidu mõnes tükis mõistlikumaks saanud, sellepärast ei wõi meil wana aeg mitte enam nii kallis olla, kui neil, kes seitse sada aastat enne meid siin elasiwad, ja kellel tõewalguse koitu weel silma ei olnud selitanud. Seepärast oleks suur rumalus, kui kedagi pimedat ebausu aega täna pääwal ülemaks tahaks kiita, kui seda, mis tal praegu käes on".

Tunneme ära sama Kr-i, kes hiljemini nii teravalt üles astus vastu Jakobsoni jt. ägedat saksavaenu ja muinasaja uut idealiseerimist à la Merkel, Kr-i, kes juubeli-laulupeost „Eesti Postimehes" ilmund „Vana abielupaari" muinsuseülistusele reageerib

[339]) Vrd. Kr-i „Lüh. seletus", lk. 7—14, kus pääle selle kõneldakse ka pärimuste muutmisest rahva suus, mille läbi olevat võimalik segunemine „raudameestega" (rüütlitega). Viimaste „seletulek" olevat „vähemalt poolteisttuhat aastat noorem kui Kalevipoja elupäevad". Vt. ka Kr. Schiefner'ile 16. X 1859, E. Kirj. 1911, lk. 439 jj.

kurja hurjutuskirjaga, meelde tuletades, et isegi sakslaste siiatulemise ajal „leiti meie esiwanemad juba Wenewalitsusele kümnest maksmas" jne. Ei puudu ka valgustusaegne rahulolek kultuuriarengu ja käesoleva „tõevalgusega" ning üldse vaimukanguse vastusead halvastatud kehajõule ning „pimedale ebausule" [340]).

See pole siiski mitte puht-valgustusaegne vaateviis, see on õppind vahepäälsest esiromantikast, see taotleb harmooniat, see näeb ka „teiselt poolt":

„Aga teiselt poolt ei oleks see mitte wähem rumalus, kui meie tühja uhkuse pärast seda läheksime põlgama, mis suguwanemate mälestusest meie päiwini on ulatanud." Juba teiste, „targemate rahwa sugude" eeskujul pidavat meiegi oma vana aja mälestusi armastama ning uurima. Ja Kalevipoja-loost võivat me näha, „kuda neil päiwil juba korraline walitsus ühe kangema mehe woli al ja omad seadused olid olnud".

See muinsussuhe on siis pigemini romantikast ainult mõjustatud uusklassika või — algava realismi oma, kus domineerib juba k r i i t i l i s u s ja mõistusekultuuri hindamine, mitte esiromantiline primitiiv-vabaduse i d e a l i s e e r i m i n e. On küllalt iseloomulik, et isegi „Kp-st" soovitatakse õppida seda, mida sääl õieti näha õige vähe: meie muinasaja organiseeritud monarhismi ja seaduslikku korda. Ligemal vaatlusel näeme, kuidas see suurem mõistuslikkus ja uusklassiline kultuuritahe ühes suurema rahvapärastusepüüdega kajastub ka teose kujude ja stiili arengus, kuidas sissejuhatustes j. m. püsind Alg-„Kp-ja" esiromantiline minevikutundlemine hilisemas ümbertöötuses üha väheneb, osalt küll ka arvustuse mõjul. Niihästi realistlik-teaduslikuma rahvapärasuse nõudel kui ka realistlik-klassitsistlikuma primitivismihalvastuse ja sentimentalismivastase maitsemuutuse tõttu moondub ka Kp-ja kuju eepose lõppredaktsioonis palju hiidlikumaks ja — rumalamaks, kui ta oli Faehlmanni või Kr-i endagi varema silmaga nähtud. Rahvapärane hiid hävitab jälle paiguti heeroskuninga ja saarepiiga-kavaleri võrdlemisi inimlik-plastilise kuju. Taltuva ja vananeva autori ratsionalistlik mõistuseaustus näitab Kp-ski juba selgelt ta mõistuse lapsikust ja alandab primitiiv-ohjeldamatu kirgede-sangari või Faehlmanni ideaalkuninga paiguti ainult ebasümpaatseks primitiiv-unimüt-

[340]) Eesti-rahva kasuline kalender 1870; Kr. Koidulale 10. VIII 1869 = Kv. I, 341 j.; Kr. Bertramile 3. III 1870; vt. „Kp." I trüki eessõna, ka Kr-i „Lüh. sel.", lk. 13.

siks. Kord disponeeritud heroiline rahvuseepos saab nii ikka enam realistlik-folkloristliku rahvajutu lõpp-ilmestuse [341]).

Nii suurendab ka veel ümbertöötaja(te) erilaadne ja pikal valmimisajal muutund ainesse-suhtumine teose ebaühtlust, mis juba küllaltki suur ümbertöötuse meetodi paratamatu kahepaiksuse ja eriti rahva enda antud ainete äärmise kirevuse tõttu.

Mis parata? Sama aeg ja sünnitingimused, mis eepose idee olid andnud ja ta teostamise võimaldand, nõudsid ka oma ohvri. Aga meie etteheited Kr-le ta sangari tõmpuse ja „matsluse" pärast peaksid olema vähem teravad, kui arvestame, et ta teda antud eeldustel ei tahtnud ega vahest võindki nii väga idealiseerida, veel vähem siluda „elegandiks", nagu on nõudnud hilisem estetistlik arvustus (jah, isegi veel mõni nüüdisaegne õpperaamat). Kui tahetakse midagi just süüdistada, siis kõigepäält juba neid segaseid, ajaga muutuvaid ja mitutpidi kompromislikke koostusprintsiipe, mille järgi vähemalt lõppstaadiumis püütigi anda ainult „üht eesti ennemuistset juttu", ühe orining teorahva „aasiapäraste" mälestuste ühenduskatset, mitte mingit salongipärast kultuureepost. Teades, kuivõrra raske oleks neil eeldustel olnud asja üldse teostada teiste printsiipidega, peame loomulikuks ning andestame palju ka siin. Ja tunnustame seda meelsamini, kui palju sellest hoolimata on saavutatud ka siin.

---

[341]) Et Kr-i eestlus ning Muinas-Eesti ihalus juba noorusest pääle oli vähem radikaalne kui näit. Faehlmannil, on tuttav, ega ole siis see vanema ea kriitiline või koguni vaenuline suhtumine kõrg-ärkamisaja uue muinsuse-entusiasmi, nagu üldse ta radikaalse rahvusluse vastu mitte üllatav. Siiski näib see tagasihoidlus progresseerund ühes autori vananemisega, ja küllap on selleks kaasa mõjund ka uuemad, teatavasti juba ammu palju realistlikumad voolud Saksas, millega ta ju oli kontaktis võrdlemisi ligidalt. Ajal, kus teiste vähemharitud eestlaste hulgas muinsuseidealiseerimine õieti alles moodi läks, kuuleme Kr-lt juba palju uueaegsemaid sõnu „praktilisest uuest voolust", mis eitab kõike romantilist, eelajaloolist ja muid sarnaseid „allootriaid" (nii kirjas Schultz-Bertramile 4. VII 1872). Ajajärgu Läänest päältungiv realism, mille mõjusid (ühes Platen'i j. t. uusklassikute omaga) võisime näha juba „Kp-ja" ilmumise aegses balti arvustuses, mõjustab ka iroonilise Heine, oma toodangu enamikus realistlikult progressinõudliku Lenau ja Widmann'i ning positivistliku Strauss'iga tegelevat Võru (ja Tartu) erakut kaua enne ta rahvuskaaslasi.

Ja lõppeks: kas pole need siinvaadeldud Kreutzwaldi teoreetilised eeldused ja arvestused mõneski suhtes õiged ka meie aja seisukohalt? Ta kaua-aegne töö rahvalaulude heroiseerimiseks on järeldus romantilisest, õieti juba Montesquieu algatatud põhjamaa miljööteooriast, mille järgi siinses karmis kliimas p i d i õitsema kord ka karm vägilasluule. Kas pole see mõnes suhtes tõenäoline ka praegu, kuigi sest luulest pärast „600-aastast orjapõlve" midagi pole säilind? Või kui seda ka kunagi polnud — kuidas oleks saand keegi viikingiaja miljöösse paigutatud eepost kirjutada i l m a neid laule ja lugusid tugevasti muutmata? Ometi mitte ainult ehtsaist naisleelutustest?

Samuti puhtteoreetiliselt „konstruitud" näib esmalt Kalevipoja kuju — oletatud süntees skandinaavia viikingiaja pärimustest ja Aasia „fantasmagoorilisest" fantastikast. Kuid põhijoontes p e a g u samastele tulemustele Kp-ja motiivide algupära kohta jõudsime ka ise käesoleva töö esimeses osas. Kuigi puht-hiidlikke motiive on tulnud meile ka läänest ja (hiid)vägilaslikke jooni ka idast, on ka rahva-Kp-ja üldilme siiski õige lähedaks osutund just ida (Kaukaasia, Vene) hiidvägilastele.

Selle hiidliku joone suurem toonitus tekitas küll ebakõla Faehlmanni klassilise ideaalsangariga — tõsi, kuid misvõrra Kreutzwaldi Kp. puudu jätab Herkulese väärtustest, seevõrra on ta lähemal meie rahva originaalile, nii siis ka rahvuspärasem. Ja kuigi oma suurema realismiga (ja — ratsionalismiga) ärkamisajast ees (ning — taga) olles Kr. ei rahuldand küllalt enam tolle äärmise muinsuseidealiseerimise nõudeid, jah, enne oma surma ses suhtes kutsus esile isegi kurjustavaid kaebesõnu [342]), on ta teos osalt just seetõttu säilitand enam huvitavust ka realistlikumaile ajajärkudele.

On vaja ainult paremini mõista selle saamisloo pikka ja rasket käiku.

[342]) Vt. peale muu Eesti Postimees 1882, nr. 22. Kr-i toonitus, et „Kp." pole päris originaalne, sest temas on ka palju rahvusvahelisi aineid, kutsub siin esile lamento: „... Ja kes ütleb seda? Kalevipoja laulu looja ise! Nuta, Eesti rahvas! Nuta verepisaraid!"

Täiendusi.

Ad § 7, Alus ja alged, lk. 23:

(10. rida alt esineb Merkeli töö nimetus, nagu see seisab teose köitel, „Lieflands Vorzeit"; õigem on selle tiitellehel toodud kuju „Die Vorzeit Lieflands".)

Valgustusaegse inimesearmastuse mõjulepääsust kõneldes võiks siin meelde tuletada ka selle suuna varasemaid esindajaid (näit. Hupel Eestis, Stenders Lätis). Ka eesti ja läti muinasajast kõneleb võrdlemisi rahvasõbraliselt (kuigi ainult sissejuhatuseks paaril leheküljel) juba H. Joh. v. Jannau oma töös „Geschichte der Sklaverey und Charakter der Bauern in Lief- und Ehstland. Ein Beytrag zur Verbesserung der Leibeigenschaft", 1786. Juba selle esimesed lausediseloomustavad ta valgustusaegset „locdusõiguslikku" maailmavaadet, mille järgi ka eestlane ja lätlane on loodud vabaks inimeseks, kuigi see ürgne õigus on aja jooksul unevusse jäänd (verjährt). „Aber eben daher hat die Gewohnheit den Gedanken erzeugt, unser Bauer sey so gar der Seele nach, zu nichts anders, als zur Sklaverey gebohren" (lk. 2). Nii on juba siin mõningal määral algatatud ka see eestlase tõulis-rahvusliku kultuurikõlvulisuse toonitus, mis pidi vaidlusalusena päevakorral püsima peagu kogu XIX sajandi jooksul. Arndt'i kroonikale toetudes väidab ta küll (nagu hiljem Kreutzwaldki), et ka enne sakslaste siiatulekut eestlased pidid sõjalõivu maksma ja nimelt venelastele. Kuid Hupeli Topograph. Nachrichten (III 357) andmeil kõneleb ta ka nende eneste väejuhtidest, nagu seda olnud „Wannem Tölle" Saaremaal „Tölluste's", n. n. kuningad Treydenis j. m. (lk. 7). Nende kultuuri ja usundit iseloomustatakse ainult mõne lausega kui üsna algelist, kuid väga sõjakat (lk. 11 j.).

Üldse levineb valgustusaegne eestlaste inimeseõiguste mõistmine ja „orjastajate" hukkamõist võrdlemisi varakult baltisaksa intelligentsi keskel, kuigi võrdlemisi pääliskaudsel kujul. Teatava sotsiaalse tagapõhja sellele annab siingi põline linnakodanluse ja haritlaste vastuolu aadliga. Ja teatavaks eelkäijaks ja abiks oli siingi pietism oma iga üksikhinge ühevääsuse rõhutamisega. Pikemalt vt. N. Wihksninsch: Die Aufklärung und die Agrarfrage in Livland. Bd. I. Die ältere Generation der Vertreter der Aufklärung in Livland. Riga 1933.

Autorite register.

Addison 12
Afzelius 179
Agricola 40
Ahlqvist, A. 124, 126, 133, 160, 163, 177, 200
Ahrens 25, 70, 80 j., 124, 159 j., 164, 166, 169, 171—173, 175, 178, 180, 184, 200
Aleksander I 24
Aleksander II 162
Anni, A. 8, 19, 46 j., 56, 99 j.
Anttila, 5, 56, 92
Ariosto 127
Aristoteles 10—13
Arndt 215
Arnim 88, 198
Arvelius 21, 23, 126
Aschan 200, 202
Atterbom 47, 179
Balzac 19
Becker, v. 46
Behrsing 20, 30, 47
Beise 133, 179, 195
Benz, R. 6
Berens, J. Ch. 30
Bernard, Thalès 83, 174
Bertram vt. Schultz-Bertram
Bienemann 46, 50
Biron 29
Blair, H. 12 j.
Blanck, A. 3
Blindner, H. 82
Blumberg, G. 67, 74, 91, 93 j., 96—98, 101, 127, 194
Boecler 30, 43, 96, 143
Boileau 11, 12
Borinski, K. 11
Borcherdt, H. H. 10
Boubrig 52, 74, 84
Bremeni Aadam 35
Brentano 6, 88, 153, 198
Budberg 47
Börger 43, 44
Bürger 3, 100, 153
Byron 14, 16, 127, 171, 206
Camões 10
Castrén 128, 142, 155
Chamisso 6
Claudius, M. 5
Coleridge 14
Croix, de la 157, 163
Dante 11
Demidov 200
Dreistern, O. 82
Dreschler, W. 3, 14
Eckardt 20
Eichendorff 6
Eisen, M. J. 27
Elmgren 79, 178
Ermann 148
Ermatinger 83
Europaeus, D. E. D. 200
Faehlmann 25—27, 36, 38, 43, 45 j., 50—58, 62, 66—69, 71—80, 82, 84 j., 87 j., 90, 92, 96, 99, 100, 102—109, 114—117, 120—122, 125—133, 135—137, 139—142, 144 j., 150 j., 153, 157, 159 j., 167, 170, 172, 191 j., 197, 204, 208, 212—214.
Fichte 126
Fick, C. G. 34
Fielding 18
Finsler, G. 11, 13
Fischer, J. 93
Forselius 30, 143
Fouqué 6, 46
Freundlich 132
Frey 23 j., 30, 48, 132, 148
Ganander, K. 42—45, 48, 53—56, 60, 62, 97, 128
Gerstenberg 40, 46
Goethe 5, 11, 18, 81, 88, 113, 126, 148, 175
Gottlund 46, 56, 179
Grimm, J. 49, 174, 176, 184
Grimm'id, J. ja W. 6, 8, 58, 83, 88, 172, 191 j., 197, 204, 208, 212—214
Gutslaff 30
Göseken 30
Haapanen 133
Hagen 198
Hamann 2, 4, 29, 31
Hartknoch 29, 31
Hauff 6
Haym, R. 7, 30
Hebel 153
Hegel 83
Heikinheimo 56, 179
Heine 6, 16, 127, 213
Helle, Thor 30

Herder 2—6, 8, 29—32, 35, 38—40, 42, 49, 83, 88, 95, 125—127, 130, 148, 153, 193, 206
Heusler, A. 10, 64
Hippel 29
Hirsch 177, 186
Hiärne 35
Hoffmann, E. T. A. 6, 46, 95
Hogarth 175
Holberg, S. 126
Hollmann 104
Holmberg 49, 54
Holtei 153
Holtz 20, 23, 93, 131, 132
Homeros 7 j., 10 jj., 14, 18, 63, 66, 127, 154, 180, 183, 198, 205
Horn 46
Huch, R. 6
Hueck 67
Hugo 19
Humboldt 11
Hunt, Thore 35
Hupel 30 j., 48, 56, 115, 132 j., 215
Hurt 92, 101, 119, 124, 165, 199
Hölty 100, 127

Jannau, H. 36, 45, 49, 52, 60, 93, 105
Jannau, H. J. 215
Jannsen, J. W. 26, 30
Jean Paul 126 j.
Jussupov 177
Jürgenson, D. H. 25, 100, 125

K. O. 83
Kallas, O. 32, 102
Kallmeyer, Th. 170
Kampf, A. 27
Kampmann, M. 81
Kant 29, 126
Karell 25, 177, 191
Karttunen 34, 93, 97, 150
Katariina 29
Keckman 56
Kelch 30, 31
Ker, W. P. 64
Klopstock 4, 46, 175
Knüpffer 25, 32, 33 j., 48, 56, 80 j., 93, 115, 137
Kohl, J. G. 81, 108
Koidula 17, 27, 98 j., 104 j., 126, 133, 148, 194, 208, 212
Kolbe 137
Kreutzwald 1, 5, 16 j., 19, 25—28, 34—38, 44, 46 j., 52—56, 63—69, 71—73, 75—80, 82—85, 88, 90—156, 158—166, 168—171, 173—178, 181—186, 188—191, 193—200, 202—215
Krohn, J. 135, 210
Kruse 68, 114
Kruus, H. 20, 27 j.
Kuhlbars 36
Kurz, H. 31
Köppen 121, 158
Körber, Ed. Ph. 23
Körner 153
Köster 3

Laakmann 163, 191, 194
Lachmann, K. 8, 63, 83
Lagos 143, 151, 154, 156, 188, 189
La Motte 6, 12
Le Bossu 12
Lellep, K. 98
Lenau 16, 127, 213
Lencqvist 41
Lepik, M. 75, 76
Lermontov 16, 47
Liiv, O. 20
Linné 80
Locke 35
Lohre, H. 3, 31
Longfellow 174 j.
Loorits 131, 189
Luce 23, 24
Läti Henrik 35, 44, 82, 128
Lönnrot 41, 46, 56, 65, 72, 79, 82, 92, 100, 109, 121 j., 124, 127 j., 132—134, 136—138, 140—142, 145, 151, 156, 198 j., 204
Löwe 155, 159 j., 164, 185, 195
Lykurgos 198

Macpherson 3, 12—15, 78, 144, 160, 198
Mallet 40, 78, 130
Manzoni 19
Manteuffel 131 j.
Masing 24, 30, 48, 81, 126, 131, 148
Masso 27
Matthisson 100
Maydell, F. L. v. 53, 136
Meinhold 160
Merkel 20—23, 35—41, 44 j., 49—51, 55, 60, 69, 75, 105, 113, 130 j., 167, 211, 215
Merker 3, 16, 95
Meyer, E. 70, 82
Meyer, F. F. 170
Mickiewicz 16
Mickwitz 157, 158, 163
Milton 10
Mohn, M. 68, 103, 109, 112 j., 121, 137
Montesquieu 4, 130, 214
Musset 16
Mädler, M. 47, 82
Müller, Joh. 8
Müller, M. 145
Münnich 29

Napoleon 92
Neus, H. 25 j., 28, 34, 47 j., 52, 66—68, 80—82, 87, 102, 110, 112—116, 118, 120—124, 128 j., 132 j., 137 j., 142—145, 157, 171, 173 j., 197, 200, 209 j.
Niemi 42, 46
Nolcken 50, 69, 71
Novalis 6, 18
Oehlenschläger 47
Oldekop 23 j.
Otto, P. 82
Ovidius 32
Pabst, E. 82, 124, 159, 164, 166
Parrot 25
Pauck, J. v. 129, 177
Paucker 32
Percy 3, 4, 31
Perrault 12
Pestalozzi 92
Peterson, Kr. J. 24, 25, 33, 40, 42—45, 48, 50, 53 j., 56, 67, 128, 133
Petri, J. Chr. 20, 22
Platen 83, 213
Pope 12, 35
Porthan 41, 82, 133
Pumpurs 54
Puškin 5, 16, 47
Põldmäe 93
Raspe 31
Rehbinder 47
Reiman 46, 68, 71—73, 79, 91, 155, 159 j., 170, 185, 195, 202
Reinthal, C. 118, 146, 149, 162—164, 168, 173—185, 188, 191
Rennenkampf 200
Renvall 133
Richardson 18
Rosenplänter 24, 26, 30, 32, 43, 50, 132
Roth 24, 132
Rousseau 2, 20
Runeberg 5, 47, 77
Russow 26, 132
Rückert 6
Saal 40
Sachs, H. 175
Sachssendahl, E. 66, 124 j., 136—139, 141, 143—145, 151, 155 j., 158, 160—162
Santo 52, 60, 64, 86—88, 150, 152 j., 158, 169 j.
Saxo 35
Schelling 6, 79, 126
Schiefner, A. 128, 139, 141, 142, 155, 158 j., 162, 170 j., 174, 176 j., 179, 181, 184, 189 j., 195 j., 198—200, 202, 211
Schiller 5, 81, 83, 126 j., 175
Schirren, C. 70
Schlater 136, 192
Schlegel, A. W. 6 jj., 153
Schlegel, Chr. H. J. 32, 40, 48 j., 115, 132
Schlegel, Fr. 7, 18
Schleicher, Fr. 47
Schleiermacher 83
Schley, L. 47
Schott 148, 205
Schröder, L. v. 155
Schröter, v. 46
Schultz, W. 125, 150, 154 j., 163 j., 166, 171
Schultz-Bertram 25 j., 52, 54—58, 60—68, 70—73, 78 j., 85 j., 88, 97, 105, 109, 126, 133, 136—140, 146, 148, 150 j., 156, 159, 163, 168, 177—186, 188—192, 195—199, 203 j., 208, 210, 213
Schüdlöffel 48, 55 j., 159
Scott, W. 14, 15, 16, 19, 47, 206
Setälä, E. N. 52
Shaftesbury 2, 125
Shakespeare 88, 178
Sievers, J. v. 30, 47, 82 j., 195
Simrock 198
Sjögren 56, 143, 148, 158
Sommer, J. 128 (vt. Suve Jaan)
Sonntag, K. G. 43
Spencer 13
Spitteler 18
Stackelberg, Chr. v., 92
Stahl 30, 48
Stammler 3, 16, 95
Stenders 215
Stendhal 19
Strauss 213
Sturluson, Sn. 81
Suits, A. 79, 128
Suits, G. 47, 93—96, 98, 145, 155, 171, 206
Suve Jaan 131 (vt. Sommer)
Zschokke 107, 208
Žirmunskij, B. 14
Tacitus 35, 45
Taev, K. 157, 162
Tasso 10, 11
Tegnér 5, 17, 47, 77, 127
Tieck 6, 18, 46, 95, 127
Tiedeböhl, A. 47
Tieghem, P. van 3 j., 14 j.
Tikkanen 160, 162
Tohver, L. 127
Tombach 23
Tombak, L. 93 j.
Topelius 46
Tuglas, Fr. 148, 191
Ueberweg, Fr. 11

Uhland 6, 88, 100
Ullmann 70
Ungern-Sternberg, A. 47
Vabarn, A. 120
Varrak 188
Vergilius 10
Vietinghoff 196
Virányi, E. 83
Voltaire 1, 10, 20
Voss 127, 183
Väisänen, A. O. 41
Wackenroder 18
Walzel, O. 17, 64
Wanscher, V. 10
Warelius 128
Weitzenberg, J. 199
Westermayr 40
Widmann 127, 213
Wiedemann 25, 177, 184, 200
Wiegand 4—6, 18
Wieland 32, 127, 178
Wihksninsch, N. 215
Williams 26
Willmann 23
Winckler 46, 132
Wolf, Fr. A. 8, 63—65, 145, 154
Wolff, Chr. 125
Young 2

Asjaregister.

Antiikkirjandus ja mütoloogia 5, 10 j., 42—45, 61, 76 j., 130, 144, 151, 185, 210, 214
Balti-saksa kirjandus 20—24, 30 j., 43, 45—49, 80—83, 159, 213
Eepos 2, 7—19, 49 j., 52—67, 72 jj., 76—79, 84 j., 139 j., 144 j., 148 j., 168, 171, 185 j., 203, 206
Eesti keel 24, 31, 38, 51, 60, 69 jj., 82, 106, 131, 133, 158, 172, 200
Eesti muinsus vt. Muinsus
Eesti (tõuline) kultuurikõlvulisus ja Eesti tulevik 26, 29, 32, 51 j., 59, 70 j., 86 j., 105, 182, 207 j., 215
Esiromantika 1 j., 5, 12 jj., 18, 23 j., 29, 34, 47, 77, 79, 95, 98, 127, 148, 173, 203, 206, 211 j.
Estofiilsus 20, 24 j., 30. Vt. Rahvuslus, Rahvaarmastus
Filantropism vt. Rahvaarmastus
„Ilias" vt. Antiikkirjandus
Individualism 2, 16 jj., 22 j., 126. Rahvusindividualism vt. Rahvuslus
Inglise kirjandus 2 j., 12—17, 19, 31, 171, 174 j., 178, 183, 198, 206. Vt. Ossiani laulud
Itaalia kirjandus 10 j.
Juta ja Endel 76, 122
Kalendrikirjandus 106, 157
„Kalevala" ja selle ained 49 j., 52 jj., 56, 63, 65 j., 84, 102, 109, 117, 128, 133, 138 j., 141 j., 144 j., 151 j., 154, 156, 170, 178 j., 185, 198 j., 203, 210
„Kalevipoja" arvustused 84 j., 159 j., 164, 166 j., 170—173, 176, 178—181, 184 j.
„Kalevipoja" esteetiline ilme 2, 8, 16, 19, 34, 54 jj., 61 j., 74—79, 89 j., 98 j., 123 jj., 131, 134, 139, 141, 145 j., 152 j., 167—170, 173 j., 176, 178—186, 190 jj., 196 j., 203 jj., 208 j., 212 jj.
„Kalevipoja" rahvaained 30, 48, 53 jj., 60—63, 72 jj., 84, 88, 91 j., 96 j., 103, 115, 122, 131, 136 jj., 141, 143, 149 j., 151, 154 j., 159, 167 jj., 181 j., 186—190, 204, 209 j., 214
„Kalevipoja" rahvaväljaanne 52, 181 j., 192, 195—203
„Kalevipoja" „rekonstruktsiooni" printsiibid 56, 58, 60—66, 78 j., 86 jj., 142, 145 j., 149 j., 152 jj., 159 j., 166 j., 168—171, 176, 180 j., 183 jj., 189 jj., 193, 203—209, 212 jj.
„Kalevipoja" „ropud kohad" 163, 178, 180, 186 jj., 196 j., 199
„Kalevipoja" saksakeelne tõlge 52, 146, 149, 156, 161—164, 174 jj., 180, 183 jj., 189 j., 192 j., 195
„Kalevipoja" tsenseerimine 157 j., 160, 162 j., 167, 193, 200, 202
„Kalevipoja" väljaandmise (ja trükkimise) küsimused 136, 151, 156, 160 jj., 164, 174—177, 193—203
„Kalevipoja" üksikosad ja nende valmimine 139—142, 151, 154—158, 161 j., 164, 173, 175, 177 j., 188 j., 190 jj., 206
Klassitsism (klassika, uusklassika) 2 j., 5, 11 jj., 47, 77, 83, 100, 126 jj., 131 j., 143, 148 j., 171, 206, 212 j., 214

Kullervo vt. Kalevala
Kõu 130
Lapi ained 138, 155 j.
Läti (kirjandus, rahvaluule) 5, 26, 38—40, 45, 55, 162
Miljööteooria 4, 42, 130, 214
Muinsus ja muinsuseharrastus (Muinas-Eesti) 2, 4, 9, 23 j., 34—45, 49—52, 55, 77, 105, 108, 111, 113, 122, 198, 206 j., 210 j., 213 jj.
Märt Mohni ained 103, 114, 121, 124, 137
Mütoloogia 6 j., 11 j., 24 j., 35, 38—45, 48, 53, 72, 78, 96 j., 105, 114, 119, 123, 128—131, 145, 189
Nibelungidelaul 7 jj., 61, 64, vt. Saksa kirjandus
„Ossiani laulud", Ossian 3, 7, 12—16, 37—40, 76, 95, 111, 113, 127, 144 j., 159 j., 167 j., 186, 193, 206
Peterburi estofiilid 158, 176 jj., 184 jj.
Pietism 27 j., 92 j., 126, 196 j., 200, 215
Prantsuse kirjandus 2, 4, 9 jj., 16, 18 j., 83, 174
Rahvaarmastus (inimesearmastus, filantroopia, rahva idealiseerimine) 2, 8, 20, 23—25, 28, 37, 50, 52, 69, 81, 83, 92 j., 99, 106 j., 125, 202, 215
Rahvalaulude stiil 31 j., 81, 87, 111, 117 j., 122 j., 128, 131—134, 148 j., 153, 169, 171 jj., 175, 190
Rahvalaulude ümbertöötus ja järeleaimus 34 j., 81, 97, 102 j., 107, 110—114, 118—123, 128, 131 j., 146, 164
Rahvaluule ja selle harrastus 2—8, 15, 17, 24, 30—34, 37, 42—44, 46, 48, 70 j., 77, 80 jj., 84 j., 87 j., 90, 93, 97, 100—104, 107 jj., 127 j., 132 j., 143, 150, 153, 157, 207 j. Vt. Rahvalaulude ümbertöötus ja järeleaimus, Rahvalaulude stiil, „Kalevipoja" rahvaained
Rahvuseepos vt. Eepos
Rahvuslus (rahvusindividualism, rahvuslik, eestlus) 2—10, 19—29, 32, 37, 45 j., 51 j., 54 jj., 58 jj., 68—72, 77, 86 j., 101 j., 105 j., 116, 124, 149, 153, 160, 164, 167 j., 178, 180, 198, 207 j., 211 jj.
Ratsionalism (ja rahvavalgustus) 2, 6, 23, 81, 99, 106 j., 125 jj., 131, 205, 209, 212, 214 j.
Realism (realistlik) 19, 79, 83, 171, 180, 203 j., 212 jj.
Romantika (romantiline) 2, 4—8, 13—19, 45—49, 74, 79, 83, 91, 100 j., 126 j., 153, 164, 203 j., 206, 212 jj.
Saksa kirjandus 2—9, 16, 18, 29, 31 j., 34, 40, 46, 49, 61, 63 j., 79, 82 j., 88, 100, 113, 128, 153, 175, 178, 193, 198, 206, 213
Sentimentalism (sentimentaalne) 3—6, 12, 18, 20, 95, 126, 131 j., 172 j., 175, 178, 212
Setu laulud 116—124, 138, 140 j., 188
Skandinaavia kirjandus 3, 17, 40, 47, 77, 128, 174, 179, 214
Soome (kirjandus ja mütoloogia, Soome abi „Kalevipojale") 35, 39—46, 49 j., 53 jj., 60—63, 65, 82, 97, 100, 128, 132, 160, 162, 174, 179, 196, 200. Vt. „Kalevala"
Taara 35, 39, 44, 130
Toa Jaagupi ained 93—98, 113 j.
„Torm ja tung" vt. Esiromantika
Turris 43 j., 130
Tõll 48, 54, 215
Uku 130
Uusklassika vt. Klassitsism
Vanaisa 130, 176
Vana laulik (bard) 13, 17, 33, 37, 40, 49, 54 j., 93—96, 112 jj.
Vanemuine (Väinämöinen, Wannemunne jne.) 35, 41, 43 j., 54 j., 74 jj., 78, 82 j., 102, 170, 192
Vene kirjandus 14, 16
Ühiskondlik olustik 2, 9 j., 19—29, 49—52, 68—70, 104, 127, 157 j., 162, 164 j., 175, 182, 196, 199 j., 215

Lisa.

Täiendusi käesoleva teose I osale (Kalevipoeg eesti rahvaluules): Trükivigu.

Lk. X 18 rida ülalt on Aastak. — peab olema: Aasta Lk. XI, 4 r. ü. on Leipzig — p. o. Moskau Lk. 3, 8 r. alt on 1872 — p. o. 1872, lk. 135—176 Lk. 4, 4 r. a. on Lisaleht — p. o. lisaleht ehk Jutu tuba Lk. 4, 9 r. a. on 30 — p. o. 32 Lk. 5, 4 r. a. on 1892 — p. o. 1893 Lk. 5, 5 r. a. on 1892 — p. o. 1891 Lk. 6, 9 r. a. on 1891 — p. o. 1896 Lk. 6, 4 r. a. on 23 — p. o. 18 Lk. 7, 3 r. a. on O. Kallas — p. o. R. Kallas Lk. 8, 7 r. a. on 1900 — p. o. 1910 Lk. 9, 7 r. a. on 1911 — p. o. 1910 Lk. 11, 16 r. a. on 1914 — p. o. 1911 Lk. 12, 24 r. a. on 422 — p. o. 497 Lk. 13, 16 r. ü. on B XVI — p. o. B XIV Lk. 32, 14 r. ü. on Sb GEG 1877, lk. 30 — p. o. VGEG VIII, 4, a. 1877, lk. 69 Lk. 34, 14 r. ü. on Kp. — p. o. Kalev Lk. 34, 16 r. ü. on Kp-ja — p. o. see Lk. 34, 11 r. a. on 11 j. — p. o. 10 Lk. 35, 10 r. ü. on 11 j. — p. o. 10 Lk. 35, 22 r. ü. on 3 „Kp-ja lingukivi" — p. o. Kp-ja kivi Lk. 50, 10 r. a. on 12 — p. o. 11 Lk. 59, 20 r. a. on suguosi pidi — p. o. (kustutada) Lk. 75, 17 r. ü. on Vorrede — p. o. Vorwort Lk. 78, 10 r. a. on 741—746 — p. o. 746 Lk. 91, 7 r. a. on 22. IX 32 — p. o. 22. VIII 32 Lk. 93, 1 r. ü. on EVR 31, 72 — p. o. EVR 31, 28 Lk. 121, 6 r. a. on 32 — p. o. 34 Lk. 126, 14 r. ü. on puhku — p. o. puhun Lk. 128, 3 r. ü. on 182 — p. o. 183 Lk. 151, 9 r. a. on 1822 — p. o. 1822, lk. 100 Lk. 157, 5 r. a. on 1909, lk. 58—70, 115—127 — p. o. 1910, lk. 15—27, 58—70 Lk. 159, 14 r. ü. on Vorrede — p. o. Vorwort Lk. 165, 13 r. ü. on 25 — p. o. 53 Lk. 184, 18 r. a. on karjas — p. o. orjas Lk. 187, 14. ja 15. r. a. peavad olema: „Kes on kerme kustutesse? Kalevine poisikene." Lk. 188, 19 r. a. on v. 68 . . . 3 — p. o. 18 . . . 4 Lk. 196, 9 r. ü. on 37 — p. o. 33 ja 37 Lk. 200, 12 r. a. on Skandinaavia — p. o. germaani Lk. 211, 3 r. a. on Paides — p. o. Järvamaal.

Hiljem leitud teisendid.

Ad § 8, Kivipilduja, lk. 31:

Malla mõisat tahab oma kiviga purustada ka Vanapagan. Vt. Viru-Nigulast, A. Krikmann, H II 9, 67 (3) (1889). Samuti „Ärra mõisat", Lüganusest, EVR 23, 145.

K u u s a l u s t. G. Vilberg, EÜS VIII 2448 j. (3) (1911 j.): „Kp. käinud Soomes. Porkkala neemelt tahtnud ta kivi üle lahe Viru randa visata. Enne viskamist mõelnud ta: kas oskan Odakivile, vai panen Painuvalle,

vai puutun Purekkarile? Kivi lennanud Painuvasse. Mees ütelnud selle juures: „Osudin Odakivisse, Paiskasin, pergel, Painuvasse."

Lk. 33:

Raplast. S. A. Rebmann, A. Grenzsteini kirjakogu 12, lk. 102a/3: Raplas on Kp-ja „luisu kivi", mis ta visand hundi pihta.

Lk. 34:

Vändrast. V. Jürgenstein, EKS 8⁰ 1, 843 (3) (1876): Sindi vabriku all jões suur kivi. Seda kannud Kp. taskus, „et katsuda kui kaugele ta visata jõuab". „Üle jõe hüpates kukkunud kivi jõkke, ta katsunud teda ära võtta aga olnud pool muda sees kinni, ja ta jätnud ta sinna paika."

Torist. A. Piirak, EKlA, EKS st.-ar. 8:4, lk. 16 (1925): Pärnu jões oleva „Võnnu kiviga" olevat Kp. tahtnud visata Riia linna, teiste arvates kurivaimu, kes teda taga ajand. Kivi olnud vestitaskus.

Hallistest. J. P. Sõggel, H III 19, 434 j. (6) (1894). Sama teisend mis Paistust E 5234.

Tarvastust. A. Rull, H III 16, 393 (1) (1889): Võrtsjärve ääres Aadamhantsu talus on 2 suurt kivi, suurema visand Kp. Viljandi mäelt, Vp. vähema.

Kolga-Jaanist. Jõgever 2, 121 j. < T. Lepik (1886): „Kalevi kolm poega läinud katsuma kes neist kõige kõvem peaks olema, nemad võtnud igaüks ühe suure kivi ja viskanud hommiku poole, koht kus nemad seisnud, olnud üle [Võrts-]järve Tarvastu pool." Kõige vanema venna kivi kukkund Võrtsjärve randa, teise kivi Ahjooja tallu, kolmanda oma Rõika alla jõkke. [Osalt romantiseeritud teisend?]

Palamuselt. H. Karu, H IV 8, 502 j. (7) (1897): Kp. ja Vp. võistelnud Hiiu rannas, Kp-ja kivi Ülemistel. Hiljem visand Kp. Vp-na Rootsi mägedesse, kus olnud kalju küljes kinni, kuni üks nõid ta päästnud [kahtl. t.].

Lk. 35:

Äksist. A. Mauer, H II 28, 78 j. (3) (1889): Saadjärves on kivi, mille Kp. visand.

Äksist. J. Lepik, H II 28, 288 j. (1889): Saadjärves on Kp-ja vanema venna lingukivi. [Kirjanduslik teisend.]

Äksist. A. Vanaveski, EKlA, EKS st.-ar. 14: 1, lk. 3/4 (1928/29): Saadjärvel on Kalevipoja säng ja 3 lingukivi, mida visand Kp. oma kahe vennaga.

Tartu-Maarjast. J. Jüriado, EKlA, AAS st.-ar. 34, lk. 10: Kavastu mõisa rehe juures olevat Kp-ja visatud kivi.

Ad § 10, Kivikandja, lk. 42:

Karjast (?). V. Mägi, Veske 3, 18: Kp. isa olevat ehitand Karja kirikut, tahtnud lipu panna torni otsa, kuid naine hüüdnud „ära pane, sa kukud maha". Siis jätnud panemata.

Ad § 12, Jäljed ja kivistised, lk. 47, 48:

Rakverest. J. Lilienbach, H II 46, 491 (3) (1892): „Kp-ja jäljed algavad Vohnjast, lähevad Jõeperest, Nierutist ja mõjalt läbi kunni Porkunni. Mägine ja aukline maa."

Kp-ja tooli Nõo Meeril kirjeldab ka A. Suurkask, H I 9, 261 (127) (1897). Kp. toond põllega liiva, teind muldtooli, istund sellel ja sulistand jalgadega Elva jões. Siis läind Otepäässe ja teind sinna muldsängi.

Lk. 51.

Väike-Maarjast. V. Lurich, H II 12, 111 (1890): „Ebavere mägi peab ka Kp-ja vana köök olema, ka tema sepapada, kus ta oma sõjariistu vahest parandas ja uuendas. — Üle Kaarma põldude joosevad kõrvu kaks suurt viiru, need olla Kalevipojast järele jäänd. — Meie põldude peal on üks küngas, olla Kp. kokku seadnud ja siis puhand. Teiste järele olla sinna üks hunt, kes Kp-ja hoost taga a'as, maetud."

Kuusalust. L. Rebane, EKlA, EKS st.-ar. 16:1, lk. 5/6 (1930): Kp. raiub pea otsast härjal, kes joob tühjaks tema järve. Härg kivistund.

Jõelähtmest. E. Uustalu, EKlA, EKS st.-ar. 21, lk. 36 (1933): Kuusalu piiril on Kalevi liiv. Miks — ei teata.

Laiuselt. L. Karu, EKlA, EKS st.-ar. 14:2, lk. 3/4 (1929): Laiuse Reastveres ja Vilinal on Kp-ja sängid.

Võnnust. G. Noppel, EKlA, AAS st.-ar. 38, lk. 1 j. (1929): Lääniste linnamäge nimetatavat ka Kp-ja sängiks, mille Kp. toond särgi siiluga.

Lk. 54.

Sama üleskirjutise lisand, et „Kp." niitnud ja hobune söönd varsaga eemal.

Ad § 14, Niidulood, lk. 55:

Laiuselt. L. Karu, EKlA, EKS st.-ar. 14:2, lk. 5/6 (1929): Lusika soos on Kp-ja luisukivi.

Nõost. J. Tülkov, H IV 9, 725 (1898): „Rõhu külan säädnu mees vikatid pühal päeval; kui töö valmis, ütel ta tulgu või kurat võidu niitma. Kärmas mees tuli." — Lauge sool Tähkveres kaared praegu näha.

Ad § 15, Künnilood, lk. 61:

Kadrinast 7. Sama A. Kivi teisend on ka H II 57, 38 (9) (1897).

Kadrinast. L. Vilmre, EKlA, AAS st.-ar. 55, lk. 44 j. (1931): Kp-ja künnivaod Sootaguse küla lähedal. Hobuse jooks Porkunisse ja surm. Linnamäe juures Kp-ja kivi, mis visatud Lasnamäelt hundi pihta.

Rakverest 3. Sama J. Lilienbachi teisend ka H II 46, 491 j. (4) (1892).

Rakverest. J. Lilienbach, H II 46, 492 (6) (1892): Assamallas murdnud hundid Kp-ja hobuse, punane rohi hobuse verest; seal ka Maksamägi.

Simunast (?). Veske 3, 652 j.: „Sirtsa soost hakkasid hundid hobust ajama ja ajasid Peidla soosse, mis Simona khks, Avanduse vallas,

seal punased heinad vere asemel, nenda kuida kammitsas hobene maganud, nenda langend, Tallinne Toomi pielt visanud Kp. kivega, mis soos, 12 tosinat saare laude tõi ta Pihkvast (hobest ei olnud); ta heitis magama, mõtsa kohas norises vastu, siis tõusis ta üles ja paganad tulid ta vastu. Siil ette tulnud: välja mind kõik kullid ja kõik metsaloomad püüdvad."

Simunast. V. Rosenstrauch, EÜS V 830 (4) (1908): Kp. hobune seotud Käru lagendikul, parmude pärast kaapind üles Emumäe Peetla soost.

Simunast. J. Post, EKIA, AAS st.-ar. 60, lk. 61 (1932): Rakke mägedes jooksnud Kp-ja kammitsas hobune; sellest mäed. Kp-ja puhkepaik Seli mäel.

Lk. 62:

Väike-Maarjast 9. Oma Maa 1884, lk. 56: Kp. künnab Sirtse sood, mees taskus varjul, kisub kuuski. Jumala küsimusele vastab uhkelt, et ta koerastab kanepit.

Lk. 63:

Türist. V. Rosenstrauch, EÜS VII 2483 (450) (1892): Simuna khks Kp-ja valge hobune kammitsas hüpand, sellest laukad. Hunt sõi ta ära, ta kopsudest ja maksast praegu Kopsumäed.

Karjast. V. Mägi, EKS 4° 5, 12 (6) (1888): Karja khks „Kalevi väljal" hakand Kalev noort hobust kündma õpetama, aga ohi ja adra vannas katki, sellep. vagu kõver, see on Suurjõgi, enne aga olnud Kalevijõgi. Kangrute väljal olnud Kalevil kapsaaed. Kalevipoeg ajand kord võõrad lambad kapsaaiast ära üle oma vao, säält kus madalik; seda lohku praegu kutsutakse lammaste rada. Lammaste omaniku nimi olnud Krõõt. Sest Kärtu kuusik. [Romant. t.]

Paistust. Oma Maa 1884, lk. 56: Kp. kisub kuuski kui kanepit ja on uhke Jumala vastu.

Palamuselt. H. Karu, H IV 9, 607/10 (1) (1899): Kp. tahtnud hobust osta. Käind Hiiumaal, Saaremaal; läind põrgu, Vp. müünd hobuse, kes Kp-ja all pole nõtkund. Kp. künnud ühe käega, teisega kiskund kuuski nagu kapsaid. Vaod nagu mäed.

Laiuselt. H. Karu, H, Mapp 408 (19) (1903): Võnnust Kambja läheb org, mille Kp. tahtnud jõeks künda, piitsa hoopide kohal laiem. Ader aga murdund.

Rannust. Oma Maa 1884, lk. 56: Kp. kisub kündes kuuski, on uhke Jumala vastu.

Ad § 17, Suhtefantaasiaid, lk. 73:

Rakverest. H II 46, 492 (5). J. Lilienbach on teadnud kõnelda ka Kp. käigist läbi Peipsi. Öelnud „Tohoh, sie akkab jo kubemesse ulatama!"

Ad § 18, Mõningaid liitmotiive, lk. 78:

Kadrinast. Joh. Sõster (isikl. saadud andmed) mäletab, et Palmse vallas räägitud: Kp. olevat magand Lemmuseljal (kus praegu lohk), kui keegi

naine, vist vanapagana tütar teda olevat Indumäelt tahtnud oma kusega uputada. Kp. visand ta kiviga surnuks, ise ütlend: „(Sihin?) kivi silmuksesse,/ viskas (~n) kivi v... sisse". Kivi olevat hiljem lõhutud, aga tema juurest allikast algab praegugi suur Mustoja.

Ad § 19, Surm mõõga läbi, lk. 80:

J õ h v i s t. T. Wiedemanni saadetud sama teisend ka H II 37, 764 (1892).

I i s a k u s t. A. Amandus, EKIA, EKS st.-ar. 20, lk. 36 (1932): (Illukal) Kp-ja kalmus olevat tema matisuurune kulduur.

Ad § 23, „Lauavõitluse" eralditeisendid, lk. 96:

S i m u n a s t (?). Veske 3, 653; vt. lisand s. samas ad § 15, lk. 61.

K o e r u s t. H. Schultz, H II 39, 703 j. (1893): Kp. teeb Lohusuu „Sängmäe" pärast lauavõitlust, siilile antud siilu kohalt jookseb osa liiva maha.

Ad § 24, „Vastaseotsija" välisteisendid, lk. 104:

Prof. W. Anderson on leidnud veel neli välismaist teisendit:

Vsev. Miller'i teoses „Осетинскіе этюды. Часть первая" (Ученыя Записки Императ. Московскаго Университета, отд. историко-филологич., вып. 1 [1881]) on lk. 93 toodud veel kolmas (katkendlik) variant Kaukaasiast ja nimelt ossetiinlastelt: Kolm hiiglast puhastavad endile suure niidu ja teevad selle ümber aia ümmargustest kividest. Kaks hiiglast maadlevad pehmes kohas ja üks tõukab teist nii, et see keskpaigani porri upub. Kolmest vennast noorim tõmbab ta ühe sõrmega välja, mõnitab ta jõudu. Aga kui ta ise teel on, „peitis ta naise isa, kes põllul maad kündis ja seemet külvas, ta oma hamba õõnsusse, et keegi talle liiga ei teeks". Kui lõpetas külvi, andis talle süüa ja jutustas oma loo: Olime 14 kaaslasega ühe karjase juures öömajal, kari jooksis laiali, ta pildus oma loomi vankritega, kus meie sees ja härjad ees, nii murdus mu hammas. „Mine koju, su jõud on tühine!" Hiid tuleb koju; kättemaksuks haavamise eest vennad hakkavad pilduma ta naise isa kividega, mis säilind praeguseni.

R. Bleichsteiner'i teoses „Kaukasische Forschungen", Erster Teil. Georgische und Mingrelische Texte (Osten und Orient. Erste Reihe: Forschungen. Erster Band, Wien 1919), leidub (peale juba käesoleva teose I osas lk. 103 tsiteeritu) lk. CXXVII jj. referaat neljandast Kaukaasia teisendist, mis tšetšeenikeelsena trükitud ajakirjas Russische Revue XX, 1882, lk. 85—87: Tugev mees, nimega Gowda, hoopleb naise ees oma tugevaimusega, läheb otsima vastast. „Kui ta läheb ühte majja, tulevad seitse määratut hiidu; üks neist võtab Gowda kätte ja viskab nagu laastu teistele, kuni ta lõppeks seitsmenda käes on. Hiiud tahavad ta ära süüa, kuid nende ema aitab tal põgeneda. Metsas leiab ta pimeda hiiu, kes määratuid puid üles kisub ja üksteise kõrvale asetab, et endale teha varju päikese eest. Gowda palub temalt kaitset; hiid paneb ta ühes hobuse ja relvadega oma tasku ja juhatab tagaajajad teise suunda." Pärast seda jutustab pime Gowdale oma seikluse, kus ta oma vendadega neist veel palju suuremate hiidude eest on end peitnud pealuusse, mille aga keegi karjane kaasa võtnud ja minema visand, nii et vennad hukkund.

Viies Kaukaasia teisend (karatšai keeles) on esmakordselt trükitud eeltsiteeritud teoses Sbornik materialov dlja opisanija mestnostej i plemen Kavkaza III 2, lk. 148—155: Keegi mees päästab oma lehma ja enda huntide eest sellega, et ta tema üle oma maja aia viskab ja ise järele hüppab. Ta läheb nüüd otsima endast tugevamat, ja kohtab jõe ääres üksteise järele kolm kalurit, kes tarvitavad õngevabeks suurt palki, mida mees vaevalt jõuab tõsta. Viimane juhatab ta ühte mäel asuvasse onni, kus ta leidvat veel tugevamat jõudu. Rändaja leiab seal ketrava eide, kes ta peidab ühte maa urkasse, et ta pojad teda ei tapaks. Need tulevad koju hulga kaladega ja nõuavad tormiliselt oma külalist. Eit peab ta välja andma, aga kui pojad teda nagu mängupalli puhuvad, puhub ta tema suitsuauku, nii et ta pääseb. Põgenemisel leiab ta ühe hiiu, kes veab soolaga täidetud vankrit, ja palub sellelt kaitset. Hiid tõmbab ühe saapa jalast, viskab mehe sinna ja paneb ta koormasse. Tagaajajad paiskab ta maha ja köidab nad kiiresti väljakistud habemekarvadega. Kui ta mehe lugu on kuulnud, räägib ta ka oma: „Kasvatasin ühe poisi ja läksin temaga välja. Ööbisime metsas; siis nägin, et ta hingusetuule tõttu murdusid puud praksudes. Kartuses tema tugevuse ees viskasin puutüvikuid ta peale, et teda tappa, aga ta puhus need ärgates eemale nagu vitsakesed". Kosimisreisul tahab isa teda tappa mõõgaga, kuid puhutakse poja poolt nurgelise kalju peale, kuhu jääb rippuma, kuni poeg ta vabastab. Keegi väikemees valge habemega viib aga poja vangi ning sööb tema küljest mitmed tükid; alles hobuse abil poeg viimaks vabaneb.

Edasi leidub Bleichsteineril (lk. CXXIX j.) veel üks Serbia teisend, mis oma üleskirjutuse-ajalt on kõige vanem (< Grimmide Kinder- und Hausmärchen, III, 3. tr. 1856, Reclami väljaanne, lk. 352 jj. viitega Büschings Wöchentliche Nachrichten Bd. 4, kus see aga puudub). Jutt algab tuntud „tugeva poisi" (Aarne 650 A) sünni ja seiklustega: see laseb endale taguda nuia, tapab sepa, kes ta rauda varastas, kosib ühe kündja tütart ja lubab tappa selle eest Suurkoonhabeme (Grossschnauzbart). Viimane tuleb, paneb oma pea tüdruku sülle ja laseb endal täisid otsida, peab karupoja lööke esmalt ainult täi hammustuseks, tõuseb viimaks. Karupoeg põgeneb jõe äärde, kus keegi mees oma nisulabidaga ta üle viskab, ja peidab end ühe külvaja seljakotti. Viimane juhib tagaajaja eemale, kuid unustab karupoja ning paneb ta ühes nisuga suhu, kus see satub hamba õõnsusse. Kodus lükkab külvaja ta orgiga säält välja ja jutustab oma loo: Koos 40 kaaslasega ööbind ta vihma varjus ühes pealuus, viinamäevaht visand selle teisele mäele, kukkumisel murdundki ta hammas.

Ad § 25, „Vastaseotsija" analüüs, lk. 112:

Eespool-toodud uute Kaukaasia ja Serbia teisendite tõttu on mitmed meie varem ainult oletuslikult väljendatud arvamised omandand suurema kindluse ning võime loo arengut jälgida veelgi lähemalt. Nii näitavad uued Kaukaasia teisendid, et juba säälsesse põhivormi on kuulund sissejuhatav lehmaviskamine, samuti lendamine hiidude kodus (kuigi veel mitte „püksituulest", vaid käsitsi viskamise või puhumise tõttu) ja säält põgenemine vanaeide abil. Ühtlasi näeme aga Serbia ja Vene teisendeist, et üsna vanad on ka vastaseotsija ebaõnnestund löögid mingi hiidliku Suurkoonhabeme pihta,

kui see magab tüdruku süles, ja põgenemine selle eest. Võib isegi arvata, et see ongi varasem redaktsioon ja jutt sündind vanade slaavlaste juures. Kuid praeguste andmetega on sama võrra tõenäoline, et see on liidetud slaavlaste poolt alles hiljem, kuna Eestisse ja Soome on siirdund veel sama hiidude maja redaktsioon, mis esineb Kaukaasiaski (mitte aga nähtavasti enam Serbias). Et Eestisse ja Soome on tulnud jutust mitte üks, vaid mitu redaktsiooni, näitavad paralleelselt esinevad vastaseotsija peidukohad kündja (ja puukiskuja) kotis või taskus (nagu Kaukaasias) kui ka püksis (nagu Venes), kusjuures viimast peidukohta ei teata enam Lääne-Soomes ja ta tundub seepärastki kuuluvat hilisemasse redaktsiooni. Samuti seovad Eestit-Soomet otse Kaukaasiaga palgi abil õngitseja ja puukiskuja kujud (võib-olla ka hingeõhuga metsapurustamise motiiv, mille teatavat vastet võiksime näha meie niidulugudes). Kui lisaks arvestada Bleichsteineri toodud (eeltsit. Kauk. Forschungen lk. CXXX j. m.) muid Kaukaasia hiiufantaasiaid ja liialdavaid valejutte, on võimalik, et ka vastaseotsija jutt oma alguse on saand säält ja siis alles levind slaavlaste juurde lõunas ja põhjas.

Ad § 28. Vangistusloo teisendid, lk. 128:

T e a d m a t a k u s t. H, Mapp 1204: Üks poiss metsas eksind, valged mehed küsivad: „Kus sa lähed, Kp.?" See kostis: „Jumal teab, kus saab". „Ja kurjad viind teda, pannud sauna kütma." Valged mehed annud nõela ta asemele lavale, põgenend. (Järgneb „maagiline põgenemine", Mt 313/4. Väga segane teisend.)

REFERAT.

F. R. Kreutzwalds „Kalevipoeg".

II. Teil. Die Entstehungsgeschichte des „Kalevipoeg".

I. Kräfte und Wurzeln.

A. Der literarhistorische Hintergrund des „Kalevipoeg" in Europa.

1. Die Gründe und die Entwicklung der Hochschätzung der Volkspoesie.

§ 1. Der „Kalevipoeg" ist ein Teil und ein Resultat der allgemein-europäischen individualistischen Kulturbewegung, der sogenannten Renaissance des Nordens, deren Anfang im XVIII. Jahrhundert man auch mit dem Namen Vorromantik bezeichnen kann und deren Höhepunkt als Romantik (und von der Vorromantik beeinflusste Neuklassik) in den Anfang des XIX. Jahrhunderts fällt. Die Vorromantik („Sturm und Drang") wertete die Volkspoesie hoch besonders als ein Vorbild der „echten" (d. h. sentimentalen, originellen, individuellen) Poesie und als ein Kampfesmittel gegen die pseudoklassische, nach den Regeln „gemachte" Kunstpoesie. Deshalb unterschied man auch lange nicht die wirkliche Volkspoesie von der volkstümlichen Dichtung überhaupt und versuchte auch in die Volksdichtung mehr sentimentale und „romantische" Elemente einzuschmuggeln. Leider stand der Geschmack dieser Zeit, sowohl wie auch der Stil der westeuropäischen Volkslieder, der estnischen Volkspoesie ganz fern.

§ 2. In der deutschen Hochromantik werden dieselben Tendenzen weiterentwickelt, obwohl dabei die wirkliche Volksdichtung schon besser verstanden wird. Besonders hoch feiert man jetzt aber das sogen. Nationalepos, womit dem neuerwachten Nationalgefühl entgegengekommen wird. Unterstützt durch die Wolf-Lachmannsche „Sammeltheorie" von dem „rhapsodischen" Ursprung aller Volksepen, strebt man in vielen Ländern Mittel- und Nordeuropas danach, auch in der heimischen Volksdichtung Spuren solcher untergegangener Volksepen zu finden und diese Epen zu „rekonstruieren", oder auch sonst auf Grund der wenigen vorhandenen Elemente der Volksdichtung grössere epische Dichtungen zu schaffen. Es entsteht eine Zwischengattung von „auf Volksdichtung basierenden Epen", zu denen man auch den „Kalevipoeg" rechnen kann.

2. Von den Unterlagen und der Entwicklung des Nationalepos.

§ 3. Die funktionelle Hauptbestimmung der nationalen Poesie, also insbesondere der sogen. Nationalepen, ist nach romantischer Auffassung „eine grosse Vergangenheit (der Nation) verherrlicht im Andenken zu erhalten" (Fr. Schlegel). Alle Epen müssen zu Schöpfern einen begabten Dichter haben. Der Unterschied zwischen den sogen. Volksepen und den Kunstepen besteht also nur in der Anzahl und Qualität der Vorarbeiten, die der Ependichter in der traditionellen Poesie vorfindet und auszunützen versteht. Manchmal sind es schon längere epische Volkslieder („Kalevala") oder frühere literarische Umdichtungen derselben („Nibelungenlied"), ein anderes Mal aber nur mehr oder weniger ausgearbeitete Prosasagen oder sogar nur kürzere historische Überlieferungen („Aeneis").

§§ 4—5. Die Entwicklung der klassizistischen Theorie des Epos von Aristoteles bis Le Bossu wird kurz charakterisiert, ebenso (§ 5) die Geburt und die Entwicklung des romantischen Epos (Poem) vom Macphersonschen „Ossian" über W. Scotts Dichtungen bis zu Byrons und Lenaus Poemen.

§ 6. Der Untergang des Versepos in der Mitte des XIX. Jahrhunderts unter dem Einfluss des beginnenden Realismus und des Romans wird kurz charakterisiert.

B. Der literarhistorische Hintergrund des „Kalevipoeg" in Estland.

1. Hauptzüge der sozialen und ideologischen Milieudynamik.

§ 7. Dass die allgemein-europäische Tendenz zum Kultus der Volkspoesie und des Volksepos in Estland so spät und mit so vielen Schwierigkeiten zu produktiven Ergebnissen führen konnte, ist besonders mit den hiesigen verkehrten sozialen und nationalen Verhältnissen zu erklären. Unter dem Druck der bis zur Mitte des XIX. Jahrhundert fortdauernden Feudalzustände wurde nicht nur die Entstehung einer estnischen Intelligenz unmöglich, sondern es konnte auch kein gebildeteres Lesepublikum in der Mitte der Bauern sich entwickeln. Davon zu schweigen, dass die deutschen und russischen Machthaber alle sozialen und nationalen Bestrebungen des Volkes mit Härte unterdrückten. Die einzelnen elementaren Volksbücher dieser Zeit sind von oben her dem „lieben Landvolk" geschenkt, und spiegeln keineswegs das Leben und die Bestrebungen des estnischen Volkes selbst wieder. Sogar noch der „Kalevipoeg" ist nicht ein direkter „Überbau" auf den lebendigen sozialen Kräften des estnischen Volkes, sondern er ist erstanden aus den nationalen und folkloristischen Bestrebungen ganz vereinzelter gebildeter Esten, wird

aber doch zur ersten grossen Leistung der estnischen Nationalliteratur.

Wohl fehlen auch hier nicht einige Nachklänge der grossen ideologischen und literarischen Strömungen des Westens. Schon am Ende des XVIII. Jahrhunderts finden wir bei Garlieb Merkel, dem Schüler Voltaires und Rousseaus, nicht nur den pathetischen aufklärerischen Protest gegen die Leibeigenschaft der Letten und Esten, sondern auch das vorromantische Interesse für die nationale Eigenart, die nationale Vorgeschichte und Volkspoesie, auch für das nationale Erwachen dieser Völker. In den ersten Jahrzehnten des XIX. Jahrhunderts führt ein solches estophiles Interesse schon zu regerer Arbeit auf dem Gebiete der estnischen Sprachforschung und Literatur. Aber alles das sind doch nur Symptome und kleinere Versuche, noch nicht grössere Leistungen. Und in der Mitte der zwanziger Jahre fängt wieder eine Reaktion an.

§ 8. Auch während dieser harten Reaktionszeit (ungef. 1825—1850) unter dem Kasernenregime Nikolai des Ersten schreitet die soziale und ideologische Entwicklung des Volkes und des Estentums immerhin vorwärts. Eine neue Generation, geboren um 1800, darunter schon manche Esten von Geburt, erwacht zum estophilen Interesse schon während ihrer Universitätsjahre um 1820—1830. Nach langem Warten und Versuchen gelingt es zuletzt wenigstens ein paar wissenschaftliche Organisationen zur Erforschung der Vergangenheit des Volkes zu gründen, nämlich die Gelehrte Estnische Gesellschaft zu Tartu (Dorpat) im J. 1838, darin an führenden Kräften von geborenen Esten F. R. Faehlmann, F. R. Kreutzwald, D. Jürgenson u. a., und die Estländische Litterärische Gesellschaft in Tallinn (Reval) im J. 1840 (Heinrich Neus u. a.). Besonders die Gel. Estn. Gesellschaft entfaltet bald eine ziemlich rege Tätigkeit, die in mancher Hinsicht auch zum nationalen Erwachen des Estentums beiträgt.

In derselben Zeit geht eine grosse Gärung auch in den breiteren Massen des estnischen Bauerntums vor sich. Die Volksbildung verbreitet sich, obwohl langsam; die sentimentalen Volksbücher lehren das Volk lesen. Die wirtschaftlichen und sozialen Verhältnisse werden aber nach der scheinbaren Aufhebung der Leibeigenschaft noch schlimmer, die allgemeine Armut, Ausbeutung und Rechtlosigkeit immer schreiender, der Grimm und Hass gegen die herrschende Klasse immer heftiger. Die grossen Hungersnöte im Anfang der vierziger Jahre führen an manchen Stellen zum offenen Aufstand; das Vordringen der griechisch-orthodoxen Kirche wird von den empörten Massen aus rein wirtschaftlichen und sozialen Gründen hoffnungsvoll begrüsst, Tausende und aber Tausende strömen ihr entgegen und lassen sich umtaufen. Aus allem sieht man, dass die be-

deutendste Grundlage des alten Regimes, die passive Unterordnung des Volkes unter die autoritative Führung des Adels und der lutherischen Kirche, immer mehr schwindet.

Doch alle diese Massenbewegungen ohne festgelegtes Ziel und Plan sind noch ganz instinktmässig. Alle Zustände schreien noch nach geistiger Führung von seiten der nationalen Intelligenz, alles schreit nach bewusstem Nationalgefühl und nationaler Zielstrebigkeit, nach einer nationalen Ideologie. Zur Herausbildung und Verbreitung dieser Ideologie hat am meisten der „Kalevipoeg" beigetragen. Dieser ist das erste gemeinsame Werk des estnischen Volkes und der estnisch gesinnten Intelligenz, in ihm strömen alle „Kraftideen" der Zeit zusammen, um dem nationalen Erwachen Estlands eine geistige Stütze, dem estnischen Volke seinen Adelsbrief zu geben.

2. Die Anfänge der Hochschätzung estnischer Volksdichtung und estnischer Vorgeschichte.

§ 9. Der Entdecker des ästhetischen Wertes der estnischen Volksdichtung ist im Westen bekanntlich Herder, der in Riga die Gesänge der lettischen Eingeborenen gehört und in diesen „ersten Ton der Poesie und erste Kraft der Musik in aller Einfalt, Stärke und Wahrheit" wahrgenommen hatte, wie er selbst sagt. Nachdem er in seinen „Volksliedern" 8 estnische Lieder veröffentlicht hatte, wurde auch die Aufmerksamkeit anderer auf ihre Schönheit gelenkt. Seinem Beispiel folgt zuerst Ch. H. J. Schlegel, und im Anfang des XIX. Jahrh. werden die estnischen „Runen" auch von vielen inländischen baltischen Pastoren gesammelt (Knüpffer, Rosenplänter, Paucker u. a.).

§ 10. Vielleicht noch mehr aber bereitet dem „Kalevipoeg" den Weg die Entdeckung der ruhmreichen estnischen Vorgeschichte und die romantische Poetisierung derselben. Wie erwähnt, macht auch hier Garlieb Merkel den Anfang, der als erster die Kultur der alten freien Esten und Letten für ebenso hoch ansieht, als „die der Griechen vor ihrer klassischen Zeit", die erobernden Deutschen aber als „fanatische Räuberhorden" brandmarkt. Sein Prosapoem "Wannem Ymmanta, eine lettische Sage", wo die Freiheitskämpfe der alten Letten und Liven geschildert werden, kann mit seiner Freiheitsliebe, seiner deutschfeindlichen Geschichtsauffassung, seinem ossianisch fragmentarischen Stil als der erste Vertreter der ossianischen historischen Dichtung im Baltikum aufgefasst werden, zugleich auch als ein Vorgänger des „Kalevipoeg".

§ 11. Doch erst mit der Übersetzung der „Finnischen Mythologie" von Ganander erhält die romantische Wiederbelebung der altestnischen Kultur und Götterwelt einen festeren Boden. Die bedeutsameren finnischen Gottheiten und Helden,

schon bei Ganander sehr nach antiken Mustern aufgefasst, werden von Kr. J. Peterson, H. Jannau und dann besonders von Faehlmann und G. Schultz-Bertram als allgemein-finnische angesehen, wobei einige wirklich gemeinsame oder ähnliche Volkslieder und Namen (wie auch Kalevipoeg, finn. Kalevanpoika) als hinreichende Beweise dienen.

Dazu kommt noch die vorromantisch-klassizistische Deutung und philosophische Vertiefung der alten einfachen Volksüberlieferungen, und bald steht ein ganzer altestnischer Olymp in seiner Herrlichkeit da. Das geschieht jedoch grösstenteils erst in der Mitte des XIX. Jahrhunderts.

3. Die Vorgeschichtspoesie in den 30-er Jahren.

§ 12. Um 1830 gewinnt der Romantismus in der deutsch-baltischen Poesie und Geschmacksrichtung immer mehr Oberhand über die früheren pseudoklassischen und sentimentalen Elemente. Besonders beliebt wird die Balladendichtung nach Uhlandscher Manier, wobei auch viele Episoden aus der inländischen Geschichte und aus der estnischen Volkstradition behandelt werden. Dieser romantische Geschmack mit seinem Suchen nach Frappantem, Erotisch-Sentimentalem, Heroischem oder Groteskem war aber dem wirklichen Stil der schlichten und lebensnahen estnischen Volkslieder völlig fremd. Deshalb versuchte man auch diese selbst umzuromantisieren. Sogar Kreutzwald hat in diesen Jahren einige Balladen in deutscher Sprache geschrieben, wo z. B. auch der Riese Kalevipoeg als ein schreckliches „Mammutthier" vorkommt.

§ 13. Zugleich fängt man von seiten der estophilen Volksfreunde an, die Volkspoesie als ein sozial-politisches Kampfmittel auszunutzen, um die Begabtheit und Bildungsfähigkeit der Esten zu betonen und so eine Milderung der Unterdrückung dieser letzteren durch die deutschen Herren zu erreichen. Wie immer, stützte die herrschende Ausbeuterklasse auch hier ihre Stellung durch die Behauptung, die Esten seien gar nicht zur Freiheit und höherer Kultur tauglich, oder wie Faehlmann ironisierte, eine Art von Halbmenschen, deren Stellung im Linnéschen System zwischen Lasttier und wirklichem Menschen sei. Was konnte einen sichtbareren Beweis gegen diese hämische Behauptung liefern, als das Sammeln und Veröffentlichen der poetisch wertvollen und reichhaltigen Volkspoesie? Besonders viel Beweiskraft gewann dieses Argument aber erst nach dem Erscheinen des „Kalevala" im J. 1835 bei den stammverwandten Finnen. Da die estnische Volkspoesie der finnischen so ähnlich war, schien die Hoffnung wohlberechtigt, dass auch bei den Esten etwas derartiges vorhanden sei. Eine „Epopöe" besassen aber nur einige wenige Kulturvölker mit grosser Vergangenheit!

§ 14. Aus diesen Voraussetzungen ersteht die Idee einer national-estnischen Epopöe, zuerst als eine Möglichkeit, schon bald aber als eine fest geglaubte Hypothese. Im Anfang des J. 1839 hält Faehlmann in der Gel. Estn. Gesellschaft eine Rede, wo alle bedeutenderen Kalevipoeg-Sagen so aneinandergereiht sind, dass sie eine zusammenhängende Erzählung von seinem Lebenslauf von der Geburt bis zum Tode ergeben. Obwohl alle Episoden darin volkstümlich sind, erhält das Ganze durch Dr. Faehlmanns Darstellungsweise doch einen höheren Stil, Kalevipoeg selbst, nicht nur als Kraftheld, sondern auch als mächtiger König und Abkömmling von Göttern gesehen, nähert sich dem antiken Herakles. Doch erst in einem anderen Vortrag behandelt der enthusiastische Dr. G. Schultz-Bertram das Vorhandensein des Kalevipoeg-Epos schon als eine Tatsache, ja er spricht sogar von „in tiefen Wäldern verhallendem Gesang" und von der ungeheuren Bedeutung, die dessen Veröffentlichung für die geistige Wiedergeburt und für das Erwachen des nationalen Bewusstseins der Esten haben soll. Zugleich skizziert Schultz seinerseits das Hauptthema des „Kalevipoeg" wo der Tod des Helden als Strafe und Sühne für den Mord des finnischen Schmiedes angesehen wird.

§ 15. Diese Hypothese Schultz-Bertrams ist entstanden und fand Glauben auch in anderen Kreisen, gestützt besonders auf zwei theoretische Voraussetzungen.

Erstens sah man als Tatsache an, dass die Kalevipoegsage als ein Ganzes früher „den finnischen Volksstämmen" gemeinsam war und dass man deshalb alle Traditionen von dem finnischen Kaleva und Kalevanpoika ohne weiteres auch auf Kalevipoeg beziehen kann. So folgert Schultz sofort, dass das Schwert deshalb die Füsse Kalevipoegs durchschneidet, weil in der Kullervo-Sage der finnische Kalevanpoika das Kind des Schmiedes getötet und dieser also (nach Schultzens Meinung) das von ihm angefertigte Schwert Kalevipoegs verwünscht hat, so dass dieses selbst die Blutschuld rächen muss.

Die zweite theoretische Voraussetzung war die allgemeine Ansicht dieser Zeit, gestützt auf die Wolf-Lachmannsche „Sammeltheorie", dass jedes Epos in der Form zusammengehöriger Fragmente vorhanden sein muss, die man nur aneinanderzureihen brauche, um das abgeschlossene Epos zu erhalten. Dass man so auch in estnisch-finnischen Sagen und Liedern nur eben solche Fragmente, einen solchen „Torso" sah, ist nicht zu verwundern. Hier kann man also nicht soviel von einer absichtlichen Täuschung à la Macpherson, als nur von einer Selbsttäuschung durch irreführende Voraussetzungen reden.

4. Krisis und Vorbereitung in den 40-er Jahren.

§ 16. Merkwürdigerweise folgt dem so enthusiastischen Plane nicht seine Verwirklichung. Faehlmann macht sich die Rettung des estnischen Epos wohl „zur Lebensaufgabe", verschiebt sie aber immer auf die Zukunft. Der Grund dazu ist nicht sein Mangel eines Glaubens an die estnische Zukunft, wie man vermutet hat, sondern der Mangel an Zeit wegen anderer unaufschiebbarer Arbeiten, besonders aber die ungeheure Schwierigkeit der Aufgabe. Denn es ist glaubhaft, dass er nicht viel mehr von der Kalewiden-Sage wusste, als was er schon im J. 1839 niedergeschrieben hatte.

§ 17. Doch hat Faehlmann in diesem Jahrzehnt soviel an der Sage weitergearbeitet, dass wir vermuten können, wie sein Epos herausgekommen wäre, wenn nicht ein frühzeitiger Tod im Jahre 1850 ihm das vereitelt hätte. Im Prosamythos „Wannemunnes letzter Sang" sehen wir eine Olympiade und ein Sängerfest aus Kalevipoegs Zeiten, obwohl „der herrliche Kalewide" selbst nicht daran teilnimmt. Und aus zwei jüngst gefundenen Handschriftbruchstücken sieht man, dass Faehlmann auch einige Versuche zur Versifizierung des Ganzen gemacht hat. In diesen Bruchstücken kann man einen heroisch-pathetischen Stil feststellen, der an die Ossianschen Lieder erinnert. Ebenso wie seine Mythen, dienten auch diese Versuche für Kreutzwald als bedeutsame Vorarbeiten, deren Hinweisen er in manchem gefolgt ist.

§ 18. Eine Vorbereitung des literarischen Bodens für den „Kalevipoeg" bedeutet auch das grosse Ansehen, welches die estnische Volkspoesie in den 40-er Jahren in der deutsch-baltischen Dichtung gewinnt. Viele Übersetzungen estnischer Volkslieder (durch Neus) und eine Anzahl von nach estnischen Quellen gedichteten Balladen (von Minna Mädler, J. v. Sivers, E. Pabst u. a.) zeigen das am deutlichsten.

§ 19. Nach dem Tode Faehlmanns bat die Gelehrte Estnische Geselschaft Kreutzwald den längstentworfenen Eposplan zu realisieren. Das war also eine Bestellung von aussen, man verlangte die Vollendung des von einem anderen angefangenen Werks, und letzteres konnte schon deshalb nicht ganz einheitlich werden. Noch schlimmer aber war es, dass die G. E. G. selbst nicht genau wusste, was sie eigentlich von Kreutzwald erwartete — eine wissenschaftliche Sammlung von Kalevipoeg-Sagen oder ein einheitliches Epos, ein Kunstwerk. Das letztere hoffte man zu erhalten, aber zugleich sollte es echt volkstümlich sein, also nach wissenschaftlichen Methoden „zusammengestellt" oder rekonstruiert, nicht frei umgeschaffen werden, wie eigentlich das vorhandene Material erforderte. Aus diesem Dualismus der Ziele und Methoden erwuchsen der Arbeit Kreutzwalds unüberwindliche Schwierigkeiten.

II. Kreutzwalds Vorbereitung.

§ 20. Als Sohn eines estnischen Schuhmachers, als ein Mann, der seine ganze Kinder- und Knabenzeit in der Mitte des Volkes verbracht hatte, kannte Kreutzwald das estnische Volk und seine Traditionen näher und besser als irgendein anderer Zeitgenosse, auch Faehlmann nicht ausgenommen. Er hat schon in früher Kindheit viele Lokalsagen über Kp. gehört (und selbst von seinem 15-ten Lebensjahre an Volkslieder aufgezeichnet). Doch darf man die Bedeutung dieser Kindheitserinnerungen und Aufzeichnungen nicht so hoch einschätzen, wie die romantische Literaturforschung das getan hat. Grösseren Einfluss haben auf ihn doch die zeitgenössischen Geistesströmungen ausgeübt, nämlich die humanistisch-rationalistische Weltauffassung, die aufklärerische Liebe zum Volke, die vorromantische Sentimentalität und das Interesse für Volksdichtung. Letzteres wurde besonders durch des alten Jakob Fischer poetische Persönlichkeit verstärkt. Doch muss man die Behauptungen, dass Kreutzwald von ihm etwas Aussergewöhnliches über den Kalevipoeg gehört habe, mit sehr grosser Vorsicht aufnehmen. Jedenfalls verschmolz die eindrucksvolle Gestalt Jakobs in dem jugendlichen Gemüt so mit dem vorromantischen Bardentypus, dass er als „alter Sänger" der Kalewidensage auch in die Einleitungen des Epos hineinkam.

§ 21. In den 20-er und 30-er Jahren wurde der Einfluss des deutsch-baltischen Bildungsmilieus auf Kreutzwald immer mächtiger und sein Kontakt mit dem Volkstümlichen schwächer. In den Universitätsjahren (1826—1832) bekennt er sich zusammen mit Dr. Faehlmann wohl zum Estentum und aus den Sommerferien dieser Zeit stammen seine besten Volksliederaufzeichnungen (aus Viisu u. a. Orten in Järvamaa). Doch seine eigenen Gedichte verfasst er schon in deutscher Sprache, und sein Geschmack wird stark durch die deutsche zeitgenössische Literatur beeinflusst. So beginnt er schon vielleicht in diesen Jahren einige Volkslieder umzuformen. Am Ende der 30-er Jahre veröffentlicht er viele ethnographische, mythologische und andere kleinere Aufsätze im „Inland". Ebenso sendet er manche derartige Vorträge an die G.E.G. Von dem J. 1840 an entfaltet er eine rege Tätigkeit auf dem Gebiete des volksaufklärerischen estnischen Schrifttums.

§ 22. Erst in der Mitte der 40-er Jahre beginnt die Volkspoesie in der literarischen Betätigung Kreutzwalds einen bedeutsameren Platz zu gewinnen. Jetzt aber sehen wir schon unzweideutig, dass die Volkslieder, die er der G.E.G. (und bald auch der Estländischen Litterärischen Gesellschaft) zusendet, beinahe alle romantisch umgearbeitet sind, wobei besonders versucht wird, mehr geschichtliche und mythologische Elemente einzu-

schmuggeln. Auch hier scheint der Ausgangspunkt Kreutzwalds sozusagen zu sehr milieutheoretisch zu sein: er glaubte, dass in der rauhen nordischen Umgebung die alten Esten solche heroisch-geschichtliche Lieder haben mussten, glaubte deshalb die Spuren von solchen auch in ganz andersartigen Liedern zu sehen. So versuchte er sie in ihrer früheren Gestalt zu rekonstruieren, wenigstens den früheren heroischen Geist ihnen einzuflössen.

§ 23. Besonders evident ist diese Umarbeitungstendenz in den Liedern, die in Setukesien gesammelt sind. Nach der Analogie von Karelien glaubte man, dass auch der Osten Estlands die meisten poetischen und mythischen Schätze bewahrt habe, und deutete auch die alltäglichen Lieder, die von dort stammten, in mythische um. So sind denn auch viele von Kreutzwald übersandte Lieder in der Neusschen Sammlung (EV) nicht ganz originaltreu. Vom wissenschaftlichen Standpunkte ist dies gewiss zu bedauern, doch bedeutet auch dieses Umarbeiten eine wichtige Vorarbeit zum „Kalevipoeg", denn hier lernte Kreutzwald den estnischen Runenstil selbständig zu behandeln, ohne was vielleicht auch er seinen „Kalevipoeg" deutsch (wie Faehlmann) — oder nur in Prosa geschrieben hätte.

§ 24. Was die fachwissenschaftliche Vorbereitung Kreutzwalds betrifft, so konnte sie bei einem so mit Arbeit überhäuften Arzt nur mehr oder weniger dilettantisch sein. Doch kannte er die wichtigsten folkloristischen und mythologischen Arbeiten seiner Zeit, die ihm in deutscher Sprache zugänglich waren (J. Grimm, A. M. Castrén, A. Schiefner u. a.). Leider verstand er kein Finnisch und konnte deshalb nicht durch nähere Bekanntschaft mit den finnischen Heldenrunen sich mehr in den Geist der estnischen Lieder vertiefen. Auch seine persönliche Veranlagung drängte ihn mehr zur persönlichen Umdichtung der Volkstraditionen als zur selbstvergessenden Einfühlung in dieselben (wie z. B. Lönnrot es machte).

§ 25. Noch schlimmer waren die nationalliterarischen Voraussetzungen zur Schaffung eines volkstümlichen Epos in estnischen Runenversen. Die frühere estnische Literatur, meistens von wenig sprachkundigen Deutschen verfasste geistliche oder volksaufklärerische Büchlein, war literarisch unbedeutend sowohl dem Inhalte als auch der Form nach. Wie Kreutzwald selbst öfters sich beklagte, gab es kein Werk, wonach man die estnische Schriftsprache richtig erlernen konnte. Besonders waren die eigentümlichen und schwererfassbaren Regeln des estnischen Runenverses (wo nicht nur die Betonung, sondern auch die Quantität der Wortsilben beachtet wird) noch ganz oberflächlich bekannt.

Der „Kalevipoeg" war ein Erstlingswerk nicht nur in

Kreutzwalds Produktion, sondern auch überhaupt in der estnischen Literatur — das erklärt vieles von seinen Schwächen und von seinen Vorzügen.

III. Der äussere Werdegang des „Kalevipoeg" und sein Milieu.

1. Die Handschrift.

§ 26. Bald nach dem Tode Faehlmanns, schon im Frühling 1850, erhält Kreutzwald alle Kalevipoeg betreffenden Papiere aus dem Nachlass seines Freundes und aus der G.E.G. zugesandt, worauf er sich eifrig an die Arbeit macht. Seine diesbezüglichen Rundfragen bei den anderen Estophilen blieben aber fast ohne jedes Resultat, ebenso eine Nachfrage bei Lönnrot. Nur einige Bruchstücke vom Ganzen, so Kalevipoegs Abenteuer auf der Finnlandreise betreffend, werden schon jetzt „flüchtig fixiert", nämlich in Prosaform mit einigen Verseinlagen. Da von aussen sehr wenig Material hinzukommt, aus den vorhandenen Sagen aber man kein Epos zusammenflicken kann, bleibt die Arbeit schon im Jahre 1850 stecken und ruht bis zum Anfang des Jahres 1853.

§ 27. Dann zuletzt erscheint die langersehnte deutsche Übersetzung des „Kalevala", wovon Kreutzwald soviel für seine Pläne erwartet hatte. Sofort liest er sie durch — und ist enttäuscht. Er kann nicht glauben, dass das „Kalevala" als ein Ganzes rein volkstümlich ist; wenn aber Lönnrot es selbst umgedichtet hat, so fühlt er sich auch berechtigt, mit seinen Kalevipoegsagen ebenso zu verfahren. Und zu seiner Darstellungsform wählt auch er jetzt die der estnischen Volkslieder. Dabei stützt er sich auf die Voraussetzung, dass das Epos einst doch in solchen Versen im Munde des Volkes gelebt haben müsse und dass einige Volkslieder noch jetzt Bruchstücke davon darstellten. Im November 1853 ist der sogen. „Ur-Kalevipoeg" in ca. 12 000 Versen schon fertig und die G.E.G. ist bereit denselben unverzüglich zu publizieren.

§ 28. Doch ist dieses Werk niemals zum Drucke gelangt. In einem Brief an die G.E.G. charakterisiert Kreutzwald seine Arbeit hauptsächlich als eine wissenschaftliche Rekonstruktion, und als eine solche bespricht sie der Präsident der G.E.G. in den „Verhandlungen" auch vor einem breiteren Publikum. Daraus erwächst aber für Kreutzwald die Verpflichtung, sein Werk auch in einen möglichst getreuen estnischen Runenstil zu kleiden und möglichst viele wirkliche Volkslieder einzuschalten. Mit diesen neuen Prinzipien beginnt er jetzt (im September 1854) das Epos noch einmal umzuarbeiten. Er tut es mit grosser Sorgfalt, so dass das Werk zuletzt anstatt 12 000 nicht weniger als ca. 20 000

Verse enthält, wobei die vier ersten Gesänge (wo die Mythen Faehlmanns versifiziert sind) noch ganz wegfallen.

§ 29. Schon dieser Anfang des Epos bleibt aber „in den engen Pforten" der damaligen Zensur stecken: 160 Verse werden gestrichen, darunter alle Verse, wo auch nur ein Wort von der früheren Freiheit und dem Glück des Estenvolkes oder von dessen späterer Sklaverei vorkommt. Solch ein „verkümmertes und verstümmeltes Werk" will Kreutzwald gar nicht mehr veröffentlichen; wenigstens geht seine Umarbeitung von jetzt an äusserst langsam vorwärts. Dazu kommen noch einige kritisierende Artikel im „Inland", wo von E. Ahrens und anderen die Echtheit „der modernen Kalewiden-Sage" sehr angezweifelt wird. Erst als sich eine Möglichkeit der Veröffentlichung seines Werkes in Finnland eröffnet, bekommt Kreutzwald wieder mehr Mut und Lust weiterzuarbeiten. Im Sommer 1855 ist die neue Redaktion des Epos endlich in der Handschrift abgeschlossen.

2. Die Veröffentlichung und die Aufnahme.

§ 30. In der G.E.G. beschliesst man diesmal das Werk zusammen mit seiner deutschen Übersetzung (von C. Reinthal) herauszugeben. Damit erscheint es auch äusserlich als eine wissenschaftliche Textausgabe, gegen die nun der so argwöhnische Zensor nichts zu sagen hat, da er hier einen ganz anderen, milderen Gesetzparagraphen heranziehen muss. Es war ja offensichtlich, dass ein so schwerfälliges, grosses (zusammen 1074 Seiten) und teures ($3^1/_2$ Rubel) Werk niemals in das estnische Landvolk dringen konnte.

So erschien im Frühling 1857 endlich das erste Heft (die drei ersten Gesänge) des langerwarteten „Nationalepos". Doch nicht dieser stolze Name steht auf seinem Titelblatt, sondern nur „eine ehstnische Sage". Und ebenso bekämpft Kreutzwald im Vorwort (und in vielen Briefen) heftig die Ansicht, dass seine Zusammenstellung von estnischen Sagenbruchstücken wirklich ein Epos oder überhaupt ein Kunstwerk sei. Desto mehr betont er die volkstümliche Echtheit dieser Bruchstücke.

§ 31. Alles das hilft ihm aber nicht viel gegen seine Kritiker. Wiederum betont Pastor Kallmeyer (aus Kurland) im „Inland", dass es besser gewesen wäre, die Bruchstücke genau in ihrer volkstümlichen Form herauszugeben, die anachronistischen Zwischenbemerkungen des Autors aber ganz fortzulassen. Noch schärfer ist die Rezension von E. Ahrens, wo besonders die Sprachfehler und die subjektive Sentimentalität des „Kalevipoeg" zur Rede kommen. Beide Rezensionen scheinen verursacht zu haben, dass in den folgenden Teilen des Epos manche gefühlvollere Sätze und neuzeitliche Ortsangaben weggelassen wurden. Auch die G.E.G. scheint infolge dieser Kritiken gegen

Kreutzwalds Arbeit kühler geworden zu sein, finanzielle Schwierigkeiten kommen hinzu, und so wird die Veröffentlichung des Epos so verzögert, dass in jedem Jahre nur ein kleiner Teil davon an die Öffentlichkeit treten kann.

§ 32. Da kommt eine unerhoffte Hilfe aus Petersburg. Nachdem Kreutzwald einige Wochen dort beim Akademiker A. Schiefner geweilt hat, veranstalten seine Freunde daselbst (so Schultz-Bertram, die geborenen Esten Dr. Hirsch und Dr. Karell u. a.) eine Subskription, die bald hundert Vorbestellungen des Epos zum Resultat hat. So wird die schwerste Krisis überwunden, und das dritte und vierte Heft erscheinen im Jahre 1859. Doch hat Kreutzwald noch einen scharfen Angriff zu überstehen, nämlich von Seiten des alten Kalewidenfreundes Dr. Schultz-Bertram. Enttäuscht in seinen übermässigen Erwartungen und mit dem vorhandenen Material wenig vertraut, wirft er dem Kreutzwaldschen Werk sowohl Mangel an Volkstümlichkeit, als auch Anachronismen, Stillosigkeit und Weitschweifigkeit vor. Kreutzwald betont wieder sehr zurückhaltend, dass er ein einheitliches Kunstwerk gar nicht habe schaffen wollen, und dass die Eposform selbst nur eine äusserliche und scheinbare sei.

Bald beschliessen Kreutzwald und Schultz zusammen eine neue deutsche Übersetzung des „Kp." zu liefern, die wortgetreuer und nicht so „poetisch" modern sei wie die von Reinthal.

§ 33. Eine grössere Anerkennung und Ermutigung erfährt Kreutzwald wieder von Petersburg, wo die Akademie der Wissenschaften dem „Kalevipoeg" die Hälfte der Demidovschen Prämie (720 Rbl.) zuerkennt. Im entsprechenden Vorschlag betonen die Akademiker Schiefner und Wiedemann sowohl den folkloristischen als auch den künstlerischen Wert der ersten 13 Gesänge des Epos, unterstreichen aber auch die noch grössere Bedeutung desselben für die estnische Nationalliteratur. So geht die Umarbeitung der übrigen Teile des Epos wieder lebhafter vor sich. Nach Dr. Bertrams Vorschlag werden auch einige inhaltliche Veränderungen und Zusätze gemacht. Im allgemeinen kann man sagen, dass unter dem Druck der eine wissenschaftliche Volkstümlichkeit verlangenden Kritik die Endteile des „Kp." viel fragmentarischer geblieben und weniger poetisch ausgearbeitet sind als die erste Hälfte desselben. Hier hat auch die schwankende Gesundheit Kreutzwalds in diesen Jahren eine Rolle gespielt. Erst im August 1861 liegt das ganze Werk gedruckt vor.

3. Die Volksausgabe und die Prinzipien.

§ 34. Schon früh hat Kreutzwald auf einer reinestnischen Ausgabe seines Epos bestanden, um „das erste estnische Originalwerk" dem Volke selbst zugänglich zu machen. Damals aber

war die G.E.G. dagegen, teils aus Geldmangel, teils „um weniger Anstoss bei der Zensur zu erregen", teils vielleicht auch deshalb, weil das Erwachen des Nationalgefühls der Esten den meisten Mitgliedern der G.E.G. nicht besonders angenehm oder wichtig erschien. So muss jetzt Kreutzwald alle Kosten auf sich nehmen, um „das Erbe der Väter" dem Volke zurückzugeben — weder die G.E.G. noch ein anderer Verleger will ihm dabei helfen. Auch die Subskriptionslisten ergaben diesmal eine recht geringe Summe, ungeachtet des warmen öffentlichen Aufrufs von Schultz-Bertram. Erst als Kreutzwald 60 Aktien herausgibt und mit seinem eigenen Haus dafür bürgt, ist das nötige Geld bald da. Die finnischen Freunde helfen ihrerseits die billigste Druckerei ausfindig zu machen, und so erscheint die Volksausgabe des „Kp." endlich in Kuopio im Frühling 1862. Ihr Absatz war ziemlich unbedeutend, und noch viele Jahre musste Kreutzwald mit Schwierigkeiten kämpfen, um die herausgegebenen Aktien zurückzukaufen.

§ 35. Was die Arbeitsprinzipien und -zwecke Kreutzwalds betrifft, herrscht in diesen ein durchgängiger Dualismus: der „Kp." musste ein Epos werden, wenigstens scheinbar (denn als solches wurde er ja rekonstruiert, obwohl die vorhandenen Materialien unzulänglich waren), und ebenso musste er auch volkstümlich sein, denn das verlangten „die gelehrten Herren" aus allen Kreisen. Aus dieser ungeheuer schwierigen Lage hilft sich Kreutzwald nur dadurch, dass er im Anfang die ziemlich frei umgedichteten Skizzen von Faehlmann, Schultz-Bertram u.a. zu einem epischen Ganzen verbindet, in seine späteren Umarbeitungen aber viele andersartige, dabei rein volkstümliche Elemente verwebt und zuletzt alles immer volkstümlicher umstilisiert. Mit anderen Worten, anfangs braucht er mehr dieselbe romantische Umdichtungsmethode wie Faehlmann, später aber nähert er sich schon der philologischen Mosaiktechnik von Lönnrot. Diesem Dualismus und diesem Schwanken in den Arbeitsmethoden verdankt das Epos manche ästhetische Mängel. Das alles aber war geboten in dieser Lage und in diesem literarischen Milieu. Ausserdem wollte Kreutzwald auch die früheren Lebensverhältnisse der Esten darstellen, auf den Leser moralisch einwirken und — *last not least* — in den Esten das Gefühl der nationalen Zusammengehörigkeit und des nationalen Selbstbewusstseins erwecken. Das letzte ist ihm am besten gelungen.

§ 36. Auch Kreutzwalds Verhältnis zu seinem Stoff ist in späteren Jahren etwas andersartig, es ist mehr kritisch als bei Faehlmann. Auf Grund der neueren, mehr dem Realismus sich nähernden Ansichten idealisiert Kreutzwald die estnische Vorgeschichte und auch die Gestalt des Kalevipoeg nicht mehr so stark wie Faehlmann. In der letzten Umarbeitung versucht

er seinem Helden sogar solche volkstümliche Charakterzüge beizulegen, die ihn mehr riesenhaft, selbst naiv erscheinen lassen. Auch diese Schwankungen in der Ausarbeitung bringen einige Unausgeglichenheiten in das Epos. Doch sind sie sehr verständlich, wenn man nur den zwanzigjährigen und so schweren Werdegang des Werks besser kennenlernt. Und dann wundert man sich nicht über manche Mängel, sondern vielmehr über die doch überwiegenden Vorzüge und die nationale Wirkungskraft des Werkes — trotz allem.

Einige Nachträge zum I Teil (Kalevipoeg in den estnischen Volksüberlieferungen).

Es sind noch 49 Varianten von früher bekannten Kp.-Sagen aufgeschrieben gefunden worden, darunter 4 Varianten des Märchens vom „Gegnersucher“ aus Kaukasien und Serbien.

FURTHER STUDIES CONCERNING THE ORIGIN OF PARADISE LOST

(THE MATTER OF THE ARMADA)

BY

H. MUTSCHMANN
M.A., PH.D.
PROFESSOR OF ENGLISH

TARTU 1934

Printed by C. Mattiesen, Inc., Tartu (Estonia), 1934.

Milton's Poetry as a Repository of Older Epic Plans

In his treatise entitled *Studies concerning the Origin of "Paradise Lost"* (Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis [Dorpatensis] B V. 6, 1924), the present writer investigated a large number of verbal parallelisms between Milton's *History of Britain* and his *History of Moscovia* on the one hand and *Paradise Lost* and the *Minor Poems* on the other. The conclusion was reached that certain passages in Milton's poetry were based on passages in the *Histories* and their sources. This observation led to the formulation of the theory that both the *Histories* were largely built up out of materials originally assembled by Milton towards the composition of heroic epic poems, one on Brutus, one on Arthur, and a conjectural one on the First Discovery of Russia by the North-East (*Studies, etc.*, pp. 67—9). A reason for his abandoning these plans was also suggested *(ib.*, p. 71). Many other projects were framed by him and also came to nothing. He, no doubt, was ambitious from the first to produce a national epic which was to secure to its author that fame of which he speaks in *Lycidas* as "that last infirmity of noble mind" (l. 71).

Milton on his Plans for a More Comprehensive National Epic

It is the object of the present investigation to follow up certain indications of further epic plans provided by Milton himself in the concluding paragraphs of his first prose pamphlet *Of Reformation in England* (1641). In view of the importance of this passage it is quoted below, with but slight omissions. The paragraphs have been numbered to facilitate reference*):

*The spelling of the English texts quoted in this treatise has been modernized throughout.

(I) O thou, that, after the impetuous rage of five bloody inundations and the succeeding sword of intestine war, soaking the land in her own gore, didst pity the sad and ceaseless revolution of our swift and thick-coming sorrows; when we were quite breathless, of thy free grace didst motion peace and terms of covenant with us; and having first well-nigh freed us from antichristian thraldom, didst build up this Britannic empire to a glorious and enviable height, with all her daughter-islands about her; stay us in this felicity, let not the obstinacy of our half-obedience and will-worship bring forth that viper of sedition, that for these fourscore years hath been breeding to eat through the entrails of our peace; but let her cast her abortive spawn without the danger of this travailing and throbbing kingdom: that we may still remember in our solemn thanksgivings, how for us, the northern ocean even to the frozen Thule was scattered with the proud shipwrecks of the Spanish armada, and the very maw of hell ransacked, and made to give up her concealed destruction, ere she could vent it in that horrible and damned blast.

(II) O how much more glorious will those former deliverances appear, when we shall know them not only to have saved us from greatest miseries past, but to have reserved us for greatest happiness to come! Hitherto thou hast but freed us, and that not fully, from the unjust and tyrannous claim of thy foes; now unite us entirely, and appropriate us to thyself, tie us everlastingly in willing homage to the prerogative of thy eternal throne.

(III) And now we know, O thou our most certain hope and defence, that thine enemies have been consulting all the sorceries of the great whore, and have joined their plots with that sad intelligencing tyrant that mischiefs the world with his mines of Ophir, and lies thirsting to revenge his naval ruins that have larded our seas: but let them all take counsel together, and let it come to nought: let them decree, and do thou cancel it; let them gather themselves, and be scattered; let them embattle themselves, and be broken, for thou art with us.

(IV) Then, amidst hymns and hallelujahs of saints, some one may perhaps be heard offering at high strains in

new and lofty measures to sing and celebrate thy divine mercies and marvellous judgements in this land throughout all ages; whereby this great and warlike nation, instructed and inured to the fervent and continual practice of truth and righteousness, and casting far from her the rags of her old vices, may press on hard to that high and happy emulation to be found the soberest, wisest, and most Christian people at that day, when thou, the eternal and shortly-expected king, shalt open the clouds to judge the several kingdoms of the world, and distributing national honours and rewards to religious and just commonwealths, shalt put an end to all earthly tyrannies, proclaiming thy universal and mild monarchy through heaven and earth; when they undoubtedly, that by their labours, counsels, and prayers, have been earnest for the common good of religion and their country, shall receive above the inferior orders of the blessed, the regal addition of principalities, legions, and thrones into their glorious titles, and in supereminence of beatific vision, progressing the dateless and irrevoluble circle of eternity, shall clasp inseparable hands with joy and bliss, in overmeasure for ever.

(V) But contrary, that by the impairing and diminution of the true faith, the distresses and servitude of their country, aspire to high dignity, rule and promotion here, after a shameful end in this life, (which God grant them,) shall be thrown down eternally into the darkest and deepest gulf of hell, where, under the dispiteful control, the trample and spurn of all the other damned, that in the anguish of their torture, shall have no other ease than to exercise a raving and bestial tyranny over them as their slaves and negroes, shall remain in that plight for ever, the basest, the lowermost, the most dejected, most underfoot, and downtrodden vassals of perdition. (Robert Fletcher's edition of *Milton's Prose Works*, 1835 = Fl., p. 21 a, b).

Milton here speaks of the political situation in England which he contemplates in the light of the past. His starting-point is the defeat of the Armada in 1588 (I). The Rise of the Britannic Nation is envisaged as directed by Providence; "divine mercies and marvellous judgements in this land throughout all

ages" have made the nation "great and warlike", and trained it in "the fervent and continual practice of truth and righteousness" (IV). This purging and training has been accomplished by "the impetuous rage of five bloody inundations, and the succeeding sword of intestine war" (I). The expression "bloody inundations" is to be taken to mean the invasions of England by foreign elements in the course of her history. These invasions may be identified with those more or less fully described by Milton in his own *History of Britain*, viz.:

(a) The Trojan invasion under the leadership of the legendary Brutus.
(b) The Roman invasion under Caesar and others.
(c) The Anglo-Saxon settlement.
(d) The Danish invasion.
(e) The Norman Conquest.

The sixth intended invasion by the Spanish Armada having been happily averted through the merciful intervention of Providence, Milton has a most inspiring vision of the future: under divine guidance and protection, the English nation will continue to flourish in virtue and piety, and prove the unquestionable leader among the peoples of the world (IV).

This, in brief words is the outline of a poem Milton plans composing: "Some one may perhaps be heard offering at high strains . . . to sing and celebrate thy divine mercies and marvellous judgements in this land throughout all ages" (IV). It is to be an epic poem, as is evident from the allusion to the "new and lofty measures" (IV) in which it is to be written. By this, Milton clearly means blank-verse, which was "new" in its application to epic poetry on a larger scale. In his note on "The Verse" prefixed to certain copies of the first edition of *Paradise Lost*, reprinted in most subsequent editions, and written at the special request of the publisher to satisfy those who wanted to know "why the poem rhymes not" (David Masson, Globe edition of Milton's *Poetical Works*, p. 4), Milton explains that "the measure is English heroic verse, without rhyme", i. e., blank-verse, and that "this neglect then of rhyme so little is to be taken for a defect, though it may seem so perhaps to vulgar readers, that it is rather to be esteemed an example set, the first in English, of ancient liberty recovered to heroic poem from the troublesome and

modern bondage of rhyming". The characteristic of identical metre, therefore, forms another link between the epics planned, but never executed, and *Paradise Lost*, of which, in the present writer's opinion, large parts — more specifically Books 1, 2, 4, 6, and 9 — were constructed out of materials collected and, to a varying degree, also elaborated in pursuance of earlier schemes of a vastly different type. A further and more substantial and particular link between the promised epos on the Rise of the Britannic Nation on the one hand, and of *Paradise Lost* on the other, can be traced in the high moral purposes of both plans as enterprises of uplift: if *Paradise Lost* was intended to

> assert Eternal Providence,
> And justify the ways of God to men (Book 1, ll. 25/6),

it was the more limited aim of the historical epic to justify the ways of God to Englishmen, whose past history Milton envisages as under the auspices of a wise and benevolent Providence (I, II).

Other matters of great interest contained in the above extract from *Of Reformation*, such as Milton's allusion to the belief in the impending millennium then prevalent among the "Saints" (IV), and his egocentric expectation of special personal glory and renumeration (IV) must be passed over here as not immediately belonging to the subject in hand.

Examination of Milton's Epic Plans in the Light of his *History of Britain*

Milton's ambitious epic projects, announced with such emphasis, never came to fruition — a typical case of those "great promises and small performance" on which the irreverent Samuel Johnson asked leave to look "with some degree of merriment" *(Life of Milton)*. The general character of the intended poem may, however, be inferred from Milton's treatment of the historical events as contained in his *History of Britain*. The latter ponderous compilation more and more proves itself to be but a poor outcome of his poetic schemes, a second best of doubtful quality, with its endless stretches of intricate prose and its tedious recitals of irrelevant happenings. The "five bloody inundations" form the main subject of the *History*, the Armada enter-

prise not being treated, as the book mercifully ends with the crowning of William the Conqueror. Originally, some of these invasions seem to have been attempted separately before they were combined into the more comprehensive plan, as will appear from the following discussion.

(a) Brutus

The matter of Brutus and his Trojans must have appealed to the youthful poet more than any other comparable subject. In dealing with it, he would have been able to vie with that epic author then esteemed the foremost among his compeers, the great Roman Virgil who, in his *Æneid*, had sung the praises of the founder of the Roman nation, Æneas, the great-grandfather of the British hero. The text of *Paradise Lost* contains certain echoes of Milton's interest in the adventures of the heir to Trojan greatness (see *Studies, etc.*, p. 69). In his *History*, Milton makes special excuses for dwelling at considerable length on the legendary lore that had accumulated around the mythical figure of Brutus. Having himself failed to give poetic shape to these mediaeval inventions, he now records these "reputed tales" "in favour of our English poets and rhetoricians" for judicious use (Fl., p. 475 b), a resolution not altogether consistent with the wholesale condemnation of profane fables, worldly histories, romances, and fiction of any kind by the Puritan. Referring to the numerous "absurd and unconscionably gross" inventions concerning the early history of Albion or Britain (Fl., p. 476 a), he remarks: "Hitherto the things themselves have given us a warrantable dispatch to run them over. But now of Brutus and his line, with the whole progeny of kings, to the entrance of Julius Caesar, we cannot so easily be discharged; descents of ancestry, long continued, laws and exploits not plainly seeming to be borrowed, or devised, which on the common belief have wrought no small impression; defended by many, denied utterly by few. For what though Brutus and the whole Trojan pretence were yielded up; (seeing they who first devised to bring us from some noble ancestor, were content at first with Brutus the consul; till better invention, although not willing to forego the name, taught them to remove it higher into a more fabulous age, and by the same remove lighting on the Trojan tales in affectation to make the Britain of one original with the Roman, pitched there;) yet

those old and inborn names of successive kings, never any to have been real persons, or done in their lives at least some part of what so long hath been remembered, cannot be thought without too strict an incredulity" (Fl., p. 476 b). Thin and specious are the arguments by which the poet triumphs over the historian!

In his *Epitaphium Damonis* (1639/40), Milton expressly speaks of his preoccupation with early British history in the following lines which are quoted by almost all writers on the origin of *Paradise Lost*:

161 Ipse ego Dardanias Rutupina per aequora puppes
Dicam, et Pandrasidos regnum vetus Inogeniae ...

The providential significance of Brutus' coming is expressly stated; he brought civilization to the shores of Britain, and thus laid the foundations of the country's future greatness: "The island, not yet Britain but Albion, was in a manner desert and inhospitable; kept only by a remnant of giants, whose excessive force and tyranny had consumed the rest. Them Brutus destroys, and to his people divides the land, which with some reference to his own name he thenceforth calls Britain. To Corineus, Cornwall, as now we call it, fell by lot; the rather by him liked, for that the hugest giants in rocks and caves were said to lurk still there; which kind of monsters to deal with was his old exercise" (Fl., p. 478 b).

(b) Caesar and the Romans

Milton, the enthusiastic admirer of the "civilest and the wisest of European nations, both Italy and Greece" (Fl., p. 483 a), took a special interest in the story of Rome's relations with early Britain. Caesar is said by him to have attempted the conquest "upon no unjust pretended occasion" (Fl., p. 483 b). The Romans conferred a great benefit upon the nation: "But the gospel, not long after preached here, abolished such impurities, and of the Romans we have cause not to say much worse, than that they beat us into some civility; likely else to have continued longer in a barbarous and savage manner of life" (Fl., p. 488 a).

(c) The Saxons

After the departure of the Romans, the depraved state of the Britons called for another intervention of Providence. "Wanton-

ness and luxury" had grown up fast, "and with them ... all other vices ..." (Fl., p. 506 a). Thus the Saxons appeared on the scene, "a barbarous heathen nation, famous for nothing else but robberies and cruelties done to all their neighbours, both by sea and land" (Fl., p. 506 b). These "strangers and pagans" brought "miseries and desolations" on the Britons, "a perverse nation", and drove them "when nothing else would reform them, out of a fair country, into a mountainous and barren corner" (Fl., p. 514 a).

Originally, in his poetic schemes, Milton seems to have concentrated on the figure of King Arthur as a particularly suitable hero for an epic of chivalry. In his reference to the Arthurian subject contained in his poem addressed to Mansus, the moral purpose, later put in the foreground, is not evident, attention being focussed on the martial prowess of the British king, and on his crushing victories over the barbarian invaders:

O mihi si mea sors talem concedat amicum,
Phoebaeos decorasse viros qui tam bene norit,
Siquando indigenas revocabo in carmina reges,
Arturumque etiam sub terris bella moventem,
Aut dicam invictae sociali foedere mensae
Magnanimos Heroas, et (O modo spiritus adsit)
Frangam Saxonicas Britonum sub Marte phalanges!
(*Mansus*, 1638/9).

In contrast to this outline, addressed to a foreigner, Arthur receives but short shrift in the *History*. He is relegated to the realm of fable; not only his "parentage", but also his "puissance" are questioned (Fl., p. 511 a).

(d) The Danes

The next "forcible landing of a fierce nation", that of the Danes (Fl., p. 529 a) is again viewed as a further and necessary step in the education of the inhabitants of Britain. More than elsewhere, Milton, in this connection, vents his particular spleen on alleged misuses in a hierarchical church: "But when God hath decreed servitude on a sinful nation, fitted by their own vices for no condition but servile, all estates of government are alike unable to avoid it. God hath purposed to punish our instrumental punishers, though now Christians, by other heathen, according to his divine retalia-

tion; invasion for invasion, spoil for spoil, destruction for destruction. The Saxons were now full as wicked as the Britons were at their arrival, broken with luxury and sloth, either secular or superstitious; for laying aside the exercise of arms, and the study of all virtuous knowledge, some betook them to overworldly or vicious practice, others to religious idleness and solitude, which brought forth nothing but vain and delusive visions; easily perceived such by their commanding of things, either not belonging to the gospel, or utterly forbidden, ceremonies, relics, monasteries, masses, idols; add to these ostentation of alms, got ofttimes by rapine and oppression, or intermixed with violent and lustful deeds, sometimes prodigally bestowed as the expiation of cruelty and bloodshed. What longer suffering could there be, when religion itself grew so void of sincerity, and the greatest shows of purity were impured?" (Fl., p. 529 b).

(e) The Normans

Civil discord and the corruption of the clergy, the latter being Milton's bugbear, are again given as the vices of the now much-mixed English people which called for the fifth punishment by a new invasion. Duke William's coronation in London, after the annihilation of the Saxon army, is fittingly apostrophized as follows: "Thus the English, while they agreed not about the choice of their native king, were constrained to take the yoke of an outlandish conqueror. With what minds and by what course of life they had fitted themselves for this servitude, William of Malmsbury spares not to lay open. Not a few years before the Normans came, the clergy, though in Edward the Confessor's days, had lost all good literature and religion, scarce able to read and understand their Latin service; he was a miracle to others who knew his grammar. The monks went clad in fine stuffs, and made no difference what they eat; which though in itself no fault, yet to their consciences was irreligious. The great men, given to gluttony and dissolute life, made a prey of the common people, abusing their daughters whom they had in service, then turning them off to the stews; the meaner sort tippling together night and day, spent all they had in drunkenness, attended with other vices which effeminate men's minds. Whence it came to pass, that carried on with fury and rashness more than any true fortitude or skill of war, they gave to William their conqueror

so easy a conquest. Not but some few of all sorts were much better among them; but such was the generality. And as the long-suffering of God permits bad men to enjoy prosperous days with the good, so his severity ofttimes exempts not good men from their share in evil times with the bad" (Fl, p. 561 b).

* * *

The *History of Britain* is wound up with a brief peroration in which the argument propounded in *Of Reformation* is once more briefly summarized: "If these were the causes of such misery and thraldom to those our ancestors, with what better close can be concluded, than here in fit season to remember this age in the midst of her security, to fear from like vices, without amendment, the revolution of like calamities?" (Fl., p. 561 b). The word *revolution*, in the original Latin sense of "revolving", significantly links up the *History of Britain* with the concluding paragraphs of *Of Reformation*, quoted above: "the sad and ceaseless revolution of our thick-coming sorrows" (V) is to be viewed as forming steps in the progress of the nation towards that state of power and peace enjoyed after the defeat of the Armada. In his treatise *Tendenz und Entstehungsgeschichte von Milton's "History of Britain"* (Berlin Doctor's Thesis, 1921), Dr. E. Lehmann dwells on the educational character of this book; he finds that Milton wished to impress upon his countrymen the high value of *virtus*, and to voice his distrust of tyrants, ecclesiastics, and women. On the strength of the foregoing investigation, it seems necessary to add that he further desired to represent the past sufferings of his nation as a prolonged process of punishment and purification, and thus, as stated above, "to vindicate the ways of God to Englishmen", who are acclaimed as the leading nation among their rivals.

It has to be admitted that this is not exactly the stuff that heroic poems are made of, and that, moreover, in the style of the epic of chivalry. Nevertheless, Milton must have spent much time and energy on his plans, both single and comprehensive, and it was surely with a devastating sense of mortification that he felt compelled to abandon his ambitious schemes. The reasons for this egregious failure are to be looked for partly in the physical and mental peculiarities of his constitution, and partly in the change of taste among his prospective public. The Elizabethan temper, so favourable to imaginative poetry of the boldest type, became

more and more superseded by the Puritan mentality. When the aging poet put on his singing robes for his grandest bid for fame, he wisely fixed upon a biblical subject to conceal from the eyes of his public — with but partial success — his real intentions and opinions, which a laborious and unprejudiced scholarship is only now beginning to uncover. Unwilling to consign to complete oblivion the magnificent visions of his fervent youth not yet vitiated by the spirit of uplift, he utilized as much as possible the fruits of his earlier poetic ecstasies. These disjecta membra he plentifully distributed over those books of *Paradise Lost* which, in consequence, make the strongest appeal to the reader, and thus make him condone the comparative flatness of the rest.

Methods for Discovering Traces of Milton's Interest in the Armada Subject

Breaking off as it does at the coronation of William the Conqueror, the *History of Britain* contains no treatment of the Defeat of the Armada which, however, is expressly referred to as an integral part of the projected epic. And yet this subject must have attracted the poet's attention to an unusual degree, and that long before the year 1641, as can be demonstrated by a close scrutiny of the vocabulary and contents of certain passages in *Paradise Lost*. The method employed in this investigation will consist in the discovery and co-ordination of so-called "parallel word-constellations". A constellation of words is a grouping-together, within the limited space of a comparatively few lines, of a number of significant words; two such constellations in two different texts are said to be "parallel" if they contain identical words, and if they prove similar in general character. To Milton, words were of enormous importance; for him, certain words were indissolubly linked with certain ideas and conceptions, as has been demonstrated by Dr. S. A. Nock in his elaborate thesis on *Parallel Word-Constellations in the Writings of John Milton* (Tartu Doctor's Thesis; a type-written copy is deposited in the Tartu University Library). These words in the majority of cases seem to be those Milton had found in his original "sources": the argument of the present writer's *Studies, etc.* was wholly based on the application of this principle.

Three types of word-constellations may be discovered:

(1) Between different passages of the poetic works. By way of example, two passages from Books 4 and 9, respectively, of *Paradise Lost* are given below:

4.359 *Into our room* of bliss thus high *advanced*
360 *Creatures* of other mould, *Earth*-born perhaps,
Not Spirits, yet to *Heavenly Spirits* bright
Little inferior . . .

9.148 Determined to *advance into our room*
A *creature* formed of *earth*, and him endow
150 Exalted from so base original,
With *Heavenly spoils* . . .

(2) Between the prose works and the poetry. Abundant examples may be found in *Studies, etc.*

(3) Between the works, both poetry and prose, and Milton's sources. Examples in *Studies, etc.*; see also the present writer's *Milton's Eyesight and the Chronology of his Works* (Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis [Dorpatensis] B V. 1, pp. 41 ff.). J. L. Lowes's *The Road to Xanadu* (1927) is largely concerned with similar parallelisms in Coleridge's poetry.

The presence of parallel word-constellations may serve to prove an intimate connection between the texts involved.

Book 6 of *Paradise Lost* the Chief Repository of Armada Materials

The passage from *Of Reformation* which was the starting-point of the present treatise clearly refers to the Armada, especially paragraphs I and III: the scurrilous epithet "the great whore" is, of course, meant for the Roman Church, whereas "that sad intelligencing tyrant" stands for the king of Spain. These descriptions compare very unfavourably with the dignified language of Milton's evident source, viz., Camden's report on the origins of the Armada enterprise in his *Annales* (for full title, see below), which is here reproduced with the parallelisms italicized: "*Pontifex* enim *Romanus*, Religiosi quidam Hispani, & Angli nonnulli patria profugi *Hispanum* ad *consil*ium (*consul*ting;

let them all take *counsel* together) debellandi Angliam, Lusitanico bello ante annos decem interruptum, jampridem revocaverant..." (p. 513).

Milton did not object to perpetrating an anachronism when the object was to produce an effect.

The question now arises whether it is possible to discover parallelisms which link other parts of Milton's works with the Armada passage in *Of Reformation.* A close scrutiny of the vocabulary of the poetic works yields an especially large number of correspondences to Book 6 of *Paradise Lost.* It is impossible to reproduce here all the details of this minute investigation. Only the parallelisms in Book 6 are reproduced below; the words or parts of words italicized are to be found in the text of Book 6 in the lines quoted in the brackets. It was found useful to extend the investigation to the paragraphs preceding the text as quoted above.

Extract from *Of Reformation*

(h. l. = hapax legomenon, a word or group of words found only once in Milton's poetry.)

(I) ...Were it such an incurable *mischief* (488, 503, 636) to make a little trial, what all this would do to the flourishing and growing up of Christ's mystical body? as rather to use every poor shift, and if that serve not to threaten *uproar* (668) and *combustion* (225), and *shake* (712) the brand of *civil* (667) *discord* (210)?

(II) O, sir, I do now feel myself inwrapped on the sudden in those mazes and labyrinths of *dreadful* (225) and *hideous* (206) thoughts . . .

(III) Thou, therefore, that *sit*test *in* (671/2) light and glory unapproachable, Parent of angels and men! next, thee I implore, *omnipotent* (136, 227) *King* (the eternal King Omnipotent 227), redeemer of that lost remnant whose nature thou didst assume, *ineffable* (721) and everlasting Love!...

(IV) O let them not bring about their damned designs, that stand now at the entrance of *the bottomless pit* (866, h. l.), expecting the watchword to open and let out those *dreadful* (105, 225) locusts and scorpions, to reinvolve us in

that pitchy *cloud* (28, 539; -s 56) of darkness, where we shall never more see the sun of *truth* (32, 122, 173, 381) again, never hope for the cheerful dawn, never more hear the bird of *morn*ing *sing* (Now when fair *morn* orient in Heaven appeared . . . The matin trumpet *sung* 524/6) . . .

(V) O thou, that, after the *impetuous* (i. fury 591) *rage* (635) of five bloody inundations and the succeed*ing sword* (aveng*ing sword* 278, grid*ing sword* 329) of *intestine war* (259 h. l.), soaking the land in her own gore, didst pity the *sad* and ceaseless *revolution* (*sad resolution* 541) of our *swift* (-est 535) and *thick-com*ing (so *thick* a cloud he *come*s 539) sorrows; when we were quite breathless, of thy *free* (181, 292) *grace* (703) didst *motion* (192, 302, 532) *peace* (267, 560, 617) and *terms of co*venant (*terms of co*mposition 612, terms 621) with us; and having first wellnigh freed us from anti-christian *thral*dom (en*thralle*d 181), didst build up this Britannic *empire* (303) to a *glorious* (39) and *envi*able (envy 793) *height* (793), with all her daughter-islands about her; stay us in this felicity, let not the obstinacy of our half-*obedience* (740, 902) and will-worship bring forth that viper of *sedition* (*seditio*us 152 h. l.), that for these fourscore years hath been breeding to eat through the *entrails* (346, 517, 588) of our *peace* (267, 560, 617); but let her *cast* (869) her abortive spawn without the *danger* (418) of this travailing and throbbing *kingdom* (183, 815): that we may still *remember* (912) in our solemn thanksgivings, how for us, the northern ocean even to the frozen Thule was scattered *with* the proud ship-*wreck*s (all Heaven Had gone to *wrack*, *with* ruin overspread 669/70) of the Spanish armada, and the very maw of *hell* (183, 186, 276, 291, 705, 867, 874, 876) ransacked, and made to give up her concealed *destruction* (162, 253), ere she could *vent* (583) it in that *horrible* (210) and damned *blast* (-ed 372).

(VI) O how much more *glorious* (39) will those former *deliverance*s (468) appear, when we shall know them not only to have saved us from greatest *miseries* (268, 462, 904) past, but to have reserved us for greatest happiness to come! Hitherto thou hast but freed us, and that not fully, from the unjust and tyrannous claim of thy foes; now unite us entirely, and appropriate us to thyself, tie us everlastingly in willing homage to the prerogative of thy eternal throne.

(VII) And now we know, O thou our most certain hope and *defence* (337, 467), that thine *enemies* (466, 677, 826) have been *consulting* (673) all the sorceries of the great whore, and have *joined* (494) their *plots* (-ting 901) with that sad intelligencing tyrant that *mischief*s (488, 503, 636) the world with his mines of Ophir, and lies thirsting to *revenge* (151, 905; *avenge*d 676) his naval *ruin*s (193, 456, 519, 670, 797, 874) that have larded our seas: but let them all take *counsel* (494) together, and let it come to nought; let them *decree* (683), and do thou *cancel* (-ed 379 h. l.) it; let them gather themselves, and be scattered; let them *embattle* (-ed 16, 550, re-embattled 494) themselves, and be broken, for thou art with us.

(VIII) Then, amidst *hymns* (745) and *hallelujahs* (744) of *saints* (742, 767, 801, 882), some one may perhaps be heard offering at *high* (745) strains in new and lofty *measures* (821), to *sing* (744) and *celebrate* (-ed 888) thy divine mercies and marvellous judgements in this land throughout all ages; whereby *this great* and *war*like (this great war 702) nation, instructed and inured to the fervent and continual practice of truth and *righteous*ness (804), and casting far from her the rags of her old vices, may press on hard to that high and happy *emul*ation (-ous 822) to be found the soberest, wisest, and most Christian people at that day, when thou, the *eternal* (227) and shortly-expected *king* (227, 886), shalt open the clouds to judge the several kingdoms of the world, and distributing national honours and rewards to religious and just commonwealths, shalt put an end to all earthly tyrannies, proclaiming thy universal and mild monarchy *through heaven* (through mid Heaven 889) and *earth* (893); when they undoubtedly, that by their labours, *counsel*s (494), and prayers, have been earnest for the common good of religion and their country, shall receive above the inferior *order*s (855) of the blessed, the regal addition of *principalities* (447), *legions* (64, 142, 206, 655), and *thrones* (199, 366, 723, 841) into their *glorious* (39) titles, and in supereminence of beatific vision, progressing the dateless and irrevoluble *circle* (-ing 743) of eternity, shall clasp inseparable *hand*s (747, 892) with *joy* (774) and *bliss* (729, 892), in over*measure* (-ing 893) *for ever* (733).

(IX) But they contrary, that by the *impair*ing (-ed 691) and diminution of the *true* fai*th* (137), the distresses and *servitude* (175,8) of their country, *aspire* (-s 383, -ing 132, 793, 899) to high dignity, *rule* (he who rules 177) and *pro-motion* (remote 173) here, after a *shame*ful (340) *end* (172) in this life, (which *God* [175,6] grant them,) shall be thrown down eternally into the darkest and deepest gulf of *hell* (183,6), where, under the *despite*ful (340, 906) control, the trample and spurn of all the other damned, that in the *anguish* (340) of their torture, shall have no other ease than to exercise a raving and bestial tyranny over them as their slaves and negroes, they shall remain in that *plight* (607) for *ever* (184), the basest, the lowermost, the most dejected, most underfoot, and downtrodden vassals of perdition. (Fl., pp. 20 b, f.).

Notes on the Above Text

(a) The most remarkable parallelism is found in l. 340: three significant words from one and the same paragraph (IX) occur in one line of poetry; both the prose and the verse refer to the conduct of the damned:

6.339 . . . there they him (i. e., Satan) laid
340 Gnashing for *anguish*, and *despite*, and *shame*
To find himself not matchless, and his pride
Humbled by such rebuke . . .

(b) The word *entrails* (V), in combination with the context, establishes a connection with Book 6, l. 516. It belongs to the well-established "mining complex" with its numerous ramifications: It is *impious* to delve into the *bowels* or *entrails* of *Mother Earth*. The consequences of such doings are disastrous. If the earth is *ransacked* (V) or *rifled*, either *treasure better hid* is discovered and used to *mischief the world* (VII; 1, below), or such substances are dug up as serve to prepare *engines* and ammunition of destructive war (2, below).

(1) In Book 6, the invention of artillery is ascribed to Satan as an offset to the Almighty's thunder and lightning; see ll. 438—42, 470—520, more particularly the following:

6.509 . . . in a moment up they turned
510 Wide the celestial soil, and saw beneath
The originals of Nature in their crude
Conception; sulpherous and nitrous foam
They found, they mingled, and, with subtle art
Concocted and adusted, they reduced
515 To blackest grain, and into store conveyed.
Part hidden veins digged up (nor hath this Earth
Entrails unlike) of mineral and stone,
Whereof to found their *engines* and their balls
Of missive ruin; part incentive reed
520 Provide, pernicious with one touch to fire.

In Book 2, Satan prophetically refers to this future event, the noun *engine* (2.65, 6.518) being one of the verbal links:

2.64 . . . when to meet the noise
65 Of his almighty *engine* he shall hear
Infernal thunder, and for lightning see
Black fire and horror shot with equal rage
Among his Angels, and his throne itself
Mixed with Tartarean sulphur and strange fire,
70 His own invented torments.

In *Of Reformation,* the use of artillery is specifically ascribed to the Spaniards as a distinctive feature: by them, "the very maw of hell was ransacked, and made to give up her concealed destruction, ere she (i. e., the Armada) could vent it in that horrible and damned blast" (V). Milton here conveniently ignores the fact that it was largely to their superior gunnery that the English owed their victory in that struggle.

In the detail of the invention of gunpowder and firearms, as in many others, Milton closely followed Erasmo Valvasone (1523—93), whose epic *Angeleida* (1590) deals with the very same subject as Book 6 of *Paradise Lost*, namely the war between the Faithful and the Rebel Angels (see Gregor v. Glasenapp, *Il Disarmo secondo il pensiero di Machiavelli, Ariosto, Valvasone, Milton* [*Rivista Internazionale di Filosofia del Diritto*, VII, 1927, pp. 667 ff.]). The existence of this poem, no doubt, encouraged Milton, a great believer in literary precedent and authority, in his enterprise of remodelling his Armada plans. Ll. 482—90 and 509—20 are

most intimately connected by parallel word-constellations with the corresponding passage in Valvasone, as quoted by v. Glasenapp:

> Di salnitro e di zolfo oscura polve
> Chiude altri in ferro cavo, e poi la tocca
> Dietro col foco, e in foco la risolve,
> Onde fragroso suon subito scocca,
> Scocca e lampeggia, ed una palla volve,
> Al cui scontro ogni duro arde e trabocca:
> Crudel saetta che imitar s'attenta
> L'arma che il Sommo Dio dal ciel avventa.

(2) The Spaniards are again significantly identified with Satan and his crew with regard to the search for precious minerals. The king of Spain is said to "mischief the world with his mines of Ophir" (VII). Two hapax legomena, *ransacked* (1.686, V), and *vision beatific* (1.684, VIII) connect *Of Reformation* with the description of the first digging for gold in Book 1:

1.678 . . . Mammon led them on,
Mammon, the least erected Spirit that fell
680 From Heaven, for ever in Heaven his looks and thoughts
Were always downward bent, admiring more
The riches of Heaven's pavement, trodden gold,
Than aught divine or holy else enjoyed
In *vision beatific*. By him first
685 Men also, and by his suggestion taught,
Ransacked the Centre, and with impious hands
Rifled the bowels of their mother Earth
For treasures better hid. Soon had his crew
Opened into the hill a spacious wound
690 And digged out ribs of gold. Let none admire
That riches grow in Hell; that soil may best
Deserve the precious bane.

(c) A whole cluster of parallelisms connecting Book 1 with *Of Reformation* may be discovered in ll. 338—45:

1.338 As when the potent rod
Of Amran's son, in Egypt's evil day,
340 Waved round the coast, up called a *pitchy cloud*
Of locusts, warping on the eastern wind,

That o'er the realms of impious Pharaoh hung
Like night, and *dark*ened all the land of Nile:
So numberless were those bad Angels *see*n
345 Hovering on wing under the cope of Hell . . .

With which lines compare: " . . . expecting the watchword to open and let out those dreadful *locusts* (341) and scorpions, to reinvolve us in that *pitchy cloud of* (340/1) *dark*ness (343), where we shall never more *see* (344) the sun of truth again . . ." (IV).

impetuous fury, Book 1, l. 175, a hapax legomenon, links up the same Book with the prose text; it is changed to *impetuous rage* in Book 6, l. 591.

(d) A group of correspondences connecting four lines of Book 6 with a short passage of the prose text (VIII) is exhibited below:

6.742 Then shall thy *Saints*, unmixed, and from the impure
Far separate, *circl*ing thy holy mount,
Unfeigned *hallelujahs* to thee *sing*,
745 *Hymns* of *high* praise, and I (i. e., Christ; in the prose, Milton) among them chief.

The striking similarity of contexts should not be overlooked.

(e) Yet another group may be discovered in Book 6, ll. 882—93, connecting with VIII:

6.882 To meet him (i. e., Messiah) all his *Saints*, who silent stood
Eye-witnesses of his almighty acts,
With jubilee advanced; and as they went,
885 Shaded with branching palm, each order bright
Sung triumph, and him sung victorious *King*,
Son, Heir, and Lord, to him dominion given,
Worthiest to reign. He *celebrated*, rode
Triumphant *through* mid *Heaven*, into the courts
890 And temples of his mighty Father throned
On high; who into glory him received,
Where now he sits at the right *hand* of *bliss*.
Thus, *measur*ing things in *Heaven* by things on *Earth* . . .

(f) Hapax legomena of note, connecting Book 6 with *Of Reformation* are:

6.152 sedition (V, seditious)
6.259 intestine war (V)
6.866 the bottomless pit (IV)

(g) The examination of a further passage from about the middle of *Of Reformation* may serve to demonstrate that the concluding paragraphs are not isolated in embodying materials originally intended by Milton for his poetry. By a comparison both of the vocabulary and the contents it is possible to establish very strong connections with Book 4, ll. 29—42, 156—8, of *Paradise Lost:*

4.29 Sometimes towards *Heaven* and the full-blazing Sun [Satan looked]
30 Which now sat *high in his* meridian *tower:*
Then, much revolving, thus in sighs began:
"O thou *that*, with surpassing *glory* crowned,
Look'st *from* thy sole dominion like the *god*
Of this new World — at whose sight all the stars
35 Hide their diminished heads — to thee I call,
But with no friendly voice, and add thy name,
O Sun, to tell thee how I hate thy beams,
That bring to my remembrance from what state
I fell, how *glori*ous once above thy sphere,
40 Till pride and worse ambition threw me down,
Warring in *Heaven* against *Heaven*'s matchless King!
Ah, wherefore? He *deserved* no such return . . .
156 . . . Now *gentle*'*gales*,
*Fan*ning their odoriferous *wings*, dispense
Native perfumes . . .

Compare *Of Reformation* (Fl., p. 16 b):

But ever blessed be he, and ever *glori*fied (32, 39), *that from* (32/3) *his high* (30) watch*tower in* (30) the *heaven*s (29, 41), discerning the crooked ways of perverse and cruel men, hath hitherto maimed and infatuated all their damnable inventions . . . had *God* (33) been so minded, he could have sent a spirit of mutiny [i. e., Satan*), the speaker in the poetic text] amongst us, as he did between Abimelech and the Sechemites . . . but he, when we least *deserved* (42), sent

out a *gentle gale* (156) and message of peace from the *wings* (157) of those of his cherubim that *fan* (157) his mercy-seat.

Ll. 32—41 of Book 4 are reported by Milton's nephew, Edward Phillips, to have been composed about the year 1642, and to have been originally intended to form the opening words of a tragedy on the subject of Paradise Lost (Masson, Introduction to the Globe edition of Milton's *Poetical Works*, pp. 13/4). The implications of this clue cannot be followed up here, however.

*) Judg. 9.23: Then God sent an evil spirit between Abimelech and the men of Shechem; and the men of Shechem dealt treacherously with Abimelech (Authorized Version).

Book 6 of *Paradise Lost* constructed out of Armada Materials

The critic unacquainted with the principle of "parallel word-constellations" and with Milton's methods of manipulating his limited vocabulary, will certainly be inclined to consider the evidence for a closer connection between Book 6 and *Of Reformation* as very slender indeed. To the trained observer, however, the parallelisms exhibited above are, in spite of an admitted "haziness", of sufficient strength to embolden him to formulate a "working hypothesis" which would account for an assumed connection. This working hypothesis is as follows:

When intending to write epics on Brutus, or Arthur, or, as has been conjectured, on the First Discovery of Russia by the North-east, Milton very carefully studied all the available sources, and searched them for words to describe the events and to express his own thoughts in connection with the narrative (see *Studies, etc.*, pp. 65 ff.). Both the *History of Britain* and the *History of Moscovia* derive from collections made for poetic elaboration. Such epics were not completed, or at least not published. The materials accumulated, either in the crude form of notes from sources, or in some more advanced state of poetic elaboration, were used in the composition of other works, notably *Paradise Lost*. The so-called "purple patches" in his early prose works, those vigorous and passionate outbursts interrupting his often uninspired argumentation, also may be viewed as items from his poetic repertory.

Milton clearly states that he intends to write on the Defeat of the Armada; he speaks about this subject in the concluding paragraphs of *Of Reformation*; these paragraphs appear to be linked up with Book 6 of *Paradise Lost* more than with any other unit of his poetry: hence the conclusion may be advanced that Book 6 is connected with the Armada subject. This would mean that the description of the fight between the Faithful Angels and the Fallen Angels was, in certain important details, conceived in terms of the events that led up to the destruction of the Spanish fleet. Heaven would stand for England, the Faithful Angels for the English, the Fallen Angels for the Spaniards, Christ Triumphant for Queen Elizabeth, and Satan for the King of Spain or his admiral. There would be nothing surprising in such substitution; for did not Milton not shrink from saying of God in *Of Reformation* what he says of the Sun in Book 4 of *Paradise Lost*, as was shown above (p. 22)? It is true that Milton, in his *Eikonoklastes* (1649), that venomous attack upon the memory of King Charles I, accused the unhappy king of blasphemy for having used in his private devotions, as was alleged, a prayer originally addressed to a heathen deity. But this circumstance need not unduly disturb the inquirer; for Milton never was particular in his choice of methods when desirous of annihilating a political enemy (see S. B. Liljegren, *Studies in Milton*, pp. 39 ff.).

Milton had been working towards an epic on the Defeat of the Armada; this poem never reached the publishing stage. Abandoning his original plan, he resolved to follow his usual course by incorporating his materials, suitably adapted, in his *Paradise Lost*. The very idea of inserting an extensive description of the war between the Angelic hosts may have arisen from the sole desire to utilize the Armada materials; for it would be difficult to discover other reasons for such a strange decision. Above all, it was a subject that could be treated in a style similar to that of the epic of chivalry. The plots of the other books written in the same style, namely Books 1, 2, 4 and 9, no doubt were constructed on similar principles: the biblical story had to be adapted so that the very disparate fragments of earlier elaborations might be fitted into it.

This working hypothesis of the origin of Book 6 requires confirmation. Now the proof of an hypothesis is in the application thereof. If Milton at any period in his career as an author

planned the composition of an epic on the Defeat of the Armada, he must have gone about it by his well-attested method, i. e., he must have made a close study of "sources". It further follows that these sources should have left traces on the outcome of his literary efforts, namely on the text of Book 6 as well as on the concluding paragraphs of *Of Reformation*.

Sources of Milton's Armada Materials

The following possible sources have been investigated:

Petruccio Ubaldini (1524?—1600?), A Discovrse concerninge the Spanishe fleete inuadinge Englande in the yeare 1588 and ouerthrowne by her Ma:ties Nauie vnder the conduction of the Right-honorable the Lorde Charles Howarde highe Admirall of Englande: written in Italian by Petruccio Vbaldino [sic] citizen of Florence, and translated for A. Ryther . . . London (from a rotograph of the copy in the British Museum)

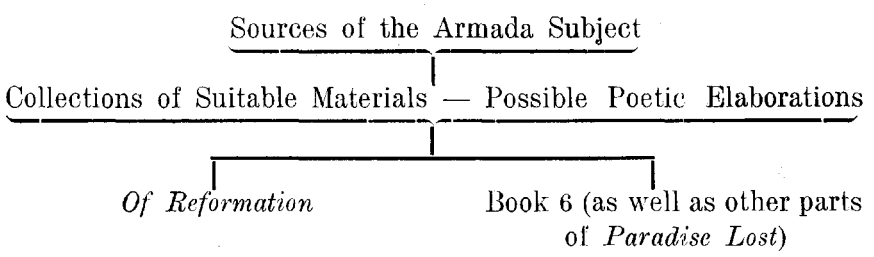
William Camden (1551—1623), Annales Rerum Anglicarum, et Hibernicarum Regnante Elizabetha . . . Lugduni Batavorum, 1625

William Camden, The Historie of the Most Renowned and Victorious Princesse Elizabeth, Late Queene of England, composed by Way of Annals. Neuer heretofore so Faithfully and fully Published in English. London 1630

There exists evidence of Milton's acquaintance with the *Annales* from entries in his Common-place Book (see J. H. Hanford, *The Chronology of Milton's Private Studies*, Publications of the Modern Language Association of America, vol. XXXVI, no. 2, p. 270); Milton made use of this source-book in *Of Reformation* (see W. T. Hale's edition of *Of Reformation*, Yale Studies in English).

Below it will be shown to be probable that Milton must have used further, perhaps unprinted, materials; Laughton's collection of documents, *State Papers relating to the Defeat of the Armada* (Navy Record Society i. 1—18) were, unfortunately, not available for inspection.

The relations existing between the various texts to be studied in conjunction may be expressed in the following pedigree:

This pedigree serves to explain the "haziness" of the relations between the prose of *Of Reformation* and the poetry of Book 6, as the connection between them is shown to be of an indirect nature only. An examination of the text of Book 6 in the light of the Armada sources yields a considerable number of significant parallelisms both verbal and textual, sufficient to establish the theory advanced above.

The Opening of Book 6

Book 6 opens with a description of Abdiel travelling "through Heaven's wide champaign" (l. 2), i. e., the sea separating England from Spain. He does not find the forces of Heaven (= England) unprepared as he had expected them to be. To make an unexpected descent upon England had been part of the Spanish plan: "Hi putarunt, iisdem expensis Angliam posse facilius expugnari, certamque & exploratam fore victoriam, si instructissimus ex Hispania & Belgio exercitus, valida classe ad Tamisis ostium exponatur, & Londinum urbs primaria inopinato assultu opprimatur" (*Annales*, p. 515). The same stratagem is expressly stated as intended by Satan and his forces:

6.86 ... for they weened
That self-same day, by fight or by surprise,
To win the Mount of God (= London?), and on his throne
To set the envier of his state, the proud
90 Aspirer.

Compare also the opening lines of Abdiel's address to Satan:

6.131 Proud, art thou met? Thy hope was to have reachèd
The highth of thy aspiring unopposed —
The throne of God unguarded, and his side
Abandoned at the terror of thy power
135 Or potent tongue.

The queen, however, was not caught unprepared: "Elizabetha contra, ne incauta opprimeretur, classem quantum maximam, & omnia ad bellum necessaria singulari studio apparat" (*Annales*, p. 517). She put her fleet in readiness, and had large bodies of troops stationed at the points of danger: "Ad terrestre bellum, per littora Australia disponuntur XX M bellatorum, duo praeterea exercitus à delectu et disciplina lectissimi conscribuntur: quorum alteri, qui constabat ex Equitibus M, Peditibus XXII M, praefuit Leicestrius, castraque ad Tilburiam haud procul à Tamisis ostio, habuit: (hosti enim certum constitutumque fuit Londinum primum aggredi,) alteri qui constabat ex XXXIV millibus peditum & II M equitum ad Reginam stipandam, praeficitur Baro Hunsdonius" (*Annales*, p. 517).

This passage is paralleled in the following lines of Book 6:

6.15 . . . when all the plain
Covered with thick embattled squadrons bright,
Chariots, and flaming arms, and fiery steeds,
Reflecting blaze on blaze, first met his (i. e., Abdiel's) view.
War he perceived, war *in procinct*, and found
6.20 Already known what he for news had thought
To have reported.

This passage is linked up with the Latin text by the expression *in procinct*, a hapax legomenon, found on p. 518, immediately after the passage quoted above, in the following context: "Prolato Henrici Octavi exemplo, cum Imperator & Gallus, instigante Pontifice, *in procinctu* essent ad Angliam invadendam . . ." (*Annales*, p. 518). Milton, with his customary versatility, ascribes the readiness for war to the defenders of Heaven, i. e., England, and not to its prospective invaders. *In procinct* is very rare in English; the *New English Dictionary* records for the 17th c. only two examples apart from the Miltonic one:

1611 Chapman, Homer 12.89: in procinct of warre
1639 Wotton, Let. in Reliq.: Being then in procinct of his travels

The approach of the Spanish fleet is described most impressively by Camden; the meanings of the italics and of the references in brackets will be explained presently:

> " . . . The next day the English *descried* (2.636, 6.530) the Spanish *fleet* (2.636) with lofty *towers* (2.635) castle-like, in front like a halfmoon, the horns stretching forth about the breadth of seven miles, *sailing* (2.638, 6.534) as it were with labour of the *winds* (2.637), and groaning of the ocean, *slowly* (6.533) though with full *sails*" (English version, p. 132).

The slowness of the movement did not appeal to Milton's sense of poetic fitness as appropriate for the first approach; hence he judiciously changed it into the "furious expedition" of his corresponding passage:

6.85 The banding powers of Satan hasting on
With furious expedition: for they weened
That self-same day, by fight or by surprise
To win the Mount of God . . .

Milton, however, discovered other poetic possibilities in Camden's report, and he made use of them in Book 2, also in connection with one of Satan's enterprises:

2.630 Satan . . .
Puts on *swift wings* (6.535), and towards the gates of Hell
Explores his solitary *flight* (flying 6.536): sometimes
He *scours* (6.529) the right hand *coast* (6.529), sometimes the left;
Now shaves with level *wing* (6.535) the deep, then soars
635 Up to the fiery concave towering high.
As when far off at sea a fleet *descried* (6.530)
Hangs in the *clouds* (6.539), by equinoctial winds
Close *sailing* (6.534) from Bengala . . .

Milton put the same complex to use in a highly impressive picture of the beginning of the second fight between the Angelic hosts which clearly bears the impress of the original as containing unmistakable nautical terms: "scouts each coast light-armèd scour", "with speediest sail". The expression "under

spread ensigns" (6.533) seems inspired by "with full sails"; *slow* (6.533) echoes the adverb *slowly* of the prose report: it is more fittingly applied to the second approach of the rebel host after their ardour had been damped by the defeat on the day before:

6.524 Now, when fair Morn orient in Heaven appeared,
525 Up rose the victor Angels, and to arms
The matin trumpet sung. In arms they stood
Of golden panoply, refulgent host,
Soon banded; others from the dawning hills
Looked round, and scouts each *coast* (2.633) light-armed
scour (2.632),
530 Each quarter, to *descry* (2.636) the distant foe,
Where lodged, or whither fled, or if for fight,
In motion or in halt. Him soon they met
Under spread ensigns moving nigh, in slow
But firm battalion: back with speediest *sail* (2.638)
535 Zophiel, of Cherubim the *swift*est *wing* (2.631, 4),
Came *fly*ing (2.632) . . .

The argument is clinched by cross-references from Book 6 to Book 2, and from both Books to the common source; the word-echoes may be tabulated as follows:

Book 6	Book 2	Camden
529 (each) coast	633 (sometimes the right-hand) coast (sometimes the left)	—
529 scour	632 scours	—
530 descry	636 descried	descried
533 slow	—	slowly
534 sail	638 sailing	sailing
535 swiftest wing	631,4 swift wings	—
536 flying	632 flight	—
539 cloud	637 clouds	—
—	635 towering	towers
—	636 fleet	fleet
—	637 winds	winds

The First Fight

An examination of the vocabulary of Milton's description of the first encounter between the Faithful Angels and the Rebels yields a vast number of parallelisms connecting with the account of the second battle between the English and the Spanish fleets as contained in the English version of Camden and in Ubaldini's treatise. A passage further down in Ubaldini can be shown to have provided Milton with additional suggestions.

The three texts, with cross-references and notes added, are reprinted below:

Paradise Lost, Book 6, ll. 198—261

C=Camden U=Ubaldini

The numbers enclosed in brackets refer to the notes below.

198 Amazement seized
The rebel Thrones, but greater rage, to see
200 Thus foiled their mightiest; ours joy filled, and shout,
Presage of victory, and fierce desire
Of *battle* (U): whereat Michaël bid sound
The Archangel trumpet. Through the vast of Heaven
It sounded, and the faithful armies rung
205 Hosannah to the Highest, nor stood at gaze
The adverse legions, nor less hideous joined
The horrid shock. Now storming fury rose
And clamour such as *heard* in Heaven *till now* (1)
Was never (2), arms on armour clashing brayed
210 Horrible discord, and the madding wheels
Of brazen chariots raged, dire was the noise
Of *conflict* (U); *overhead* (3) the dismal hiss
Of fiery darts (4) in flaming volleys *flew* (5),
And, flying, vaulted either host with fire.
215 So under fiery *cope* (6) together rushed
Both *battle*s (U) main with ruinous assault
And inextinguishable rage. All Heaven
Resounded, and, had Earth been then, all Earth
Had to her centre shook. What wonder, when
220 Millions of fierce *encountering* Angels *fought*
On either side (7), *the least* of whom could wield

These elements, and arm him *with* (8) the force
Of all their regions? How much more of power
Army against *army* (C) *number*less (9) to raise
Dreadful combustion warring, and disturb,
Though not destroy, their happy native seat;
Had not the Eternal *King Omnipotent*
From (10) his *strong* hold of Heaven *high* (11) overruled
And *limited* their *might* (12), *though number*ed (C) *such*
As each *divided* (13) legion *might* (U) have seemed
A numerous host, in *streng*th each *armèd* (14) *hand* (U)
A legion! Led in *fight* (U, C), yet leader seemed
Each warrior single as in chief; expert
When to advance, or stand, or *turn* (15) the sway
Of *battle* (U), open when, and when to close
The ridges of grim war. No *thought* (C, U) of flight,
None of retreat, no unbecoming deed
That argued fear; each on himself relied
As only in his arm the moment lay
Of *victory* (C). Deeds of eternal fame
Were done, but infinite; for wide was spread
That war, and various: *sometimes* on firm ground
A standing *fight* (U); *then* (16), soaring on main wing,
*Tormen*ted (4) all the air; all air seemed then
*Conflict*ing (U) fire. Long time in even scale
The *battle* (U) hung, till Satan, who *that day*
Prodigious power had shown, and met in arms
No *equal* (17), ranging through the dire attack
Of *fight*ing seraphim *confused* (18), at length
Saw where the sword of Michael smote, and felled
Squadrons (C) at once: with huge two-handed sway
Brandished *aloft* (C), the horrid edge came down
Wide-wasting. Such *destruction* (U) to withstand
He hasted, and opposed the rocky orb
Of tenfold adamant, his ample shield,
A vast circumference. At his approach
The great (U) Archangel from his warlike toil
Surceased, and, glad, as hoping here to end
Intestine war (19) in Heaven, the Arch-foe subdued
Or captive dragged in chains, with hostile frown
And visage all *inflamed* (20), first thus began . . .

Camden

The numbers enclosed in brackets refer to lines of Book 6.

(pp. 138 f.) The 23rd day of the month, betimes in the morning, the Spaniards taking the benefit of a northerly wind, turned about against the English: who for their advantage soon turned aside towards the west: and after they had strived to get the wind one of another, they prepared themselves on both sides to fight; and *fight* they did *confused*ly (249) and with variable fortune, whilst on the one side the English manfully rescued the ships of London that were hemmed in (see note 21) by the Spaniards, and on the other side the Spaniards as stoutly delivered Recalde being in danger. *Never was heard* (208/9) greater thundering of ordnance on both sides; which notwithstanding from the Spaniards *flew* for the most part *over* (212/3) the English without harm: Only Cock (= *Cope?* 215, see note 6) an Englishman died with honour in the midst of the enemies in a small ship of his. For the English ships being far *the less*er (*the least* 221) charged the enemy *with* (222) marvellous agility, and having discharged their broadsides, flew forth presently into the deep, and levelled their shot directly without missing at those great ships of the Spaniards, which were heavy and altogether unwieldy. And the Lord Admiral *thought* (236) not good to hazard *fight* (232) by grappling with them, as some unadvised people persuaded him. For, the enemy had a *strong army* (224; in *streng*th each *armèd* hand 231) in the fleet, he had none. Their ships were far mo in *number* (-less 224; -ed 229), of bigger burthen, *strong*er, and *high*er (228) built: so as from those which defended *aloft* (252) *from* (228) the hatches, nothing but certain death would hang *over* the *head*s (overhead 212) of those which should charge from beneath. And he foresaw that the overthrow would endamage him much more than the *victory* (240) would avail him . . .

The 24th day of the month they ceased on both sides from fighting: The Lord Admiral sent some of the smaller ships to the next coasts of England, to fetch powder and other provision for fight: and *divided* (230) the whole fleet into four *squadrons* (251; see note 22) . . .

Ubaldini

A — (pp. 14 f.) ... And thereupon he was *sometimes* more, and *sometimes* (242) less eager in the *conflict* (212; -ing 245) as necessity required, giving thereby evident example how others should behave themselves. It might well be said that for the time it was not possible to see *before this* (= till now 208) *battle* (202, 16, 35, 46) in this sea so hard a *conflict* (212, 45), nor so terrible a spoil of ships, by reason of the pellets that *flew* (213) so thick every way: to conclude, there *was never* (209) seen so vehement a *fight* (sb. 232, 43; fought 220), *either side* (221) *en*deav*ouring* (*en*counter*ing* 220) through an headstrong and deadly hatred the other's spoil and *destruction* (253). For albeit the musketeers and harquebuseers were in either fleet many in number yet could they not be discerned or heard, by reason of the more violent and roaring shot of the greater ordnance, that followed so thick one upon another, and played so well *that day* (246) *on either side* (221), that they were *thought* (sb. 236) to be *equal* (248) in number to common harquebuseers in an hot skirmish. The *battle* (202, 35, 46; -s 216) was not only long, but also near at hand within half a musket shot, and that to *the great* (257) advantage of the Englishmen . . .

B — (p. 19) ... But the Spaniards with all speed sent tidings to the Duke of Parma of their arrival, who at this present was at Bruges, who having retained with him all his seafaring men (see note 22) many days before to this purpose, yet proceeded no farther in the matter for that time, al*though* for *such* time *as* (*though* numbered *such as* 229/30) *the king had limited* (227/9) him, he for his part took as much care as *might* (sb. 229; vb. 230) be looked for at his *hand*s (231) . . . But in the mean time such a chance fell out as made frustrate not only his, but the conceit also of the Duke of Medina, and wholly overthrew their enterprise, in that Her Majesty was not a little careful and troubled in mind concerning the success of these affairs, albeit she herself had committed her whole fortune into the hands of *Almighty* (Omnipotent 227) God.

Notes

(1) *till now* = *before this battle* U

(2) = *never was heard* greater thundering C

(3) = certain death would hang *over* the *head*s of those . . . C

(4) The failure of the Armada expedition was in large measure due to the superior artillery of the English; in fact, this was the first naval war to be decided by the new arm. In adapting his materials to the purpose in hand, Milton, in his story of the first fight, changed the cannon-shot of his originals, Ubaldini's "pellets", into *fiery darts* (213), deferring the invention and application of artillery to the second fight. Milton, the pacifist, contemplated firearms with strong disapproval, and ascribed the invention of gunpowder to Satan (6.470 ff.), following, in this respect, Ariosto, in the latter's *Orlando Furioso* (IX, 28 ff. and XI, 21 ff.), and Valvasone (see G. v. Glasenapp, *l. c.*).

The first shot in the Armada struggle was fired by the English: "Vicesimo primo Julii, Angliae Admirallus praemissa celoce Defiance dicta, bellum *displo*sione (*displode* h. l., 6.605) denuntiavit, & mox Praetoriam quam putavit Hispanorum (sed ea erat Alphonsi Laevae) è sua praetoria (Archa Regia dicta) primum crebra ejaculatione adortus est. Mox Dracus, Hawkinsus, & Forbisherus [sic] in ultimum agmen quod Recaldus regebat, detonuerunt (*thunder*ed C, 6.606), qui nihil non fecit ut suos ad classem fugientes sisteret, donec ipsius navis multis ictibus diverberata, & jam inutilis, in aciem se aegre reciperet. Quo tempore Dux Medinae dissipatam (*dissipat*ion h. l., 6.598) hinc inde classem collegit, & majoribus velis pansis cursum intendit. Nec aliud poterat, cum & ventus Anglis faveret, & eorum naves incredibili celeritate ad impetus faciendos, flexus recursusque capiendos, in quamcunque partem se converterent" (p. 525).

displosio is paralleled by the hapax legomenon *displode*, a very rare word in the English language; the *New English Dictionary* records it as first found in *Paradise Lost*. The hapax legomenon *dissipation* parallels *dissipatam*. These two hapax legomena are found together with *thunder* < *detonuerunt* in Book 6 in close proximity, in a context that reminds one, in many respects, of the Latin text quoted above, though what is said of the Spaniards there is, in the Miltonic remodelling, applied to their opponents, i. e., the Faithful Angels, the substitutes for the English:

6.597 . . . but now
Foul *dissipation* followed, and forced rout;
Nor served it to relax their serried files.
600 What should they do? If on they rushed, repulse
Repeated, and indecent overthrow
Doubled, would render them yet more despised,
And to their foes a laughter — for in view
Stood ranked of Seraphim another row,
605 In posture to *displode* their second tire
Of *thunder* . . .

Camden uses the word *tormentum* to describe a cannon: the plural, *tormenta*, is translated by *ordnance*. The verb *to torment* (6.244) is used by Milton in a significant context, namely in the description of what appears in the original, i. e., in Camden, as an artillery duel. The noun *torment* is even more closely associated with the idea of artillery in Book 2, ll. 64—70; in fact, it might here be rendered by "cannon" or "gun". Moreover, this passage is closely connected, by means of parallel word-constellations, with the passage in Book 6 which deals with the invention of artillery. These passages are 2.64—70 and 6.482—7, respectively. They have the following words in common: *noise, engine, infernal, thunder(ing), fire, shot-shoot, invent(ed)*.

(5) Compare: *flew* for the most part *over* (211) the English C

(6) The name of the "only" sailor — presumably the only one of any rank — to lose his life in the second encounter is given as *Cope* in a contemporary document (British Museum, Julius F X, f. 111, quoted by W. F. Tilton, *Die Katastrophe der spanischen Armada*, Doctor's Thesis, Freiburg i. B., 1894, p. 39). He is there described as a "coxmaster", which designation may have been misinterpreted as signifying "Cox — master", i. e., captain, by others, so that his name is given as "William *Cocks, captain* of a little pinnace called the Violet" (U, p. 14), and as *Cock-Cockus* (C, p. 139 of the translation, p. 527 of the Latin original). The correct name of this naval hero cannot have remained hidden from Milton, as he must have known a large number of contemporaries of the grand struggle; his father, e. g., born about the year 1563 *(Dictionary of National Biography)*, was 25 in the memorable year. As a conscientious scholar and assiduous reader, he would have explored more authorities than

the few texts studied for the present treatise. It is, therefore, suggested, that the name *Cope* found its way into his collections, was worked into the original draft of his conjectured Armada epic, and was reproduced, though with a totally different meaning, in Book 6 of *Paradise Lost*, together with the other echoes. Milton thus, in spite of his original failure, has succeeded in erecting to the memory of this brave sailor — with or without intention — a monument more lasting than the proverbial brazen images of kings and princes.

(7) Compare: there *was never* (209) seen so vehement a *fight, either side en*deav*ouring* U

(8) Compare: *the les*ser charged the enemy *with* marvellous agility C

(9) Compare: mo in *number* C

(10) Compare: aloft *from* the hatches C

(11) Compare: *strong*er and *high*er built C

(12) The sequence: "*Had* not the Eternal *King* Omnipotent . . . *limited* their *might* " (227—9) is, in the present writer's humble opinion, the gem of the whole collection of correspondences to the Armada sources; taken together with all the other agreements, both verbal and textual, it seems to clinch the argument for dependence quite definitely. The fact that *might* is used as a verb in the original does not invalidate this appraisal: Milton simply succumbed to the greater poetic force of the noun. He evaluated words as much according to their sound as according to their meaning in his peculiar practice of a kind of "free association". For this practice, numerous examples could be given from a study of his use of sources. Moreover, *might* is echoed as a verb in the very next line: "As each divided legion *might* have seemed A numerous host . . ." (230/1), thus exemplifying the poet's love of repetition. What was originally stated of the king of Spain, who had *limited* the Duke of Parma, is now said of God, which again is not surprising in any way to those familiar with Milton's methods of manipulating his materials.

(13) Compare: *divided* the whole fleet into four squadrons C

(14) in *streng*th each *armèd* hand = *strong army* C

(15) The verb *to turn* reminds one of a very important passage in the English version of Camden: "Neither could he (i. e., the Duke of Medina) do any other, seeing both the wind favoured the English, and their ships would *turn* about with incre-

dible celerity, which way soever they would to charge, wind, and tack back again" (p. 138). This remark compares well with Milton's description:

6.232 Led in fight, yet leader seemed
Each warrior single as in chief; expert
When to advance, or stand, or *turn* the sway
235 Of battle, open when, and when to close
The ridges of grim war.

Ll. 335/6 may have been inspired by the following sentence of the Latin original, also in the same context: "Recaldus . . . qui nihil non fecit ut suos ad classem fugientes sisteret, donec ipsius navis multis ictibus diverberata, & jam inutilis, in aciem se aegre reciperet" (p. 525). The next lines: "No *thought* of flight, None of retreat, etc." (236 ff.), may be considered a poetic re-interpretation of the concluding sentence of Camden's paragraph, joining on to the words ". . . and tack back again": "And now they had maintained an hot fight the space of 2 hours, when the Lord Admiral *thought* (236) not good to continue the fight any longer . . ." (p. 138).

(16) *sometimes . . . then* (242/3) reproduces the sense of "he was *sometimes* more, and *sometimes* less eager in the *conflict* (245)" U. *Less eager* occurs as a hapax legomenon in Book 6, l. 378.

(17) Compare: and played so well *that day* (246) on either side, that they were thought *equal* U

(18) The adverb *confusedly* is found, also in the immediate neighbourhood of the verb *to fight*, as a hapax legomenon in Book 2, in the following context:

2.912 . . . neither Sea, nor Shore, nor Air, nor Fire,
But all these in their pregnant causes mixed
Confusedly, and which thus must ever *fight* . . .

(19) *Intestine war* is a hapax legomenon in Milton's poetry; but it is also found in the Armada passage in *Of Reformation* (V). The expression occurs in the introduction to Camden's treatment of the history of the Armada: "Ad haec, opportunitatem jam divinitus esse oblatam, cum nec à Turca, pactis nuper induciis, nec à Gallis *intestino* nunc *bello* implicatis, sit metuendum" (p. 514).

(20) Compare: And yet he (i. e., the Duke of Parma), a skilful and industrious warrior, seemed to omit nothing, being *inflamed* with the desire of conquering England. C, p. 144.

(21) The verb *to hem* is found as a hapax legomenon in a highly significant context in Book 4:

4.977 While thus he spake, the angelic *squadron* bright
Turned fiery red, sharpening in *moonèd horns*
Their *phalanx*, and began to *hem* him (i. e., Satan) round
980 With ported spears . . .

The word *squadron* is a general naval term, and is often used in the English version of Camden. In the Latin text it appears as *phalanx*, the first occurrence of the plural *phalanges* being interpreted by *squadrons* in the margin (p. 527). The hapax legomenon *moonèd horns* reminds one of the following most impressive passage in the English Camden already quoted (p. 28): "The next day the English descried the Spanish fleet with lofty towers castle-like, in front like a *half moon*, the *horns* stretching forth about the breadth of seven miles . . ." (C, p. 137). Immediately above, the prose text contains the words: "*with* . . . admirable *alacrity*", which seem echoed in the poetic text in line 1012: "*With* fresh *alacrity*", *alacrity* being a hapax legomenon.

(22) The combination *seafaring men* occurs as a hapax legomenon in Book 2, l. 288:

2.284 He (i. e., Mammon) scarce had finished, when such
murmur filled
285 The assembly as when hollow rocks retain
The sound of blustering winds, which all night long
Had roused the sea, now with hoarse cadence lull
Seafaring men o'erwatched, whose *bark* by chance,
Or pinnace, anchors in a craggy bay
290 After the tempest.

bark in combination with *pinnace* (288/9) is another hapax legomenon, also found in Ubaldini: "The 19th of June his Honour had intelligence by a *bark or pinnace*, whose captain was Thomas Flemming, amongst other behind him in the Sleeve for discovery, that the Spanish fleet was discovered near unto the

Lizard" (p. 6); the combination is repeated, though with a slight alteration, in another place: ". . . whereupon the Lord Admiral sent diverse *barks* and *pinnaces* to the shore for a new supply of such munition" (p. 15).

The *seafaring men* were *o'erwatched* (288); they had been "retained many days before" (U, p. 19); or, as Camden's English version has it: "But he (i. e., the Duke of Parma) being unready could not be present at their call, his flat-bottomed boats for the shallow channels leaked, his provision of victuals was not ready and *his sailors having been stayed hitherto against their wills*, had withdrawn themselves" (p. 144). The next sentence contains the verb *to watch*: "There lay *watch*ing (2. 288) also at the entrance of the havens of Dunkirk and Newport . . . the ships of the Hollanders and Zeelanders . . .", i. e., they were "*anchored*" (2. 289), though not exactly in a "craggy bay". The passage from Book 2 under discussion is also closely connected with materials gathered by Milton from his Russian sources (see *Studies, & c.*, No. XXXIV, pp. 34f., and Appendix). The word *pinnace* which occurs in both sources may have been the connecting element that brought about the fusion of the two streams of poetic materials.

Overthrow and Expulsion of the Enemy and Triumph of the Victor

Towards the end of Book 6 another large complex of parallelisms is traceable; the lines concerned are 853—92. The passages involved are given below, edited and commented upon in the usual way:

Paradise Lost 6.853—92

6.853 Yet half his strength he put not *forth* (C), but checked
His thunder in mid-volley; for he meant
855 Not to destroy, but root them out of Heaven (1).
The overthrown (C) he *raised* (2), and, *as a herd*
Of goats or timorous flock (3) together thronged,
Drove them before him (4) thunderstruck, pursued
With terrors and with furies to the bounds
860 And crystal wall of Heaven; which, opening wide,

Rolled inward, and *a spacious gap disclosed* (5)
Into the wasteful *Deep* (C). The monstrous sight
Strook them with horror backward; but far worse
Urged them behind: headlong themselves they threw
Down from the verge of Heaven: eternal wrath
Burnt after them to the *bottomless pit* (6).

Hell hears the unsufferable noise, Hell saw
Heaven *ruin*ing (6) from Heaven, and would have fled
Affrighted, but strict Fate hat cast too deep
Her dark foundations, and too fast had bound.
Nine days they fell; confounded Chaos roared,
And felt tenfold confusion in their fall
Through his wild Anarchy; so huge a rout
Encumbered him with *ruin* (6). Hell at last,
Yawning, *received* (C, U) them whole, and on them closed —
Hell, their fit habitation, fraught with fire
Unquenchable, the house of woe and pain.
Disburdened Heaven (7) *rejoiced* (C), and soon repaired
Her mural breach, *returning* (U) whence it rolled.
Sole victor, from the expulsion of his foes
Messiah his *triumphal* (C) *chariot* (C) turned.
To meet him *all* his *Saints* (C), who silent *stood* (C, U)
Eye-witnesses of his almighty acts,
With jubilee advanced; and, as they *went* (C),
Shaded *with branching* palm, each *order* (U; 8) bright
Sung *triumph* (C), and him sung *victorious* (U) *King* (C),
Son, Heir, and *Lord* (C), to him dominion *given* (C, U),
Worthiest to reign. He *celebrated* (6) rode,
Triumphant (C, U) *through* (9) mid Heaven, into the courts
And *temple* (C) of his mighty *Father* (U) throned
On high; who *into glory* (C) him *received* (C, U),
Where (10) now he sits at the right hand of bliss.

Camden

(p. 142) ... The English *gave over the chase* (compare 853/4), because (as the Spaniards think) they saw them almost carried to their *ruin* (874): for, the west-north-west wind blowing, they could not but run aground upon the sands

and shallows near Zeeland. But the wind turning presently into the south-west and by west, they sailed before the wind and being clear of the shallows, in the evening they consulted what to do: and by common consent it was resolved to return into Spain by the North Ocean, for that they wanted many necessaries, especially great shot, their ships were torn and no hope there was that the Prince of Parma could bring *forth* (853) his fleet.

Wherefore being now carried forth *into the deep* (862), they directed their course northward, the English fleet *having them in chase* (858): against which now and then they turned head . . .

(p. 144) The Spanish *king* (886) himself bare *the overthrow* (-n 856) patiently, as *received* (875, 91) from God, and gave and commanded to be *given* (887) *all* over Spain, thanks to God and the *Saints* (882), that it was no more grievous; and used singular mercy in relieving the distressed soldiers and sailors. Queen Elizabeth in like manner commanded public *rejoic*ing (-ed 878) and prayers and thanksgiving to be used throughout all the churches of England: and she herself going as it were in *triumph* (886) *went with* (884/5) a very gallant train of noblemen *through* (889) the streets of London (mid Heaven 889), which were hung with blue cloth, and the companies of the city, *st*and*ing* (*stood* 882) on both sides *with* their *ban*ners (*with bran*ching palm 885) in goodly *order* (885), being carried in a chariot (881) drawn with two horses . . . to Paul's Church (*Templ*um Paulinum [Latin original] 890) . . . gave most humble thanks to God, and was present at a sermon *wherein* (892) the *glory* (891) was *given* (887) to God. To the *Lord* (887) Admiral she assigned certain rents for his service and many times commended him and the captains of her ships, as born for the preservation of their country. The rest she graciously saluted by name as oft as she saw them, as men of passing good desert, (wherewith they held themselves well rewarded,) and those that were hurt and poor, she rewarded with reasonable pensions. The learned both at home and abroad, congratulating the *victory* (-ious 886) with hearts leaping for joy wrote *triumphal* (881) poems in all languages (see note 11).

Ubaldini

(p. 26) And therefore to knit up this present treatise, this is reported, that after Her Majesty was thoroughly assured of the *return* (879) of the duke into Spain, and that *her seas were clear and free from all her enemies* (878), and having called home the Lord Seymour with his fleet, it seemed good unto her (as a convenient thing) that her people should render unto Almighty God as great thanks as might be, for that it had pleased him thus to work and bring about the deliverance of them all. And therefore the 19th of November, by public edict and *order* (885) from Her Majesty, there was generally made throughout the whole realm, a most frequent assembly of all sorts of people publicly to *give* (887) thanks unto God all the day long, for so singular a benefit *received* (875), with this intention, that the remembrance of the said benefit, should upon the same day of every year to ensue, be renewed in the mind and the eyes of all men throughout the whole nation, with an evident and religious acknowledgement, that the common safety of them all was accomplished by the special favour of God, the *Father* (890) of all good *things* (893; see note 12).

Her Majesty also being afterwards desirous to do the like in her own behalf (as it was convenient) came into Paul's Church in London on Sunday being the 24th of the same month, with a most decent *order* (885) and assembly of all the magistrates and companies of the City *stand*ing (882) in a rank in the street, replenished most abundantly with people, *through* (889) which Her Majesty was to pass, being accompanied with such a princely train of all those that had been instruments of that notable *victory* (886), that it seemed Her Majesty with the rest, having gotten the *victory* (886), was desirous in *triumph*ing (889) manner to show her thankful mind unto the Londoners also . . .

Notes

(1) The idea expressed in ll. 853—5 corresponds to what is related by Ubaldini of the attitude of the Lord Admiral towards the retreating Armada: his original resolution "utterly to disperse and overthrow" the enemy was abandoned, and, having made

sure of the Spaniards' final departure from English waters, he withdrew his own ships and "returned into England". The complete context is given below, as it is impossible to convey its general spirit by condensation:

(pp. 23 ff.). The Lord Admiral therefore determined to follow the Spanish fleet only so long until they might be shot up to the northward, whither the Spanish fleet directed her course, but to what end it was not known. And that he with the same wind might come to the Frith, which is upon the coast of Scotland, if so be that he saw the enemy pass those parts. Whereupon he thought moreover, that it was good to stay his fleet from attempting aught upon the Spaniard, until he should have good intelligence of their purpose, thereby to work a mean utterly to disperse and *overthrow* them. But the Spaniards kept their course about the islands of Orkney, declaring thereby, that they minded to *return* that way into Spain along by the north coast of Scotland, which as skilful men conjectured, would be to their evident danger, as it fell out afterward. Perceiving therefore the purpose of the enemy, when he was shot up 55 deg. 13 min. to the northward, and 30 leagues off from Newcastle, the Lord Admiral resolved with himself to let the Spanish fleet keep on her way: albeit at the first he was minded to give them a strong assault upon the second of August: but persuaded otherwise by a more safe advice and counsel, he wisely stayed himself from that action, leaving the event that should ensue unto fortune, who might work some farther matter upon them: seeing the enemy had taken that way to save himself . . .

The Spanish fleet therefore, as for her own welfare it was requisite, having gone on so far before, the Lord Admiral resolved to put into the Frith in Scotland, as well to refresh himself with new victuals, as also to dispatch certain other matters which he thought necessary. But the wind being much westward and against him, the day following he changed his course, and returned into England with his whole fleet the 7th of August . . .

(2) The verb *to raise* may be connected with Camden's Latin text where the latter describes the king of Spain's conduct after

the return of the remnants of the defeated Armada: "Hispanus cladem acceptam ut à Deo, composito animo tulit, Deoque et Sanctis, quod non tristior fuerit, gratias egit, et per Hispaniam agi jussit: *afflictos*que (852) milites et nautas *sublevando* (856) misericordiam adhibuit singularem" (p. 534).

To raise serves as a translation of *sublevare;* the latter appears in close contact with *afflictus*, which, in its Englished form, is found in the poetic text in a line immediately preceding:

6.849 . . . and shot forth pernicious fire
850 Among the accursed, that withered all their strength,
And of their wonted vigour left them drained,
Exhausted, spiritless, *afflicted*, fallen.

Milton evidently took *sublevare* to have its original sense here, i. e., *to raise*, and not the secondary sense of *to relieve*, by which it is rendered in the English version, as quoted above (p. 41).

The details *acceptum (ut) à Deo*, and *Sanctis*, are found in close proximity in ll. 801 ff.:

6.801 Stand still in bright array, ye *Saints;* here stand,
Ye Angels armed; this day from battle rest.
Faithful hath been your warfare, and *of God*
Accepted, fearless in his righteous cause;
805 And as ye have *received*, so have ye done,
Invincibly. But of this cursèd crew
The punishment to other hands belongs . . .

The sentiments are shifted by the poet from the Spanish king, represented in *Paradise Lost* by Satan, to the latter's opponent, i. e., Christ. The adverb *invincibly*, in l. 806, cannot fail to recall the subject of the Armada. Such shiftings of situations and epithets have their roots in Milton's sense of poetic fitness.

(3) The document from which the corrected name of the naval hero Cope is taken (see above, p. 35) describes the Spaniards as "running like sheep before the English fleet" (die Spanier liefen wie Schafe vor der englischen Flotte her, sagt ein englischer Berichterstatter, Tilton, *op. c.*, p. 95).

(4) Compare: the English fleet having them in chase C

(5) The conception of the "spacious gap disclosed Into the

wasteful Deep" may very well have been inspired by a well-meant but sadly halting poem prefixed to Ryther's English edition of Ubaldini:

To the Reader

Who list to hear and see what God hath done
For us, our realm, and Queen against our foe,
Our foe the Spaniard proud, let him o'errun
This little book, and he the truth shall know:
The place, the time, the means expressèd be
In book to read, in graven map to see.

Which when you read, and see, retain this thought,
That howsoe'er the mean deservèd well,
T'was chiefly God against our foe that fought,
And sent them quick through midst of sea to hell.
Whether both quick, and thick let them go down,
That seek to alienate the title of our crown. T. H.

(6) Three significant words connect with the passage from *Of Reformation* quoted above (pp. 15 ff.): *the bottomless pit* (IV); *ruin* (his naval *ruins* that have larded our seas, VII), and *celebrated* (VIII).

(7) The phrase *disburdened Heaven* may have been inspired by the statement "her seas were clear and free from all her enemies" U.

(8) Compare: *with* their banners in goodly *order* C

(9) Compare: *through* the streets of London C

(10) Compare: *wherein* the *glory* was *given* C

(11) The "learned" writing "triumphal poems in all languages" strangely remind one of Milton's promise to sing and celebrate, "amidst hymns and hallelujahs of saints", among other matters, the very same subject, viz., the Defeat of the Armada.

(12) The plural *things* occurs twice in l. 893, immediately following upon l. 890 which exhibits the noun *father*:

6.888 He, celebrated, rode
Triumphant through mid Heaven, into the courts
890 And temple of his mighty *Father* throned
On high; who into glory him received,
Where he now sits at the right hand of bliss.
Thus measuring *things* in Heaven by *things* on Earth . . .

Conclusion

It is hoped that in judging the general conduct of the argument the unprejudiced reader will carefully refrain from taking to pieces the evidence presented and from fixing on isolated parallelisms instead of looking at a word-constellation as a whole: minor correspondences which have, if taken separately, no conclusive power whatever, assume the important functions of corroborative evidence if treated as they should be. It may safely be maintained that there exists nothing in the whole range of English literature, apart from the works examined for the present investigation, that will furnish anything like the word-constellations brought forward. Even if, which is wholly improbable, such a page should be unearthed in an assiduous search of, say, the vaults of the British Museum, it would still remain to be demonstrated that Milton could have read the book in question, or that he contemplated, on his own confession, writing on the subject treated therein.

A complete and unreserved approval of the method employed and of its results would in no way detract from the greatness of Milton as a poet. It may safely be suggested that all epic and dramatic poets use sources: "ils prennent leur bien où ils le trouvent", and they are to be judged not by what they take but by what they make of their borrowings. If this standard is applied, even the guardians of the neo-Puritan Milton legend need not fear the implications of the present investigation. Quite on the contrary, they ought to rejoice at being now able to recognize how fervently their idol must have striven to increase the honour of his country by the production of a nobly conceived national epic.

APPENDIX

The Sources of Milton's Poem *On Shakespeare*

Milton's methods of composition may be well illustrated by an investigation into the "sources" of his famous poem *On Shakespeare*. This is the very piece in which he most aptly characterizes his own art as "slow-endeavouring", in contrast to that of the admired, and, perhaps, also envied Shakespeare, whose manuscripts, according to the statement made by his editors, were almost entirely free from deletions (John Heminge and Henry Condell, in their preface to the first folio edition of Shakespeare's plays, 1623). Milton's *On Shakespeare* was published for the first time in the second folio, in 1632:

On Shakespeare 1630

What needs my Shakespeare for his honoured bones
The labour of an age in pilèd stones?
Or that his hallowed relics should be hid
Under a star-ypointing pyramid?
Dear son of memory, great heir of fame,
What need'st thou such weak witness of thy name?
Thou in our wonder and astonishment
Hast built thyself a livelong monument.
For whilst, to the shame of slow-endeavouring art,
Thy easy numbers flow, and that each heart,
Hath from the leaves of thy unvalued book
Those Delphic lines with deep impression took,

Then thou, our fancy of itself bereaving,
Dost make us marble with too much conceiving,
And so sepulchred in such pomp dost lie
That kings for such a tomb would wish to die.

This piece appeared as one of seven other poems in laudation of the immortal playwright, four of which had been taken over from the first folio. Milton's brief poem of but 16 lines may be pronounced one of his most characteristic and successful productions. The poet, still animated by the fire of youthful aspiration, and full of the hope of a sweeping literary fame to be won before long, is seen trying to do a highly typical thing: he attempts to achieve an ecstatic fit by gradually working himself up to the final consummation. *On Shakespeare* thus worthily takes its place by the side of the more elaborate *Lycidas* (see the present writer's *Der andere Milton*, Bonn & Leipzig, 1920, pp. 98 ff.). So far, four different "sources" have become known, and they account for a very considerable part of the vocabulary.

(1) Ben Jonson's Laudatory Poem

The principal idea in Milton's poem is unquestionably derived from Jonson's laudatory poem in the first folio. The lines —

Thou art a monument without a tomb,
And art alive still, while thy book doth live,
And we have wits to read, and praise to give —

express the very felicitous and sane conception that Shakespeare's printed plays will prove his most lasting monument. This conception is seized upon by Milton; it is then extravagantly exaggerated, and strained almost to breaking-point. Milton goes far beyond Jonson: not the book is the lasting monument, but the reader of that book is himself turned, by the "Delphic" or magic power of Shakespeare's poetry, into a marble statue. This statue forms the tomb or monument of the great enchanter, who thus lies shrined in the heart of the entranced admirer.

In addition, Milton has the following verbal items in common with Jonson:

Milton *line*		Jonson *line*
1	my Shakespeare	19
1	honour(ed)	32
2	age	17
4	star	77
5	fame } [rhyming words]	2
6	thy name }	1
7	wonder	18
8	monument	22
11	thy . . . book	2
12	lines	68
16	a tomb	22

In judging the value of these correspondences it should be borne in mind that Jonson's poem runs to 80 lines, as compared with Milton's sixteen. Nevertheless, it seems unadvisable to speak of a parallel word-constellation here, though some of the items are rather striking.

(2) Massinger and Field's *The Fatal Dowry*

In his extension of Jonson's conception, Milton was stimulated by a further source which was pointed out by Professor H. W. Garrod (see *Essays and Studies by Members of the English Association*, vol. 12, 1926, pp. 372 ff.). Attention is drawn there to the following lines in *The Fatal Dowry*, a play by Philip Massinger and Nathaniel Field:

> He [i. e., the son of the deceased] cannot raise thee
> a poor monument,
> Such as a flatterer or a usurer hath;
> Thy worth, in every honest breast, builds one,
> Making their friendly hearts thy funeral stone.

A textual parallelism of this kind naturally leads the critic acquainted with Milton's methods of composition to look for verbal correspondences in the immediate neighbourhood of the lines involved. The results of such an inquiry are tabulated below in the usual way by underlinings and cross-references. The

plain numbers refer to lines of *On Shakespeare*, the composite ones to books and lines of *Paradise Lost*. The opening lines of Charalois's speech in the scene in which Prof. Garrod discovered an evident parallelism with *On Shakespeare* must have strongly appealed to Milton's constitutional love of darkness and twilight illumination (see the present writer's treatise *The Secret of John Milton*, Dorpat, 1924). It is, therefore, not to be wondered at that this passage should have furnished him with two hapax legomena and a well-developed parallel word-constellation in *Paradise Lost*, in addition to certain verbal materials reproduced in the laudatory poem, the most striking example being found in l. 87: the change from the somewhat trite *holy relics* to the strangely effective *hallowed relics* is a very happy example of Milton's improving artistry.

From Act II, Scene I

Charal. How like *a silent stream* (2.582 h. l.) *shaded with* (6.855 h. l.) *night* (2.286),
And gliding softly with our *windy* Antiq (2.286) sighs,
Moves the whole frame of this solemnity!
Tears, sighs, and blacks *filling* (2.284) the simile;
Whilst I, the only *murmur* (2.285) in this grove
Of death, thus *hollowly* (2.285) break forth . . .
Of all that ever thou hast done good to,
These only have good *memories* (5); for they
Remember best forget not gratitude.
I thank you for this last and friendly love:
[To the Soldiers.
And though this country, like a viperous mother,
Not only hath eat up ungratefully
All means of thee, her son, but last, thyself,
Leaving thy *heir* (5) so bare and indigent,
He cannot raise thee a poor *monument* (8),
Such as a flatterer or a usurer hath;
Thy worth, in every honest breast, builds one,
Making their friendly *hearts* (10) thy funeral *stone* (2).
Pont. Sir.
Charal. Peace! O, peace! this scene is wholly mine.
What! weep ye, soldiers? blanch not. — Romont weeps.

Ha! let me see! my miracle is eased,
The gaolers and the creditors do weep;
Even they that make us weep, do weep themselves.
Be these thy body's balm! these and thy virtue
Keep thy *fame* (5) ever odoriferous,
Whilst the great, proud, rich, undeserving man,
Alive stinks in his vices, and, being vanish'd,
The golden calf, that was an idol deck'd
With *marble* (14) pillars, jet, and porphyry,
Shall quickly, both in *bone* (1) and *name* (6), consume,
Though wrapt in lead, spice, searcloth, and perfume!
1 Cred. Sir!
Charal. What? away, for shame! you, profane rogues
Must not be mingled with these *holy relics* (3):
This is a sacrifice; — our shower shall crown
His *sepulchre* (15) with olive, myrrh, and bays,
The plants of peace, of sorrow, victory:
Your tears would spring but weeds.

(*The Plays of Philip Massinger*, London, 1805, vol. III, pp. 372 ff.)

The parallel word-constellation in the opening lines points to a passage in Book 2 of *Paradise Lost* already treated above as influenced by the Armada sources (see p. 33). As the very same passage has been shown to exhibit traces of Milton's Russian materials as well, it may now be linked up with three different "sources":

A = Armada sources
F = The Fatal Dowry
R = Russian materials

2.284 He scarce had finished, when such *murmur* (F) *fill*ed (F)
285 The assembly as when *hollow* (F) *rocks* (R) retain
The sound of blustering *wind*s (F, R) which all *night* (F, R) long
Had roused *the sea* (R), now with hoarse cadence lull
Seafaring men o'erwatched (A), whose *bark* by chance,
Or pinnace (A, R) *anchors* (R) in a craggy *bay* (R)
290 After the *tempest* (R).

(3) Thomas Tomkis's Albumazar

Prof. Garrod, in the same essay, refers to a further source of *On Shakespeare*, namely a passage in the play *Albumazar*, by Thomas Tomkis. The passage is quoted below, in an extended form, edited in the usual manner:

> *[Pandolfo.]* Come hither, Cricca,
> *Wonder* (7) for me, admire, *and* be *astonish*'d (7);
> Marvel thyself to *marble* (14) at these engines,
> These strange Gorgonian instruments.
> *Cricca.* At what?
> *Pandolfo.* At this rare perspicil and otacousticon:
> For, with these two, I'll hear and see all secrets;
> Undo intelligencers.

(*A Select Collection of Old Plays*, in twelve volumes [Dodsley's Plays], 2nd edition, London, 1780, vol. VII, pp. 143 f., Act I, Scene IV)

The agreements between Milton's poem and its source certainly are most striking. L. 4 is also echoed in l. 42 of *Il Penseroso*, in the address to the "Goddess Melancholy":

> Come; but keep thy wonted state,
> With even step, and musing gait,
> And looks commercing with the skies,
> Thy rapt soul sitting in thine eyes:
> There, held in holy passion still,
> Forget *thyself to marble*, till
> With a sad leaden downward cast
> Thou fix them on the earth as fast.

The quotation from *Albumazar* has been extended beyond l. 5 in order to draw the reader's attention to the plural *intelligencers*, i. e., "spies", because this word reminds of the *intelligencing tyrant* in the passage from *Of Reformation* which formed the starting-point of the above inquiry into the Armada sources (p. 17, par. VII). Strangely enough, the form *larded*, i. e., "covered, strewn (with)", closely connected with the *intelligencing tyrant* in

Milton's prose, also makes its appearance in *Albumazar*, and that only three pages ahead of the *intelligencers*, viz., on page 141. The fact is stated here for what it is worth; nevertheless, the question may be put, did these two rare words become fixed in Milton's mind when reading the play, to be reproduced together, though slightly adapted to the new circumstances, on a future occasion in a most effective manner? In *Of Reformation*, the passage reads as follows: "And now we know, O thou our most certain hope and defence, that thine enemies have been consulting all the sorceries of the great whore, and have joined their plots with that sad *intelligencing* tyrant that mischiefs the world with his mines of Ophir, and lies thirsting to revenge his naval ruins that have *larded* our seas . . ." Other points of contact may be discovered by the imaginative researcher into the curious workings of Milton's mind in the full context of the play. The extracts reproduced below are all about that "strange Gorgonian instrument", the "perspicil", an optic glass which is supposed to allow the user to watch distant events, a conception which must have made a strong appeal to Milton, a sufferer from the extremest form of short-sightedness:

'Twill draw the moon so near, that you would swear
The bush of thorns in't pricks your eyes; the crystal
Of a large arch multiplies millions,
Works more than by point blank, and, by refractions
Optic and strange, searcheth, like the eye of truth,
All closets that have windows. Have at Rome;
I see the Pope, his cardinals, and his mule,
The English college, and the Jesuits,
And what they write and do . . .
What see you? —
Wonders! wonders! I see, as in a landscape,
An honourable throng of noble persons,
As clear as I were under the same roof . . .
Why that's the court at Cambridge, forty miles hence.
What else? —
A hall thrust full of bare heads, some bald, some bush'd,
Some bravely branch'd. —
That's the university,
Larded with townsmen. (pp. 140 f.)

(4) The Epitaph ascribed to Shakespeare

The parentage of the very striking, though ungrammatical, *star-ypointing pyramid* (l. 4) was discovered by Dr. S. A. Nock (see his thesis, quoted above, p. 13, pp. 21 ff.). In Dugdale's collection of epitaphs is found the following piece ascribed — mistakenly, as one may hope — to "William Shakespeare, the late famous tragedian", and dedicated to the memory of Sir Thomas Stanley. It is reprinted below; the italicized words taken together form a parallel word-constellation connecting with Milton's *On Shakespeare.* Note, in particular, the identical rhymes *(for his. . .) bones: stones,* and *fame: name:*

Ask, who lies here, but do not weep,
He is not dead, he doth but sleep.
This *stony* (2) register is *for his bones* (1),
His *fame* (5) is more perpetual than these *stones* (2),
And his own goodness, with himself being gone,
Shall *live* (8) when earthly *monument* (8) is none.

Not *monumental* (8) *stone* (2) preserves our *fame* (5),
Nor *sky-aspiring pyramids* (4) our *name* (6):
The *memory* (5) of him for whom this stands
Shall outlive *marble* (14) and defacers' hands:
When all to time's consumption shall be given,
Stanley, for whom this stands, shall stand in heaven!

(Reprinted from N. Delius, *Shakespeare's Werke,* 6th ed., vol. II, p. 816.)

The grammatical malformation *ypointing* is an exact reproduction of the rhythm of the original expression, which must have struck the poet's ear as particularly felicitous. The substitution of *star* for *sky* is in perfect harmony with Milton's predilection for the heavenly bodies, that of *ypointing* for *aspiring* avoids the accusation of pathetic fallacy. (On the grammatical anomaly involved in the use of the prefix *y-* with a present participle see R. M. Smith, *The Variant Issues of Shakespeare's Second Folio and Milton's First Published English Poem,* Lehigh University, 1928, and *The Times Literary Supplement* for May 3, 1928).

* * *

Milton's poem is once more reproduced with added references to the four "sources" discussed above:

A = Albumazar
E = Epitaph
J = Jonson
F = The Fatal Dowry

On Shakespeare 1630

What needs *my Shakespeare* (J) *for his honoured* (J) *bones* (E)
The labour of an *age* (J) in piléd *stones?* (E)
Or that his *hallowed relics* (F) should be hid
Under a *star*(J)-*ypointing pyramid* (E)?
Dear son of *memory* (E, F), great *heir* (F) of *fame* (E, F, J),
What need'st thou such weak witness of *thy name* (E, J)?
Thou in our *wonder* (A, J) *and astonish*ment (A)
Hast built thyself a *live*long (E) *monument* (E, F, J).
For whilst, to the shame of slow-endeavouring art,
Thy easy numbers flow, and that each heart,
Hath from the leaves of *thy* unvalued *book* (J)
Those Delphic *lines* (J) with deep impression took,
Then thou, our fancy of itself bereaving,
Dost make us *marble* (A, E, F) with too much conceiving,
And so *sepulchred* (F) in such pomp dost lie
That kings for such *a tomb* (J) would wish to die.

* * *

Having reached the end of his expositions, the author ventures to express the hope that his readers will have come to the conclusion that the search for "parallel word-constellations" is a real factor in the scientific study of Milton, that the discovery of such constellations may lead to far-reaching results, and that such a pursuit has nothing to do with that idle "source-hunting" which only too frequently takes its origin in the desire of the critic to belittle the efforts of a great poet.

Note on page 19, line 13

The use of the word "prophetically" seems justified by Milton's wording though not by the situation, as the action of Book 2 is the continuation of the events related in Book 6. But even Homer sometimes nods!

DE LA DÉSINENCE *-tъ* DU PRÉSENT EN SLAVE

PAR

P. ARUMAA

TARTU 1934

K. Mattieseni trükikoda o.-ü., Tartu 1934

Parmi les langues slaves modernes le russe, on le sait, est la plus conservative quant au maintien de l'ancienne désinence des 3es personnes du présent. Mais sans aucune restriction cela peut être confirmé seulement pour la langue littéraire, tandis que tous les parlers russes modernes, de même que les langues littéraires des blancs-russes et des ukrainiens, nous montrent un état très proche de celui des langues slaves méridionales et occidentales, caractérisées par la chute de la dentale finale dans ce cas. L'absence fréquente de cette désinence dans les parlers russes dès le commencement de l'époque historique, a conduit certains savants russes à présumer que nous y retrouvons une alternance héritée de la période indo-européenne commune. Ainsi l'on a parlé et on parle encore aujourd'hui d'une continuation des désinences dites primaires et secondaires dans le présent du slave commun. Comme on le sait, ce fut particulièrement M. Fortunatov (1) qui attribuait aux formes vieux-slaves dépourvues de *-tъ* une très haute antiquité. La théorie de M. Fortunatov fut approuvée, semble-t-il, par M. Durnovo (2). Là où, selon l'avis de M. Fortunatov, il s'agissait de l'ancien i.-e. **-ti*, finale à désinence primaire, à savoir toujours dans les verbes athématiques et probablement aussi au singulier des thèmes en *-i-*, les parlers russes, ainsi en pense M. Durnovo, ont gardé en général des formes finissant par i.-e. **-ti*. Par contre, dans tous les autres cas on constate souvent l'absence de *-t'* ou *-t* qui nous est compréhensible seulement, si nous admettons que ces formes ont eu originairement les désinences dites secondaires, et que le type vieux-slave **берετъ** représente i.-e. **bheret* plus le démonstratif enclitique *tъ*, correspondant au développement du vieux prussien. Aussi M. Kul'bakin (3) suppose-t-il pour toutes les langues slaves

(1) Изв. отд. русск. яз. и слов. XIII, 2, pp. 1—44.
(2) *Очерк истории русск. яз.*, p. 315, obs.
(3) *Le vieux slave*, §§ 261—262

l'existence de la désinence secondaire *-*t*. Récemment M. Belić [1] a consacré une étude spéciale à la question de l'injonctif dans les langues slaves.

A l'aide d'un nouvel examen plus détaillé, portant sur tous les matériaux correspondants, nous allons essayer de répondre à la question: "N'est-il pas possible de trouver dans les parlers russes modernes eux-mêmes l'explication de cette alternance, motivée par des lois purement phonétiques?"

Dans les parlers russes du Nord (et du Centre), à l'égard du maintien de notre désinence, on peut distinguer deux groupes. Celui de l'Est, comprenant les parlers de Vologda, Perm, Vjatka, Ufa, Kazań, Kostroma, Jaroslavl', Tver', Vladimir, Moscou (en partie), Nižnij-Novgorod, Penza, Simbirsk, Samara, Saratov (en partie), est demeuré fidèle à l'usage de la langue littéraire; par suite, il montre la désinence -*tъ* dans tous les cas (dans les parlers transitoires parfois aussi -*tь* ou l'absence de la dentale finale). Le groupe occidental est formé par les parlers des gouvernements suivants: Archangel'sk, Olonec, Petrograd, Novgorod et Pskov. On observe ici une lutte rude des formes terminées par -*t* ou -*t'* avec celles qui n'ont pas cette désinence. Mais dans cette lutte, les formes caractérisées par la dentale finale dure ou molle montrent toujours une prépondérance considérable. Nous y pouvons constater une tendance assez forte à restreindre l'emploi des formes pleines, mais en même temps il est important de souligner que cette tendance ne peut pas provoquer des malentendus syntactiques, puisqu'en cas d'incertitude, le sujet parlant a toujours à sa disposition les formes finissant par la dentale. C'est pour cette raison que dans les parlers du Nord-Ouest la chute de l'ancienne désinence de la 3e personne peut avoir lieu dans toutes les catégories verbales et dans tous les nombres. Dans d'autres parlers russes où l'emploi de -*t* ou -*t'* est déjà clairement réglé, cela serait impossible.

Comme représentant typique de ces parlers nous pouvons considérer la langue des bylines [2] de l'ancien gouvernement

(1) Глас Српске Краљевске Акад. CXLVIII, др. разред, 76. Cf. aussi le compte-rendu qu'en donne M. Vaillant dans la *Revue des études slaves* XII, p. 243.

(2) A. Hilferding, Онежскія былины, 2e éd., t. I—III, Pbg. 1894—1900 (dans le Сборникъ отд. русск. яз. и слов. LIX—LXI).

d'Olonec. La chute de -*t* y a atteint la plus grande propagation au singulier des verbes en -*e-* ou -*ję-* précedé d'une consonne, comme par ex. *йде, плаче, махне* etc. Quant aux détails, les différentes régions se comportent comme suit: dans les bylines de Pověnec, on trouve 65 exemples où -*t* s'est amui, tandis qu'en 148 cas il s'est conservé. De même on observe dans tous les autres parlers une considérable prépondérance des formes à désinences pleines: Pudoga 146 : 41, Kiži 563 : 57, Vygozero 123 : 18, Vodlozero 163 : 32, Kenozero 255 : 180, Moša 39 : 11 etc. — en somme 1437 exemples avec -*t* contre 404 exemples dépourvus de -*t*. Les thèmes en -*ję-* précedé d'une voyelle montrent un état légèrement différent. En ce cas, la chute de -*t* n'est pas moins fréquente, par ex. *отвѣчае, ставае, требуе* etc. On constate en somme 350 fois l'absence de -*t*, tandis que 1064 fois celui-ci s'est conservé. Cependant, il y a une catégorie de formes où l'on évite la chute de -*t* avec une régularité très remarquable. C'est le cas où la syllabe finale a subi une contraction. Pour cette raison nous rencontrons toujours *спáдатъ* Hilferding I 21 *бросатъ* III 8 *обвернутъ* (< *обвернуетъ*) I 35 *качатъ* III 146, 171 etc. Dans notre recueil de bylines nous avons trouvé seulement 9 exceptions où -*t* est tombé même après une syllabe contractée, notamment dans le verbe *хвастать* 'se vanter': *хваста* II 377, 678 *похваста* II 698, 699, outre cela encore dans *кáча* III 161 *поскакива* I 569. Mais l'énorme majorité des formes contractées (en somme 397 exemples) où la dentale finale n'est pas supprimée, confirme avec la plus grande netteté que nous y avons affaire à des exceptions tout à fait occasionnelles. Cela peut être confirmé aussi par les autres parlers grand-russes du Nord. Le parler de Novgorod[1] nous offre quelques exemples, par ex. *поглядыва* 17, également le parler d'Olonec[2]: *става, пада* ou celui d'Archangel'sk[3]: *бѣга, нюха, хлопа* etc. Autant que l'on peut voir d'après le peu de faits qu'on possède, la chute dépend ici de la place de l'accent, c.-à-d. qu'elle est favorisée seulement dans le cas où l'accent ne tombe pas sur la syllabe contractée.

Dans certaines limites bien définies, la contraction est particulièrement d'usage. On est donc conduit à chercher ici l'expli-

(1) District de Tichvin, Жив. Старина IV.
(2) District de Pudož, Изв. отд. русск. яз. и слов. XIX, 4, p. 161.
(3) District de Šenkursk, Изв. отд. русск. яз. и слов. XVII, 2, p. 122.

cation de la structure rythmique de ces formes. Ce sont en général les verbes itératifs en *-ивать* et *-ывать*, comme par ex. *поглядывать* I 173 *выговаривать* III 203 etc. Les bylines d'Olonec nous offrent 256 exemples d'une telle contraction dans les verbes itératifs, et on y constate toujours le maintien du *-t*.

Les formes non contractées doivent être divisées en deux groupes: dans les verbes itératifs, *-t* subsiste dans 176 cas en regard de 31 exemples contraires. Mais si l'on compare à cela les autres verbes en *-aje-*, comme *дѣлаетъ*, on observe que dans le cas de contraction (141 fois) *-t* s'est toujours conservé, et que les formes sans contraction montrent dans la plupart des cas l'absence de *-t*: 923 cas en face de 350 cas seulement où *-t* résiste. Cette tendance particulière des verbes itératifs à contracter les syllabes thématiques repose évidemment sur l'influence de l'accent, et sur le rythme spécial de ces formes. Cependant, il est très difficile de parler ici de règles bien établies, parce que dans les dialectes russes les conditions de contraction ne sont pas encore suffisamment éclaircies. Mais il mérite d'être souligné que la contraction est en général la cause du maintien de *t-* ou *-t'*. Au point de vue phonétique, cela peut être expliqué par le fait que la contraction des voyelles thématiques a augmenté la force de l'explosion dans l'articulation du *-t* final. Après la contraction de la voyelle thématique, qui est toujours faible et ne porte jamais l'accent, la dentale de la désinence prend sa place après une voyelle qui est accentuée plus fortement ou qui dans la plupart des cas porte même l'accent principal ou secondaire (cet accent est parfois aussi expressément marqué par des observateurs, comme par ex. dans les bylines d'Olonec recueillies par M. Hilferding: *поскрипливàтъ* I 16 *вывертывàтъ* I 16 etc.). Ce principe d'une intensité différente d'explosion[1] est très facile à reconnaître dans un doublet comme *игрáе* ~ *игрáт*: le maintien de *-t* après une voyelle fortement accentuée s'entend de soi-même. A cause de cela, il est aussi facile à comprendre les raisons pour lesquelles dans les verbes à thème du présent en *-e-* (verbes à thème de l'infinitif radical) les désinences ont plus de résistance si l'accent

(1) Cf. aussi la remarque très curieuse sur un dialecte de Vjatka: "Окончание *-т* в 3 л. ед. ч. не пропадает. Однако иногда оно почти или даже совсем не слышно, особенно в случаях растяжения слога, вследствие слабости артикуляции согласных." (*Труды пост. комиссии по диалектологии русск. яз.* Вып. 9 (1927), p. 111).

tombe sur la voyelle suffixale que s'il tombe sur la racine même. Cette opposition se manifeste aussi très nettement dans la langue des bylines: dans 256 exemples dépourvus de la dentale finale l'accent repose sur la racine, en regard de 141 exemples accentués sur la voyelle thématique. Si aujourd'hui, dans quelques dialectes grand-russes du Nord, cette règle ne se manifeste pas aussi rigoureusement, nous avons raison d'y voir une phase d'évolution postérieure. Mais la régularité, avec laquelle les formes contractées conservent leur désinence -*t*, est d'une importance particulière pour le grand-russe du Nord, car c'est précisément dans ce groupe dialectal du grand-russe que les contractions sont les plus familières. Elles y sont si nombreuses que nous pouvons nous borner à en présenter quelques exemples caractéristiques: *мо̄т* <*моет*, *сѣ̄т* <*сѣет*, *бре̄т* <*бреет* (Tver')(1); *рабо́тутъ* 3e pl., *ку́шутъ*, *тре́бутъ* (Tver')(2); *отваливӯтъ* 3e pl. (Vladimir)(3); *работутъ* 3e pl., *сбѣгутъ* (Kostroma)(4); *цалу́т* <*цѣлуетъ* (Nižnij-Novgorod)(5); *дутъ*, *ротъ*, *латъ*, *чутъ*, *мотъ* <*дуетъ*, *роетъ*, *чуетъ*, *лаетъ*, *моетъ* (Simbirsk)(6) etc. Sans doute, ce n'est pas par hasard que la contraction est caractéristique précisément pour ces dialectes russes du Nord, qui ont conservé -*t* avec la plus grande régularité. Les formes contractées ont favorisé la résistance de -*t* dans une large mesure.

Au singulier des verbes à thème du présent en -*i*-, la chute de -*t* a gagné en grand-russe du Nord une propagation plus limitée. On peut citer de la langue des bylines: *прогово́ри* II 289, 293 et souvent *проходи* II 290, *ѣзди* II 438, *выходи* II 401 etc.

Les exemples des autres parlers sont:

Novgorod: *ходи* 30 *заходи* 30 *заноси*(7); *сиди* 32(8); *люби*, *терпи*(9); *сиди́*, *виси́*, *стои́*(10); *послу́жи* 7, 15 *сиди* 10, 10, 17

(1) РФВ LVII, p. 373.

(2) District de Zubcov, Мат. Вып. VIII, p. 179 (Сборникъ отд. русск. яз. и слов. LXXIII).

(3) District de Kasimov, РФВ LX, p. 89.

(4) District de Kostroma, Мат. Вып. VI, p. 8 (Изв. отд. р. яз. IV).

(5) Живая Старина IV, p. 170.

(6) District de Korsun, Мат. Вып. VIII, p. 202.

(7) District de Krestcy, Живая Старина XIV.

(8) District de Demjansk, ibidem.

(9) District de Novgorod, Сборникъ отд. русск. яз. и слов. LXXVII, 7, p. 14.

(10) District de Novgorod, Мат. Вып. II, p. 555 (Изв. отд. р. яз. I).

лю́би 10 *гле́ди* 10 *види* 10 *лежи* 10 *ви́ди* 15 *гово́ри* 4, 16 *прихо́ди* 16 *про́си* 16 *слыши* 17 *кричи* 4 [1].

Pskov: *лю́бя, но́ся*[2]; *хо́дя, но́ся, лю́бя*[3]; *хо́дя, но́ся, лю́бя*[4]; *коло́тя, лю́бя, но́ся, сиди́, лежи́*[5]; *любя, купя*[6].

Petrograd: *хо́ди, лю́би, но́си, бъжи́* [7].

Olonec: *лю́би, но́си*[8].

Comme on le voit, la plupart de ces exemples parlent en faveur de notre thèse que la chute de *-t* a été motivée avant tout dans la position non accentuée, c.-à-d. quand l'accent frappe la racine. Dans le recueil de bylines dont nous nous sommes servis, l'absence de *-t* est attestée en 51 cas, lorsque la racine est accentuée; seulement d e u x exemples dépourvus de *-t* montrent l'accent sur la voyelle suffixale. Comme nous l'avons déjà indiqué, l'absence de *-t* ou *-t'* en grand-russe du Nord ne peut pas être gênante à la syntaxe de ces parlers, bien qu'une collision formelle avec les formes de l'impératif ne puisse pas toujours être évitée.

Pour la chute de *-t* au pluriel des verbes à thème du présent en *-i-*, la matière est relativement pauvre et il est impossible d'y parler de règles bien définies. La chute peut se produire non seulement si la racine est accentuée, mais aussi si la voyelle thématique porte l'accent. La langue des bylines nous offre les cas suivants: *приходя* I 33 *росправя* I 110 *ходя* III 166, 176 *нося* III 14 *лежа́* I 467 etc., en somme 64 exemples.

Les parlers modernes aussi nous fournissent un assez grand nombre d'exemples:

Novgorod: *спрося* 30 [9]; *хо́дя, сидя, пиля́* [10]; *лю́бя* 4 *говоря* 4 *поса́дя* 16 *про́ся* 17 [11].

(1) District de Tichvin, Живая Старина IV.
(2) District de Velikije Luki, Мат. Вып. IV, p. 16 (Изв. отд. р. яз. IV).
(3) District de Cholm, Труды МДК VIII, 41.
(4) District de Porchov, ibidem p. 46.
(5) Живая Старина I, 3, p. 206.
(6) District de Novoržev, Мат. Вып. V, p. 45 (Изв. отд. р. яз. III).
(7) District de Luga, Мат. Вып. I, p. 338 (Изв. отд. р. яз. I).
(8) District de Petrozavodsk, ibidem p. 345.
(9) District de Krestcy, Живая Старина XIV.
(10) District de Krestcy, РФВ, LXI, p. 13.
(11) District de Tichvin, Живая Старина IV.

Pskov: *сидя́* 46 *лю́бя* 48[1].

Vologda: *гледя́*[2].

Olonec: *крича́, шумя́, ру́бя*[3]; *бѣжи́, ру́бя, лю́бя, но́ся, пиля́, сидя́* 11[4].

Archangel'sk: *говря, варя, приходя, садя́, спя, хотя́, ѣдя́*[5].

Vjatka: *ѣздя*[6].

Une des particularités les plús caractéristiques du grand-russe du Nord est l'absence de *-t* au pluriel des verbes à thème du présent en *-e-*, mais de tous les cas renfermant la chute de *-t* celui-ci est le moins usuel. Cependant, il s'y agit d'un phénomène qui de tous les parlers russes semble être propre exclusivement à ceux du Nord. Voici des exemples:

Novgorod: *собаки ла́ю*[7]; *пишо, лежо, скачо, покажо*[8]; *скажу́, ввязываю*[9].

Pskov: *несу́, иду́*[10]; *зажгу́*[10].

Petrograd: *ду́мъ̇у(т)*[11]; *б'ору́*[12].

Olonec: *лю́блю (= любятъ)*[13].

Archangel'sk: *избѣгаю*[14].

Kostroma: *дѣ́лаю, беру́*[15].

Vjatka: *пывезу́*[16].

Les dialectes grand-russes du Nord s'écartent encore d'un point de tous les autres. C'est en raison du fait que les troisièmes personnes du présent peuvent être élargies par certaines voyelles de différente qualité. Nous allons essayer de présenter

(1) District de Porchov, Труды МДК VIII.

(2) District de Vel'sk, Sobolevskij, *Опытъ русской діалектологіи*, p. 52.

(3) District de Vytegra, Мат. Вып. II, p. 570 (Изв. отд. р. яз. I).

(4) District de Petrozavodsk, Мат. Вып. I, p. 345.

(5) District de Šenkursk, Изв. отд. русск. яз. и слов. XVII, 2, p. 122.

(6) Kolosov, *Замѣтки о языкѣ и народной поэзіи въ области великорусскаго нарѣчія* (Сборникъ отд. русск. яз. и слов. XVII, p. 238).

(7) District de Novgorod, Мат. Вып. II, p. 555.

(8) District de Tichvin, Живая Старина IV, p. 4.

(9) РФВ XL, p. 99.

(10) РФВ LXXVII, pp. 154, 157; Sobolevskij, *Опытъ русск. діал.*, p. 30.

(11) District de Gdov, Изв. отд. русск. яз. и слов. XXX, p. 261.

(12) District de Luga, ibidem, p. 266.

(13) District de Petrozavodsk, Мат. Вып. IV, p. 258 (Изв. отд. р. яз. II).

(14) District de Cholmogory, Мат. Вып. VIII, p. 78.

(15) District de Buj, РФВ (1917), p. 138.

(16) District de Nolinsk, Sobolevskij, *Опытъ русск. діал.*, p. 61.

toute la matière correspondante que l'on trouve dans les recueils dialectaux:

I. La désinence est **-to**:

Tver': *думаето, гуляето, играето, сдѣлаето, думаето, скáжуто, ревято*[1].

Olonec: *идетъ-о, берётъ-о, нóситъ-о, лю́бятъ-о, сидятъ-о* 7 *якоря в воду бросаюто, да къ бережку приставаюто, паруса опускаюто* 7 *што к цему пристането* 8 *свищи Богу ставето* 9 *будето* 10[2].

Jaroslavl' (chez les Sitkari): *идзётo, идýто*[3]; *канóсято, сни-мáiуто, ŭдýто, лóжыто, бо.ґíто, лом'ито, бýд'ето, ув'езýто*[4] etc.

II. La désinence est **-ta**:

Novgorod: Dal'[5] a déjà connu quelques exemples du district de Novgorod: *идета, сидита, смотрита.* De deux points du même district: *идёта, летита*[6]; *идета, ходита, придёта, курита*[7]; *бýдета*[8]; *идёта*[9].

Vjatka: *по дорогъ-та ѣдута два старика-та*[10].

Rjazań: *онъ одѣваста, собираета, учита; они пишута, торгуюта, носюта, поюта ~ пѣюта*[11].

III. La désinence est **-ti**:

Olonec: *онъ пѣсенку, лебедушки, спѣваюти, мнѣ волюшку онъ да спотѣшаюти, и меня вотъ, дѣвушку, онъ да звеселяюти*[12].

Kaluga: *кого мнѣ любить будети*[13].

IV. La désinence est **-ty**:

Vjatka: *идёты, прядеты, говориты*[14].

Quelques savants, par ex. M. Kolosov[15], ont soutenu l'opinion qu'on y a affaire à une espèce de vocalisation des jers fi-

(1) District de Ves'jegonsk, Труды МДК III, p. 135.
(2) District de Šenkursk, Мат. Вып. IX (Сборникъ отд. р. яз. LXXXVII).
(3) Kolosov, *Обзоръ звук. и форм. особенностей русск. яз.*, p. 246.
(4) Изв. отд. русск. яз. и слов. XXX, p. 237.
(5) *Толк. словарь*, 2e éd., préface, p. XLVI.
(6) Kolosov, *Замѣтки о языкѣ и народной поэзіи*, p. 26.
(7) District de Demjansk, Труды МДК III, pp. 119—120.
(8) District d'Ustjug, Живая Старина XIII, p. 441.
(9) District de Bělozersk, Мат. Вып. IX, p. 181.
(10) District de Slobodskoj, ibidem, p. 107.
(11) District de Jegor'jevsk, Мат. Вып. XI, p. 124 (Сборникъ отд. р. яз. XCIX).
(12) Slavjanskaja, *Описаніе русск. крестьянской свадьбы* (РФВ LXIV, p. 163).
(13) Калужск. Губернск. Вѣдомости 1860, пг. 27—28 (РФВ LXIV, p. 163).
(14) District de Kotel'nič, Мат. Вып. VIII, p. 3.
(15) *Обзоръ звук. и формальныхъ особенностей русск. яз.*, p. 246.

nals. M. Jagić[1] a proposé une autre explication. Selon lui, on n'y aurait point à chercher autre chose qu'une prononciation traînante (растянутое произношеніе). Mais cette hypothèse, peu solide par elle-même, se heurte au fait que nous y avons comme résultat du développement phonétique supposé par M. Jagić des voyelles d'une qualité très différente. Même en adoptant l'opinion de M. Kolosov, il serait très difficile d'expliquer pourquoi la vocalisation des jers n'a pas fourni toujours des voyelles de même qualité et pourquoi cette vocalisation a eu lieu spécialement dans les formes de la 3e personne. Evidemment, le phénomène renferme quelquechose de particulier et il semble être lié à certaines conditions spéciales[2]. La véritable explication des nouvelles désinences verbales, dont il s'agit ici, ne repose d'après nous que sur l'emploi de diverses particules sorties des vieilles formes du pronom démonstratif *tъ*, *ta*, *to* et répandues précisément dans les dialectes russes du Nord. C'est l'affaire d'une recherche spéciale de montrer comment en grand-russe du Nord le pronom *tъ* a acquis la fonction d'un article postposé à la manière du bulgare moderne, et comment certaines formes de celui-ci sont engourdies comme particules[3]. Les premières traces de cet emploi de l'article, nous pouvons les rencontrer déjà en vieux-russe[4]. Un état plus avancé se manifeste déjà dans le russe du moyen âge[5]. Les études concernant la dialectologie russe, entre autres les séries de réponses à l'enquête générale entreprise par la Commission de Dialectologie de Moscou sur les parlers grand-russes, nous offrent une très riche matière pour cette question. En général, nous constatons la tendance de laisser engourdir seulement les formes monosyllabiques du pronom *tъ* comme particules, tandis que les formes plus incommodes pour l'emploi dans la fonction d'article, c.-à-d. les formes de deux syllabes, commencent à disparaître de bonne heure. Dans la

(1) *Лекціи по истор. грамматикѣ русск. яз.*, p. 60. St.-Pétersbourg 1886.

(2) Cf. aussi S. P. Obnorskij, *Именное склоненіе в современном русск. яз.* I, p. 31 (dans le Сборникъ отд. русск. яз. и слов. C, 3 (1927)).

(3) Cf. L. Miletič, *Показателнитъ мѣстоимения в постпозитивна служба* (Mélanges dédiés à J. Rozwadowski II, pp. 115—126).

(4) Voir par ex. A. Nikol'skij, *О языкѣ Ипатьевской лѣтописи*, РФВ XLII, p. 81.

(5) Voir par ex. V. Ivanov, *Объ употребленіи члена въ сочиненіяхъ протопопа Аввакума*, РФВ XXXIX, p. 160.

plupart des cas, ce sont les formes du nominatif au singulier et au pluriel dont on se sert. On a par ex. dans les bylines citées plus haut: *за тугіе-ты луки* I 461 *лютая-та злѣя* I 441 *голубчик-отъ* I 464 *голубíшка-та* I 464 etc.

Un autre principe très important consiste en ce que les formes monosyllabiques de l'article postposé s'accordent très aisément avec les formes nominales correspondantes, en dépit des différences morphologique, par ex.: *коня-та* (gen. sg.), *для примеру-ту, дому-ту*[1]; *ōcùtu, dòckutu, pòliti* (loc. sg.), *s łašadiämi-ti, v gòrnicyti*[2] etc. Cette conformité mécanique nous prouve que le pronom démonstratif est en voie de s'affaiblir et de se transformer en une simple particule. De toutes les formes c'est cependant celle du nominatif singulier du neutre *-то*, qui a pénétré dans toutes les positions et qui est devenue par suite une particule qui peut être ajoutée à chaque forme verbale. Voici quelques exemples qui se trouvent dans les bylines: *ѣдетъ-то* I 413 *одѣваетъ-то* 416 *красть-бы-то* 416 *поѣхалъ-то* 415 *вылѣтала-то* 420 *повезъ-то* 421 etc. Or, puisque la particule *-то* a trouvé dans les parlers grand-russes du Nord une très grande propagation, il est permis de supposer que, dans certains lieux du territoire grand-russe, *-то* était déjà si fortement affaibli qu'il pouvait se fondre avec les formes verbales finissant par une dentale, de telle manière qu'on peut parler sûrement d'une seule forme (cf. aussi *будто* < *будь* + *то* 'comme si' dans le russe littéraire). Il est nécessaire toutefois d'ajouter qu'il y a cependant un fait qui semble être en désaccord avec la théorie proposée. On admettrait plutôt que dans un cas de juxtaposition comme le précédent une dentale géminée se fût développée. Mais l'absence de la gémination s'y explique facilement par la supposition que la nouvelle longueur se soit abrégée de bonne heure, tout d'abord en position non accentuée comme *дѣлаетъ-то*, et qu'elle a évolué plus tard une forme forte, contraire à *дѣлаетъ* ou *дѣлае*. Sur celle-ci ont pu naturellement se régler les formes, où l'accent se trouve sur le suffixe. C'est une explication bien naturelle, si l'on sait que les consonnes géminées ont été d'origine étrangères à toutes les langues indo-européennes. D'autre part, nous ne devons pas perdre de vue que là où les

(1) District de Pudož (Olonec), Изв. отд. русск. яз. и слов. XIX, 4, p. 161.

(2) D. Bubrich. *Фонетическія особенности говора с. Пустошей* (Изв. отд. русск. яз. и слов. XVIII, 4, p. 332).

formes sans désinence sont d'usage, les particules pouvaient s'attacher immédiatement à ces formes verbales. On trouve dans la langue des bylines quelques exemples de ce genre *пишё-то* III 261 *умѣе-то* III 381 etc. Sans doute, de telles formes pouvaient naître aussi dans les autres cas, où l'on évite en général la chute de -*t*, comme dans la 3e personne du pluriel (*думаюто* pro *думаютъ* + *то*). Un fait intéressant d'un parler de Tver' montre que nous y avons affaire à des formes composées. Conformément au rapport[1] qu'on a sur ce parler, ce sont seulement les formes non contractées qui possèdent des formes dites fortes, ainsi *думаето*, mais jamais *думато*. Nous observons le même fait dans la langue des bylines, où la particule -*то* s'attache presque exclusivement aux formes non contractées, par ex. *думаето* ou *думае-то* (mais ces formes-là sont très rares).

Plus rare encore dans la langue des bylines — en tout seulement 10 exemples — est le type de *думатъ-то*, avec qui s'accordent parfaitement les formes réfléchies qui se trouvent dans les mêmes conditions phonétiques. Ici, la contraction n'a pas eu lieu, s'il ne s'agit pas d'exceptions particulières comme par ex. *слушатся* (< *слушается*) II 56, 128. Tous ces faits peuvent être expliqués seulement par les lois rythmiques d'une proposition. Sur le même parler de Tver'[1] on nous informe que les formes non contractées en -*то* sont d'usage dans le langage ralenti. On peut plutôt dire que le type *думаето* représente la forme "forte", dont l'explication consiste dans le fait que nous y avons affaire à une forme, composée avec une particule tonique ou simplement élargie par une voyelle empruntée à une telle particule[2].

L'explication des formes correspondantes en -*ma* a donné beaucoup de difficultés, parce qu'on les a voulu lier phonétiquement aux formes en -*то*. Mais le fait que dans le parler de Novgorod, où de telles formes étaient seules connues auparavant, l'akan'je n'est pas sûrement attesté, semble contredire cette hypothèse. En outre, le parler de Vjatka nous montre combien il est difficile de supposer un changement de *o* en *a*. C'est pour cela que M. Seliščev[3] a comparé le "changement" de -*то* > -*ma*

(1) District de Ves'jegonsk, Труды МДК III, p. 135.

(2) Cf. par ex. une proposition comme *по дороть-та ѣдута два старика-та* (Vjatka), où la voyelle de la particule pouvait être aisément généralisée et par suite ajoutée aussi à la forme verbale.

(3) *Діалектологическій очеркъ Сибири*, p. 252.

à celui de la désinence de la 2e personne du pluriel *-te* > *-t'o* > *-t'a*, qui est attesté pour quelques parlers de Novgorod ne connaissant pas l'akan'je. Mais il nous reste une autre possibilité d'explication, si nous nous souvenons que dans le parler de Novgorod non seulement la forme de neutre *-mo*, mais aussi les autres formes monosyllabiques du pronom démonstratif peuvent être utilisées comme particules. Par la description détaillée d'un parler de Novgorod par M. Jeremin[1], on sait maintenant que le nominatif singulier du féminin *-ta* et le nominatif pluriel *-t'e* sont ici[2] en usage comme particules. Il est très intéressant d'observer que selon Jeremin la liaison avec la forme verbale peut être parfois si complète que la palatalisation du *-t'* final au présent et dans l'infinitif se transporte sur la particule *-ta*: *ńeśoť'a* (< *несть-та*), *d'elať'-ť'a* (*дѣлать-та*) etc. Ainsi tout porte à croire que les formes du présent en *-ta* dans les parlers de Novgorod, Vjatka et Rjazań représentent des formes composées avec la particule *-ma* qui est très répandue dans le grand-russe du Centre et du Sud (naturellement, elle pouvait se développer ici de *-mo* sous l'influence de l'akan'je).

Plus difficile à expliquer est la variante en *-ti*. MM. Sobolevskij et Karskij ont considéré ce phénomène comme résultat d'un développement spécial du jer final devant *į (j)*, fait déjà connu du vieux slave. Mais puisque les parallèles pour une telle altération phonétique manquent dans les parlers modernes du grand-russe[3], il est plus simple d'admettre que nous y avons affaire à la particule pronominale, provenant de l'ancien nominatif pluriel du masculin *mu*. Une telle supposition ne présenterait aucune difficulté particulière dans les parlers grand-russes, parce que la particule *-mu* y est bien connue en liaison avec les formes nominales. Il n'est pas d'importance non plus, si nous ne disposons pas d'exemples pour l'emploi de cette particule après des formes verbales; cette absence peut être purement occasionnelle. Mais le problème devient bien compliqué par le fait que nous trouvons les mêmes formes verbales en *-ti* en blanc-russe, cf. les exemples que donne M. Karskij, *Бѣлорусы* II, pp. 339, 346, 355 et M. Sobolevskij, РФВ LXIV, pp. 162—163. De

(1) *Описаніе уломскаго и ваучскаго говоровъ Череповецкаго уѣзда* (Сборникъ отд. русск. яз. и слов. XCIX).

(2) La même particule *-ma* l'on trouve dans le parler du district de Bělozersk, Мат. Вып. IX, p. 170 (Сборникъ отд. р. яз. LXXXVII).

(3) St. Kul'bakin, *Le vieux slave*, p. 121.

tels exemples, on en a trouvés dans le parler de Mogilev et notamment dans les districts de Rogačev, Gomel' et Sěnno. Je vais ajouter ici quelques exemples du parler de Gomel' selon M. Rastorgujev[1]: *хай нас разбярути, ён стаити, говорити, хтось кричыти, живути* etc. Cf. aussi Romanov, *Бѣлорусскій сборникъ* I—II 80, 90, 103, 117, 184, 199, 213, 230, 236, 387 III 34, 61, 428 VI 209, 325.

Dans les parlers blanc-russes modernes, un tel emploi des particules pronominales comme en grand-russe n'est pas attesté, quoique d'autre part on y trouve quelques traces d'une ancienne particule *-ти*: *нѣкомисьци, гдзѣсьци*[2]; *od niejakości czasu*[3]; *u niejakościka karala*[4]; *Swisłocz njejakiśćić łomat*[5]. Il est peut-être trop hardi de supposer pour le vieux blanc-russe l'existence d'une telle particule d'après un seul exemple que nous a fourni le catéchisme de 1562: *тымъ ти обычаемъ*[6]. Ainsi, à l'aide de la matière dont nous disposons aujourd'hui, il sera difficile d'attester l'origine de la particule et de la conjonction *-ци* ou *-ти* du nouvel article comme nous l'avons montré pour le grand-russe. Mais malgré cela il nous semble permis d'admettre plutôt une forme élargie par la particule *-ти* comme en grand-russe que de penser à un développement spécial du jer final. Nous ne saurions adopter aussi l'hypothèse de M. Buzuk[7] qui, en tenant compte d'une certaine réduction de cet *i* secondaire, explique tout par le cokan'je, bien que la désinence *-ти* existe aussi dans quelques parlers blanc-russes sans cokan'je. Il est encore possible de parler ici de voyelles épenthétiques (*Flickvokale*), comme pour certains cas M. Havránek[8] les admet aussi dans les langues slaves. Mais la possibilité d'une explication par l'emploi des particules reste aussi pour le blanc-russe.

Les formes en *-ty* du parler de Vjatka, si l'on peut se fier[9] à

(1) *Говоры восточных уездов гомельской губернии*, p. 23. Minsk 1927.
(2) Мат. бѣлор., nr. 13.
(3) M. Federowski, *Lud białoruski* I, p. 46.
(4) ibidem II, p. 92.
(5) ibidem I, p. 193.
(6) Karskij, *Бѣлоруссы* II, p. 263.
(7) *Спроба лінгвістичнае геаграфіи Беларуси*, p. 83.
(8) *Přísuvné vokály v slovanských jazycích* (*MNHMA*, Mélanges dédiés à J. Zubatý, pp. 370—371).
(9) La valeur de ces exemples est amoindrie par le fait que l'observateur de ce dialecte parle ailleurs (p. 2) d'une voyelle *ы* qu'on attache à certains mots dans le langage traînant, par ex. en appelant dans le bois: *Матрюхаы, придётыы* etc. Par cela on ne sait pas nettement les conditions d'usage de nos formes.

la matière dont on dispose, demanderont probablement une explication analogue. La particule verbale *-ты* y est bien attestée, aussi ailleurs, par ex. pour le parler de Moscou: *возйли-ты* 18 *ни пустили-ты*, *копали-ты* 29 (1). Ici elle est d'usage aussi dans d'autres combinaisons: *с лошки-ты*, *по пашни-ты*, *в дерéвни-ты*, *на мъсти-ты* (2) etc.

Il ressort de ce qui précède que par l'emploi des différentes particules le grand-russe a obtenu un moyen très commode pour former des formes verbales "fortes". Il est aussi facile à expliquer pourquoi ces formes-là sont d'usage spécialement en grand-russe du Nord. C'est précisément ici, qu'un tel emploi des particules verbales est très répandu. Nous avons à chercher le point de départ de ces formes "fortes" dans les formes de la 3e personne où par la rencontre de deux dentales (ou par l'attachement d'une particule à une forme dépourvue de l'ancienne désinence) se pouvait aisément développer une forme unique. De la troisième personne, la voyelle s'est transmise dans les autres personnes. Ainsi dans le parler de Novgorod: *ходима*, *покупаема*, *помниша*, *знаеша* (3). Selon Dal' aussi dans le parler de Tver': *знаема*, *бъгаема* (4). Outre cela encore dans celui de Jaroslavl': *идзёмо* (5); *ищёмо*, *ищёмо*, *пощёмо* (6) et d'Archangel'sk: *идёшъ-о*, *сидйшо* (7).

Naturellement, toutes ces formes sont d'origine récente, ce que l'on peut conclure du fait que les formes élargies par différentes voyelles ne sont jamais employées dans les verbes réfléchis.

D'autre origine est la voyelle finale dans la classe des verbes athématiques. Il s'agit ici des cas suivants:

Kostroma: *ести*, *есте* (8).

Jaroslavl': *jĕ'сьти* (9), *jêc'т́а*, *jêc'т́е* (10), *есци* (11).

(1) District de Klin, Сборникъ отд. русск. яз. и слов. LXXV, 2.

(2) Cf. aussi *ты* comme particule nominale dans le parler d'Archangel'sk, Изв. отд. русск. яз. и слов. XVII, 2, pp. 119—120, de Moscou, Изв. отд. русск. яз. и слов. XIII, 3 p. 143 ou de Vladimir, РФВ LX, p. 86 etc.

(3) District d'Ustjug, Живая Старина XIII, p. 441.

(4) *Толк. словарь*, 2e éd., préface, p. XLVI.

(5) Kolosov, *Обзоръ*, p. 246.

(6) Изв. отд. русск. яз. и слов. XXX, p. 237.

(7) District de Šenkursk, Мат. Вып. IX, p. 7.

(8) Sobolevskij, *Опытъ русск. діалектологіи*, p. 39.

(9) District de Jaroslavl', РФВ XXIV, p. 58.

(10) Изв. отд. русск. яз. и слов. XXX, p. 238.

(11) Kolosov, op. cit., p. 5.

Novgorod: *éсте ли грибы-те у васъ?*[1] *есте*[2] *jесте*[3] *éсти*, *éсте*, *éстя*[4] *ески*[5].

Pskov: *jесте*, *дасте*, *продасте*[6]; *ести*, *éсте*, *éстя*, *тъсти*[7].

Petrograd: *дастé(т)* ~ 2e sg. *дáсти́ши*, *éjúсте(т)* ~ 2e sg. *éjúсти́ши*[8].

Olonec: *èсте*[9] et assez souvent aussi dans les bylines: I 187, 198, 483 II 212, 214 etc.

Il est le plus vraisemblable que la voyelle finale s'est développée par analogie aux autres verbes qui se terminent aujourd'hui par une voyelle à la suite de la chute de *-t* ou *-t'*. Cette voyelle, il s'agit ici de la voyelle *e* qui, suivant les dialectes, a passé à *a* ou à *i*, s'est transmise plus tard aussi dans la classe athématique, ainsi *есте* probablement d'après *бýде*[10]. Une telle explication me semble nécessaire pour les exemples du parler de Petrograd où l'on a ajouté l'élément *-t'* à *дасте* et *éjúсте*, parce que dans ce parler l'emploi de l'ancienne désinence du présent est devenu flottant. Les relations étroites avec les verbes thématiques nous montrent aussi comment c'était possible de conjuguer les autres personnes du "verbe-substantif" à la manière du verbe thématique. Cf. outre le parler de Petrograd par ex. la langue des Russes en Estonie: *дастишь*, *тъстишь*[11]. Par contre, tel parler que celui de Jaroslavl' nous présente de grandes difficultés, parce que nous y rencontrons, en dépit de l'absence de formes abrégées, des formes élargies du "verbe-substantif" bien attestées. Mais seulement une recherche détaillée sur la géographie linguistique y pourrait éclaircir l'histoire de ces formes à voyelle. Il est cependant important d'affirmer qu'en général les formes secondaires,

(1) District d'Ustjug, Живая Старина XIII, p. 441.

(2) District de Novgorod, Мат. Вып. II, p. 555; district de Kirillov, Мат. Вып. IX, p. 192; district de Tichvin, Мат. Вып. IX, p. 194.

(3) District de Tichvin, Живая Старина IV, p. 4.

(4) District de Bělozersk, Мат. Вып. IX, pp. 170, 174, 181.

(5) Sobolevskij, *Опытъ русск. діалектологіи*, p. 46.

(6) РФВ LXXV, p. 139.

(7) РФВ LXIV, p. 308.

(8) District de Gdov, Изв. отд. русск. яз. и слов. XXX, p. 261.

(9) District de Petrozavodsk, Изв. отд. русск. яз. и слов. II, 1, p. 258; district de Vytegra, Живая Старина III, p. 390.

(10) Autrement M. Fortunatov, Изв. отд. русск. яз. и слов. XIII, 2, p. 4, et M. Havránek, op. cit., pp. 367 et suiv.

(11) РФВ LXIV, p. 308.

dépourvues de *-t'*, sont caractéristiques précisément pour les parlers russes du Nord-Ouest.

De même, les parlers grand-russes du Sud ne représentent pas un groupe uniforme quant à l'emploi de *-t'*. Une partie de ces parlers s'accorde avec les parlers du Centre et conserve en général la désinence qui y est toujours *-t'*, comme on le sait, ainsi dans la plupart des parlers de Kaluga, Tula, Rjazań, Tambov, Penza et Orel. Dans les autres parlers, la chute de *-t'* est communément de règle au singulier de la première conjugaison. Cependant, certains parlers montrent avec netteté que la chute de *-t'* s'est produite surtout là où la racine porte l'accent, c.-à-d. en position non accentuée. Ainsi nous avons comme de règle dans les chansons populaires de Kursk[1]: *пашлѣть* 109 *шлеть* 109 *бъеть* 109 *хлыснеть* 109 *шлеть* 109 *пазе́ть* 114 *валакеть* 114. Par contre, dans 20 cas, c.-à-d. chaque fois que le suffixe est accentué, on constate la chute de *-t'*: *маргáя* 110 *снарядя* 110 *стéля* 113 *плáчя* 113 etc.

Contrairement aux parlers du Nord, les formes dépourvues de *-t'* y sont très répandues dans les présents en *-i-*[2]. Les conditions sous lesquelles la chute de *-t'* a eu lieu, nous pouvons les formuler comme suit: elle est de règle au singulier, lorsque la racine est accentuée, mais au pluriel seulement lorsque la voyelle thématique porte l'accent, par ex.: *сидúть* ~ *сидя́*, mais *хóдя* (< *ходить*) ~ *хóдют* (si l'accent frappe la racine, les présents en *-i-* passent à la conjugaison des verbes en *-e-*/*-o-*).

Au point de vue purement phonétique, il sera très difficile d'expliquer une telle variabilité. Sans doute, la fonction de ces formes y a joué un certain rôle; car si l'on confronte les formes du singulier à celles du pluriel, on ne peut pas autrement comprendre pourquoi sans avoir égard à la place de l'accent, *-t'* tantôt s'est amui, tantôt a conservé son ancienne place. Mais si l'on admet qu'en grand-russe du Sud un jour do-

(1) РФВ XXI. De même dans les chansons du district de Zemljansk et Zadonsk du gouvernement de Voronež, cf. Сборникъ отд. русск. яз. и слов. XCV. Outre cela encore par ex.: Tula: Мат. Вып. VIII, p. 238, district de Bělev РФВ LIX, p. 306, district de Venev ibidem, p. 307; Rjazań: РФВ XXVII, p. 18, Труды МДК III, p. 58; Orel: Мат. Вып. XI, p. 78.

(2) Cf. Durnovo, *Очерк истории русск. яз.*, p. 332.

minait la tendance à amuir -*t'* dans toutes les positions, la raison de l'amuissement doit se cacher dans les principes d'après lesquels l'emploi de -*t'* est réglé à présent. Au pluriel, le maintien de la dentale finale peut être autorisé par la tendance à éviter la coïncidence avec la forme de la première personne du singulier, mais au singulier c'est l'aversion de produire une identité avec les formes de l'impératif qui a sauvé -*t'* de la chute. Contrairement aux parlers grand-russes du Nord, cette règle y est réalisée avec une très grande régularité, parce que l'emploi de -*t'* y était déjà complètement stabilisé.

De même se comportent les formes du singulier dans cette zone central du blanc-russe qui sépare les parlers blanc-russes du Sud-Ouest de ceux du Nord-Est[1]. Au Nord-Est -*t'* s'est maintenu dans toutes les positions, tandis que dans les parlers du Sud-Ouest ainsi que dans la langue littéraire -*t'* ou -*t's'* se maintient partout au pluriel et outre cela encore au singulier des présents en -*i-* (de même que dans les parlers petit-russes du Nord), pour les autres cas nous constatons la chute de -*t'*. Nous observons un parallélisme très remarquable entre les parlers blanc-russes du Nord-Est et les parlers grand-russes du Centre et du Sud. Dans ces parlers, la voyelle -*e-* du thème s'est modifiée en -*i-*, par qui -*t'* se maintient. Mais dans les parlers où l'*e* du thème est représenté par *'a*, la chute de -*t'* est de règle. Ainsi *бі́ду* ~ *бі́дишь* ~ *бі́дить*, mais *бі́ду* ~ *бі́дяшь* ~ *бі́дя*. De même les présents en -*i-*: *дзя́ржу* ~ *дзе́ржишь* ~ *дзе́ржить*, mais *дзя́ржу* ~ *дзе́ржяшь* ~ *дзя́ржя*. La force de la fonction semble avoir réglé le sort de -*t'*. Après l'évanouissement de la dentale, nous aurions comme résultat une coïncidence fréquente avec les formes de l'impératif au singulier, et avec la première personne du singulier — au pluriel.

Pour le pluriel, en blanc-russe la chute de -*t'* ne peut pas être sûrement attestée. On a cependant quelques cas douteux, par ex.:

сястроньки скрыни накладая, дзявочки ... прыспѣвая, вятры коску ... расплятая, сусѣдзи скрыню накладая (Wilno)[2].

(1) V. Buzuk, *Спроба лінгвістычнае геаграфіі Беларусі*, la carte nr. 18. Minsk 1928. Cf. aussi le compte-rendu de P. A. Rastorgujev, Изв. по русск. яз. и слов. III, 2 (1930).

(2) District de Troki, РФВ XXI, p. 245.

Nous pouvons citer les mêmes exemples pour un autre parler de Wilno[1] et pour un parler de Minsk[2]. A ceux-ci se joint encore un cas spécial d'un parler de Pskov:

мальчишки каменьемъ фурас (= *бросают*)[3].

Il en suit avec netteté qu'il s'agit d'une irrégularité syntactique, les formes citées étant proprement des formes du singulier. Cette anomalie est mise hors de doute encore par un exemple du même parler de Wilno:

любиць мине красавицы[4],

où l'ancienne désinence s'est conservée dans la forme verbale. La supposition de M. Karskij[5] qui dans les formes citées veut reconnaître un participe, est donc à écarter. Avec plus de vraisemblance on y peut parler d'une influence des langues baltiques qui ont perdu, on le sait, les anciennes désinences de la 3e personne du pluriel dans le système verbal.

Après tout ce que nous venons de constater, quant aux parlers grand-russes et blanc-russes, les parlers ukrainiens ne nous apprennent rien de particulier. Les parlers de l'Ouest, sur lesquels repose aussi la langue littéraire, nous offrent au singulier des formes dépourvues de la désinence seulement dans la première conjugaison, mais la plupart des parlers petit-russes, exceptés ceux du Nord et des Karpathes, nous offrent la chute de *-t'* également dans la seconde conjugaison, et notamment si la racine est accentuée[6], c.-à-d. un état semblable aux parlers grand-russes du Sud. Seulement, cette règle n'y est pas suivie aussi conséquemment que dans les parlers grand-russes cités. Mais on peut conclure de cette instabilité que là, où en petit-russe la dentale finale montre une résistance parfaite dans la deuxième conjugaison à côté de la chute de *-t'* dans la première, ce phénomène doit reposer sur un règlement postérieur. La même chose peut se dire des parlers blanc-russes du Sud.

(1) District de Svencjany, Мат. Вып. III, p. 14 (Изв. отд. р. яз. IV).
(2) District de Minsk, Мат. Вып. IV, p. 15 (Сборникъ отд. р. яз. LXXV).
(3) District de Toropec, Мат. Вып. XI, p. 116 (Сборникъ отд. р. яз. XCIX).
(4) District de Troki, РФВ XXI, p. 247.
(5) *Бѣлоруссы* II, p. 355.
(6) Cf. par. ex.: Ljublin: Šimanovskij, *Звук. и форм. особенности народныхъ говоровъ Холмской Руси*, 1897; Voronež: РФВ LIX, p. 319 et suiv.; Podolie: Изв. отд. р. яз. XIV, 4, p. 129; Char'kov: Харьк. Сборникъ XII, p. 38 et suiv.; etc.

Relativement souvent nous rencontrons les formes sans désinence en cas de contraction:

Černigov: *плава* 359[1].

Jekaterinoslav: *пита* 254 *порозрива* 254[2]; *пыта, слуха*[3].

Poltava: *пыта* 112[4]; *дýма*[5].

Char'kov: *доізжа* 102 *пита* 102 *дума* 103[6]; *собырá*[7];

Cherson: *гадá, пада, плава, направля* etc. 36 *гуляе~гуля* etc. 38[8].

Mais parce que, en ukrainien, la contraction n'est pas aussi fréquente[9] qu'en grand-russe du Nord, il est permis de supposer qu'en ukrainien la contraction s'est développée en général après la chute de -*t'*. En grand-russe du Nord, où la contraction est très productive, nous devons prendre en considération que la désinence y est tombée, au moins dans une certaine mesure, après la contraction.

Les parlers de la Galicie et des Karpathes cependant montrent, analogues en cela aux parlers grand-russes du Nord, que la contraction exige généralement le maintien de -*t'*. Nous constatons le même fait en ougrorusse: *дізнат* 82 *повідат, пойімат, чéкат* 62 *не пóзнат* 218 etc.[10]; *не мат* 3 *повідат* 7 *дýмат* 7 *знат* 18 *дáват* 19 *бувáт* 22 etc.[11]. En ukrainien de Galicie: *зачúнат* 23 *поїдат* 23 *кúсат* 24 *мáхат* 24 etc.[12].

A la première vue il est surprenant que dans certains parlers de la Galicie la chute de -*t'* est admissible aussi dans les formes réfléchies: *питáє сє* 5 *напє сє* 13 *шарпає сї* 16 *питає сї* 19 *ра-*

(1) P. Čubinskij, *Труды этногр.-статист. экспедиціи въ западно-русск. край*, t. II.

(2) Čubinskij, ibidem II.

(3) Durnovo, *Хрестоматія по малорусск. діалектологіи*, p. 4.

(4) Čubinskij, ibidem II.

(5) Изв. отд. русск. яз. и слов. XVII, 3, p. 231.

(6) Čubinskij, op. cit. II.

(7) Durnovo, op. cit., p. 10.

(8) Сборникъ отд. русск. яз. и слов. XCIV, 4.

(9) Elle est fréquente chez les Lemki de Galicie et chez les Batjuki, cf. par ex. *дé (дуэ), бесьідé, мé (мае)* etc. (Етн. збірн. Шевч. V, p. 5), ou au pluriel: *позерат, слухат ~ позерают, слухают* (ibid. 131). Quant au type *глядам, глядаш, глядат* etc., on y peut penser à l'influence des langues slaves de l'Ouest.

(10) Етн. збірн. Шевч. XXV.

(11) ibidem IX.

(12) ibidem VI.

хує ся 19 *жалує ся* 20 etc.[1]. Ou cf. encore: *питáйи сьі* 24 *призирáйи сьі* 31 *приближьáйи сьі* 32 *віддайи́й сьі* 54 etc.[2].

Ce fait est absolument contraire à l'usage du slave oriental. Mais si l'on examine les choses de plus près, on reconnaît toutefois qu'il s'y agit de l'ordre spécial de mots emprunté aux langues slaves de l'Ouest. En acceptant cette hypothèse, tout s'explique très aisément. Dans les parlers de l'Ouest le pronom réfléchi, on le sait, ne suit pas immédiatement le verbe, mais comme mot enclitique il est placé à la seconde place de la proposition. Par cela on comprend aisément que dans les cas rares, où le pronom réfléchi est en contact immédiat avec le verbe, celui-ci maintient en général sa forme sans *-t'* qui est usuelle dans les formes non réfléchies. Les verbes en *-i-* qui maintiennent *-t'* même en liaison avec le pronom réfléchi, montrent nettement qu'il s'y agit vraiment d'une analogie d'après les formes non réfléchies, parce qu'ils maintiennent leurs désinences aussi partout ailleurs, par ex. dans le même parler: *рóбит сє* 8 *дúвит сї* 18 *дúвит ся* 20 *рáдит ся* 24 etc.[3]; *бойитьсьа* 16 *рóбитьсьі* 17 *рáдитьсьі* 19 *дúвитьсьі* 21 etc.[4].

Cette observation est d'une portée décisive pour la question de la raison principale du fait que le slave de l'Est a maintenu le plus fidèlement l'ancienne désinence **-ti*. A mon avis, nous devons chercher la raison de ce phénomène dans l'emploi des formes réfléchies comme nous l'avons montré plus haut. Contrairement aux autres langues slaves, on y a de bonne heure abandonné l'ordre usuel de mots du slave commun comme le prouve le pronom réfléchi qui s'y est ajouté partout immédiatement au verbe[5]. Quelques parlers russes du Centre et du Sud nous prouvent par des témoignages très intéressants combien, en russe moderne, ce fait est senti comme régulier. Les formes se terminant par une dentale, c.-à-d. les troisièmes personnes du présent et l'infinitif, ajoutent encore une fois la désinence des formes simples aux formes réfléchies pour rendre ainsi plus expressive la fonction verbale. Nous avons donc par

(1) Етн. збірн. Шевч. VI.
(2) ibidem VII.
(3) ibidem VI.
(4) ibidem VII.
(5) Cf. Berneker, *Die Wortfolge in den slav. Sprachen*, pp. 60 et suiv.

ex. dans les parlers de Rjazań[1]: *сабираицыть* 80 *катаицыть* 84 *расплатиицыть* 86 — à l'infinitif; *пращаицыть* 79 *здарôвыцыть* 80 *любиицыть* 83 etc. — au présent du singulier, et enfin *садяицуть* 80 — au présent du pluriel. La dernière forme peut être dérivée aussi de celle du singulier: *мôлиицуть* 85 *пыдвигаицуть* 87 *угащаицуть* 80 etc.

De la circonstance qu'en slave de l'Est les formes réfléchies sont caractérisées par la désinence -*t'* ou -*t* là, où nous connaissons aussi les formes dépourvues de cette désinence, nous pouvons certainement conclure que les formes abrégées n'y ont jamais acquis un pouvoir complet, pour la seule raison que les formes pleines étaient toujours appuyées par les formes réfléchies. En ce qui concerne le grand-russe du Nord, on doit encore se rendre compte que différentes particules de même que la contraction de la syllabe thématique elles-aussi pouvaient favoriser le maintien de -*t'* ou -*t*. Seulement dans les parlers de la Galicie cités plus haut, l'évolution pouvait prendre une direction tout à fait contraire, mais ici tout s'explique aisément par l'influence des langues slaves de l'Ouest.

De ce point de vue il semble clair[2] qu'il n'y a aucune nécessité de séparer les langues russes des autres langues slaves. Il est possible de supposer une seule désinence même pour le slave commun. La différence entre le slave oriental et les autres langues slaves serait donc dans le cas dont il est question seulement de nature chronologique, et elle résulterait de ce qu'en slave oriental, la chute de *-*ti* était fort retardée et réprimée par le développement particulier des formes réfléchies.

(1) District de Jegor'jevsk, Сборникъ отд. русск. яз. и слов. XCV. On a observé le même phénomène dans les parlers suivants: Voronež: ibidem XCIX, p. 20 (V. J. Trostjanskij); district de Korotojak, РФВ LIX, p. 317; district de Voronež, РФВ LIX, p. 315; Moscou: district de Kolomna, РФВ XLIX, p. 298, obs. — Cf. aussi Durnovo, *Очерк исторіи русск. яз.*, p. 376, et A. Marguliés, *Die Verba reflexiva in den slavischen Sprachen*, p. 37.

(2) On notera encore, quant à l'explication des formes du présent sans -*t* (-*t'*) qu'on trouve dans les diplômes de Dvinsk (v. Šachmatov, *Изслѣдованіе о двинскихъ грамотахъ XV в.*, p. 117), qu'il n'y faut pas aussi invoquer l'injonctif, quoique ces formes dépourvues de la dentale finale se rencontrent exclusivement dans les propositions conditionelles. Mais puisque les formes en question ne sont attestées que pour le singulier, il est évident qu'il s'y agit simplement de formes du même type qu'on a constaté pour certains parlers grand-russes du Nord ne connaissant l'absence de -*t* au pluriel.

Quoi qu'il en soit, l'admission de deux sortes de désinences dites primaires et secondaires est superflue pour le slave oriental. Les parlers modernes nous ont montré que la chute de *-t'* ou *-t* (le dernier est sorti de l'ancien *-tъ* en grand-russe du Nord et en ukrainien du Nord, comme on l'admet en général) a toujours eu sa raison spéciale en cas qu'elle ne s'explique pas par une méthode purement phonétique. L'abondance de la chute de *-t* ne nous permet donc aucune conclusion sur l'origine des formes avec ou sans dentale finale, c.-à-d. les formes dépourvues de *-t'* ne nous permettent pas d'admettre l'existence des désinences dites secondaires pour le slave commun, de même que les formes à désinence *-t'* ne prouvent pas que ces formes soient sorties des formes à ancienne désinence dite primaire. Nous ne pouvons donc pas suivre l'avis de M. Fortunatov et de ses partisans qui ont essayé de séparer la deuxième conjugaison de la première. Les cas avec chute de *-t* ne sont pas plus fréquents dans la seconde conjugaison que dans la première (ils sont plus fréquents en grand-russe du Sud et ici dans les deux nombres). Outre cela, on a vu que quelques parlers grand-russes et blanc-russes, où dans la première conjugaison la voyelle suffixale s'est transmise en *i*, présentent un parallélisme net avec les verbes en *-i-*: les verbes de cette conjugaison maintiennent toujours leurs désinences comme les anciens thèmes en *-i-*. Or, il reste le plus vraisemblable qu'en slave oriental les formes à voyelles sont sorties des formes à *-tъ*, attestées déjà en vieux russe.

PHARAOS HEER
IN DER VOLKSÜBERLIEFERUNG

von

OSKAR LOORITS

I

TARTU 1935

K Mattiesens Buchdruckerei Ant.-Ges., Tartu, 1935.

GELEITWORT.

Die Fertigstellung der vorliegenden Materialsammlung hat sich durch ein ganzes Jahrzehnt hingezogen. Die Beschaffung der verschiedenen Belege hat viel Mühe und Zeit gekostet. Zudem traf mich mit meinem Manuskript ein schweres Unglück: auf der Reise zur Feier des 70. Geburtstags meines ehrwürdigen Lehrers Kaarle Krohn im Mai 1933 habe ich einen Teil des Manuskripts verloren, und ich bin bis heute nicht sicher, ob es mir gelungen ist alles wiederzubeschaffen, da damals mit dem übrigen zugleich auch das Literaturverzeichnis abhanden gekommen war. Um so tieferen Dank empfinde ich allen Freunden und Kollegen gegenüber, die vor und nach jenem Missgeschick mit aussergewöhnlicher Liebenswürdigkeit durch ihre wertvolle Mitarbeit mein Unternehmen gefördert haben, und deren Namen ich hier (in alphabetischer Folge und ohne Angabe ihrer Titel) folgen lasse: S. Aaslava (Tartu), N. P. Andrejev (Leningrad), P. Ariste (Tartu), P. Arumaa (Tartu), J. Balys (Kaunas), A. Bērzkalne (Riga), R. Th. Christiansen (Oslo), V. Čajkanović (Beograd), T. R. Djordjević (Beograd), B. M. Drobnjaković (Beograd), Br. Dziadkowsky (Riga), J. Erdeljanović (Beograd), M. Erenberg (Tartu), V. W. Forsblom (Helsinki), J. Götlind (Uppsala), G. Granberg (Uppsala), A. Haavamäe-Hiitonen (Tartu), M. Haavio (Helsinki), L. Hakulinen (Helsinki), S. Haltsonen (Helsinki), U. Harva (Turku), H. Helminen (Helsinki), H. Honti (Budapest), R. Indreko (Tartu), S. O. Jansson (Stockholm), O. Jõgever (Tartu), J. Kalima (Helsinki), Z. Kalmanowicz (Wilno), T. E. Karsten (Helsinki), A. Kaukoranta (Helsinki), D. Kieckers (Tartu), H. Kompus (Tallinn), E. Koschmieder (Wilno), K. Krohn† (Helsinki), E. Lagus (Helsinki), N. Lid (Oslo), A. Loorits (Tallinn), J. Lukkarinen (Helsinki), V. J. Mansikka (Helsinki), H. Masing (Tartu), L. Masing (Tartu), A. Medne (Riga), E. Mikelsone (Riga), I. Muşlea (Cluj), J. Németh (Budapest), G. Ney (Tallinn), A. Oinas (Tartu), S. Paulaharju (Oulu), R. Põldmäe (Tartu), J. Qvigstad (Tromsö), M. Räsänen (Helsinki),

P. Ravila (Turku), T. Sàar (Kihnu), A. Samet (Kullamaa), Vl. Skarić (Sarajevo), A. Solymossy (Szeged), K. Straubergs (Riga), I. Šajković (Helsinki), H. Tampere (Tartu), E. B. Tiling (Tartu), E. A. Tunkelo (Helsinki), R. Viidalepp (Tartu), K. Vilkuna (Helsinki), H. Vinter (Uusikaupunki), P. Voolaine (Ludza), E. Zeller (Riga).

In ganz ausserordentlichem Masse aber fühle ich mich meinem lieben Lehrer und Kollegen Walter Anderson zu Dank verpflichtet, — erinnert mich doch so manches Blatt an die warme Anteilnahme, mit welcher er als Freund und als Sachkenner das allmähliche Werden dieser Arbeit alle die Jahre hindurch verfolgt hat.

Auch dem Verwaltungsrat des Estnischen Kulturkapitals sei hier mein Dank ausgesprochen für die Bewilligung der Mittel zur Deckung der Übersetzungsunkosten.

O. L.

Der vorliegende Band ist gleichzeitig in zwei wissenschaftlichen Serien erschienen: Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli Toimetused [Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis)] B XXXIII.4 und Eesti Rahvaluule Arhiivi Toimetused [Commentationes Archivi Traditionum Popularium Estoniae] 3.

INHALT.

Geleitwort III
Inhalt V
Karten und Abbildungen VII
Berichtigungen VIII
Einleitung
§ 1: Vorarbeiten 1
Isländer (GI)
§ 2: Seehunde, Vögel 3
Dänen (GD)
§ 3: Vögel 7
Norweger (GN)
§ 4: Seehunde 7
Lappen (FLap)
§ 5: Seehunde 8
Schweden (GS)
§ 6: Seehunde 9
Finnland-Schweden (GSF)
§ 7: Seehunde 12
§ 8: Seejungfraumotive 17
Finnen (FF)
§ 9: Wasservögel, Wellen 19
§ 10: Der Jüngste Tag, Bär 23
§ 11: Seehunde 23
Estland-Schweden (GSE)
§ 12: Seehunde 26
§ 13: Seejungfraumotive 27
Esten (FE)
§ 14: Vorarbeiten 28
§ 15: Termini, allgemeine Daten 32
§ 16: Fischschwänzige 38
§ 17: Seejungfraumotive, Melusine 41
§ 18: Seehunde 47

§ 19: Vögel 52
§ 20: Walfische, Fische 53
§ 21: Nordlicht 53
§ 22: Geschrei, Wetter- und Unglücksverkündigung, Singfreudigkeit 60
§ 23: Der Jüngste Tag 64
§ 24: Das gefangene Pharaowesen 71
§ 25: Kinder und Sprache der Fischschwänzigen 74
§ 26: Zigeuner und Juden 78
§ 27: Ein fischschwänziges Wesen in einer Wanne gezeigt . . 82
§ 28: Die Bilder und Figuren von Pharaowesen 87
§ 29: Ortssage, wie der Porkuni-Fluss entstand 88

Liven (FLiv)
§ 30: Seehunde, Fische, Zigeuner, Fischschwänzige. Der Jüngste Tag. Seejungfraumotive 90

Letten (Let)
§ 31: Fischschwänzige, Seehunde, Frösche, Zigeuner, Kinderschreck 95
§ 32: Der Jüngste Tag. Ortssage, wann Riga fertig wird . . 98
§ 33: Pharaowesen gefangen und gezeigt. Seejungfraumotive 102

Deutsch-Balten (GGB)
§ 34: Seejungfraumotive 108

Polen (SP)
§ 35: Seejungfraumotive. Der Jüngste Tag. Zentauren . . 108

Weiss- und Westrussen (SRW)
§ 36: Seejungfraumotive. Der Jüngste Tag. Zigeuner . . . 111
§ 37: Dasselbe in Lettland 113
§ 38: Dasselbe in Estland 117

Grossrussen (SR)
§ 39: Seejungfraumotive. Der Jüngste Tag. Zigeuner. Frösche . 119

Sibirier (Sib)
§ 40: Ein fischschwänziges Pharaowesen gefangen 122

Baschkiren (TB)
§ 41: Fischschwänzige 122

Ukrainer (SU)
§ 42: Zigeuner. Seejungfraumotive. Der Jüngste Tag 123
§ 43: Melusine 130

Zigeuner (Zig)
§ 44: Zigeuner, der Jüngste Tag (in Sibirien) 132
§ 45: Seejungfraumotive, der Jüngste Tag, Zigeuner (in den Ostseeländern) 134
§ 46: Zigeuner (in Jugoslavien) 143

Serben (SS)
§ 47: Zigeuner, Albanier 154

Rumänen (RR)
§ 48: Seejungfraumotive 157
Sinaiten (Sin)
§ 49: Fischschwänzige 159
Juden (Jud)
§ 50: König von Ninive 165
Nachwort
§ 51: Kulturgeschichtlicher Hintergrund 168
Anhang
§ 52: Pharaos Heer in estnischen Rätseln 171
§ 53: Pharaos Heer in estnischen Liedern 178
Sachregister 181

KARTEN UND ABBILDUNGEN.

Verbreitungskarte der schwedischen, norwegischen und lappischen Belege 11
Verbreitungskarte des finnischen Belegmaterials 24
Verbreitungskarte der estnischen Termini 33
Ilus Melusiina (Faksimile) 46
Verbreitungskarte der estnischen Motive: Verwandlung in Fischschwänzige, Seehunde, Vögel, Walfische, Nordlicht 51
Verbreitungskarte der estnischen Motive: Pharaowesen schreien „Pharao!", verkündigen Sturm und Unglück, fragen nach dem Jüngsten Tag 63
Verbreitungskarte der estnischen Motive: ein Pharaowesen gefangen, weint nach dem Kinde; Zigeuner und Juden in der Pharao-Überlieferung 75
Verbreitungskarte der estnischen Motive: gezeichnete und geschnitzte Bilder der Pharaowesen; ein Pharaowesen in der Wanne gezeigt . 85
Tafel I: 1. Aus Holz geschnitzte „Pharaotochter".— 2. Das mit dem Pharao-Motiv verknüpfte Gut Porkuni 88
Tafel II: 3. Von einem livischen Mädchen gezeichnetes „Pharaokind".— 4. Von Badegästen aus Sand modellierter „Pharaofisch" am Rigaschen Strande 96
Verbreitungskarte der lettischen Motive 101
Verbreitungskarte der osteuropäischen und sibirischen Belege . . . 125
Verbreitungskarte der serbischen und zigeunerischen Belege in Jugoslavien 155
Verbreitungskarte der estnischen Varianten des Pharao-Rätsels . . 173

BERICHTIGUNGEN.

S. 29[3], Z. 3 v. u.	zu lesen: (Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1930, S. 51 u. 107/8)
S. 31, Z. 13 v. u.	zu lesen: Kügelgen's Mitteilung hat auch C. v. Stern, Estnische Volkssagen (Riga 1935), S. 192/3, Nr. 252 veröffentlicht.
S. 41, Z. 3 v. u.	zu lesen: (s. S. 31)
S. 43, Z. 3 v. u.	„ „ auch im Baltikum eine neue Variation desselben berühmten Märchenzyklus von der fischschwänzigen Frau [1])
S. 54, Z. 15 v. u.	zu lesen: (s. § 22 u. 23)
S. 63[1], Z. 1 v. u.	„ „ Eisen's Text hat wiederum C. v. Stern, Estnische Volkssagen (Riga 1935), S. 193, Nr. 253 verdeutscht.
S. 65[1], Z. 1 v. u.	zu lesen: Eisen's Text hat wiederum C. v. Stern, Estnische Volkssagen (Riga 1935), S. 193, Nr. 254 verdeutscht.
S. 80, Z. 8 v. u.	zu lesen: blieben ist; auf die Zigeuner deutet auch J. Lagos in seiner Reimerei (s. S. 30) hin.

[1]) Diesen Märchenzyklus und die ihn betreffende Literatur will ich näher im 2. Teil meiner Arbeit behandeln. Vorläufig s. H. Holmström, Studier över svanjungfru-motivet i Volundarkvida och annorstädes (Malmö 1919).

EINLEITUNG.

1. Die folkloristische Sammelarbeit hat in manchen Ländern schon grossartige Ergebnisse gezeitigt, andernorts ist dagegen nur wenig gesammelt worden. Zu dieser Ungleichheit gesellt sich die Unzugänglichkeit des vorhandenen Materials infolge des Mangels an gedruckten Übersichten und einer organisierten internationalen Zusammenarbeit. Das Material zu sammeln, zu ordnen und der internationalen Forschung zugänglich zu machen, ist deshalb noch immer die Hauptaufgabe der Folkloristik der einzelnen Länder, da für grössere Synthesen die Zeit auch jetzt noch nicht recht reif scheint. Wie leicht könnte das Bekanntsein mit einem und demselben Motiv auch in völlig verschiedenen Kulturkreisen und zu verschiedenen Zeiten entdeckt und damit sogleich die Ergebnisse einer voreiligen Synthese umgestossen werden!

Was wusste man noch bis vor kurzem von der Volkstradition über das Schicksal des bei der Verfolgung der Kinder Israel im Roten Meere umgekommenen pharaonischen Kriegsheeres? Im Volksmunde fortgepflanzte Sagen zum Alten Testament hat O. Dähnhardt mit musterhaftem Fleiss aus allen Teilen der Welt zusammengetragen. Seine „Natursagen" I (1907) bieten auf einer einzigen Seite (S. 318) nur eine isländische, drei finnische und eine estnische Nachricht, dazu eine ukrainische Ursprungssage: „Woher die Zigeuner kommen." Worauf kann man auf Grund dieses Materials bezüglich der Entstehung, der Verbreitung und der inhaltlichen Entwicklung dieser Sagen schliessen?! Und 25 Jahre später veröffentlicht Stith Thompson

eine neue internationale Übersicht „Motif-index of folk-literature" (FFC 106, 1932), worin sich die Kenntnis des Materials zu folgendem erweitert hat:

A 1712. Animals from Pharaoh's drowned army — Dähnhardt I 318.

A 1901. Various birds from Pharaoh's drowned army. —
Finnish: FFC 8, S. 15, Nr. 82.
Esthonian: FFC 25, S. 146, Nr. 48.
Lappish: FFC 60, S. 38, Nr. 45.

A 1944. 1. Creation of sandpiper: Pharaoh's cook calls drowned army to dinner. —
Finnish: FFC 33, S. 53, Nr. 82**.

B 81. 1. Mermaids from Pharaoh's children. —
Livonian: FFC 66, S. 41, Nr. 27.

So konnte und musste denn auf Grund des bisher bekannten Materials der Eindruck entstehen, wir hätten es hier mit einem lokalen Vorstellungskomplex des baltisch-skandinavischen Kulturkreises zu tun. Deshalb beginne ich meinen Überblick absichtlich mit der Vorführung der skandinavischen und baltischen Belege, um dann später mit Hilfe neu hinzugekommenen Stoffes zu demonstrieren, wie flüchtig oft unsere auf unzulängliches Material gegründeten Annahmen und Schlussfolgerungen sind.

BELEGMATERIAL.

ISLÄNDER (GI).

2. Da die isländischen Fischer in ihrer täglichen Arbeit so viel mit Seehunden zu tun haben, ist es ganz verständlich, dass auch ihre dichterische Phantasie durch das merkwürdige Äussere der Seehunde, durch ihre Stimme und Lebensweise angeregt worden ist. Auffallend ist dabei aber doch der Umstand, dass dort oben im Norden der Ursprung der Seehunde gerade von dem im Roten Meere ertrunkenen Kriegsheer des Pharao hergeleitet wird. Von den diesbezüglichen Angaben möchte ich vor allem die älteste übersetzen, die in Eggert Ólafsson's Reisebrief vom Jahre 1772 steht:

1) Fabeln von Seehunden, deren Entstehung usw. — Es ist ein wenig verwunderlich, dass der gemeine Mann auf Island das Geschlecht der Seehunde gewissermassen verachtet und doch zugleich verehrt. Der Grund hierfür ist die unbegründete Annahme, dass diese bei der Schöpfung menschlicher waren als andere Tiere, was durch ihre Vorsicht und Klugheit bestätigt wird. Von ihnen wird auch die Fabel von Pharao und seinem Kriegsheer (KRIGSHÆR) erzählt, der im Roten Meere umkam, als seien sie in Seehunde verwandelt worden.

Eine andere Fabel oder Meinung, die ebenso verkehrt ist, wendet der Sippe der Seehunde besondere Aufmerksamkeit zu, weil es irgendein Menschengeschlecht sei, das man Meervolk (SÆFOLK) nenne, das auf dem Grunde des Meeres lebe und Menschengestalt unter dem äusseren und bekannten Seehundsbalg habe, und diesen (Seehundsbalg) würfen sie manchmal ab, wenn sie bei schönem Wetter am Strande wandeln wollten. Es wird erzählt, man habe ihre Frauen gefangen und zu Ehefrauen genommen, man habe ihre Kühe gefangen und gezeichnet, die besonders viel Milch geben sollen, ebenso wie die aschgrauen Kühe, die von ihnen geboren werden. — Vice-Lavmand Eggert Olafsens og Land-Physici Biarne Povelsens Reise igiennem Island I (Soröe, 1772), S. 534/5, § 655.

Ein noch farbenreicheres Bild von den Seehunden in der isländischen Volksüberlieferung entwirft K. Maurer 1860:

2) Sagenhaften Charakter zeigen aber vor Allem die Seehunde. Früher schon ist der Seehundsmutter gedacht worden als eines der isländischen Sage eigenthümlichen Ungeheuers. Weiterhin muss erwähnt werden, dass in dem seeartigen Flusse Lagarfljót im Ostlande unter anderen Wasserungethümen auch ein gespenstiger Seehund sich aufhalten soll. Bereits Sèra Stephán Ólafsson († 1688) gedenkt desselben in einem seiner Lieder [1], und Eggert Ólafsson weiss ebenfalls noch von Leuten, welche ihn gesehen haben wollten [2]. Aber auch abgesehen von solchen einzelnen Vorkommnissen gelten diese Tiere ein für allemal als halbwegs übernatürliche. Man erzählt, dass sie ursprünglich FARAOSLIDAR seien, d. h. Dienstleute des Königs Pharao, welche mit ihm im Roten Meere ertrunken sind; dass sie als ein eigenes Volk auf dem Grunde des Meeres leben, und eigentlich menschliche Gestalt haben, nur dass diese für gewöhnlich durch das darüber liegende Seehundsgewand verdeckt ist. In der Johannisnacht aber dürfen sie ihre Seehundshaut ablegen; in menschlicher Gestalt steigen sie dann ans Land, und spielen, singen und tanzen fröhlich wie andere Menschen; wer ihnen aber dann ihre Haut wegnimmt, der benimmt ihnen damit auch die Möglichkeit ihre Gestalt wider zu wechseln, und sie bleiben Menschen [3]. So that einst ein Bauer; als die anderen Seehunde in das Meer zurückkehrten, blieb infolge dessen ein Mädchen übrig, und das nahm sich der Bauer zum Weibe. Kinder bekam er mit ihr, und sie lebten zufrieden und glücklich mit einander; den Schlüssel aber zu der Kiste, in welcher er ihre Seehundshaut verschlossen hatte, trug er beständig bei sich. So gieng es drei Jahre lang fort. Am Schlusse des dritten Jahres aber blieb die Bäuerin eines Unwohlseins wegen zu Hause zurück als ihr Mann mit den übrigen Leuten auf Weihnachten zur Kirche gieng; jener aber vergass, als er sein Feiertagsgewand anlegte, den Schlüssel in der Tasche des Rockes, welchen er ablegte. Als er aus der Kirche heimkam, fand er seine Kiste offen, und die Haut weg, welche er in derselben aufbewahrt hatte; zugleich war aber auch die Bäuerin verschwunden, um nicht mehr zu ihrem Manne zurückzukehren. Doch sah man, wenn dessen Kinder längs des Meeresufers spaziren giengen sehr häufig einen Seehund heranschwimmen, der sie im Wasser begleitete, und ihnen auch wohl bunte Fische, hübsche Muscheln u. dgl. an das

[1]) Qvadi Sèra Stepháns Ólafssonar (Kaupmannahöfn, 1823), S. 8—9.

[2]) Reise igiennem Island, S. 794.

[3]) Es ist kaum nötig an die Parallele zu erinnern, welche Deutsche Sagen von Schwanjungfrauen, von der Mahr u. dgl. bieten.

Ufer herauswarf. Eggert Ólafsson, der bereits mit derartigen Sagen wohl bekannt ist, fügt noch bei, dass man hin und wider auch schon Kühe des Seevolkes, d. h. der Seehunde, gefangen habe, und dass sie gut melken, ebenso wie die aschgrauen Thiere, welche von ihnen herstammen [1]); die obige Erzählung aber verdanke ich einer mündlichen Mittheilung des Sèra Björn Þorláksson. — Dr. Konrad Maurer, Isländische Volkssagen der Gegenwart (Leipzig, 1860), S. 172—173.

Und jetzt erst kommen wir zu den Angaben von Jón Arnason, die schon von Dähnhardt u. a. referiert und mir von Dr. Nils Lid in liebenswürdiger Weise zur Verfügung gestellt worden sind:

3) Vom Ursprung des Seehundes wird erzählt, dass damals, als Pharao, der König von Ägypten, Moses und die Juden übers Rote Meer verfolgte und dort mit allen seinen Leuten (mit seinem ganzen Heergefolge) ertrank, wie aus der Bibel bekannt ist, der König und alle seine Leute (Begleiter) zu Seehunden geworden seien und darum die Knochen in den Seehunden den Menschenknochen so ähnlich seien. Seitdem leben die Seehunde als eine besondere [Tier]art auf dem Meeresgrund, haben aber alle menschliches Aussehen, Wesen und Eigenart in den Seehundsbälgen. Eggert Ólafsson nennt sie „Seevölkchen". Und sie haben die Eigenschaft, dass sie in der Johannisnacht, nach anderen in der Nacht vor dem Dreikönigstag, aus den Seehundsbälgen herauskommen (schlüpfen) können. Da fahren sie an Land und nehmen menschliche Gestalt an, singen und tanzen wie wirkliche Menschen. — Jón Árnason, Islenzkar Þjóðsögur og Æfintýri I (Leipzig, 1862), S. 632.

Ferner bringt Árnason dieselbe Sage von der Seehundsfrau, die bereits oben nach Maurer angeführt worden ist [2]). Árnason's Variante gebe ich hier in Lehmann-Filhés' Übersetzung wieder:

DIE SEEHUNDSHAUT.

4) Es war einmal ein Mann östlich in Myrdalur; dieser ging eines Tages am frühen Morgen, ehe andere Leute aufgestanden

[1]) Reise igiennem Island, S. 534—35. Über die Seekühe vgl. auch Niels Winther, Færörnes historie, S. 367—68, und über die Seehunde selbst S. 407—11.

[2]) Vgl. dazu auch W. v. Unwerth „Eine isländische Mahrensage" in „Wörter und Sachen" II (1910), S. 171.

waren, an einigen Felsklippen an der See vorüber. Da kam er an den Eingang einer Höhle; drinnen in der Höhle hörte er laute Fröhlichkeit und Tanz und draussen sah er viele, viele Seehundshäute. Eine Seehundshaut nahm er mit sich, trug sie heim und verwahrte sie in einer Lade. Ein wenig später am Tage kam er wieder zu dem Höhleneingange. Da sass ein junges Weib dort ganz nackend und weinte sehr. Dies war der Seehund, dem die Haut gehörte, welche der Mann genommen hatte. Der Mann verschaffte dem Mädchen Kleider, tröstete es und nahm es mit sich nach Hause. Sie war ihm treu und folgsam, doch stimmte ihre Gemütsart weniger mit der anderer überein. Oft aber sass sie und schaute hinaus auf die See. Nach einiger Zeit nahm der Mann sie zum Weibe und sie vertrugen sich gut und es wurden ihnen Kinder beschert. Die Haut verwahrte der Bauer beständig unten in seiner verschlossenen Lade und hatte den Schlüssel stets bei sich, wohin er auch ging.

Nach vielen Jahren ruderte er einmal hinaus und vergass den Schlüssel daheim unter seinem Kopfkissen. Andere sagen, der Bauer sei mit seinem Hausgesinde zum Weihnachtsgottesdienste gezogen, seine Frau sei aber unpässlich gewesen und habe nicht mit ihm gehen können. Da habe er vergessen, den Schlüssel aus der Tasche seines Werktaganzuges zu nehmen, als er die Kleider wechselte. Als er nun wieder nach Hause kam, war die Lade offen und die Frau nebst der Seehundshaut verschwunden. Sie hatte den Schlüssel genommen, in der Lade gekramt und dort die Haut gefunden; da konnte sie der Versuchung nicht widerstehen; sie nahm Abschied von ihren Kindern, fuhr in die Haut und stürzte sich in die See. Bevor die Frau sich in die See stürzte, soll sie vor sich hin gesagt haben:

„Mir ist so bang' und weh,
Hab' sieben Kinder in der See
Und sieben Kinder am Lande."

Man sagt, der Mann habe sich dies sehr zu Herzen genommen. Wenn er später auf den Fischfang ruderte, schwamm oft ein Seehund um sein Boot her und es war, als rännen ihm Tränen aus den Augen. Viel Glück hatte er seitdem beim Fischen und verschiedene besondere Glücksfälle trugen sich an seinem Strande zu. Oft, wenn die Kinder des Ehepaares am Ufer gingen, sahen die Leute, wie ein Seehund vornan im Meere schwamm, immer neben ihnen entlang, während sie am Lande oder an der Flutgrenze wandelten, und wie er bunte Fische und schöne Muscheln zu ihnen empor warf. Niemals aber kam ihre Mutter an das Land zurück. — M. Lehmann-Filhés, Isländische Volkssagen II (Berlin, 1891), S. 16/7.

Auch im 2. Bande seines Werkes erwähnt Árnason S. 572 die „Leute Pharaos" bei der Behandlung des Dreikönigstages:

5) Die „Dreizehntenacht" [vor d. 6. Januar] ist auch sehr wichtig, wie früher gesagt ist. Dann sagen die meisten, dass die Kühe sprechen und dass die Leute Pharaos aus den „Seehundsbälgen fahren" und an Land gehen; andere aber sagen, dass dies in der Neujahrsnacht geschehe.

Nach der Zeitschrift „Huld" V (Reykjavík, 1895), S. 21 (Nr. 84) ist schliesslich noch hinzuzufügen, dass die Hunde, die mit im Zuge waren, zu Steinbeissern wurden (*Anarrhicas lupus*) und dass alle Steinbeisser von ihnen abstammen.

Maurer's bzw. Árnason's Angaben über die Seehunde als Pharaos Krieger werden referiert von W. Golther[1]), R. Much[2]) u. a., ohne dass diese von sich aus etwas zu deren Erläuterung hinzufügen. Dem germanischen Volksglauben ist dieses Motiv jedenfalls im allgemeinen fremd und seine Herkunft bis jetzt in Dunkel gehüllt.

DÄNEN (GD).

3. Bei den Dänen kenne ich eine einzige Notiz in H. F. Feilberg's monumentalem „Bidrag til en Ordbog over jyske almuesmål" I (1886/93), S. 610, unter dem Stichwort Himmelhund (*Bernicla torquata* od. *Scolopax gallinago*), wo hoch in der Luft hörbare Vogelrufe der Jagd Pharaos zugeschrieben werden: „ein Laut in der Luft, der dem Bellen dreier verschiedener Hunde nahekam, wurde auch König Pharaos Jagd (KONG FARAOS JAGT) genannt" (aus Haderslev). Das scheint wohl nur eine lokale Substitution für Odins Jäger zu sein, die auch nicht einmal in Dänemark eine weitere Verbreitung erreicht hat und mit den anderen Völkern eigentlich gar nicht in Zusammenhang steht. Der Vollständigkeit halber habe ich allerdings auch dieses Motiv hier angeführt.

NORWEGER (GN).

4. Auch bei den Norwegern kenne ich nur eine Mitteilung aus Vesterälm in Nordland, die aber deutlich eine genetische Zusammengehörigkeit mit dem isländischen Seehund-Motiv zeigt:

[1]) Handbuch der germanischen Mythologie (Leipzig, 1895), S. 149—150.
[2]) Festschrift für Maria Andree-Eysn, S. 97.

Die Seehunde wurden von vielen für die Wiedergänger von Pharaos Heer (GJENFÆRD AF FARAOS HÆR) gehalten, das im Roten Meer umkam. Viele glaubten, dass sie manchmal das Tierhafte ablegen und menschliche Gestalt annehmen könnten. Einen ähnlichen Aberglauben gab es auf den Färöer-Inseln, wo man meinte, dass die Seehunde jede Heiligedreikönigsnacht zu Menschen würden [1]). — O. Nicolaissen, Fra Nordlands fortid (Kristiania, 1889), S. 22 [2]).

LAPPEN (FLap).

5. J. Qvigstad, Lappischer Aberglaube (Kristiania, 1920) [3]), S. 109 [4]), berichtet als Nr. 365 [5]):

1) Als das Heer Pharaos im Roten Meere umkam, kam auch die Tochter Pharaos um. Von ihr stammen die Robben ab. Die Robbe wird daher auch „FARAO NIEIDDA" (Tochter Pharaos) genannt. Die Robbe hat Rächer. Wenn man eine Robbe getötet hat, pflegt etwas Schaden zu geschehen. (Lyngen, Edv. Kiil.)

2) Noch vor zwanzig Jahren pflegte ein Mann, wenn man eine Robbe getötet hatte, die folgende Nacht um das Wohnhaus herum Wache zu gehen und, um Schaden abzuwehren, einen Zaunpfahl hinter sich herzuziehen. (Kvänangen 1883, S. Nilsen.)

Um die Lappen handelt es sich wohl auch in dem Tagebuch des Norwegers Heltberg, dessen Daten H. Hammond in seiner umfangreichen nordischen Missionsgeschichte 1787 in dänischer Sprache veröffentlicht hat:

3) Unter d. 4. Juli 1718 teilt Heltberg mit, dass die FINNERNE ihn gefragt hätten, warum die Russen nicht Seehundsfleisch ässen und ob es wahr sei, dass die Seehunde König Pharaos

[1]) Annaler for nordisk Oldkyndighed 1846, S. 359.

[2]) Einen Neudruck derselben Notiz finden wir in Amund Helland's „Topografisk-statistisk beskrivelse over Nordlands amt" II S. 470 (= Norges land og folk XVIII, Kristiania, 1908).

[3]) Kristiania Etnografiske Museums Skrifter Bind I, Hefte 2.

[4]) Im Sonderabdruck S. 69.

[5]) In den Anmerkungen S. 131 (SA S. 91) gibt Qvigstad auch die übrigen nordischen Quellen dazu, die ich oben schon angegeben habe. In FFC 60, S. 38, Nr. 45 registriert Qvigstad als lappische Ursprungssage „Die Verwandlung des ertrunkenen Heeres Pharaos in verschiedene Tiere" (die 2 Varianten, die ich hier angeführt habe).

Kriegsvolk (KONG PHARAOS KRIGSFOLK) seien, das im Roten Meere umkam; verhielte sich die Sache so, dann sei es doch klar, welchen Schaden der von den dummen Geistlichen unterstützte Aberglaube verübe, da nur diese dem Volke von Pharao hätten erzählen können. — H. Hammond, Den Nordiske Missions-Historie (Kiøbenhavn, 1787), S. 770 (aus Finnmarken).

SCHWEDEN (GS).

6. Mag. S. O. Jansson hat freundlichst meine Aufmerksamkeit auf den ältesten schwedischen Aufsatz gelenkt, worin das Motiv des pharaonischen Kriegsheeres erwähnt wird. Der Aufsatz „Skjäl-jagten på Gotland" von „S...", ist in der Zeitschrift „Läsning för Folket" XXXIII (Stockholm, 1867), H. 1, S. 14—59 erschienen. Als Autor gilt der vorzügliche gotländische Altertumsforscher P. A. Säve (1811—1887). Es heisst S. 15 u. a.:

1) Aber auch das Volksmärchen ist den Seehunden nicht hold, denn es erzählt, dass Pharaos Leute aus dem Heere Ägyptens, die Gottes Volk verfolgten und deshalb im Roten Meere untergingen, niemals die Seligkeit erlangten, sondern wegen ihrer Sünde in Seehunde verwandelt und bis zum Jüngsten Tag im Wasser zu leben verurteilt wurden — unter mehreren anderen Abenteuern, welche die Volkssage von diesen flüchtigen Herden des Meeres erzählt.

Weiter S. 38 fügt Säve betreffs des Seehundsfleisches noch folgendes hinzu:

Aber ein anderer leckermäuliger Kerl, der zum erstenmal diese schwere Speise genossen hatte, bekam davon furchtbares Bauchgrimmen und rief immerzu: „Pharaos Leute zerreissen mich!"

Doz. J. Götlind, Uppsala, hat mir auf meine Bitte folgende Belege zugestellt:

2) Die Seehunde sagen FA-RA-O! FA-RA-O! Sie stammen von Pharaos Volk, das im Roten Meer umkam. (Ångermanland.)

3) Pharaos Volk (FARAOS FOLK). Die Seehunde sind „Pharaos Krieger" gewesen. (Norrland.)

Aus dem Landsmålsarkivet, Uppsala, habe ich von Mag. G. Granberg folgende Nachrichten bekommen:

4) Der Seehund (SÄLEN). „Klage": FARAO, FA-RA-O! Man glaubt, Pharaos Krieger (FARAOS KRIGARE) seien in Seehunde verwandelt worden; Pharao und seine Töchter verwandelten sich in Wasserwesen (SJÖTROLL), welche die Seehunde mustern und zählen. (Vgl. dieses mit Homer, Odyss. IV!) — ULMA 88:5, S. 176 < Norrland (1887) [1]).

5) Sieh den Seehund, der ist von Pharaos Geschlecht (FARAOS SLÄKTE), das im Roten Meere umkam, und das ist keine bekömmliche Ware. Das sagt der Seehund selber auch: „FARAO, FARAO!" sagt er. — ULMA 3245:1, S. 10—11 < Västerbotten, Kirchspiel Sävar (1930).

Die meisten Nachrichten aus Schweden hat mir Mag. S. O. Jansson, Nordiska Museet, Stockholm verschafft, der unter seinen Korrespondenten eine Rundfrage veranstaltet und die Antworten an mich weitergeleitet hat. (Die Originale befinden sich im Folkloristischen Archiv des Nordischen Museums) [2]).

6) Von der Küste der Landschaft Västerbotten südlich von Skellefteå schreibt uns eben (1932) einer unserer Korrespondenten von einem im J. 1860 geborenen Mann, der ihm gesagt hat, sein Vater habe ihm erzählt, dass Pharaos Truppen, die im Roten Meere ertranken, Seehunde wurden. Die Kegelrobbe, nicht aber der geringelte Seehund (eine kleinere Art), ruft bisweilen „Pharao". Demzufolge hat unser Korrespondent in den Küstendörfern nachgefragt, aber dort kennt man heutzutage die Sage nicht, obgleich einige den Namen „Pharao-Seehund" gehört haben. (Seehunde 32975.)

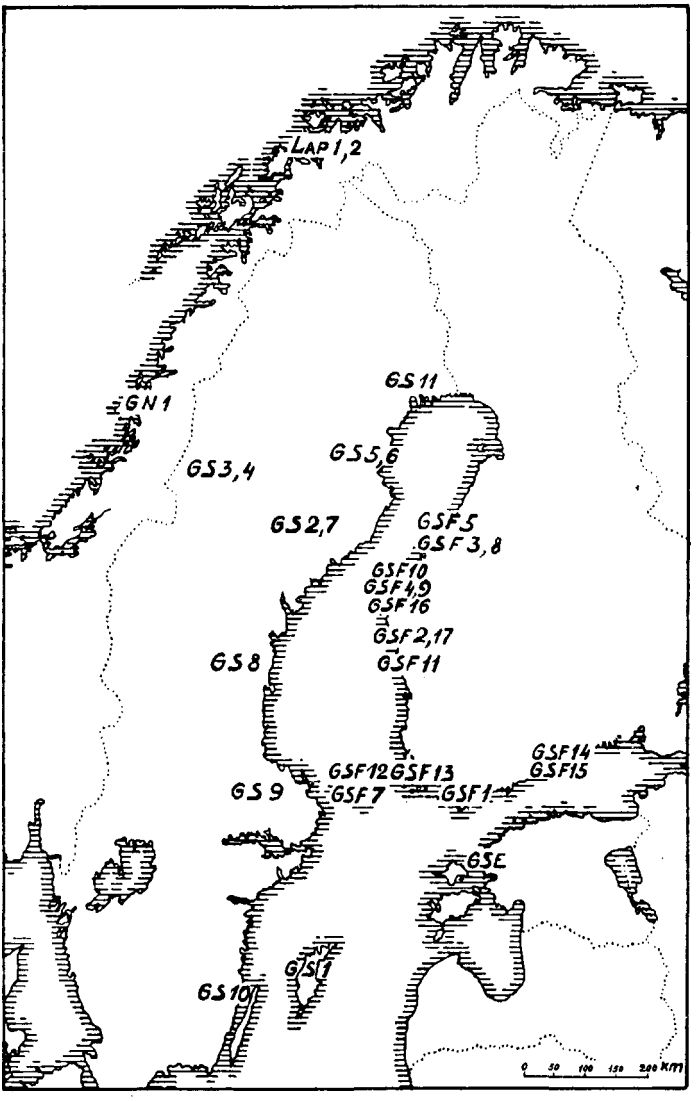
7) Sara Bylin, geb. 1868, sagte: „Die Seetiere und die Seewesen, die wie Menschen aussehen, sollen von Pharao, der im Roten Meere ertrank, abstammen. Es ertrank ja damals solch eine unermessliche Schar. Der Seehund soll ein Nachkomme von Pharao sein, er auch." — Aufgez. von Frl. Ella Ohlsson in Arnäs, Ångermanland. (Wasserwesen 15246) [3]).

---

[1]) Wie Mag. Granberg mir brieflich mitgeteilt hat, stammt diese Aufzeichnung entweder aus Västerbotten oder aus dem ångermanländischen Küstengebiet.

[2]) Nach dem, was der Leiter des folkloristischen Archivs in Göteborg (Sammelbereich: die südwestlichen Landschaften) Herrn Jansson mitgeteilt hat, sollen sich dort keine Aufzeichnungen über das Pharao-Motiv finden.

[3]) Die Aufzeichnung von E. Ohlsson ist unlängst von ihr publiziert worden in „Folkminnen och Folktankar" XX (1933), S. 102.

Verbreitungskarte der schwedischen, norwegischen und lappischen Belege.

8) Unser Ortskorrespondent in Enånger (Hälsingland) hat bei einigen alten Fischern nach der Sage gefragt, aber ohne sonderlichen Erfolg. Nur ein 89-jähriger Alter hatte in der Jugend von irgendwelchen Beziehungen zwischen dem Roten Meere und den S e e h u n d e n gehört. (Briefliche Mitteilung an das Nordische Museum 2488/1932.)

9) Die Sage, dass König Pharao und sein Heer, als sie im Roten Meere ertranken, in Seehunde verwandelt wurden, gab es auch hierorts. Mein Vater weiss zu erzählen, dass seine Grossmutter dies glaubte. Die Seehunde stammten von Pharao und seinem Volke her. Deutlich ruft der Seehund sein „Pharao, Pharao!" So deutete man die Stimme des Seehundes. Meine Urgrossmutter war im Kirchspiel Väddö in Roslagen im J. 1784 geboren. Selbst habe ich als Kind bei mehreren Gelegenheiten diesen Glauben gehört. Die damals Alten glaubten wie die Urgrossmutter. Nun ist die Sage nicht mehr so lebendig wie ehemals. Nur die Alten kennen sie, aber sie glauben nicht daran.— Aufgez. von der Volksschullehrerin Frl. Westerberg (geb. 1888) in Roslagen, Uppland. (Seehunde 32974.)

Zur Ergänzung hat Frl. Westerberg später hinzugefügt, in Roslagen glaube man, dass Pharaos Heer als Seehunde bis zum Jüngsten Tag im Meer umherschwimmen müsse.

10) Auf der kleinen Insel Runnö (Småland) erzählte man, schreibt unser dortiger Korrespondent, dass Pharaos Heer, als es im Roten Meer ertrank, von Gott verurteilt wurde, nicht zu sterben, sondern in der Gestalt des Seehundes ein unstetes Leben zu führen. Man behauptete auch, dass der Seehund an stillen Abenden „PHARAO-O-O" riefe. „Der Wasser- oder der Waldgeist habe mit dieser Sage nichts zu tun." (Briefliche Mitteilung an das Nordische Museum 2520/1932.)

Soeben ist eine kurze Notiz auch im Druck erschienen:

11) Alt-Pharaonen (GAMMEL-FARAONER) werden gewisse sehr grosse Seehunde von den Einwohnern von Kalix genannt. Der Name dürfte mit einem Glauben zusammenhängen, der von alters her u. a. auf Gotland und in Hälsingland bekannt war, dass die Seehunde von den Seelen Pharaos und der Ägypter herstammen, die im Roten Meer ertranken! — Edvin Brännström, Med säljägare ute på Bottenhavet, S. 252 (in „Svenska Kulturbilder", Ny följd I:1-2, Stockholm, 1934).

FINNLAND-SCHWEDEN (GSF).

7. Wenn in Schweden die Überlieferung über die Seehunde als Nachkommen des Kriegsheers des Pharao von Gotland bis weit nach Norrland hin zwar bekannt, aber schon ziemlich vergessen zu sein scheint, so ist diese Überlieferung bei den Schweden in Finnland noch weit lebendiger erhalten, wo auf dem ganzen schwedischen Siedlungsgebiet an der Küste sowohl des Finni-

schen wie des Bottnischen Meerbusens die Seehunde als Pharaos Volk bzw. Kriegsheer bezeichnet werden. Das gedruckte und handschriftliche Material hierüber hat V. E. V. Wessman in „Finlands svenska folkdiktning" II 3 :2 (1931), S. 625 (915) zusammengestellt:

Die Seehunde sind Pharaos Volk.

1) Die Seehunde sind Pharaos Volk, das im Roten Meere umkam, und deshalb rufen sie immer noch FARAO! FARAO! — Hembygden 1916, S. 52 (26); dasselbe bei V. E. V. Wessman, Samling av ord ur östsvenska folkmål I (1925/6), 156 b < Ekenäs.

2) Pharaos Volk, das im Roten Meere umkam, verwandelte sich in Seehunde. Von ihnen stammen die Seehunde ab. „Pharaos alte Männer" (FARAOS GUBBAR) werden sie heute noch manchmal genannt. — Bygdeminnen III (1912), S. 21 < Närpes, Ytter-mark.

3) Die Seehunde werden als Pharaos Kinder angesehen, die im Roten Meer ertranken. Der Seehund, heisst es, ruft Pharao an. — Hedberg, S. 36 f. < Pedersöre.

4) Die grauen Seehunde stammen von Pharaos Volk ab. Ihren Ruf deutet die Bevölkerung als FARAO! FARAO! — J. Tegengren, S. 100 < Söder Vallgrund aus Replot (1912/3).

5) In der Bibel lesen wir, wie Pharao beim Zuge der Kinder Israel durch das Rote Meer kläglich umkam. Weil jener König Gottes Allmacht so viele Male getrotzt und die Kinder Israel so lange geplagt hatte, strafte ihn Gott damit, dass er ihn in einen Seehund verwandelte. Der graue Seehund, der eine Verkörperung jenes so unglücklich umgekommenen Königs ist, ruft noch heute sein „FA RA O" auf dem Eise der Meere. — J. Finnäs, S. 20 < Larsmo (1893).

Von Herrn Mag. V. W. Forsblom, Archivar der Svenska Literatursällskapet i Finland, erhielt ich auf meine Anfrage folgenden Bescheid:

6) Ich habe selber in den schwedischen Gebieten von Österbotten gehört, dass nach einem allgemeinen Volksglauben die Seehunde als Heer Pharaos (FARAOS HÄR) angesehen werden, das seinerzeit im Roten Meere umgekommen ist. Ebenso habe ich in Österbotten vom Rufe der Seehunde sagen hören, er erinnere an den Namen Pharao („FARAO! FARAO!").

Auf energisches Betreiben der Herren Mag. V. W. Forsblom und Mag. E. Lagus wurde unter der schwedischen Bevölkerung in Finnland ein Rundschreiben erlassen und mir das Ergebnis freundlichst zur Benutzung überwiesen (die Handschriften befinden sich im Archiv der Svenska Literatursällskapet i Finland):

7) Es ist mir geglückt, mit Personen von Seglinge, Jomala und Köksa in Verbindung zu treten, welche alle sagen, sie hätten gehört, dass die Seehunde aus dem Roten Meere herstammten. Aber sie konnten leider keine Detailangaben machen. Meines Wissens kennt man weder in Föglö noch hier in Lemland eine ähnliche Annahme. < Lemland — R. Nordblom (1933).

8) Anlässlich Ihres Fragebogens „Pharaos Volk" muss ich Ihnen mitteilen, dass es das erste Mal ist, dass ich diese Sage höre. Ich habe auch eine Reihe Personen in meiner Umgebung befragt, darunter auch den Redakteur der Zeitung von Jakobstad, gebürtig aus Åland, aber niemand kannte diese Sage. Gestern wusste Volksschullehrer A. Stenfors, Pedersöre, dass er in seinem Heimatsort Övermark und in Malaks das Volk hat behaupten hören, die Seehunde riefen: FARAO, FARAO! Das ist alles, was ich darüber mitteilen kann. < J... (1933).

9) Eine alte Seehundsjägersage erzählt, dass die Seehunde einmal Menschen gewesen seien und sprechen gekonnt hätten. Sie stammen nämlich von Pharaos Volk (FARAOS FOLK) ab, das die Kinder Israel durch das Rote Meer verfolgte. Als die Kinder Israel glücklich durch das Rote Meer gekommen waren und Pharaos Volk hinter sich herkommen sahen, streckte Moses seinen Stab über das Meer aus. Da schlugen die Wogen über Pharaos Volk zusammen, aber die Menschen ertranken nicht. Nach einer Weile kamen sie wieder herauf an die Oberfläche, steckten den Kopf heraus und riefen angstvoll: „FARAO, O FARAOO!" Sie waren in Seehunde verwandelt worden und riefen Pharao zu Hilfe. Sie singen Messen, halten Rat und Thing, aber das tun sie nicht drunten im Wasser, sondern an Land oder auf dem Eise. Ihre Köpfe und Hände wurden wie die eines Menschen, aber Beine und Füsse verwandelten sich in einen Fischschwanz, so dass sie nicht mehr an Land verweilen und die Kinder Israel verfolgen können.

(Gefangen hat man sie nicht.) Aber für schwangere Frauen ist es mit grosser Gefahr verbunden, einen Seehund anzutreffen. Eine solche Frau, die Wasser aus einem Eisloch schöpfte,

sah plötzlich einen Kopf und eine Hand sich aus dem Eisloch emporstrecken. Die Hand umfasste das eine Bein der Frau, und sie war nahe daran, in die Tiefe niedergezogen zu werden, doch gelang es ihr sich loszureissen. Als sie darauf einen Knaben gebar, war des Kindes eine Hand zu einer Seehundsflosse zusammengewachsen, und als er herangewachsen war, glich des Mannes Bart dem Schnauzbart eines Seehundes. Es wird auch erzählt, schwangere Frauen, welche in Berührung mit Seehunden kamen, hätten Kinder zur Welt gebracht, welche kleinen Seehundsjungen glichen, deren Beine zu einem Fischschwanz zusammengewachsen waren.

Pharaos Volk (die Seehunde) warten noch immer darauf, dass Pharao sie befreie, deshalb pflegen sie oft, sobald der Kopf über der Wasseroberfläche erscheint, den Ruf: „FARAO, O FARAOO!" auszustossen. Wann der Tag der Befreiung kommt, weiss niemand.

Bei der Frage an einen Seehundsjäger, wie „Pharaos Volk" (die Seehunde) nachher aus dem Roten Meer herauf in den Norden gekommen seien, antwortete dieser: Wenn die grauen Seehunde auf der Wanderung sind, steuern sie ihren Kurs geradeaus nach Nord oder Süd über Meer und Land, bis sie die Stelle erreicht haben, wo sie verweilen wollen. Ausserdem geschah so vieles in der Zeit des Alten Testamentes, was wir jetzt nicht mehr begreifen oder verstehen können. < Replot — Wilh. Sjöberg (1933).

10) Etwas von Pharaos Volk, den Seehunden („FARAOS FOLK" = SÄLARNA), aufgezeichnet in Björköby, Mai 1932, nach den Angaben von Dali Jakob 80 J., Pellos Erwart 45 J., Skati Vendla 95 J., Skuti Jonnos Manda 58 J. a.

Hier in der Gegend ist von alters her erzählt worden, dass „Pharaos Kriegsvolk" (FARAOS KRIGSFOLK), das im Roten Meere umkam, sich in Seehunde (Graue Seehunde) verwandelte, woher diese später die Benennung „Pharaos Heer" (FARAOS HÄR) erhielten.

Dali Jakob besteht darauf, dass die in Frage kommende Sage sich aus Schweden herleitet, woher ja viele Geschlechter in Björkö stammen. Manche Leute haben in alten Zeiten Unheil durch das Essen von Seehundsfleisch erfahren, weil die Seehunde nach der Sage ja von Menschen abstammen sollen. Nach Dali Jakob sollen die Schweden („auf der andren Seite") erst in der letzten Zeit angefangen haben, Seehundsfleisch zu verzehren. Wenn die grauen Seehunde ihr wunderliches Getön erheben, sagt man, sie riefen: „FARAO, FARAO", indem sie ihm damit vorwürfen, dass er sie im Roten Meere ins Unglück geführt habe.

Mit einem Spitznamen, der bei den Dörfern untereinander gebräuchlich ist, werden die Einwohner von Björköby GRÅSÄLAN („Grauer Seehund") genannt. Manchmal, wenn ein Reploter z. B. einen Björköer necken will, sagt er: „FARAO, FARAO", was ja vielleicht auch die alte Erzählung davon, dass Pharaos Volk bei der Katastrophe im Roten Meer zu grauen Seehunden geworden sein soll, bestärkt.

Die etwas „kriegerische", wilde Hymne der grauen Seehunde käme dann auch davon, dass sie einst ein Kriegsvolk gewesen seien. < Björkö — Ellen Gustafsson (1932).

11) Hier in Sideby gilt bei den Alten die Ansicht, dass Pharaos Volk in Seehunde verwandelt worden ist. Die Seehundsjäger rufen noch oft „FARAO", wenn sie draussen auf dem Eise sind, um Seehunde zu fangen. Obgleich junges Seehundsfleisch als gute und nahrhafte Nahrung angesehen und auch allgemein gegessen wird, so wird doch behauptet, dass einige alte Personen sich's früher überlegt haben, ob es wirklich ratsam sei, Menschenfleisch zu verzehren. < Sideby, Åmossa — Aug. Langvik (1933).

12) Wahrscheinlich sind sie doch von Pharaos Volk, die Seehunde, denn sie rufen immer noch nach ihrem Herrscher: FARAO-O-O, FARAO-O-O! < Saltvik od. Finström — Karl Andres Eriksson (1933).

13) (Pharaos Heer ist zu Seehunden geworden.) Alle übrigen Fragen sind hier vollkommen unbekannt. < Imö, Keistiö — L. Sjöblom (1933).

14) Ein älterer Seemann aus unserem Dorf hat mir folgendes erzählt: von den im Roten Meere ertrunkenen Menschen glaubte man, dass sie Seehunde geworden sind. Sie lauschtenstets auf etwas, was Musik war, z. B. Kirchenglocken, Pfeifen u. a. m. — Schwimmen Seehunde viel in der Nähe eines Fahrzeugs, so erwartet man Sturm. Ebenso wenn Haie, Delphine u. a. Tiere sich mehr als gewöhnlich zeigen.

Eine 65-jährige Fischersfrau erzählte mir, dass man sich die Ägypter, welche im Roten Meer ertranken, als Seehunde vorstellte. Noch in der Kindheit der Erzählerin wurde unter den Bewohnern der Schären ziemlich allgemein gesagt, wenn am Sommermorgen das unheimliche Heulen des grauen Seehunds zu hören war: „Nun ist Pharaos Volk (FARAOS FOLKET) erlöst." < Emsalö (Borgå) — Holger Rosenström (1933).

15) Die Fragen, welche Sie mir zu beantworten gesandt haben, betreffend den Untergang von Pharaos Heer im Roten Meere kann ich nicht anders beantworten, als dass es sich in Seehunde verwandelt habe. Sie werden graue Seehunde (GRÅ SÄLLAR) genannt. So habe ich in meiner Kindheit erzählen hören. Das ist ganz ausgestorben. Es ist zu spät, das mag vor 50 Jahren gewesen sein. Das sind jetzt solche Dinge, die gar nicht mehr im Gebrauch sind. Die anderen Fragen kann ich nicht beantworten. < Pellinge — Alfred Lindros (1933).

8. Bei den Schweden in Finnland sehen wir weiter einen bedeutsamen Übergang von den Seehunden auch zu anderen Vorstellungen und Gestalten, wodurch das Pharao-Motiv bezeichnenderweise mit den überall im Norden so bekannten NÄCK-Motiven vermischt wird:

16) Pharaos Volk (FARAOS FOLK) ist zu Seehunden geworden. Vielleicht ist ein Teil der im Roten Meere Ertrunkenen zu „Tümmlern" (TOMBBAR, Plural TOMBLRARER) geworden. Im Wasser leben sie auf dieselbe Art wie die übrigen Wassertiere. Aber sie legen ständig die grösste Schlauheit an den Tag. Die Seehunde haben „Hände" (HÄNDER), welche Menschenhänden ähnlich sind, und Hinterflossen (SKRÄVLAR), welche Menschenfüssen ähnlich sind. Die Tümmler sind den Seehunden ähnlich, aber sie haben ein Loch im Nacken, und die Hände sind zu Flossen umgebildet, und die Hinterflossen sind Schwanzflossen geworden. Manchmal kann einer von Pharaos Volk für kurze Zeit seine menschliche Gestalt wiedererlangen und an Land steigen.

Man hat niemals eine solche gefangengenommen, wohl aber verschiedene Male ähnliche Menschengestalten gesehen. Am Strande des Storsjö (jetzt Träsk genannt) brachen eines Spätsommerabends ein alter Mann und seine alte Frau Laub für ihre Schafe, als der alte Mann plötzlich eine junge, nackte Frau gewahrte, welche auf einem Steine nahe dem Wasser sass und sich das Haar ordnete, welches kohlschwarz und lang war. Er hatte alsbald eine gruselige Empfindung. Er bemerkte, dass sie volle, etwas hängende Brüste hatte. Ihr Haar war glatt und glänzend, als sie mit der Hand darüber strich, und er nahm an, dass sie einen Kamm hatte, obwohl er ihn nicht sehen konnte. Er stiess seine Alte in die Seite und flüsterte: „Sieh, dort!" Aber, obwohl die alte Frau den Stein sehen konnte, sah sie doch kein Wesen darauf. Plötzlich sagte der alte Mann, der anfing sich zu fürchten: „Mach', dass du fortkommst, oder..." Da warf sich die nackte Frau ins Wasser (die alte Frau sah nun, dass das Wasser auf-

spritzte und sich in kleinen Wellen bewegte), und im nächsten Augenblick war sie verschwunden.

Draussen auf dem Fischfang sah einmal eine Schar Fischer und Seehundsjäger, wie ein wunderliches Tier (UNDERLIGT DJUR), das einem Menschen ähnlich war, aus dem Meere stieg und sich auf eine Felszacke setzte. (Ob es männlich oder weiblich war, daran erinnerte sich der alte Seehundsjäger John Roos, der mir dies erzählte, nicht.) Viele der Schützen hatten Gewehre in den Händen, aber keiner wagte es, auf den wunderlichen „Seemenschen" (SJÖMÄNNISKAN) zu schiessen. Schliesslich sagte einer der Kerle: „ Wenn es auch der Teufel selber ist, werde ich schiessen." Er schlich näher an den „Seemenschen" heran, zielte sicher und schoss. Er war sicher, dass die Kugel getroffen hatte, doch zu seinem und der anderen Männer Erstaunen und Schrecken schien der Seemensch den Schuss nicht im mindesten zu beachten. Er tauchte jedoch zurück ins Meer.

Niemand hat einen solchen Spukmenschen (SPÖKMÄNNISKA) aus dem Meere ein Wort aussprechen oder einen Laut von sich geben hören. Alte Männer, die seinerzeit drüben in Amerika waren, haben manchmal ein wunderliches „unverwundbares Tier" (OSÅRBART DJUR) eine Weile lang aus den Meeren dort draussen auftauchen sehen. Z. B. ein grosses Kalb mit hängenden Ohren; und diese Tiere haben immer unheimlich gebrüllt, mit einem Laute, der an den des Bären erinnert. Man nimmt an, solche Kälber müssten von „Pharaos Untergang" (FARAOS UNDERGÅNG) im Roten Meere herstammen.

Nein, wenigstens kein Seehundsjäger hat eine Stimme aus dem Meere fragen hören — sagen die alten Seehundsjäger. Man glaubt, dass Pharaos Volk eine gewisse Zeit in Tiergestalt leben müsse, danach kommt die Befreiung; aber wann das geschieht, weiss niemand. Nichts wird geantwortet, wenn jemand fragt.

Wenn man einen lebenden Seehund fängt, wird er nicht für Geld gezeigt, aber er wird allen Interessierten und Neugierigen im Dorfe gezeigt. Man will sehen: ein solches spassiges Tier, das so schlau ist. — Ein Fischer fing einmal ein wunderliches Tier, das sich im Netz ertränkt hatte. Er nahm es mit heim zum Bootshaus, wo eine grosse Menge Leute zusammenkam, um es zu sehen. Keiner konnte bestimmt sagen, was für eine Art Tier es war, und es erschien allen als „etwas Sonderbares". Man glaubte, dass es „vielleicht etwas mit Pharaos Volk zu tun hatte".

Pira-Kalle, ein anderer alter Seehundsjäger, hat mir erzählt, dass das Weibervolk in Schweden viele Male zu ihm gesagt habe: „Wie könnt ihr Seehundsfleisch essen, da die Seehunde das im Roten Meere ertrunkene Volk Pharaos sind;" Mein Vater hat mir auch vom Widerwillen gegen

Seehundsfleisch in Schweden erzählt. Ein alter Mann war sehr „lüstern nach diesem Leckerbissen", aber er durfte keinen Seehundskörper von den Seehundsjägern annehmen und zu Hause kochen, denn „da hätten Frau und Tochter den Kessel zerschlagen und wären aus dem Hause ausgezogen". Vor „dem entsetzlichen Gestank, und weil die Seehunde Pharaos Volk sind". Deshalb musste der alte Mann zum Seehundsboot herauskommen und aus dem grossen Kessel der Seehundsjäger essen.

Im allgemeinen gibt es jetzt nur noch wenige Personen in Molpe, die da glauben, dass die Seehunde Pharaos Volk d. h. Heer sind; aber in Schweden haben die Seehundsjäger, nach dem, was sie erzählen, eine ganze Menge Leute mit besonders starkem Glauben an diese Sache getroffen. < Molpe, Korsnäs — Alvar B. Enberg (1933).

17) Von Ihrer an mich gesandten Frageliste betreffend alte Sagen darüber, was aus den ertrunkenen Menschen im Roten Meere geworden ist. Ich kann nicht viele alte Sagen in meinem Heimatsort ergattern, obwohl ich mein Bestes versucht habe. — Die meistverbreitete Sage ist die, dass diese Pharaonen Seehunde geworden sind, und deren Laut soll dem Worte „FARAO" gleichen.

Eine andere Sage ist so, dass die ertrunkenen Menschen Seegeister (SJÖRÅN) und Seejungfrauen (HAFSJUNGFRUR) geworden sind. Diese Seejungfrauen sollen lange, schöne Frauen sein mit langem losem Haar und die Bemannungen vorbeifahrender Fahrzeuge gewarnt haben, nicht in das nasse kalte Wasser zu kommen, „das wir Seejungfrauen nicht verlassen können um unserer Missetaten willen".

Eine dritte Sage ist die, dass aus diesen Menschen Affen (AFAR) und Meerkatzen (MARKATTAR) geworden sind. Diese Sage ist jedoch weniger allgemein gewesen. < Finnby, Närpes — Oskar Engman (1933).

FINNEN (FF).

9. K. Krohn hat in „Suomalaisia Kansansatuja" I (1886), S. 282/3 (303) u. 436 (86) seine selbstgesammelten Daten über Pharaos Kriegsheer in der finnischen Volkstradition im Druck erscheinen lassen. Sie sind später von O. Dähnhardt referiert und von Aarne in seinem Register der finnischen Ursprungssagen FFC 8 und 33 ergänzt worden. Mag. S. Haltsonen hat mir freundlichst Kopien der entsprechenden Originale im Archiv der Finnischen Literarischen Gesellschaft (SKS) zur Benutzung überlassen.

Das beliebteste Motiv bei den Finnen ist die Verwandlung des pharaonischen Heeres in irgendeinen Wasservogel — sei es nun eine Polarente (ALLI, *Hareida hiemalis*), ein Strandläufer (RANTASIPI, *Actitis hypoleucus)* oder eine Sturmmöwe (KALALOKKI, KALAAJAJA, *Larus canus)* — und seltener in einen Specht (PALOKÄRKI, *Picus)* oder einen Kranich (KURKI, *Grus)*. Für diese Seevögel ist eben charakteristisch, dass sie in grossen Schwärmen vereint dahinziehen und schreien, als ob es in der Tat ein anstürmendes Heer wäre.

1) Pharaos Heer (FAROONIN SOTAJOUKKO) ist in Polarenten verwandelt worden. Aus dem Befehlshaber (SOTAHERRA) wurde der Kranich, und der Strandläufer ist die Dienstmagd (PIIKA) des Befehlshabers. — SKS, K. Krohn 12076 < Kaavi, Niinivaaran kylä (1885).

2) Pharaos Heer (VARAJONIN SOTAVÄKI) wurde zu Polarenten, zum Strandläufer — der Koch (KOKKI). — SKS, K. Krohn 12536 < Kaavi — Paavo Sorsa (1885).

3) Die Polarenten waren Musikanten des pharaonischen Heeres (VARAJONIN SOTAJOUKON MUSIKANTIT). — SKS, K. Krohn 14681 a < Kiuruvesi — Juhana Kärkkäinen, 60 J. a. (1885).

4) Die Polarenten sind vor Zeiten aus jenem Heere Pharaos (VARAJOTIN SOTAVÄKI) entstanden. Als diese die Kinder Israel verfolgten, da brach das Meer über ihnen zusammen, da wurden sie denn in Polarenten verwandelt. — SKS, V. Alava 485 < Soikkola (?1889).

Der letzte Text stammt aus Ingermanland (s. auch unten Nr. 17). Weiter folgen zwei Berichte, wo die Ertrinkenden Gott bitten, sie in Wellen zu verwandeln:

5) Die Polarenten entstanden so, dass die Kriegsschar König Pharaos (KUNINKAS FARAON SOTAJOUKKO) die Kinder Israel durch das Rote Meer verfolgte, wobei sie denn auch dort umkamen und beteten: „Lieber Gott, mach uns zu Wellen!" Gott jedoch machte aus ihnen Polarenten. — SKS, O. Lampinen 29 < Asikkala (1886).

6) Die Polarenten entstanden zur Zeit des Alten Testaments, damals als die Kinder Israel durch das Rote Meer kamen und Pharaos Kriegsscharen (VAARAON SOTAJOUKOT) sie verfolgten.

Dieselbe Kriegsschar kam im Roten Meere um. Da schrien sie: „Herr! mach uns zu W e l l e n!“ Und der Herr machte sie zu Polarenten (ALLISORSAT). — SKS, Hels. suom. alkeisopiston konventti LIX 58 < Asikkala — W. Petterson (1886).

7) Pharaos Kriegsschar (FARAON SOTAJOUKKO) wurde in P o l a r e n t e n verwandelt, und deshalb werden die Polarenten zu Blut, wenn man sie erschiesst, so dass sie dann zu nichts taugen, und sie versinken dennoch auf den Grund, und d e s h a l b s c h i e s s t m a n a u c h n i c h t n a c h i h n e n, s i e w e r d e n z u m M e n s c h e n g e s c h l e c h t g e r e c h n e t. — SKS, K. Krohn 11369 a < Rautavaara, Raholanvaara — Pekka Simonen, 22 J. a. (1885).

8) Damals als Pharaos Heer (VARAJONIN SOTAVÄKI) Moses verfolgte, kam das Meer dem Moses entgegen, so: „wie könnte man nun davor entfliehen?“ Ein Engel sagte dem Moses: „Strecke deinen Stab aus und bringe die Wellen zum Stehen!“ Moses schlug nun das Wasser mit seinem Stabe, eine Strasse öffnete sich durch das Meer. Da verfolgte Pharaos Heer den Moses. Dann als er übers Meer gelangte, da schloss sich das Meer, und jene kamen im Meere um, und aus ihnen entstanden dann die Polarenten; diese nannte man Pharaos Heer. — SKS, K. Krohn 11063 < Rautavaara, Alaluosta — Paavo Pitkänen, 60 J. a. (1885).

9) Als Pharaos Heer zum Roten Meere zog, — so nennt man nun die Garde der Steinbeisser, welche nachfolgen und auflesen, was herabfällt. Jenen [d. h. den Israeliten] war es bereits gelungen zu entkommen, bevor diese [d. h. die Steinbeissergarde] ans Ufer gelangten, bloss „SII-SII-SII“ zwitschernd, da sie eben zurückgeblieben waren. — SKS, K. Krohn 15189 < Keitele, Kumpuskylä — Taneli Kauppinen, 64 J. a. (1885).

Eine Sondergruppe bilden die Ursprungssagen über die V e r w a n d l u n g d e s K o c h e s P h a r a o s i n e i n e n V o g e l (s. auch Nr. 2):

10) Dieser S t r a n d l ä u f e r — aus dem Koche des Heeres Pharaos ist er entstanden. Als Pharao sein Heer gesammelt hat, als er aus jener ägyptischen Knechtschaft das Volk Israel befreit hatte, dann hat er es bereut, da diese durch Flucht entkommen sind, jenes Volk Israel. — Als er nun jenes Heer gesammelt hatte, jener König Pharao, und als dann das Volk Israel bereits mitten im Roten Meere auf der Flucht war, bevor es sie erreicht hat, das Heer Pharaos, — da ist nun der Heereskoch dort a m

Strande zum Kochen zurückgeblieben. Das Heer selber ist das Volk Israel „töten lassen" gegangen. Nur dass, als das Volk Israel hinübergekommen war und Moses seine Hand ausgestreckt hatte und das Wasser zurückgekommen war, sie umgekommen waren. — So blieb jener Koch als Strandläufer zurück und kreist hin und her und ruft das Heer zum Essen. Und so sei denn nach alter Sage dieser Strandläufer entstanden, so dass er noch bis heutigentags solches ruft. — SKS, K. Teräsvuori 6 < Kaavi (? 1910).

11) Vor Zeiten, als Moses das Volk Israel durch das Rote Meer führte und als Pharao (FARAO) ausging, sie zu verfolgen und als er mit seinen ganzen Scharen im Meer umkam, verdarben alle bis auf einen von ihnen. Aus diesem wurde ein Strandläufer, und der ruft noch jetzt: „Was hielt (sie) auf, was hielt (sie) auf (MIKÄ VIIVYTTI, MIKÄ VIIVYTTI)?" — SKS, Aug. Edv. Fri 16 < Vesanto (1898).

12) Der Strandläufer, das ist der Koch der pharaonischen Kriegsschar (VARAON SOTAJOUKON KOKKI), der daranging, für die Kriegsschar Suppe zu kochen. Die Kriegsschar machte sich an die Verfolgung des Volkes Israel durch das Rote Meer, er blieb am Ufer, um zu kochen. Ja, er erwartete die Menge zum Essen, dann als sie nicht essen kommen wollten, hat er immer laut gerufen und wiederholt: „Was hielt (sie) auf (MI VIIVYTTI, MI VIIVYTTI)?" Und es wurde eine Strandmöwe aus ihm, und er wiederholt alle seine Lebtage: „Was hielt (sie) auf, was hielt (sie) auf?" — SKS, K. Krohn 11369 b < Rautavaara, Alaluosta — Heikki Kukkonen, 45 J. a. (1885).

13) Der Specht war früher Pharaos Koch (FARAON KOKKI). Der hatte eine rote Weibermütze auf. Der war der Anführer der anderen. Dann wurde der in einen Specht verwandelt. Er behielt die rote Mütze auf, im übrigen wurde ein Vogel aus ihm. Auch jetzt noch ruft er unentwegt „(ihr) Mägde, Mägde (PIIAT, PIIAT)!" — SKS, E. Vihervaara 94 u. 414 Tammela — Antti Vihervaara (1910 u. 1911).

14) Der Strandläufer ist Pharaos ehemaliger Koch (FARAON KOKKI). Als Pharao mit seinem Heere (VÄKI) über den Meeresboden ging, blieb der Koch, der in seinen Kochsorgen stak, zurück und entkam dem Verderben. Bis heute noch läuft und flattert er den Strand entlang und sucht sein Volk. — SKS, J. Lukkarinen 10017 < Kontiolahti, Paiholan kylä — Matti Kiiskinen (1932).

10. Grosse Beachtung verdient das Motiv, dass das in Vögel verwandelte Kriegsheer Pharaos auf den Jüngsten Tag wartet:

15) Die Polarenten des Meeres (MEREN ALLET) rufen im Frühling, wenn das Wasser kalt ist: „ALLEE". Die sind Pharaos Heer (FAARAON VÄKEE), das vom Wasser verdorben wurde, als es Moses verfolgte, und Gott sprach: „Sie werden nicht getötet, sondern zu Wasservögeln gemacht." Und beim Jüngsten Gericht (TUOMIOPÄIVÄ) werden sie erlöst, haben keine Strafe mehr. — SKS, K. E. Uino 35 < Artjärvi, Hietana — Eeva Liisa Huovila, 68 J. a. (1889).

16) Die Sturmmöwen, die sind aus jener Schar Pharaos (VAARAJOONIN JOUKKO) entstanden. Damals, als sie umkamen, blieben ihre Köpfe sichtbar, und sie schrien unentwegt: „Wann kommt das Ende der Welt?" Dann, als auch die Köpfe verschwanden, da wurden aus ihnen jene Sturmmöwen. — SKS, S. Paulaharju 205 < Uusikirkko, Haapala — Mari Haapanen, 62 J. a. (1904).

Mit der Erwartung des Jüngsten Gerichts in Verbindung steht auch die Verwandlung in Bären, von welcher sich eine Aufzeichnung bei den lutherischen Finnen Ingermanlands findet:

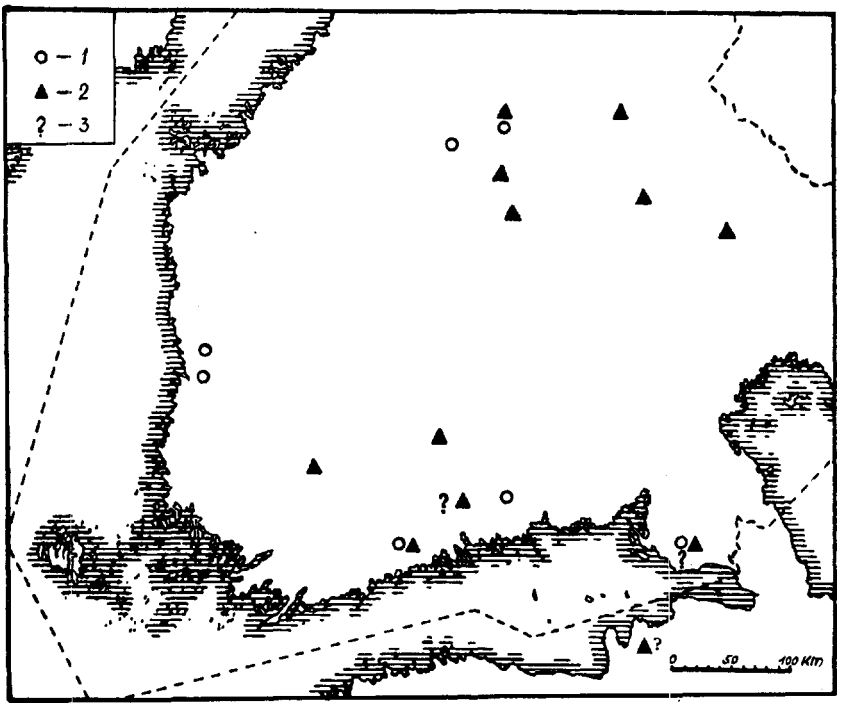
17) Aus Pharaos Volk (VARAJOONIN KANSA) ist der Bär. Im Meere ist Pharaos Volk, und an Land ist der Bär. Als Pharaos Volk am Roten Meere vernichtet wurde, da verwandelten sich die, die an Land blieben, in Bären, aber die, die dort im Roten Meere umkamen, die sind jetzt noch dort und schreien: „Wann kommt das Ende der Welt?" — SKS, V. Alava 935 < Soikkola, Suijan kylä — Helena Jyrintytär, 45 J. a. (1889).

11. Und zuletzt stossen wir auch bei den Finnen auf das Seehund-Motiv, das in Skandinavien im Zusammenhang mit dem Heere des Pharao das wesentlichste zu sein scheint. Es ist dabei von Interesse, dass das Seehund-Motiv vor allem gerade bei den im innern Schweden in Värmland angesiedelten Finnen aufgezeichnet worden ist (Nr. 18):

18) Pharaos Heer (FARAON'IN SOTAJOUKKO). Moses betete, dass es nicht gänzlich umkäme, sondern

dass sie in Seehunde, Seekälber (HALLIKSI, MULLIKSI) verwandelt würden. — SKS, K. Krohn 17364 < Värmlanti (1885).

19) Viele waren der festen Meinung, der Seehund habe seinen Ursprung von der ertrunkenen Schar des Pharao genommen und sei beim Ertrinken im Roten Meere in den Seehund verwandelt worden. Man hat nämlich erzählt, dass dieses Tier an der Wasser-

Verbreitungskarte des finnischen Belegmaterials: 1 = Seehunde; 2 = Seevögel; 3 = Jüngster Tag.

oberfläche „FARAOOO FARAOOO-OO" schreie. — SKS: E 13, Fred. Lindgren, S. 16 u. 17 (SKS Pk. 12. XI 1889. 78) < Noormarkku.

20) Pharaos Kriegsschar (FARAON SOTAJOUKKO) verwandelte sich in Seehunde und Wasservögel, und sie haben die Beine hinten und an den Zehen (etwas) wie menschliche Nägel; sie können an Land nicht umhergehen, und sie taugen nicht zur Speise; ihr Körper ist wie eine Flasche, und ihr Fleisch ist schwarz. Der Seehund schreit: „FARAUU, FARAUU!" — SKS, A. G. Andersson 36 < Tuusula, Järvenpää (1893/4).

21) Die Seehunde entstanden aus Pharaos Volk (FARAOON KANSA), als es im Roten Meere umkam. Deswegen schreien die Seehunde noch jetzt vor einem Unwetter: „FARAOO! FARAOO!" — SKS, H. Granqvist 2 < Siikainen od. Noormarkku (? 1890).

22) Entstehung der Seehunde. Als das Volk Israel über das Rote Meer gegangen war, da wollte Pharaos Schar (VARAOON JOUKKO) hinterdrein und kam auch bis zum halben Wege mitten im Roten Meer, doch da hob Moses seinen Stab, und Pharaos Schar verdarb daselbst, und sie verwandelten sich alle in Seehunde. Und wenn nun die Seehunde schreien, so sagen sie „VARAOO, VARAOO". — SKS, J. Tyyskä 124 < Anjala (1888).

23) Die Geschichte vom Seehund. Vor alters, zur Zeit des Alten Testamentes, als der König von Ägypten die Israeliten verfolgte, da kamen sie an das Ufer des Roten Meeres. Als dann die Israeliten in grosse Not gerieten und Moses seinen Stab über das Meer hinausstreckte, da entstand dort ein Weg, längs dem sie auf die andere Seite gelangten, doch Pharaos Kriegsschar (FARAON SOTAJOUKKO) blieb im Meere. Doch liess Gott sie nicht alle sterben, sondern erlaubte den allerelendesten der ägyptischen Kriegsleute, sich in Seehunde zu verwandeln. Und von diesen stammen denn die Seehunde in jenem Gewässer. So erhielten die Seehunde ihren Anfang und haben sich von dort überallhin verbreitet. — SKS, S. Seppälä 30 < Uusikirkko, Halian kylä — Pekka Kortelainen, 62 J. a. (1903).

24) Entstehung des Seehundes. Als Pharaos Kriegsheer (VARAONIN SOTAVÄKI) im Roten Meere umkam, verwandelten sie sich in Seehunde. — SKS, K. Krohn 15792 < Pihtipudas, Muurrejärven kylä — Matti Paananen, 60 J. a. (1885).

Manchmal wird behauptet, speziell in Seehunde hätten sich die Hunde des pharaonischen Kriegsheeres verwandelt[1]).

25) Der (graue) Seehund (ALLI). Als Pharaos Kriegsschar (VARAJOONIN SOTAJOUKKO) umkam, da verwandelten sich die Hunde derselben in Seehunde. Der schreit „VARAVOO, VARAVOO, VARAVOO!" — SKS, K. Krohn 14995 < Kiuruvesi (1885)[2]).

26) Deswegen isst man den Seehund nicht, weil er sich aus einem Hunde verwandelt hat.

[1]) Das wird auch schon in „Folk-Lore Journal" V, 166 erwähnt.
[2]) Diese Variante ist auch bei Dähnhardt I 318 referiert.

Sie hatten, jene Kriegsschar Pharaos (VAARAJO SOTAJOUKKO), Kriegshunde. Die gingen (ihnen) nach ins Rote Meer und blieben dort und verwandelten sich in Seehunde. Deswegen winseln sie wie junge Hunde: „UII-UII-UIIIII!" — SKS, S. Paulaharju 204 < Uusikirkko, Haapala — Mari Haapanen, 62 J. a. (1904).

Als Anhang bringe ich noch eine verworrene Sage über den Ursprung des Roten Meeres, die A. Aarne in FFC 33, S. 51 unter Nr. 7** registriert hat:

27) Woher hat nun das Rote Meer seinen Anfang genommen? — Das war nun damals, als Pharao bestimmte, das Volk Israel solle niedergemetzelt werden, die Kinder, die Mannsperson, die geboren wurde, aus deren Geschlecht dann jener Mose geboren ist. Dann als jenes Volk Israel nun so viel wurde, damals bestimmte er, dass alle neugeborenen Knaben getötet werden sollten, und dann wurden sie nun getötet, jene Nachkommen des Volkes Israel, so viele, alle neugeborenen Knaben. Und dann ist nun aus deren Blut dieses Rote Meer entstanden, über welches — Wasser gab es dort freilich, und auch der Nilstrom brodelte damals von jenem Blut — über welches Mose damals jene Nachkommen, die Ägypter (?), dorthin ins Land Kanaan führte. Und das geschah dann zum Zeichen, dass alles Volk sehen mag, welch eine Bluttat damals auf Erden vollbracht worden ist. Und dadurch ist nach der Sage dieses Rote Meer entstanden. — SKS, Teräsvuori 218 < Kaavi (1911).

ESTLAND-SCHWEDEN (GSE).

12. Die älteste Nachricht der in Estland ansässigen Schweden hat C. Russwurm in seinem Werke „Eibofolke" II (1885), S. 398, § 232 veröffentlicht:

1) Der Seehund. Man glaubt, dass das ganze Geschlecht von den im rothen Meere ertrunkenen Aegyptern, die Gott in Seehunde verwandelt habe, abstamme. < Wichterpal.

Später hat auf meinen Auftrag hin Stud. P. Ariste unter den Estland-Schweden noch ergänzendes Material gesammelt (u. a. selbst in der aussterbenden Schwedenkolonie auf Hiiumaa). Das verbreitetste scheint das Motiv der Verwandlung in Seehunde zu sein, wie auch in Finnland und Schweden (s. § 6 u. 7):

2) Die Seehunde sind aus Pharaos Heer entstanden. Sie sind Pharaos Volk. — ERA II 1, 691 (9) < Reigi, Rootsi k. — Juhan Beekmann, 62 J. a. (1928).

3) VARAÅS FOLKE sind die Geister derer, die im Roten Meere den Tod fanden. Der Geist wurde ein Seehund, der ertrank. — ERA, Rootsi 1, 70 (34) < Risti, Kurksi k. — Katrina Gernet, 67 J. a. (1929).

4) VARAOS FOLKE sind Seehunde. — ERA, Rootsi 1, 233 (46) < Risti, Kibru (1930).

5) FARONS FÖLKE sind Seehunde. Pharaos Volk ertrank. Sie sind Seehunde geworden. — ERA, Rootsi 1, 200 (68) < Risti, Kibru k. — Ano Engblom, 65 J. a. (1929).

6) Die Seehunde sind aus FĄRAO-FOLKE entstanden. — E 60155 (13) < Noarootsi, Embi (1927).

7) Die Seehunde sind Pharaos Volk (FAARAO RAHVAS). In der Bibel kann man's lesen, dass Pharao im Meere blieb. — E 60187 (14) < Noarootsi, Paslepa (1927).

8) Als Pharao im Meere geblieben war, nachdem er das Volk Israel verfolgt hatte, die da ertranken, wurden Seehunde. — E 60144 (23) < Noarootsi, Paslepa (1927).

9) Der Seehund (SJÄLFISK) ist ein „Mensch Pharaos". Andere sagen, die Seehunde seien aus den Schweinen entstanden, die Jesus ins Meer getrieben hat. — E 60198 (10) < Noarootsi, Paslepa — Kristjan Freiman, 72 J. a. (1927).

10) Die Seehunde entstanden, als das Volk Israel durch das Rote Meer ging. Pharaos Volk (FARĀOS FOLKE) blieb im Wasser. Daraus wurden Seehunde. Die Seehunde schreien noch jetzt: VAARAO, VAARAO. — Der Seehund ist menschenähnlich. — E 60266/7 (89) < Noarootsi, Kudani — Miina Vestersten, 53 J. a. (1927).

13. Neben den Seehunden erscheint aber auch die Verwandlung in Seemenschen (vgl. bei den Esten § 17):

11) Als Pharao umkam, ertranken zugleich Männer und Frauen. So hat mancher Seemensch ganz die Brüste einer Frau. Die Seemenschen schreien: „FARAAO, FARAAO". — E 60220 (33) < Noarootsi, Hosby — Kristine Kiisk, 66 J. a. (1927).

12) In einer Reuse hat man einen Seemenschen gefangen. Er hat immerfort geschrien: FARĀO, FARĀO, denn die Seemenschen sollen aus dem Geschlechte Pharaos sein, Pharaos, der ertrank. — E 60174/5 (16) < Noarootsi, Paslepa — Johan Timmerman, 68 J. a. (1927).

Und über diese Meermenschen erzählt man ferner schon allgemeiner bekannte Sagen:

13) Einmal, davon hörte ich wohl, hat man im Meere gefischt. Sie haben einen Seemenschen gefangen. Der Seemensch hat gebeten, dass sie ihn losliessen. Sie liessen ihn los. Als er ins Wasser kam, verbeugte er sich und dankte. Er hatte ein kleines Kind gehabt. Er ging zum Kinde. — E 60179 (3) < Noarootsi, Paslepa — Andrus Greisman, 63 J. a. (1927).

14) Seemenschen gibt es. Unterhalb ist es ein Fischschwanz. Oberhalb ist es ein Mensch. Ein Weibsbild ist in Netzen gefangen worden. Sie hat schöne Brüste gehabt. Sie ist im Wasser in einer Wanne gewesen, und dann hat man sie durch die Stadt gebracht. Am dritten Tage hat man sie wieder ins Meer gelassen. Sie hat sich so gefreut. Dreimal ist sie aus dem Wasser emporgestiegen und hat mit dem Kopfe genickt. Zu sprechen hat sie nicht verstanden. — Ein Neck ist nur ein Gesicht, aber dies ist ein ganz lebendiges Geschöpf gewesen. — ERA II 1, 709/10 (59) < Reigi, Rootsi k. — Juhan Beekman, 62 J. a. (1928).

ESTEN (FE).

14. Sic Riga semper rigat gentes. Sic maris in medio nunc rigat Osiliam; per lavachrum purgans vilia; dans regna polorum. ...Quod reges magni hactenus non potuerunt, hoc beata Virgo per servos suos Rigenses breviter et leviter ad honorem sui nominis adimplevit. Quo completo et facto, populo videlicet cuncto baptizato, Tharapitha eiecto, Pharaone submerso, captivis omnibus liberatis, revertuntur cum gaudio Rigenses.

Mit dieser Schilderung der Bekehrung der estnischen Insulaner a. 1227 schliessen die „Origines Livoniae" Heinrichs des Letten: siegreiche Rigaer Ordensbrüder und Priester taufen das Volk, treiben die falschen Götter aus und ertränken Pharao, d. h. alles Heidnische, dem Christentum Feindliche. Damit versinkt für Jahrhunderte auch das ganze estnische Volk im Meer der Vergessenheit. Und als es zu Anfang des 19. Jahrhunderts wieder emportaucht, will es die Laune des Schicksals, dass seine grössten Erwecker im ersten Eifer wiederum auf das Motiv von Pharaos Untergang stossen. Am 3. Mai 1839 schreibt der spätere Autor des „Kalevipoeg", Fr. R. Kreutzwald, in einem Privatbrief an seinen Busenfreund Fr. R. Faehlmann, der ein Jahr früher die Gelehrte Estnische Gesellschaft gegründet hatte:

Hast Du, Freundchen, je etwas von den WARONID[1]) oder WARAONID gehört? — Ein Dorpatenser fragte neulich, als er hörte, dass ich aus dem Revalschen und aus der Nähe des Meeres stamme: „Ob mir nicht die Pharaonen je ins Auge geraten seien." Als ich meine Unwissenheit in dieser Sache dem Frager gestand, erklärte er mir: „Die WARONID leben auf dem Grunde des Meeres und sind das Volk, das zur Zeit Pharaos, Israel verfolgend, auf dem Grunde des Roten Meeres ertrank aber dennoch nicht gestorben ist, sondern heute noch auf dem Grunde des Meeres lebt und sich manchmal den Menschen zeigt. Während der langen Zeit ist ihr hinteres Ende vom Bauch bis an die Zehen schon zum Fisch geworden, doch der halbe Körper ist noch Mensch. Vor einigen Jahren war ein solcher WARON in den Städten in einer Wassertonne umhergeschleppt worden, und es hatten auch in der Stadt Dorpat mehrere Menschen das wunderliche Geschöpf gesehen, das auch die Zither (KANNEL) gespielt hatte." Der Erzähler fügte noch hinzu, dass er mehrmals auf Bildern solche Pharaonen gesehen habe, und einer soll in der Stadt Werro im Smirnowschen Laden aus Holz geschnitzt stehen. Welch Wunder! sage nun noch: die Dorpatenser haben keine Geschichten aus alter Zeit[2]).

Über dasselbe Pharao-Motiv schmiedet um 1860 herum Johan Lagos eine sonderbare Reimerei. Die Handschrift befindet sich in der Gelehrten Estnischen Gesellschaft unter dem Titel „Briefe des Wahnsinnigen" (GEG, DH 359)[3]).

Sechs Sak
Mosaisches Meel.

Begab's zur Zeiten egyptischer Künste
Als Moses bereitet Heuschreck und Dünste
Gut lebten im Land dann wie's Jedem bekannt
Die Kinder des Israe'ls sich nahe verwandt
Doch strichen sie Ziegeln in Mühe und Schweiss
In Gosen gar fette ward Pfarao's Speis'
Doch Moses als eifriger rechtlicher Mann
Müsst wandern zum Lande der Schäfer ins Bann
Dieweil er den Wüth'rig Egyptens erschlug
Sollt lasten auf ihm darum Israels flug
Als nun die Zeit ihm gar langweilig worden
Hat er verwünschet die Schafe und Härden

[1]) Wohl als VAARONID zu lesen.

[2]) Ein Bruchstück dieses Briefes in estnischer Sprache hat Mag. E. Päss in der Zeitschrift „Olion" 1933 Nr. 3, S. 156 veröffentlicht.

[3]) Über J. Lagos habe ich im Zusammenhang mit dem Märchen von dem gestohlenen Donnerinstrument (SbGEG 1930, S. 51 u. 107/8) schon des näheren gesprochen und ein Bruchstück aus derselben Handschrift wiedergegeben.

Und kehret nach Gosen durch Wunder bekannt
Zurücke zum Volke das nah ihm verwandt
Verordnet das Opfer nach Glaubensgebühr
Hies spritzen des Blutes auf jegliche Thür
Und machte viel Wunder im Pfaraos Heer
Verwandelte Honig zum Pech und zum Theer
Verbrandte die Erstling' der Katze und Bär
Und schrecklich ward Pfaraos Plage, Gefahr.
Zieh fort du Schrecken samt Böcke und Stöcke
Und nehme der deinigen Schuhe und Röcke
Führ niemals zurücke die finstere Plag'
Und spare Egypten so jegliche Klag'
Doch kaum ward versammelt das Volk am Schilfmeer
Als ihnen nacheilet schon Pfaraos Heer:
Halt Bursche! du nehmest der Leute gar viel
So ist's nicht gemeint nach heutigem Styl.
Die Ebbe, doch öffnet dem Moses das Weg
Die Fluth jedoch sperret des Pfarao's Steg
Der Jude, wie immer ein Schach'rer Händler
Ward damals wie jetzt ein Krämer und Tändler.
Und handelt und Schacher der Pferde gar fein.
Und nährt sich auch fleiszig nur Schweinefleisch, Wein.
Als Pfaraos Reusige Heer und Geleit
Ersäufet im Meere so weit und so breit
Und samtlich sie worden zum Seehundge-
[schlecht

Der Pfarao samt seinem Reusigen Knecht
Es gab dann zu bergen viel kostbaren Schatz
Auch trug da zum Ufer die Welle viel Batz.
Es wanderten munter dann Tschuden so Juden
Und Igaun und Tschigaun sein Schachrer ohn Buden
In Ochtschi und in Tschuh die Slaven freigiebig
Харюшки чига мой тыбра шулъ мыкичъ
Drum bleibe auch Herren nun sicher bewuszt
In wiefern der Jude zum Tschuden nun paszt.
Und Tschigaun und Igaun auch eines bedeut
Es gebe wenn nöthig nach Solon bescheit
Dasz MUSTLANE aus dem MOSLANE entstand
TULID ÄSTID, üle KITSAMAA „Suetzo" genannt.
Wandere vermehrten sich Händler und Pferde
Und schufen sich, so, die Sparch [sic!] und Gebährde
Beim sieden der Fische erfanden sie Glas
Und fuhren ringsum, stumm, zu suchen den Lag's
Man nennet sie baldigst VARAO SÕNNID
Auch jenseit des Meeres wohnende WENNID
Beweise [?] drum Tatitus Nestor und Arndt
Und was ich vergessen das sei dann gelernt
Will durch mein Lügen doch Niemand betrügen
Man kann es erfahren in Städten und Krügen.
Geschworener Landmesser Johan Lagos.

1875 hinterlässt H. Neus der Gelehrten Estnischen Gesellschaft seine umfangreiche Handschrift „ Die altehstnischen Wassergottheiten und deren Verehrung" [1]), worin sich folgende Nachricht findet:

[1]) Ein Bruchstück dieser Handschrift habe ich in SbGEG 1930, S. 112/4 veröffentlicht.

Dagegen geht in Wierland die Sage: Als die Israeliten aus Aegypten auswanderten, sandte ihnen König Pharao seine Heerscharen auf dem Wege, welchen das getheilte rothe Meer eröffnet hatte, zur Verfolgung nach. Und als nun jene glücklich hinüber waren, da schlugen plötzlich die Wogen über den Aegyptern zusammen u. verschlangen sie. Dennoch kamen sie nicht um, sie waren in Seehunde verwandelt worden. Und noch immer lassen sie, lagern sie im Winter sich auf die Eisdecke des Meeres, den vorwurfsvollen Ruf: WAARAO, WAARAO! ertönen. Mittheilung einer Deutschen. — GEG, DH 477, 31.

1876 erscheint F. J. Wiedemann's „Aus dem inneren und äusseren Leben der Ehsten", wo nur der kurze Vermerk steht: „Die Meermenschen sind diejenigen, welche ertranken, als Pharao mit seinem Heere im rothen Meere um kam." In seinem grossen estnisch-deutschen Wörterbuch erwähnt Wiedemann das Wort Pharao gar nicht.

In den „Sitzungsberichten der Gelehrten Estnischen Gesellschaft" 1886, S. 110 schreibt K. v. Kügelgen vom Nordstrand ähnlich wie Neus:

Ein sehr origineller Aberglaube ist am estländischen Strande verbreitet. Die dort lebenden Bauern, welche ja viel auf den Fischfang ausgehen, glauben, dass die in den nördlicheren Theilen des finnischen Golfes vorkommenden kleinen Seehunde niemand anderes seien, als die bei der Verfolgung der Kinder Israels im Rothen Meere ertrunkenen Aegypter und dass der diesen Seethieren eigenthümliche klagende Ton „Pharao" bedeute. — Ein recht schlagendes Beispiel für den unter dem Volke noch herrschenden Aberglauben.

Die seit den 80-er Jahren des vorigen Jahrhunderts sich recht intensiv gestaltende Sammeltätigkeit Hurt's und Eisen's schafft nur vereinzelte kleine Nachrichten über Pharaos Heer herbei. Sie werden mit dem übrigen Material zusammen weiter unten abgedruckt. A. Aarne in seinen „Estnischen Märchen- und Sagenvarianten" (FFC 25, 1918, US 48) registriert nur 5 Varianten aus Hurt's Sammlung. Auch in unserer wissenschaftlichen Literatur findet dies Motiv keine Bearbeitung. Nur M. J. Eisen (Näkiraamat [2], 1922, S. 9) bemerkt im Vorübergehen:

Das Volk sagt, die Nixen und alle Wassergeister sind aus Pharaos Heer entstanden, das, die Kinder Israel verfolgend, im Roten Meer ertrunken ist. Aus einem Teil sind See-

hunde geworden, aus dem anderen Nixen. Aus dem Roten Meer sind die Nixen mit der Zeit in alle Gewässer übergesiedelt. Weil die Nixen aus Pharaos Heer entstanden sind, nennt man sie auch „Pharaos Menschen". Man sagt, dass sich die Nixen manchmal bis an die Brust über Wasser halten und dabei rufen: „Pharao!" Beim Anblick eines Menschen verschwinden sie alsbald unter dem Wasser. In Kuusalu erzählt man sich, die Seehunde seien aus Pharaos Heer entstanden.

Erst die Verteidigung meiner Dissertation „Liivi rahva usund" I im Jahre 1926 rief ein grösseres Interesse für Pharaos Heer wach, denn mein Opponent, Prof. W. Anderson, zog zu meinem livischen, lettischen und estnischen Material bisher unbekannte russische Parallelen heran und stellte damit die ganze Frage auf eine viel breitere Basis. Die von mir und Anderson mitgeteilten Nachrichten wurden unverzüglich von M. J. Eisen im 4. Bande seiner Mythologie „Eesti vana usk" (1926/7, S. 279—281) referiert, während das 1927 gegründete Estnische Volkskundliche Archiv (ERA) unter meiner Leitung neben anderer systematischer Sammel- und Kontrollarbeit anfing, auch nach den Überlieferungen über Pharaos Heer in der estnischen Volkstradition zu forschen. In den wenigen Jahren ist schon so reiches Material zusammengeströmt, dass man einen befriedigenden Überblick über ganz Estland erhält, wo das Motiv allgemein recht bekannt erscheint (s. die Verbreitungskarten S. 33, 51, 63, 75 u. 85), wenn auch im Inneren des Landes weniger als in der Nähe grösserer Gewässer.

Da es aus den einzelnen Kirchspielen recht viele Nachrichten gibt, die nur in der Ausdrucksweise voneinander abweichen, und da diese Nachrichten im Estnischen Volkskundlichen Archiv sowieso der Kontrolle zugänglich angeordnet sind[1]), beschränke ich mich unten nur auf Zusammenfassungen und Wiedergaben wesentlicher Texte.

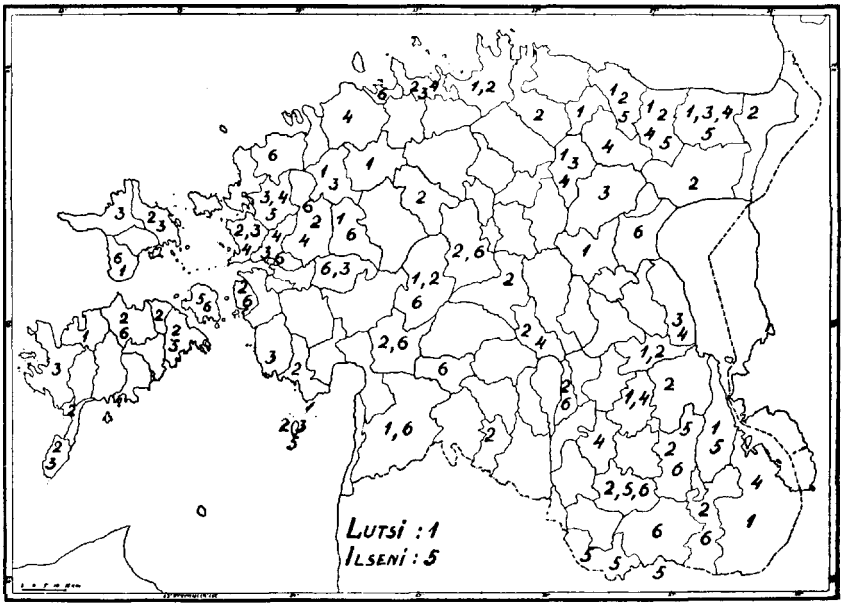
*

15. In den estnischen Texten figurieren folgende Termini (s. die Karte S. 33):

[1]) Viele Notizen befinden sich auch in meiner eigenen grossen Zettelsammlung.

1) VAARAO(D) 'Pharao(nen)', häufiger im Plural als im Singular. Die lautlichen Abweichungen werden unten in den einzelnen Texten angegeben.

2) VAARAO SÕ(J)AVÄGI 'Pharaos Kriegsheer', daneben seltener folgende Synonyme: VAARAO VÄGI 'Pharaos Heer' (Vaivara, Lüganuse, Vi-Nigula, Pühalepa, Ridala, Tõstamaa), VAARAO SÕ(J)AMEHED 'Pharaos Kriegsleute' (Kuusalu, Pöide, Kihnu,

Verbreitungskarte der estnischen Termini 1—6 (s. S. 33—34).

Vändra, Rannu), einmal auch eine literarische Neubildung VAARAO SÕJAVÄELASED 'Pharaos Krieger' (Juuru).

3) VAARAO INIMESED 'Pharaos Menschen' [1]), seltener auch im Singular auftretend. Am Strande und auf den Inseln vermischt sich diese Bezeichnung manchmal mit dem recht populären mythologischen Terminus MEREINIMENE 'Meermensch' (vgl. S. 31, 34, 40, 48, 73, 74, 75, 76 u. 86).

4) VAARAO RAHVAS 'Pharaos Volk'.

[1]) Da im Estnischen der Genetiv sowohl possessivisch als auch zur Bezeichnung einer Qualität verwendet wird, so sind die Genetivverbindungen zweideutig, z. B. „Pharaos Mensch" oder „Pharaomensch", und dementsprechend auch die Verbindungen mit Volk, Kind, Fisch.

5) VAARAO LAPSED (im Südestnischen LATSÕ) 'Pharaos Kinder', besonders von den Seehunden gebräuchlich (s. § 18) [1]).

6) VAARAO KALA(D) 'Pharaos Fisch(e)', häufiger im Plural als im Singular auftretend. „Pharao-Fische sollen im Meer sein, aber gesehen habe ich sie nicht" (Kõpu).

Nur ein- od. ein paarmal werden erwähnt VAARAO PROUA 'Pharaos Frau' (Märjamaa), VAARAO NAINE 'Pharaos Weib' (Martna, Kullamaa), VAARAO TÜTAR 'Pharaos Tochter' (Äksi, Urvaste, Räpina) od. im Plural v. TÜTRED (Hageri < Nissi), VAARAO POISS 'Pharaos Bube' (Kullamaa < Kirbla), VAARAO VANGI' 'Pharaos Gefangene' (Vastseliina), VAARAO INGEL 'Pharaos Engel' (Kullamaa), VAARAO LOOMAD 'Pharaos Tiere' (Kullamaa < Varbla), VAARAO HOBUSED 'Pharaos Pferde' (V.-Maarja), VAARAO LINNUD 'Pharaos Vögel' (Kullamaa, Kihnu). Neben der gemeinestnischen Sprachform VAARAO kommen in südöstlichen Kirchspielen auch VAARAON (Kambja, Hargla), VAARON (Kambja, Põlva, Hargla), VAARUN (Otepää, Räpina) vor. Die estnischen Ansiedler in Lettgallen sprechen sogar PARAOON aus (Lutsi).

Diese „Pharaonen", Pharaos „Kriegsleute", „Menschen", „Kinder" usw. sind bei der Verfolgung des Volkes Israel im Roten Meer ertrunken [2]) — das weiss man allgemein und überall schon aus der Bibel:

1) Im Roten Meer, sagte man, sollen solche Meermenschen sein, sie schreien immer VAARÚU-VAARÚU; sie werden wohl hinter dem Pharao her dort ertrunken sein (Jõhvi).

2) Nun ist ja in der Bibel über die Menschen Pharaos zu lesen. Der Pharao (habe) die Leute verfolgt, (sie seien) im Meer geblieben. Sie (seien) als Fische im Meer geblieben. Einige sollen einen Menschenkörper haben. Sie sollen „VARÁO, VARÁO!" schreien (Nissi).

3) Die Mutter erzählte, dass, als Moses mit den Kindern Israel nach Kanaan zog und dann Pharao mit seinem Heer im Roten Meer ertrank, dann aus Pharaos Heer Pharaofische geworden seien. Diese zeigen sich mitunter, (und) schreien (Türi < Hanila).

4) Das Pharaogeschlecht (VAARU SUGU) soll im Roten Meer gewesen sein, sie sollen „VAARAU, VAARAU!" geschrien haben.

---

[1]) Wohl analog dem aus der Bibelsprache bekannten Hebraismus, vgl. „Kinder Israel" = Israeliten.

[2]) Versetzung in die Zeit der Sintflut s. S. 47.

Das ist Pharaos Heer, als sie im Roten Meer blieben. Das ist im Lande Kleinasien (Lä-Nigula).

5) Moses lebte am Roten Meer. Er wusste, es lief vierundzwanzig Stunden ab, vierundzwanzig Stunden kam es zurück. Was stand er sonst und erwartete die anderen — dummes Zeug, er wartete, dass das Wasser fiel. Was wartete er sonst und buk dort, machte Feuer? Die anderen kamen, da fing das Wasser an zu rinnen. Jetzt soll dort trockenes Land sein, jedermann geht da durch, es braucht's nicht einmal den Moses (Ridala).

In mehreren Notizen ist jedoch nur unbestimmt gesagt, sie seien in einem Meere ertrunken (Jõhvi, Lüganuse, V.-Maarja, Märjamaa, Kullamaa, Pühalepa, Tori, Urvaste, Põlva, Vastseliina). Einmal ist vom Mittelmeer die Rede: „Ein Teil der Menschen ist im Meere zurückgeblieben, als sie durch das Mittelmeer gezogen sind; sie sollen schreien VAARU und VAARU, es soll sie heute noch geben" (Jõhvi). Ein anderes Mal heisst es, sie seien in einem Fluss ertrunken[1]), den sie durchqueren wollten; sie seien fischähnlich und schrieen jetzt noch in den Meeren VARAÚ, VARAÓ (K.-Jaani). Am Strand von Virumaa ist die Stelle, wo Pharao ins Meer ging, sogar lokalisiert worden: im Hafen von Kunda soll eine flache Stelle sein, die wegartig ins Meer hinausführt; Kindern ist dauernd erzählt und gezeigt worden, dass hier Pharao durchgegangen ist (Vi-Nigula).

Augenscheinlich hat der erschütternde Untergang Pharaos die Phantasie der Strandbewohner so sehr angeregt, dass manchenorts die Ertrunkenen überhaupt als Pharaonen bezeichnet worden sind (vgl. S. 78, Nr. 13):

Vor 14 Jahren sagte ein alter Insulaner in Mustjala: „Ein Knecht von mir wurde wieder ein Pharao." Ich fragte, was das bedeute. Der Mann antwortete: „Er ertrank." — ERA II 70, 23 (2) < Kullamaa, Kolovere-Kalju v. — A. Samet < A. Turu, 26 J. a., geb. in Emaste (1933).

Das ertrunkene Kriegsheer Pharaos lebt noch bis heute weiter — sei es dortselbst im Roten Meer, wo es ertrank (Vaivara, Jõhvi, Vi-Nigula, Kose, Jüri, Hageri, Nissi, Kullamaa, Lä-Nigula, Jaani, Tõstamaa, Kihnu, Torma, Kodavere, Ta-Maarja, Kambja, Võnnu, Põlva), oder im Roten

[1]) Vgl. dagegen S. 69, Nr. 23: in Flüssen kommen sie nicht vor.

und Mittelmeer, wo man die Kriegsleute auch gesehen haben will (Karksi, Jüri), in der Nordsee (Pühalepa, s. S. 47), in der Ostsee (Pä-Jaagupi, Vändra, s. S. 39), im Grossen Meer (Põlva), fern in den grossen Meeren (Martna), in ferneren Meeren (Jüri, Kose), weit in der Ferne, selten hier (Kullamaa). Gewöhnlicher erwähnt man aber keinen bestimmten Aufenthaltsort des pharaonischen Heeres, sondern man behauptet nur, es lebe weiter „im Meer" (Jõhvi, Lüganuse, Vi-Nigula, Martna, Lä-Nigula, Varbla, Kõpu, K.-Jaani, Laiuse, Rannu, Urvaste, Räpina, Setu), in einem „Loch im Meer" (Varbla), irgendwo im Meer (Vändra) oder einfach im Wasser (Simuna, Saarde, Otepää). Über die Insel Ceylon s. S. 41, Nr. 10.

Zur Veranschaulichung, wie das Motiv sich verbreitet hat, dient folgende kulturgeschichtlich interessante Nachricht:

Im Schwarzen Meer (der Name des Meeres ist nicht ganz sicher, ob im Schwarzen — oder Roten Meer; häufiger weiss man doch, dass es im Schwarzen Meer ist) sollen kleine Fische sein, die halb Mensch, halb Fisch (sind). Alte Soldaten, die im turkischen (nicht „türkischen") Kriege gewesen waren, die hatten sie gesehen (als sie mit dem Schiff übers Schwarze Meer fuhren): sie hatten sich am Schiffsrumpf festhalten wollen und geschrieen „VAARU" und „VAARU". — Diese Geschichte hörte ich als Knabe vor ungefähr 35 J. von meinem Vater, der sie seinerseits von Toomas Kask, einem Invaliden aus dem Türkenkrieg, gehört hatte. Mein Vater hatte sie auch von Mart Soo gehört, welcher, ein älterer Invalide, am „Polnischen Aufstand" und am „Balkankrieg" teilgenommen hatte. Nach Mart Soo's Angaben lebten die Fische im Roten Meer. — ERA II 57, 740/1 (1 b) < Torma, Avinurme — M. Sild (1932).

Neben weit umhergekommenen Kriegern (s. auch S. 67 u. 71) werden noch öfter Seeleute als Gewährsmänner erwähnt (s. unten in den Texten S. 40, 41, 42, 53, 62, 76, 79). Andererseits berichtet man wieder:

Ein Schwede erzählte, im Roten Meer sollen die Pharaoleute im Sturm auf den Wellen „VARAO! VARAO!" schreien. Er hat sie mit eigenen Augen gesehen. — ERA II 79, 465 (1) < Kihnu, Lemsi k. — T. Saar < Mihkel Leas, geb. 1911 (1934).

Natürlich ist die Pharaogeschichte schon von Geschlecht zu Geschlecht in der Bibel gelesen und in der Schule gehört worden. Aber in den Tagen des Alters pflegen sich die Erinnerungen zu verwischen und zu vermengen. Und so werden denn in einigen Fällen selbst Schulmeister als Verbreiter der volkstümlichen Pharaomythe angegeben:

Sieh, als die Pharaonen dort in den Fluss gingen, — den Fluss haben sie mit einem Stabe geschlagen, und er spaltete sich — wo willst du hin! — da hätten sich nun die Menschen in Fische verwandelt. Wenn der Jüngste Tag kommt, dann werden sie wiederum zu Menschen. Vor alters erzählte es der Schulmeister, als ich zur Schule ging. „VAARO! VAARO!" sollen sie im Fluss gesagt haben. Mancher soll sie gesehen haben. — ERA II 78, 240 (12) < Puhja, Kavilda, Vihavu. — R. Viidebaum < Miina Lellep, 77 J. a. (1934).

Über den Schulmeister als Verbreiter der Sage s. noch S. 39.

Schliesslich ist das Pharao-Motiv noch besonders durch billige volkstümliche Holzschnitte und durch Zirkusleute verbreitet worden, worüber unten § 27 u. 28.

Als Andenken an Pharaos Untergang ist auch ein Rad seiner Staatskarosse im Roten Meere geblieben. Davon erzählen uns drei Berichte:

1) Über ein Rad von Pharaos Staatskarosse habe ich in Pärnu- und Läänemaa gehört, es schwimme zuweilen an der Oberfläche des Roten Meeres, auch jetzt noch (Nõmme).

2) Ein Kapitän auf dem Roten Meer will nachsehen, welcher Art der Meeresboden ist, und das Rad von Pharaos Staatskarosse bleibt hängen (Pärnu).

3) Ein Soldat habe erzählt: sie hätten den Anker geworfen und am Morgen hätten sie [diesen] herausgezogen, es sei das Rad der Staatskarosse des Pharao am Anker gewesen (Võnnu).

4) Vgl. auch S. 79 (3 u. 6).

Bezeichnend für die estnischen Verhältnisse ist die Furcht des Volkes vor einer Wiederkehr der pharaonischen Schreckensherrschaft: „Wenn ein Fusslappen angestückt und das Hintere einer Haube geflickt ist, kommt VAARU (VAARAO) aus dem Roten Meer und versetzt alles Volk in Sklaverei" (H I 7, 493, Nr. 24 < Helme).

16. Das beliebteste Motiv in Verbindung mit Pharao und seinem Kriegsheer ist doch in ganz Estland das, wonach sie im Wasser fischschwänzig geworden sind (s. die Karte S. 51).

Ihr Äusseres wird gewöhnlich wie folgt beschrieben: sie sind halb Mensch, halb Fisch (Vaivara, V.-Maarja, Laiuse, Juuru, Hageri, Nissi, Kullamaa, Martna, Jaani, Varbla, Tõstamaa, Saarde, Rannu, Urvaste, Rõuge, Laitsna, Vastseliina, Setu), eine Hälfte Mensch, die andere Hälfte Fischschwanz (Emaste), die Kopfhälfte menschenähnlich, die untere Hälfte Fisch (Martna), die Kopfhälfte Mensch, die hintere Hälfte Fisch (Võnnu, Põlva), vom Kopfe Mensch, von hinten Fischschwanz (Põlva, Räpina, Laitsna), kopfwärts Mensch, hinterwärts Fisch (Põlva), bis zum Gürtel Mensch, unten Fischschwanz (Räpina), oberhalb Mensch, unterhalb Fisch (Kullamaa, Võnnu, Kambja, Urvaste), das vordere Ende Mensch, das hintere Ende Fisch (Ridala), vorne Mensch, hinten Fisch (Vi-Nigula, V.-Maarja, Kose, Jüri, Lä-Nigula, Kullamaa, Vigala, Anseküla, K.-Jaani, Otepää, Hargla), Menschenkopf, Fischschwanz (Kullamaa, Pilistvere, Äksi, Kodavere, Hargla, Setu), das Gesicht eines Menschen, aber der Schwanz eines Fisches (Muhu), fischähnliche Menschen (Karksi, Kambja), Fische mit Menschenkopf (Urvaste), Menschen mit Fischschwanz (Simuna, Kullamaa, Kihnu, Põlva, Räpina), Frauen mit Fischschwanz (Lä-Nigula, Kullamaa, Märjamaa, Varbla, Otepää). „Die Menschen leben im Wasser weiter, der Hinterkörper ist fischschwanzähnlich" (Simuna). Ebenso heisst es bei den estnischen Ansiedlern in Lettland: „VAARAO LATSÕ' — oberhalb Mensch, unten Fischschwanz" (Ilseni); „Ein PARAOON ist halb Fisch, halb Mensch" (Lutsi).

Die Abwechslung der Gegensatzpaare „vorn" — „hinten" und „oberhalb" — „unterhalb" erklärt sich wohl aus der jeweiligen Anschauung des Mischwesens, entweder als Fisch in waagerechter Lage oder als Mensch in senkrechter Stellung.

VERWANDLUNG IN FISCHSCHWÄNZIGE.

1) In der Kindheit habe ich die Legende vom Durchzug des Volkes Israel durch das Rote Meer in folgender Form gehört: Die nachjagenden Truppen Pharaos seien alle im Roten Meer ertrunken und in Fische verwandelt worden, die das Antlitz oder den Kopf eines Menschen haben und die „VAARAO!" rufen sollen. Aufgewachsen bin ich in der Gemeinde Urvaste, aber

auch hier in der Gemeinde Kärgala ist dieser Mythus ähnlich. Das habe der Schullehrer ehemals in der Schule erzählt. — ERA II 79, 625 (1) < Urvaste, Kärgala — G. Villemson (1934).

2) Nun schau, damals als die Kinder Israel durch das Rote Meer gingen... Und Pharao mit seinem Heer zog dort durch. Aber das Wasser kam beiderseits zusammen, und er blieb dort mitsamt seinem Heer. Daher sind sie nun ebensolche Fische etwa, oder was sie sein mögen, halb Mensch und halb Fisch. Dabei schreien sie immerzu „VAARAOO!" und „VAARAOO!" Es wird wohl unterhalb ein Fisch sein, oder — ich habe sie ja auch nicht gesehen. — ERA II 78, 41 (1) < Võnnu, Kastre, Aarike — R. Viidebaum < Kusta Aarike, 82 J. a. (1934).

3) Pharao und sein Kriegsheer, heisst es, hätten sich im Roten Meer in Fische verwandelt, die halb Mensch, halb Fisch, deren vorderes Ende — Kopf, Hände und Rumpf — menschenähnlich sein soll, das hintere Ende aber — der Teil der Beine — soll ein Fischschwanz sein, die sollen dort immer VAARU und VAARU schreien. — ERA II 57, 739/40 (1a) < Avinurme, Jõemetsa < Kodavere — M. Sild < Rudolf Olev, 28 J. a. (1932).

4) Als Pharao den Kindern Israel nachjagte, da zogen diese durchs Rote Meer, und Pharaos Heer blieb darin und wurde zu Fischen, und diese Fische haben einen Menschenkopf und einen Fischschwanz, und sie schreien: „VAARAOO, VAARAOO! — VAARAOO!" — E 22 837 < Pilistvere, Kõo — H. Keller (1896).

5) Von dem im Roten Meer ertrunkenen Pharao weiss der Erzähler nur vom Hörensagen. Als Pharao über das Rote Meer gefahren ist, ist er vom Schiff ins Wasser gefallen und ertrunken. Im Wasser hat er sich in einen Fisch verwandelt. Die obere Körperhälfte ist ein hübsches Weibsbild gewesen, während die untere fischähnlich gewesen ist. — ERA II 58, 35 (1) < Vändra, Kõrevere k. — A. Lilienthal < Mai Ansberg, 80 J. a. (1933).

6) Als Pharao im Roten Meer ertrank, soll er sich in einen Fisch verwandelt haben. Er ist oberhalb eine Frau gewesen, während er unterhalb ganz und gar ein Fisch gewesen ist. Nur einmal soll man ihn gesehen haben, Fischer nämlich, die auf dem Fischfang gewesen sind, haben gesehen, wie er im letzten Augenblick aus dem Netz gesprungen ist. Wäre er nicht hinausgesprungen, so hätten ihn die Fischer gekriegt. Jetzt soll er in der Ostsee leben, doch soll er manchmal auch entferntere Meere

aufsuchen. — ERA II 58, 23 < Vändra > Pä-Jaagupi — E. Nõmmik < Anna Andresson, 83 J. a., aus Viluvere, z. Z. wohnhaft in Kaisma (1933).

7) Es war einmal ein mächtiger König Pharao. Mit dem Kriegsheer hat er sich gut gestanden, und deshalb hat er fest auf dem Thron gesessen, obschon das Volk mit seiner Herrschaft gar nicht zufrieden gewesen ist. Einmal hat er ausziehen müssen, um gegen den Feind zu kämpfen. In ein Land hinter dem Roten Meer. Zur Zeit, als Pharao mit seinen Kriegern hat über das Meer rudern wollen, hat sich ein Sturm erhoben. Pharao hat dem Feind gleich entgegengehen wollen und den Männern befohlen, flink loszurudern. Er selbst ist aber am Ufer geblieben mit einem Krieger, der ihn später hat hinüberbringen sollen. Auf dem Meer haben die Männer wohl flink gerudert, aber der Sturm ist noch schneller gewesen und hat die Kähne umgestossen. Die Krieger haben noch versucht, schwimmend ihr Leben zu retten, doch sind sie endlich alle ermüdet und ziemlich in der Nähe des Ufers ertrunken. Die ertrunkenen Krieger hat der Wassergeist (VETEVAIM) in einen Menschen verwandelt, der mit einem Fischschwanz ausgerüstet worden ist. Bald darauf sind Fischer mit Netzen aufs Meer hinausgegangen. Die Männer haben die Netze ins Meer gesenkt und gleich gemerkt, dass irgendein grosser Fisch ins Netz gegangen ist. Sie haben die Netze herausgezogen und darin einen eigenartigen Fisch gesehen, der hat geschrien VAARAUCH! VAARAUCH! Die Fischer sind über das Geschrei des Fisches erschrocken und haben ihn (den Fisch) sogleich wieder ins Wasser gelassen. — ERA II 58, 11/2 < Vändra — Aino Wechterstein < M. Reier, 59 J. a. (1933).

8) Das sind, die im Roten Meer ertranken, alle, sie sollen jetzt im Meer sein: im ganzen ein Frauenkörper, dann aber ein Fischschwanz. — Meermenschen. — Sie sollen mitunter herauskommen. — ERA II 70, 69 (3) < Varbla, Saulepi > Kullamaa, Kolovere-Kalju — A. Samet < M. Kopelmann, 68 J. a. (1933).

9) Einst gab es einen Pharao, der wollte durch das Rote Meer ziehen, Moses ging voraus, das Wasser war offen. Aber Pharao ertrank im Meer. Sie sagen, ein Matrose hätte sich gerühmt, er hätte gesehen, sie seien im Meer gewesen: vorne menschenähnlich, hinten wiederum ein Fisch mit einem Schwanz. Sie sind über das Wasser emporgestiegen, haben geschrien: VAARAO, VAARAO! Es können doch wohl die gewesen sein. — ERA II 28, 451 (11) < Vi-Nigula, Kalvi v., Lahe k. — Rudolf Põldmäe < Kristjan Neimann, 79 J. a. (1930).

10) Die menschenköpfigen Fische sollen entstanden sein, als Moses die Kinder Israel aus der ägyptischen Gefangenschaft errettete. Nämlich auf diese Weise: Als die Kinder Israel unterwegs waren, reute es Pharao, dass er ihnen Erlaubnis gegeben hatte zu ziehen, und er beschloss, ihnen die Freiheit wieder zu rauben. Er fuhr mit seinem Kriegsheer hinterher, um sie vom Wege zurückzuholen, aber Gott rettete Israel dadurch, dass er das Meer an jener Stelle leerlaufen liess. Und Israels Geschlecht ging trockenen Fusses hindurch. Die Pharaonen, als sie das sahen, eilten mit ihren Kriegsleuten auch hinterher. Als sie in die Mitte des Meeres kamen, liess Gott das Wasser an seine Stelle kommen und verwandelte die Pharaonen mit all ihrem Kriegsheer in Meeresgetier (MERE ELUKAD). Kopf und Hände blieben (ihnen), wie sie waren, aber die Beine liess Gott zusammenwachsen und verwandelte sie in einen Schwanz, wie das hintere Ende eines Fisches (ist). Und seitdem sind nun im Meer Tiere oder Fische mit Menschenkopf. Dass es solche Tiere im Meere wirklich gibt, die Menschenkopf und Hände und Fischschwanz haben, beweisen die Briefe alter Reisender, Schiffskapitäne und Forscher. Oft steht in jenen Briefen zu lesen, hauptsächlich bei der Insel Ceylon im Meer habe man sie gesehen, und Fischer hätten auch mehrere mit dem Netz herausgezogen. Das weibliche Geschlecht soll recht hübsch sein mit langen blauen Haaren. — H II 14, 533/4 (2) < Ambla, Tapa — Ernst Hannov, als Kind von einem 60 J. alten Mann aus Kodavere gehört (1888).

11) Früher fuhren die Bauern an den Strand, um Strömlinge zu holen. Die Strandbewohner erzählten, Pharaos Volk lebe im Meer, halb Mensch, halb Fisch. Das vordere Ende Menschenantlitz und Hände, aber hinten Schwanz und Fisch. Sie haben Nahrung von den Menschen gewollt, sind den Fischern entgegengestürmt, haben geschrieen wie Saatkrähen. — ERA II 38, 364/364a (42) < V.-Maarja, Porkuni v., Nurmetu k. — Rudolf Põldmäe < Anu Kikerpuu, 73 J. a. (1931).

Andere Redaktionen der Schilderung des Äusseren siehe unten in den Texten.

*

17. Neben den fischschwänzigen Kriegern wird mit dem Namen Pharao auch der der fischschwänzigen Seejungfrauen verbunden (s. 31). Um das zu motivieren, wird folgendes gesagt: „Als Pharao mit seinem Kriegsheer ins Rote Meer gezogen ist, ist auch Frau Pharao bei ihnen gewesen,

und sie hat sich in einen Fisch verwandelt; sie soll den Kopf einer Frau und den Körper eines Fisches haben und immer im Meer schreien VAARAO, VAARAO, VAARAO" (Märjamaa). Ebenso erzählt man, dass die Töchter Pharaos im Meer weiterleben und halb Fische, halb Menschen seien (Hageri, s. auch S. 85, Nr. 19):

Pharaos Tochter lebt im Meer; wenn schlechtes Wetter im Anzug ist, kommt sie zum Vorschein und schreit: „VAROO! VAROO!" Aus Pharaos Tochter ist (ein Wesen) entstanden, bis zum Gürtel ein Mensch, unten ein Fischschwanz. Es wird nicht eher zum Menschen als am Jüngsten Tage. Die am Meer leben, die haben (es) gesehen. — ERA II 63, 519 (2) < Räpina, Meeksi as. — R. Viidebaum < Anna Valk, 43 J. a. (1933).

Ferner wird der Begriff dahin verallgemeinert, das Pharaowesen sei oberhalb eine Frau, unterhalb ganz und gar ein Fisch (Vändra), die Kinder Pharaos seien Weibsbilder mit langem Haar (Urvaste). Und so vermischt sich das Pharao-Motiv immer mehr mit dem Nixen-Begriff (NÄKK), wovon es ja auch ähnlich heisst: „Eine Nixe war ein langhaariges Wasserwesen, nämlich ein Weibsbild, halb Mensch, halb Fisch, das besonders Kinder ins Wasser zog" (Vaivara). Ganz dasselbe sagt man auch von Pharaos Heer:

1) Sie sollen schreien VAARAO, VAARAO, die Pharaonen selber, die dort im Meer ertrunken sind. Sie wollen herausgelangen. Jungfrauen gleichen die Wassernixen (Märjamaa).

2) Im Meer soll es Meernixen (MERENÄKID) geben. Soldaten sagen, diese wüschen sich manchmal am Tage, wenn es regnet und die Sonne scheint[1]). Sie soll einfach auf dem Wasser sitzen. Sie soll einen Fischschwanz haben, aber menschliche Zitzen. Es soll Seejungfrauen (MERENEITSID) und Nixen (NÄKID) geben. Pharaos Volk ist auch wohl dasselbe (Ridala).

3) Von den Nixen sagte man, sie seien halb Mensch, halb Fisch gewesen, und dies sei eine Folge des Untergangs von Pharaos Kriegsheer (Karja).

4) Die Nixen sollen aus Pharaos Kriegsheer geboren sein, und deshalb werden sie auch Pharaos Menschen genannt; sie halten sich oft bis an die Brust über Wasser

[1]) Vgl. in meinem „Liivi rahva usund" II, S. 25/6.

und schreien VARAU; geschieht es aber, dass sie einen Menschen erblicken, so sollen sie sogleich im Wasser verschwinden (Sõrve).

5) Die Nixen sollen aus Pharaos Kriegsheer entstanden sein, halb Mensch, halb Fisch, sie fangen Menschen; ist jemand traurig, so locken sie ihn in den Tod (Tori).

6) Im Flusse Võu sollen vor alters ein NÄKS (Nixe) und ein VARN [wohl = VAARUN] gewesen sein, die die Badenden gekniffen haben sollen (Räpina, Toolama).

Die Vermengung der Pharao- und Nixenvorstellung wird durch folgendes Mittelglied treffend veranschaulicht:

Mein Mann lebte in Rootsi [= Noarootsi] am Meer. Ein Kind hat sich im Schilf gewaschen. Jemand ist hingegangen nachzusehen, da ist es verschwunden, ins Wasser gegangen. Die Leute meinten, das muss ein Pharaokind (VAARAU LAPS) gewesen sein. Im Meer soll es allerlei Seelenwesen (HINGELISED) geben. — ERA II 62, 171 (22) < Lä-Nigula, Taebla v., Liidiküla — R. Põldmäe < Eeva Rutu, 80 J. a. (1933).

Da die Pharaokinder somit völlig mit den Nixen verschmolzen sind, so wird auch ihnen wie überhaupt den Wassergeistern der Besitz von Kühen und Pferden zugeschrieben (s. auch S. 30, 34 u. 72, Nr. 13) [1]:

Jemand schlief ein, wachte auf, sah, dass dort eine Viehherde weidete, auch ein Hirt war dabei, alles waren nur graue Tiere. Er stand auf, plötzlich — summ! alle ins Meer. Das mussten Pharaotiere (Pharaos Tiere) sein, der Menschen Tiere (Menschentiere) alle im Wasser. Sie sollen nicht angreifen. — ERA II 70, 69 u. 71 (4) < Varbla, Saulepi > Kullamaa, Kolovere, Kalju — A. Samet < M. Kopelmann, 68 J. a. (1933).

Die Pharaonen sollen im Meere gewesen sein, Pharaos Pferde sollen ans Ufer herauskommen, um zu fressen. — ERA II 38, 191 (57) < V.-Maarja alevik — R. Põldmäe < Anna Martens, 76 J. a. (1931).

Schliesslich ist es dann nicht mehr verwunderlich, dass sich mit dem Pharao-Motiv auch im Baltikum dasselbe berühmte Märchen von der fischschwänzigen Frau verbindet, dessen isländische Varianten wir bereits oben (s. GI 2, 4) gebracht haben.

[1]) Vgl. in meinem „Liivi rahva usund" I, S. 163—180.

DIE GEHEIRATETE UND DURCH DAS BELAUERN VERLORENE FISCHSCHWÄNZIGE FRAU.

Der Pharao-Engel ist einmal jemandem zur Frau gewesen. Aber die Frau hat gefragt: „Wenn du mir erlaubst, einen Tag in der Woche allein in einem Zimmer in der Wanne zu sein, dann komme ich“ [d. h. dir zur Frau]. Der Mann aber hat gedacht: „Ich will sehen, was sie denn dort allein im Zimmer macht“, und hat heimlich dort in die Wand ein Loch gebohrt. Und als die Frau nun in die Kammer gegangen ist, da hat der Mann heimlich geschaut, was sie dort macht, und hat gesehen, die Frau ist nackt gewesen, hat Brüste gehabt und unterhalb einen richtigen Fischleib und Fischschwanz mit richtigen Fischschuppen. Und dann ist die Frau ihre Zeit über dort gewesen und herausgekommen. Da ist sie wieder ein richtiger Mensch gewesen, hat aber sofort dem Mann gesagt, dass: „Warum hast du deinen Schwur gebrochen? Nun muss ich wieder ins Meer gehen und meine Kinder als Waisenkinder zurücklassen.“ Dann ist sie sofort ins Meer gegangen und verschwunden bis heutigentags. — An stürmischen Tagen komme sie ans Meeresufer und an die Felsen und schreie: „VARÁO, VARÁO!“ — ERA II 70, 619/21 (15) < Kullamaa, Kolovere-Kalju v., Maidla k. — A. Samet< Liisa Saller, 43 J. a. (1933).

Zum Vergleich bringe ich noch eine weitere Fassung derselben Volkserzählung bei den Esten:

Ein Mann hatte vier Söhne. Einer von diesen Söhnen war faul und mochte keinerlei Arbeit verrichten. Schliesslich trieb der Vater den faulen Sohn aus seinem Haus. Der faule Bursche schlenderte im Wald umher. Eines Abends sah der faule Mann, dass eine schöne Jungfrau aus dem Fluss hervorkam und mit den Dorfkindern, die am Fluss spielten, mitzuspielen begann. Dem Faulen gefiel die schöne Jungfrau sehr, und er ging zur Jungfrau und fragte, ob die Jungfrau nicht seine Frau werden wolle. Die Jungfrau war alsbald einverstanden und sagte: „Gehen wir und lassen wir uns gleich heute abend verloben und trauen.“ Der Mann fing zunächst an sich zu fürchten und erbat sich vier Tage Bedenkzeit. Die Jungfrau ging wieder in den Fluss, und der faule Mann ging in den Wald. Er war sehr hungrig, nirgends war etwas Essbares zu finden, und wie lange mag man denn auch so umherstreichen! Schon am Abend des andern Tages kehrte er zur Jungfrau zurück. Die Jungfrau sagte: „Nun, du versprachst doch erst am vierten Tage wiederzukehren, wie kommst du nun so früh?“ Der Faule antwortete: „Die Zeit wird zu lang, ich konnte nicht mehr warten.“

Da nahm die Jungfrau den Mann und brachte ihn unter den Fluss in ihre Häuser, zog dort dem Mann neue Kleider an und zeigte ihm mancherlei prächtige Häuser. Die Jungfrau pflegte aber jede Woche einmal von Hause zu gehen und sagte: „Du darfst mir nicht nachspüren, wo ich hinzugehen pflege; sonst kann unser Glückszustand bald ein Ende haben." Zunächst schenkte der Mann dem keine besondere Beachtung, aber schliesslich fing er doch an, aus Neugier sich den Kopf zu zerbrechen und zu grübeln, wo die Frau doch jeden Donnerstag hingehen möge. Schliesslich fing der Mann an, ihr nachzulauern und sah durch einen Türspalt, dass in einer Kammer bis zur Hälfte Wasser war und die Frau dort im Wasser war und sich wusch. Was aber am wunderlichsten war, die Frau war bis zur Hälfte Mensch, bis zur Hälfte Fisch. Der Kopf, die Hände und die Brüste waren ausserhalb des Wassers und wie bei einem Menschen, während die Füsse einem F i s c h s c h w a n z gleich waren. Die Frau kam auch sofort aus dem Wasser heraus und sagte zum Mann: „Warum spürtest du mir nach? Nun sind die Tage unseres Glücks dahin. Das ist für dich und für mich zum Unglück geworden." Und sie nahm den Mann, brachte ihn dorthin an das Flussufer zurück, wo sie einander kennengelernt hatten, legte ihm die alten zerlumpten Kleider an und liess ihn dort zurück und ging selber davon. — EÜS IX 1094/6 (10) < Rakvere, Aluvere k. — V. Rosenstrauch (1912).

Das Motiv des Belauerns der fischschwänzigen Frau beruht bei den Esten wohl auf volkstümlicher Überlieferung. Doch muss hinzugefügt werden, dass 1893 auch ein Volksbüchlein unter dem Titel „ILUS MELUSIINA" („Die schöne Melusine", 20 Seiten) erschienen ist, welches mit dazu beigetragen hat, diesen allgemeinbekannten „Ritterroman" auch unter den Esten zu verbreiten. An dieser Stelle seien wenigstens die Kapitelüberschriften dieses Büchleins in Übersetzung wiedergegeben:

S. 3. Wie die schöne Melusine Raimund, den jüngsten Sohn des armen Forstgrafen, an der Durstquelle tröstet und ihm Rat erteilt.
S. 9. Wie Raimund den Rat der schönen Melusine befolgt und ein grosses Landstück um die Durstquelle herum zu eigen erhält.
S. 11. Wie Raimund und die schöne Melusine getraut werden und in prächtigen Zelten an der Durstquelle grossartig Hochzeit feiern.
S. 16. Wie Melusine bei der Durstquelle ein stolzes Schloss erbauen lässt und es Schloss Lusinia nennt.
S. 17. Wie nach glücklicher Ehe durch Raimunds Schuld die schöne Melusine von ihrem Gatten scheiden muss.

Aq. 561.
I. 2728.
2120

Ilus Melusina.

Jälle jutustanud

August zu Muru.

Ma olen Waarao tütar punaseſt mereſt.

EESTI KIRJANDUSE SELTS TARTUS.

Jurjewis, 1893.

Trükitud J. Mäeseppa kuluga.

S. 19. Wie Melusine ihre Kinder heimlich zu stillen pflegt und wie Raimund in der Stadt Rom vor dem heiligen Papst betet und danach ins Kloster geht.

Die Unterschrift unter dem Titelbild dieses Volksbüchleins lautet: „Ich bin Pharaos Tochter aus dem Roten Meer" (s. S. 46). Ich übersetze hierselbst auch den diesbezüglichen Textabschnitt:

Weinend klagte die schöne Melusine noch weiter: „O Raimund, in wie grosse Pein hast du mich jetzt gestossen! Ich bin Pharaos Tochter aus dem Roten Meer, bis zum Jüngsten Tag muss mein Leib und meine Seele durch deine Schuld Pein und Schmerz ertragen. Ach, auch du selber bist deines Lebensglückes bis zum Tod verlustig. Die Übertretung des Gelübdes wird in deiner Brust wie ein Wurm nagen. O Raimund, Raimund, scheiden muss ich von dir! Hättest du dein Gelübde nicht übertreten, wäre ich seinerzeit wie ein gewöhnlicher Mensch eines natürlichen Todes gestorben und die Himmelstür wäre mir offen gewesen."

Der Übergang von der Vorstellung eines männlichen Wesens zu der eines weiblichen ist auf dem Gebiet des Estnischen natürlich auch noch durch die Tatsache begünstigt worden, dass hier die grammatische Genusunterscheidung unbekannt ist und daher z. B. dasselbe Pronomen stets sowohl „er" als „sie" bedeuten kann.

18. Typisch für die Nord- und Westküste ist die Behauptung, die Seehunde (HÜLGED) stammten von Pharaos verdorbenem Kriegsheer ab (s. die Karte S. 51): ihr Äusseres erinnere an einen Menschen, und ihr Laut bedeute den Ruf „Pharao". Einige Male werden Pharaos Heerscharen nicht geradezu als Seehunde bezeichnet, sondern nur damit verglichen: „ „VAAROA-KINDER" sollen im Meer gewesen sein, sie sollen gesprochen haben; Seehunde sind es nicht, Seehunde sprechen ja nicht; seit der Zeit gibt es sie ja, wo die Sintflut war; der Durchzug durchs Rote Meer war viel später" (Jõhvi). „In der Nordsee gibt es solche seehundsähnliche Geschöpfe, die auf dem Wasser plätschern und ein Geräusch wie das Ausklopfen von Kleidern hervorrufen, während sie selber die ganze Zeit über rufen VARAO und VARAO; man glaubt, sie seien Pharaos ertrunkenes Kriegsheer, und nennt sie

Meermenschen; essen und fangen darf man sie nicht" (Pühalepa). Eine ähnliche Nachricht gibt es auch aus Südestland: „PHARAO(S)KINDER sind seehundsähnliche Geschöpfe im Meer mit menschenähnlichem Kopf, sie rufen immer VARUUH, VARÚUH, beschwören damit den Pharao, der sie ins Verderben geführt hat; dies sind nämlich die Ägypter, die im Roten Meer, das Volk des Moses verfolgend, verdarben" (Hargla).

„WO DIE SEEHUNDE HERKOMMEN."

Über die Entstehung der Seehunde habe ich aus dem Volksmund folgendes sagen hören: Jenes Volk der Ägypter, die VARAONID, welche im Eifer der Verfolgung der Kinder Israel seinerzeit unvorsichtigerweise Hals über Kopf ins Rote Meer stürmten, haben dort nicht ihr Ende gefunden, sondern sind alle in Seehunde verwandelt worden. Von dort sind sie später überallhin nach anderen Meeren auseinandergegangen und bereiten jetzt den Fischern, ihre Netze zerstörend, zu jeder Zeit brennenden Schaden. Ob deswegen, weil man die Seehunde für die früheren Ägypter hält, oder aus einem anderen Grunde essen nicht alle Menschen Seehundsfleisch. Im Museum zu Helsingfors gibt es eine gewöhnliche grosse Seehundshaut ausgestopft zu sehen. Mag sein, dass es ein Mitglied eines ägyptischen Fürstengeschlechts, oder vielleicht gar ein königlicher Spross des alten Ramses selber ist.

In früheren Zeiten, als die hiesigen Strandbewohner noch eifrig auf den Seehundsfang gingen, wurde jeden Winter am Schluss der Weihnachtszeit, am 7. Januar, „HIIVANUUDI PÄEV"[1]), ein Seehundstränken abgehalten. An diesem Tage versammelten sich die Seehundsfänger in dem einen oder andern Hause und schmeckten vom „Bitteren", der vom Weihnachtsfeste übrig war, und war der alte Vorrat zu Ende, so wurde aus den nächsten „Quellen" Nachschub geholt, und so schloss man sich beim bitteren Nass zu Gesellschaften zur Tötung der Pharaonen zusammen. Der Fang begann im Fastenmonat, wie in dem Ihnen übersandten „Bärenliede" erwähnt wird. — E 50551/3 < Kuusalu, Viinistu — S. Lilhein (1917).

Ich lasse hier in geographischer Reihenfolge von Osten nach Westen die charakterisierenden Schilderungen folgen (s. auch S. 30, 31, 32, 61, 62, 64, 66, 72 u. 86):

[1]) Vgl. finnisch HIIVA(K)NUUTI, schwedisch KNUTSDAG (d. 13. Januar).

VERWANDLUNG IN SEEHUNDE.

1) Die Seehunde sollen von Pharaos Geschlecht (VAARUA SUGU) sein; Pharaos Heer wurde zu Seehunden, als sie im Roten Meer verdarben (Vaivara).

2) Die Seehunde sollen sein — Menschenkörper und Menschenhände und Menschenfüsse, aber ein tierähnliches Antlitz; das sagt man, dass sie früher Menschen gewesen sind, und man glaubt, dass sie VAARU RAHVAS sind (Jõhvi).

3) Von den Seehunden sagte man, dass sie von Pharaos Art (VAARAO SELTSI) sind; es ist ein schlaues Tier, halb Mensch, aber es spricht nicht; halb solch ein Gemisch sollen sie gewesen sein; sie haben wohl einen klugen Verstand (Jõhvi).

4) Pharaos Kinder sind Seehunde; sie sind vierbeinig; Pharao ging durch das Rote Meer; das Volk ist ertrunken, daraus wurden Seehunde. Die Seehunde sollen ihre Nachkommen gewesen sein (Jõhvi).

5) Pharaos Kinder, das sind Seehunde, sie schreien VARAUU, VARAUU! Als Pharao durch das Meer zog, da fiel das Wasser zusammen; Pharaos Heer blieb auf dem Grund des Meeres, wurde zu Seehunden. Sie leben auch noch im Meer, kommen auch auf das Trockene und schreien VARAUU! (Lüganuse).

6) Das ist, als dieser Moses voranging und mit dem Stab das Wasser schlug, da zog Pharaos Heer hinterher; das Wasser schlug zusammen, es verschwand; die Seehunde nennt man aus der Art von Pharaos Heer (Lüganuse).

7) Pharaos Kinder sind die, als das Volk Israel durch das Rote Meer zog und ertrank[1]); daraus vermehrte sich, was die Seehunde sind im Meer, die selber sind Pharaos Volk. Der Seehund ist gerade wie ein Mensch (Lüganuse).

8) Im Meer gibt es auch alle Tiere gerade wie auf dem Land, Menschen auch dort; der Seehund, sagt man, sei von Menschengeschlecht (Lüganuse).

9) Der Seehund ist von Pharaos Art, sagen manche, das ist richtig; der Seehund weint wohl wie ein Mensch (Vi-Nigula).

10) Die Seehunde sind ehedem Menschen gewesen, dann sind sie Seehunde geworden — Pharaos Kinder, sagt man, seien von ihnen (Vi-Nigula).

11) Pharaos Kinder sollen im Meer gewesen sein; von Menschenart waren sie; man hat sie im Meer gesehen — es sollen Seehunde gewesen sein, sie schrien auf einem Stein (Vi-Nigula).

[1]) Hier ist offenbar versehentlich das Volk Israel statt der Ägypter als ertrunken bezeichnet.

12) Pharaos Menschen sind Seehunde, die Mutter hat Brüste wie ein Weibsbild (V.-Maarja).

13) Die Seehunde sollen Pharaos verdorbene Kriegsleute sein, denn sie sollen ein menschliches Antlitz und zwei Brüste haben wie ein Mensch und rufen VARAÓO, VARAÓO und klagen über ihn (Kuusalu).

14) Die Seehunde sind Pharaos Heer. Als Kind habe ich von meiner Mutter (aufgewachsen in der Nähe der Küste und nahezu ein Jahrzehnt am Strande von Kaberneeme gelebt) gehört, die Seehunde seien Pharaos Heer, das dann im Roten Meer umkam, als das Volk Israel aus Ägypten floh. Darum schreien jetzt auch die Seehunde im Winter: „VARAUU, VARAUU!“ (Kuusalu).

15) Die Seehunde seien aus jenen Leuten entstanden, die von Pharaos Heer im Roten Meer ertränkt worden sind. Manchmal sollen die Seehunde „VAARAU, VAARAU!“ schreien (Jõelähtme).

16) Die Seehunde sollen die Nachkommen von Pharaos Kriegsheer sein; deswegen rufen sie heute noch VAARO, VAARAO (Jõelähtme).

17) Die Läuse und Frösche kamen alle über Pharao. Pharaos Volk sind die Seehunde, die VAROO, VAROO schreien (Jõelähtme).

18) In jedem Meer gibt es den Seehund; dieser schreit des Nachts: „VARUU, VARUU!“ Es hiess, das sei ein Pharaomensch. In Ülgaste [Kirchspiel Jõelähtme] sei (einer) gewesen, mein Onkel war dort Forstwächter, dort sei (einer) gewesen (Lä-Nigula).

19) Der Seehund soll ein Pharaobube sein. Meine aus Kiideva gebürtige Mutter erzählte, bevor jemand ertrunken sei, seien Mädchen aus dem Meer gekommen, um sich zu waschen. Sie sollen unter dem Wasser gelebt haben. Jedesmal ertrinkt dann jemand (Kullamaa < Kirbla).

20) Die Pharaofische seien Seehunde. Als Pharao ertrank, verwandelte er sich in einen Fisch (Hanila < Tallinn).

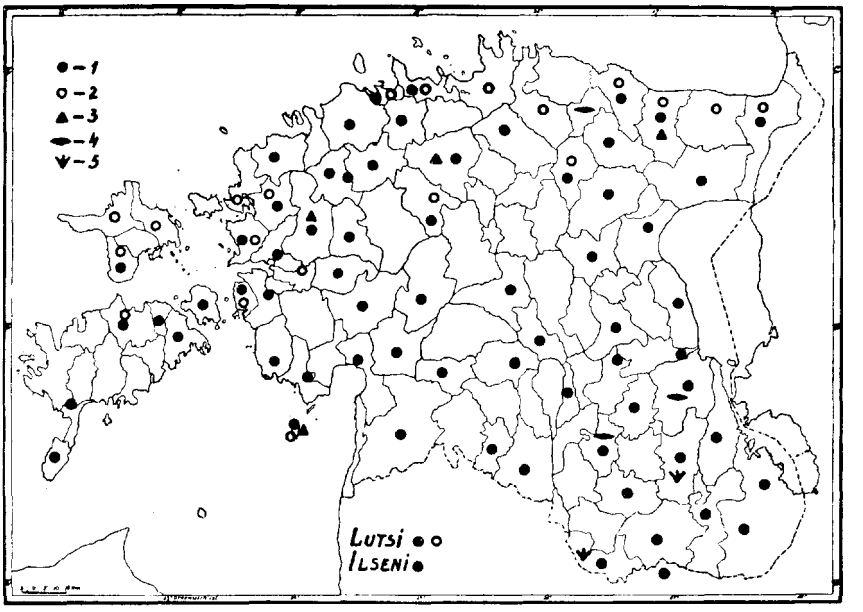
21) Man sagt, die Seehunde seien Pharaofische (Hanila < Muhu).

22) Die Seehunde sollen aus Pharaos Geschlecht oder Pharaos Verwandtschaft (SUGUSELTS) sein. Pharaos Volk sollen die Seehunde sein — schöne Finger alle und ein Fell und wohl ein schönes Tier. Was jetzt die Seehunde sind, die sollen Pharaos Menschen sein (Ridala).

23) Pharaos Volk soll es jetzt noch geben, sie stehlen Fische aus den Netzen, dann sagen sie: das Volk aus Pharaos Geschlecht (VAARAO SUGU RAHVAS) hat (sie) gestohlen (Ridala).

Recht interessant sind die Nachrichten von der kleinen Insel Kihnu:

24) Die Hälfte der Menschen Pharaos ist ins Meer verschlagen worden, die Hälfte blieb an Land; die grossen Grauen (SUURED HALLID, eine Seehundsart) sollen herrenartiger (SAKSEMAD), die Schwarzen (MUSTUD, eine andere Seehundsart) Bauernvolk sein (Kihnu).

Verwandlung in: 1) Fischschwänzige; 2) Sechunde; 3) Vögel; 4) Walfische; 5) Nordlicht.

25) Wenn Seehundsfleisch gegessen wird, pflegt man manchmal zu sagen: wir essen Pharaos Menschen oder Kinder, — so sind wohl die Seehunde Krieger von Pharaos Art gewesen (Kihnu).

Aus Noarootsi (Nuckö), wo Esten mit Schweden gemischt wohnen, stammen folgende Nachrichten (vgl. S. 27):

26) Die Meermenschen haben immer geschrien. Es steht auch geschrieben, dass, als Pharao verdarb, da wurde sein Volk, jene Menschen, zu Seehunden. Die Seehunde schreien immer: „VARÁHU, VARÁHU". Die Meermenschen leben in der Tiefe. — E 60435 (17).

27) Die Seehunde sind aus Pharaos Kriegsheer entstanden. Man sagt immer: das Heer des alten Pharao. Ein kluges Aas ist der Seehund. Wenn er Musik hört, (kommt er) gleich heran. — E 60452 (38).

28) Der Seehund ist wie ein Weibsbild: die Brüste zu beiden Seiten. Die Seehunde sind aus Pharaos Volk entstanden. Der Seehund schreit noch jetzt: VAARAO, VAARAO. Pharaos Heer, sieh, das ertrank ja im Meer. — E 60465 (10).

Auch auf der Insel Hiiumaa wird allgemein behauptet, die Seehunde seien Pharaos Heer, das im Roten Meer umkam. Pharaos Kriegsheer (VAARAU SÕAVÄGI) habe sich in Seehunde verwandelt, die Seehunde nenne man deshalb noch heute VAARU VÄGI (Pühalepa).

Der aus Hiiumaa stammende Dichter J. Oengo hat in seiner Gedichtsammlung „Tahkuna" (1926, S. 16/17) dasselbe Motiv in „Kalurite legend" (Fischerlegende) bearbeitet, deren letzte Strophe wie folgt lautet [1]):

Und siehst im Meer du jemals einen Seehund,
So blicke schärfer ihm hinein ins Auge,
Und in dem wehen Blick des bärt'gen Tieres
Du findest eine Menschenseele jammernd.
Deswegen hüte dich das hinzuschlachten,
Dem Gott die Ewigkeit hat zuerkannt.

*

Einen Hinweis auf die Seehunde bei den Lutsi-Esten in Lettland s. S. 64.

Über das affenähnliche Tier Pharaos s. S. 72, Nr. 10.

19. Von einer Verwandlung in Vögel gibt es aus Estland nur wenige Nachrichten (vgl. bei den Finnen § 9):

1) Grosse Geschöpfe sollen es gewesen sein, die waren aus dem sündigen Menschen geschaffen; vogelähnlich sollen sie gewesen sein und geschrien haben VAARUA, VAARUA; sie sitzen auf einem Stein im Meer; sie sollen unrecht getan haben, dann sollen die Menschen danach geschaffen worden sein; es soll mehrere gegeben haben (Lüganuse).

[1]) Auch in einem zweiten Gedicht S. 22/4 erwähnt Oengo den im Meer rufenden Pharao:

Märchen gruselig und grausig,
Pharao als Seehund rufend
— — Strafgericht am Roten Meer, — —

2) Meine Brüder waren Matrosen, da sind sie vor einem Regen gekommen, es sind grosse Scharen gewesen, vogelartige Geschöpfe, grosse Flügel auf dem Rücken, sie haben geschrien VAARAU, VAARAU; die früheren Leute, die durch den Pharao ertranken, sollen manchmal aus dem Wasser (ge)kommen (sein) (Kose).

3) Im Roten Meer soll es Vögel geben; es hiess, sie schreien: „VAARAO, VAARAO!" Sie seien geflogen und haben geschrien. Das seien Pharaovögel gewesen (Kullamaa).

4) Im Roten Meer seien die Pharaovögel. Sie sollen stets VARAO und VARAO schreien (Kihnu).

S. noch S. 41(11) u. 81(5).

20. Neben der Verwandlung in Seehunde gibt es auch einige Nachrichten über eine Verwandlung in Walfische: „Der im Roten Meer verdorbene Pharao und dessen Kriegsheer sind in Walfische verwandelt worden: diese EBAVAALID („falschen Wale") leben im Roten Meer, zeigen sich nur den Juden, ihr Äusseres ist genau wie das der im Norden lebenden Walfische" (Võnnu). Ein anderes Mal berichtet man, dass Pharao selbst zum Walfisch geworden ist (Otepää). Und sogar die Entstehung der Fische überhaupt wird mit Pharaos Kriegsheer in Zusammenhang gebracht: „Der Walfisch (VALASKALA) ist vor alters vom Pharao übriggeblieben, die anderen Fische sollen vom Volk Ägyptens übriggeblieben sein" (Rakvere).

21. Durch Entwicklung und Verschmelzung verschiedener Vorstellungen hat sich in Südestland die Kuriosität ergeben, dass man vom Zucken des Nordlichts (VIRMALISED) sagt: VAARAONI LATSÕ' TAPLÕSÕ' d. h. „Pharaos Kinder kämpfen" (AES, MT 44, 12 < Hargla). Aus demselben Kirchspiel Hargla stammen noch folgende Notizen: „Wenn Pharaos Kinder baden (TSUKLESE), rötet sich der Himmel und (man sagt) es käme Krieg" (ERA II 57, 733, Nr. 2); „ ‚VIRMALISED = VAARONI LATSÕ' d. h. das Nordlicht — Pharaos Kinder, unterhalb ein Fischschwanz, der Kopf wie beim Menschen, sie rufen (geben Laut) VRAU', VRAU'" (ERA II 34, 385, Nr. 14). Dieses merkwürdige Motiv kennt man auch im Kirchspiel Põlva:

Wenn die Nordlichter (VIRMALESE') fechten, dann warten die Pharaokinder auf den Jüngsten Tag (s. S. 67, Nr. 19).

Die Pharaokinder, die ins Meer gingen, die sind kopfwärts Mensch, Hände an der Seite, und hinterwärts Fisch. Wenn das Nordlicht (PÕHJA VALO) sehr rot ist, dann fechten die Pharaokinder im Roten Meer. — ERA II 63, 26 (30) < Põlva, Karilatsi — R. Viidebaum < Ann Dilberg, geb. 1858 (1933).

Siehe auch S. 62(18) u. 86(21).

Für eine Verbindung von Pharaos Heer mit dem Nordlicht gibt es mehrere Voraussetzungen — Himmel und Wasser, bzw. Meer spiegeln ja überhaupt einander wider. Speziell mit dem „Roten" Meer assoziiert sich die „Rötung" des Himmels auch sprachlich. Dazu geht „rot" (VERREV) im Südestnischen unmittelbar auf das Wort „Blut" (VERI) zurück: vgl. TAIVAS VERETAS 'der Himmel „rötet" sich, resp. „blutet" = das Nordlicht' — VEREV MERI 'Rotes, resp. „Blutiges" Meer'. Zweitens hält man in Estland das Nordlicht z. T. für gefallene Krieger (wie allgemein in Lettland) oder für „Fechter" (VEHKLEJAD), was es Pharaos Kindern nahebringt. Der estnische Ausdruck für Nordlicht VIRMALISED (Plural) weist auf Seelen, bzw. Tote hin, die sich unter dem Himmel, bzw. irgendwo im Meer bewegen, baden, fahren, fechten und kämpfen [1]). Diese VIRMALISED verkündigen allgemein Unwetter, Krieg oder den Jüngsten Tag [2]), welches Motiv auch mit Pharao in Verbindung steht, wie wir unten sehen werden (s. § 23).

Zur Illustration dieses merkwürdigen Vorstellungskreises um das Nordlicht bei den Esten lasse ich einige typische Beispiele folgen. Das mag neben dem Pharao-Motiv ein zweites kurioses Parallelbeispiel dafür sein, welch ein Assoziationswirrwarr sich in der Volksphantasie an allerhand Erscheinungen und Begriffe zu haften vermag.

WAS IST DAS NORDLICHT?

1) Die Alten sagen, wenn die VIRMALISE fechten: „Das Lebermeer schlägt Wellen (MASSMERI LAINETAP)." — H II 25, 583 (19) < Tarvastu.

---

[1]) Näheres s. O. Loorits, Liivi rahva usund I, S. 46/7; idem, Eesti rahvausundi maailmavaade, S. 52/3; M. J. Eisen, Virmalised (Suomi V: 16), S. 61—78.

[2]) So z. B. H IV 9, 474 < Halliste.

2) Rote (bzw. blutige) Himmelswellen (VEREVÄ' TAIVA LAINÕ'), sagt man vom Nordlicht. — ERA II 21, 84 (23) < Setumaa, Kuulja, V.-Kuuliski.

3) Die VIRMALISE' fechten im Roten Meer (VEREVÄH MEREH) — schlechtes Wetter gibt's. — H II 32, 643 (17) < Räpina.

4) Die VIRMALISE quästen sich — das Wetter wird kalt. — H IV 5, 695 (1) < Rõuge, Haanja v., Sika k.

5) Wenn sich der Himmel rötet (bzw. blutet), so sagt man: „Irgendwo gibt's Kämpfe." Man sagt auch: „Die VIRMALISE' quästen sich (VIHTLESE')." — H R 9, 71 < Setumaa.

6) Manchmal ist in klaren Nächten plötzlich ein schönes Licht am Himmelsgewölbe, als wäre eine Himmelstür aufgetan, und wie die alten Leute sagen: „Die Seelen der getöteten Krieger fechten" (TAPETUD SÕJAMEESTE HINGED VEHKLEVAD) — wenn solche Zeichen zu sehen sind, kann man sicher sein, dass es lange dauert, bis wieder schönes Wetter ist. — H II 22, 848 (12) < Saarde, Jäärja.

7) Die VIRMALISED (sagt man) kämpften dort... dort (seien) ganz besondere Menschen, die kämpften... Manchmal erscheinen sie rot, manchmal weiss... — ERA II 12, 309 (9) < Simuna, Kadiküla < Põltsamaa.

8) Wenn die VIRMALISED fechten, gehen die Seelen verurteilter Menschen mit brennenden Spänen unter dem Himmel umher. EÜS VIII 145 (107) < Audru.

9) Die Sterne[1]) fechten, laufen durcheinander, das sieht dem Auge aus wie Nordlicht. — ERA II 18, 350 (28) < Jõelähtme, Nehatu, Äigrumäe.

10) Die „Kämpfenden" (HEITLEJAD) sind — den Nord-VIRMALISED muss Licht gezeigt werden. Die Sonne scheint auf die Eisberge und wirft den Glanz hinaus an den Himmel. So wird dem Volke Nordlands (PÕHJAMAA RAHVAS) Licht gezeigt. Das nennt man das Nordlicht. — ERA II 13, 408 (27) < Simuna, Muuga.

11) Das Nordlicht — für diese Naturerscheinung gebraucht man im Kirchspiel Püha diese Bezeichnung (VIRMALISED) gewöhnlich nicht, doch Miina Salm (geb. 1864) erinnert sich aus ihrer Jugend, dass ein wanderndes altes Mütterchen erklärt habe: „Das sind VIRMALISED — das kommt davon, dass dort im Norden auf einem Berg Menschen wohnen, die sich voll Gerstengrütze essen, dann weisse Kleider über-

[1]) Die Sterne werden hier gewiss als Seelen betrachtet.

ziehen und sich irgendwo an irgendeinem Ding festbinden und dann anfangen, in die Höhe zu springen." Das hat das wandernde alte Mütterchen bei der Kirche von Reo auf Saaremaa erzählt. — ERA II 8, 359/60 < Püha, Vanaküla.

12) Die VIRMALISED, sagt man, seien Geister böser Menschen, die unter dem Himmel streiten. — H III 11, 58 (26) < Rõuge.

13) Die Zauberer, bzw. Hexen (NÕIAD) [1]) kommen irgendwo unter dem Himmel zusammen und quästen sich dort. Dieses Quästen verursache das Nordlicht. — E 8° XI 100 < Ridala.

14) Auch das Nordlicht (PÕHJA VALGUS) komme von lappischen Zauberern (LAPU NÕIA'), denn sie sässen auf Pferden aus Besenstielen und ritten dann alle auf einen hohen Berg, um ein Fest zu feiern, und davon komme das Nordlicht, oder das Fechten der VIRMALISED. — H I 2, 663 (1) < Räpina, Võõpsu.

15) Das Nordlicht (VIRMAMUS) oder das Himmelsfechten (TAEVA VEHKLEMINE) ist im Winter am Himmel. Dem Lappenland wird damit Licht gezeigt. — ERA II 19, 562 (2) < Juuru.

16) Das Nordlicht (VIRMALISED) = Nordlands Licht, Licht des Volkes von Nordland (PÕHJAMAA RAHVA VALGUS). Sie sollen mit Renntieren fahren, da steigt der Staub in die Höhe. — ERA II 12, 274 (9) < Simuna, Lasinurme.

17) Das Nordlicht (VIRMALAD) bedeutet Krieg. Man sagt auch halb zum Spass: ein Mensch fährt in Windeseile mit dem Schlitten dort unter den VIRMALAD. — ERA II 19, 563 (6) < Juuru.

18) Soweit man von den Alten Auskunft erhält, sei das Nordlicht nichts weiter als das Laternenlicht der Lappländer. Dort gebe es nämlich kein Tageslicht, deshalb führen die Lappländer mit einer Laterne in der Hand. Deren Fechten komme davon, dass, wenn der Fahrende mit dem Stock sein Renntier schlägt, es plötzlich aufspringe und die Laterne in der Hand schaukele. — H II 27, 466 (4) < Palamuse.

19) Früher erzählte man: die Nordländer (auch Lappländer) machen Feuer, jetzt sieht das Nordvolk Licht. — E 8° XI 56 < M.-Magdaleena.

20) In Äksi sagte man vor alters, die Nordländer machten Johannisfeuer. In Tapa sagt man, die Lappländer hielten Hochzeit, liefen mit Spänen und Fackeln im Schnee

[1]) Im Estnischen unterscheidet man das Geschlecht nicht.

umher. In Rakvere meint man, das Nordlicht entstehe, wenn der Mond auf die Eisberge des Eismeers scheine. — E 8⁰ XI 86.

21) Wenn die VIRMALISED am Himmel fechten, so bedeutet das, dass es in Lappland Kampf gibt. Wer mit wem kämpft, das weiss man nicht zu sagen. Mancher meint, die Lappländer mit dem Bären. Andere meinen, die Lappländer führen mit Renntieren, wenn das Nordlicht am Himmel zu sehen sei. Das Nordlicht bedeutet, dass ein Krieg im Anzug ist, manchmal wohl auch, dass der Krieg zu Ende ist. So habe es 1871 oder 1872 ein Nordlicht gegeben: Der ganze Himmel und selbst der Schnee auf Erden sei rot gewesen. Man meint, das sei ein Widerschein vom deutsch-französischen Kriege gewesen. — E 8⁰ IX 45 < Rakvere (?).

22) Die Lappenmädchen werfen ihre Kleider über den Kopf. — AES, MT 54, 15/6 < Sangaste.

23) Der Himmel zankt (TAEVAS TAPLEB) oder die VIRMALISED fechten, sagt man bei Nordlicht (PÕHJA VALGUS). Auf Saaremaa fechten 12 Königssöhne im Himmel. Zwischen Weihnachten und Heiligedreikönige gibt es besonders viel solches Fechten. Die neue Meinung: ein Fechten zwischen Teufeln und Engeln. Wegen Jesu Geburt. — E 57355.

24) Vom Nordlicht (VIRMALISED) sagt man, die Engel des Himmels führten Krieg miteinander, brennende Späne in Händen, und daher käme dieses Licht. — H I 2, 535 (5) < Otepää, Arula.

25) Vom Nordlicht (VIRMALINE) glaubt man, der Erzengel Michael und seine himmlischen Heerscharen kämpften gegen den bösen Geist Beelzebub; was uns daran gemahnt, dass auch wir so gegen unsere Sünden kämpfen sollen. — H I 2, 501 (8) < Puhja, Ulila.

26) Andere sind der Meinung, das Nordlicht sei Staubwolken unter dem Himmel. Der Teufel (VANAPAGAN, 'der alte Heide') belustige sich mit den Seinigen unter dem Himmel, so dass es auf der Welt so staube. — E 81539 < Saarde.

27) Das Himmelsfechten entsteht vom Fechten des Nordvolkes und prophezeit Krieg. Das Nordvolk macht eine Kriegsprobe. In Vigala sagt man zur Bezeichnung des Nordlichts noch: „Der Himmel streitet" (TAEVAS TAPLEB). Ausserdem habe ich die Redensart gehört: „Der Norden brennt" (PÕHI PÕLEB), „Der Norden wird gewendet, bzw. gedreht" (PÕHJA PÖÖRDAKSE). Auch (habe ich) gehört: „Die Erdachse wird gewendet, bzw. gedreht" (MAATELGE PÖÖRDAKSE); diese Redensart stammt natürlich aus jüngerer Zeit. — E 8⁰ XI 85 < Vigala.

28) Die lappländischen Schmiede hämmern die Erdachse. Von diesem Hämmern sprühen Funken unter dem Himmel. Diese Funken laufen dort oben einer durch den andern, und so fechten die VIRMALISED. — E 81764/5 < Räpina.

29) In Äksi sagt man, das Nordlicht werde von einem Schmied unter dem Himmel verursacht. Dieser Schmied hämmere dort. Die Funken sprühen weit auseinander. Manchmal hämmere der Schmied zu stark, so dass der Amboss in Stücke springe. Diese Ambossstücke sollen am Himmel als Nordlicht umherfliegen und dort so lange verbleiben, bis der Schmied sich einen neuen Amboss verschafft habe. Dann verschwinde das Nordlicht. Der Schmied hämmere auf dem neuen Amboss weiter, bis er nächstens auch diesen durch zu starkes Hämmern zertrümmere, auf diese Weise ein neues Nordlicht unter dem Himmel verursachend. — E 81529 < Äksi.

30) Das Nordlicht des Nordens (PÕHJA VIRMALISED), das soll anderes Wetter prophezeien. Nach einer alten Sage sollte es im Norden solche Steine geben, die Licht geben sollten. — ERA II 37, 161 (50) < Jõhvi.

31) Wenn der Himmel flackert (LOITLEB), dann kommt Feuer aus dem feuerspeienden Berge hervor. — ERA II 1, 508/9 < Pühalepa.

32) Wenn die VIRMALISED fechten, sät der Himmel Pilze. — EÜS VIII 145 (108) < Audru.

Anderseits wird „die Rötung des Himmels", d. h. das Nordlicht, auch mit den Bewegung verschiedener (auch fabelhafter) Tiere im Wasser in Verbindung gebracht, was eben zur Identifizierung des Nordlichtes mit dem Pharao-Motiv beigetragen hat: (s. § 20):

33) VIRMALISE' = Fische spielen im Meer. — L < Urvaste, Sõmerpalu.

34) Der Walfisch (VAALASKALA), wenn der spielt, so sind rote („blutige") Wolken am Himmel. — L < Setumaa.

35) Das Zucken des Nordlichts, glaubten die alten Leute, (sei) das Spiel des Walfisches im Meer. — H II 32, 373 (2) < Rõuge.

36) Das Nordlicht (PÕHJA VALU) ist das Spiel des Walfisches, dessen Schuppen im Sonnenschein auf der Wasserfläche glänzen. — H I 2, 571 (9) < Rõuge, Vastse-Kasaritsa.

37) Ist ein Teil des Himmels in zuckender Röte (VÄLKÜVÄN VEREVÜSEN), d. i. Nordlicht, so fürchtet man auch das Kommen eines Krieges, — oder manche sagen auch, das sei, weil der Walfisch spiele, was gar nichts bedeute. — H I 6, 599 (2) < Vastseliina.

38) Die Walfische spielen im Meer und deren Widerschein spiegelt sich am Himmel. Sie drängen sich auf das Schiff, und damit sie dem Schiff nicht gefährlich werden, rollt man ihnen vom Schiff Teerfässer entgegen. — E 81530-a < Karula.

39) VIRMALISE, so nannte man es früher; jetzt sagt man PÕHJAVALGUS = „Nordlicht". Früher sagte man: „Das Krokodil spielt im Roten Meer (KROOGOTILL MÄNG VEREVÄN MEREN)". — ERA II 34, 384 (11) < Sangaste, Kuigatsi.

40) Im Norden (sagt man) sei von Gott ein solches Tier geschaffen namens PEEMUT (Behemoth), das nicht vom Fleck könne, sondern im Sumpfmoor lebe. Auch erkenne man es nicht mehr viel, denn es sei bemoost und Büsche wüchsen darauf, — daher käme es denn, dass ihm Tiere zum Frass selber zuliefen. Die Krähen, die von uns gen Norden fliegen, fliegen ihm scharenweis in den Schlund, — sonst gäb's von dem Teufelspack ja auch zu viel! Wenn dieses Geschöpf sich bewege, oder wenn es fauche, so entstehe solch merkwürdiges Licht, welches wir Nordlicht nennen. Es wisse voraus, wann schlechtes Wetter zu erwarten sei, dann wälze es sich hin und her, und das Nordlicht zucke. „Wenn es sich befreien könnte", sagen die älteren Leute, „brächte es die Menschen zum Brodeln wie Wasser im Kessel überm Feuer." Es sei solch eins, dass, wenn es auf schwarze Kohle blase, diese alsbald rot werde und brenne. — H II 32, 642 (16) < Räpina — J. Poolakess (1889)[1]).

So sehen wir denn, auf welchen phantastischen Wegen sich manchmal einzelne Vorstellungen im Volksgedächtnis assoziieren: vom biblischen Pharao ausgehend, gelangt man zum Nordlicht und auf diesem Umweg wieder zu einem biblischen Motiv zurück, jedoch diesmal schon zum Behemoth!

*

[1]) Über den Behemoth hat M. J. Eisen sich noch folgende Notiz gemacht: „In grossen Wäldern haust ein schreckliches Ungeheuer, PEEMOT. Wer immer in seine Nähe gerät, den ergreift und zerreisst es. Welcher Art es ist, weiss man nicht." — E XI 51 (138) < Räpina.

22. Wie das Äussere von Pharaos Heer im ganzen Land durch die Verwandlung in etwas Fischschwänziges charakterisiert ist, so ist das typischste Motiv für seine Betätigung weit und breit das Geschrei: „Pharao, Pharao!“ (s. die Karte S. 63): „Pharaosvolk soll im Meer sein, soll sagen VAARAU“ (Lä-Nigula). „Pharaomenschen schreien im Meer in jedem Monat VARAO! VARAO!“ (Kihnu).

An der Küste wird auch der einem menschlichen Laut ähnliche Ruf der Seehunde gewöhnlich als „Pharao!“ gedeutet. Ja, selbst schreiende Kinder schilt man: „Ihr schreit wie Pharaokinder. Wollt ihr nicht den Mund halten!“ (Hargla).

Neben der sprachlichen Normalform VÁARAO — VÀARAU (Betonung auf der ersten Silbe) wird noch häufiger die Schlusssilbe betont VARAÓO oder VARAÚU. Oft ist der Ruf zu einem zweisilbigen VARAU oder VARAUHH, VAARU(U)HH, oder VAARO(O), VARUU und einmal gar zum einsilbigen VRAU (Hargla) verkürzt. Ausnahmsweise erschienen manchmal auch Verbalhornungen wie VAARUA (Lüganuse), VARÓNN (Põlva), VAARUP (Jõhvi), VARÚPP (Kullamaa) und VARÁS (Ta-Maarja). Einmal heisst es ganz unbestimmt, die Menschen Pharaos „geben einen eigenartigen Laut von sich“ (Varbla).

Alte Leute wussten zu erzählen, dass man in alter Zeit nur sehr wenig Fischfanggerät gekannt hat. Zuerst ist es die Harpune gewesen, damit haben sie vom Boot aus bei Feuer zur Nachtzeit gefangen. Zur Zeit König Pharaos sind sie die ersten Fischer gewesen in den Binnengewässern Ägyptens. Dort haben auch die Fischer einen eigenartigen Fisch gesehen ohne Schwanz, und vorne der Kopf ist einem Menschenkopf ähnlich gewesen, und er hat recht fleischig ausgesehen, der Fisch. Die Männer haben ihn fangen wollen, aber er lässt nicht einen einzigen heran. Einmal hat ein Fischer ihn verfolgt. Er hat sich etwas entfernt und hat den Kopf über Wasser gehoben und angefangen zu schreien OH VARAO OH VARAO OH VARAO, und ist an eine andere Stelle geschwommen und schreit wieder OH VARAO OH VARAO OH VARAO, und ist wieder etwas weitergeschwommen und schreit zum dritten Mal OH VARAO OH VARAO OH VARAO. So soll er jedes Jahr schreien während jener Stunde, als sich das Meer zugedeckt hat, als sie die Kinder Israel bis ins Meer verfolgt haben. Dort im Meer soll König Pharao mit seinem Kriegsheer und (seinen) Rittern geblieben sein. Gott Jehova hat König Pharao in einen Fisch verwandelt. Jetzt wartet König Pharao auf den

Jüngsten Tag, dann wird ihn Gott Jehova wieder in einen Menschen verwandeln. — E 47597/8 (3) < Pärnu < Helme — A. Karu (1910).

Das Erscheinen und Geschrei des pharaonischen Heeres bedeutet Wetterumschlag und Unglück (s. die Karte S. 63, vgl. auch S. 36, 44).

WETTER- UND UNGLÜCKSVERKÜNDIGUNG.

1) Von den Seehunden glaubt man, sie sind Pharaos Kinder, es ist, als mache der Seehund VAARUP, VAARUP; sie verkündigen schlechtes Wetter; er soll von Menschengeschlecht sein, schwatzen manche (Jõhvi).

2) Die Seehunde sind Pharaonen, in alter Zeit sagte man so. In alter Zeit sind die Seehunde Menschen gewesen. Als Moses und das Volk Israel durch das Rote Meer zogen, da ertranken die Pharaonen, da sind von ihnen die Seehunde gekommen. Deshalb schreit der Seehund jetzt auf den Steinen: VAAROO, VAAROO! Wenn ein Sturm heraufkommt, so schreien sie auf den Steinen (Lüganuse).

3) Die Seehunde sind Pharaonen; wenn ein Sturm heraufkommt, schreien sie auf einem Stein (Lüganuse).

4) Pharaos Heer — dort im Meer, wo sie ertranken, sollen sie geschrien haben VAARAO, VAARAO; dann, wenn schlechtes Wetter erwartet wurde (Vi-Nigula).

5) Pharaos Volk — wenn schlechtes Wetter erwartet wird, da schreien sie VARÁO, VARÁO (Vi-Jaagupi).

6) Pharaos Krieger haben sich in (Wesen) halb Mensch, halb Fisch verwandelt, ihr Erscheinen verkündigt Böses (Juuru).

7) Die Pharaonen, als Pharao im Roten Meer ertrank, da blieben sie dort zurück, halb Fisch und halb Mensch. Sie sollen bei regnerischem Wetter schreien „VARAÚ!“ und „VARAÚ!“ Man hat sie auch gesehen (Hageri < Nissi).

8) Kose — s. S. 53(2).

9) Jüri < Kose — s. S. 82(4).

10) Das Volk glaubt, dass aus jenem Kriegsheer, das bei der Verfolgung des Moses im Roten Meer ertrank, eine Art Fische entstanden ist, welche man Pharaos Fische nennt. Ihr Oberkörper ist ganz menschenähnlich, der Kopf eines Weibsbildes, sehr hübsch, mit langem Haar, aber der

Unterkörper wie ein Fischschwanz. Diese Fische sollen bis zum heutigen Tag im Roten Meer umherschwimmen; auch weiss das Volk zu erzählen, dass manche sie auch gefangen hätten, doch lange können sie ohne Wasser nicht leben, auch sollen sie nichts sprechen können ausser den Worten: „VARAO, VARAO!" Diese Worte soll man aus ihrem Mund nur vor einem Sturm oder einem Unglück hören, denn vor einem Sturm oder Schiffbruch sollen sie oft an die Wasseroberfläche oder auch in die Nähe des Ufers kommen, unruhig (hin und her) schwimmen und rufen: „VARAO, VARAO!" — H I 10, 61/2 (11) < Risti < Tori — Johan Reimann (1896) [1]).

11) Diese, die im Meer sind, diese sollen Pharaos Volk sein; sie sollen „VAARAO, VAARAO!" schreien, wenn regnerisches Wetter im Anzug ist. In den hiesigen Meeren wird es deren wohl nicht geben, sie sind fern in fremden Landen (Kullamaa).

12) Der Pharaofisch soll im Meer sein, oberhalb ein Mensch, aber unterhalb mit einem Fischschwanz. Er ruft: „VAARAO! VAARAO!" Es bedeutet Niederschläge, wenn man ihn sieht (Kullamaa < Vigala).

13—14) Kullamaa — s. S. 76 (9) u. 77 (12).

15) Pharaos Volk — ein Schiffer erzählte, dass wenn anderes Wetter kommt, da soll es auf dem Wasser schreien VAARAO; das hintere Ende soll Fisch sein, das vordere Ende soll Mensch sein (Ridala).

16) Man glaubt, dass Pharaos Heer zu Seehunden geworden ist; sie sollen rufen VAARUU, VAARUU, wenn sie auf einen Stein kommen; wenn sie sich zeigen, so zeigen sie manchmal Sturm an (Ridala).

17) Über das Schicksal des pharaonischen Kriegsheeres weiss man zu erzählen, dass Fische daraus geworden sind, welche ihrer Gestalt nach am Kopfende menschenähnlich, am unteren Ende fischschwanzähnlich (sind). Wenn diese Geschöpfe schlechtes Wetter ahnen, so schreien sie VARAOO VARAOO, und eher kommen sie da nicht los als am Jüngsten Tag. — ERA II 57, 45 (1) < Karksi-Nuia — M. Sarv < Liisu Eevert, 77 J. a. (1932).

18) Wenn das Nordlicht zuckt (VIRMALISE VEHKLESE) und dem Volke Pharaos (die vorne wie ein Mensch, hinten wie ein Fisch sind und im Wasser leben) leuchtet, so gibt es bei uns zu Lande, wenn nicht eher, so nach drei Tagen regnerisches Wetter (Otepää).

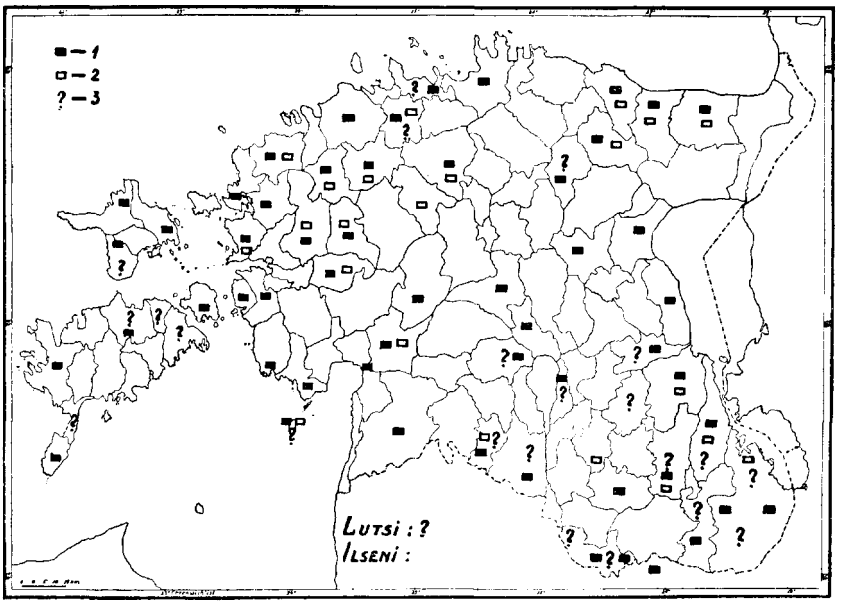
19) Pharaos Heer (sagt man) habe sich in Halbfische verwandelt; die Kopfhälfte sei Mensch und die Hinterhälfte ein

[1]) Das Original ist in meinem „Liivi rahva usund" I, S. 188 abgedruckt.

Fischschwanz. Wenn das Wetter sich ändert, so schreien sie immer „VAARAO-VAARAO!“ (Võnnu).

20—21) Räpina — s. S. 42 u. 68 (21).

22) Eine Art Fische wiederum (sagt man) gäbe es im Meer, deren Kopfhälfte menschenähnlich sei und die hintere Hälfte fischähnlich. Wenn schlechtes Wetter käme, so steckten diese Fische den Kopf aus dem Wasser des Meeres heraus und liefen auf dem Wasser vorwärts und schrien: VARAO, VARAO! — Diese Fische seien aus Pharaos Kriegsheer entstanden, das, durchs Meer ziehend, im Meer geblieben sei, als es

Pharaowesen: 1) schreien „Pharao!“ 2) verkündigen Sturm u. Unglück; 3) fragen nach dem Jüngsten Tag.

die Kinder Israel verfolgt hätte, und jetzt mit dem Geschrei: VARAO, VARAO nach der Zeit fragte, da Pharao es aus der Gefangenschaft erlösen könne. — E 4045 < Sträkova < Põlva — J. Tamm (1893) [1]).

23) Põlva > Sträkova — s. S. 68 (20).

Höchst bezeichnend ist folgende setukesische Nachricht:

24) Die Kinder Pharaos seien halb Menschen, halb Fische. Wenn das Wetter regnerisch ist, schreien sie, wenn das

[1]) Das Original hat M. J. Eisen, sprachlich verbessert, in seinem „Teine Rahva-raamat“ (1893), S. 131 (41) veröffentlicht.

Wetter schön [ist], dann singen sie. — ERA II 79, 664 (2) < Järvesuu v., Tona k. — H. Tampere < Anne Vabarna, 56 J. a. (1934).

Und bei den Lutsi-Esten in Lettland, die lange Zeit unter einem noch stärkeren slavischen Einfluss gestanden haben als die Setukesen, sind die Pharaonen schon völlig zu Sängern geworden:

Die Pharaonen (ПАРАÓНЫ) fahren auf Schiffen. Sie sind eben, die sich allerlei Lieder ausdenken. Ein Pharao ist halb Fisch, halb Mensch. (Dabei erwähnt der Erzähler die Seehunde, die einen Hundskopf haben.) — ERA II 33, 72 (14) < Ludza, Põlda v., Kukujevo k. — P. Voolaine < Aleksander Kulakov (1931).

Vgl. hierzu S. 29 (das Pharaowesen spielt die Zither), S. 52, Nr. 27 (die Seehunde lieben die Musik), S. 80 (die Zigeuner haben Musikinstrumente mit).

23. Der Böses verkündigende Ruf „Pharao" drückt auch die Not der Rufenden selber aus: „Es sollen schreien VAARAO, VAARAO, VAARAO jene Pharaonen selber, die dort im Meer ertranken, — sie wollen heraus" (Märjamaa). „Die Seehunde rufen immer VARAOO, VARAOO und klagen über ihn" (Kuusalu). „Die Seehunde schreien VARAO, VARAO, sie warten, dass Pharao käme, um sie zu erlösen; wenn Pharao nicht kommt, so bleiben sie (für immer) im Meer; die Seehunde sind nämlich Pharaos im Roten Meer ertrunkenes Kriegsheer" (Jõelähtme). Am häufigsten ruft Pharaos Heer den Namen seines Königs in Erwartung des Jüngsten Tages (VIIMNE PÄEV) und der Erlösung von der Strafe. Vgl. auch S. 37, 42, 62(17), 63 (22) u. 80(10).

WANN KOMMT DER JÜNGSTE TAG?

1) V.-Maarja — s. S. 88 (6).

2) Manche Schiffer wissen (davon) zu erzählen. Als sie auf die offene See hinausgesegelt sind, sind aus dem Wasser sonderbare Geschöpfe herausgekommen. Eine Hälfte, nämlich die vordere Hälfte des Körpers, sei eines Menschen, aber die hintere Hälfte sei mit einem Fischkörper, nämlich ein Fischschwanz der halbe Körper. Und haben sich am Schiff festgehalten, nach den Worten einiger sind sie dem Schiff nachgeschwommen und haben gefragt: „Wann kommt der Jüngste

Tag?" Wenn ihnen gesagt worden ist: „Er kommt bald", so sind sie schnell unter Wasser getaucht (nach den Erzählungen einiger haben sie bald abgelassen), aber wenn ihnen gesagt worden ist, sie wüssten es nicht, so sind sie, ihre Frage wiederholend, immer dem Schiff nachgeschwommen. Und wenn ihnen noch gesagt worden ist: „Bis dahin ist (es) viel Zeit", dann sind sie heulend dem Schiff nachgeschwommen. Nach der Annahme des Volkes seien sie jene Menschen, die, das Volk Israel verfolgend, im Roten Meer ertrunken sind, nämlich Pharaos Kriegsheer, und sie seien in der Qual jetzt bis an den Jüngsten Tag; deswegen kämen sie manchmal heraus, um zu erfahren, wann der Jüngste Tag kommt, dann würden sie aus der Qual erlöst. — E 46382 (5) < Jõelähtme, Ihasalu — G. Kaasik (1909) [1]).

3) Im Roten und Mittelländischen Meer soll eine Art solcher Geschöpfe oder Fische leben, die einen menschlichen Kopf und halben Körper haben und hinten einen Fischschwanz. Das ist Ägyptens König Pharao mit seinem ganzen Kriegsheer, der die Kinder Israel verfolgte und im Roten Meer ertrank. Es sind dort auch Weibsbilder gewesen, denn es sind auch Geschöpfe mit dem Oberkörper eines Weibsbildes gesehen worden. Sie schreien immer VARAO und VARAO. Wenn sie Schiffer sehen, so fragen sie sie: „Ist die rechte Zeit schon da?" Das heisst, sie warten auf den Jüngsten Tag und ihr Urteil. — H II 58, 90 (10) < Jüri — Jaan Saalverk (1896).

4) Pharaos Fische — eine Hälfte Mensch, die andere Hälfte Fischschwanz — schreien: „VARAO, VARAO, wann kommt der Jüngste Tag?" — ERA II 9,77 (21) < Emaste, Kuusiku k., Sootooma t. — M. Meiusi < Arn Kubjas, 72 J. a. (1928).

5) VAAROU INIMENE Pharaos Mensch — vorne Mensch, hinten Fisch. Pharaos Kriegsheer im Roten Meer verdorben. Drängen sich ins Boot der Fischer, fragen nach dem Jüngsten Tag. — ERA II 34, 381 (2) < Anseküla — O. Loorits < Küster Ait, 63 J. a. (1924).

6) Pharaos Fisch (VAARAU KALA) nennt man es. Das habe ich nicht gehört, wie der männliche aussieht, das Weibsbild ist bis zur Brust Mensch und unterhalb Fisch, Zitzen an der Brust (bei uns sagt man NÄNNID und TISSID). (Sie) schwimmen im Meer, schreiend VAA-ROU und VAA-ROU. Ich habe gehört, dass man (sie) gefangen habe, in Riga hat man (sie) gesehen. (Sie) sollen fragen, wann der Jüngste Tag kommt. (Sie) warten auf den Jüngsten Tag. (Nichts Näheres ist über das Motiv bekannt.) — ERA II 34, 184/5 (27) < Karja, Pärsamaa v., Linnaka k. — O. Loorits < M. Tuts, 60 J. a. (1931).

[1]) Das Original hat M. J. Eisen in „Näkiraamat" [2] (1922), S. 63/4 (4) ein wenig stilisiert veröffentlicht.

7) Im Roten Meer sind solche (Wesen) gewesen, halb Fisch, halb Mensch, von Pharaos Kriegsheer, oder wo das her ist, aber davon erzählt man wohl, ja. Und dann ist da auch diese Geschichte, dass, wenn ein Schiff über das Rote Meer fährt, so stünden da einige und fragten: „W a n n k o m m t j e n e r l e t z t e T a g ?“ Manche Schiffer hätten das gefragt. Ob es nicht gut ist, oder was es heisst, dass sie warten, ich hab's vergessen. Wenn du sagst: „M o r g e n ist der Jüngste Tag“, dann sollen sie f r o h sein. Wenn man sagt: „Ich weiss nicht“, dann sollen sie so t r a u r i g sein und... — ERA II 34, 267/8 (76) < Jaani, Maasi v., Võhma k., Vässa t. — O. Loorits < Juhan Meri, geb. 1870, Anna Meri, geb. 1871 (1931).

8) Pharaos Kinder sind das im Roten Meer ertrunkene Kriegsheer Pharaos, das sich im Meer zur Hälfte in Fische verwandelt hat. Sie sollen die Seeleute fragen: „W a n n k o m m t d e r J ü n g s t e T a g?“ Antwortet man: „M o r g e n“, so sollen sie sehr froh sein, antwortet man aber: „Ich weiss nicht“, sehr traurig. Am Jüngsten Tag sollen sie wieder zu Menschen werden. — ERA II 40, 66 (3) < Pöide, Laimjala — V. Kuusküll (1925).

9) Bei den im Roten Meer ertrunkenen Kriegsleuten Pharaos hätte sich (sagt man) der Hinterkörper in Fische verwandelt. Die vordere Körperhälfte — Kopf, Arme, Brust — sei aber wie beim Menschen. Diese M e n s c h e n f i s c h e (INIMKALAD) schwömmen manchmal an ein Schiff oder Boot und fragten eifrig: „W a n n i s t d e r J ü n g s t e T a g?“ Antworte man: „M o r g e n“, so schwömmen sie fröhlich davon. Antworte man aber: „Ich weiss es nicht“ oder „Nach langer Zeit“, so seien sie traurig und schieden weinend. — ERA II 57, 137/9 (1) < Pöide, Laimjala v. Saare k. — A. Rand, von seinem Vater, geb. 1849 (1932).

10) Pharaos Menschen (sagt man) seien vorne Menschen, hinten Fische. Sie warteten auf den J ü n g s t e n T a g, u m d a n n e r l ö s t z u w e r d e n. — ERA II 58, 655 (10) < Kihnu — T. Saar< Jaan Kott, geb. 1865 (1932).

11) Pharaos Menschen (sagt man) seien halb s e e h u n d s ä h n l i c h. Vorne seien sie menschenähnlich und hinten fischähnlich. Darüber sei eine s c h l e i m i g e H a u t. Einmal habe solch ein Mensch Fischer auf dem Meer gefragt: „Wann kommt der Jüngste Tag (MJÕLLAS VIIMNEPÄE TULÕB)?“ Dann seien sie recht froh, wenn man sage: „M o r g e n kommt er.“ Wenn man sage, man wisse es nicht, so fingen sie an zu weinen. — ERA II 58, 683 (46) < Kihnu — T. Saar < Jaan Kiigajaan, geb. 1873 (1932).

12) Im Roten Meer soll es Menschen mit einem Fischschwanz geben. Wenn sie aufs Wasser kommen, da sollen sie schreien: „VARAO, VARAO! Wann kommt der Jüngste Tag?“ — ERA II 79, 503 (3) < Kihnu — T. Saar < Mihkel Oad, geb. 1868 (1934).

13) Pärnu < Helme — vgl. S. 60/1.

14) Den im Roten Meer umgekommenen Pharao und dessen Kriegsheer (sagt man) habe Gott in Menschenfische (INIMKALAD) verwandelt. Vom Kopf bis zum halben Körper seien sie Menschen, unterhalb (der Unterkörper) bis zu den Füssen ein Fischschwanz. Sie leben im Roten und Mittelländischen Meer, wo man sie auch gesehen haben will. Sie rufen immer: „VARÁO, VARÁO!" und sie warten mit Sehnsucht auf den Jüngsten Tag, da sie aus ihrer Qual befreit würden. — ERA II 58, 619 (1) < Karksi, Penuja < Viljandi — Priester J. Sarv (die Geschichte hat Ekaterina Fekkel aus Vana-Tänassilma in meiner Kindheit erzählt, in Penuja kennt man solch eine Geschichte nicht) (1933).

15) Kindheitserinnerungen an Pharaos Fische (VAARAO KALAD). Im Meer hat es solche Tiere gegeben — halb Fisch und halb Mensch, (die haben) immerfort geschrien: „VARÕÕ und VARÕÕ". Das sind Pharaos Kriegsleute (VAARAO SÕAMEHE) gewesen, die im Meer umkamen, als (sie) die Kinder Israel verfolgten. Sie haben immerfort die Schiffer gefragt: „Wann kommt der Jüngste Tag?" Dann werden sie wieder Menschen. — ERA II 56, 185 < Rannu — H. Tampere (1933).

16) Puhja — s. S. 79 (6).

17) Pharaos Kinder. Pharao ertrank mit seiner Familie im Roten Meer. Sie wurden fischähnliche Menschen. Die obere Hälfte ist menschenähnlich, die untere aber fischähnlich. Auf dem Kopf haben sie eine goldene Krone. Wenn jemand an ihnen vorübergeht, fragen sie: „Wann ist der Jüngste Tag?" Antwortet der: „Morgen", so tun sie nichts Böses. Sagst du aber: „Ich weiss nicht", nehmen sie dich mit unter Wasser. Am Jüngsten Tage werden sie wieder Menschen. — ERA II 58, 629 < Tartu < Kambja — Paul Int, geb. 1917 < Liisa Int, geb. 1851 (1933).

18) Hargla — s. S. 86 (20).

19) Den Anfang s. S. 53/4. — Aber im grossen Meer haben sie auch ein Schiff gefangen. Der Maasila Piitre, ein Soldat der Nikolai-Zeit, der war bei uns, um Flachs zu hecheln, der sagte: „Ich habe deren genug gesehen; es gab deren grosse und kleine. Sie umringten das Schiff und ergriffen es mit Händen. „VARÓŃ! VARÓŃ! Der letzte? Der letzte?" Nämlich, wann der letzte (= Jüngste) Tag komme. Wenn man sagt: „Ich weiss nicht", dann haben sie das Schiff nicht losgelassen, haben angefangen zu schreien. Man habe nicht sagen dürfen, dass man es nicht wisse. Aber wenn man gesagt habe, dass jetzt gleich der Jüngste Tag komme, dann seien sie froh gewesen, hätten gehüpft und seien davongegangen. — ERA II 63, 26/7 (30) < Põlva, Karilatsi v. — R. Viidebaum < Ann Pilberg, geb. 1858 (1933).

20) Als vor alters Moses die Kinder Israel durch das Meer geführt und Pharao (sie) mit seinem Heer verfolgt hat, da (ist) das Wasser zusammengeflossen und hat sie unter dem Wasser begraben, wo sie zwar nicht ertrunken sind, sondern sich in Fische verwandelt haben, so dass die Kopfhälfte nach alter Art Mensch geblieben und die untere Hälfte Fisch geworden ist, welche es heute noch geben soll, (noch) dazu an derselben Stelle, wo man dazumal durchzog. Wenn schlechtes Wetter komme (sagt man), streckten sie die Köpfe heraus und riefen: VARAO, VARAO! Das bedeute: „Ist es schon der Jüngste Tag?", da sie ohne Schuld durch Pharaos Zwang diese Gefangenschaft tragen müssen bis an den Jüngsten Tag, da Gott komme, sie wieder zu erlösen in den menschlichen Zustand und Pharao seine Züchtigung zu geben, wonach sie denn heulend mit Fragen anliegen: „Pharao, ist es schon der Jüngste Tag (VARAO, KAS OM JO VIIMNE PÄIV)?" — H II 33, 256/7 (4) < Oudova, Sträkova < Põlva — J. Tamm (1899).

21) Die Pharaokinder sind im Meer. Als sie dort durchs Rote Meer zogen, liess Mose den Stab sinken, und das Meer fiel zusammen, und die Pharaokinder blieben dort im Meer zurück. Die waren mürrische Kinder, die blieben im Meer. Wenn das Wetter sich ändert, dann stecken sie (bzw. steckt es) den Kopf heraus, und wenn es einen Menschen erblickt, dann fragt es: „Wann kommt der Jüngste Tag?" Sagst du: „Schon gewesen", dann macht es „UI-UI" und geht mit weinerlichem Gesicht „MULL-MULL-MULL" unter das Wasser. Sagst du: „Morgen, morgen!", dann ist es froh und geht froh unter Wasser.

Mehr sind sie dann zu sehen, wenn das Meer heftig wütet. Und sie schreien: „VAARAO, VAARAO, wann ist der Jüngste Tag?" Sie fragen ihn (= den Pharao), wann der (Jüngste Tag) komme, da er (= der Pharao) das getan habe (nämlich sie ertränkt). Halb Mensch, kopfwärts Mensch, und hinterwärts ein Fischschwanz.

Das wurde von den Eltern unserer Eltern gehört, dass es so ist. — ERA II 63, 630/1 (35) < Räpina, Meeksi v. — R. Viidebaum < Mari Rämson, 63 J. a. (1933).

22) VARAO VANGI Pharaos Gefangene. Als das Volk Israel aus Ägypten zog, verfolgte sie König Pharao mit seinem Kriegsheer. Doch das Volk Israel war schon ans Rote Meer gekommen, das trocken ward. Pharao achtete es nicht, sondern glaubte, es gäbe auch für ihn einen Weg, wie es für sie einen gab. Doch als das Volk Israel durch das Meer gelangte, sank das Meer wieder zusammen und begrub Pharaos Kriegsheer und ihn selber unter Wasser. Sie sind darin aber nicht gestorben, sondern haben sich in Halbfische verwandelt und leben so halb Fisch und halb

Mensch und kommen jede Neujahrsnacht auf das Wasser rufen „VII! VII! VII![1])" Das bedeute (sagt man) den Jüngsten Tag. Denn sie müssten bis zum Jüngsten Tag so verwandelt im Meere leben und warteten deshalb immer auf den Jüngsten Tag. Es hätten auch Menschen sie gar in Tartu gezeigt; doch nur im Wasser könnten sie leben. — H II 32, 1024 (3) < Vastseliina — C. Lenzius (1889).

23) Pharaos Volk schreit immerfort: VAARON, VAARON, wann ist der Jüngste Tag? — Morgen! — dann gibt's Ruhe. Menschenkopf, Fischschwanz. Im Meer; im Fluss gibt es keine. — ERA II 34, 386 (16) < Setumaa, Karamsino — P. Voolaine < Anna Jõgi (1927).

24) VAARONI RAHVAS Pharaos Volk. Im Meer leben Menschen, halb Mensch, halb Fisch. Sie blieben damals im Meer, als Moses das Volk aus Pharaos Land brachte. Moses schlug dreimal mit dem Stab, und das Wasser deckte sie zu. (Pharaos Leute) kommen zu den Schiffern und fragen: „Wann ist der Jüngste Tag?" Antwortet man: „Morgen!", freuen sie sich, lachen, wenn sie zurückgehen. Aber wenn man sagt: „Noch nicht so bald", so weinen sie. — ERA II 21, 114 (20) < Setumaa, Võõpsu — P. Voolaine < Familie Luuskari (1928).

25) PARAOONÕ'. (Es ist von der Bibel die Rede, u. a. vom Durchzug des Mose durch das Rote Meer.) Wer damals mit dem Wasser in Berührung kam, die blieben auch im Wasser, im Meer. Sie stecken den Mund aus dem Wasser heraus und fragen: „Ist bald das Ende der Welt da?" Antwortet man: „Bald, bald!", so verschwinden sie wieder unter Wasser. — ERA II 33, 73 (17) < Lutsi (Kr. Ludza), Põlda v., Kukujevo k. — P. Voolaine < Aleksander Kulakov (1931).

Für alle Fälle sei erwähnt, dass in Estland nicht nur Pharaos Kriegsheer nach dem Jüngsten Tag fragt, sondern überhaupt im Wasser Ertränkte:

Vor alters soll es wirklich menschenartige (Wesen) mit Fischschwanz gegeben haben. Sie haben auf Steinen gesessen und gefragt: „Wann kommt der Jüngste Tag?" Wenn der Mensch antwortet: „Morgen", sollen sie froh sein und wieder ins Wasser schlüpfen. (Man sagt) die würden dann wieder zu Menschen. Wenn der Jüngste Tag kommt, dann, ja. Dies sind nämlich die sündigen und bösen Menschen, die von Schiffen hineingeworfen wurden. — ERA II 16, 344 (5) < Kihnu, Rootsiküla, Põldi t. — H. Tampere < Madli Vesik, 60 J. a. (1929).

In einem Ausnahmefall kontaminiert sich das Motiv des

[1]) Wohl die Anfangssilbe des Wortes VIIMANE.

Jüngsten Tages in ganz eigenartiger Weise sogar mit den Märchen vom dummen Teufel:

DER MEER-SATAN MIT EINEM MASSSTAB AUF DER SCHULTER.

In alter Zeit vor Christus ist Satan zu Gott gegangen, um um Erlaubnis zu bitten („fragen"), ob er einen Weg oder einen Zaun durch das Meer bauen („machen") dürfte. Gott hat gefragt: „Was willst du mit dem Zaun dort anfangen?" Satan hat geantwortet: „Meine Fische vermischen sich mit Gottes Fischen, da ist es schwer sie zusammenzubringen". Gott hat den Satan gefragt: „Welches sind deine Fische?" Satan hat geantwortet: „Die den Namen des ägyptischen Pharao tragen." Gott hat den Satan gefragt: „Wieso sind sie deine Fische?" Satan hat Gott geantwortet: „Gott überliess sie doch mir, bevor sie noch ins Meer gesprungen waren, bis zum Tage des Jüngsten Gerichts." Da hat Gott dem Satan die Erlaubnis gegeben, einen Zaun durchs Meer zu bauen, jedoch unter der Bedingung, dass der Zaun gerade hindurch gemacht würde, er dürfe nicht krumm sein. Nun ist Satan froh von Gott davongegangen, dass er die Erlaubnis habe, die er sich gewünscht.

Nun hat Satan sich mit Eifer an die Arbeit gemacht, die Richtung abgesteckt und angefangen, für den Beginn Material zusammenzuschleppen. Er hat am Rande begonnen und sich solche Schneeschuhe angefertigt, mit denen man auf dem Wasser gehen könne. Nun hat er einen Tag lang gearbeitet. Am Rande ist die Arbeit gut vorwärts gegangen. Nun hat er sich den andern Tag wieder an die Arbeit gemacht: sieh, die Stangen reichen nicht bis an den Boden, sie sind zu kurz. Nun misst Satan mit dem Massstab (SÜLLAPUU) die Meerestiefe aus und ist in den Wald gegangen, Stangen zu suchen mit dem Massstab auf der Schulter. Alle vieräugigen Herdenhunde des Dorfes hinter ihm drein, sie wagen sich nicht heran: Satan hat einen grossen dicken Balken als Massstab auf der Schulter. (So) ist er in den Wald gekommen, dort haben ihn die Wölfe empfangen. Doch dem Satan ist im Walde die Flucht vor den Wölfen ein Leichtes gewesen: sofort auf die Bäume hinauf, damit die Wölfe ihn nicht erreichen. Nun hat Satan alle Bäume der Welt mit dem Massstab abgemessen, aber einen so langen Baum hat er in keinem Walde gefunden, der bis zum Meeresgrund gereicht hätte. Nun ist Satan in Verlegenheit. Da hat er angefangen, die Bäume aufeinanderzusetzen. Das Meer ist viele hundert Faden tief gewesen, aus dem Ansetzen ist auch nichts geworden, das Wasser hat alles hinaufgetrieben, das Meer ist an jener Stelle voller Balken gewesen.

Nun hat Satan einen neuen Plan gemacht: er hat anstelle des Weges eine Steinmauer machen wollen. Dort in der Nähe ist eine Meerinselgruppe gewesen, dort hat es viel Steine gegeben. Da hat sich Satan mit seinen Jüngern Schürzen vorgelegt und hat angefangen, Steine zu tragen. Die Steine sind auch alle geworden, das Wasser ist gar nicht flacher geworden. Nun sind die Inselbewohner am Morgen an die Arbeit gegangen (und) finden, dass die Steine alle verschwunden sind, bloss die Steinlöcher sind im Erdboden (zurückgeblieben). Auf jener Inselgruppe ist ein recht grosser Berg gewesen. Nun hat Satan angefangen, diesen Berg ins Meer zu tragen. Doch an jener Stelle ist im Meer ein Wasserstrudel gewesen, der hat alle Erde fortgeschwemmt, die die Teufel ins Meer geworfen hatten. Aber aus jener Arbeit ist auch nichts geworden. Da habe er sich darüber geärgert, dass Gott ihm eine gerade Richtung vorgeschrieben habe. Er, der Teufel, hätte jetzt längs den Bergen, die im Meer sind, den Zaun weitergebaut. Doch Gottes Gebot wagt er nicht zu übertreten und weder einen anderen Weg noch Zaun zu machen, als Gott befohlen hat. So ist denn der Zaun ungebaut geblieben und die Fische aus dem Pharaogeschlecht im Meer zerstreut geblieben bis zum Tage des Jüngsten Gerichts. — E 48125/6 (8) < Pärnu — A. Karu (1912) [1]).

24. Recht bekannt sind in Estland Sagen über den Fang fischschwänziger Meergeschöpfe in Netzen. Gewöhnlich werden sie auch mit dem Namen Pharao in Zusammenhang gebracht (s. auch § 25 u. 26):

DER GEFANGENE PHARAOFISCH.

1) Ambla — s. S. 41 (10).

2) Karja — s. S. 65 (6).

3) Ein alter Soldat erzählte, wie sie gesehen haben, dass es so aus dem Wasser emporgestiegen ist und „VARAO" gerufen hat. Sie haben eines gefangen (und) es auf dem Schiff ins Wasser gesetzt. Die Matrosen haben sich's einfallen lassen, seine Zitzen zu kneifen. Da hat es so verschämt getan, ein Weibsbild ist es gewesen. — ERA II 55, 312 (17) < Ridala, Asuküla v., Kolu k. Kolila — R. Põldmäe < M. Krabi, 79 J. a., geb. in Sinalepa Kolila (1932).

4) Der Pharaofisch soll im Meer leben, mit einem schönen Frauengesicht und einem Fischschwanz. Sie lachen. Als Pharao mit seinem Heer durchs Meer zog, blieb das Volk im Meer. Da sei Pharao in Fische verwandelt worden. Jaan Jetrei aus Päri in der Gemeinde Vaikna habe sie irgendwo in einem

[1]) Dieser Text ist auf der Karte S. 63 nicht notiert.

Fischzuchtteich gesehen. Sie seien gefangen worden. — ERA II 70, 11 (1) < Kullamaa, Kolovere-Kalju v. — A. Samet < A. Treilop, 48 J. a., geb. in Tori, Suigu v. (1933).

5) Die Pharaofische sind halb Mensch, halb Fisch. Fischer hätten (einen) mit dem Netz gefangen, er habe Frauenbrüste gehabt und geschrieen: „VARUPP! VARUPP!" — ERA II 70, 17 (1) < Kullamaa, Vaikna v. — A. Samet < K. Reisar, 65 J. a. (1933).

6) Pharaos Menschen (sagt man) lebten im Meer; vorne Mensch, aber hinten Fischschwanz. Fischer haben (welche) gefangen. (Sie) schreien VAARÓA, VARÓA. Als die Menschen sie gefangen haben, da haben sie geschrieen VAARAO. — ERA II 34, 387 (20) < Armenhaus Vigala — O. Loorits (1932).

7) Vändra > Pä-Jaagupi — s. S. 39 (6).

8) Vändra — s. S. 40 (7).

9) Tori > Risti — s. S. 62 (10).

10) VAARAU soll ein Tier im Meer sein, halb Mensch, halb Fisch, soll im Wasser leben. Vor langer Zeit hatte man in Pärnu einen erwischt, (er) schreit VAARAUH. Ähnlich wie ein Hund schreit er, affenähnliches Gesicht. — ERA II 34, 381 (3) < Saarde, Pati-Ristiküla — O. Loorits < Loorents Leesment, geb. 1858 (1929).

11) Helme > Pärnu — s. S. 60.

12) Fische — das vordere Ende Mensch und das hintere Ende Fisch = das (sind) Pharaos Völker, Pharaos Kriegsheer. Einen hat man einmal mit dem Netz erwischt. Als man ihn herausgeholt hat, hat er geschrieen VAARÓO, VAARÓO. Schöne rote Backen, aber hinten Fisch. (Vom Motiv des Jüngsten Tages nichts bekannt.) — ERA II 34, 383 (8) < K.-Jaani — O. Loorits < Jaak Unt, geb. 1869 (1931).

„HIER IST DER WEIDEPLATZ UNSERER TIERE."

13) IIDLASED (Bewohner der Insel Hiiumaa) haben gefischt. Sie haben nichts gefangen. Dann haben sie (etwas) mit dem Schleppnetz herausgezogen — (es hat) den Kopf eines schönen Weibsbildes und den Schwanz eines Fisches gehabt. Und es hat mit ihnen gesprochen. Es hat gesagt: „An dieser Stelle gibt es keine Fische, hier ist der Weideplatz unserer Tiere." Es hat sie geheissen, an eine andere Stelle zu gehen. Dann ist es aus dem Boot ins Meer gesprungen und hat gerufen: „VAARAO!" Man glaubte, es sei von jenen, als Pharao im Roten Meer ertrunken sein soll. — ERA II 16, 216 (82) < Karuse, Paatsalu v., Lõo k., Niiduvälja t. — H. Tampere < Adu Aumann, 74 J. a. (1929).

Es sei hier betont, dass Sagen dieses Inhalts in Estland keineswegs nur im Zusammenhang mit dem Namen Pharao auftreten, sondern auch von Meergeistern überhaupt erzählen:

14) In Suaru ist mit dem Netz ein Meermensch herausgezogen worden. Danach legte man ihn in eine Wanne mit Wasser. Der Kopf ist einem Menschen ähnlich gewesen, von hinten ist er ein Seehund gewesen. Er hat ganz jämmerlich geweint. Nachher hat man ihn wieder freigelassen. — ERA II 59, 503 (5) < Kihnu, Mõisa k. — T. Saar < Peeter Leas, geb. 1873 (1933).

15) Der Wassergeist lebe im Wasser. Dieser ist von oben ein Mensch, von unten aber ein richtiger Fisch. Auf Naissaar sei ein solcher einige Male gesehen worden. Er sei in seiner ganzen Länge auf den Sand herausgekrochen. — E 38737 (4) < Kihelkonna — M. J. Eisen.

16) Es ist ein Meermensch gefangen worden. Er hat grosse Flossen gehabt, aber einen menschlichen Kopf. Es ist eine Seejungfrau (MERENEITSIT) gewesen. In Harilaid hat man sie gefangen. — L < Emaste.

17) Die Mutter meines Mannes hat gesehen, wie die Männer einen Meermenschen gefangen haben. Im Frühling haben sie (ihn) gefangen. Aus den Augen ist Wasser getropft. Ich weiss nicht, wie lange sie ihn gefangen gehalten haben, dann haben sie (ihn) ins Wasser freigelassen. Als er ins Wasser ging, hat er sich verneigt und gedankt, dass man (ihn) freigelassen. Eine Nacht war er (wohl) gefangen gewesen. Viele Leute sind gegangen, ihn besehen. — E 60385 (17) < Noarootsi, Pürksi — P. Ariste < Liisa Laanberg, 75 J. a. (1927).

18) Von Meermenschen hat man freilich gehört. Einmal war einer gefangen worden. Er war heim („auf den Berg") gebracht worden. Er ist gestorben; er kann nicht auf dem Land („auf dem Berg") leben. Er ist mit Schuppen bedeckt, doch selbst ist er einem Menschen ähnlich. — E 60457 (16) < Noarootsi, Vööla k. — P. Ariste < Liisa Tseisig, 76 J. a. (1927).

19) Das gefundene Kind. — Einst sind Strandleute mit Strömlingsfudern landeinwärts gefahren. Auf dem Weg im Radgleis hat ein kleines, nacktes Kind jämmerlich geweint. Den Männern hat das Kind leid getan. Einer hat es vom Boden aufgenommen, aber auf den Händen ist es verschwunden. Der Unterkörper des Kindes ist fischartig und mit Schuppen bedeckt gewesen, von denen auch einige auf die Hände des Mannes abgebröckelt sind. — E 44752 < Haljala, Sagadi, Esko — J. Teinmann (1903).

„KALL, KOMM HEIM, DIE HERDE IST DAHEIM!"

20) Beim Dorf Kiideva im Meer ist ein grosser Sandplatz. Er wird Neitsiliiv („Jungfernsand") genannt. Dort ist ein Meermensch gefangen worden. Die Männer haben ihn mit dem Schleppnetz herausgezogen. Auf einmal hat eine Stimme gerufen: „Kall, komm heim, die Herde ist daheim (KALL, TULE KODU, KARI KODU)!" — Der Meermensch hat geantwortet: „Wie kann Kall noch kommen, Kalls Füsse (stecken) in der Bootsrippe, der Kopf an Bord (KUS KALL ENAM TULEB, KALLE JALAD KÄÄRES, PIA PARDAS)!" Wie er das gesagt hat, ist er zurück ins Wasser gesprungen. — E 60338 (5) < Noarootsi < Ridala — P. Ariste (1927).

21) Einer Erzählung der Alten zufolge sei (einmal) eine Meerjungfer gewesen. Sie hätten sie mit dem Netz gefangen. Eine Stimme habe gerufen: „Kall, komm heim, Kalles Herde ist schon daheim (KALL, TULE KODO, JUBA KALLE KARI KODO)!" Kall habe zur Antwort gegeben: „Ich kann nicht kommen — Kalls Füsse sind in der Rippe, der Kopf unter der Ruderbank (EI SAA TULLA — KALLE JALAD KAARES, PEA PIIDA ALL)!" Da sei (sie) ins Meer gesprungen. Seitdem nennt man den Ort NEITSILIIV („Jungfernsand"). Das ist hier (selbst) im Meer, gegenüber Saastna, eine flache Sandbank. — ERA II 55, 256/7 (2) < Ridala, Sinalepa v., Kiideva k. — R. Põldmäe < Tõnis Saarbi, 75 J. a. (1932).

25. Eine besondere Gruppe unter den Sagen von den gefangenen Fischschwänzigen bilden die, wo die Mütter nach ihren Kindern weinen und von den Fängern aus Mitleid wieder ins Wasser freigelassen werden:

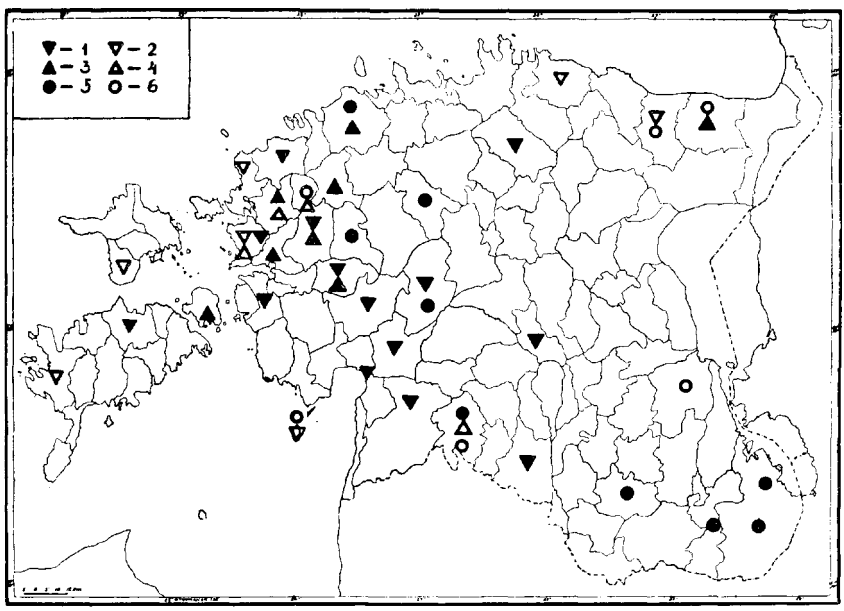
DIE GEFANGENE FISCHSCHWÄNZIGE WEINT NACH IHREM KINDE.

1) Einmal war im Hafen zu Tallinn ein Kind Pharaos mit dem Schleppnetz herausgezogen worden. Es hatte das Gesicht eines gewöhnlichen Menschen, aber den Schwanz eines Fisches. Herausgezogen, hatte es mit lauter Stimme gerufen: „VARAO, VARAO!" Die Männer hatten es dann wieder ins Meer gelassen. Als es aber schon ins Meer gelassen war, hatte es ein kleines Kind auf dem Arm gehabt. — EVR 42, 217 (43) < Muhu, Suuremõisa — Vassel Noot < Andrei Metsniit (1927).

2) Vor ungefähr hundert Jahren, als Tallinner Fischer mit dem Schleppnetz Pharaos Frau gefangen hatten. Man hat sie zum Besehen in die Stadt gebracht. Sie soll ein drei-, viertägiges Kind zurückgelassen haben. Da hat man sie ins Meer gelassen. Da hat

sie den Kopf geneigt und gedankt und ist gegangen. Bis zur Brust war es ein Weibsbild, aber das hintere Ende ist fischähnlich gewesen. Pharaos Volk hat im Meer weitergelebt. — ERA II 55, 600/1 (46) < Martna, Lähtru v., Kirna k. < V.-Vigala — R. Põldmäe < Madis Alev, 81 J. a. (1932).

3) Unterhalb ist es ein Fisch gewesen, oberhalb ein Mensch, es hat sich getroffen, dass es ins Netz geriet. Der Name jener Stelle ist NEITSILIIV („Jungfernsand"). Sie befindet sich beim

1) ein Pharaowesen u. 2) ein andersnamiges Meerwesen gefangen; 3) ein Pharaowesen u. 4) ein andersnamiges Meerwesen weint nach dem Kinde; 5) Zigeuner u. 6) Juden in der Pharao-Überlieferung.

Dorf Kiideva im Meer. Als sie es losgelassen haben, da ist es unter Wasser gegangen und hat sich bald wieder gezeigt, ein Kind hat es (sie!) auf dem Schoss gehabt. Traurig ist sie gewesen, hat geweint, wie sie ins Boot genommen worden ist. Als sie sie losgelassen haben, hat sie den Kopf geneigt. Sie hatte sich aus dem offenen Meer (hierher) verirrt. Einen Meermenschen nannten sie sie. Zitzen hat sie an der Brust gehabt. Es war die Meinung, dass sie sich anderswoher, weither verirrt hatte, hier sind enge Durchgänge zum Hereinkommen. Hier im Sund lebt sie sicher nicht. — ERA II 55, 130/2 (7) < Ridala, Sinalepa v., Kiideva k. — R. Põldmäe < Jüri Antsman, 72 J. a. (1932).

4) Der Meermensch — das obere Ende soll ein Mensch sein, das untere Ende soll ein Fisch sein. Einmal war einer gefangen worden, er ist einer Frau ähnlich gewesen. Sie hat heftig geweint. Da hat man gemeint, dass ihr Kind im Meer zurückgeblieben sei. — ERA II 62, 223 (32) < Lä-Nigula, Armenhaus Palivere — R. Põldmäe < Mart Pikkpoom, 73 J. a. (1933).

5) Pharaos Kriegsheer mitsamt dem ganzen Pharao soll jetzt schreien VARÁO, VARÁO. Einer (sagt man) habe einmal einen gefangen — halb sei es ein Mensch, halb ein Fisch gewesen, menschliche Brüste. Es habe geschrien: „Ich habe ein kleines Kind im Meer!" Ja, das erzählen sie, es habe gerade VARÁO geschrien (die Motive des Jüngsten Tages, der Wettervoraussage und des Seehunds unbekannt). — ERA II 34, 388 (22) < Pastorat Kullamaa — O. Loorits < Tiina Leot, 76 J. a. (1932).

6) Die Pharao-Fische sollen halb Menschen, halb Fische gewesen sein und „VARÁO, VARÁO" geschrien haben. Eine Pharao-Frau sei aus dem Meer gestiegen, man habe sie gefangen. Eine habe reden können, sie habe gesagt: „Lasst mich frei! Wir hatten gerade Düngerfuhr und ein zwei Wochen altes Kind blieb daheim zurück." — ERA II 70, 669 (5) < Kullamaa, Kolovere-Kalju v. — A. Samet < Elise Tamm, 29 J. a. (1933).

7) Ein Fischer hat sie [es ist die Rede von den Pharao-Menschen] gefangen, es war bei Tallinn. Sie habe das gesagt, dass ihr ein dreitägiges Kind im Meer zurückgeblieben sei. Der Fischer habe sie wieder ins Meer zurück gelassen. Da sei sie wieder fortgegangen. — ERA II 69, 625 (16) < Nissi, Varbola v., Pajaka k. — R. Põldmäe < Mari Volbrik, 82 J. a. (1934).

DIE FISCHSCHWÄNZIGE SÄUGT AUF DEM WASSER IHR KIND.

8) Sie hat im Meer geschrien: „VAARAU, VAARAU!" Hinten hat sie einen Fischschwanz gehabt. Sie ist gekommen, ein Kind zu säugen, ihr eignes Kind ist es gewesen; auf dem Wasser hat sie ihr Kind gesäugt. Das haben Schiffer gesehen. — ERA II 62, 190 (38) < Lä-Nigula, Taebla v., Kirimäe k. — R. Põldmäe < Anna Vii, 65 J. a. (1933).

9) Über Pharaofische habe ich von den Alten (? Eltern ?) gehört, dass solche Menschen mit Fischschwänzen im Meer sind. Das seien Pharaofische. Sie schreien: „VARAAO! VARAAO!" Immer (gibt es) Unglück, wenn man sie sieht, Tod oder Schiffbruch. Ein Mann habe dessen Junges gefangen, die Mutter sei ans Ufer gekommen und habe immerzu „VARAAO! VARAAO!" geschrien. Da habe das Mitleid den Mann erfasst, und er habe das Junge ins Meer zurück gelassen. Da habe die Mutter das Junge gesäugt. — ERA II 70, 17 (1)

< Kullamaa, Kolovere-Kalju v. — A. Samet < H. Leof, 53 J. a., geb. in Vaikna (1933).

Zum Weinen der Mütter nach ihren Kindern gesellt sich oft noch ein hochinteressantes Motiv, dass die Fischschwänzigen ihre eigene Sprache sprechen[1]), die nur ein Jude oder ein Zigeuner oder ein Fremder aus der Ferne versteht:

DIE SPRACHE DER GEFANGENEN FISCHSCHWÄNZIGEN.

10) VARÁO INIMESED. Pharaos Menschen leben im Meer. Sie blieben im Roten Meer, jetzt leben sie gänzlich im Meer. Es sehen sie doch sogar manche. Einmal ist ein Weibsbild in einem Schleppnetz hierhergekommen. Sie hat keinerlei Sprache verstanden, da hat man Menschen hingebracht. Später hat man einen Juden geholt, der hat verstanden. „Gross und reich waren sie", hat der Jude gesagt, „lasst sie wieder ins Meer, sie hat ein ganz kleines Kind." Die anderen liessen sie wieder ins Meer, da sie es ja verlangte. — ERA II 37, 272/3 (45) < Jõhvi, Voka v., Toila — Männiku k., Aruvalla t. — R. Põldmäe < Mari Aruvald, 78 J. a. (1931).

11) In Tallinn wurde mit einem Schleppnetz ein Meermensch an Land gezogen. Niemand anderes hat seine Sprache verstanden als ein Jude. Der Jude hat gesagt: „Er will zurück ins Meer." Da hat man ihn auch zurück gelassen. Als er schon ins Meer gelangte, da nickte er drei-, viermal mit dem Kopf, (dafür) dass er gerettet war. Haare hatte er auf dem Kopf, menschenartig. Haar auf dem Rücken, einen geschwänzten Körper, sowie auch Hände und Finger eines Menschen. (Er) sprach wie ein Mensch. — ERA II 28, 243/4 (2) < Lüganuse, Püssi v., Moldavi k. — Rudolf Põldmäe < Jüri Soppe, 74 J. a. (1930).

12) Einen Pharaofisch hatte mein Vater in Tallinn gesehen, er sei in einem Wassergefäss gewesen, bis zur Brust einer Frau gleich, aber mit einem Fischschwanz. Er habe geweint, niemand habe seine Sprache verstanden. Da habe man mit dem Schiff aus der Ferne einen Mann geholt, der die Pharaosprache verstanden habe. (Der) habe gefragt, warum er (bzw. sie) weine. Er habe geantwortet, ein Kind sei (ihm) im Meer (zurückgeblieben). Da habe man (ihn) freigelassen. Ich habe selbst gehört, wie der Pharao immerzu „VARÁO! VARÁO! schreit. Wenn der Pharao schreit, danach gibt es Sturm. Böses tut er niemandem. Das ertrunkene Pharaogeschlecht bleibt im Meer. In Pärnu sah ich vor 40 Jahren ein Bild: es war eine Frau mit gelbem Lockenhaar, sie spielte ein

[1]) Vgl. S. 62 (10): sie sollen gar nichts sprechen können ausser den Worten VARAO, VARAO (Risti < Tori). S. auch S. 47 u. 87 (29).

geigenartiges Instrument. Russalka sei ihr Name; sie lebt im Meer. Man habe sie auf dem Meerfelsen sitzen sehen. — ERA II 70, 27 (7) < Kullamaa, Kolovere-Kalju v. — A. Samet < Liisa Lobja, 61 J. a., geb. in Märjamaa v. (1933).

13) Die im Meer Gebliebenen werden Ertrunkene genannt. — Einst habe man im Meer ein Wesen, halb Mensch, halb Fisch, gefangen. Man habe einen alten Juden gefunden, der dessen Sprache verstanden habe; (es) habe gesagt: „(Meine) Zwillinge sind im Meer, lasst (mich) los!" Da habe man es ins Meer zurück gelassen. — ERA II 70, 9 (4) < Kullamaa, Koluvere-Kalju v. — A. Samet < M. Järlep, geb. 1852 in Haimre (1933).

14) Man hat gesehen, oberhalb soll es ein Mensch sein, unterhalb soll es ein Fisch sein. Pharaos Heer ist zu Fischen geworden. So hat es die Natur wieder gemacht, dass diese zu Fischen.... Das war zu hören, als ich ein junger Mann war; eine(r) war gefangen, war auf der Ausstellung gewesen, in welchem Staat es nun war; (der) hatte gesagt, wer ihre (seine) Sprache verstand: „Lasst sie (ihn) los, ihr (ihm) sind zwei Kinder im Meer zurückgeblieben." Aber in der Jugend erzählte man, Pharaos Heer sei zu Fischen geworden, alle blieben im Meer. — ERA II 83, Kullamaa, Jõgisoo, Ubasalu — A. Samet < Jüri Maritov, 75 J. a. (1934).

15) Eine Frau ist aus dem Meer gekommen, hat bitterlich geweint, sie habe ein kleines Kind im Wasser, man möge sie loslassen. Sie hat in der Pharaosprache geredet. Sie ist aus dem Wasser gekommen, hat den Kopf plumps! unters Wasser gesteckt. Sie hat ein frisches, weisses Gesicht gehabt und langes, schwarzes Haar. — ERA II 62, 395 (28) < Armenhaus Keila. — R. Põldmäe < Mai Kööl en, 70 J. a. (1933).

16) Einmal ist in Pärnu beim Fischfang ein sonderbares Geschöpf aus dem Meere gekommen. Die obere Hälfte des Körpers ist menschenähnlich, die untere Hälfte wiederum fischähnlich gewesen. Das Geschöpf hat auch eine Sprache gesprochen, die niemand verstanden hat. Als alle Sprachen geredet waren, ist auch ein Zigeuner gerufen worden, denn „vielleicht versteht der". Der Zigeuner hat es nun seinerseits versucht — und er hat auch verstanden und den anderen gesagt, das Geschöpf bitte, dass man es wieder ins Meer lasse, denn es habe ein dreitägiges Kind daheim (im Meer). Da hat man denn das Geschöpf auf diese Erklärung hin ins Meer gelassen. — E 31027/8 < Halliste — H. Reissar (1897).

*

26. Interessant ist der Zusammenhang der Zigeuner (MUSTLASED) mit dem Schicksal des pharaonischen Kriegsheeres (vgl. Lagus, Reimerei S. 30):

WOHER STAMMEN DIE ZIGEUNER?

1) Mancher sagt, die Zigeuner seien pharaonischen Geschlechts (Keila < Märjamaa).

2) Die Zigeuner — teils seien sie mit Pharao im Roten Meer ertrunken, teils seien sie am Umherirren geblieben (Juuru).

3) Die Zigeuner (sagt man) seien die letzten von Pharaos Wagen, die am Ufer des Meeres blieben, als das erste Kriegsheer im Wasser ertrank; die Zigeuner kennten immer noch die alten ägyptischen Zauberkünste (Märjamaa).

4) Von Pharao und seinem untergegangenen Kriegsheer weiss ich sonst nichts, als dass man stark an ihr Vorhandensein geglaubt hat, dass sie zum grössten Teil im Roten Meer ertrunken waren und die vereinzelten, die mit dem Leben davongekommen waren, jetzt als Zigeuner über die Erde wandern; mehr weiss ich nichts von ihnen, aber steht es nicht lang und breit in der Bibel (Vändra)!

5) Halliste — s. S. 78 (16).

6) Der Pharaofisch, ein Menschenleib, aber ein Fischschwanz hinten. Als sie ins Meer gingen, da entstanden sie. Sie pflegen herauszukommen, (und) „VAARUH! VAARUH!" zu schreien, nämlich wann der Jüngste Tag komme. Wenn man sagt, morgen sei der Jüngste Tag, dann gehen sie schnell fort. Wenn man so nicht sagt, dann schreit er, wer weiss wie lange. Bei uns erzählte es ein Matrose. — Zwei Wagen voll blieb deren (vom Pharaoheer) übrig, das sind die Zigeuner bis heutigentages. Auf dem Wagen lebt er mitsamt seiner Familie und seiner Habe. — ERA II 78, 251/2 (9) < Puhja, Kavilda, Pari — R. Viidebaum (1934) [1]).

7) Pharaos Fische sind die im Meer Gebliebenen, die Moses verfolgten, die heulend nicht nachlassen mit Rufen: VAARAO und VAARAO; die Zigeuner wiederum sind die Übriggebliebenen, die nicht ertrunken sind (Urvaste).

8) Wo die Zigeuner herkommen. Vor Zeiten, als König Pharao die Kinder Israel verfolgte und auf jener Reise mit seinem grossen Kriegsheer ertrank, (da) blieben einige am Ufer zurück, weil nicht für alle auf einmal auf dem wunderbaren Meereswege Raum war. Die machten sich dort zum Zeitvertreib daran, Pferde zu tauschen, und als das Meer die ihnen vorangegangen waren im Wassergrab begrub, da blieben sie eben Rosstäuscher, die, durch die Länder der Erde wandernd, mit diesem Geschäft ihr Leben zu fristen anfingen und sich späterhin Zigeuner nannten, deren Art jetzt noch vom Geschäft ihrer Altvordern lebt. Vom Pferdehandel, vom Wahrsagen aus der Hand. Doch die, die im Meer ertranken, wurden

[1]) Dieser Text ist auf den Karten nicht notiert.

Geschöpfe, die bis zum halben Körper Menschenkopf und -antlitz und auch sonst menschliches Wesen haben, die andere Hälfte aber ganz und gar fischartig, die sogar einen flachen, geteilten Schwanz haben wie nur je ein Fisch. Die nenne man (heisst es) P h a r a o s F i s c h e. — H I 8, 209 (1) < Vastseliina — Jaan Sandra (1895).

9) Irgendein Setukese erzählt, die Zigeuner sind aus Pharaos Kriegsheer entstanden. Alle Kriegsleute sind auf dem schmalen Weg im Meer nicht weitergekommen, ein Teil (von ihnen) ist am Ufer geblieben und hat angefangen, P f e r d e z u t a u s c h e n. Als sie sahen, dass ihre Kameraden mit Pharao zusammen im Roten Meer ertrunken waren, sind die am Ufer Gebliebenen woanders hingegangen, um Pferde zu tauschen. Aus ihnen (sagt man) seien die Zigeuner entstanden. — E 57357 < M. J. Eisen.

10) Die Zigeuner (TSÕGANDI). — Vor alters flüchtete Mose mit seinem Volk durchs Meer. Aber die Zigeuner verfolgten ihn ebenfalls durchs Meer. Aber ein Teil der Zigeuner blieb am Ufer zurück, Pferde zu tauschen. Das Meer ging zusammen, da ertranken jene Zigeuner im Meer, die ins Meer gegangen waren, und wurden teils zu solchen Fischen: bis zum halben Körper sind sie Menschen, die Füsse jedoch sind ein Fischschwanz. Diese Fische weinen alle b i s a n s E n d e d e r W e l t. Die übrigen Zigeuner, die am Ufer zurückgeblieben waren, da gab ihnen Gott solch eine Aufgabe, dass ihr P f e r d e t a u s c h e n d in der Welt u m h e r w a n d e r n sollt! Seit der Zeit begannen die Zigeuner, in der Welt umherzuwandern und Pferde zu tauschen, die Leute zu betrügen. — S 69828/9 < Setumaa, Vilo v., Lõtino k. — A. Põhi < Anton Hunt (1933).

Auf die Zigeuner deutet wahrscheinlich auch die Nachricht aus Kihnu hin, dass die Hälfte der Menschen Pharaos ins Meer verschlagen worden ist, während die andere Hälfte an Land geblieben ist (s. S. 51, Nr. 24), von der also die jetzigen Zigeuner herkommen sollen (vgl. dazu noch die Mitteilung aus Vändra, S. 40, Nr. 7, dass der Pharao selbst mit einem Krieger am Ufer geblieben ist).

Als interessante Parallele sei zum Schluss noch eine Ursprungssage über die Zigeuner angeführt, wo deren m u s i k a l i s c h e Begabung hervorgehoben wird (vgl. die Singfreudigkeit der Pharaowesen S. 63/4):

WARUM WANDERN DIE ZIGEUNER UMHER?

Die Zigeuner sind einst aus ihrer Heimat ausgezogen, um andere Völker zu bekriegen, und haben allerlei M u s i k i n s t r u -

mente mit sich genommen. Von den anderen Völkern hat aber keines ihnen Widerstand geleistet, alle haben ihnen bloss gelauscht. Als die Zigeuner gesehen haben, dass niemand sich ihnen widersetze, haben sie sich geärgert und sich auf den Heimweg gemacht, sie waren aber schon so weit fortgekommen, dass sie ihre Heimat nicht mehr gefunden haben und nun seitdem umherwandern. — ERA II 9, 108 (41) < Emaste v., Õnniku k., Rea t. — M. Meiusi < Hilda Vannas, 17 J. a. (1928).

Die Einstellung der Juden zu Pharaos Heer stellt man sich wie folgt vor:

1) Jõhvi — s. S. 77 (10).
2) Lüganuse — s. S. 77 (11).
3) Kullamaa — s. S. 78 (13).
4) Võnnu — s. S. 53.
5) Ein Vogel hat einmal im Meer geschrien, und ein Jude hat gefragt, was das sei; da hat man den Juden geneckt, Pharaos Menschen riefen. Der Jude hat sich sehr erschreckt. — ERA II 58, 489 (170) < Kihnu, Turu k. — T. Saar < Tiiu Kiigajaan, geb. 1863 (1932).

„WIE EIN JUDE DIE KINDER ISRAEL BEOBACHTET."

6) Ein Jude hat an einem grossen Wassergefäss starr in das Wasser geblickt; (darin hat er gesehen), wie die Kinder Israel durch das Rote Meer ziehen, und ist so gebannt gewesen von dem Schauen und Sehen, dass er es nicht gemerkt hat, als die Kleider eines Kindes in seiner Stube am Feuer angefangen haben zu brennen. Im rechten Augenblick tritt von draussen ein Fremder in die Stube und erinnert ihn daran, dass das Kind neben ihm in seinen Kleidern brenne. Der Jude wird ärgerlich darüber, dass ein Bauer ihn bei seiner Beschäftigung zu stören gewagt hat, und hat geantwortet: „Das weiss ich selber! Ich habe keine Zeit zu helfen. Ich beobachte die Kinder Israel; eben gelangen sie durch das Rote Meer, und Pharao mit seinem Heer ertrinkt mitten im Meer. Oh, das ist grossartig!" Es verging noch ein wenig Zeit, da liess der Jude das ins Wasser Starren, löschte die brennenden Kleider des Kindes und bedauert, dass das Kind beim Brande Wunden erhalten hatte. Dann erzählte der Jude dem Bauern, dass sie im Jahr einen einzigen Tag und eine einzige Stunde haben, wo sie, ins Wasser starrend, sehen können, wie die Kinder Israel durch das Rote Meer ziehen, wie sie ans andere Ufer gelangen und wie zuletzt Pharao mit seinem Heer mitten im Meer ertrinkt. Bei der Betrachtung dieses herrlichen Gesichts ist es nicht hübsch, wenn man ihn in seiner Beschäftigung stört. Dem Bauern ist nichts anderes übriggeblieben, er hat sich über die Störrigkeit des Juden verwundert, hat sein Geschäft mit ihm ins reine gebracht und

ist fortgegangen. Nun hat der Bauer sein Leben lang nicht vergessen, dass man einen Juden in einem gewissen Augenblick nicht belästigen darf. — ERA II 15, 97/8 (60) <Halliste, U.-Kariste — J. P. Sõggel < Marie Sõggel (1925)[1]).

*

27. Sehr lebendig haben sich im Gedächtnis des Volkes die Geschichten darüber erhalten, wie solche fischschwänzige Wesen (gewöhnlich Jungfrauen) in einer Wanne in den Städten und Zirkussen und sonst gezeigt worden sind (s. auch Kreutzwald's Notiz S. 29). Jetzt ist nichts mehr von solch einer Schaustellung fischschwänziger Wesen zu hören, aber vor etwa 30 Jahren ist das noch ein ganz geläufiger Trick gewesen. Ich erinnere mich selber aus früher Kindheit (etwa 1905) einer Zigeunerbande, die anlässlich eines Jahrmarkts im Kruge von Kõpu dem Volke ein weinendes schwarzhaariges Zigeunermädchen mit einem Fischschwanz in einer Wanne zur Schau stellte. Wie dadurch meine Phantasie im Schlafen wie im Wachen in Erregung versetzt wurde und wie dadurch die Massenphantasie bereits jahrhundertelang erregt worden ist! Für gewöhnlich werden diese Wunderwesen zu dem Namen Pharao in Beziehung gebracht:

EIN FISCHSCHWÄNZIGES WESEN IN EINER WANNE GEZEIGT.

1) VAARU INIMESED 'Pharaos Menschen' sollen im Roten Meer leben. Sie sollen halb Mensch, halb Fisch sein. Hier in Narva war einmal etwas zu sehen, das soll ein Pharaomensch gewesen sein. — ERA II 38, 718 (19) < Vaivara, Peetri, Armenhaus Kudruküla — Rudolf Põldmäe < Miina Roosen, 65 J. a., geb. im Dorf Jõhvi, hat in Narva gewohnt (1931).

2) Sie behaupten, in Rakvere sind welche gezeigt worden, halb Mensch, halb Fisch, das ist Pharaos Volk gewesen. Wohl im Meer gefangen. Sie sind in einer Wasserwanne gewesen, sind später gestorben. Auf dem Gute Muuga gibt es an mehreren Stellen diese Figuren, aus Holz gemacht. — ERA II 38, 397 (28) < Vi-Jaagupi, Armenhaus Roela — Rud. Põldmäe < Jüri Tikerberi, 75 J. a., geb. auf dem Gut Küti (1931).

3) V.-Maarja — s. S. 88 (6).

4) Es hiess, dass sie vor dem Regen „VARAÚ!" und „VARAÚ!" schreien. Es soll deren auch jetzt noch geben in wei-

[1]) Das Original hat P. Ariste in „Eesti Kirjandus" 1932, S. 16 abgedruckt.

teren Meeren, im Roten Meer. Am hinteren Ende soll es ein Fisch sein, am vorderen Ende ein Mensch, dazu noch Frauen, noch mit Frauenbrüsten. Deren gab es auch hier in Tallinn, aber zur warmen (Jahres-)Zeit, im Zirkus und an ähnlichen Orten. — ERA II 77, 83/4 (4) < Jüri, Armenhaus Rae — R. Põldmäe < Ants Sile, 60 J. a., geb. in Kose, Uuemõisa (1934).

5) Pharaovolk sollte es im Meer geben. In Tallinn hat man sie gezeigt. Ich habe sie gesehen, sie hatten langes Haar, es war ein Mann und eine Frau. Sie schrien: „VAARAO, VAARAO!" Als das Volk Israel durchs Meer zog, da blieben sie im Meer. Sie sind im Wasser. — ERA II 62, 394/5 (27) < Armenhaus Keila — R. Põldmäe < Mai Kööl en, 70 J. a., geb. in Märjamaa (1933).

6) Kullamaa < Märjamaa — s. S. 77 (12).

7) Kullamaa — s. S. 78 (14).

8) Von Pharaos Fischen weiss ich nichts. — Das habe ich wohl gehört, sie zogen durchs Schilfmeer oder das Rote Meer; da schlug der Aaron mit dem Stab das Wasser entzwei, so dass man hindurchgehen konnte, und ein anderes Kriegsheer zog hinterdrein, und das Wasser ging zusammen. Das, welches nachher nicht hindurchkonnte, war Pharaos Volk, diese ertranken im Meer. Da sagte man dann, Pharaos Volk lebe im Wasser. Ich habe selber im Museum oder auf der Ausstellung diese Pharao-Frau gesehen, oberhalb ist sie ein Mensch, unterhalb ein Fisch, ein Fischschwanz. Man bekommt sie selten zu sehen; was sie treiben, weiss ich nicht. Sie leben meistens dortselbst im Meer, selten geraten welche beim Wandern in unser Meer. — Und aus denen wurde ein Volk, Pharaos Volk. — ERA II 70, 673 (2) < Kullamaa, Kolovere-Kalju v. — A. Samet < Hans Sikevits, 67 J. a. (1933).

9) Das Pharaovolk. In Haapsalu hat man sie gezeigt, sie sind in einem Wassergefäss gewesen. Von hinten Fisch, von vorn Mensch. Dieser hat solch einen Laut von sich gegeben: „VAARUU, VAARUU". Er fühlte sich dort im Wasser unwohl. — ERA II 62, 170/1 (21) < Lä-Nigula, Taebla v., Liidiküla — R. Põldmäe < Eeva Rutu, 80 J. a. (1933).

10) Martna < Vigala — s. S. 74 (2).

11) Nach den Angaben der Erzählerin hat sich Pharao nach dem Ertrinken in einen Fisch verwandelt. Die Erzählerin hat eine Frau gekannt, die jetzt zwar tot ist (des Namens erinnert sie sich nicht mehr), die aber mit eigenen Augen einen Pharaofisch gesehen hat. Der ist oberhalb eine Frau, unten ein Fisch gewesen. Er sei Pärnuer Fischern ins Netz geraten, und er sei in einer mit Wasser gefüllten Tonne dem Volke gezeigt worden. Später sei er wieder ins Wasser gelassen worden, und jetzt lebe er irgendwo im Meer. Seit der Zeit

— es seien jetzt über 40 Jahre — wüsste man nichts mehr von ihm. — ERA II 58, 27 < Vändra < Saarde — H. Leesment < Mari Karu, 67 J. a., aus Voltveti, zur Zeit wohnhaft in Vändra (1933).

12) Die Erzählerin hat selbst in Tartu eine Tochter Pharaos gesehen; sie hat einen Menschenkopf und einen Fischschwanz gehabt. — ERA II 29, 419 (3) < Äksi, Saadjärve, Kõduküla, Jüritoa — O. Loorits < Mari Koppel, 85 J. a. (1930).

12-a) Pharaos Tochter. In Tartu habe ich gesehen: Menschenkopf, Fischschwanz. — ERA II 34, 384 (9) < Äksi (1930).

13) Pharaos Volk. In Tartu war es zu sehen zur Zeit eines Jahrmarktes. Da wurden sie gezeigt. In Einmachgläsern, in Wasser. Das Gesicht eines Weibsbildes und Haare auf dem Kopf. Ganz wie ein zwei- oder dreijähriges Kind. Man nannte sie Pharaos Mensch. — ERA II 14, 589 (26) < Kodavere, Ranna v., Omedu, Liiva — P. Ariste < Otto Mägi, 73 J. a. (1929).

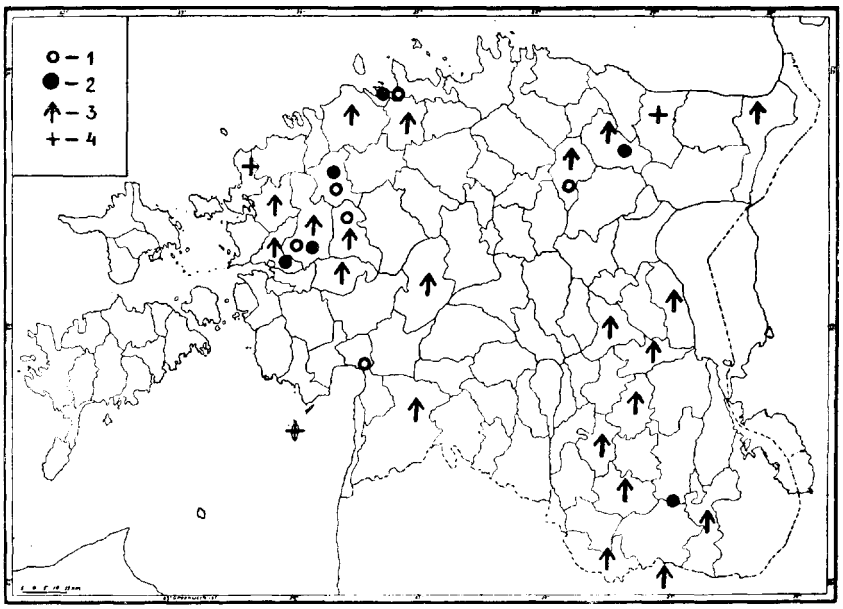
14) Im Zirkus waren in einem Jahr Wesen mit Menschenkopf und Fischschwanz gewesen. Wenn es aus dem Wasser kommt, schreit es: „VARÁS!" und „VARÁS!" (Man sagt) das sei Pharaos Kriegsheer, das im Roten Meer geblieben ist. Ich habe nicht gehört, dass man die Fischschwänzigen im Peipsi oder irgendeinem anderen Gewässer Estlands gesehen oder gehört hätte. — ERA II 54, 78 (67) < Ta-Maarja, Armenhaus Kavastu — Richard Viidebaum < Kaarel Jürjenson, geb. 28. II 1868 zu Kodavere (1932).

15) Von denen sind ja diese Pharaonen, diese Fische, von oben Mensch und von unten ist es ein Fisch. Deren soll es bis heutigentages im Meer geben, dort im Roten Meer, oder wo es sein mochte. Noch kürzlich — ja wer erzählte es mir doch? ich kann mich nicht entsinnen — haben drei am Meeresstrande auf dem Sande gesessen. Sobald jener Mensch (ihnen) nahe gekommen ist, sind sie ins Meer gegangen. Halt, wie sollen sie doch schreien? VAROO! VAROO! Sieh, die verstorbene Madame Tooming hat sie auch mit ihren leiblichen Augen gesehen. Sie war mit der Herrschaft — ich weiss nicht, in welcher Stadt das war. In einem Eisenkasten sind sie gewesen, von oben Mensch und von unten Fisch. — ERA II 78, 64 (4) < Tartu — R. Viidebaum < Juuli Suits, geb. 1861 (1933).

16) Das Pharaovolk. — Von denen sagt man ja jetzt, (das sei) das Pharaovolk, die im Meer sind. Von oben Mensch, von unten Fisch. Einmal sind sie auch in Tartu zu sehen gewesen. Man hat sie dorthin gebracht. Sie sollen im Roten Meer sein. (Über deren Rufen und sonstiges weiss der Erzähler nichts Näheres.) — ERA II 63, 229 (21) < Kambja, V.-Kuuste v., Kärevere k. — R. Viidebaum < Ann Orak, 76 J. a., geb. in Kastre-Võnnu (1933).

17) Im Zirkus in Tartu hat man in estnischer Zeit eine Frau aus Leder mit einem Fischschwanz gezeigt. — L < Otepää, Pühajärve — Frau K. E. Roth, z. Z. wohnhaft in Tartu, geb. 1875 (1933).

18) Das seien die Pharaofische, halb Mensch und halb Fisch, Pharaos Heer, das im Meer umkam. Ehemals hat man sie gezeigt. Brüste und Kopf wie beim Menschen. Sie sind in Tartu in einem grossen Bottich gewesen. Von hinten wie ein Fisch.

1) Gezeichnete u. 2) geschnitzte Bilder der Pharaowesen; 3) ein Pharaowesen u. 4) ein andersnamiges Meerwesen in der Wanne gezeigt.

So sagte man. Ich habe sie wohl mit meinen Augen nicht gesehen. Sie schreien im Meer: „VAARO! VAARO! VAARO!" — ERA II 63, 433 (1) < Urvaste, Armenhaus V.-Antsla — R. Viidebaum < Mari Arde, 73 J. a. (1933).

19) Pharaos Tochter. Sie ist bis zur Hälfte ein Fisch gewesen, oberhalb Mensch und unterhalb Fisch. Sie hat immerzu „VAARAOO! VAARAOO!" geschrien. Sie sei in Pärnu in einer grossen Wanne gewesen. Eine war bei uns, um Kartoffeln aufzunehmen, die erzählte es. — ERA II 63, 454 (56) < Urvaste v., Verioja t. — R. Viidebaum < Pauliine Jeret, 73 J. a. (1933).

20) Pharaos Kinder. Früher, als die Männer als Fuhrleute umherzogen, hat man ihnen in Riga in einer Wasserwanne sonderbare Tiere gezeigt, die vordere Hälfte wie beim Menschen,

die hintere Hälfte wie beim Fisch. Der Kopf wie ein Menschenkopf, auf dem Kopf auch ein wenig Haar. Die weiblichen haben gar Brüste gehabt. Sie haben gebrüllt: „VARAOO, VARAOO", manchmal auch geheult. (Es heisst) sie warteten auf den Jüngsten Tag, denn da würden sie wieder Menschen. Wenn man ihnen sage, dass der Jüngste Tag so bald nicht komme, so fingen sie an zu weinen. — ERA II 57, 733 (1) < Hargla, Taheva v. — Küster J. Tamm < Eduard Kasak, geb. 1869 (1932).

21) Das Nordlicht (VIRMALISE'), das sind Pharaos Kinder, die Menschenkopf und Fischschwanz haben. Sie machen: VRAU', VRAU'! In Riga (sagt man) habe man sie gesehen. (Nach der Erzählung scheint es, als habe man Seehunde gesehen.) — ERA II 34, 385 (13) < Hargla, Vastse-Roosa v. — P. Voolaine (1927).

22) Halb Mensch, halb Fisch, das sind Pharaos Kinder. Einer habe (eins) in eine grosse Wanne gelegt und einen Knaben zum Bewachen angestellt. Jenes (Pharaos Kind) habe geschrien: „VARAOO!" und „VARAOO!" Es hat nicht leben wollen; ist es nun geflüchtet oder ...? Ich erinnere mich nicht. — ERA II 79, 649/50 < Vana-Laitsna — P. Voolaine < Karlina Brulis, ungef. 60 J. a. (1934).

23) Vastseliina — s. S. 69 (22).

Manchmal wird aber Pharaos Name mit den in Wannen gezeigten Fischschwänzigen gar nicht in Verbindung gebracht:

24) Ich war in Tallinn, da sah ich dort einen Meermenschen. Halb, vom Kreuz an, war es ein Fisch, halb ein Mensch. — ERA II 28, 201 (4) < Lüganuse, Püssi, Kõu-Kõrküla, Varsna t. — R. Põldmäe < Jaan Volbek, 71 J. a. (1930).

25) Ein Mann aus Paslepa hat einen Meermenschen auf der Ausstellung gesehen. Es ist wohl ein menschlicher Kopf dagewesen, aber keine Hände. Er ist in einem Glaskasten gewesen, wo er sich bewegt hat. — E 60338 (6) < Noarootsi — P. Ariste (1927).

26) Die Mutter meiner Alten hat in Pärnu solch einen Menschen gesehen, der in einer Wanne im Wasser gesessen hat und für Geld gezeigt worden ist. Hinten ist es wie ein Stumpf gewesen, es sind keine Beine da gewesen, vorne sind es Menschen gewesen. Sie haben recht kläglich geweint. — ERA II 58, 471 (143) < Kihnu, Turu k. — T. Saar < Tiiu Kiigajaan, geb. 1863 (1932).

27) Vgl. Kihnu — S. 73 (14).

28) Im „Zavladischen" (Entstellung von „Zoologischen") Garten in Piter (volkstümlich = Petersburg) zeigte man dem

Volk Buben und Mädchen. Sie waren im Meer gefangen worden. Sie waren gewissermassen halb Fische. Sie waren schöne Menschen. Der König befahl, sie freizulassen, man soll sie nicht quälen. — ERA II 61, 203 (1) < Kr. Ludza, Gem. Pilda (Põlda), Dorf Kirbani — P. Voolaine < Tadõ Jakimenko, ungef. 70 J. a. (1933).

29) B. ist im Gouvernement Kiew in der Stadt Umanj gewesen. Dort ging er mit zwei anderen Soldaten in den Zirkus. („Wir zahlten 50 TINGÄ.") Da sah er ein Wesen, bis zum Nabel wie ein Mädchen, grosse Brüste; von da ab begann ein Schwanz. Die Sprache war heiser, sie war nicht rein. Sie war auf den Ellenbogen im Wasser. Wir fragten: „Wo befindet ihr euch?" [Oder: „Wo befinden Sie sich?"] —„In Umynj", gab sie zur Antwort. — ERA II 79, 649 < Kr. Ludza, Gem. Nirza — P. Voolaine < Salimon Bull, ungef. 60 J. a. (1934).

28. Wie in Stadt und Land auf den Jahrmärkten in Wannen fischschwänzige Frauen gezeigt wurden, so vertrieben im 19. Jh. Hausierer verschiedene Arten von Bildern, ja sogar Figuren solcher Wesen. Es haben sich auch daran einige Erinnerungen, die auch den Namen Pharao aufweisen, lebendig erhalten. Ein künstlerisch veranlagter Bauer aus Hageri, Aleksander Soomus (geb. 1891 in Nissi), hat 1933 aus Holz eine „Pharaotochter" geschnitzt und mir dieses recht gelungene Schnitzwerk zum Andenken geschenkt (s. die Tafel I:1). Es befindet sich jetzt im Estnischen Volkskundlichen Archiv. Im Gespräch stellte es sich heraus, dass ihm u. a. auch das Volksbüchlein von der schönen Melusine bekannt war (s. S. 46).

DIE BILDER UND FIGUREN VON PHARAOWESEN.

1) Mein Vater sagt, er habe als Knabe in Tallinn an den Strassenecken Bilder gesehen, Fische mit Männerkopf, die Münder offen; es ist gesagt worden, das seien Pharaos Fische. Da er die Eltern nichts weiter zu fragen gewusst, so hat er auch keine Erklärung dafür bekommen. — ERA II 57, 16 (14) < Märjamaa v., Kõrvetaguse — Emilie Poom < Hans Poom, geb. 1842 (1932).

2) Es hiess, sie seien im Meer, Fischen ähnlich. Wenn sie zufällig Schiffe gesehen haben, dann sind einige vor dem Vordersteven des Schiffes gewesen. Ich habe sie selber gesehen: ein grosser Menschenkopf, vorn eine Brust, hinten wie ein Fisch. Sie sollen hinten im Roten Meer und in fremdländischen Meeren leben. Ich habe gesehen, in Tallinn am Vordersteven eines Schiffes war ein Schnitzwerk, solche Fische sollen es gewesen sein. — ERA II 62, 613/4 (33) < Kullamaa, Piirsalu v., Kuie k. — R. Põldmäe < Kustas Sipelgen, 82 J. a. (1933).

3) Im Meer sollen sie leben, halb Mensch sollen sie sein und halb Fisch. Ich habe auf dem Bild dergleichen gesehen. Als das Pharaovolk im Meer ertrank, da blieb es vielleicht zum Andenken daran im Meer. — ERA II 62, 585 (19) < Kullamaa, Piirsalu v., Kuie k. — R. Põldmäe < Kustas Mikk, 73 J. a. (1933).

4) Russalkas Bild in Pärnu s. S. 77 (12).

5) Menschen von der Art Pharaos soll es im Meer geben, halb Mensch, halb Fisch. Am alten Markt zu Tallinn war ein Kramladen, da war (einer) ausgestellt. Ich fing an zu fragen, da wurde mir's erklärt. Manchmal sind sie aufs Wasser gekommen. Es war ein Scharren oder eine Spielwarenhandlung, dort war (er) zu sehen. — ERA II 55, 704 (19) < Martna, Ähme — R. Põldmäe < Jaan Viispert, 79 J. a., hat auch in Tallinn gewohnt (1932).

6) Nach Petersburg ist gebracht, in einem Fasse gezeigt worden ein Weibsbild, das hat im Wasser gesessen — ein Mensch Pharaos. Menschenähnlich soll es sein. Auf dem Gut Kaarma war ein Herr, der hatte ein Buch, darin waren Bilder, darauf waren Pharaos Menschen, gross wie Muscheln der Nacktschnecken zu sehen, lange Haare auf dem Kopf. Von der Brust an Menschen, unten wie Hechte. Ich vermutete, es waren Pharaos Menschen. Die sollen auch unterhalb Fisch und oberhalb Mensch sein. Sie sind ans Ufer gekommen und haben gefragt: „Ist der Jüngste Tag nahe?" Wenn sie gesagt haben: „Noch nicht", so sind sie weinend umgekehrt. Aber wenn sie gesagt haben: „Bald", sind sie lachend umgekehrt. Sie haben auf den Jüngsten Tag gewartet. — ERA II 38, 191/3 (58) < Flecken V.-Maarja — Rudolf Põldmäe < Anna Martens, 76 J. a. (1931).

7) Die Holzfiguren auf Gut Muuga s. S. 82 (2).

8) Kreuzwalds Mitteilung über die Bilder und Holzfiguren im Kramladen zu Võru s. S. 29.

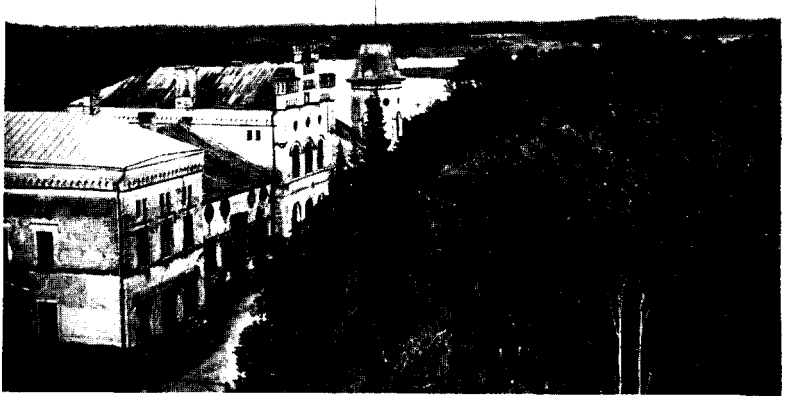
29. Sogar in einer Ortssage kommt das Pharao-Motiv in Estland vor, in Verbindung mit dem Märchentyp Aarne-Thompson 1174 (s. die Tafel I: 2):

„WIE BEIM GUT PORKUNI EIN FLUSS ENTSTAND."

Das Land zwischen Gut Porkuni und Dorf Piisupi ist voller kleiner Sandberge. Über ihre Entstehung erzählt eine alte Geschichte so. — Einst lebte auf Gut Porkuni ein Obmann, der hatte das sechste und siebente Buch Mose. In diesen Büchern lesend, rief er Pharaos Geister aus dem Roten Meer heraus, und diese Geister taten alle Arbeit, die der Obmann nur wünschte. Das hatte der Diener oder „Stubenjunge" des Obmanns bemerkt. Einmal

1. Aus Holz geschnitzte „Pharaotochter“ (s. S. 87).

2. Das mit dem Pharao-Motiv verknüpfte Gut Porkuni (s. S. 88 f.).

ging der Obmann zu einer Verrichtung von Hause, aber das benutzte der Diener zu seinem Vorteil. Er ging in die Stube des Obmanns und machte sich daran, jenes seltene Buch zu lesen; wie er aber einige Zeilen gelesen hatte, kamen Pharaos Geister zu ihm und drohten, den Diener zu erwürgen, wenn er ihnen keine Arbeit gibt. Der Diener war in Todesangst, und kalter Schweiss bedeckte seine Stirn, doch plötzlich wusste er guten Rat, und er sprach zu den Geistern: „Geht und grabt hier einen Fluss aus vom Gut Porkuni bis zum Peipsi". Diese Arbeit war bald getan, und wieder fielen die Geister über den Diener her, dass er ihnen Arbeit gäbe. Jetzt bekam der Diener vor Furcht eine Gänsehaut („er hatte die Furcht auf der Haut"), doch bald fand er wieder Rat. Er befahl den Geistern, aus dem Sandberg beim Dorfe Piisupi, das nicht weit von Porkuni liegt, ohne Wasser einen Strick zu drehen, dessen Ende bis Gut Porkuni reiche. Das aber gelang den Geistern nicht. Als sie darangingen, aus dem Sande einen Strick zu drehen, löste sich der unter ihren Händen auf, und sie brachten und brachten nichts zuwege. Auf diese Weise entstanden die kleinen Sandberge zwischen Gut Porkuni und Dorf Piisupi. Bald kam der Obmann heim, und der Diener klagte ihm seine Not, der Obmann aber zwang die Geister, wieder an ihren früheren Wohnort zurückzukehren. — H II 11, 405/6 (9) — V.-Maarja — M. Kampmann, Küster und Organist (1890).

„WIE DER PORKUNI-FLUSS ENTSTAND."

In alten Zeiten lebte auf Gut Porkuni ein böser Obmann, der hatte das sechste und siebente Buch Mose durchgelesen, dadurch machte er sich Pharaos und seiner Begleiter Geister, die im Roten Meer ertranken, zu Sklaven, die alle seine Wünsche erfüllten. Der Diener des Obmanns hatte bemerkt, mit was für Gesellen sein Herr umging, und machte sich daran, als der Obmann einmal von Hause ging, auch diese Bücher zu lesen. Als er alles durchgelesen hatte, erschienen denn auch die Geister und forderten Arbeit, sonst drohten sie, ihn zu erwürgen. Vor Angst und Schreck wusste der Diener nicht, was er sagen sollte, schon fassten einige Hände nach des Armen Kehle, als dieser in Todesnot anhub zu schreien: „Grabt von hier bis zum Peipsi einen Fluss, grabt von hier bis zum Peipsi einen Fluss!" Die Geister liessen ihn los und eilten an die Arbeit. Der Diener dachte, dass er (ihnen) jetzt eine recht schwere Arbeit gegeben hätte, die Geister waren aber in einigen Augenblicken wieder zurück und forderten neue Arbeit. „Hier ist viel Sand, knüpft daraus einen Strick!" sagte nun der Diener. Das gelang aber nicht. So entstanden die kleinen Sandberge und der Fluss von Porkuni. Als der Obmann heimkam, klagte ihm der Diener seine Not (Geschichte).

Der Obmann liess ihn jene Bücher rückwärts lesen, da erst wichen die Geister. — H II 12, 661/2 (4) < V.-Maarja k. — V. Lurich (1890).

*

Pharao in estnischen Rätseln und Volksliedern wird unten im Anhang behandelt.

LIVEN (FLiv).

30. Die Überlieferungen von Pharaos Heer bei den Liven habe ich schon in meinem Werke „Liivi rahva usund" I (Tartu 1926), S. 180—186 behandelt und wiederhole (mit einigen späteren Ergänzungen) dasselbe hier deutsch verkürzt.

Die Liven sprechen gewöhnlich von „Pharaos Kindern": VĀROU(V)~ VÅRAU ~ VŌROU ~ VĀRAO ~ VĀRAO LAPST. Vor allem werden die Seehunde Pharaos Kinder genannt, weil sie wie Kinder weinen: „Das habe ich selber gesehen, dass ihnen die Tränen fliessen; der Vater brachte einen kleinen Seehund heim; dieser weinte so sehr, dass wir kleinen Kinder alle mitweinten" (Lūž). Eine Erzählerin aus dem Dorf Pitrõg erinnerte sich aus ihrer Kindheit, wie einmal ein grosser Seehund aus dem Wasser gezogen worden war, da hatte man gesagt: „Na, kommt nun her und seht euch Pharaos Kind an!" Das Fleisch des Seehundes wird von manchen nicht gegessen, weil es angeblich Menschenfleisch, Fleisch der Kinder Pharaos, ist; so sagen hauptsächlich die „Landleute", d. h. die Letten.

Eine lettische Lehrerin am Ort erzählte mir, dass Pharaokind auch ein schleimiger Fisch genannt werde, der am Meeresboden auf Steinen liege (doch weder Butte noch Dorsch); als diese Lehrerin an den Strand zugezogen sei und „Pharaokinder" gegessen habe, da habe sich das ganze Dorf entsetzt: nur in zwei Familien im ganzen Dorf werde dieser Fisch gegessen (Sīkrõg). Leider gelang es mir bei der Kontrolle nicht, diesen Fisch zu identifizieren. Auch stellte es sich heraus, dass eine besondere Gattung von „Pharaofischen" bei den Liven im allgemeinen nicht gekannt wird, so dass im obigen Fall so nur zufällig irgendein Wassertier, das man nicht zu essen pflegt, hat bezeichnet werden können.

Andere wiederum bezeichnen die Zigeuner (ČIGIŃÕD) als Pharaos Kinder. Die Sache sei nämlich so: als diese Zigeuner dem

Moses durch das Rote Meer nachgezogen waren, hatte sich, als sie mitten darin waren, das Wasser auf sie gestürzt und sie ertränkt; da verwandelten sie sich in Meeresvolk und leben bis heute im Meere [1]). Als Parallele sei auch eine andere livische Fassung angeführt, in welcher das Schicksal der Zigeuner in ganz anderer Weise geschildert wird [2]):

DIE ZIGEUNER BETRÜGEN DEN PHARAO.

Die Zigeuner sind in Ägyptenland gewesen. Die Juden sind dort eingezogen, die anderen sind vertrieben worden. Dann sind jene Zigeuner mit Trug zum König gegangen, um ihn zu täuschen, sie seien aus einem fernen, fernen Lande gekommen; alte Schuhe haben sie angehabt und alte abgetragene Hosen angezogen. So hatten sie den König getäuscht und seinen Sinn beeinflusst, er möge sie nicht vertreiben. Und so blieben sie denn auch dort. Und dann hat der König ihnen das bestimmt. Aber sie sind dortselbst in der Nähe gewesen. (Als der Betrug sich herausgestellt hat), da hat der König ihnen das Land genommen und gesagt, sie sollen nirgends mehr Land haben. Da sind sie denn auch in der Welt umhergezogen, und nirgends haben sie Land, und solch eine Falschheit ist in ihnen. Früher haben sie auch so ein kleines Gebiet („Landstück") gehabt (den Namen hat die Erzählerin vergessen). Diese (d. h. die Zigeuner) waren nicht mit dem Pharao, sie blieben daheim, (und) wurden nicht vertrieben. — Koštrõg 314 < Griet Skadin (1934).

Gewöhnlicher ist es jedoch, dass man einfach sagt, Pharaos Heer, welches den Moses verfolgte und im Meere umkam, bewohne noch heute die Weltmeere als „Meeresvolk" (MJERROUŽ) und lebe auf dem Grunde des Meeres. Wenn Schiffe auf dem Meere fahren, steigen Pharaos Kinder in der Nähe der Schiffe aus dem Meere und fragen, wieviel Zeit es noch bis zum Jüngsten Tage sei; wenn man ihnen antwortet, man wüsste nicht, wann der sei, so werden sie böse; antwortet man aber, bald, bald, morgen, oder nach einigen Tagen oder Wochen sei der Jüngste Tag, so sind sie sehr froh. Sie sollen halb aus dem Wasser steigen und dauernd „VA-RAU, VA-RAU" weinen. Das Erscheinen der Kinder Pharaos bedeutet im allgemeinen Sturm und böse Zeit. Dann

[1]) Augenscheinlich eine Hindeutung auf die Verwandtschaft der Zigeuner mit den Ägyptern. S. auch unten die 8. Erzählung.

[2]) Mag. theol. S. Aaslava hat mich auf die biblische Quelle dieses Motivs (Josua 9) hingewiesen.

sieht man sie nur, wenn ein Sturm im Anzug ist, und wenn man sie sieht, ist der Sturm auch schon da: sieh zu, wie du an den Strand kommst. Dem Eidam des Erzählers ist es selbst einmal im Sommer 1921 so ergangen: auf dem Fischfang hatte er Pharaos Kinder gesehen, und gleich hatte sich ein Wind erhoben [1]).

Typisch für die Kinder Pharaos ist ihre sonderbare Körpergestalt: sie sind zur Hälfte Menschen, zur Hälfte Fische, nämlich unterhalb fischschwänzig, oberhalb menschenähnlich. Nicht immer wird ein solcher Halbmensch ein Kind Pharaos genannt, sondern es wird manchmal gesagt, dies sei ein „Meeresmensch" (MJER-RIŠTING) oder einfach eine Jungfrau, und zwar eine immer lächelnde Marienjungfrau (MÄRI-NEITST) [2]) mit schönem, langem, hellgelbem Haar, welches niemals in einen Zopf geflochten werde, sondern stets offen sei — oder eine Meerjungfrau NÕRA[3]). Da nun die beiden Begriffe, Pharaos Kinder und Meerjungfrauen, in dem Punkte der Fischschwänzigkeit zusammengefallen sind, werden die Kinder Pharaos häufig als Jungfrauen beschrieben: es heisst, sie hätten langes Frauenhaar oder das wunderschöne, gelbe Haar einer Jungfrau. In manchen Fällen werden die Kinder Pharaos vollkommen mit den Meerjungfrauen identifiziert, oder es wird gar behauptet, die aus den Zigeunern entstandenen nackten Kinder Pharaos seien völlig menschenähnlich, während die Halbfische eben diese NÕRA's seien. Und endlich stellen sich manche das ganze Meeresvolk fischschwänzig vor.

Ich lasse hier die einzelnen Sagen über Pharaos Kinder bei den Liven geographisch nach den Dörfern geordnet folgen:

1) In Windau, heisst es, hätten sie ein Kind Pharaos (VÃRAO LÄPŠ) — halb Fisch, halb Mensch — herausgezogen. — Lūž 39 < Uldrik Anderson, 95 J. a. (1922).

2) Die Fischer hatten eine Jungfrau Pharaos (VÃROV NEITST) herausgefischt — mit den langen, gelben Haaren einer Frau, halb Fisch, halb Mensch, ganz nackt und bloss, mit Brüsten. Sie hatte geweint VÃ-RA-VÚ, VÃ-RA-VÚ ~ VÃ-RA-O,

[1]) Wie anderswo, so gilt auch bei den Liven das Erscheinen von allerhand Meerwesen als Vorzeichen kommenden Unheils; Näheres s. in meinem „Liivi rahva usund" I § 61 u. 63.

[2]) Näheres s. in meinem „Liivi rahva usund" I S. 113 u. 221.

[3]) Näheres s. in meinem „Liivi rahva usund" I § 63—64.

Tränen in den Augen. Die Fischer hatten sie nach Windau gebracht. Doch dann tat sie ihnen leid, und sie liessen sie zurück ins Meer. Und als sie ins Wasser stieg, verbeugte sie sich dreimal und verschwand unter Wasser. — Lūž 105 < Jani Veinberg, geb. 1865 (1923).

3) Pharaos Kinder sind im Meere geblieben, als Pharao durch das Rote Meer gegangen ist. Ich habe sie nicht gesehen. Als wir in Windau waren, hatten die Fischer ein Wesen, halb Fisch, halb Mensch, gefangen, das hatte geweint VĀ-ROŪV, VĀ-ROŪV. Sie hatten es wieder ins Meer gelassen. — Lūž 159 < Lote Lindenberg, 58 J. a. (1923).

4) VŌRO'U LAPST. Ein alter Mann hat am Ufer des Īra-Flusses ein Kind Pharaos bis unterhalb der Brust aus dem Meere steigen sehen. Es ist einmal aus dem Wasser gestiegen und hat geschaut, ein zweites Mal ist es aus dem Wasser gestiegen und hat geschaut, ein drittes Mal ist es aufgestiegen und dann unter Wasser verschwunden, darauf hat der alte Mann es nicht mehr gesehen. Es war Ina Antman, der das gesehen hat, es sind jetzt etwa 45 Jahre her. Der Vater meiner Mutter erzählte mir, als er in Riga gewesen ist, da hat man mit einem Netz einen Menschen Pharaos (VORO'U RIŠTING) aus dem Meer gezogen. Der ist in einen Kasten gesetzt gewesen, ein Deckel aus Glas ist darauf gewesen. Sie sind auch gegangen, sich ihn anzusehen. Dies Kind Pharaos hat langes Haar gehabt wie ein Weib, und die Brüste eines Weibes hat es gehabt. Es hat gesungen VORO'U, VORO'U, VORO'U! Es sind ihm Tränen aus den Augen gerollt, dem Kind Pharaos. — L. Kettunen, Untersuchung über die livische Sprache I (Tartu, 1925), S. 50, nr. 14 < Ädu Cerbach, Dorf Sīkrõg, 63 J. a. (1923).

5) VĀROV LAPST, es gibt solch ein Volk. Es ist eine Frau gewesen. Die Fischer haben ein grosses Strömlingsnetz geschleppt — sie aus dem Meer heraus, die Brüste voran. Man hat sie an den Strand gebracht, da hat sie so geweint: VA-ROŪ, VA-ROŪ! und sich vor den Leuten geschämt, ein nacktes Weib, die untere Hälfte ein Fisch. Sie brachten sie zurück ins Meer — sie hat ihnen leid getan, weil sie so sehr geweint hat. — Sīkrõg 26 < Pētõr Ansenau, 81 J. a. (1922).

6) Aus dem Meer ist zur Hälfte eine Frau gestiegen, mit Brüsten, und hat gerufen VA-ROV, VĀ-ROV. Doch weiss ich nicht, welche Sprache sie gesprochen hat. Aber gesehen hat man sie, die Alten sagen, sie hätten sie gesehen. — Sīkrõg 85 < Līž Folman, 83 J. a. (1923).

7) NĀRÕD ~ VĀROV LAPST — so nennt man es doch — die untere Hälfte Fisch, die obere Hälfte Mensch. Irgendwo hatte

man eins gefangen — dort bei Riga, wo das gewesen war. Es hatte so geweint, und man hatte es wieder ins Wasser gelassen, langes, gelbes Haar hatte es gehabt. — Pitrõg 179 < Didrik Zandberg, geb. 1878 (1925).

8) VÄRAO LAPST. Auf dem Markt in Riga ist in einer Wanne ein Weib gewesen, in einer Wanne drin. Sie ist bis an die Brüste ein Mensch gewesen, aber wo die Beine anfangen, da ist sie ein Fisch gewesen. Aus den Brüsten ist Milch getropft. Sie hat viel langes, helles Haar gehabt. Sie hat geweint, dass ihr Tränen aus den Augen kamen, so viele Tränen. Es war, als hätte sie ein Kind zurückgelassen — aus den Brüsten ist Milch gekommen. Und sie hat in einem einzigen Schrei geschrien: VÄ-RAÚ, VÄ-RAÚ! Das ist alles. Und wenn man die Zigeuner fragt, wer sie seien, antworten sie immer: wir sind jene Kinder Pharaos, die am Ufer blieben. Sie müssen in der Welt umherstreifen, bis der Jüngste Tag kommt, sie sind doch von Gott dazu verflucht. — Pitrõg 292 < Rozal Dziadkovsky, geb. 1883 (1931).

9) VÄROU LAPST. Als ich noch ein Kind war, hörte ich von Seeleuten so eine Geschichte. Wenn man bei Vollmond in die Nähe des Roten Meeres kommt, so hört man in der Nacht sehr schön singen. Dem Meer um das Schiff herum entsteigen zur Hälfte schöne Jungfrauen mit langem, gelbem Haar und singen, und fortwährend hört man sie rufen VA-ROU, VÄ-ROÚ! Sie rufen so lieblich und voll Kummer, dass die Seeleute nicht widerstehen (es aushalten) können und ins Wasser springen, ertrinken. Wenn einer ertrunken ist, gibt es wieder Ruhe, dann schreien sie nicht mehr so. — Pitrõg 299 < Rozal Dziadkovsky, geb. 1883 (1932).

10) Die Lachsfischer in Riga zogen mit dem Netz einen Meermenschen (MJER-RIŠTING) heraus. Und dann hielten sie ihn, um ihn zu zeigen, viel Volks kam, um ihn zu sehen. Und es war ein Weib — langes Haar, Brüste, die untere Hälfte (ein) Fisch, die obere Hälfte des Körpers wie ein Mensch. Und dann haben sie es später wieder ins Meer gelassen. Im Wasser hatten sie es gehalten, in einer grossen Wanne, dann stirbt es nicht. Gesprochen hat es gar nicht. Böse können sie nicht sein: sind sie doch von jenen Menschen, die im Meer blieben. — Kuolka 19 < Didrik Zvirgzdiń, 64 J. a. (1922).

Auf Grund livischen Materials [1]) hat der estnische Schrift-

[1]) Ausser den hier angeführten Texten hat er besonders noch die Sage in meinem „Liivi rahva usund" I S. 184/5 als Grundlage benutzt.

steller Juhan Jaik die Novelle „Vaarao lapsed" für die Jugend geschrieben (Noorusmaa Almanak I (1929), S. 44—57).

LETTEN (Let).

31. Das lettische Material ist, ausser zwei gedruckten Texten vom Jahre 1887 und 1894 (s. Nr. 9 u. 23), sämtlich erst in den letzten Jahren gesammelt worden und befindet sich hauptsächlich im Lettischen Volkskundlichen Archiv (LFK)[1]). Es gibt auch mehrere Berichte im Estnischen Volkskundlichen Archiv (ERA) und einige Notizen in meiner eigenen Zettelsammlung (mit L bezeichnet).

Bekannt sind in Lettland die Bezeichnungen Pharaos Kinder (VĀRAV(A) BĒRNI), wie auch bei den Liven und Esten (s. S. 34 u. 90), oder Pharaonen, wobei es sehr charakteristisch ist, dass diese Pharaonen sprachlich manchmal männlich (VĀRAVI), gewöhnlich aber weiblich (VARAVAS) sind, zuweilen auch Pharaos Töchter od. Jungfrauen (VĀRAVA MEITAS ~ JUMPRAVAS) genannt werden.

Ganz allgemein werden sie für fischschwänzige Menschen gehalten:

1) Es kommen alle nach Hause, essen Frühstück, wie man das schon jeden Tag gewohnt ist. Segewolder Fritz ist auch an die Stelle Plumitis gekommen, um beim Arbeiten zu helfen, auch er isst und erzählt von verschiedenen Wunderdingen, die er in fremden Ländern gesehen: von Pharaoskindern (VĀRAUS BĒRNI) mit einem Fischschwanz und Menschenkopf, und von einer Fischrippe, worauf ein ganzes Haus gebaut gewesen sei. — LFK 811, 108 < Vec-Salaca — G. Dimze (1920).

Nur einen einzigen Hinweis auf einen Zusammenhang mit den Seehunden habe ich am Rigaschen Strand gefunden:

2) Die Seehunde sind Pharaos Hunde (VĀRAVA SUŅI). — LFK 32, 4044 < Bulļi.

Ein anderes Mal werden die Pharaonen sogar für Frösche gehalten:

---

[1]) Aufrichtigsten Dank schulde ich Prof. K. Straubergs und den Damen A. Bērzkalne, A. Medne und E. Miķelsone, die mir dieses Material zur Verfügung gestellt haben.

3) Die Pharaonen (VĀRAVI) seien die, welche damals ertrunken seien, als die Israeliten über das Rote Meer gegangen seien. Sie sollen im Fluss gehen und schreien: „VĀRAU, VĀRAU!" Sie sollen wie solche grosse Frösche mit einem Auge aussehen. Im Roten Meer seien solche Frösche, die so schreien. — LFK 772, 604 < Riga < Aizupe — M. Miezone — L. Ulmane (1932).

Der Zusammenhang mit den ertrunkenen Ägyptern hat sich in Lettland allgemein erhalten:

4) Die VĀRAVAS, sagt man, seien solche verwandelte Menschen. Kopf und Brüste seien zur Zeit Moses' entstanden. Als Moses die Juden aus Ägypten geführt hat, da hat sie der König von Ägypten (VĀRAVS) verfolgt. Moses hat die Juden trockenen Fusses durch das Meer gebracht, doch Pharaos Heer (VĀRAVA KAŖASPEKS) ist vom Wasser bedeckt worden und hat sich in die VĀRAVAS verwandelt. — LFK 1005, 218 < Lutriņi — M. Freibergs < K. Jansone, 76 J. a. (1931).

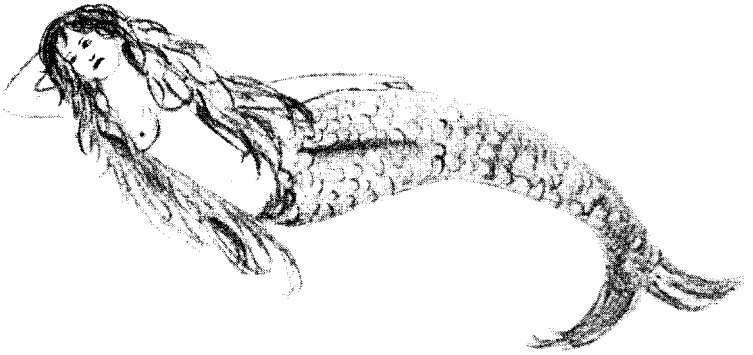
5) Die Pharaonen (параóны) liefen, um die Israeliten zu erschlagen. Die Israeliten wurden durchs Meer geführt, die Pharaonen jedoch blieben im Meer. Sie sind wie ein Mensch, aber der Schwanz wie beim Fisch.

(Wie sind sie?) — Schön(heiten). Schöne Frauen, und alles, wie es (auch in Wirklichkeit) ist: die Brust wie bei einer Frau.

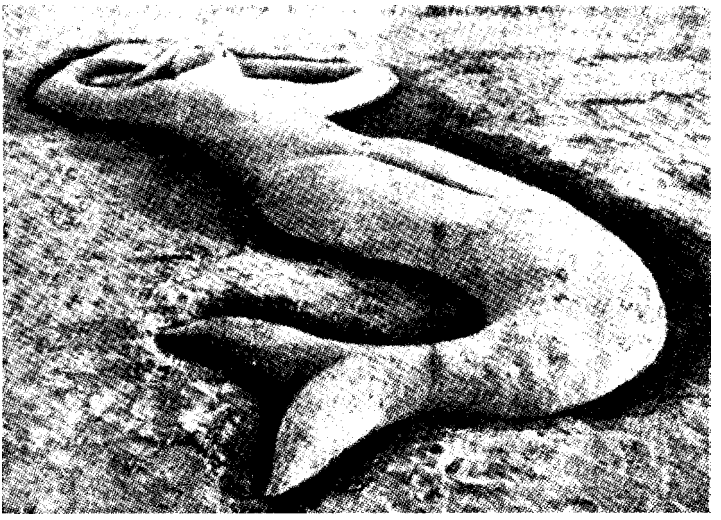
(Über die Israeliten bemerkt die Frau: Die Israeliten (израсльцы) aber sind eben wir: sobald wir sterben, wird gesungen: „Kunga Jesus Israeła" ('Herr Jesus Israels'). — ERA II 79, 629 < Kr. Ludza, Gem. Nirza — P. Voolaine < Frau Kazakevič, über 70 J. a. (1934).

6) Die Pharaonen (параóны) sind zur Hälfte wie ein Mensch, zur Hälfte wie ein Fisch. Der untere Teil ist wie ein Fisch.

(Wie gerieten sie ins Meer?) — Moses (Муйзей) führte die Hebräer aus Ägypten. Pan Jezus gab dem Mose einen Stab. Sobald er zum Meer kam und den Stab hinwarf, entstand ein Weg (indem das Wasser sich) in zwei Hälften (teilte). Wo das Meer mit dem Wasser war, da warf er den Stab hin, und es entstand ein trockener Weg. Sobald er das Meer durchschritten und sobald er wiederum den Stab hingeworfen hatte, da entstand wieder ein Meer. Die Pharaonen, die hinter ihnen herjagten, ertranken. Wenn es warm ist, im Sommer, kaum dass die Sonne aufgeht, singen sie schöne Lieder. (Von diesen Liedern sind viele aufgezeichnet.) Wenn ein Mensch ihnen naht, so verber-

3. Von einem livischen Mädchen gezeichnetes „Pharaokind".

4. Von Badegästen aus Sand modellierter „Pharaofisch" am Rigaschen Strande (s. „Pehdejâ Brihdî" Nr. 165, vom 27. VII 1933).

gen sie sich im Meer. Sonst aber sitzen sie am Ufer. — ERA II 79, 630/2 < Ludza — P. Voolaine < Frau Breidak, über 65 J. a., geb. in Korsova (1934).

Die kurländischen Letten, seltener auch die livländischen, lieben die Zigeuner als Pharaonen oder Pharaos Kinder zu bezeichnen:

7) Die Zigeuner sollen von den Pharaonen herstammen. — LFK 772, 105 < Riga < Aizupe; L < Dundaga, Talsi, Ventspils, Liepāja.

8) Bei den Leuten ist solch eine Redensart, dass man die Zigeuner Pharaoskinder nennt. Darum, weil, als Moses die Kinder Israel aus Ägypten führte, beim Führen über das Rote Meer die Hälfte von ihnen ertrank und die Hälfte blieb. Die, welche übrig blieben, werden Pharaoskinder genannt darum, weil Pharao sie verfolgte und sie noch immer in der Welt umherirren ohne Heimat. Die, welche ertranken, welche im Meere blieben, hat Gott zum Zeichen gelassen. Sie leben im Meere, halb Fisch, halb Mensch. Man nennt sie Pharaostöchter. Diese Pharaostöchterchen konnte man im Tiergarten sehen. — LFK 1407, 1 < Dundaga, Ažu Mazaudi — Fricis Cēbergs, 31 J. a. (1933).

9) Von den Meermenschen. — Im Meer gibt es Menschen, die halb Menschen, halb Fische sind: der Kopf und die obere Hälfte des Körpers ist wie beim Menschen, der untere Teil — ein Schwanz wie beim Fisch. Diese Meermenschen sind erschienen seit der Zeit, da die Juden aus Ägypten auszogen. Als Moses das Wasser schlug und das Wasser sich in zwei Teile zerteilte, da gingen die Juden durch das Meer wie über trocknes Land. Die Ägypter verfolgten sie, doch sie ertranken alle. Doch sie ertranken nicht ganz, sondern verwandelten sich in Meermenschen. Deshalb verstehen die Meermenschen auch nichts anderes zu sagen als: „VARAU, VARAU!“ Klar, sie rufen so ihren König, durch den ihr Unglück geschah. Wenn man solch einen Meermenschen fängt und länger als drei Tage auf dem Trockenen hält, kommt das Meer selbst ihm nach und überschwemmt das ganze Land, denn dem König, der damals über sie herrschte, ist die Macht verliehen worden, dem Meer zu gebieten. Und unsere Zigeuner — das sind jene von den Ägyptern, die sich an die Räder der fliehenden Juden anklammerten und auf diese Weise dem Ertrinken entkamen. — Сборникъ матеріаловъ по этнографіи, издаваемый при Дашковскомъ Этнографическомъ Музеѣ, II (Москва 1887), S. 44/5 (42) < Skrunda (herausgegeben von F. Brīvzemnieks-Treuland).

Als sonderbares Meerwesen ist Pharao auch zum Kinderschreck geworden:

10) VĀRAVS ist ein Fisch mit dem Körper eines Menschen und dem Schwanz eines Fisches; man verbietet den Kindern ans Ufer zu gehen und warnt sie, der VĀRAVS werde sie ins Wasser ziehen. — L < Dole, Jaunpils, Riga, Ludza; ERA, Läti 1, 47 (3) < Tirza.

32. Auch bei den Letten fragt das verwandelte Kriegsheer Pharaos nach dem Jüngsten Tag, an dem es erlöst werden soll:

WANN KOMMT DER JÜNGSTE TAG?

11) Skudra ist schon bei einem hohen Grad und schreit: „Warum bist du denn, Frömmler, mit deinem unbeugsamen Glauben nicht durch das Rote Meer mit trockenen Füssen gegangen? Wenn die Knechte dich nicht herausgezogen hätten, dann wärst du zu einem Pharaoskind geworden und müsstest vermutlich so bis zum letzten Tag bleiben." — Salman, wie ein wenig sich bedenkend, sagt: „Geh nur, geh!.. Hast du denn ein Pharaoskind gesehen, Du Lügenmaul?" — „Selbst habe ich es wohl nicht gesehen, aber die Schiffer haben es gesehen, alle, die nur auf dem Roten Meer gefahren sind. Pharaos Kriegsheer (VĀRAUS KAŖA SPĒKS), welches den Juden auf den Fersen nachfolgte, ist im Meer ertrunken, und so sind alle zu Pharaoskindern geworden: das obere Ende ist das eines Menschen, das untere eines Fisches, und in solcher Gestalt müssen sie im Meer bis zum Jüngsten Tag leben. Und diese Pharaoskinder lassen keinen Schiffer vorbei, erheben sich über das Wasser und fragen, ob der letzte Tag bald käme. Wenn man antworte: bald, dann seien sie sehr froh, aber wenn man sage, dass man es nicht wisse oder dass es noch lange nicht sei, so werden sie sehr traurig. Ebenso müsste Salman mit seinem Hörnersack auf dem Meeresgrund bis zum letzten Tag leben." — LFK 811, 128 b < Maz-Salaca.

12) VĀREUSA BĒRNI. Als das Kriegsheer Pharaos, des Königs von Ägypten (VĀREUSA KAŖA SPĒKS), hinter den Kindern Israel her in das Schilfmeer (NIEDRES JŪŖA) hineingestürmt ist, hat Gott es mit Wasser bedeckt, wobei er alle Kriegsleute (KAREIVJI) in Wasserwesen, dem Äussern nach halb Fisch, halb Mensch, verwandelte. Gott hat ihnen bis zum Jüngsten Tag im Schilfmeer zu leben bestimmt, dann würden sie ihrer Strafe ledig. Es heisst, sie lebten dort noch heute, und erwarteten mit Ungeduld den Jüngsten Tag. Jedem Schiff, das an ihnen vorbeischwimme, sollen sie nachrufen: „Wann kommt der Jüngste Tag?" — LFK 556, 4011 < Umurga — M. Bērziņš < L. Bērziņš (1930).

13) Die Kinder Israel sind aus der Sklaverei des Königs von Ägypten entflohen. Der König hat ihnen sein Kriegsheer nachgeschickt. Die Kinder Israel sind durch das Rote Meer gegangen, wo auch das Kriegsheer — die Ägypter — hineingegangen ist. Gott hat dort die Ägypter mit Wasser bedeckt, wobei er sie in Wesen mit Menschenkopf und Fischschwanz verwandelt und ihnen bestimmt hat, bis zum Jüngsten Tag im Meer zu bleiben. Auch jetzt noch, sagt man, lebten sie im Roten Meer, und man nennt sie Pharaos Kinder. Die Kinder Pharaos, heisst es, erwarteten mit Ungeduld den Jüngsten Tag, denn dann würden sie ihrer von Gott auferlegten Strafe ledig. Wenn sie ein Schiff sähen, höben sie die Köpfe aus dem Wasser und fragten: „Wann kommt der Jüngste Tag?" Sie seien mit keinen Mitteln zu töten, sie stürben auch keines natürlichen Todes, auch vermehrten sie sich nicht auf natürliche Art. — LFK 556, 4045 < Umurga — M. Bērziņš < L. Bērziņš (1931).

14) Die VĀRAOBĒRNI, heisst es, rufen „VĀRAU, VĀRAU! kommt bald der Jüngste Tag?" Antworte man, morgen, oder bald, so schwömmen sie fröhlich davon. Sage man, man müsse noch lange darauf warten, so schwömmen sie sehr betrübt und jammernd fort. — LFK 23, 3940 < Koku pag. — K. Bukums (1926).

15) Pharaos Volk, das im Meer ertrank, wie in der Bibel geschrieben steht, daraus wurden Fische und Pharaotöchter (VĀRAO MEITAS). Sie sind noch jetzt im Meer, im Roten Meer, oder wo, das weiss ich nicht. Sie sind unten Fische, aber oben hübsch wie Menschen, viel, viel Goldhaar auf dem Kopf. Auch jetzt noch schreien sie nach dem Jüngsten Tag. — ERA, Läti 1, 25 (1) < Tirza — Paul Ariste < Emma Bruģis, ungefähr 60 J. a. (1931).

16) Die ertrunkenen Kinder Pharaos wohnen im Meer. Alle 100 Jahre erscheinen sie und fragen, ob der Jüngste Tag bald komme. Antwortet man, bald, so freuen sie sich, denn dann dürfen sie aus dem Meer heraus; sagt man aber, noch nicht, so werden sie traurig. — LFK 32, 4047 < Patkule — I. Medne < A. Studente (1931).

17) Diese Pharaosleute (VARAUS ĻAUDIS), welche beim Verfolgen der Kinder Israel im Meer geblieben sind, sollen in sonderbare Geschöpfe verwandelt sein: bis zur Gürtelstelle ein Mensch, von der Gürtelstelle an ein Fisch. Diese Fische schreien stets: „Pharao, Pharao, wann wird der letzte Tag sein?" Wenn man antworte „Morgen", dann schwimmen sie fröhlich ins Meer fort. Am letzten Tag würden diese Fische

wieder zu Menschen werden. — LFK 829, 131 < Sarkaņu Rekuķos — Paula Vītole (1929).

Einmal wird der Jüngste Tag durch den Donnerstag substituiert, d. h. durch den Tag, an dem die Pharaowesen erlöst werden sollen:

18) Pharaos Heer ertrank im Meer, und aus ihm wurden Menschen, bei denen die obere Hälfte wie bei einem Menschen, die untere Hälfte wie bei einem Fisch ist. Sie sollen schreien: „Wann ist es Donnerstag (KAD ČATRUDIENA BŪS? KAD ČATRUDIENA BŪS)?“ denn an einem Donnerstag ist Pharaos Heer ertrunken.— ERA, Läti 1, 48 (6) < Tirza, Baznīckalns — Paul Ariste < Elza Sebris, 30 J. a., vor drei Jahren aus Galgauska (Golgovska) zugezogen (1931).

Eine andere lettische lokale Eigentümlichkeit bei den Kindern Pharaos ist die Kontaminierung der Frage nach dem Jüngsten Tag mit der Frage nach der Vollendung Rigas[1]):

WANN WIRD RIGA FERTIG?

19) Bei Riga zeigte sich einst eine VĀRAVA, halb Mensch, halb Fisch, und fragte, ob Riga fertig sei. Man sagte, nein, nein. Hätte man gesagt, es sei fertig, so hätte sie Riga sofort mit ihrem Schwanz überschwemmt. — LFK 32, 4097 < Riga < Valmieras apr. — I. Medne < K. Vecvanaga (1931).

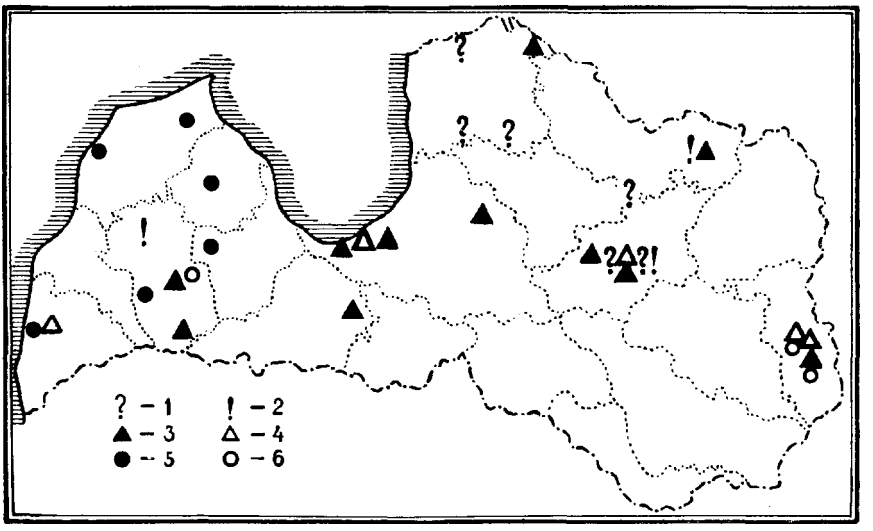
20) Von Riga. — Bei Riga im Meer soll ein Walfisch schwimmen. Die Flossenschuppen wie ein Fichtenwald. Das seien ertrunkene Pharaonen. Er soll an Riga heranschwimmen und sagen: „VARAV, VARAV... ist Riga fertig?“ Dann sollen alle Rigenser schreien, dass Riga nicht fertig sei, und neue Häuser bauen. Wenn man sagen würde, dass es fertig sei, dann würde dieser Walfisch mit dem Schwanz schlagen und ganz Riga ertränken. — LFK 41, 149 < Alsviķis — O. Timans (1926).

21) Bei Riga im Meer soll ein Walfisch heranschwimmen — die Flossen wie ein Tannenwald. Da [sollen] auch die von Moses ertränkten Pharaoskinder sein. Die sollen schreien: „VARAU, VARAU! Ist Riga fertig?“ Sobald man antworten würde, dass Riga fertig sei, so würden sie gleich die ganze Stadt ertränken. Darum sage man, dass Riga noch nicht fertig sei, und sie schwömmen weiter.— LFK 41, 11 < Alsviķis — O. Timans von seiner Grossmutter (1923).

[1]) Vgl. bei den Esten z. B. Fr. Bienemann, Livländisches Sagenbuch (1897), S. 160, Nr. 199.

22) In der Düna ist solch ein Wesen — halb Mensch, halb Fisch — gewesen, es hat geschrien VĀRAVS, VĀRAVS, und gefragt, ob Riga fertig sei. Wenn es fertig sei, wolle es die Stadt ertränken L < Cesvaine < Vējava — M. Bērzkalne (1932).

23) Von dem Bauen Rigas und dem Knochenhause. Es soll in Riga ein Haus geben, wo man sonderbare Tiere zeige. Dem Aussehen nach sind sie Fische und sollen auch im Wasser in Kübeln leben. Zur Hälfte — Kopf, Brust, bis zur Taille — wären sie Menschen, nur ohne Hände; daher müssten sie

1) Wann kommt der Jüngste Tag? 2) Wann wird Riga fertig? 3) Ein Pharaowesen u. 4) ein andersnamiges Wasserwesen gefangen u. gezeigt. 5) Zigeuner u. 6) Ägypter in der lettischen Pharao-Überlieferung.

aufgehoben werden, wenn man sie sehen wollte; die andere Hälfte sei die eines Fisches mit einem Fischschwanz.

Solche Fischmenschen sollen aus Pharaos Zeiten stammen, was man daraus ersehen könne, dass diese Wassertiere „VĀRAV! VĀRAV! VĀRAV!" schreien und rufen sollen. Wenn man sie aus dem Wasser hebe, dann sollen sie fragen: „Ob Riga fertig sein mag?" Das heisst, ob man seinen Bau beendet habe. Sage man nun, dass morgen der Bau Rigas beendet werde, dann seien sie froh, darum weil dann das Ende der Welt sein würde und die Pharaoskinder von ihrer Strafe befreit wären, das heisst, nicht mehr Fische bleiben und im Wasser leben müssten, sondern wieder Menschen würden. Sage man dagegen, dass an Riga noch hundert Jahre zu bauen wäre, dann sollen sie weinen und ihr „VĀRAV! VĀRAV!" wehklagen.

Da nun die Schausteller dieser Fischmenschen oder Pharaonen mit dem Gelde, das von dem Schaustellen einkommt, allein

nicht auskommen können, so sollen sie auch als Menschenhenker leben: sie sollen die Menschen in eine dunkle Kammer locken, sie dort töten, in grosse Kessel werfen, kochen und dann die Knochen auf eine Schnur reihen und sie fort nach Jurjev (d. h. Tartu) senden. Dieses Haus soll beim Wöhrmannspark sein, unweit Stuhrstep; man nennt es Knochenhaus, darum weil dort mit Menschenknochen gehandelt werde.

Ich hörte selbst, wie mein Pate, ein Sesswegener, von Riga zurückgekehrt, erzählte, dass die Rigaer Herren ihn ins Knochenhaus gelockt hätten und er die Kessel, worin Menschen gekocht werden, gesehen hätte: einer soll plötzlich den Kopf herausgestreckt und mein Pate sich so erschreckt haben, dass sich in ihm riesige Kräfte entwickelt hätten; er habe mit den Füssen die Tür aus den Angeln gestossen und sei glücklich auf die Strasse gelangt. Jetzt noch sollen die Sesswegener wissen, wo sich das Rigasche „Knochenhaus" befände, aber an Pharaonen glauben sie wohl nicht mehr. — Jelgavas Latviešu Biedrības Rakstu Krājums 4 (1894), S. 36, Nr. 23 < Kuldiga — Jānis Karps.

33. Am populärsten scheint in Lettland das Motiv, wie ein Pharaowesen gefangen und ins Wasser zurück gelassen, oder in einer Wanne in Riga, Jelgava oder Liepāja gezeigt wird. Dabei schreit es gewöhnlich immerfort „Pharao!" und „Pharao!" (s. oben Nr. 3, 14, 20—23 u. unten Nr. 26—29, 32—35). Seltener werden zwei oder mehr Pharaowesen, ein männliches und ein weibliches, gezeigt (s. Nr. 32—34). Das gefangene nackte Pharaowesen schämt sich in der Wanne (s. Nr. 31 u. 34), während freie Pharaonen im Meer Fischer irreführen sollen (s. Nr. 24 u. 29). Ich bringe die Varianten in der geographischen Reihenfolge von Nordost nach Südwest:

DAS GEFANGENE UND GEZEIGTE PHARAOWESEN.

24) In früheren Zeiten seien Pharaonen (VĀRAVI) gewesen, welche im Wasser gelebt hätten und halb Menschen, halb tierähnliche Geschöpfe gewesen seien. Sehr oft erwähnt man Pharaotöchter (VĀRAVMEITAS). Diese seien schöne Jungfrauen gewesen, aber am unteren Ende hätten sie einen Schwanz gehabt, und so erinnerten sie an Fische. Sie haben auch sehr üppiges, langes Haar, und sie haben oft die Fischer irregeführt. Einmal sei eine von diesen Pharaostöchtern gefangengenommen und in Riga am Dünaufer zum Besehen durch die Leute ausgestellt worden.— LFK 17, 22816 < Lubeja — J. Sīmansone (1933).

25) Pharaonen (VĀRAVI). — In Riga, heisst es, habe man Pharaonen aus dem Meer herausgefischt (andere erzählen von

ŪDENS MEITAS, d. h. Wasserjungfrauen). Für 5 Kopeken würden sie in grossen Wasserwannen gezeigt. Halb wie hübsche Frauen mit Brüsten, aber weiter ein Fischschwanz. Ihr Aussehen und Betragen wurde ausführlicher beschrieben, doch habe ich es vergessen. Wie ich es von den Alten gehört habe, die das selbst gesehen haben, scheint deutlich irgendeine Tingeltangelausstellung zu Grunde zu liegen. — LFK 41, 150 < Alsviķis — O. Timans (1926).

26) Der Gewährsmann hat selber in Riga ein Kind Pharaos gesehen. Es ist in einer Wanne gewesen, hat einen Fischschwanz gehabt, die Hände sind recht kurz gewesen, es hat geschrien „VĀRAV, VĀRAV!" — L < Sigulda < Rūjene (1932).

27) Katrina Ricka hat in ihrer Jugend in Riga ein Weib mit einem Fischschwanz gesehen, das für Geld gezeigt wurde. Es hat gerufen: „FĀRO, FĀRO!" — LFK 32, 4099 < Riga — I. Medne < K. Ricka (1931).

28) Der Grossmutter meiner Mutter hat man erzählt, dass früher in Riga eine VĀRAVA gewesen sei, man sei gegangen, sie für Geld zu besehen. Sie sei von Menschengrösse gewesen, mit einem Schwanz, und habe nur geschrien „VARA-Ū, VARA-Ū". — LFK 32, 1469 < Garoza < I. Medne (1926).

29) Eine Erzählung über Pharaoskinder. Ungefähr vor zwanzig oder mehr Jahren habe sich folgendes ereignet. — Eine Frau sei in Riga längs dem Dünaufer spaziert. Plötzlich habe sie rufen hören: „VĀRAV, VĀRAV!" Die Frau habe sich erschreckt und angefangen, nach dem Rufer zu sehen. Sie habe im Wasser etwas Menschenähnliches erblickt. Der Körper sei mit Fischschuppen bedeckt gewesen, auch der Schwanz der eines Fisches. Nur das schöne gelbe Haar und die blauen Augen seien die eines Menschen gewesen. Das sonderbare Geschöpf habe mit dem Schwanz geschlagen und unablässig gerufen: „VĀRAV, VĀRAV". Dann sei es im Wasser verschwunden. Die Frau habe es für ein Pharaoskind gehalten.

Nach einigen Jahren habe die Frau ein ebensolches Geschöpf in Jelgava auf dem Fischmarkt gesehen. Es wäre dorthin geführt worden, damit die Leute es bewunderten. Das Geschöpf habe ein sehr verbittertes Aussehen gehabt. Traurig habe es die Menschen mit seinen schönen Augen angesehen und kaum hörbar gerufen: „VĀRAV, VĀRAV!" Noch jetzt sollen in den Meeren diese Pharaoskinder leben und mit ihrer sonderbaren Gestalt die Seeleute und Fischer irreführen. — LFK 929, 13216 < Garoza, Grose — E. Melngalve < C. Jānuma (1932).

30) Einmal, auch in Liepāja, ist im Hafen eine VĀRAVA gefangen worden. Die Fischer haben dieVĀRAVA den Leuten für Geld zeigen wollen. Doch die Polizei hat es nicht erlaubt und die VĀRAVA wieder ins Meer zu lassen befohlen.— LFK 1005, 216 < Lutriņi — M. Freibergs < Je. Zommerovska (1931).

31) Die Mutter der Erzählerin hat die Pharaonen (VĀRAVAS) gesehen. Sie sind in Jelgava gezeigt worden. Kopf und Brüste sind wie bei jungen Mädchen gewesen, sie haben auch langes, goldenes Haar gehabt. Die VĀRAVAS haben sich sehr geschämt und dauernd ihren Schwanz im Wasser verborgen und die Hände vor die Brüste gehalten. — LFK 1005, 214 < Lutriņi — M. Freibergs < E. Emoliņa, 40 J. a. (1931).

32) Die Fischer haben im Meer zwei Kinder Pharaos gefangen: halb Mensch, halb Fisch. Man hat sie im Wasser gehalten und den Leuten gezeigt. Die Frau hat langes, der Mann kurzes Haar gehabt. Beide haben traurig gerufen „VĀRAU, VĀRAU!" Es waren Kinder des ägyptischen Pharaos, die einst ins Meer gezogen sind. — LFK 659, 860 < Kursiši — R. Meija < T. Trūmanis, 57 J. a. (< Vecance), L. Meija (< Ezere), J. Zvejnieks, 60 J. a. (1931).

33) Einst sind im Meere bei Liepāja zwei Kinder Pharaos gefangen worden: das eine hat Kopf und Brüste wie ein Mann, das andere aber Kopf und Brüste wie eine Frau, beide haben Fischschwänze gehabt. Man hat die Kinder Pharaos im Wasser gehalten und den Leuten gezeigt. Sie haben nichts anderes gesprochen als „VĀRAU, VĀRAU!" Als man sie losgelassen hat, sind sie sehr eilig ins Meer fortgeschwommen. — LFK 659, 858 < Kursiši — R. Meija < K. Kēpuls, 52 J. a. (1931).

Ausser dem onomatopoetischen Ruf „Pharao!" besitzen die Pharaowesen manchmal auch die Fähigkeit, menschenähnlich zu sprechen.

DER PHARAOSTOCHTER BRINGT MAN EIN UMLEGETUCH.

34) Einmal hat man Pharaos Kinder im Meer gefangen: halb Menschen, halb Fische. Sie sind den Leuten gezeigt worden. Das Weib hat sehr schönes, goldenes und langes Haar gehabt. Es ist alles Mögliche mit ihnen angestellt worden, doch haben sie nichts anderes gesagt als: „VĀRAU, VĀRAU!" Sie haben sich so geschämt! Es ist da eines Tages eine Frau hingekommen, hat ein Umlegetuch übergeworfen, und hat zu den Kindern Pharaos gesagt: „Heute schor ich ein Schaf, spann Garn und webte das Umlegetuch". Da hat für alle unerwar-

teterweise die Pharaostochter (VĀRAVAS MEITA) gerufen: „Nicht so war es, nicht so wird es sein!" Doch hat sie sonst nichts mehr gesagt. Die Kinder Pharaos sind ins Meer zurück gelassen worden. — LFK 659, 859 < Kursiši. — R. Meija < L. Rieksta, 57 J. a. (1931).

DIE GEFANGENE PHARAOSTOCHTER WILL AUF DIE HOCHZEIT IHRER SCHWESTER.

35) Der Erzähler hat selber mit eigenen Augen eine VĀRAVA gesehen. Diese VĀRAVA hatten Rigasche Fischer gefangen, in eine grosse Tonne gesetzt und dem Volk für Geld gezeigt. Diese VĀRAVA ist besonders hübsch gewesen, hat auch Kopf und Brüste wie ein Weib, doch das Ende des Körpers wie ein Fisch gehabt. Es hat sich ein alter Mann gefunden, der mit der VĀRAVA hat reden können. Die VĀRAVA hat sehr gebeten, man möge sie für zwei Tage zurück ins Meer lassen: ihre Schwester habe gerade Hochzeit, und sie wolle auch auf der Hochzeit sein. Nach der Hochzeit wolle sie wieder am Ufer erscheinen, und die Fischer könnten sie wieder in die Tonne setzen. Die Fischer haben die VĀRAVA losgelassen, und siehe, nach drei Tagen ist die VĀRAVA am Ufer gewesen und hat gerufen „VĀRAU, VĀRAU!" Für solches Worthalten haben die Fischer der VĀRAVA die Freiheit geschenkt und haben sie nicht mehr eingesperrt. — LFK 1005, 215 < Lutriņi — M. Freibergs < Jēkabs Jānišs, 80 J. a. (1931).

DIE GEFANGENE PHARAOSTOCHTER WILL ZU IHRER FAMILIE.

36) Einst haben Fischer aus Liepāja in ihren Netzen eine junge, sehr schöne VĀRAVA gefangen. Sie haben sie in eine Wanne voll Wasser gesetzt und den Leuten zeigen wollen. Drei Tage hat die VĀRAVA nichts gegessen, sich nur im Wasser verborgen und ist sehr traurig gewesen. Am vierten Tag hat sie zu sprechen angefangen und hat die Fischer weinend gebeten, sie möchten sie wieder ins Meer lassen: im Meer habe sie ein eigenes Häuschen, einen jungen Gatten und zwei zarte Kinder. Der Mann und die Kinder sollen schrecklich nach ihr heulen und sie zurückerwarten. Den Fischern hat die schöne VĀRAVA leidgetan, und sie haben sie wieder ins Meer gelassen. — LFK 1005, 217 < Lutriņi — M. Freibergs < K. Jansone, 76 J. a. (1931).

Im letzten Text, der aus West-Kurzeme stammt, finden wir also das bei den Esten so gut bekannte Kinder-Motiv wieder. Ebenso wird an der östlichen Grenze Lettlands, in Latgale, auf die Kinder der Pharaowesen hingewiesen [1]):

[1]) Vgl. dagegen Nr. 13: sie vermehren sich nicht auf natürliche Art.

DIE GEFANGENE PHARAOSTOCHTER WIRD ZU IHREM KIND GELASSEN.

37) Die Pharaonen (парао́ны) kommen an dem Tag, da sie ertrunken sind, aus dem Meer hervor. In Riga war eine von deren Frauen: sie hatte Brüste wie eine Frau auch. Man sagte: „Lasst sie ins Meer zurück. Sie hat ein Kind: Milch fliesst ihr aus der Brust." Da liess man sie ins Meer. Sie hatte schwarzes Haar. — ERA II 69, 552 (2) < Gem. Nirza, Dorf Skryni — P. Voolaine < Julija Pīman, über 80 J. a. (1934).

Manchmal werden in solchen Fällen nicht direkt die Pharaonen erwähnt, sondern man spricht von sonderbaren Fischschwänzigen:

38) Dort wurde eine Meerjungfrau (JŪRAS JUMPRAVA) hingeführt. Der Kopf war mit krausem Haar, die Hände wie bei einem Menschen, aber der Schwanz wie bei einem Fisch. Kubil sagte: „Lasst sie frei!" Als sie freigelassen wurde, wie freute sie sich, schlug mit den Händen: PLAUKS, PLAUKS. Die Wirtin weinte. Wir waren zum Flachsbrechen beim Begis. — LFK 769, 151 < Grobiņa — Lilija Puže < J. Drullis, 83 J. a., und I. Tomševice, 62 J. a. (1931).

39) Einmal zog ein Fischer bei hellem Mondschein eine Meerjungfrau (JŪRAS MEITA) aus dem Wasser. Sie war halb Mensch, halb Fisch. Sie bat, man solle sie freilassen. Dafür versprach sie grosses Glück. Der Fischer liess sie los. — LFK 450, 1097 < Bułłi — A. Medne < Emilija Sildedze, 35 J. a. (1928).

40) In Riga zeigte man vor 50—100 Jahren in einer Wanne ein Wesen, halb Fisch, halb Weib. Das hat man zwei Tage so gehalten und dann in die Düna zurück gelassen. Dort hat es sich noch einmal umgekehrt, hat mit dem Kopf genickt und ist dem Meer zugeschwommen. — LFK 32, 4046 < Patkule — I. Medne < A. Studente, 50 J. a. (1930).

41) Im Zoologischen Garten zu Petrograd wurde für 25 Kopeken eine Nixe (русалка) gezeigt. (Auf meine Frage, ob mancher sie nicht Pharao genannt habe, bemerkt er: Парао́нъ kann sie nicht sein.) Man hatte sie im Netz gefangen.

(Wie sind sie?) Der Schwanz ist wie beim Hecht, aber sonst (sind sie) wie ein Mensch. Sie sind von Menschen („vom Volk") entstanden. Sie quieken wie grosse Ratten. In der warmen Zeit springen sie aus dem Wasser und wieder ins Wasser zurück. — ERA II 79, 634/5 < Kr. Ludza, Gem. Cibla — P. Voolaine < Alois Rikums, 50 J. a. (1934).

42) N. weiss bloss, dass irgendwelche Leute durch das Tote (sic!) Meer gezogen seien, sie sind ertrunken. Sie sind im Meer

geblieben, halb Fisch, halb Mensch. Ihren Namen kennt er nicht. Man meint, sie seien verzaubert.

Man ist auf dem Meer gefahren. Eine Frau hat aus dem Meer um etwas gebeten, um irgendeine Arznei. Der Seemann hat die Bitte der Frau erfüllt. Bei der Frau verschwand der Fischschwanz. Sie erhielt Füsse, aber verlor die Sprache. Sie besuchte Bälle, tanzte, aber hatte keine Zunge (doppelsinnig!)[1]). — ERA II 79, 637/8 <Kr. Ludza, Gem. Zvirgzdeņi — P. Voolaine < Urtans, ungef. 30 J. a. (1934).

43) Ein Mann aus unserem Kreis war nach China geraten und hat dort auf dem Meer ein Fischwesen (рыбина) gesehen, das einen Menschenkopf, aber einen Fischschwanz gehabt hat. Es konnte nicht reden, aber irgendwie gelang es ihm mitzuteilen, dass es einst ein Mensch gewesen, aber in einen Fisch verwandelt worden ist. Ihm wurde die menschliche Sprache beigebracht. Aber einst entwischte es den Leuten, wurde jedoch wiedergefunden und zur Schau in der Welt umhergeführt. Ohne Wasser war es ihm schwer und stickig zu leben. — ERA II 61, 99 (1) < Ludza — P. Voolaine < Jānis Bičulis, 12 J. a. (1933).

44) Frauen auf dem Meer, halb Fische, halb Menschen, klagende Lieder singen sie. — ERA II 61, 414 (4) < Ludza — P. Voolaine < Zusana Dirgačova, über 60 J. a. (1933).

Der bekannte lettische Schriftsteller K. Skalbe hat auf Grund von Volksüberlieferungen eine hübsche Novelle unter dem Titel „JŪRAS VĀRAVA“(„die Meerpharao“, fem.!) verfasst[2]), wo es sich um eine gefangene und in einer Wanne zur Schau gestellte Meerjungfrau handelt, die einen Burschen bittet, sie zu befreien und mit ihr unter das Wasser zu fliehen in Schlösser, welche die Wolken auf der Wasserfläche widerspiegeln. Und die grösste lettische Zeitung „Jaunakās Ziņas“ brachte noch am 10. III 1934, Seite 14, folgende Nachricht als Reklame für eine vom Notstandskomitee veranstaltete Frühjahrsmesse:

DIE JŪRAS VARAVA GEFANGEN.

Morgen um 2 Uhr nachm. findet die Eröffnung der Frühjahrsmesse statt. Die Veranstalter der Frühjahrsmesse empfingen heute früh ein Radiotelegramm, in Gambija sei die JŪRAS VARAVA gefangen worden und werde morgen früh über Jelgava nach Riga befördert. Die JURAS VARAVA wird

[1]) Entlehnung aus Andersens Märchen von der kleinen Seejungfrau!

[2]) Kārļa Skalbes Izmeklēti raksti, S. 25—31 (Riga 1921).

morgen um 2 Uhr nachm. auf dem Frühjahrsmessplatz, L. Ķēniņa iela 30, dem Publikum gezeigt werden. Eintritt für Kinder 30 sant., für Erwachsene 50 sant. Jedem ist der Besuch zu empfehlen.

DEUTSCHBALTEN (GGB).

34. Der beste und treueste Livenfreund unter den Deutschbalten. Bruno Dziadkowsky, Riga, hat im Städtischen Deutschen Armenasyl folgendes niedergeschrieben:

Als Kind hörte ich meine Tante das Märchen erzählen, wie Pharao bei der Verfolgung der Kinder Israels diesen in (den Nil-Fluss oder) das Rote Meer mit seinem ganzen Heer, seiner Familie und seinen Töchtern folgte. Da trat die Flut ein, und alle ertranken. Die Seeleute erzählten davon, dass Pharaos Töchter dabei nicht umkamen, sondern als Meerjungfrauen im Wasser weiterleben. Gewiss wird es allerlei, vielleicht auch Menschen, geben, welche dem Leben im Wasser angepasst sind, von ihrer Erlösung am Jüngsten Tage wurde mir nichts erzählt.

Es ging die Sage, dass in der Karlstrasse [in Riga die heutige „Strasse des 13. Januar"] eine Schaubude gewesen, in der eine Seejungfer ausgestellt war. Sie hatte schönes, langes Haar, war halb Weib, der Unterkörper Fisch, mit sehr traurigen Augen. Bei Sonnenschein soll sie klagend „FAROÚ, FAROÚ" gerufen haben. — L < Riga — Pauline Hauk, geb. in Riga 1861 (ihr Vater und ihre Tante sind in Arensburg geboren und mit 8 u. 12 Jahren nach Riga gekommen).

Über die deutsche Überlieferung aus Latgale s. S. 110.

POLEN (SP).

35. Bei den Polen ist es mir nicht gelungen, Material zu finden ausser in Lettgallen, jener schon seit Jahrhunderten starken polnischen Kultureinflüssen ausgesetzten lettischen Provinz. Mein unermüdlicher Mitarbeiter P. Voolaine hat jahrelang die Überlieferungen aller dortigen Völkerschaften gesammelt und seine Aufzeichnungen im Estnischen Volkskundlichen Archiv hinterlegt (teils in russischer, teils in estnischer Sprache). Ich lasse hier Texte folgen aus den sich für polnisch haltenden Bevölkerungskreisen Lettgallens:

1) Ich frage: „Wer sind die Pharaonen?" — Moses (Моїшéй) führte die Pharaonen durchs Rote Meer (Червонное море). Sie jagten Jesus nach. Wie sie ertranken, so blieben sie denn auch im Meer. Sie haben einen Menschenkopf, aber einen Fisch-

schwanz. — ERA II 69, 549 (1) < Kr. Ludza, Gem. Nirza — P. Voolaine < Frau Kalnacz, ungef. 80 J. a. (1934).

2) Auf die Frage, wer jene seien, die wie halb Menschen, halb Fische sind, antwortet K.: „Ach, das sind Pharaonen. Das ist eine lange Geschichte. Es war Jakob, Jakob hatte zwölf Söhne. Der zwölfte war Joseph ...“ (K. erzählt genau nach der Bibel weiter. Der Aufzeichner hilft mit, damit es schneller gehe. So kommt der Erzähler zu der Stelle, wo Moses die Juden aus Ägypten herauszuführen beginnt.) ... Die Juden zogen durchs Meer, die Pharaonen hinterdrein. Die Juden sprangen aus dem Meer, aber die Pharaonen wurden überflutet bis zum Ende der Welt. Sie sind bis zur Hälfte Fische — Mann und Frau. Sie reden in ihrer Sprache. Sie fragen: „Ist bald das Ende der Welt?“ — ERA II 61, 417 (1) < Ludza — P. Voolaine <Antoni Kozłowski, ungef. 80 J. a. (1933).

3) Den Israeliten wurde in Ägypten das Leben sauer. Gott sagte Moses: „Zieh aus Ägypten aus!“ Da zog er mit den Seinigen durch das Schwarze Meer [1]). Jedoch ereilte sie der Herrscher Pharao. Die Israeliten kamen ans andere Ufer des Meeres heraus, jene aber blieben im Meer. Sie (die Pharaonen) reden in ihrer Weise, aber mit Menschenstimme reden sie nicht. Sie sind bis zum Gürtel Mensch, der Kopf ist wie beim Menschen, aber der Schwanz wie beim Fisch. Im Bottich hat man sie zur Schau gestellt. Ich habe sie nicht gesehen. Andere sagten, sie hätten sie im Zoologischen Garten in Petrograd gesehen. Sie pflegen die Seeleute einzuholen und zu fragen: „Hat die Welt bald ein Ende?“ Antwortet man: „Nicht bald!“, dann wollen sie das Schiff umkippen. — Das ist dummes Zeug. Sie (die Alten) sind nie im Leben dort gewesen. Das sind lauter Märchen. [Und doch glaubt R. vieles andere märchenhafter Art.] — ERA II 79, 633/4 < Kr. Ludza, Gem. Cibla — P. Voolaine < Antoni Rublewski, 55 J. a. (1934).

4) Die Pharaonen. — Als Jesus geboren war, liess der Zar viele Kinder umbringen. Der Zar wollte Jesus töten, denn dieser hatte verkündet, dass er über alle herrschen werde. Der Engel aber sagte Jesu Eltern, sie sollten das Kind nach Ägypten fortbringen. Als sie durchs Meer flohen, wurden sie von den Pharaonen verfolgt. Gott aber verschloss vor diesen das Meer, und sie blieben bis zur Hälfte im Meer. Der Teil vom Körper, der im Wasser blieb, ist wie beim Fisch. Von der Mitte bis zum Kopf sind sie ganz wie alle Menschen. Sie sind schwarz, reden dumpf. Aber sie singen gut und be-

[1]) Die Substituierung des Schwarzen Meeres an Stelle des Roten erklärt sich wohl einfach aus dem lautlichen Gleichklang der russischen Bezeichnungen Черное и Чермное море.

ten schön. Wenn man den Pharaonen sagt, dass das Ende der Welt nicht bald komme, dann weinen sie; sagt man aber, dass es bald komme, dann lachen sie und sind froh. Die Erzählerin sagte u. a., sie habe sogar in Ludza einen Pharao gesehen. Ein anderes Mal hat dieselbe Erzählerin ergänzend bemerkt, sie habe sie gesehen „vor dem japanischen Kriege, in Ludza, in einem Kübel, als man Theater gemacht hat". — ERA II 61, 145/6 (1) u. 219 < Ludza — P. Voolaine < Helena Katkiewicz, 70 J. a. (1933).

Wie man sieht, erscheinen hier die biblischen Geschichten über Moses und Jesus vermengt, wie sie denn wohl auch ihren Ursprung z. T. in einem und demselben Mythenzyklus haben mögen.

In der Stadt Ludza hatte ich am 13. VIII 1933 Gelegenheit, persönlich eine aus Daugavpils stammende arme polnische Seilerfamilie auszufragen, wo mir von Pharaonen nicht als Halbfischen, sondern als Halbpferden, also schon gar als Zentauren, erzählt wurde, deren Gesang eine einschläfernde Wirkung ausübt:

5) Die Pharaonen sind halb Mensch, halb Pferd. Sie singen Lieder „auf den künftigen Schlaf", d. h. sie singen, aber wer ihnen zuhört, der schläft auf ewig ein. Sie haben einen Menschenkopf, aber sie schwimmen mit ihren vier Beinen wie Pferde. — Auch die Zigeuner nennt man Pharaonen, denn sie stammen aus Ägypten, sie sind eben die eigentlichen Ägypter.

Es war äusserst interessant festzustellen, dass auch der deutsche Schwiegersohn, ein ebenfalls aus Daugavpils gebürtiger und ganz polonisierter Lutheraner, die Pharaonen für Halbpferde hielt; er habe in der Kindheit „irgendein Buch" unter dem Titel „Getes Werke" (sic!) gelesen, und da habe er ein Bild etwa folgenden Inhalts gesehen: „Pharao stürmte dahin wie ein schönes Pferd, ein Fräulein sass auf ihm, jemand verfolgte sie, er aber entführte das Fräulein" [1]).

Das Motiv des Jüngsten Tages in Verbindung mit Pharao war in jener polnischen Familie nicht bekannt, obschon der deutsche Schwiegersohn irgendwo gehört hatte und es auch zu glauben schien, dass der Jüngste Tag sicherlich im Jahre 1940 eintreffen werde.

[1]) Gemeint ist wahrscheinlich die Flucht der schönen Helena auf dem Rücken des Chiron (Faust, II. Teil, II. Akt, Vers 7403—7426).

WEISS- und WESTRUSSEN (SRW).

36. M. Federowski in seinem „Lud białoruski" I (Kraków 1897), S. 108/9, Nr. 330—336 kennt bei den Weissrussen insgesamt folgende Wasserwesen:

1) „JÀDZIERKI". Kreis Wołkowysk (Gegend von Świsłocz). „Im Meere leben drei leibliche Schwestern — JÀDZIERKI, sie [sind] Meerprinzessinnen. Sie [sind] alle hoch, dünn, die Kleider auf ihnen und die Schuhe [sind]silbern, ihre Haare und Augenbrauen golden, das Gesicht aber so schön, dass es schwer zu sagen ist. Wenn eine JÀDZIERKA aus dem Meer kommt, dann mit einem solchen Glanz, dass es sogar anfängt, vor den Augen zu blitzen."

„Wenn eine JÀDZIERKA geht, dann rollt vor ihr der diamantene Tau wie die Morgenröte [?] dahin.

Die JÀDZIERKI [sind] sehr wild, zu ihnen kann man nicht näher als auf eine Meile herantreten, wenn aber jemand näher treten würde, gleich würden sie ein Geschrei [?] erheben, wenn aber die Untertanen [das] hören würden, dann würden sie einen solchen Menschen ergreifen und umbringen. Sie haben Untertanen, Pferde und aller Art Vieh."

„Die kleinste JÀDZIERKA hat ein Mal auf der rechten Hand; dieses Mal ist nicht grösser als ein Mohnkorn."

2) „SARENY" („Sirenen"). Kreis Wołkowysk (Gegend von Jałówka und Świsłocz). „SARENY, das [sind] Meermenschen, sie kommen an einem schönen Tag an das Ufer, setzen sich und singen oder weinen, wenn sie aber einen von unseren Menschen erblicken, dann fragen [sie], ob das Ende der Welt bald komme. Wenn jemand ihnen sagt, bald, dann freuen sie sich, klatschen in die Hände, wenn man ihnen aber sagt, nicht bald, dann weinen sie so, lamentieren so; denn wenn die Welt zu Ende geht und andere Menschen erscheinen, dann werden auch sie nicht mehr im Wasser, sondern auf der Erde sein, wie wir jetzt, und statt der Schwänze werden [sie] Füsse haben [1])."

3) „LUDZI MORSKIJE" („Meermenschen"). Kreis Wołkowysk (Gegend von Łysków und Porozów). „Aller Art Lieder und Melodien kommen aus dem Meer von den verwünschten Meermenschen, welche die Allerheiligste Mutter verwünscht hat, dass sie halb Fisch, halb Mensch seien. Menschen,

[1]) Z. Wasilewski, Jagodne, S. 96.

welche auf dem Meere segeln, sehen und hören, wie sie zuweilen s i n g e n, sich belustigen, in die Hände klatschen, zuweilen aber w e i n e n, traurige Lieder singen, wenn [sie] aber einen von unseren Menschen erblicken, dann fragen sie immer: o b b a l d d i e W e l t z u E n d e g e h e? Wenn man ihnen sagt, bald, dann freuen sie sich, wenn man ihnen aber sagt, nicht bald, dann weinen sie, ringen die Hände."

4) „WADZIANYJE KARALEUNY" oder „MNISZKI" („W a s s e r p r i n z e s s i n n e n" od. „-n o n n e n"). Kreis Wołkowysk (Gegend von Szydłowicze und Hniezna). „Im Meer leben Wasserprinzessinnen, die kommen in der Nacht aus dem Wasser hervor und s i n g e n. Es gibt aber solche Schreiber, welche alles das a u f s c h r e i b e n, und auf solche Weise verbreiten sich ihre Lieder unter den Menschen auf der Welt."

5) „FARAONKI", „FARAONY". Kreis Sokółka (Gegend von Korycin, Suchowola und Janów). „Die FARAONKI leben im Meer, es sind solche [F r a u e n]: bis zum Gürtel Frauen und weiter ein F i s c h s c h w a n z. Sie kommen zu gewisser Zeit aus dem Wasser auf die Dünen des Meeres und s i n g e n mit schönen Stimmen, so dass unsere Menschen [sie] belauschen und von ihnen singen lernen, und von ihnen n a h m e n d i e M e n s c h e n d i e M e l o d i e. Von wo aber sind sie hergekommen? Wie die Juden durch das Meer zu uns herüberkamen, befahl Pharao allen Leuten aus seinem Königreich, den Juden nachzusetzen, um sie nicht auf diese Seite [kommen] zu lassen, dann gingen einige Verfolger der Juden ins Meer, und als Moses mit dem Stab winkte, trat das Wasser im Meere zusammen und überflutete sie dort, und sie werden b i s z u m E n d e d e r W e l t im Meer sein. Es gibt Zeiten, dass diese FARAONKI s i n g e n, zu anderen Zeiten aber w e i n e n [sie], wenn sie aber einen von unseren Menschen erblicken, dann fragen sie, o b d i e W e l t b a l d z u E n d e g e h e. Wenn der Mensch sagt, bald, dann klatschen sie vor Freude in die Hände, wenn [er] aber sagt, noch nicht bald, dann fängt [sie] an zu weinen und geht ins Wasser. Es gibt unter ihnen M ä n n e r und F r a u e n, die FARAONY singen aber nicht, nur die FARAONKI." (Von Jan Dzieżko.)

Weiter bringt F e d e r o w s k i im selben Buch S. 231, Nr. 1096 f. folgende Notizen über die Z i g e u n e r:

6) „CYHANY" oder „CYHANĖ". Kreis Sokółka (Gegend von Suchowola). Einst gab es bei uns keine Zigeuner, aber als die J u d e n aus dem pharaonischen Lande zu uns kamen, da m i s c h t e n s i c h u n t e r s i e e i n i g e FARAONY und sind hierher herübergekommen, sie haben nirgends Platz: sie f a h r e n i n d e r W e l t u m h e r, bitten die Menschen, dass [sie] ihnen Lebens-

unterhalt geben, bald wahrsagen sie, bald betrügen sie, bald stehlen sie, meistens handeln sie. Es ist nicht bekannt, welchen Glauben sie haben; Kinder taufen sie, wo es ihnen am nächsten ist: wenn eine katholische Kirche nahe ist, dann in der katholischen Kirche, wenn eine orthodoxe Kirche näher ist, dann in der orthodoxen Kirche. Zigeuner haben nicht ihre eigenen Geistlichen, ihre Trauungen vollziehen sie selbst.

7) Bezirk Sokółka (Suchowola). „Deshalb ziehen alle Zigeuner auf der Welt herum, weil sie die Juden sehr quälten, da wurde Gott auf sie sehr zornig, und deshalb haben sie nirgends Platz, so dass sie bis zum Ende der Welt herumziehen werden." (Jan Dzieżko.)

Sonst kenne ich bei den Weissrussen nur eine kleine Nachricht bei Romanov:

8) Die Pharaonen (фараоны) sind die im Meer ertrunkenen Ägypter, (bis) zur Hälfte Mensch, vom Gürtel an aber Fisch. Sie steigen heraus auf die Inseln und singen Lieder. — Е. Р. Романовъ, Матеріалы по этнографіи Гродненской губерніи II (Вильна 1912), S. 363, Nr. 8 < Kr. Białystok, Flecken Grodek.

Als Ergänzung hierzu hat mir auch Prof. Dr. E. Koschmieder schriftlich mitgeteilt:

9) Meine Umfragen hier haben ergeben, dass die Weissrussen in der Gegend von Wilna Erzählungen über das Heer Pharaos kennen, wobei das Heer in Sirenen und Nixen verwandelt wird.

37. Zwischen dem weissrussischen und dem grossrussischen Siedlungs- und Sprachgebiet gibt es bekanntlich keine feste Grenze, vielmehr vollzieht sich der Übergang ganz allmählich und unmerklich. Daher wäre es fast ratsamer, statt von Weissrussen von Westrussen zu reden und zu diesen auch die russische Bevölkerung Lettgallens zu zählen, die zwar ihrer Herkunft und ihren Kulturbeziehungen nach mehr weissrussisch ist, aber infolge späterer Kolonisation jetzt wohl mehr grossrussisch geworden ist. Immerhin ist es äusserst wichtig zu unterstreichen, dass die russischen Kulturtraditionen sich in Lettgallen in zwei Schichten sondern und dass die ältere (südwärts nach Kiew als Kulturzentrum sich orientierende) weissrussische Schicht im Laufe der letzten Jahrhunderte durch eine neuere (ostwärts nach

Moskau als Kulturzentrum sich orientierende) grossrussische Schicht überdeckt worden ist, die durch Sektierer wie die sog. „Altgläubigen" und andere infolge der Siedlungspolitik der russischen Regierung hierher verschlagene Kolonisten vertreten wurde. Die Betrachtung der Pharao-Mythen auf solch einem Hintergrund eröffnet uns manchen neuen Ausblick. Zunächst fällt uns die Tatsache auf, dass die Pharao-Mythen unter der grossrussischen Bevölkerungsschicht dort jetzt kaum bekannt sind. Diese Feststellung beruht nicht etwa auf Zufall oder auf Mangel an Belegmaterial, denn ich habe hier sorgfältige Ausfragungen anstellen lassen und doch nur drei Belege von den pietätvollen Altgläubigen und einige andere von Rechtgläubigen auftreiben können:

1) (Ich führe das Gespräch auf Meerwesen, welche wie Menschen und wie Fische seien. Ergänzend fügt die P. hinzu:) Sie singen schöne Lieder und weinen sehr. Zur Hälfte sind sie wie Frauen. Auch Zitzen haben sie. Aber vom Gürtel ab sind sie wie ein Fisch. Sie kommen aus dem Wasser, wenn es Sonnenschein gibt. Ist es aber schlechtes Wetter, so quieken sie. Sie waren die Pharaonen. Als sie durchs Meer ziehen wollten, deckte Gott das Meer zu, und sie blieben im Meer weiter leben. — ERA II 79, 636/7 < Ludza — P. Voolaine < J. Pikaljova, 88 J. a., altgläubig (1934).

2) Die Pharaonen sind verwünschte Menschen im Meer. Es sind sowohl Frauen als Männer. Die Frau ist eine unbeschreibbare Schönheit. Man zeigte [sie] im Zoologischen Garten in Petersburg. — ERA II 109, 141 < Kr. Rēzekne, Kaunata, Federinki — P. Voolaine < Astafij Andrejevič, ungef. 50 J. a., altgläubig (1935).

3) Das Zigeunergeschlecht ist das pharaonische. — ERA II 109, 144 < Ludza — P. Voolaine < Akulina Osipovna, 64 J. a., altgläubig (1935).

4) (Auf die Frage, wie die Wesen hiessen, welche wie Menschen und wie Fische seien, entgegnet K.): Pharaonen. Die Hebräer waren das erste Volk. Als Jesus geboren wurde, da sagte der Herrscher der Pharaonen: „Fort mit ihm!" Da nahm Simon den Jesus, versammelte das Volk und kam mit ihm zum Schwarzen Meer. Der Herrscher sah, dass ihm wenig Volk übriggeblieben war, und erreichte die Hebräer. Aber Simon führte sein Volk durch das Meer. Aber danach ebnete sich das Meer, und der Herrscher blieb mit seinem Heer im Meer. Ich habe sie in Piter (volkstümlich = Petersburg) im „Saladischen" (Entstellung von

„Zoologischen") Garten gesehen. Sie quieken. — ERA II 79, 635/6 < Ludza — P. Voolaine < Pavel Kaderev, 80 J. a., rechtgläubig (1934).

5) Ž. kann sich nicht entsinnen, wie die Wesen genannt wurden, welche zur Hälfte einem Menschen, zur Hälfte einem Fisch gleichen. Ich frage: „Pharaonen?" — „So war es", antwortet Ž. „Sie reden wie auch wir. Auf dem Meer fragen sie: Hat die Welt bald ein Ende? — Morgen! — Dann klatschen sie vor Freude in die Hände." — ERA II 79, 632 < Kr. Ludza, Gem. Nirza — P. Voolaine < Klimka Žurzen, 92 J. a., rechtgläubig (1934).

6) Moses führte die Pharaonen durchs Meer. Der König fing an, die Pharaonen zu peinigen. Sie fingen an, zu Gott zu beten. Da sandte Gott ihnen denn seinen Gesandten Moses. Jener Herrscher war ein Zauberer und ein mächtiger König, er führte seine Leute ebenfalls durch den (sic!) See. Einige führte er durch, aber einige gingen bis an die Brust in den See und sagten: „Wir gehen falsch! Wir müssen umkehren!" Sobald jedoch Moses mit dem Stabe schlug, da blieben sie (d. h. die, die umkehren wollten) bis zur Brust im Meer. Sie bekamen einen Fischschwanz, die obere Hälfte jedoch blieb wie beim Menschen. Sie schreien im Meer: „Wird die Wiederkunft [Christi] bald sein?" Wenn die Wiederkunft kommt, dann kommen sie zum Gericht hervor. — ERA II 109, 137/8 < Kr. Ludza, Zwirgzdiene, Gorka — P. Voolaine < Jegorov, 75 J. a., rechtgläubig, geb. in Augšpils, Kr. Jaunlatgale (1935).

Jedenfalls scheint also hier das fischschwänzige Pharaowesen und speziell auch das Motiv des Jüngsten Tages bekannt zu sein. Gewöhnlich wird aber keine von beiden Vorstellungen mit dem Pharaonamen in Zusammenhang gebracht, vielmehr spricht man von einer Art grosser Fischwesen (рыбина, d. h. grosser Fisch) oder von der in der russischen Mythologie so bekannten Nixe (русалка):

7) Im Dorf Kaškuljova lebe ein Soldat, der im türkischen Krieg gewesen sei. Er sei aus der Türkei über das Schwarze Meer gefahren. Da habe er ein Fischwesen gesehen, mit einem Schwanz wie [dem] eines Fisches. Er sagte, im Meer lebe solch ein Volk. Diese sollen immerzu fragen: „Kommt das Weltende bald?" Sie singen schön. — ERA II 69, 548 < Kr. Ludza, Gem. Nirza — P. Voolaine von einem alten Russen, dessen Sohn es gewusst hat, dass jene Wesen als Pharaonen bezeichnet werden (1934).

8) L. bezeichnet die Leute mit dem Fischschwanz als Fischwesen, die einem Schiff nachzulaufen pflegen, auf welchem sich ein Toter befindet. — ERA II 79, 646 < Kr. Ludza, Gem. Nirza — P. Voolaine < Maria Levonova, 70 J. a., altgläubig (1934).

9) C. hat einiges gehört über Wesen, welche bis zur Hälfte wie Menschen, bis zur Hälfte wie Fische seien: es schreit mit menschlicher Stimme. Wie sie genannt wurden, ist nicht mehr in Erinnerung. Ich frage, ob sie nicht Pharaonen hiessen. C. verneint es. Er sagt, die Alten hätten sie Nixen (русалка) genannt, aber auch dieser Name sei nicht richtig. — ERA II 79, 630 < Kr. Ludza, Gem. Nirza — P. Voolaine < Cvetkov, 40 J. a. (1934).

Weiter folgen verschiedene Sagen über fischschwänzige Wasserjungfern, Sagen, für welche wir in diesem Zusammenhang kein unmittelbares Interesse haben. Nur einen einzigen kuriosen Text möchte ich noch vorlegen als Beleg für den sonderbaren Wirrwarr, der oft in den Volksüberlieferungen beobachtet werden kann:

10) Es lebten junge Leute. Sie heirateten. Einst gingen sie am Meer spazieren. Eine Welle trug eine Nixe (русалка) an den Strand. Sie konnte auf keine Weise ins Meer zurückgelangen. Da kommen jene zu diesem Fischwesen (рыбина). Der Mann sagt: „Wollen wir es in die Stadt tragen!" Die Frau aber sagt: „Lass es sein!" Das Fischwesen fleht sie an: „Werft mich ins Meer! Was ihr auch begehrt, will ich euch tun." Da sagt denn die Frau: „Ich habe einen Sohn. Mach, dass er allen gegenüber in der Welt stärker, klüger und schöner werde." — „Ich werde es tun. Lasst mich bloss ins Meer zurück."

Sie liessen sie ins Meer. Da ging sie denn fort. Der Mann lacht: „Da ist sie dir nun davongegangen! Wirst sie nicht mehr sehen." Aber die Nixe kehrt in kurzer Zeit zurück, bringt ein Kästchen wie Schaum und spricht zur Frau: „Gib das deinem Sohn zu essen und wasche ihn!" Die Frau nahm das Kästchen und ging heim. Aber dem Sohn will sie es nicht zu essen geben. Sie fürchtet, es sei Gift. Zuerst gab sie es der Stute zu essen und wusch sie. Die Stute wurde stark, gross und schön. Nun, da wagte sie es auch dem Sohne zu geben.

Der Sohn wurde gross, stark und schön. Man fing an, ihn Riese Kargatuá[1]) zu nennen. Er fing an viel zu essen. Man reichte ihm [das Essen] mit Heugabeln in den Mund. Steine

[1]) D. h. Gargantua (literarischer Einfluss).

waren in seinen Händen wie Bälle. Eine Eiche reisst er am Wipfel aus und spielt damit wie mit einer Blume.

Einer hatte Hochzeit. Zwölf Pferde waren da (im Zuge). Kargatuá wartete auf der Brücke, bis die Hochzeit (= der Zug) ankommt. Kargatuá hob die Brücke mitsamt den Pferden auf und trug die Hochzeit(-sgesellschaft) heim.

Die Mutter fing an, dem Sohn Vorwürfe zu machen: „Was hast du mitgebracht? Das sind doch Menschen." Der Sohn antwortet: „Es war so ergötzlich, sie anzusehen: so kleine Pferde..." Die Mutter sagt: „Trage sie zurück! Das ist kein Spielzeug!"

(An weiteres kann Š. sich nicht mehr erinnern.) — ERA II 79, 645/8 < Kr. Ludza, Gem. Nirza — P. Voolaine < Timofei Šarakov, 23 J. a., geb. in Vec-Sloboda, rechtgläubig (1934).

38. Wenn auch durch systematische Sammelarbeit unter den lettgallischen Russen noch weiteres Material zutage gefördert werden könnte, so sind dagegen die in Estland lebenden Russen bereits viele Jahre in recht beharrlicher Weise nach Pharao-Mythen ausgefragt worden, und somit sind denn hier die negativen Ergebnisse von endgültig entscheidender Bedeutung: das im Wasser lebende Pharaowesen scheint den estländischen Russen bei weitem nicht so bekannt zu sein wie den Esten. Dabei ist es wiederum wichtig zu bedenken, dass die russische Bevölkerung auch in Estland sich grösstenteils aus erst in späteren Jahrhunderten hier angesiedelten grossrussischen Kolonisten gebildet hat (sowohl im Narva-Gebiet als auch an der Peipsiküste, ja selbst in Petserimaa, wo nach der Gründung des Klosters Petseri (Pečory) 1473 mit der Zeit immer mehr russische Siedeldörfer angelegt wurden und auch Setukesen z. T. verrussten). Das ganze von den estländischen Russen erhaltene Material befindet sich im Estnischen Volkskundlichen Archiv und beschränkt sich auf folgendes:

1) In Wilna kamen Pharaonen, rötlich und dunkelfarbig, wie Katzen aus dem Wasser. Mein Sohn wollte sie töten, aber traf sie nicht. Sie schwammen ans Ufer. (Die Erzählerin hat früher in Wilna gelebt.) < Vana-Irboska.

2) Ich frage: „Wer sind die Pharaonen?" — Der Mann erzählt: „Moses kam mit [seiner] Schar (артель) bis zum Schwarzen Meer. Die Pharaonen jagten ihm nach und ertranken. Sie verblieben im Meer als Menschen. Sie fragen die Seeleute: „Hat die Welt bald ein Ende?" Sobald die Welt ein Ende hat, wird man sie richten oder... ich weiss nicht." < Beresje.

3) Die Nixe (русалка) ist ein Teufel (черт). Sie lebt im Wasser, die Kinder Pharaos aber leben im Meer. Es kommt eine Zeit, da werden sie wieder Menschen sein. Bis zum Ende der Welt werden sie solche (d. h. Tiere) sein. < Peipsiäärne v., Kasepää.

4) Das Pharaonengeschlecht sind die Zigeuner, keine hiesigen. Pharaos Kinder, sagte man in Russland. < Vilo v.

5) Pharao ist ein Meermensch. O, wie der Pharao dort hinging! Ein Mann. < Petseri.

6) Pharao ist ein grosser (machthabender) Mensch. Er will bedrücken, die Macht an sich reissen. Man verwendet es als Schimpfwort. < Laura.

7) Pharaonen gab es vor vielen Jahren. Ihr Gesicht ist wie auch das unsrige. Pharaonen wurden die Schutzleute in Petrograd genannt. < Petseri v.

8) Die Pharaonen sind die Polizisten. < Vilo v. [1])

9) Aus dem Meer steigen Samojeden hervor, eine Hand und (ein) Fuss. < Petseri.

Als ich am 31. VII 1933 das rechtgläubige Nonnenkloster Pühtitsa besuchte, erhielt ich von einer frommen Nonne folgende interessante Auskunft, aus der zu ersehen ist, dass das Motiv zwar in unbestimmter Weise gekannt, aber in um so bestimmterer Weise geglaubt wird:

10) Ja, gehört habe ich's, die Pharaonen. Aber wie vermag dieses menschliche Wesen im Wasser zu leben! Glauben Sie, dass es auch bei uns Pharaonen gebe?! dass sie tatsächlich auch zu uns gelangt seien?! Nein, hier gibt's keine und kann es auch keine geben. Dort im Schwarzen Meer oder im Mittelländischen Meer, wo die Sache vor sich gegangen ist, dort schwimmen sie, aber bei uns gibt's keine.

Was ist aus der Tatsache zu erschliessen, dass unter der gegenwärtigen russischen Bevölkerung Lettlands und Estlands die Pharao-Mythen nicht sonderlich bekannt sind? — Zunächst doch wohl dieses, dass das in ganz Baltoskandia bekannte Pharao-Motiv zu den Esten und Letten offenbar nicht durch Vermittlung ihrer jetzigen russischen Nachbarn, die selber erst späte

[1]) „Pharao" war übrigens im Zarenrussland eine recht allgemein gebräuchliche Bezeichnung für den Schutzmann.

Kolonisten aus mittel- und nordrussischen Gebieten sind, gelangt ist, sondern dass sie — wenn diese Verbreitung überhaupt von Osten her erfolgt ist — jedenfalls ä l t e r sein und von irgendwelchen anderen von Osten kommenden Kulturströmungen getragen worden sein muss. Zur Lösung dieser schwierigen Frage müssen wir vor allem den Spuren der Pharao-Mythen in Russland nachgehen.

GROSSRUSSEN (SR).

39. Aus dem Gebiete der Grossrussen gibt es mehrere Berichte, zum Teil gedruckte, meist jedoch handschriftliche, die im Archiv der Russischen Geographischen Gesellschaft (РГО) aufbewahrt werden und mit denen ich durch die Abschriften von Prof. W. A n d e r s o n bekanntgeworden bin[1]).

Ein unbekannter Verfasser N. schreibt 1862 in einer russischen erbaulichen Zeitschrift „Über Glaubensmängel im russischen Volke" und führt u. a. folgendes Beispiel an:

1) Es heisst also, im Meere gäbe es P h a r a o n e n (фараоны) Geschöpfe, bei denen der ganze Körper menschlich sei, nur statt der Füsse ein F i s c h s c h w a n z. Bei N e u m o n d kommen sie nachts heraus und s c h r e i e n laut: „A c h, K ö n i g P h a r a o, d u h a s t u n s i n s V e r d e r b e n g e f ü h r t!" Sie haben die Fähigkeit, die Z u k u n f t v o r a u s z u s a g e n. — Духъ Христіанина 1 (1861—1862), Nr. 12, S. 274/5.

Weiter lasse ich die Texte in geographischer Reihenfolge von Nordwest nach Südost folgen und bringe zuerst eine Mitteilung aus dem Gouvernement Smolensk, das wieder ein Übergangsgebiet vom Weiss- zum Grossrussischen bildet:

2) E i n ä u g i g e P h a r a o n e n — M e n s c h e n f r e s s e r. Die ägyptischen Z i g e u n e r, welche den Juden nachsetzten, ertranken im Meer und wurden zu einäugigen Pharaonen. Sie sind Menschenfresser, sie haben F i s c h s c h u p p e n, sie b i t t e n i h r e n P h a r a o u m R e g e n w e t t e r.

[1]) Es ist natürlich sehr wohl möglich, dass sich ein Einfluss russischer Motive auch im finnischen Beleg aus Ingermanland (S. 23, Nr. 17) und in den estnischen Belegen aus dem Kreise Gdov (S. 63, Nr. 22 f.), die auf der Karte S. 125 als ● bezeichnet sind, bemerkbar macht. Vgl. dazu noch die Nachricht der Lappen, dass die Russen kein Seehundsfleisch essen (S. 8, Nr. 3).

Die ägyptischen Zigeuner setzten den Juden, die Moses aus Ägypten führte, nach. Die Juden gingen auf das Meer hinaus; das Wasser trat vor ihnen auseinander, und sie gehen auf dem Trocknen; die Zigeuner den Juden nach.

Wie Moses mit dem Stabe ein Kreuzeszeichen macht, da ertrinken die Zigeuner.

Auch jetzt leben diese Zigeuner im Wasser, nur zur Hälfte gleichen sie den Menschen: ihre Köpfe und Hände sind wie die der Menschen, bei jedem ein Auge, aber Fischhaut; sie sind Menschenfresser, sie warten auf das Ende der Welt, und so lange werden sie leben. Wenn das Wetter schlecht ist, sind die Zigeuner zufrieden, dass es regnet; wenn das Wetter schön ist, dann sagen sie: „Ich werde meinen Pharao um Regenwetter bitten". Auch fragen sie Pharao: „Wird das Ende der Welt bald kommen, Pharao, Pharao?"

Man fängt sie und setzt sie in Kübel: auf dem Trocknen können sie nicht leben, weil sie Halbfische sind. — В. Н. Добровольскій, Смоленскій этнографическій сборникъ I (1891), S. 147 (= Записки Имп. Русскаго Географическаго Общества по отдѣленію этнографіи 20).

3) Die Ägypter (египтяне) verwandelten sich im Roten Meer in Wesen halb Fisch, halb Mensch. — РГО XXIV 6, 66 (1848) < Gouv. Nowgorod, Kreis Borovičі. — Ѳ. Пардалоцкій. (Dasselbe in XXIV 24 fol. 8 a vom J. 1878 wiederholt.)

4) ... Nach dem Volksglauben sind das solche uralte Leute, wie das pharaonische Kriegsheer, das vom Gotte Israels in den Fluten des Roten Meeres ertränkt worden ist, es ist körperlich nicht umgekommen: es hat sich nur „in Frösche verwandelt". Deswegen nennen etliche unter den Bauern aus dem Kreis Vjazniki die Frösche einfach Pharaonen (фараоны) oder Pharaos Heer (фараоново войско). — Dorf Mal'ceva.

Nach anderen Versionen schwimmt das pharaonische Heer auch heute noch im Roten Meere umher, wobei die Frauen ganz wie die wirklichen sind: — mit Haaren und mit Zitzen, nur ihr Schwanz ist der eines Fisches — die Beine sind zusammengewachsen; die Männer haben sogar alle Bärte. Solche Figuren von Pharaonen schnitzten die Bauern vorzeiten oft auf den Brettern, die die Dächer der Häuser schmückten; verschiedene dieser Figuren werden im Dorfe Fedorkova, Kr. Vjazniki, auch heute noch Pharaonen (фараоны) genannt.

Ich erachte es nicht für überflüssig hier zu erwähnen, dass alle Einwohner der Ansiedlung Chóluj, Kr. Vjazniki, den interessanten Beinamen „фараóнцы" oder einfach „фараóны" tragen, doch zu meinem Bedauern ist es mir nicht gelungen, den Grund für diesen Beinamen zu finden. Mit diesem Beinamen

sind die Leute von Choluj äusserst unzufrieden, und sie mit diesem Namen zu benennen, gilt für die grösste Beleidigung.

Schwer war es dem Kriegsheer Pharaos (воинство фараоново), auf dem Grunde des Meeres zu leben, und sie erbaten beim Herrn, sich die Welt ansehen zu dürfen. Da verwandelte sie der Herr denn auch in Frösche. — Dorf Mar'jina, Kr. Vjazniki.

Andere sagen, die Fröschlein seien „Menschen aus vergangenen Zeiten, die die Sintflut ertränkt hat; sie haben fünf Finger an jeder Hand und an jedem Fuss, vier lang, der fünfte kurz, — ganz wie beim Menschen". — Es kommt eine Zeit, da werden sie Menschen sein, wir aber (die wir jetzt leben) werden uns in Frösche verwandeln. — Kirchdorf Oltuševo, Kr. Vjazniki.

Endlich sagen etliche, die Fröschlein, das seien Menschen vergangener Zeiten, doch nur verfluchte oder „verwunschene (заклятые) Menschen". „Ob sie nun Gott verflucht hat, ob ein Mensch — wer weiss das, doch, sagen die Bauern, schlagt sie nicht tot — Sünde (ist's)." — Этнографическое Обозрѣніе 1914, Nr. 3—4, S. 102 f.: Г. К. Завойко, Вѣрованія, обряды и обычаи великороссовъ Владимирской губерніи < Gouv. Vladimir.

5) Von Joseph und Moses. (Bibl. Text, verdreht; u. a. S. 70:) „Sie [die Juden] fuhren aus um Mitternacht. [Die Ägypter] bemerkten es und begannen nach dem Volk zu suchen. In der Kirche liest man: mit Sattel und Ross sind sie ertrunken. — Herrgott, ist es noch lange bis zum Tag des Gerichts (судный день)? Sie bitten um den Tag des Gerichts, sie haben es satt, auf dem Grunde zu sitzen." — РГО, A 209, С. М. Пономаревъ, Побаски, миѳологія, 70—71 < Gouv. Nižnij Novgorod, Kreis Arzamas.

6) „Die Pharaonen haben im Wasser Familien und Kinder, sie werden geboren und sterben." — РГО, A 209, С. М. Пономаревъ, Вѣрованія, 9 < Gouv. Nižnij Novgorod, Kreis Arzamas.

7) „Die Pharaonen im Eismeer. Es wird ihnen geantwortet, der Weltuntergang (свѣтопредставленіе) sei gestern [gewesen]. Sonst ertränken sie [das Schiff]." — РГО, A 209, С. М. Пономаревъ, Сказки, миѳологія, 163 < Gouv. Tula, Kreis Bogorodick, Lomovka (um 1890).

8) Bei Orel spricht man von den im Roten Meer ertränkten biblischen Pharaonen (фараоны): es ist auch ihnen bestimmt, im Wasser zu leben, doch zum Unterschied von den Teufeln (бѣсы) zu sterben, und ausserdem unveränderlich in ein und derselben Gestalt zu bleiben: einem menschlichen Rumpfe, aber mit einem

Fischschwanz statt der Beine. — Собраніе сочиненій С. В. Максимова XVIII (1912), Нечистая сила 109.

9) Früher gab es Riesenhelden (богатыри). Wir sind Kümmerlinge (тужики), weil wir jammern. In den Meeren aber leben die Pharaonen; sie warten darauf, dass wir sterben, und fragen, ob der Weltuntergang bald komme; dann werden sie nach uns auf der Erde wohnen; sie sind kraftlos, sieben werden ein Schaf aufheben, sie werden klein sein, der Schwanz wird abfallen; sie werden Dickbäuche (пыжики) genannt werden; sie werden mit allem sehr zufrieden sein. — РГО, A 209, С. М. Пономаревъ, Миѳологія, 81—82 < Gouv. Tambov, Kreis Šack, Dorf. Mišutino.

10) Hinter Jesus Christus liefen die Pharaonen her und mit ihnen auch die Zigeuner (цыгане), doch glaubten sie halb an Christus; als der letztere bis ans Meer herangelaufen war, schlug („peitschte") er einmal mit dem Stab das Meer, es trat auseinander und verschlang die Pharaonen; die Zigeuner jedoch wurden [in Menschen] verwandelt, die aus irgendeinem Grunde ewig auf der Erde herumlaufen und nicht an ein und derselben Stelle sitzen. — РГО, A 209, С. М. Пономаревъ, Миѳологія, 98 < Gouv. und Kreis Orenburg.

SIBIRIER (Sib).

40. Sogar bis nach Sibirien hin haben die Russen das Pharao-Motiv verbreitet:

1) Im Baikalsee gibt es Pharaonen. Einst fingen sie an zu tollen und versenkten ein Schiff. Die Anwohner warfen ein Netz aus und zogen bis an 50 heraus: Kopf, Arme etc., dort aber, wo die Pfoten (Spuren) sind, war [ihr Körper] zusammengewachsen und hatte einen Fischschwanz. Sie wurden mit Gerten durchgepeitscht und ins Meer geworfen; später sind die Pharaonen an einen anderen Ort fortgezogen. — РГО, Б VI 10, fol. 7 b < Gouv. Tobolsk, Kreis Tara, Kirchdorf Dolgojarskoje — I. Bednjakov (1848).

2) S. unten § 44 bei den sibirischen Zigeunern.

BASCHKIREN (TB).

41. Und zum Schluss ist dies Motiv auch im Aberglauben der Baschkiren vermerkt, während Nachrichten über die anderen fremdstämmigen Minderheiten Russlands bisher leider noch fehlen.

1) Die Pharaonen gehen im Nil herum. Zur Hälfte sind sie Fische. — РГО, А 209, С. М. Пономаревъ, Рѣшенія волостныхъ и станичныхъ судовъ, 24 (Миѳологія башкиръ) < Gouv. Orenburg, Kreis Orsk, Gem. Usergan (?) (um 1890).

UKRAINER (SU).

42. Von den Grossrussen im Norden zu den Ukrainern im Süden übergehend, will ich vor allem die schon von O. Dähnhardt (Natursagen I 318) übersetzte und veröffentlichte Ursprungssage anführen (die Übersetzung habe ich an ein paar Stellen berichtigt):

WOHER DIE ZIGEUNER KOMMEN?

1) Und die Zigeuner leben noch heute und sprechen so zueinander: „Es war eine königliche Prinzessin, die war unsere erste Mutter." — „Aber warum, Zigeuner?" — „Aber darum, als der König ertrank, so ertrank sie nicht, und wir stammen alle von ihr. Es war wahrscheinlich so: als die Israeliten die Arbeiter Pharaos waren — Pharao ist das, was heute die Zigeuner sind — und als Moses sie befreite und sie von dort weggingen, da schlug Moses mit dem Stab das Meer, und es öffnete sich. Und die Leute begannen, hinter Moses zu gehen, so wie auf einem Wege durchs Wasser. Pharao aber tat es leid, denn er arbeitete mit ihnen, und er begann, mit seinem Heere hinter ihnen herzueilen, und Moses ging aus dem Meere heraus, als Pharao hereinging. Als er ganz ins Meer hereingegangen, zog sich das Meer zusammen und ertränkte alles. Da war ein schiefes (schiefäugiges) Frauenzimmer, das konnte nicht schnell gehen. Sie kam zum Meer, und der Böse sah sie da. Und sie bückte sich, um ins Wasser zu springen, da sagte der Teufel: „Nein, springe nicht; wollen wir uns heiraten, dann werden wenigstens von uns Zigeuner kommen". Und so heirateten sie, und noch heute sind die Zigeuner gleich ihnen schwarz, weil der Teufel schwarz war; und sie haben auch heute noch so einen bösen Charakter wie der Böse. (Weiter wird erzählt, dass man den Zigeuner nur bis zum Gürtel taufe: der Oberkörper sei getauft, der Unterkörper wie bei einem Teufel.) — В. Гнатюк, Галицько-руські народнї легенди I (= Етнографічний Збірник, видає Етнографічна комісия Наукового Товариства імени Шевченка 12, 1902), S. 33 f., Nr. 38 < Mszaniec, Kreis Stary Sambor, aufgez. von Hrycja Oliščak-Terlećkyj im März 1899.

JUDEN UND ZIGEUNER ZUR ZEIT DES MOSES UND DES PHARAO.

2) Die Juden waren in Ägypten. Dort war Pharao ihr Kaiser. Damals hatten die Zigeuner ihren eigenen Kaiser, denn der

Kaiser der Zigeuner war Pharao. Und er liess die Juden dort hart arbeiten, er verfertigte mit ihnen Glas. Und die Juden litten dort sehr. Und sie beteten zu Gott, damit Gott sie von dort weggehen lasse. Und sie beteten so inbrünstig zu Gott, dass Gott den Moses nach den Juden schickte. Und jener Pharao wollte die Juden nicht aus seiner Gewalt fortlassen. Aber was machte Moses mit ihm? Moses verrichtete mit ihm Wundertaten. Gott gab dem Moses ein Werkzeug, damit er mit diesem Werkzeug Wunder tue. Moses winkte über das Wasser hin, das Wasser wurde zu Blut. Und am Morgen wollte der Kaiser Pharao sich waschen und sah, dass das Wasser zu Blut geworden war. Und der Kaiser erschrak. Moses winkte über den Staub hin mit jenem Werkzeug, aus dem Staub entstanden Läuse und krochen dem Kaiser in die Schüssel. Aber der Kaiser Pharao liess deswegen die Juden noch nicht aus Ägypten; und Moses vollführte mit ihm sehr grosse Wundertaten. Moses winkte mit jenem Werkzeug über die Erde hin, aus der Erde krochen Frösche, Schlangen, Eidechsen dem Kaiser in die Schüssel. Aber doch gab er die Juden nicht frei. Und Moses führte mit Gewalt die Juden aus Ägypten.

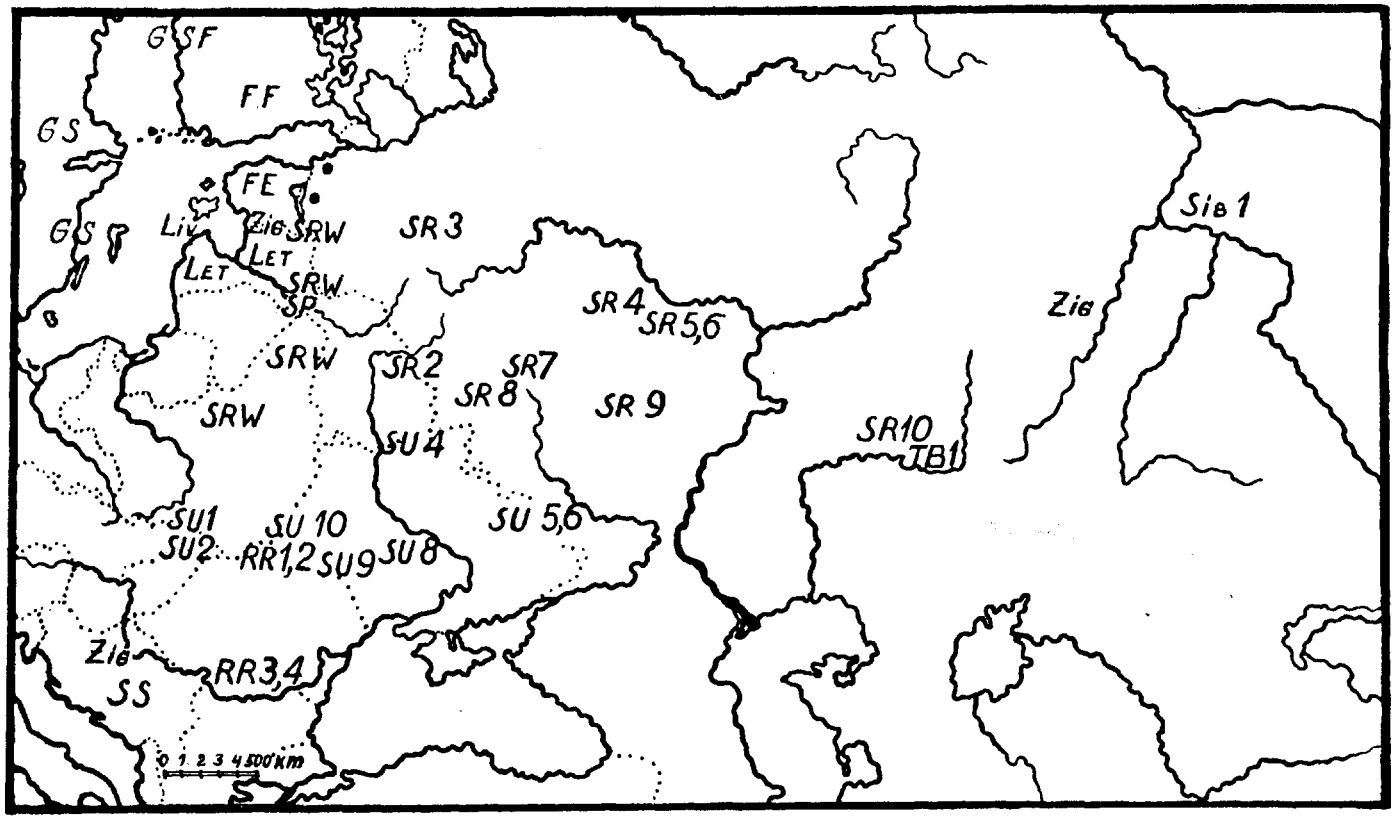
Aber was tat der Kaiser Pharao, als er sah, dass Moses die Juden wegführte? Er erliess in seiner Stadt einen gewaltigen Befehl, dass alle bis auf den letzten Mann — sowohl Frauen als Mädchen und Burschen — Moses nachsetzen sollten. Und der Kaiser selbst eilte, um die Juden von Moses wegzunehmen.

Aber was geschah mit den Juden auf diesem Wege? Es kam ihr Ostersonntag. Wie das Osterbrot zu backen? Auf keine Weise, weil sie unterwegs sind. Was taten die Juden? Sie rollten den Teig so dünn, und auf den Schultern buken sie sich Osterbrot in der Sonne, denn sie hatten den Sauerteig in Ägypten vergessen, als sie flüchteten, da buken sie ohne Sauerteig. Auch heutzutage ist es bei ihnen nicht erlaubt, mit Sauerteig zu backen; und so sind auch heute ihre Osterbrote; das ist wahrhaftig so.

Aber was geschah mit ihnen? Moses kam mit ihnen zum grossen Wasser, zum Meere, und dort begannen sie stark gegen Moses zu murren: Wozu hast du, Moses, uns von dort weggeführt? Lieber möchten wir dort sein. Wenn wir hier nicht über das Meer kommen, was werden wir tun? Und wenn der Kaiser Pharao uns hier einholen wird, dann wird er uns töten.

Fürchtet euch nicht, betet zu Gott, dann werden wir über das Meer kommen. Aber sie wollen nicht zu Gott beten, schimpfen den Moses und sündigen und murren gegen Gott. Moses kniete nieder, betete zu Gott und winkte so mit dem Werkzeug über das Meer hin, das Meer trat nach beiden Seiten auseinander, und die Juden gingen mit Moses durch das Meer.

Der Kaiser Pharao verfolgt die Juden und ist schon nahe dem Meer. Und am Meer angekommen, erreichte er es gerade so, dass

Verbreitungskarte der osteuropäischen und sibirischen Belege.

das Meer noch geteilt war. Und jener Kaiser Pharao ritt an der Spitze auf dem Pferde. Und er stieg gerade schon aus dem Meere hervor; aber er dankte Gott nicht dafür, dass er durch das Meer gekommen war, sondern dankte seinem Pferde; er sagte: Heil dir mein Pferd mit den weissen Flanken, dass du mich durch das tiefe Meer gebracht hast! Und das Meer stürzte zusammen über dem Haufen, und die Zigeuner ertranken und ihr Kaiser.

Aber warum haben die Zigeuner heutzutage keine Schriftzeichen?

Weil ihre Schriftzeichen dort im Meer ertrunken sind.

Warum haben sie jetzt weder ihren eigenen Kaiser, noch irgendwelchen Herrn?

Deshalb haben sie sie nicht, weil sie dort im Meer ertrunken sind.

Aber woher sind die anderen Zigeuner hergekommen, wenn diese ertranken?

Eine lahme Zigeunerin, welche hinten ging, blieb zurück, diese erreichte das Meer nicht, sonst wäre sie ertrunken.

Aber wie wurden von dieser Zigeunerin die anderen geboren, da sie allein übrigblieb?

Der Teufel verschaffte ihr die anderen Zigeuner. Es kam der Teufel zu ihr und fragte sie: Was tust du hier?

Sie sagt: Ich bin allein übriggeblieben.

Still! sagt er, ich werde dein Herr sein. Und der Teufel schwängerte die Zigeunerin und machte den Leib der Zigeunerin fruchtbar, und die Zigeunerin trug es ein Jahr, nicht so wie es die anderen Frauen tragen, weil der Teufel sie fruchtbar gemacht hatte. Und sie hätte es niemals geboren, weil es der Same des Teufels war.

Aber warum sind jetzt die Zigeuner schwarz? —Weil auch der Teufel schwarz ist. Es ging ein Mensch mit einer Flinte und sah, dass jemand in einer Blase schrie, denn es war davon soviel in der Blase, wie Ameisen in einem Ameisenhaufen. Der Mensch erschrak und schoss darauf mit der Flinte ihr in den Leib, und dann strömten die Zigeuner aus der Blase hervor und fingen an, den Menschen zu verfolgen: Dadu, dadu! gib Brot! Und deshalb betteln die Zigeuner auch heutzutage und sind immer hungrig. — В. Гнатюк, Етнографічні материяли з Угорськой Руси I (= Етнографічний Збірник, видае Наукове Товариство імени Шевченка 3, 1897), S. 16 f., Nr. 7 < Strojnja, Komitat Bereg, aufgez. von Mychajlo Fotul im März 1896.

Schon der alte, berühmte russische Mythologe A. Afanasjev behandelt das Pharao-Motiv im Zusammenhang mit den

fischschwänzigen Meermenschen, wobei er von den Ukrainern ausgeht:

3) In der Ukraine gibt es einen Aberglauben, dass, wenn das Meer spielt (море играетъ, d. h. Wellen schlägt, braust), die Meerleute (морскіе люди) — die zur Hälfte Mensch, zur Hälfte Fisch sind — an die Meeresoberfläche steigen und Lieder singen; die чумаки (Frachtfuhrleute) kommen dann ans Meer, lauschen und lernen jene herrlichen Lieder, welche sie nachher in Städten und Dörfern singen. An anderen Orten werden diese Meerleute Pharaonen (фараоны) genannt, die alte Überlieferung von den Meerleuten (моряне) wird mit der biblischen Erzählung von dem in den Wellen des Roten Meeres (Чермное море) ertrunkenen Kriegsheer Pharaos vermischt. Es wird erzählt, dass diese Leute Fischschwänze hätten und über die Gabe verfügten, die Zukunft vorherzusagen. — А. Аѳанасьевъ, Поэтическія воззрѣнія славянъ на природу II (1868), S. 248.

Darüber hinaus sind mir an Volksüberlieferungen, die unmittelbar mit dem Pharaonamen verbunden erscheinen, bei den Ukrainern leider nur noch die drei folgenden bekannt:

PHARAONEN-SIRENEN (Фараоны сирены).

4) Es ist auch jetzt noch so, wenn Sturm und Wind auf dem Meere ist und ein Schiff fährt, dann springen aus dem Meer jeden Augenblick die Pharaonen (Фараони) hervor. Er schwimmt neben dem Schiff her und fragt immerfort: „Kommt das Ende der Welt bald?“ Wenn es Sturm ist, hörst du, dann schwimmt er auch schon herum und viele sind ihrer so im Wind um das Schiff und bitten immerfort: „Sage, ist bald das Ende der Welt, oder nicht?“

Wenn du sie kennst, sagst du: „Gestern wird das Ende der Welt sein“.

Aber wer sind denn die Pharaonen selber? Da führte Moses das Volk über das Wasser. Gott hiess ihn die Hand über das Wasser ausstrecken. Als Moses die Hand ausstreckte, entstand eine Brücke über dem Meer. Die Pharaonen verfolgen das Volk; das Volk [kommt] über die Brücke [davon], die Pharaonen sind auf die Brücke hinaufgelaufen. Da befahl Gott dem Moses: „Strecke die Hand aus in der Richtung der Brücke!“ Moses streckte die Hand aus in der Richtung der Brücke; die Pharaonen liefen noch mitten auf der Brücke, mitten über dem Meere, als Moses die Hand ausstreckte, — da waren sie verschwunden. Die Brücke verschwand (?), Gott machte es so, das Wasser bedeckte alles, keine Spur mehr von den Pharaonen! Und es geschah im

Meer, dass die Pharaonen bis an den Gürtel ein Weib, vom Gürtel an ein Fisch wurden. Bis zum Gürtel haben die Pharaonen Brüste, Kopf, Haare, alles wie die Weiber: ein Weib in aller Form; vom Gürtel an alles wie beim Fisch. Gott hat ihnen auch die Nahrung bestimmt, und so warten sie darauf, dass alles zu Ende gehe. Und fährst du auf dem Meer und ein Pharao fragt: „Wird bald das Ende der Welt sein?" so muss man sagen: „Gestern wird das Ende der Welt sein, gestern!" Sie sind froh, dass die Welt zu Ende gehe ... — М. Драгомановъ, Малорусскія народныя преданія и разсказы (Кіевъ 1876), S. 96, nr. 8 < Gouv. Mohilew, Staryj Bychov (ein Übergangsdialekt zum Weissrussischen) — Vl. Menčic.

5) Das Meer. Das Meer entstand durch die Menschen. Dieses Meer, welches das Land umgibt, wallt wie das Wasser in einem eisernen Topf. In ihm leben Menschen, Pharaonen (Фаляроны) mit Köpfen wie die der Menschen, aber mit Fischschwanz. Die Pharaonen lebten einst auf der Erde, aber als sie mit den Assyrern (Асыряне) Krieg führten, ertranken sie, als sie diesen auf dem Meer nachsetzten; und wenn jemand von ihnen auch hervortauchte, gedachte er nicht Gottes, sondern sagte: „O mein Pferd, gib nicht nach!" und dieser blieb auch auf dem [Meeres-]Grund. Die Matrosen sagen, dass sie auch jetzt noch herausschwimmen und singen oder schreien: „Ach, wann wird das Jüngste Gericht sein?" — Харьковскій сборникъ II (1888), S. 90 (Литературно-научное приложеніе къ „Харьковскому календарю" на 1888 г.): Народныя представленія и вѣрованія, относящіяся къ внѣшнему міру < Gouv. Charkow, Kreis Kupjansk, Kirchdorf Preobraženskoje.

6) Nach den Worten der Männer wurden, als das Heer Pharaos (войско Фараона) im Roten Meer ertrank, alle Ertrunkenen, die Männer — zu Wassergeistern, die Frauen und Kinder aber — zu Nixen (русалки), und zerstreuten sich gruppenweise im Meer und in den Flüssen. Ihr Aussehen ist [folgendes]: der obere Teil des Körpers, bis zum Nabel, ist der eines Menschen, der untere aber — der eines Fisches. Zuweilen halten sie auf dem Meer Schiffe und auf den Füssen Boote an und fragen, ob das Jüngste Gericht bald komme, ob die Kinder immer noch am Weihnachtsabend ihrem Paten und ihrer Patin das Abendessen bringen. Und wenn sie auf die erste Frage eine bejahende, auf die zweite aber eine verneinende Antwort bekommen, freuen sie sich, im entgegengesetzten Falle aber versenken sie sogar die Schiffe aus Ärger. — П. Ивановъ, Народные разсказы о домовыхъ, лѣшихъ, водяныхъ и русалкахъ, S. 46 (S.-A. aus dem Сборникъ Харьковскаго Историко-Филологическаго Общества 1893) < Gouv. Charkow, Kreis Kupjansk.

Natürlich kennen auch die Ukrainer ein fischschwänziges Wasserwesen und diesbezügliche Mythen, bloss unter anderen Namen:

7) Verwandlung in Sirenen. — Die Lieder werden nicht vom Volke gedichtet, sondern von den Meerleuten (морськи́й люде). Am Samstag „spielt" das Meer; an die Meeresoberfläche schwimmen die Meerleute heraus, die zur Hälfte Mensch, zur Hälfte aber Fisch sind, (sie) schwimmen heraus und singen allerlei Lieder; die Frachtfuhrleute (чумаки) aber stehen am Ufer und lernen. — П. Кулишъ, Записки о Южной Руси II (1857), S. 36 < Gouv. Poltava, Kreis Pirjatin [1]).

8) Die Meermenschen. — Einmal, sagt man, hatte man irgendwie einen Meermenschen gefangen, doch kann man ihn nicht fangen, denn er kann jedes Netz mit dem Schwanz durchschneiden, der ist bei ihm wie eine Säge. So erzählt man, als man ihn gefangen hatte, habe er drei Tage in einem Fass gelebt; [da] sitzt er, gekrümmt, die Augen weit aufgerissen und schaut aufmerksam hin, und [dabei] ist er, sagt man, [genau wie] ein Mensch, nur mit Schuppen bedeckt und anstatt der Brustwarzen — Flossen wie beim Fisch. Und wie sie ihn hinausliessen ins Meer, da taucht er bald unter, bald auf, und lacht, klatscht in die Hände, nur spricht er nicht. — М. Драгомановъ, Малорусскія народныя преданія и разсказы (Кіевъ 1876) S. 1, Nr. 2 < Gouv. Jekaterinoslav, Kreis Aleksandrovsk, aufgez. v. Mandžura.

9) Die Meerleute (морськи люды) leben in den Meeren. Die untere Hälfte ihres Körpers gleicht dem Schwanz eines Fisches. Die Meerfrauen zeichnen sich durch ungewöhnliche Schönheit und eine anziehende Stimme aus. Ihnen wird auch die Schöpfung aller im Volk bekannten Lieder und Märchen zugeschrieben. Man glaubt, dass jene Frauen an die Schiffe heranschwimmen und anfangen zu singen, und wenn sie dank der Unerfahrenheit der Schiffenden nicht mit Kanonenschüssen davongejagt werden, gelingt es ihnen, das Gehör soweit zu berücken, dass alle auf dem Schiff einschlummern, und dann stürzen die „Meerleute" das Schiff um. Es wird behauptet, einige hätten die Meerfrauen gesehen. <Podolien, Kreis Litin.

Die морськи люды nahmen ihren Anfang in der Zeit, als Pharao die Juden bis ins Rote Meer hinein verfolgte, das Wasser aber ihn mit dem ganzen Heer gerade in der Mitte ereilte, seitdem

[1]) Auf der Karte S. 125 unvermerkt gelassen.

hätten sie sich nämlich in Meerleute verwandelt, indem sie im unteren Teil eine fischähnliche Gestalt annahmen, der obere aber wie beim Menschen blieb. Die морськи люды dichten Lieder und komponieren sie. < Gouv. Lublin, Kreis Grubieszów.

Die морськи люды steigen bei Nacht aus dem Meer ans Ufer, und wem sie nur begegnen — den essen sie gewiss auf. < Podolien, Kreis Ušica.

Труды этнографическо-статистической экспедиціи въ Западно-русскій край, снаряженной Императорскимъ Русскимъ Географическимъ Обществомъ. Юго-западный отдѣлъ. Матеріалы и изслѣдованія, собранныя д. чл. П. П. Чубинскимъ. Томъ I, изданный подъ наблюденіемъ чл.-сотр. П. А. Гильтебрандта (С.-Петербургъ 1872), S. 211.

10) Die Memosinen (мемозины). Es wird behauptet, dass es im Meer sonderbare Geschöpfe gibt, halb Fische, halb Weiber: Kopf, Arme und Leib sind weiblich, doch statt der Beine — ein Fischschwanz.

Die „Memosinen" sind bemerkenswert auch wegen ihres bis zu dem Grade schönen Gesanges, dass das Meer aufhört Wellen zu schlagen, wenn sie singen, und ein Mensch sich in alle Ewigkeit nicht satthören kann. — Чубинскій (s. oben Nr. 9) I, S. 209 < Podolien, Kreis Proskurov.

11) Vgl. S. 87, Nr. 29: im Zirkus wird ein fischschwänziges Mädchen gezeigt.

43. So sind wir denn auch bei den Ukrainern zur Feststellung derselben Vermengung des Pharao-Motivs mit dem der Melusine gelangt, die wir schon oben bei der Behandlung des estnischen Stoffes berührten (s. S. 44 ff.). Es ist hier wohl angebracht, die Äusserung des ehemaligen Charkower Professors Sumcov über diese Kontamination wiederzugeben:

MELUSINEN.

Im Kreise Proskurov des Gouvernements Podolien glauben die Bauern, im Meer befänden sich sonderbare Geschöpfe, halb Fische, halb Weiber: Kopf, Arme und Leib sind die eines Weibes, statt der Beine aber haben sie einen Fischschwanz. Sie werden Memosinen (мемозины) genannt. Sie besitzen eine so wundersame Stimme, dass das Meer still wird und ein Mensch sich in Ewigkeit nicht satthören kann, wenn sie singen [1]

[1] Чубинскій I 209 — s. oben SU 10.

Auch im östlichen Kleinrussland finden sich ähnliche Erzählungen; doch habe ich nicht gehört, dass hier, z. B. im Gouvernement Charkow, die Meermenschen Melusinen genannt werden. Im Bezirk Kupjansk nennt man sie Faljarony (фаляроны)[1]) augenscheinlich vom Worte Pharao.

In der Volksüberlieferung von den Melusinen, so geringfügig sie an Umfang ist, haben sich zwei Elemente verschmolzen — das Apokryph vom Übergang des Moses über das Rote Meer und die westeuropäische Sage von der Melusine.

In dem Apokryph vom Übergang über das Rote Meer (heisst es): „die Leute des Pharao (люди фараоновы) verwandelten sich in Fische; diese Fische haben menschliche Köpfe, doch keine Rümpfe; bloss einen Kopf; die Zähne und die Nase sind menschenähnlich; wo aber die Ohren sind, da sind Federn, und wo das Genick ist, da ist ein Schwanz, und es isst sie niemand. Und die Rosse und die Waffen verwandelten sich in Fische, und die Ross-Fische sind mit Pferdehaut bedeckt, und die Haut ist fingerdick; sie werden gefangen, und ihnen wird die Haut abgezogen, der Körper aber wird fortgeworfen, doch aus dem Leder werden Stiefeloberleder und Sohlen genäht. Dies Leder verträgt kein Wasser, doch trocken trägt es sich ein Jahr“[2]). Diese apokryphe Legende hat sich wohl schon in sehr alter Zeit unter dem südrussischen Volk verbreitet, und daran hat sich später im westlichen Kleinrussland einiges von den europäischen Sagen und Erzählungen von der Melusine und vor allem der Name dieser Fee selbst angeschlossen.

Der Roman von der Melusine ist aus dem französischen Volksglauben an Feen entstanden. In diesem Roman wird erzählt, wie die Zauberin Melusine sich mit dem Grafen Raimund verheiratete unter der Bedingung, dass er sie des Samstags nicht suche, wenn sie ihre Waschungen vornahm, während deren sie sich in ein Wesen halb Schlange, halb Weib verwandelte. Anfangs ging alles vortrefflich, Melusine schenkte Raimund 10 Söhne und beteiligte sich am Bau prächtiger Schlösser (Lusignan, La Rochelle u. a.). Der Bruder Raimunds säte in ihm den Zweifel an der Treue seiner Gemahlin, und eines Samstags begab sich Raimund in das Gebäude, wo Melusine badete. Mit einem Schrei des Schmerzes und der Verzweiflung entschwand sie seinen Augen, und mit ihr verschwanden alle seine Erfolge, und all sein Reichtum ward Staub[3]). Die erste Redaktion des Romans von der Melusine entstand in Frankreich im Jahr 1389; in der deutschen Literatur erschien der Roman zum erstenmal im Jahr

[1]) Харьковскій Сборникъ 1888, 90 — s. oben SU 5.

[2]) А. Пыпинъ, Памятники старинной русской литературы III, S. 50.

[3]) Simrock, Die deutschen Volksbücher VI, S. 1—119.

1474 und hat sich bis heute unter den Volksbüchern erhalten. Von den Deutschen ist der Roman von der Melusine in die tschechische, polnische (i. J. 1569) und russische (i. J. 1677) [1]) Literatur geraten. Nach der westlichen Ukraine hat sich die Melusine vielleicht aus den polnischen, vielleicht aber auch aus den deutschen Wiedergaben des Romans ausgebreitet.

Проф. Н. Ѳ. Сумцовъ, Культурныя переживанія (Кіевская Старина XXIV 1889, S. 668/9, Nr. 8).

ZIGEUNER (Zig).

44. Bevor wir in der Musterung der Materialien von Osteuropa nach dem Balkan und noch weiter gehen, wollen wir bei den Stoffen verweilen, welche bei den Zigeunern aufgezeichnet worden sind und mehrfach eine Übergangsstufe zu neuen Motiven und Vorstellungen bilden. Dabei haben natürlich die wandernden Zigeuner die Verbindung zwischen weit voneinander gelegenen Gebieten besorgt und wohl zur Verbreitung auch unserer Pharaomythen mit beigetragen. Bekanntlich haben die Zigeuner erst im 16. Jahrhundert begonnen, nach Osteuropa und in die Ostseeländer zu wandern [2]). Daneben standen z. B. die baltischen Zigeuner vor dem Weltkriege immerhin auch noch mit den Balkanzigeunern in gewissem Verkehr: sie wanderten zum Winter nach dem Süden, verheirateten sich dort usw. Andrerseits drangen die Zigeuner mit der Zeit immer weiter ostwärts vor und gelangten teilweise sogar bis Sibirien. Da die Zigeuner infolge ihrer nomadisierenden Lebensweise nicht so fest an den Ort gebunden sind, wie es bei sesshaften Völkerschaften die Regel ist, so verteile ich das Zigeunerrepertoire gar nicht erst auf die so weit voneinander entfernten geographischen Gebiete [3]), sondern lege das Material sowohl der sibirischen als auch der baltischen und der Balkanzigeuner nacheinander vor. Ich beginne mit S i b i r i e n, woher wir einen recht wertvollen Text aus dem Gouvernement Tobolsk besitzen:

---

[1]) А. Пыпинъ, Очеркъ литературной исторіи старинныхъ повѣстей и сказокъ русскихъ (1857), S. 232 f.

[2]) Nach Prof. N. F. S u m c o v in „Кіевская Старина“ XVII (1887), S. 582 u. Mag. P. A r i s t e in „Eesti Keel“ XIII (1934), S. 161.

[3]) Wie ich die Finnland- und Estland-Schweden von ihrem Mutterland bewusst getrennt habe.

Zigeuner gibt es in allen Bezirken des Gouvernements, ausser in denjenigen von Berezov und Surgut. Sie sind erst zu Beginn dieses [XIX.] Jahrhunderts in seinen Gebieten erschienen und haben sich noch bis heutigentags nicht an die sesshafte Lebensweise zu gewöhnen vermocht, indem sie alljährlich mit ihrem grösstenteils armseligen Hausgerät von Stadt zu Stadt und von Dorf zu Dorf ziehen. Ihr orientalischer Typus zeigt sich deutlich in ihren glänzenden, schwarzen oder braunen Augen, in ihrem schwarzen, lockigen Haar und an dem bewundernswerten Weiss ihrer Zähne. Unter den Bauern des Bezirks Kurgan geht gar eine Sage um, die Vorfahren von ihrer Urahne Cyganka [= Zigeunerin], der Frau Pharaos, des Königs von Ägypten, seien aus Indien nach Afrika gekommen, wo ihre Sprache infolge des Verkehrs mit den verschiedenen Völkerschaften ihrer Umgebung ihre ursprüngliche Reinheit eingebüsst habe und unter Aufnahme fremder Wörter und Ausdrücke in mehrere Mundarten zerfallen sei. Indem sie sich auf diese Weise für Nachkommen der biblischen Pharaonen halten, glauben die Kurganschen Zigeuner an folgende ihrer Meinung nach unverbrüchlich wahre Legende über ihre Herkunft.

Als infolge der Bedrückung der Hebräer durch die Ägypter Gott dem Moses befahl jene aus Ägypten zu führen, und als Moses sich mit ihnen bereits auf den Weg gemacht hatte, da jagte Pharao, nachdem er eine seiner liebsten Frauen, namens Cyganka, welche sich insgeheim zur hebräischen Religion bekannte, mitgenommen hatte, mit seinem Heer den Hebräern nach, wurde aber beim Einziehen in die Gewässer des Schwarzen Meeres von dessen zusammenschlagenden Wellen ergriffen. Da riss er in der höchsten Angst seine geliebte Frau in seine Arme, sprang auf seinem mächtigen, schönen Rosse aus den Meereswogen ans Ufer und rief hier im Jubel über seine Rettung aus: „Mein gutes, treues Ross! Du hast mich vor dem sicheren Verderben errettet!“ Gleichzeitig erhob seine Frau Cyganka, vom Schreck zu sich gekommen, ihre Hände gen Himmel und sprach mit Tränen der Dankbarkeit die Gebetsworte: „Gott meiner Väter! Dir verdanken wir die Rettung unseres Lebens“. In diesem Augenblick trennte eine plötzlich heranstürmende Sturzwelle den Pharao von seiner Frau und riss beide ins Meer zurück. Für die Bedrückung der Hebräer und seine gotteslästerlichen Reden wurde Pharao von Gott augenblicklich bis zum Anbruch des Jüngsten Gerichts in ein Wesen halb Mensch, halb Fisch verwandelt, d. h. Kopf, Brust und Hände blieben ihm menschenähnlich, aber die unteren Gliedmassen verwandelten sich in einen Fischschwanz. Die Cyganka dagegen wurde durch eine neu aufsteigende ungeheure Woge wieder ans Ufer geworfen, wo sie denn einen Sohn gebar. Von diesem selben Sohn und seiner Frau, einer Moldauerin,

entstammte dann das Geschlecht der Zigeuner (цыгане), die sich so nach dem Namen ihrer Urahne, der Lieblingsfrau des Pharao, nannten.

Nach der Überzeugung der Zigeuner existieren Pharao und seine Krieger als halb Mensch, halb Fisch noch bis heutigentags im Schwarzen (nicht im Roten) Meer, und wenn sie Seefahrern begegnen, so heben sie ihre Köpfe aus dem Wasser hervor und fragen sie: „Kommt bald das Gericht Gottes?" Und wenn sie zur Antwort erhalten: „Wir wissen es nicht", so erheben sie ein fürchterliches Geheul und Geschrei. Um das zu vermeiden, antworten ihnen denn eben gescheite Seefahrer: „Morgen", und durch solche Antwort beruhigt, verschwinden die Pharaonen wieder in der Tiefe des Meeres.

Es ist zu beachten, dass die Zigeuner das Schwarze und nicht das Rote Meer für den Ort des Untergangs der Ägypter halten, indem sie in dieser Entstellung gewissermassen eine Stütze finden für die Überlieferungen der Väter über ihre Abstammung vom Sohn der Cyganka, der eine Ehe mit einer Moldauerin eingegangen war.

Als Anlass zur Einholung der Hebräer durch Pharao diente nach der Meinung der Zigeuner der Umstand, dass Pharao, als er den Bau von Steinpalästen für sich und seine Nachkommen in Angriff genommen hatte, den Hebräern geboten hatte, den Lehm zwecks grösserer Schönheit und Haltbarkeit ohne Wasser zu bereiten, und zwar letzteres durch Menschenblut zu ersetzen. Damit jedoch dieses Blut stets in genügender Menge vorhanden wäre, befahl er fein gestossenes Glas unter den Lehm zu mengen. Infolgedessen netzten die hebräischen Arbeiter beim Kneten den Lehm mit ihrem Blute, das den Schnittwunden ihrer Haut entfloss. Da sie nun aber infolge solchen Blutverlustes und der über ihre Kräfte gehenden Arbeit auszusterben begannen und die Überlebenden Ägypten zu verlassen beschlossen, so entschloss sich Pharao, sie eben mit Gewalt zurückzubringen, um die begonnenen Arbeiten zu Ende zu führen. — А. И. Дмитріевъ-Мамоновъ и К. М. Голодниковъ, Памятная книжка Тобольской губерніи на 1884 годъ (Tobolsk 1884), S. 52/4.

45. Am 6. VIII 1933 kam eine äusserst lebhafte und geistreiche baltische Zigeunerin zu mir, um mir aus der Hand zu lesen und die Zukunft zu prophezeien. Für Geld und gute Worte willigte sie ein, mir in der Zigeunersprache die Pharaogeschichte zu Papier zu bringen. Nachher schrieb ich dieselbe Geschichte unter Diktat von neuem nieder, nebst lettischen und estnischen Übersetzungen, die jedoch alle voneinander mehrfach abweichen und stellenweise fragmentarisch sind. Die dunklen Stellen

und losen Übergänge sind wohl einerseits durch das lebhafte Temperament der Erzählerin veranlasst, die den Flug ihrer Phantasie eben nicht schnell genug in Worten darzustellen vermochte. Anderseits ist im Auge zu behalten, dass die Zigeunerin das Lettische und das Estnische nur mangelhaft beherrschte und daher vielleicht oft nicht imstande war, ihren Gedanken einen zutreffenden Ausdruck zu verleihen. Da diesen Texten immerhin keine geringe Bedeutung beizumessen ist, so übersetze ich hier alle Variationen der Reihe nach (ausser dem Original in der Zigeunersprache, das selbst Sachkundige nicht zu deuten vermochten):

1) Pharaos Mutter liess uns hier auf Erden zurück. Selber ertrank sie im Schwarzen Meer und liess uns hier zurück, wir sollen in der Welt umherstreifen. Sie ging ins Meer hinein und wurde ein Fisch. Sie wurde halb Fisch, halb Mensch, und schreit im Wasser: „VĀRÁV — VĀRÁV, wann kommt der Jüngste Tag?" Am Jüngsten Tag wird sie wieder Mensch.

Einst wurde sie gefangen und in eine Zementwanne gelegt. Im Schwarzen Meer sei sie beim Fischfang plötzlich ins Netz geraten. Man fertigte für sie eine Wanne an, legte sie hinein und führte sie zur Schau in der Welt umher. In der Wanne weinte sie und rief Worte aus, die niemand verstehen konnte. Da rief man Zigeuner herbei. Denen erzählte sie in der Zigeunersprache und bat, sie freizulassen: sie habe zwei Kinder im Wasser, auch Namen haben sie gehabt. Sie habe sie unter dem Wasser getauft. Im Schwarzen Meer sei sie beim Fischfang ins Netz geraten. Man habe für sie eine Wanne angefertigt, sie hineingelegt und zur Schau umhergeführt.

Sie erwartet nun den Jüngsten Tag. Dann wird sie Mensch und wird wieder glücklich (bzw. selig). Sie lebt im Wasser, kommt an die Oberfläche und hüpft in die Höhe. An Stelle der Füsse hat sie einen Fischschwanz. Sonst ist sie eine Frau mit einem wunderschönen Körper, mit grossen Brüsten und langem Haar, von dunkler Färbung. Auf Zigarettenschachteln ist ihr Bild.

Es gibt auch Männer mit einem Fischschwanz, aber Männer hat man noch nicht gesehen, nur Frauen hat man gesehen. Alle sind sie Pharaos Sippe und Familie.

Wenn ein Erdbeben kommt, dann kommt sie wieder an die Wasseroberfläche heraus, um zu sehen und zu hören, wann der Jüngste Tag komme. Sie kommt, um

danach zu fragen, dann könne man sie wieder fangen. Bisher hat man sie nicht gefangen.

Pharao sei ertrunken und habe seine Kinder zurückgelassen, so dass sie ohne jegliche Fürsorge und Belehrung in der Welt umherstreifen. Er habe zu seiner Frau gesagt: „Wenn ich ertrinke, so sorge für meine Kinder!"

Von den Kindern getrennt — „wenn ein besserer Mann (Fänger) käme, so bekäme ich vielleicht die Kinder wieder zurück?"

„Ich warte auf die Zeit, wo ich ebensolch ein Mensch werde wie jene, die ich zurückliess, in der Welt umherzustreifen."

„Liebe Kinder, ich rede zum letzten Mal. Wenn ich von hier scheide, dann . . ." — L < Katta Siiman, geb. 1913 im Kreis Valmiera (Lettland), hat meistens in der Umgebung von Valga gewohnt (auf estnisch erzählt).

2) Ein Pharaoskind sei ertrunken und somit ohne etwas [=ohne] Mutter geblieben. „Und ich habe niemand, der nach mir sähe und der mir so wie einem Kind Klugheit gäbe. Als man mich aus dem Schwarzen Meer herausgeholt hat, hat man mich in eine Zementwanne gelegt. Dann fragte ich, wann die „letzte Zeit" sein wird, damit ich zum Menschen würde. Ich wollte zu viel werden und bekommen, zum Menschen werden. Dann sind meine Kinder im Schwarzen Meer geblieben. Dann bin ich von den Kindern fortgeirrt für meine Lebenszeit; wenn ein besserer Mann entgegengekommen wäre, dann hätte ich vielleicht meine Kinder gefunden. Ja, als man mich losliess, dass ich in das Schwarze Meer hineinging, dankte ich ihnen nur wie dass ihnen wie zu Gott betete [vielleicht: ich betete wie zu Gott]; ich selbst bin halb Mensch und halb Fisch. Wenn mir die „letzte Zeit" vorübergehen wird, dann werde ich zum Menschen werden; aber dass mir einmal dieselben Zeiten würden, als ich dieselben Menschen zurückliess, um in der Welt umherzuirren! Meiner Kinder waren zwei Stück. Eins war Anna und eins Lonna. — L < Katta Siiman, geb. 1913 im Kreis Valmiera (auf lettisch erzählt).

3) Pharao war ins Meer geraten, und dann hatte Pharao auch Kinder im Schwarzen Meer gehabt, und als Pharao ertrank, da hat er uns zurückgelassen, in der Welt umherzustreifen, und dann, als seine Gattin ihm sagte, wenn du im Schwarzen Meer bleibst, dann sorge für meine Kinder, und ich werde jene übrigen alle in der Welt umherstreifen lassen (es folgt ein unverständlicher Satz).

Als ich einmal zufällig im Meer gefangen wurde, da legte man mich in eine Zementwanne. Da bat ich sie, sie möchten mich zurück ins Meer lassen. Und als sie mich zurück

ins Meer liessen, da suchte ich meine Kinder, wo ich sie an einer Stelle abfinge. Und dann waren Pharaos Kinder Menschen, als sie im Fluss blieben, dann wurden sie alle Fische. Der Jüngste Tag, wenn (=auf den) ich warte, dann werde ich ein glücklicher Mensch einmal zu warten (= hoffentlich?). Anni ist die eine (Tochter) und Lonni die andere. Meine lieben Kinder, ich erzähle euch zum letzten Mal. Wenn ich euch erzähle (wenn ich von hier scheide) und wenn der Jüngste Tag kommt, dann werde ich ein Mensch. — L < Katta Siiman, geb. 1913 (auf estnisch erzählt).

Am selben Tag besuchte ich das Zigeunerlager in Elva (unweit von Tartu) und befragte die Leute dort über Pharao, worauf ich folgendes zur Antwort erhielt:

4) Die Zigeuner stammen aus Pharaos Geschlecht (VĀRAVA KARI), sie selber nennen sich ROMA. Aus Kains Geschlecht seien sie nicht. Recht braune und schwarze Zigeuner, das seien die echten Pharaonen. Pharao sei in einem Fluss (~ Düna ~ Jordan?) oder im Schwarzen Meer ertrunken. Er lebt im Wasser als Halbfisch. Es sind Männer und Frauen, auch kleine Kinder; die Mütter stillen ihre Säuglinge.

Eine Erzählerin hat eine Pharao (fem.!) vor 15 Jahren in Tartu im estnischen Zirkus in einer Wanne und eine andere Erzählerin vor 20 Jahren, vor dem Weltkrieg, eine solche in einer Zementwanne in Riga gesehen. Es sei bis zur Brust eine sehr schöne Frau gewesen, von sehr dunkler Hautfarbe, hinten mit einem Schwanz. Sie habe geweint und geschrien: „VARA(U)V, VĀRA(U)V, wann kommt der Jüngste Tag?“ Sie habe in der Zigeunersprache gesagt, sie erwarte den Jüngsten Tag, an welchem sie wieder Mensch werde.

Sogar die Frage, wann Riga fertig wird (vgl. Let. 19—23), habe ich bei den lettischen Zigeunern wiedergefunden:

5) Die Erzählerin habe 1905 eine Pharao (VĀRAVA, fem!) in Riga an der Düna in einer Wanne gesehen. Es sei eine schöne Frau mit einem Fischschwanz und mit langem, schwarzem, frei wallendem Haar gewesen. Sie habe geweint: „VĀRÁV, VĀRÁV!“ und gefragt, wann Riga fertig werde. Sie habe russisch gesprochen, sei aber eine Zigeunerin gewesen. Wenn Riga fertig werde, werde sie die Stadt überschwemmen.

Pharao sei ein Mensch gleich uns gewesen. Er sei schon zu Beginn der Welt bei einer Fahrt übers Meer

ertrunken. Am Leben geblieben seien die Zigeuner. Die Ertrunkenen seien Halbfische geworden. Die gefangene Pharao habe gejammert, sie habe Kinder im Meer, und gebeten, man möge sie ins Wasser zurück lassen. — L < Felgonija Burkevič, geb. 1895 im Kreis Valmiera (Elva, d. 7. VIII 1933; auf lettisch erzählt).

Weiter habe ich persönlich bei den baltischen Zigeunern noch folgende Notizen gemacht:

6) Die Juden haben in ihr Land ziehen wollen. Pharao mit seinem Kriegsheer habe sie verfolgt und sei im Fluss ertrunken. Wer am Ufer am Leben geblieben, die müssten nun in der Welt umherwandern. Wer aber ertrunken, die seien in Halbfische verwandelt worden, sie leben im Wasser und erwarten den Jüngsten Tag. In Riga habe man sie gar in einer Wanne gesehen. Der Erzähler selber hat sie zwar nicht gesehen, glaubt aber fest an ihre Existenz. — L < Karl Siiman, geb. 1910 im Kreis Valmiera (Lettland), ist aber in Estland aufgezogen und hat nur dort gewohnt, in Riga z. B. ist er nie gewesen (Elva, d. 6. VIII 1933; auf estnisch erzählt).

7) Wir (Zigeuner) sind über eine Brücke gewandert, und etliche von uns sind hineingefallen, und die seien (sagt man) Pharaonen geworden. Im Wasser leben sie nun, halb Mensch, halb Fisch. Dem Geschlecht nach sind sie Zigeuner, doch jetzt nennt man sie, weil es ein Halbfisch ist, Pharao. Bisweilen stecken sie den Kopf heraus, schreien: VAAROU, warten, wann der Jüngste Tag kommt.

Ich habe selber auch einen gesehen, in Riga, in einer grossen Wanne — lange, schwarze Haare hatte er, kohlschwarze lange, er war ganz wie eine unserer Frauen, nur (hatte er) einen Fischschwanz. Ich entsetzte mich. Da sagten sie: „Fürchte dich nicht, dies ist ein Mensch von eurem Stamm". Es war eine Blechwanne, er steckte den Kopf heraus, weinte nicht, machte nur: „VAARAO, wann kommt der Jüngste Tag?" Sagte das in der Sprache der Zigeuner, nur wir konnten's verstehen, und dann sagten wir's den anderen auch. Ich war damals sechzehnjährig (1920) — L < Georg Mitrauskij, geb. Riga 1904, ein lettischer Zigeuner, der in Nordestland umherwandert (Tallinn, d. 20. VII 1933; auf estnisch erzählt).

8) Wir sind von Pharaos Rasse. Etliche von uns gingen übers Meer und ertranken, die anderen blieben am Strand, und das sind wir jetzt. Die im Meer Gebliebenen leben im Wasser weiter, halb Fisch, halb Mensch, sehr schön, schwarz. Fragen: „Wann kommt

der Jüngste Tag?" Am Jüngsten Tag verwandeln sie sich wieder in Menschen. — L < Leontine Siiman, geb. in Valga 1910; sie hat in Est- und Lettland gelebt, hauptsächlich in Valga (Elva, d. 26. VII 1933; auf lettisch erzählt).

9) Pharaos Geschlecht sind Halbfische. Wenn es kalt ist, dann schreien sie; ist es warm, dann singen sie Zigeunerlieder. Aber wenn das Wasser kalt ist, dann geht das Schreien los. Der Erzähler hat bei einem Zigeuner in Tartu ein Bild gesehen, wo ein Zigeuner, der zur Hälfte ein Fisch war, abgebildet gewesen sei. Die Ankündigung des Sturms und das Motiv des Jüngsten Tages kannte der Erzähler nicht. — L < Juhan Mitrauskij, geb. 1908 in Rakvere, nur in Estland umhergewandert (Tallinn, d. 20. VII 1933; auf estnisch erzählt).

Ein etwas gebildeterer Zigeuner in Riga, der im Lettischen Volkskundlichen Archiv mit der Aufzeichnung von Volksüberlieferungen seiner Stammesgenossen beschäftigt war, erzählte mir am 13. IX 1934, dass er geistliche Bücher gelesen habe und überzeugt sei, dass die Zigeuner von Pharaos Heer abstammen. Pharao habe schwer gegen Gott gefrevelt, daher müsse nun sein Geschlecht von Generation zu Generation Strafe erleiden. Nirgends in der Welt habe man die Zigeuner gern. Derselbe Zigeuner hat selbst folgendes zu Papier gebracht:

10) Eine Sage von den Zigeunern und Pharaoskindern. — In der Stadt Kuldīga lebte ein Zigeuner mit seiner Zigeunerin. Den Zigeuner nannte man Dūda, der Familienname [war] Kleins, seine Frau Zoplīhse (alte Dūdene). Zoplīhse erzählte um das Jahr 1900: Meine Kinderchen, was denkt ihr von den Zigeunern? Ich sage euch, dass die Zigeuner nicht von diesem Lande sind. Überaus alte (Zigeuner) Menschen sprechen, dass die Zigeuner in fernen Ländern hinter dem Schwarzen Meere gelebt hätten, dort hätten sie gut gelebt. Sie seien hochgeschulte Leute gewesen und hätten ihren eigenen König gehabt, aber der König habe gesündigt. Einmal mussten sie durch das Schwarze Meer kommen, aber weil es den Zigeunern nicht bestimmt war, durch das Meer zu gehen, so gingen sie, aber ertranken beinahe alle. Es ertrank ihnen ihr König zusammen mit den Zigeunern. Nur wenigen gelang es, das Ufer des Schwarzen Meeres zu erreichen, und nur drei, vier Zigeunern gelang es, trockenes Land zu erreichen, und von diesen ist so viel gewachsen, die ganze Welt voll. Diejenigen, welche im Meere geblieben sind, die leben noch jetzt dort im Meer. Die Gebliebenen verwandelten sich von der Gurt-

stelle an mit allen Füssen in Fische, und so sind sie bis jetzt im Meere. Vielmals haben die Menschen gesehen, dass sie sich im Meere wuschen. Sie erhoben sich aus dem Wasser bis zur Gurtstelle und die Hände zusammenschlagend, rufend: „VĀRAV, VĀRAV, VĀRAV", und wieder sanken sie ins Wasser hinunter. Von den meisten hat man gesehen, dass es Weiber [sind], mit schönem, langem Haar, hohen Brüsten. Sie hatten auch Pferde im Meere und lebten ebenso wie auf dem trockenen Lande.

Und wir, die wir am Leben geblieben, nicht viel von ihnen, leben in den Wäldern, wie ihr seht. — LFK 1389, 167 < Jānis Leimanis, von einem Zigeuner in Riga (1933).

11) Eine Sage, wie die Zigeuner durch das Schwarze Meer gekommen und andere dort geblieben sind. — Die Zigeuner sind einmal aus der Ferne gekommen. Die Zigeuner haben ihren eigenen König gehabt. Sie haben mächtig und reich gelebt. Unter ihnen sind hochgelehrte Menschen gewesen. Sie mussten mit den Juden durch das Schwarze Meer gehen. Die Juden gingen alle durch das Schwarze Meer, aber von den Zigeunern gelang das nur einigen, dadurch dass sie sich an die Rockzipfel der Juden anklammerten. Sich an die Rockzipfel der Juden anzuklammern, gelang nur wenigen, etwa drei, vier Menschen, und diese mussten die ganze Welt voll Zigeuner wachsen lassen. Die, welche im Schwarzen Meer geblieben sind, die sind bis jetzt im Schwarzen Meer und anderen Gewässern. Vielmals sind sie gesehen worden, doch nicht solche, wie sie früher gewesen. Ihnen ist ein Fischschwanz an Stelle der Füsse gewachsen. Bis zur Gurtstelle waren sie wie Fische, höher aber ein Mensch. Man nennt sie Pharaonen. Pharaonen nennen sie sich selber. Vielmals zeigen sie sich den Menschen, doch nur die Frauenzimmer. Das männliche Geschlecht ist niemals irgendwo gesehen worden. Das weibliche Geschlecht erhebt sich aus dem Wasser bis zur Gurtstelle, mit nackten Weiberbrüsten und mit vielem schönem Haar und schönem Wuchs. Aus dem Wasser erscheinen sie nicht lange, bleiben eine Weile stehen, und dann schlagen sie die Hände zusammen, kurz aufschreiend: „VĀRAV", dreimal ein und dasselbe Wort wiederholend. Gleich nach dem Aufschreien sinken sie ins Wasser und verschwinden unter dem Wasser aus den Augen. — LFK 1389, 168 < Jānis Leimanis in Riga, gehört von Lība Leimane, 70 J. a., geb. im Kreise Aizpute (1933).

Endlich hat noch mein treuer Mitarbeiter P. Voolaine einige Aufzeichnungen bei den Zigeunern in Latgale gemacht:

12) Auf die Frage, wer jene Meerwesen, halb Mensch, halb

Fisch, seien, antwortet T.: Pharaonen. Die pharaonische Religion ist unsere (d. h. der Zigeuner) Religion. [NB! Im Gebiet von Ludza wird der Begriff der Nationalität oft durch „Religion", „Gesetz" ausgedrückt.] Der Zar der Pharaonen, KRUL', sah auf dem Meer den Moses (MOJZEJ) in einem Korb und zog ihn aus dem Wasser. Moses wuchs zusammen mit Pan[1]) Jezus auf. Die Pharaonen peinigten die Hebräer mit Arbeiten. Moses begann die Hebräer zu sammeln, um sie aus dem Pharaonenland zu führen. KRUL' jedoch wollte es nicht. Moses machte, dass KRUL' erblindete, selber aber floh er mit den Hebräern bis zum Meer. Als KRUL' hinterher bis zur Hälfte des Weges gekommen war, wurde er wieder sehend. Moses jedoch durchschritt das Meer, die Pharaonen aber ertranken.

Seitdem warten sie immerzu auf den (Jüngsten) Gerichtstag. Sie befragen die Seeleute: „Kommt der Gerichtstag bald?" Wenn man entgegnet: „Bald, bald!", dann freuen sie sich und singen schön. — ERA II 79, 643/4 < Kr. Ludza, Gem. Pilda — P. Voolaine < Anna Tumaševič, 20 J. a., geb. in Dagda (1934).

13) Die Erzählerin hat von Burlaken gehört, dass man im Meer Wesen gesehen habe, die einen Fischschwanz hätten, deren obere Hälfte aber eine Frau sei. Sie fragen die Menschen: „Ist bald das Ende der Welt?" Antwortet man, noch nicht bald, dann weinen sie; sagt man ihnen aber, dass das Ende bald komme, dann singen sie und sind froh. — ERA II 61, 137 (8) < Ludza — P. Voolaine < Felicia Bejnarovič, ungef. 65 J. a. (1933).

14) Der Zigeunerkönig hiess Masjáš (=Messias). Er war gerade der Pharao. Er wurde stärker als Gott. Er winkte bloss mit der Hand, und so zog er mit seinem Heer durchs Meer. Masjáš schwamm 12 Tage lang ohne Rast auf einem Hengst, Jisús (=Jesus) war mit ihm „kontra". Masjáš liess eine Kuchenwolke ausgehen. Nachher baute er 40 Tage lang einen Turm, damit es keine Überschwemmung gebe.

In der Begleitung des Masjáš war ein Hebräer namens Pinkel. Er war 90 Jahre alt, als ihm träumte, er fange einen grossen Hecht. Der Hecht verwandelte sich in eine Frau. Pinkel erzeugte Zwillinge mit dieser Frau. Von denen stammt eben die Nachkommenschaft der Hebräer.

(Auf die Frage, von wem das Zigeunergeschlecht abstamme, antwortet der Erzähler:) Es waren ein Bruder und eine Schwester, Balalaska und Roza. Sie verheirateten ihre Kinder und legten so den Grund zu ihrem Geschlecht.

[1]) Die Zigeuner beten in polnischer Sprache.

(Auf die Frage, wie der Teufel zum Mann einer Frau wurde, antwortete der Erzähler:) Der Teufel erschien als Mensch. Er verheiratete sich mit der Roza. Ihnen wurde ein Sohn geboren, der Held Mikianski. Nachher erfuhr die Roza, dass er ein Teufel sei. Der Sohn fing an, sich mit dem Teufel zu schlagen. 12 Tage lang schlug er sich mit ihm, aber schliesslich überwältigte er den Teufel . . .

Die Pharaonen, die ertranken, bekamen einen Fischschwanz. Sie fragen die Leute: „Kommt bald das Ende der Welt?" Antwortet man: „Nicht bald", so weinen sie. Sagt man jedoch: „Bald", so freuen sie sich und singen Lieder.

(Auf die Frage, was aus ihnen werde, wenn das Ende der Welt kommt, antwortet der Erzähler:) Wenn das Ende der Welt kommt, werden sie als erste die Welt fortpflanzen, wie sie auch schon als erste die Welt fortgepflanzt haben. Sie werden keinen Fischschwanz mehr haben. Sie werden wie Menschen sein.

(Auf die Frage, ob Masjáš sich beim Hengst bedankt habe, als er über das Wasser gekommen sei, antwortet der Erzähler:) Freilich hat er sich bedankt. — ERA II 109, 127/33 < Ludza — P. Voolaine < Alexander Tumaševič, 75 J. a., katholisch (1935).

15) Die Erzählerin hat es ebenfalls gehört: „Masjáš ist der allerälteste, unser König". (Wer war Pinkel ?) — Sein Gehilfe.

(Wieviel Tage lang schwamm Masjáš auf dem Hengst über das Wasser?) — 42 Tage lang.

(Woraus war der Turm des Masjáš?) — Aus Presenning. — ERA II 109, 134 < Ludza — P. Voolaine < Ljolja Bundovski, 22 J. a. (1935).

16) Die Erzählerin unterscheidet den Pharao von dem Masej (=Moses) oder Masjáš (=Messias). — „Von einer Hebräerin wurde Masjáš geboren. Der König der Zigeuner war der Pharao. Der Pharao schwamm 12 Tage lang über das Meer Ägyptens. Masej führte sein Volk durchs Meer; er warf ein Tüchlein hin und winkte, da entstand eine Brücke. Die Zigeuner, die ihnen nachsetzten, ertranken.

In Dwinsk zeigte man einen lebenden Pharao. Das war eine Frau: Brüste, Zitzen und alles wie bei einer Frau. Zur Hälfte war sie ein Fisch, vom Gürtel (abwärts) wie ein Fisch. Sie sass in einer Tonne und fragte (immerzu): „Wann kommt das Ende der Welt?"

(Auf die Frage, wie die Frau, die am Meeresufer am Leben blieb, hiess, antwortet die Erzählerin:) Karaška.

(„Wie war ihr Mann?") — Ernsthaft.

Offenbar weiss die Erzählerin nichts von der Geschichte, dass die am Ufer zurückgebliebene Frau vom Teufel ein Kind bekommt. — ERA II 109, 135/6 < Ludza — P. Voolaine < Magdalena Tumaševič, über 80 J. a., katholisch (1935).

Bereits in den Überlieferungen der sibirischen Zigeuner war neben dem allgemein bekannten Fischschwanzmotiv besonders auffallend der Dank des hochmütigen Pharao an sein Ross nach der Rettung vom Ertrinken und darüber hinaus noch die Ursprungssage über die Abstammung der Zigeuner von einer dem Verderben entronnenen Frau. Wie wir kürzlich sahen, spiegeln sich die beiden letzteren Motive irgendwie, wenn auch ganz trübe, auch in den Überlieferungen der baltischen Zigeuner wider (vgl. dazu noch besonders SU 1, 2,5). Ferner sahen wir, dass auch die übrigen Völkerschaften des Ostbaltikums und wohl Osteuropas überhaupt (vgl. auf der Karte S. 125 das weite Gebiet von SR 2 bis SR 10!) den Ursprung der Zigeuner irgendwie gerade mit dem Untergang Pharaos zu verbinden pflegen. Damit sind wir bei einem neuen hochinteressanten Motivkomplex angelangt, zu dessen besserer Aufhellung überraschende Ergänzungen aus immer südlicheren Gebieten, nämlich vom Balkan, beitragen, wie wir sogleich sehen werden.

46. Es wäre äusserst interessant, demjenigen, was wir über die baltischen Zigeuner wissen, Volksüberlieferungen der Zigeuner auch aus anderen Ländern zur Seite zu stellen. Leider ist es mir nicht gelungen, über die Zigeuner in Polen, Rumänien und Ungarn diesbezügliche Auskunft zu erhalten. Wohl aber hat der serbische Forscher Prof. Dr. T. R. Djordjević ein hochinteressantes und sehr wertvolles Buch über die Zigeuner in Jugoslavien veröffentlicht (Наш народни живот VII, Beograd 1933), wo er S. 122—133 „Zwei biblische Motive in der Volksüberlieferung unserer Zigeuner" vorführt. Hier wird eine Reihe äusserst spannender Sagen dargeboten, die ich in Übersetzung von Prof. P. Arumaa und Prof. W. Anderson vollständig folgen lasse [1]):

1) Die Zigeuner erzählen sehr viel von ihrem einstigen Reich. Nach der Erzählung der zigeunerischen Nagelschmiede in Aleksinac haben ihre Vorfahren einmal ein grosses und mächtiges Reich gehabt. Ihr Kaiser hiess Firaun. Er war ein sehr strenger und sehr gerechter Mann. Am dritten Tage liess er sei-

[1]) Es ist mir eine angenehme Pflicht, an dieser Stelle auch Prof. Djordjević persönlich meinen Dank auszusprechen, der sich in liebenswürdigster Weise der Mühe unterzogen hat, die Übersetzung durchzusehen.

nen Vater hängen, um [seine] Macht zu zeigen und der Gerechtigkeit zu genügen. Den ganzen Tag habe er die Menschen beschimpft und Gott gelästert, aber in der Nacht zu Gott gebetet, dieser möge es ihm verzeihen. Unter seiner Herrschaft hatte er viele Völker und auch die Čifuten (= Juden). Einmal befahl er allen seinen Völkern, Getreide zu säen. Die Čifuten kochten aber das Getreide ab und so säten sie es dann. Bei allen Völkern wuchs Getreide hervor, nur bei ihnen wuchsen anstatt des Getreides Dornen hervor. Jeder musste einen Teil von seinem Getreide dem Kaiser abgeben. Die Čifuten traten vor den Kaiser und sagten zu ihm: „Wir können dir kein Getreide geben, weil bei uns anstatt des Getreides Dornen gewachsen sind". Darauf antwortete ihnen der Kaiser: „Gott sei Lob, was er gegeben hat, das muss man auch ernten und treten (= dreschen)!" Und er nötigte die Čifuten, die Dornen zu ernten und sie barfuss zu treten. Deshalb haben die Čifuten noch jetzt Löcher in [ihren] Sohlen, und deshalb hassen sie die Zigeuner [1]).

Einmal zog Firaun in den Krieg und kam zum Meere. Gott hatte ihn lieb und machte es so, dass das Meer sich teilte und er trocken bis zur Mitte des Meeres kam. Hier täuschte er sich (= wurde unvernünftig) und sagte: „Auch Gott fürchtet mich, um wieviel mehr also die Menschen!" Da fragte ihn Gott: „Wessen Macht ist das?" Er aber, anstatt zu sagen: „Die deinige, o Gott!", täuschte sich und sagte: „Die meinige!" Gott wurde darüber zornig und machte es so, dass das Meer sich schloss, wie es gewesen war, und Firaun und sein ganzes Heer ertranken; nur diejenigen blieben am Leben, die aus dem Meere herausgekommen oder noch nicht hineingegangen waren. Danach sandte Gott den heiligen Basilius zu denjenigen, die herausgekommen waren, und dieser fragte sie: „Wollt ihr mich feiern, damit ich euch mit denjenigen zusammenbringe, die auf dem anderen Ufer sind?" — „Wir wol-

[1]) Dieselbe Sage von dem Zigeunerkaiser Firaun und den Juden haben auch die Türken. Ich habe sie selbst von einem Türken aus Skoplje im Januar 1902 aufgeschrieben.

Zu dieser Bemerkung Djordjević's sei als interessante Parallele angeführt, dass eine entsprechende Sage im Baltikum als eine während des Nordischen Krieges geschehene Tatsache erzählt wird. Der Gutsherr von Õisu, namens von Sievers, habe damals im Lande Raubzüge unternommen und dabei eine gefangene Zigeunerbande zu seinen Leibeigenen gemacht, die später mit den eingesessenen Esten verschmolzen sind. Jene Zigeuner haben sich aber an ihrem Herrn gut zu rächen verstanden: vor der Aussaat haben sie mit einem heissen Eisen das Saatkorn gründlich durchgerührt und dann im Herbst gehöhnt, dass von Zigeunern ausgesätes Korn nicht gedeihe (Eesti Rahva Ajalugu III, Tartu 1935, S. 1282). Ähnlich M. J. Eisen, Eesti rahvanali (Tallinn 1909), S. 307 f. Nr. 610; tschuwaschisch (Gouv. Kasan, Kreis Jadrin): N. V. Nikol'skij, Ms. 32, 467.

len (es)", antworteten sie ihm. Da betete der heilige Basilius zu Gott, und Gott schuf eine Gans. Die Zigeuner stiegen einer nach dem anderen auf sie, und sie brachte sie zu denjenigen auf dem anderen Ufer des Meeres. Der heilige Basilius befahl ihnen, dass sie ihn feiern und an seinem Tage Gänse schlachten. Aus diesem Reste des Heeres Firauns sind alle Zigeuner entstanden. Als Zeichen der Dankbarkeit feiern sie den heiligen Basilius (am 1. Januar, nach dem alten Kalender) und schlachten an seinem Tage Gänse.

2) Andere zigeunerische Nagelschmiede in Aleksinac erzählen davon etwas anders. Als der Zigeunerkaiser zum Meere kam, betete er zu Gott, er möge das Meer teilen, damit er mit dem Heere hindurchgehen könne. Gott erhörte ihn, und er kam mit dem Heere bis zur Mitte des Meeres. Hier täuschte er sich und sagte: „Auch Gott fürchtet mich!" Gott wurde darüber zornig, schloss das Meer, und sie alle ertranken, es blieben nur am Leben eine krumme Frau und ein einäugiger Mann. Da stieg Gott auf die Erde hinab und fragte sie: „Weshalb seid ihr am Leben geblieben?" — „Gott hat uns behütet", antworteten sie. — „Wie ehrt ihr Gott?" fragte Gott weiter. — „Ehrten wir ihn nicht, so hätte er uns nicht behütet", antworteten sie. — „Ich bin Gott", sagte er ihnen, „ich habe euch gerettet. Mögen von euch die Zigeuner abstammen, mögen sie lustig und scherzliebend sein, und mögen sie die andern Menschen belustigen! Welch eine Feier wollt ihr feiern?" — „Wer uns über das Meer an das andere Ufer gebracht hat, den wollen wir feiern", antworteten die Zigeuner. Da erschuf Gott eine Gans und trug auf ihr zuerst die Frau und dann den Mann hinüber. Hierauf sagte er zu ihnen: „Feiert den heiligen Basilius, er hat euch gerettet; schlachtet an seinem Tage je eine, oder je drei, oder je fünf, oder je sieben, oder je neun Gänse". Zuletzt gab Gott ihnen je eine Ohrfeige und jagte sie fort. Da sie nicht wussten, wohin sie sollten, richteten sich der Mann und die Frau ein Zelt (Hütte) ein und wohnten darin.

Nach einem Jahr gebar die Frau einen Knaben. Gott stieg auf die Erde hinab, um zu sehen, wie sie leben, und als er sah, dass ihnen ein Kind geboren war, ordnete er an, es solle ein Flötenspieler werden, durch die Welt wandern, die Flöte spielen und davon leben. Im zweiten Jahr gebar die Frau ein Mädchen. Gott stieg wieder auf die Erde hinab, und als er das Neugeborene sah, da ordnete er an, es solle mit einem Tornister von Dorf zu Dorf gehen, betteln und sich dadurch erhalten. Nach Gottes Anordnung wanderten die Kinder in die Welt, das eine nach der einen, das andere nach der anderen Seite, indem sie wirkten und lebten, so wie Gott es für sie nach ihrer Geburt angeordnet hatte. Nach fünfzehn Jahren trafen sich der Bruder und die Schwester. Da sie einander nicht erkannten, wurden sie

Mann und Frau und gingen weiter durch die Welt zusammen. Während sie so gingen, kamen sie zu dem Zelt ihrer Eltern. Die Eltern erkannten sie nicht, bereiteten ihnen aber, als fremden Menschen, ein Abendessen. Am nächsten Tag stieg Gott herab und sagte zum Manne: „Das sind deine Kinder, ich habe es selbst angeordnet, dass sie einander heiraten und dass von euch die Zigeuner kommen. Mögen sie an einen andern Ort gehen, und mögen sie dort leben!" Die Kinder gehorchten den Worten Gottes und gingen an einen andern Ort und richteten sich dort ein Zelt ein.

Nach einem Jahr bekamen sie Zwillingsknaben und im zweiten Jahre ein Mädchen. Nach Gottes Anordnung gingen auch diese Kinder in die Welt, ein jedes für sich, und fanden sich nach fünfzehn Jahren wie einst ihre Eltern und heirateten sich und richteten sich ein Zelt ein in einem anderen Lande. Hierauf gingen auch ihre Kinder in die Welt und fanden sich dann und heirateten einander, bis die 41 Religionen (Arten) der Zigeuner entstanden waren. Soviel gibt es ihrer auch heute im ganzen auf der Welt: die einen sind Schmiede, die andern Nagelschmiede, die dritten Trogmacher, die vierten Zeltmacher, die fünften die ungarischen Zigeuner, und wer kennt sie alle, wieviel es ihrer Art auf der Welt gibt.

*

Über denselben Gegenstand habe ich noch vier ähnliche Sagen aufgezeichnet: die eine von einem Zigeuner aus Glogovica, im Bezirk Aleksinac, die andere von einem Zigeuner in Dobrujevac, im selben Bezirk, die dritte von walachischen Zigeunern in Lukovo, im Bezirk Boljevac, und die vierte von Zigeunern in Mitrovica bei Kosovo.

3) Die Sage aus Glogovica lautet. — Als die Juden vor den Pharaoleuten flohen, kamen sie zum Meere und konnten nicht weiter. Als sie sich in Not befanden, begannen sie zu Gott zu beten, dass er sie errette. Gott erhörte ihr Gebet, teilte das Meer, und sie gingen ruhig auf das andere Ufer hinüber. Dabei trafen auch die Pharaoleute ein, und als sie das geteilte Meer sahen, jagten sie hinter den Juden her. Gott ordnete es an, und das Meer schloss sich, und alle Pharaoleute ertranken. Es blieb am Leben nur eine Frau. Bei der Heimkehr verirrte sie sich und wurde schrecklich hungrig. In dieser Zeit erschien der Teufel und zwang sie für ein Stück Brot, ihn zu heiraten. Nach einiger Zeit gebar sie drei tote Kinder. Der Teufel wollte sie beleben und begann ihnen in den Mund zu blasen und sie zu schlagen, aber das alles war vergebens. Da er sie nicht beleben konnte, wurde der Teufel zornig, ging zu Gott und begann zu murren, weshalb er ihm tote Kinder gegeben habe. Gott sagte ihm, er solle sich beruhigen, die Kinder würden leben-

dig werden, er möge einem jeden mit dem Hintern in den Mund blasen. Der Teufel tat, wie Gott ihm gesagt hatte, und die Kinder wurden wirklich lebendig, nur dass ihr Atem immer roch. Von jenen Kindern stammen die Zigeuner ab, die auch jetzt riechen.

4) Die Sage aus Dobrujevac besteht in folgendem. — Der Zigeunerkaiser Muhamed war ein sehr mächtiger Häuptling. Er fuhr in einem goldenen Wagen, und niemand war ihm gleich an Reichtum und Macht. Er hatte starke Begleiter, alles nur Zigeuner. Wenn er sich schlafen legte und Gott donnerte, da fingen alle Zigeuner an zu rufen: „Schwatz nicht, Gott, unser Kaiser schläft!" Einmal setzte er seine Zigeuner in Bewegung, damit sie die ganze Welt erobern. Wo er auch hinkam, da unterwarf, vernichtete er alles. So kam er bis zum Meere. Hier hob er den Stab, schlug aufs Meer, und das Meer teilte sich. Er stieg mit dem Heere auf den trockenen Meeresboden hinab. Als sie in der Mitte des Meeres waren, schloss sich das Meer, und alle Zigeuner ertranken, es blieb am Leben nur eine hinkende Zigeunerin, die zu schreien anfing: „O weh, der Zigeunersamen ist untergegangen!" Das hörte der Teufel, und er stieg aus dem Wasser und schlug ihr vor, seine Frau zu werden. Die Zigeunerin willigte ein, und von ihnen stammen alle Zigeuner, die es in der Welt gibt.

5) Die Sage der walachischen Zigeuner aus Lukov erzählt, wie der Zigeunerkaiser auf seinem Feldzug zum Meere kam, wie er befahl, das Meer möge sich teilen, wie es sich teilte, und wie das Meer, als er mit dem Heere hineingegangen war, sich wieder schloss, wie alle ertranken und wie nur ein krummer Zigeuner und eine Zigeunerin am Leben blieben, wie der heilige Basilius Gott fragte: „Was machen wir mit ihnen?" und er ihm antwortete: „Lass sie, damit sie sich vermehren und damit sie die Welt belustigen!"

6) Die Sage der Zigeuner aus Mitrovica bei Kosovo lautet endlich: In alten Zeiten hatten die Zigeuner ein grosses Reich, das die ganze Welt umfasste. Es herrschte über sie der Zigeunerkaiser Firaun, der sehr mächtig war. In jener Zeit lebte ein gewisser Derwisch, der immer ein Lamm hinter sich herführte, der durch die Welt ging und Talismane verfertigte. Firaun erfuhr von ihm und rief ihn, damit er ihm das Schicksal vorhersage. Der Derwisch sagte ihm vorher, es werde ein Kind geboren werden, das Musa [=Moses] heissen werde und das ihm das Reich wegnehmen werde. Firaun fürchtete, die Prophezeihung möge sich erfüllen, und ordnete an, dass von da an alle Kinder, die geboren wurden, zu ihm gebracht werden sollten, und die weiblichen Kinder gab er den Eltern zurück, die männ-

lichen aber befahl er zu töten. In seiner Nachbarschaft war eine Serbin schwanger. Zur selben Zeit war auch die Kaiserin schwanger. Es begab sich, dass beide am selben Tage gebaren, die Serbin gebar einen Knaben und die Kaiserin ein Mädchen. Um ihr Kind zu retten, bat die Serbin die Kaiserin, die Kinder zu vertauschen. Die Kaiserin willigte ein und vertauschte die Kinder. Aber auch die Kaiserin wagte nicht ein männliches Kind zu pflegen und verbarg es, und dem Kaiser sagte sie, ihr Kind sei gestorben. So lebte das serbische Kind heimlich im Kaiserhause. Als es drei Jahre alt war, war es wie andere Kinder mit zwanzig Jahren.

Eines Tages schlich es davon und floh ins Gebirge. Hier fand es einen Propheten, welcher zwei Töchter hatte, die die Schafe hüteten. Der Jüngling blieb bei ihnen zwei Jahre. Hierauf bekam er Lust heimzukehren. Der Prophet hiess das gut, befahl ihm aber, aus einem Bündel von Stäben einen auszuwählen und eine von seinen Töchtern zur Frau zu nehmen. Der Jüngling wählte einen Stab aus und heiratete die eine Tochter des Propheten, wünschte aber, dass der Prophet ihm einige Schafe gebe. Darauf sagte ihm der Prophet: „Ich will dir nur jene Schafe geben, die ein weisses Lamm werfen". Nach einigen Tagen träumte er, er solle mit jenem Stabe, den er erwählt habe, jedes Schaf berühren, und jedes werde ein weisses Lamm werfen. Er tat auch so, und alle Schafe warfen weisse Lämmer. Hierauf führte er seine Frau fort und trieb die Schafe fort und kam zu Firaun und forderte ihn auf, sich mit ihm zu schlagen. Firaun fragte ihn: „Wie werden wir uns schlagen?" — „Wie Gott gesagt hat", antwortete der Jüngling. — „Gehen wir auf jenes Ufer der Nišava", sagte Firaun. Der Jüngling gehorchte ihm, und sie gingen zur Nišava. Als sie zur Nišava gekommen waren, nahm der Jüngling ein Schafsfell, warf es aufs Wasser und setzte sich darauf, und so kam er an das andere Ufer. Firaun erhob seine Hand über den Fluss, und der Fluss spaltete sich, und er ging mit dem ganzen Heere nach dem andern Ufer. Als er bis zur Mitte der Nišava gekommen war, sagte er: „Also fürchtet mich auch Gott!" Als er das gesagt hatte, schloss sich der Fluss, und sowohl Firaun als auch sein ganzes Heer ertranken. Am Leben blieb nur ein Zigeuner, dessen Name Basilius war. Ihm befahl Gott, den heiligen Basilius zu feiern. Von ihm stammen alle Zigeuner ab. Sie feiern aus Dankbarkeit den heiligen Basilius und schlachten an seinem Tage Truthennen und Gänse.

7) In Ulcinj habe ich von dem Zigeuner Dulo Nelo Gurzaković folgendes aufgeschrieben. — Der Zigeunerkaiser Faraun besiegte überall [seine] Feinde. Um ihn zu strafen, sandte Gott das Meer auf ihn und auf sein Heer. Alle ertranken, nur Faraun rettete sich dadurch, dass er [sein]

Pferd am Zaume unterhalb der Kehle packte. Deshalb ist es auch heute bei den wandernden Zigeunern (ciganigabelji) nicht erlaubt, dass jemand ein Pferd am Zaume unterhalb der Kehle packe!

8) Eine Sage über das Zigeunerreich hat auch Herr Doktor Sima Trojanović aufgezeichnet. — „Wir hatten", erzählten ihm die Zigeuner, „ein eigenes Reich, aber wir waren den „Serben" gegenüber ungerecht und gingen herzlos mit ihnen um. Wir zwangen sie sogar, barfuss auf Dornen zu pflügen. Dies verdross Gott, und der heilige Sava sandte gegen die Versammlung der Zigeuner irgendeinen grossen Fluss, und alle Zigeuner ertranken, es blieb nur ein hinkendes Weib übrig, das nicht zur Versammlung gekommen war. Diese bedrängte dann der Teufel, und von ihm gebar sie ein halbteuflisches Kind, von dem alle heutigen Zigeuner ihre Herkunft ableiten." — Srpski Književni Glasnik, Januar 1902, S. 27.

9) Herr Doktor Milenko S. Filipović, Dozent der Universität in Skoplje, hat die Freundlichkeit gehabt, mir die folgende Sage zuzusenden, die er von Arif Beganović, einem Zigeuner aus Rogatica in Bosnien, am 22. Juli 1932 aufgeschrieben hat. — „Als unser Zigeunerreich bestand, da liess Firaun, der Zigeunerkaiser, zuerst [seinen] Vater hängen und dann das übrige Volk. Und dann machte er aus Käse und aus geräuchertem Ziegenfleisch einen Turm, und trug in Sieben Wasser hinaus und machte Regen. Und dann schlug er die Trommeln und machte Donner. Und dann fand er in den Büchern, dass er von dem jugendlichen Alter (d. h. von einem neugeborenen Kinde) den Tod empfangen werde. Und dann erliess er einen Befehl, dass, wo immer ein Kind gefunden werde, es getötet werden solle. Dann gebar eine gewisse Frau einen Knaben und warf ihn in einer Kiste ins Meer. Dann ging seine Magd ins Wasser, und dann ergriff sie jenes Kind und brachte es zu seiner Frau. Und sie warf jenes Kind einfach weg und wollte es ihm nicht zeigen. Welches Kind ein Jahr lang wächst (d. h. wieviel ein anderes Kind in einem Jahre wachsen würde), [wuchs] es an einem Tage, wie es der Befehl Gottes [war]. Und dann nahm er jenes Kind, und dann nahm er es auf den Schoss. Das Kind griff ihm in den Bart. „Sogleich", sagte (der Kaiser), „bringt es fort und erstecht es, es hat mir beinahe das Leben („die Seele") genommen!" Dann sagte ihm die Kaiserin: „Nicht doch, es ist ein Tor, es weiss nichts". Er sagte: „Woher weisst du, dass es ein Tor ist?" — „Gib eine Schüssel mit Dukaten her und eine mit glühenden Kohlen, und dann werden wir sehen, was es nehmen wird!" Das Kind aber griff nicht nach den Dukaten, sondern — wie es Gottes Befehl [war] —

nach dem Feuer [1]). „Und dann, wenn es ein Tor ist, sollt ihr es nicht anrühren, schaut nur und passt auf ihn auf, damit er mich nicht in der Nacht erwürge." Dann begann das Kind mit ihm zu streiten: „Herr, ihr denkt, ihr seiet Gott, ihr wisset nicht von Gott!" — Er sagte zu ihm: „Wie willst du von Gott mehr wissen als ich, der ich ein Kaiser bin". — „Wir werden morgen dann die Entscheidung treffen, wer von Gott mehr weiss" (sagte das Kind zum Kaiser). Dann legte das Kind sich hin, schlief ein und betete nicht zu Gott. Der Kaiser aber band seinen Bart an einen Pflock und tat die ganze Nacht nichts als zu seinem P e n g a b e t e n. Dann am nächsten Tage, als sie zum Meere kamen, fragte der Kaiser: „Wohlan, lehre [rezitiere], was du weisst! Bete zu Gott, dass er d a s M e e r z u r ü c k k e h r e n lasse, damit es nicht sinke, sondern steige". Dann betete das Kind; das Wasser geht, wie es geht. Dann sprach jener Kaiser, und das Wasser wandte sich zur Flut. „Was willst du nun", sagte er zum Kinde, „ich will dich u m b r i n g e n, du weisst nicht von Gott." — „Wollen wir, o Kaiser, morgen sehen, so Gott will, am Morgen, wem Gott helfen wird. Leicht war es dir, als du deinen Bart anbandest und die ganze Nacht nichts tatest als zu deinem Penga beten." Dann kam der nächste Tag, und sie gingen zum Meer. Und als das Kind sprach, wandte das Meer sich zur Flut, und als der Kaiser sprach, ging das Meer, wie es ging. Und dann ging er, J e s u s d e r P r o p h e t (Исапеамбер), vor dem Kinde her als [seine] Hilfe. Und jener (= der Kaiser), der ihn ergreifen wollte, blieb zurück. Und dann ging er, Jesus der Prophet, auf das Meer hinaus, schlug mit dem S t o c k auf das Wasser, ging mit seinem Heere hinüber, und der Kaiser hinter ihm drein, um ihn zu ergreifen. Und als er bis zur Mitte des Wassers kam, da befahl Gott, und das Wasser schloss sich, und er bekam eine Fessel aufs Wasser [?] und k a m u m. Es waren da H i n k e n d e [r o m i], die am Rand [des Meeres] waren, und die ertranken nicht, und von ihnen stammen die R o m i (Z i g e u n e r) ab.

10) Ein Freund und Verwandter des Arif Beganović, Meho Bajramović, ergänzte Arifs Erzählung folgendermassen. — Es blieb ein w e i b l i c h e s und ein m ä n n l i c h e s K i n d auf jedem Ufer des Meeres zurück. Sie hiessen: C i n (der Name des weiblichen) und G a n o (der Name des männlichen Kindes). Diese Kinder fanden einander, und von ihnen stammen die Zigeuner, von Cin und Gano.

[1]) Über die Prüfung des Kindes mit Gold und glühenden Kohlen s. V u k's Serbisches Wörterbuch unter Carigrad. Über den Zusammenhang dieses Motivs mit dem jüdischen Midrasch Šemot Rabba, einer Sammlung von Legenden, die das zweite Buch Mosis erklären, s. Prilozi Bd. 6 (1926), S. 102—104. — [Fussnote von T. R. Djordjević!].

11) Die Studenten der Ethnologie, die Herren Radomir Simonović und Milorad Lazarević, haben im November 1932 von Streten Radovanović, einem Zigeuner aus Jatagan-Mala, in Belgrad folgende Sage aufgezeichnet. — In alter Zeit, als die Zigeuner ein eigenes grosses Reich hatten und als alle Menschen gut und ehrlich waren, war Gott nicht so hoch, wie er heutzutage ist, sondern befand sich nur einige Meter über der Erde, so dass die Zigeuner ihn immer sehen und mit ihm sprechen konnten. Jeder Zigeuner konnte von Gott erfahren, was morgen sein werde, wann er heiraten werde, wieviel Kinder er haben werde, wann er sterben werde, ob das Jahr fruchtbar sein werde und ähnliche Dinge. Endlich wurde Gott der Zigeuner Fragen, bald über das eine, bald über das andere, überdrüssig, und er erhob sich hoch in den Himmel, die Zigeuner aber verfluchte er, dass sie niemals etwas besitzen und mit Qual [ihr] Brot verdienen sollten.

Zur Zeit als Gott sich in den Himmel erhob, herrschte über die ganze Welt der mächtigste Zigeunerkaiser Firaon. Er dachte, er sei mächtiger als Gott. Was alles Gott machte, das machte er auch, nur um zu zeigen, dass er alles könne wie Gott. Wenn es donnerte, dann nahm er grosse Trommeln, schlug darauf und sagte: „Wenn du, Gott, von oben donnerst, so will auch ich von unten [donnern]!" Wenn es regnete, dann nahm er grosse Siebe, schüttete durch sie Wasser und sagte: „Wenn du, Gott, von dort schüttest, so will auch ich von hier [schütten]!" Mit der Herrschaft nur über die Erde unzufrieden, wollte er auch über den Himmel die Herrschaft erlangen. Deswegen fing er an, Leitern zu machen, mit denen er in den Himmel steigen könne. Aber wieviel er auch im Laufe des Tages machte, Gott zerstörte es im Laufe der Nacht. Endlich, als er sah, dass er nichts ausrichten konnte, liess er [seine] Hände von dieser Arbeit.

Eines Tages wollte Kaiser Firaon mit [seinem] Heere auf das andere Ufer des Meeres gehen. Da er nicht wusste, wie er's tun sollte, sagte er: „Wenn Gott so mächtig ist, so möge er das Meer spalten, und er möge einen Weg durch das Meer für mich und mein Heer machen!" Gott spaltete das Meer, und es zeigte sich ein Weg auf dem Meeresboden. Firaon betrat dann jenen Weg, und als er bis zur Mitte des Meeres gekommen war, schaute er sich um und sagte: „Seht ihr, dass auch Gott mir gehorcht!" Gott wurde darüber zornig, schloss das Meer, und das ganze Heer ertrank, nur den Firaon warf das Wasser an die Oberfläche hinaus. Da fragte ihn Gott: „Wessen ist das Reich, Firaon?" — Firaon antwortete: „Meines!" und versank im Meere bis zu den Knien. Gott fragte ihn wieder: „Wessen ist jetzt das Reich?" — „Meines!" sagte Firaon wieder, aber im selben Augenblick versank er bis zum Gürtel. Endlich fragte ihn Gott auch zum dritten Mal, wessen das Reich sei, und als er antwortete: „Meines!", da schmiedete ihn Gott in

Ketten und versenkte ihn ins Meer. Auch jetzt ist Firaon auf dem Boden des Meeres lebendig. Wenn alle Zigeuner, die es auf der Welt gibt, wissen würden, an welchem Tage Gott den Firaon ertränkt hat, und wenn sie an jenem Tage nicht ein einziges Mal mit dem Hammer auf den Amboss schlagen würden, so würde Firaon aus dem Meere herauskommen, und wieder würde das Zigeunerreich beginnen. Aber die Zigeuner wissen nicht, welch ein Tag das ist, und so kann aus dem Zigeunerreich nichts werden. Welch ein Tag das ist, das wissen nur die Juden, aber sie wollen es nicht sagen, denn sie haben wegen Firaons einen Hass auf die Zigeuner.

12) Marko Vasiljević, ein Zigeuner aus Pašino Brdo, in Belgrad erzählte den Herren Simonović und Lazarevič dieselbe Sage. Der Unterschied besteht nur darin, dass nach seiner [Erzählung] Firaon keine Leitern machte, um zum Himmel zu gelangen, sondern einen Turm bis zum Himmel baute. Ausserdem ist Firaon nicht [in Ketten] geschmiedet, sondern in eine Kiste eingeschlossen, die auch jetzt im Meere liegt. Wenn die Zigeuner diese Kiste fänden, so würde Firaon lebendig werden, und es würde wieder das grosse Zigeunerreich beginnen.

13) Eine Zigeunersage aus dem Bezirk Pčin enthält nicht das Motiv von dem Zigeunerreich und dem Einzug der Zigeuner ins Meer, sondern nur jenes andere von der Entstehung der Zigeuner. Es lautet: Der heilige Basilius wandelte am Meere, gerade als die grosse Sintflut war. Als er wandelte, sah er, dass eine Zigeunerin am Ertrinken war. Er erbarmte sich ihrer, reichte ihr seinen Bischofsstab und rettete sie. Nach kurzer Zeit gebar die Zigeunerin Zwillinge, von denen mit der Zeit alle Zigeuner kamen. Zum Zeichen der Dankbarkeit dafür, dass er ihre Ahnfrau gerettet habe, feiern alle Zigeuner den heiligen Basilius.

14) Ähnliche Sagen über die Zigeuner, sei es im Ganzen, sei es in Einzelheiten, haben, wie ich in einer Anmerkung gesagt habe, auch die Türken. Es haben sie auch die Serben. Sicherlich haben sowohl die einen wie die anderen sie von den Zigeunern entlehnt. Ein Bauer aus Brza, im Bezirk Leskovac, erzählte mir im Januar 1902, dass die Zigeuner einst ein grosses Reich hatten und dass ihr Zar so hochmütig wurde, dass er, als er neben einem grossen Flusse ging, sogar diesem befehlen wollte und ihm befahl: „Fluss, öffne dich!“ Der Fluss öffnete sich, und er ging in das Flussbett hinein. Aber als er hineingegangen war, da schloss sich der Fluss plötzlich wieder, und er ertrank.

15) Einzelheiten aus den aufgezählten Zigeunersagen gibt es bei uns viele. Unsere Überlieferung gedenkt des Zigeunerreichs

und des Zigeunerkaisers. In einer Erzählung aus Resnik (Bezirk Vračar), welche Herr V. Čajkanović unter dem Titel „Wie die Sprachen sich geteilt haben" veröffentlicht hat, werden das Zigeunerreich und der Zigeunerkaiser Varaun erwähnt, der nicht glaubte, dass es einen Gott gebe, sondern einen Turm bis zum Himmel zu bauen anfing, um zu sehen, ob es einen Gott gibt, usw. In der Erzählung findet sich übrigens eine verwischte Spur des alttestamentlichen Berichtes von dem Bau des babylonischen Turmes. — Srpski Etnografski Zbornik, Bd. 41, Nr. 162, S. 396 und 542.

16) Herr Dr. Milenko S. Filipović, Dozent an der Universität in Skoplje, hat am 22. Juli 1932 von einem Zigeuner in Rogatica, in Bosnien, eine ähnliche Sage aufgeschrieben. Sie lautet: Der Zigeunerkaiser Firaun baute einen Turm, viereinhalb [Weg]stunden hoch bis zu Gott. Als Gott sah, dass Firaun den Turm vollenden wollte, da spaltete er alle Sprachen (bis dahin aber hatte es [nur] eine Sprache gegeben), und sie konnten einander nicht verstehen, und so blieb es.

17) Das Zigeunerreich wird auch in unseren anderen Erzählungen über die Zigeuner erwähnt [1]).

Wir haben auch ein Sprichwort: Es wurde einem Zigeuner das Reich zuteil, da liess er seinen Vater hängen [2]). Und ein anderes: Man gab dem Zigeuner das Reich, da liess er zuerst [seinen] Vater hängen [3]).

Nach dem Zaren Firaun nennt unser Volk die Zigeuner (цигане) häufiig FIRAUNI, FIRAONI, FARAONI, FIRANI, FIRGE und VIRGE [4]). Über die Juden und die Dornen aus unserer Sage sprechen einige unserer Volkserzählungen [5]). Hier ist ja aber nicht die Rede von der serbischen, sondern von der zigeunerischen Überlieferung, und zu ihr will ich zurückkehren.

*

Was offenbar ist, ist, dass die dargebotenen Zigeunersagen Motive zweier alttestamentlicher Sagen enthalten. Diese zwei alttestamentlichen Sagen sind: die Sage von dem Durchgang durch das Rote Meer und die Sage von der allgemeinen Sintflut. Der englische Folklorist Sir James Frazer spricht in seinem ausgezeichneten Werk „Folk-lore in the Old Testament" von der einen und der anderen.

[1]) Kićine priče, Niš 1910, S. 62—63.

[2]) Vuk S. Karadžić, Srpske narodne poslovice, Nr. 1596.

[3]) J. Muškatirović, Pričte, Budim 1807, S. 36.

[4]) T. Djordjević, Naš narodni život, Bd. 6, S. 87.

[5]) Siehe V. Čajkanović, Srpski E. Zbornik, Bd. 41, Nr. 159, S. 400 u. 544.

Nach ihm (d. h. auf Grund seiner Schrift) will auch ich über unsere Zigeunersage einige Worte beifügen. (Es folgt eine Übersicht über die Angaben Frazer's.)

Tihomir R. Djordjević, Наш народни живот, Bd. VII (Beograd 1933), S. 122—133. Dieselben Texte hat Prof. Djordjević auch in einem anderen Werk „Циганске народне приповетке" (Beograd 1933), S. 218—229 veröffentlicht.

SERBEN (SS).

47. Ich habe oben (§ 46) alle Varianten zusammen angeführt, wie sie in der Originalausgabe von Djordjević stehen, obgleich die Nummern 14, 15 u. 17 nicht mehr zum Repertoir der Zigeuner, sondern zu dem der Serben gehören. Zum gleichen Sagenzyklus gehören wohl auch folgende serbische Belege:

DER HEILIGE SAVA UND DER ALBANISCHE (ARNAUTISCHE) KÖNIG FIRAUN.

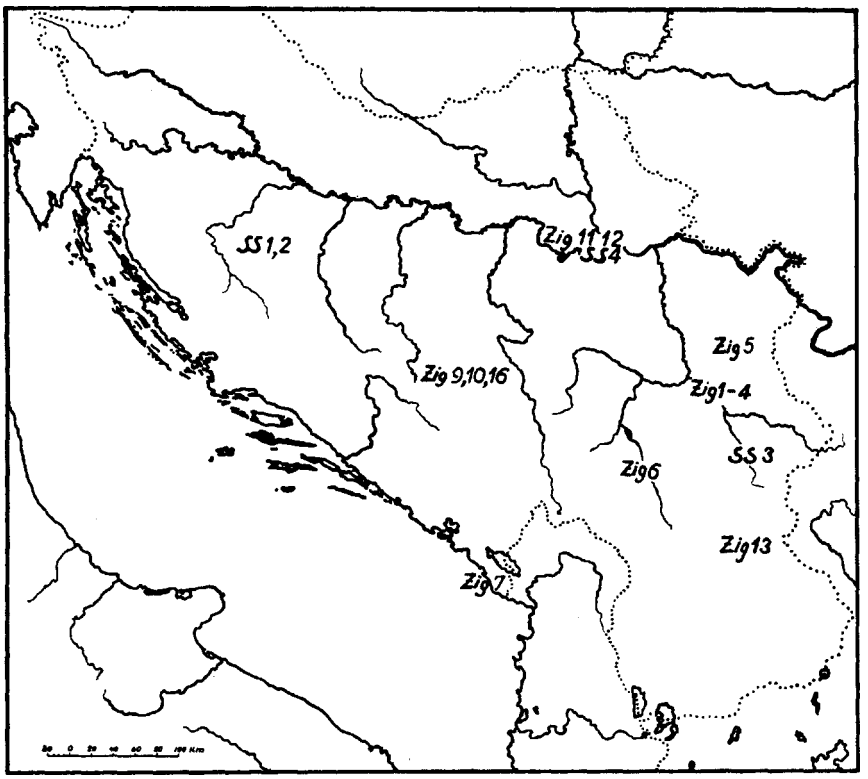
1) Ein arnautischer König namens Firaun war sehr mächtig. Bei dieser seiner Macht fing er an, aus Käse einen Turm zu bauen, ganz bis zum Himmel, um zu Gott gelangen zu können. Als der Turm schon fertig war, setzte sich Firaun auf [sein] Pferd und begab sich [auf den Weg] zu Gott. Gott schuf eine rote Ameise, die das Pferd Firauns biss, und dieses war gleich tot, stürzte herab und wurde zusammen mit dem König Firaun ganz zerschmettert.

Firaun hatte nur einen Sohn, der ihm nach seinem Tode auf dem Königsthrone folgte. Da dieser sein Sohn die Serben hasste, plante er in seiner Bosheit, sie alle mit einem Mal von der Erde zu vertilgen. Er sammelte ein grosses Heer und trieb die Serben zum Meere. Vor den Serben her ging der heilige Sava. Als die Serben am Meere angelangt waren, teilte der heilige Sava mit Hilfe des heiligen Kreuzes das Meer und ging mit den Serben zwischen zwei Wassermauern auf dem Meeresboden wie auf dem Trockenen hindurch. Als die Arnauten herankamen, gingen auch sie ins Meer hinein, aber als sie sich gerade in der Mitte befanden, betete der heilige Sava zu Gott, und das Meer schloss sich wieder, und alle Arnauten ertranken. Den Sohn Firauns warf das Wasser mehrmals an die Oberfläche hinaus, und der heilige Sava forderte ihn auf, sich zu ergeben, aber dieser wollte das auf keinen Fall. Von den Arnauten blieb bloss ein Hinkender zurück, von welchem alle übrigen abstammen.

Ein gewisser Čitulčanin (Einwohner von Čitulac) hat dies von einem Manne aus Rakan aufgeschrieben und in der „Bosanska

Vila“ 1897, S. 248 veröffentlicht. Eine ähnliche Erzählung aus dem Oberen Grenzland (Горња Крајина) hat M. B. Kordunaš in derselben Zeitschrift, 1898, S. 252/3 veröffentlicht.

Vladimir Ćorović, Свети Сава у народном преданьу (Beograd 1927), S. 72/3, Nr. 24.

Verbreitungskarte der serbischen und zigeunerischen Belege in Jugoslavien.

2) Der heilige Savo in der Volksüberlieferung. Der heilige Sava und Kaiser Viraun. — Als der heilige Sava zum Grabe Christi ging, da hielt er sich auf dem Rückwege lange Zeit im Lande des Kaisers Viraun auf. Der Kaiser Viraun war ein sehr schlechter Mensch, so dass es keinen schlechteren auf der Welt geben konnte. Er glaubte weder an den einigen allmächtigen Gott, noch an die heilige Dreieinigkeit. Ebenso war, mit Verlaub gesagt, auch sein Volk.

Der heilige Savo begann sein Volk zu unserem, dem serbischen, Glauben zu bekehren. Das war ihm [= dem Viraun]

nicht recht, und er begann jene Christen allen möglichen Martern zu unterwerfen und [sie] zu vertreiben. Als der heilige Savo die böse Knechtschaft jenes Volkes sah, da verabredete er sich mit ihnen, dass sie heimlich aus dem Lande des Kaisers Viraun auswandern sollten.

Das Volk konnte es kaum abwarten, sie machten sich auf und begannen zu fliehen, der heilige Sava aber [ritt] zu Pferde vor ihnen her. Ihr Kaiser Viraun bemerkte [es], liess sein Heer ausrücken und zog hinter ihnen her, um sie dem Schwerte zu überliefern.

Lange zog er mit seinem grossen Heere [ihnen nach], konnte sie aber nirgends erblicken. Unterdessen gelangt der heilige Savo zum Meere. Wie erschrak da das Volk; was soll nun werden? — Der heilige Savo machte mit seinem Stabe über dem Meere das Kreuzeszeichen, und [das Meer] trat auseinander, und das Volk ging aufs schönste auf dem Trockenen hinüber. Und gerade waren sie aus dem Meere herausgestiegen, da kam auf demselben Wege auch der Kaiser Viraun mit seinem Heere herbei und drang auf sie ein.

Als der heilige Savo dies bemerkte, da machte er mit dem Stabe wieder das Kreuzeszeichen über dem Meere, es schloss sich, so wie es früher gewesen war, und sogleich ertrank das ganze Heer des Kaisers Viraun. Nur der Kaiser blieb auf seinem feurigen Pferde Luzifer übrig und mühte sich ab, um aus dem Meere herauszukommen. Ausser ihm blieben noch einige Krieger am Ufer übrig, die nicht gleich ins Meer hatten hineinkommen können.

Als der heilige Savo den Kaiser Viraun sah, wie er mit den Meereswogen kämpfte, da sagte er zu ihm:

— Gross ist die Kraft und der Ruhm des einigen Gottes, Kaiser Viraun, glaube an Gott, so wird er dich erretten!

— Gross ist die Kraft und der Ruhm meines Rosses Luzifer, es wird mich erretten! — entgegnete trotzig der Kaiser Viraun.

So sprachen sie auch ein zweites und ein drittes Mal. Inzwischen hatte Kaiser Viraun das Ufer erreicht und wollte heraussteigen. Als der heilige Savo dies sah, nahm er einen Degen und durchstach ihn, und der Kaiser Viraun stürzte tot ins Meer hinab.

So errettete der heilige Savo jenes Volk vor der grossen Macht und den bösen Martern des hässlichen und schlechten Kaisers Viraun. Dann kehrte jenes Volk glücklich zu seinen alten Feuerherden zurück, gestärkt durch die ungetrübte Hoffnung auf den grossen Ruhm und die [grosse] Macht der serbischen Christenheit und des einigen allmächtigen Gottes. Jene Krieger des Kaisers Viraun, die am Ufer zurückgeblieben waren, waren betört und wussten nicht, wohin und nach welcher Seite sie gehen

sollten. Sie schlugen für sich am Ufer Zelte auf, wo sie wohnen blieben, und so, sagt man, sind von ihnen die Löffelzigeuner (кашньи Цигани) gekommen[1]). — Bosanska Vila 13 (1898), S. 252 f. < Gornja Krajina (Bosnien).

3) S. oben S. 152, Nr. 14.

4) S. oben S. 152 f., Nr. 15.

5) S. oben S. 153, Nr. 17.

*

Wie Prof. Djordjević betont (s. S. 144 u. 152), sollen auch die Türken entsprechende Sagen über die Zigeuner kennen. Leider ist es mir nicht gelungen, mir solche zu verschaffen. Ebenfalls völlig ergebnislos geblieben sind bisher alle meine jahrelangen Nachforschungen über das Vorkommen von Pharao-Mythen in den anderen Balkanländern. Nur aus Jugoslavien habe ich übereinstimmende Auskunft von mehreren Sachkennern, dass die dortige Volkstradition über das Schicksal des ertrunkenen Pharao und seines Heeres, d. h. über ihr Fortleben im Wasser und über ihre Verwandlung in Halbmenschen, nichts wisse.

RUMÄNEN (RR).

48. Der Leiter des Rumänischen Volkskundlichen Archivs in Cluj, Dr. Ion Muşlea, hat mir freundlichst zwei gedruckte und zwei handschriftliche Notizen zugeschickt (ihre geographische Verbreitung s. auf der Karte S. 125):

1) Weiberfische (FEMEILE-PEŞTI). — Im Meere gibt es eine Art von Fischen, halb Weiber, auch Pharaonen (FARAONI) genannt, die sich während der 6 Tage, wo das Meer bewegt ist, verborgen halten, und am Samstag, wenn es ruhig ist, steigen sie an die Oberfläche. Dann erscheint an jener Stelle ein roter, ein gelber und ein blauer Streifen — die rumänische Trikolore! Die Weiber fangen alsbald an, wunderbar zu singen.

Von jenen Orten der Erde kommen uns die hübschen Lieder, die von einem Menschen zum andren wandern. „Woher

[1]) Nach Vuk Karadžić's Wörterbuch (sub кашичар) sind die meisten Löffelmacher in Serbien walachische Zigeuner.

kommen die Lieder? Das Volk glaubt, irgendwo sehr weit, im Orient, gebe es ein Tier, halb Fisch, halb Jungfrau, welches allerlei Lieder nach verschiedenen Melodien singt. Von ihm stehlen manchmal von Gott geliebte Menschen, die das gute Herz (die Freigebigkeit) besitzen, auch anderen zu sagen, was sie gehört haben, ein Lied. — Aberglaube der Rumänen aus dem Dorfe Vlăsinești, Distrikt Dorohoiu, mitgeteilt von Hr. D. Furtună.

Die Pharaonen sind von Menschen geboren, welche von ihren Eltern verflucht wurden.

Tudor Pamfile, Mitologie Românească. I. Dușmani și Prieteni ai Omului (Academia Română — Din viața poporului român — Culegeri și studii XXIX), București 1916, S. 301.

2) Es sind die Pharaonen (FARAONI) des Meeres, die zur Hälfte Menschen, zur Hälfte Fische sind, von denen alle Lieder und alle Märchen der Welt ausgehen. (Mihalcea, Distrikt Cernăuți, Bukowina.) — Elena Niculiță-Voronca, Datine și credințe populare române, Cernăuți 1903, S. 999.

3) In den Meeren und Ozeanen leben Geschöpfe, die „FARAONI" heissen: halb Fisch und halb — von der Taille bis zum Kopf — Weib. Die Seeleute werden von ihnen zum Liebesverkehr verlockt. Von diesen Liebschaften rühren die Geschlechtskrankheiten, Blennorrhagie, Syphilis usw. her. Diese Kreaturen sind sehr mächtig. Wenn manchmal ein Seemann sich weigert, mit ihnen in Liebesverkehr zu treten, dann ist das Schiff in Gefahr: eins von jenen Geschöpfen könnte es zum Sinken bringen. — Academia Română, Arhiva de Folklor, Ms. Nr. 420, S. 5 < Distrikt Mehedinți, Dorf Valea-Copcii (1933).

4) Man glaubt noch, dass im Wasser „FARAONOAICI", Frauen mit einem Fischschwanz leben. Diese „FARAONOAICI" werden von Seeleuten oft gesehen. Gleich Delphinen verfolgen sie die Schiffe, und die Seeleute füttern sie. — Academia Română, Arhiva de Folklor, Ms. Nr. 445, S. 2 < Distrikt Teleorman, Dorf Miroși (1933).

So nehmen wir denn den bezeichnenden Tatbestand wahr, dass im Gegensatz zu dem negativen Befunde in Serbien eine Verbindung der Fischschwänzigen mit dem Pharao in Rumänien allerdings bekannt ist, wie wir sie auch sonst für ganz Osteuropa feststellen konnten. Damit erhebt sich nun die spannende Frage: sind diese Nachrichten erst in neuerer Zeit von der Ukraina her zu den Rumänen gelangt, oder sind wir berechtigt, mit immer

grösserer Überzeugung die in kulturgeschichtlicher Hinsicht ausserordentlich vielsagende Hypothese aufzustellen, dass die Mythen von der Verwandlung Pharaos wohl schon in Byzanz, dem einstigen Mittelpunkt der griechischen Orthodoxie und dem Übermittler der Traditionen sowohl der klassischen Antike als auch des vorderen Orients an den Balkan, an Osteuropa, an die baltischen und skandinavischen Länder bis in den hohen Norden, nach Island hinauf, entstanden seien?

SINAITEN (Sin).

49. Wenn mir auch vom orthodoxen Balkan, wo die Traditionen und Überlieferungen des einstigen byzantinischen Kulturkreises wohl am unmittelbarsten erhalten und fortgesetzt worden sein sollten, bedauerlichrweise allzuwenig Belege für unsere Pharao-Mythen in die Hände gekommen sind, so ist es glücklicherweise doch möglich, auf indirektem Wege die frühere Kenntnis der Pharao-Mythen sogar noch für den fernen Südrand des byzantinischen Gebiets, und zwar gerade für die Umgebung des Roten Meeres, festzustellen. Das werden wir doch wohl aus einem altrussischen Pilgerwerk[1]) erschliessen dürfen, wo offenbar Sagen wiedererzählt werden, wie sie u. a. gerade den auf dem Sinai lebenden Mönchen und Geistlichen abgelauscht worden sind.

Bereits oben S. 131 haben wir nach N. F. Sumcov eine angeblich sehr alte südrussische apokryphe Legende vom Durchzug durch das Rote Meer referiert. Sumcov verweist dabei seinerseits als Quelle auf einen von A. Pypin herausgegebenen Text[2]), der in Wirklichkeit weiter nichts ist als die weitbekannte „Reise des Kaufmanns Trifon Korobejnikov". Dieser Kaufmann hatte 1582/84 im Auftrage des Moskauer Zaren Ivan des Schrecklichen „Liebesgaben" nach Byzanz und dem Athosberge gebracht. Ein zweites Mal wurde

[1]) Kirchenslavisch niedergeschrieben — dies war ja damals in Russland die herrschende Schriftsprache.

[2]) Der genaue Titel dieses Textes lautet eigentlich: Памятники старинной русской литературы, издаваемые Графомъ Григоріемъ Кушелевымъ-Безбородко. Выпускъ III (С.-Петербургъ 1862): Ложныя и отреченныя книги русской старины, собранныя А. Н. Пыпинымъ. S. 49/50: Сказаніе о переходѣ Чермнаго моря (По Толст. сборнику 1602 г. Отд. II, № 229, изъ путешествія Трифона Коробейникова).

er in Begleitung einer Gesandtschaft 1593/94 im Auftrag des Zaren Feodor Ivanovitsch nach Konstantinopel, Antiochia, Jerusalem, Ägypten und dem Sinai gesandt, wobei bekannt ist, dass die Gesandtschaft an den beiden letztgenannten Orten gar nicht gewesen ist. Da dieser Reisebeschreibung des Trifon Korobejnikov eine ganz wesentliche Bedeutung für die Verbreitung der Pharao-Mythen in Russland zukommt, so ist es vielleicht am Platze, hier die diesbezüglichen Bemerkungen ihres Herausgebers und Kommentators Loparev anzuführen:

Man kann ohne fehlzugehen behaupten, dass von allen russischen Pilgerwerken keins sich so grosser Berühmtheit sowie so weiter Verbreitung erfreut hat wie die sog. „Pilgerreise des Trifon Korobejnikov". Von dem XVI. Jahrhundert bis in unsere Zeit ist diese Reise dermassen volkstümlich gewesen, dass sie alle anderen Werke gleichen Inhalts völlig in den Schatten gestellt hat. Auf das Mass ihrer Verbreitung zu schliessen, gestattet die ungeheure Anzahl von Abschriften, in denen sie uns erhalten ist, wobei ihre handschriftliche Verbreitung selbst dann noch andauerte, als es bereits Druckausgaben von ihr gab, wie solche fast alljährlich noch bis heutigentags zu erscheinen pflegen. Bisher sind uns über 200 Abschriften und über 40 Druckausgaben der „Reise des Trifon Korobejnikov" bekannt. Wie hoch die Reise in alter Zeit geschätzt worden ist, ist daraus zu ersehen, dass sie manchmal vollständig in Chronographen aufgenommen worden ist, eine Ehre, die nur sehr wenigen Lieblingen des altrussischen schriftkundigen Publikums zuteil geworden ist: in den Chronographen wurden Privatpersonen gewöhnlich bloss durch Nennung ihres Namens erwähnt. Endlich hat die „Reise des Korobejnikov" in den Augen unserer Vorfahren fast das Ansehen eines Heiligtums erhalten, indem sie in Sammelhandschriften manchmal unter Heiligenleben, Predigten des Chrysostomus, Kirchenliedern und anderen Schriften religiösen Inhalts Aufnahme gefunden hat. Bis in die allerjüngste Zeit, d. h. während der Dauer von genau drei Jahrhunderten, hat sich diese Reisebeschreibung eines unverminderten Ansehens erfreut, dessen sie in ganz unerwarteter Weise im Jahre 1884 verlustig gegangen ist. Es hatte sich herausgestellt, dass die Schrift Korobejnikovs bloss eine Wiedererzählung eines älteren vergessenen Pilgerwerks, nämlich des von Vasilij Poznjakov, darstellt. — Хр. М. Лопаревъ, Хожденіе Трифона Коробейникова 1593—1594 гг. (= Православный Палестинскій Сборникъ IX: 3 [od. 27. выпускъ], С.-Петербургъ 1889), S. I f. (Weiter S. 58/60 wird die Schilderung des Durchzugs durch das Rote Meer abgedruckt.)

Somit erweist sich diese weitverbreitete Reisebeschreibung Korobejnikovs einfach als Plagiat, weshalb wir sie hier beiseitelassen und dafür gleich den entsprechenden Passus aus der als Original erkannten Reisebeschreibung Poznjakovs vorlegen. Zuvor sei bemerkt, dass der aus Smolensk gebürtige und in Moskau wohnhafte Kaufmann Vasilij Poznjakov in Begleitung seines Sohnes und anderer 1558/61 im Auftrag des russischen Zaren Ivan des Schrecklichen den Patriarchen von Konstantinopel, Jerusalem, Antiochia und Alexandria, desgleichen dem Erzbischof vom Sinai und dem Vorsteher des Sabasklosters Geld und Geschenke überbrachte. Im November 1559 besuchte er den Sinai, indem er von Ägypten auf Kamelen durch die Wüste dorthin zog, und schreibt anlässlich dieser Reise u. a. folgendes:

Am vierten Tage sahen wir das Rote Meer, jenen Ort, wo Moses die israelitischen Menschen hindurchgeführt hat, sechshunderttausend und sechzigtausend, durch das Rote Meer, den Pharao aber ertränkte [er] im Meere mit allen seinen Kriegern. Auf dem Wasser aber sind das ganze Meer hindurch 12 Wege zu erkennen auf dem Meere. Das Meer aber war blau, die Wege aber liegen auf dem Meere weiss da — [sie sind] von ferne zu sehen. Wenn du aber an das Meer nahe heranreitest, da steht das Meer wie gewöhnlich blau da. Die Araber aber fütterten die Kamele mit trockenen Bohnen, Wasser aber gaben sie ihnen drei Tage lang nicht.

ÜBER DEN DURCHZUG DER ISRAELITEN.

Wunderbar aber ist es zu erzählen über den Durchzug der Söhne Israel durch das Rote Meer. Als der Engel des Herrn Moses befohlen hatte, die Israeliten aus Ägypten hinauszuführen, da nahm er sie aus Ägypten und ging über den Fluss Nil; Pharao aber jagte hinter ihnen drein. Am Tage aber bedeckte eine Wolke die Söhne Israel, in der Nacht aber leuchtete ihnen eine feurige Säule und ging vor ihnen her. Sie aber gingen Tag und Nacht, ruhten aber nicht; darüber hat auch der Prophet David geschrieben: und es war kein Kranker unter ihren Stämmen. Und es kamen die Söhne Israel zum Roten Meere und begannen, wider Moses zu murren, indem sie sprachen: „Wozu hast du uns aus Ägypten in die Wüste herausgeführt? Hatten wir denn in Ägypten keine Gräber? Oder würden wir nicht für die Ägypter arbeiten? Und wo können wir uns jetzt vor der starken Hand Pharaos verbergen? Wozu hast du uns zum Meere geführt?“ Moses aber sprach: „Schweiget und murret

nicht! Gott, der befohlen hat, euch aus Ägypten herauszuführen, der wird euch auch erhalten". Und da ist sogleich ein hoher Berg am Rande des Meeres. Moses aber stieg auf den Berg und betete; und es zeigte ihm der Herr einen Baum und befahl ihm, von jenem Baume einen Stab zu schneiden und mit jenem Stabe quer über das Meer zu schlagen. Und das Wasser wird auseinandertreten, und die Söhne Israel werden durch das Meer hindurchgehen, und der Gott Israels wird Ruhm erlangen an Pharao und an seinen Kriegern.

Moses aber stieg vom Berge herab und befahl ihnen, den 12 Stämmen Israels, sich zu teilen, und er kam zum Meere und schlug mit dem Stabe quer über das Meer und sprach: „Im Namen des Herrn, des Gottes Zebaoth, trete das Meer auseinander, und die Söhne Israel sollen auf dem Trockenen hindurchgehen!" — Und sogleich trat das Meer auseinander, und Moses schlug 12 mal auf das Meer, und es wurden 12 Wege, und es gingen die Söhne Israel, ein jeder Stamm auf seinem Wege; Pharao aber kam von hinten und jagte auf ihren Spuren in das Meer hinein. Und wieder kamen die Söhne Israel auf das Ufer des Meeres heraus, Pharao aber [war] mitten im Meere. Moses aber streckte die Hand aus und schlug längs dem Meere und sprach: „Im Namen des Herrn, des Gottes Zebaoth, trete das Wasser zusammen!" — Und sogleich trat das Wasser zusammen. Da zeichnete Moses auf dem Meere das Kreuz des Herrn und bildete es vor; Pharao aber ertrank mit allen seinen Kriegern. Und die Leute Pharaos verwandelten sich in Fische; jene Fische aber haben Menschenköpfe, einen Körper aber haben sie nicht, sondern nur den Kopf; die Zähne und die Nase aber sind menschenähnlich; wo aber die Ohren sind, da ist Gefieder; wo aber der Nacken ist, da ist der Schwanz; es isst ihn [= den Fisch] aber niemand. Und die Pferde[1]) verwandelten sich auch in Fische; und auf jenen Fischen ist Pferdehaar, und die Haut auf ihnen ist einen Finger dick; man fängt sie aber und zieht ihnen die Häute ab, den Körper aber wirft man fort; von den Häuten aber machen die Araber Sohlen unter das Schuhwerk, ungegerbt, mit den Haaren, das Wasser aber vertragen jene Häute nicht, im Trockenen aber halten sie ein Jahr lang vor. — Хр. М. Лопаревъ, Хожденіе купца Василія Познякова по святымъ мѣстамъ Востока 1558—1561 гг. (= Православный Палестинскій Сборникъ VI:3 [od. 18. выпускъ], С.-Петербургъ 1887), S. 18/20.

[1]) Es ist höchst interessant, dass Korobejnikov dabei auch die Waffen erwähnt: „Die Pferde aber und die Waffen verwandelten sich in Fische, und auf den Pferdefischen sind Pferdehaare, und die Haut auf ihnen ist einen Finger dick". Vgl. Sumcov's Angaben S. 131.

Äusserst lehrreich ist es zu beobachten, wie der Herausgeber dieser Reisebeschreibung Loparev die verschiedenen Mythen kommentiert, die der fromme russische Kaufmann offenbar nach den Erzählungen palästinensischer, sinaitischer und ägyptischer Geistlicher (oder gar nach in den Klöstern gefundenen Aufzeichnungen?) niedergeschrieben hat. Loparev neigt nämlich zu der Annahme, dass der Pharao-Mythus wohl erst im 16. Jahrhundert von den sinaitischen Mönchen durch Vermittlung von Pilgern nach der Art Poznjakovs nach Russland gekommen sei [1]). Da ich auf die Fragen der Verbreitung und der Datierung bei der vergleichenden Analyse noch zurückkommen werde, so halte ich es für notwendig, an dieser Stelle die diesbezügliche Erklärung Loparevs in der obengenannten Ausgabe S. 83/5 vollständig zu übersetzen:

Die folgende von Poznjakov aufgezeichnete Legende bezieht sich auf das Rote Meer, genauer auf seine Fische und auf die Schiffe, die seine Gewässer befahren. Den Fischen des Roten Meeres, in welche die Krieger Pharaos verwandelt worden sind, hat Poznjakov als erster russischer Pilger-Beschreiber des Sinai auch zum ersten Mal seine Aufmerksamkeit gewidmet. Weder aus dem 16. noch aus dem 17. Jahrhundert haben wir andere russische Erwähnungen dieses Gegenstandes; nur in den dunklen Überlieferungen der Zigeuner finden wir grosse Ähnlichkeit mit der von Poznjakov aufgezeichneten Legende. Nach dem Glauben z. B. der Kurganschen Zigeuner (Gouvernement Tobolsk) wurde Pharao und seine Krieger für die Bedrückung der Hebräer und für seine gotteslästerlichen Reden von Gott in Halbmenschen — Halbfische verwandelt, d. h. Kopf, Brust und Hände blieben bei ihnen menschenähnlich, die unteren Gliedmassen jedoch wurden in einen Fischschwanz verwandelt. Sie leben noch bis heutigentags im Schwarzen (nicht im Roten) Meer, und bei der Begegnung mit Seefahrern stecken sie ihre Köpfe aus dem Wasser heraus und fragen: „Kommt bald das Gericht Gottes?" Wenn sie zur Antwort erhalten: „Wir wissen es nicht", dann erheben sie ein fürchterliches Geheul und Geschrei. Um das zu vermeiden, antworten die Reisenden: „Morgen". Durch diese Antwort befriedigt, verschwinden die Pharaonen in der Meerestiefe [2]).

[1]) Vgl. dagegen Prof. Sumcov's Meinung S. 131: „Diese apokryphe Legende hat sich wohl schon in sehr alter Zeit unter dem südrussischen Volk verbreitet".

[2]) Als Quelle wird das oben S. 133 f. zitierte Buch von Dmitrijev-Mamonov u. Golodnikov angeführt.

Wir vermuten, dass diese Legende eine Überlieferung nicht nur der Kurganschen Zigeuner ist; wahrscheinlich ist sie auch all ihren übrigen Stammesgenossen eigen, vielleicht war sie auch den von unserem Pilger erwähnten ägyptischen Zigeunern bekannt. Wie die Ähnlichkeit der Erzählung bei Poznjakov zu erklären ist, ist immerhin schwer zu sagen, um so mehr als die deutschen Reisenden ganz anders von den Pharaoleuten sprechen. Graf Löuwenstein[1]) schreibt, das ägyptische Kriegsheer erscheine in Gestalt von Zecken, von denen die Esel arg gebissen werden; nach den Worten Wormbsers[2]) sind die Krieger im Sande verschüttet; was aber die Fische betreffe, so sollen sie im Roten Meer „Syren" heissen[3]). Die vorliegenden Verschiedenheiten in den Pilgerangaben sind wohl durch die schlechte Ortskenntnis gerade der die eintreffenden Fremdländer begleitenden [sinaitischen] Pilgerführer selbst (und durch deren Unwissenheit überhaupt) zu erklären.

Daraus erklärt sich auch die Sage von den Schiffen, die auf dem Roten Meer fahren. Es ist bekannt, dass die Schiffe in alter Zeit hier keine eisernen Nägel hatten, noch verpicht waren, sondern aus mit Seilen verbundenen Blöcken gebaut waren. Die dortigen Bewohner pflegten noch im 6. Jahrhundert als Grund für ein derartiges Schiffsbauverfahren anzuführen, im Roten Meer gebe es einen Magnet, dessen Anwesenheit die Verwendung von Eisen zu Bindezwecken nicht gestatte. Doch wurde die Unzulänglichkeit dieser Meinung erstmalig schon dazumal durch den Geschichtsschreiber Prokopius von Cäsarea erwiesen, indem er sich zu ihrer Widerlegung auf die byzantinischen Schiffe berief, die, obwohl mit Eisen gefertigt, auf die-

[1]) Im Original lautet diese Stelle buchstäblich: „In disem Läger wars Erdreich sandig, vnd hat grosse Leuse, welche man Pharaonis Leuse heisset, wie die Zecken, bissen die Esel, da eine eim an die Füsse kam, daß er darvon hanck, etc." — Herrn Albrechts Graffen zu Löwenstein, etc. Bilgerfahrt zum H. Grab, in Egypten vnd zum Berg Sinai, im Jar 1561. vnd 1562. gethan (Reyßbuch deß heyligen Lands...., Franckfort am Mayn 1584 [Preuss. Staatsbiblioth. Ul 4640], Bl. 197 a).

[2]) Buchstäblich lautet diese Stelle folgendermassen: „Alle Nacht lagen wir in dem Sandt, vnd auff die Nacht fanden wir Leuse, also groß wie die Meyenkäfer, im Sandt, welche man Pharaonis Leuse nennet, vnd theten vns, vnsern Eseln vnd Camelthieren grosse Plag an".— Herrn Jacob Wormbsers, etc. Reyß ins H. Land vnnd in Egypten, im Jar 1561. vnd 1562. verbracht, vnd von jm selbst beschrieben (Reyßbuch deß heyligen Lands...., Franckfort am Mayn 1584, Bl. 222 b).

[3]) Bei Wormbser lautet diese Stelle eigentlich so: „Das [Rote] Meer ist Fischreich, vnd find man Fisch in diesem Meer, Syren genant, Man find sonst auch vil seltzams gewechß, als weisse Corallen, vñ wunderbarliche seltzame Schneckenheußlin vn Perlenmutter" (ibid. Bl. 226 b).

sem Meer nicht weniger frei als sonst überall verkehrten. Den wahren Grund sieht Prokopius darin, dass „die Inder und Äthiopen weder Eisen noch andere Dinge haben, die zum Schiffbau erforderlich sind. Sie können sie nicht von den Römern kaufen, das ist nämlich vom Gesetz verboten: den Ertappten erwartet Todesstrafe“ [1]). Zwischen Prokopius und Poznjakov liegt ein ganzes Jahrtausend, aber die Zeit hatte nicht vermocht, die Volksüberlieferungen zu ändern, und die Sinaiten des 16. Jahrhunderts wiederholten das von den Sinaiten des 6. Jahrhunderts Gesagte. Der fromme Poznjakov schenkte ihnen, diesen „engelgleichen“ Mönchen, Glauben und trug ihre Worte einfältigen Herzens in sein Buch ein. Die Abendländer jener Zeit dagegen, die von der religiösen Seite der Reise nicht in gleichem Masse gefesselt waren und bei denen alles Ungewöhnliche Zweifel erweckte, verhielten sich zu den Erzählungen der sinaitischen Brüderschaft viel skeptischer. Graf Löuwenstein bezeichnet die Angaben der Erzähler direkt als Fabel.

Ja, wieviel von den Glaubensvorstellungen und Erkenntnissen vergangener Generationen, von ihrer Wahrheit und Wirklichkeit hat sich den nachfolgenden „klügeren“ Geschlechtern schon als „Fabel“ erwiesen! Und doch, es ist gerade die „Fabel“, die offenbar sowohl dem Frommen wie dem Sünder, dem Weisen wie dem Toren zusagt; es ist die „Fabel“, die eben von Geschlecht zu Geschlecht Jahrhunderte hindurch erzählt wird, ganz einerlei, ob sie das eine Mal durchaus geglaubt oder das andere Mal überlegen verworfen wird; und es ist die „Fabel“, die auch dann noch fortlebt, wenn die Aufstellungen gelehrter Klüglinge über die „endgültige Wahrheit“ eine nach der anderen zusammenstürzen und die Theorien und Tüfteleien, Forschungsergebnisse und Schlussfolgerungen der Väter den Söhnen auch nur wiederum als „Fabel“ aus der Vergangenheit erscheinen ...

JUDEN (Jud).

50. Ich habe persönlich viele estnische, lettische und polnische Juden ausgefragt und gewöhnlich die Antwort erhalten, man wisse vom Untergang des Heeres Pharaos nichts weiter, als was im Buche Mose stehe. Immerhin wussten einige ergänzend hinzuzufügen, ein Teil von Pharaos Heer sei am Ufer zurückgeblieben und streife nun als Zigeuner umher

[1]) Procopius, Histor. lib. I cap. 19 (ed. Dindorf, Bonnae 1833).

(Tartu, Riga, Ludza)[1]. Eine aus Ventspils (Lettland) stammende jüdische Frau erzählte mir bei den Liven, der Durchzug der Kinder Israel durch das Rote Meer sei im März erfolgt, die Hälfte von Pharaos Heer sei im Meer ertrunken, aber die andere Hälfte sei übriggeblieben und streife nun als Zigeuner umher; das sei ein äusserst dummes und widerliches Volk. Desgleichen hörte ich von Wilnaer und Warschauer Juden, die Zigeuner seien jener Teil von Pharao Heer, der dem Moses bis zum Roten Meer nachgejagt, jedoch am Ufer geblieben und nicht ertrunken sei; nunmehr müssten sie zur Strafe, dass sie die Kinder Israel verfolgt hätten, bis zum Jüngsten Tag umherstreifen.

Was sonst die jüdischen Volksüberlieferungen betrifft, so scheinen sie sich auch anderweitig nirgends mit dem Schicksal des im Wasser gebliebenen Pharao und seines Heeres zu befassen, sondern sich bloss für das Wohlergehen der Kinder Israel zu interessieren. Micha Josef bin Gorion hat die Sagen der Juden über Moses gesammelt, die dann von R. und E. bin Gorion in deutscher Sprache veröffentlicht worden sind (Die Sagen der Juden, Mose, 1926). Es seien hier einige Stellen aus diesem Buch angeführt:

1) Wie aber die Juden fast hinüber waren, da stiegen auch die Ägypter ins Wasser, um ihnen nachzusetzen. Aber da kehrten die Wasser zurück in ihr früheres Bette, und die Ägypter ertranken, und es blieb auch nicht einer von ihnen am Leben. Nur Pharao war nicht umgekommen, weil er Gott einmal hatte Dank zukommen lassen und an ihn geglaubt hatte. Dafür sollte er gerettet werden, und Gott liess ihn durch einen Engel von den Ägyptern herausgreifen und in Ninive herabwerfen, wo er König war danach viele Jahre. (S. 94.)

2) Man erzählt, dass, als die Kinder Israel am vierten Tage am Ufer des Meeres lagerten, die Leichname der Ägypter gleich leeren Schläuchen auf dem Wasser geschwommen hätten. Ein Wind von Mitternacht her erhob sich und warf die toten Leiber dem Lager der Ebräer entgegen. Da standen die Kinder Israel auf und sahen die Toten an und erkannten sie alle. Sie sprachen: Das sind die aus dem Palaste Pharaos, das sind die Fronvögte. Solches bedeutet der Vers: Und sie sahen die Ägypter tot am Ufer des Meeres. (S. 192/3.)

[1]) S. auch ERA II 79, 644 < Ludza — P. Voolaine.

3) Es heisst im Liede Moses: Ross und Reiter hat er ins Meer gestürzt. Daraus ist zu ersehen: dass der Herr zuallererst den Fürsten Ägyptens ergriffen und ihn im Meere ertränkt hat. (S. 200.)

4) Als die Ägypter sahen, dass die Kinder Israel ins Meer stiegen, teilten sie sich in drei Gruppen. Die eine Gruppe sprach: Wir wollen sie nach Ägypten zurückschleppen. Die zweite Gruppe sagte: Wir wollen sie ausziehen und nackend liegen lassen. Die dritte Gruppe meinte: Wir wollen sie jetzt alle erschlagen. Die, die gesprochen hatten: Wir wollen sie nach Ägypten zurückschleppen — die liess der Herr durch einen Wind fortwehen; die, die gesprochen hatten: Wir wollen sie nackend ausziehen — die stiess er ins Meer; die, welche gesprochen hatten: Wir wollen sie totschlagen — die liess er den Tod in den Wellen finden. (S. 207.)

5) Der unsterbliche Pharao. — Herr, wer ist dir gleich unter den Göttern? Die Weisen erzählen: Als Israel dieses Lied sang vor dem Herrn, hörte es auch Pharao, den die Wellen schon zu verschlingen drohten. Er hob seinen Finger gen Himmel und rief: Ich glaube an dich, o Gott; du bist der wahre Gott, und es gibt keinen andern Gott als dich. In dieser Stunde fuhr Gabriel hernieder, legte ihm eine eiserne Kette um den Hals und sprach zu ihm: Du Bösewicht! Gestern erst sprachst du: Wer ist der Gott, dass ich seiner Stimme gehorchen sollte? und nun sagst du: Gott ist gerecht. — Und er stürzte ihn in den Meeresabgrund. Daselbst wurde er fünfzig Tage gehalten und gepeinigt, auf dass er die Allmacht Gottes erkenne.

Danach wurde er zum Fürsten gemacht über Ninive, die grosse Stadt. Als dann Jona nach Ninive kam und sprach: Noch vierzig Tage, und Ninive wird untergehen — wurde Pharao von Furcht und Schrecken ergriffen. Er erhob sich von seinem Thron, hüllte sich in einen Sack und sass in der Asche; und er war es selbst, der rief und schrie: Weder Mensch noch Vieh, weder Rind noch Schaf sollen etwas kosten, und man soll sie nicht weiden noch Wasser trinken lassen, denn ich weiss, dass es keinen andern Gott gibt in der ganzen Welt, alle seine Worte sind wahr, und sein Gericht ist treu und gerecht.

Und noch heute lebt Pharao und steht an der Pforte der Hölle. Wenn nun die Könige der Völker dorthin kommen, tut er ihnen die Allmacht des Herrn kund. (S. 208/9.)

Für alle Fälle sei ergänzend bemerkt, dass das Motiv, dem zufolge Pharao nach der Katastrophe im Roten Meer König von Ninive geworden sei, auch weiterhin bekannt ist. Als Beispiel sei

hier nur ein Auszug aus den in einer Handschrift des 15. Jahrhunderts überlieferten russischen „Acta Sanctorum", den sog. Četji-Minei gebracht:

Die anderen aber von ihnen [= diejenigen unter den Fremdstämmigen, die zusammen mit den Israeliten fortgezogen und von diesen nicht erschlagen worden waren] flohen und erzählten dem Pharao, was er [= Moses] getan habe. Und Gott verhärtete dem Pharao das Herz, damit er hinter ihnen dreinjage und sie zum Frondienst zurückbringe. Und sie jagten hinter ihnen drein und holten sie ein. Jene aber ruhten am Roten Meere. Und Gott zeigte seine Wunder. Und Moses erhob seinen Stab über dem Meer. Und das Meer trat in 12 Teile auseinander, [und] es ging ein jeder von ihnen mit seinem Geschlecht. Und sie gingen trockenen Fusses hindurch. Pharao aber jagte hinter ihnen ins Meer hinein auf Wagen und auf Rossen, und die Ägypter ertranken. Den Pharao aber rettete Gott vor dem Ertrinken, und der Engel Gottes führte ihn in die Stadt Ninive, und er war dort König 9 Jahre lang. — Н. Тихонравовъ, Памятники отреченной русской литературы I (St. Petersburg 1863), S. 251.

NACHWORT.

51. Der gewaltige Einfluss der Bibel auf die Weltliteratur und die Volksüberlieferung ist eine allbekannte Tatsache. Die Bibel und sogar ihre Mythenmotive sind mit grösserer Gründlichkeit verfolgt worden als irgendein anderes Sammelwerk von so alten volkskundlichen Stoffen derart zentraler Bedeutung. Der Durchzug durchs Rote Meer nebst der nachfolgenden erschütternden Katastrophe ist durchaus kein Motiv zweiter Ordnung, das die Volksphantasie und das Forscherinteresse hätte unberührt lassen können. Und doch dürfte die vorliegende bescheidene Übersicht wieder einmal die geradezu überraschende Tatsache herausstellen, wie wenig die internationale Forschung mitunter doch noch von alledem ahnt, was die Volksüberlieferung geschaffen, verbreitet und erhalten hat. Schon ein rein menschliches Mitgefühl musste hier und da in der Massenphantasie ein Interesse erwecken nicht nur an den glücklich erretteten Israeliten, sondern auch — und noch mehr — an den unglücklich umgekommenen Ägyptern, und irgendeine Lösung für deren unverdientes Schicksal erstreben.

Wie aus dem hier gebotenen Belegmaterial ersichtlich ist, hat sich vor allem die griechisch-katholische Welt

mit dem ertrunkenen Pharaoheer befasst. Zugleich eröffnet sich dabei deutlich ein vielsagender kulturgeschichtlicher Hintergrund: es handelt sich nämlich um den riesengrossen Einfluss, den das Kulturzentrum Byzanz auf Osteuropa, die Ostseeländer und sogar auf das Skandinavien der Wikinger bis nach Island hinauf ausgeübt hat. Es besteht aber kein Zweifel, dass auch der Balkan, Vorderasien, Ägypten und der Kaukasus zum Kulturgebiet der griechisch-katholischen Kirche gehören, von deren teilweisem Einfluss auf die mohammedanische Welt ganz zu schweigen. Leider ist es mir bisher noch nicht gelungen, aus diesen Ländergebieten nähere Angaben über das Vorkommen der hier behandelten Mythen zu erhalten. Daher habe ich denn auch beschlossen, meine Arbeit in zwei Teilen zu veröffentlichen, um die internationale Forschung zunächst mit dem überaus reichhaltigen Bestande der Pharaoheermotive bekannt zu machen und nunmehr um freundliche Mithilfe zwecks künftiger Ergänzung des Materials und Erweiterung der Perspektiven zu bitten. Besonders dringend ersuche ich die Mitforscher, mir bei der Beschaffung von Stoffen aus Osteuropa, vom Balkan, aus Vorderasien und vom Kaukasus behilflich sein zu wollen. Ich kann kaum zweifeln, dass analoge Mythen dem Volksmunde z. B. auch in Bulgarien, Griechenland, in der Türkei, in Syrien, Armenien, Georgien usw. irgendwie bekannt sind, aber ob und in welcher Weise, wo und wann sie zu Papier gebracht worden sind, entzieht sich leider meiner Kenntnis. Und deshalb halte ich es vorläufig auch nicht für angebracht, eine endgültige Zusammenfassung zu bieten, obschon auch das vorliegende Material bei eingehenderer Analyse vorzügliche Kriterien zur Verfolgung der genetischen Verbindung der Vorstellungen und ihrer Entfaltung vom Süden bis in den hohen Norden an die Hand zu geben imstande ist. Darauf will ich auf jeden Fall im beabsichtigten zweiten Teil der Arbeit zurückkommen.

Das hier der Forscherwelt vorgelegte Belegmaterial spricht aber auch eine sehr ernste Warnung grundsätzlicher Art aus, nämlich wie gewagt es bei der Ungleichmässigkeit der Sammelarbeit ist, auf einer solchen Grundlage zu bauen. Wenn man nämlich das Belegmaterial der einzelnen Völker miteinander vergleicht, könnte man fast den Eindruck gewinnen, dass dem Untergang des Pharaoheeres das grösste Interesse von dem in

seinem eigenen Schicksal ebenfalls so vielen unverdienten Leiden ausgesetzt gewesenen Estenvolk entgegengebracht worden sei und dass das Zentralgebiet der Pharao-Mythen im Baltikum liege (vgl. § 1!). In Wirklichkeit aber spielen die Pharao-Mythen in der estnischen Volksüberlieferung eine verhältnismässig kleine Nebenrolle, wenn hier auch viele andere Motive und Sagen aus dem Gebiet der Wassermythologie mit ihnen kontaminiert erscheinen, welche ihrerseits wiederum hauptsächlich germanischem Milieu entstammen. Und wenn Estland in dieser Übersicht mit seinem Materialreichtum an der Spitze steht, so durchaus nicht deshalb, weil die Pharao-Mythen hier besonders populär wären, sondern nur weil hier auch zu Nebenmotiven in so reichem Masse und systematisch Beiträge gesammelt worden sind. Ich bin überzeugt, dass z. B. auch im Zarenrussland Pharao-Mythen in beträchtlicher Anzahl umgelaufen sind; um so bedauerlicher ist es, dass davon so wenig aufgezeichnet ist, ja, dass der vergleichenden Forschung statt der zu erwartenden Bindeglieder im Gegenteil ganz ausserordentlich viel störende Lücken begegnen. Bei gutem Willen aber und glücklicher Zusammenarbeit sind auch diese Mängel zu beheben. Alle diesbezüglichen Mitteilungen und Hinweise sind an folgende Adresse erbeten: Eesti Rahvaluule Arhiiv, Tartu, Estonie.

ANHANG.

52. Das Motiv von Pharaos Untergang hat in Estland sogar in einem sehr beliebten Rätsel Verwendung gefunden, von welchem man im ganzen 158 Aufzeichnungen gemacht hat: 1) das Schloss aus Wasser, 2) der Schlüssel aus Holz, 3) das Wild ging hindurch, 4 A) der Jäger blieb stecken (od. darin), oder 4 B) der Jäger blieb beschämt zurück? Die Lösung lautet allgemein: Das Rote Meer, der Stab Mose, das Volk Israel, Pharao [1]), oder z. B. „Das Wild war Moses, der mit seinem Stab den Weg durchs Meer öffnete, und Pharao war der Jäger, der im Meer ertrank" (M.-Magdaleena). Einmal lautet die Antwort, Moses sei mit dem Volke Israel durch den Nil gezogen (Viljandi < Halliste). In 10 Aufzeichnungen erscheint auch eine kürzere Redaktion: „'Wassernes' Schloss, hölzerner Schlüssel?" Und die Lösung lautet z. B.: „Als Moses mit den Kindern Israel durch das Rote Meer ging, schlug Moses mit dem Stabe auf das Wasser, dass ein Weg frei wurde, und später wieder, dass der Weg den Verfolgern verschlossen wurde" (Palamuse). Einmal erscheint das Rätsel in folgender Fassung: „Wasserschloss, Holzschlüssel, Muskeln (und) Eingeweide darin? — Das Ägyptervolk im Roten Meer" (Vaivara).

Das Rätsel in estnischer Sprache ist auch Tartuer russischen Schulkindern bekannt: „Wasserschloss, Holzschlüssel, der Vogel kam hindurch, das Eichhörnchen blieb darin" (ERA, Vene 3, 220, Nr. 11). Bei den Liven habe ich es in folgender Redaktion angetroffen:

Das Wasser war der vorzuschiebende Schieber, das Holz war der Schlüssel, der Haschende haschte den zu Haschenden, der Gehaschte entschlüpfte, der Haschende wurde selber gehascht? — Moses ging mit den Kindern Israel ans Rote Meer, das war der

[1]) Einmal wird berichtet, dass die Männer obszön antworten: TÜRA, d. h. der Penis (Rõngu).

Schieber, und der Schlüssel war der Stab, und die zu Haschenden waren die Kinder Israel, und der Haschende war Pharao mit seinem Heer, der selber dort im Meer eingeschlossen blieb (Lūž 129).

Sonst habe ich dieses Rätsel bei anderen Völkern nicht näher nachgeprüft. Aller Wahrscheinlichkeit nach ist es aber aus Deutschland nach dem Ostbaltikum eingewandert. Bei den Deutschen lautet es z. B. so:

Es ist ein starkes Wasserschloss,
Das ein hölzerner Schlüssel erschloss,
Der Jäger ward gefangen,
Das Wild ist hindurch gegangen.
— Das rothe Meer.

K. Simrock, Das deutsche Räthselbuch I (1850), S. 17, Nr. 58.

Anderseits ist auch an schwedische Vermittlung zu denken, denn bei den Schweden ist das Rätsel ebenso gut bekannt:

Ein Schloss von Wasser, ein Schlüssel von Holz; das Wild kam davon, der Jäger ward gefangen? — Die Wanderung der Kinder Israel durch das Rote Meer. — Runa 1849, Nr. 13 (Dybeck) > Zeitschrift für deutsche Mythologie und Sittenkunde III (1855), S. 350, Nr. 74 (C. Russwurm) < Kalmare län.

Ganz sicher scheint die schwedische Herkunft der Redaktion IV B des estnischen Rätsels zu sein, deren schwedischer Prototyp ebenso gereimt ist wie bei den Esten und sogar sprachlich das genaue Vorbild für die estnische Redaktion darbietet:

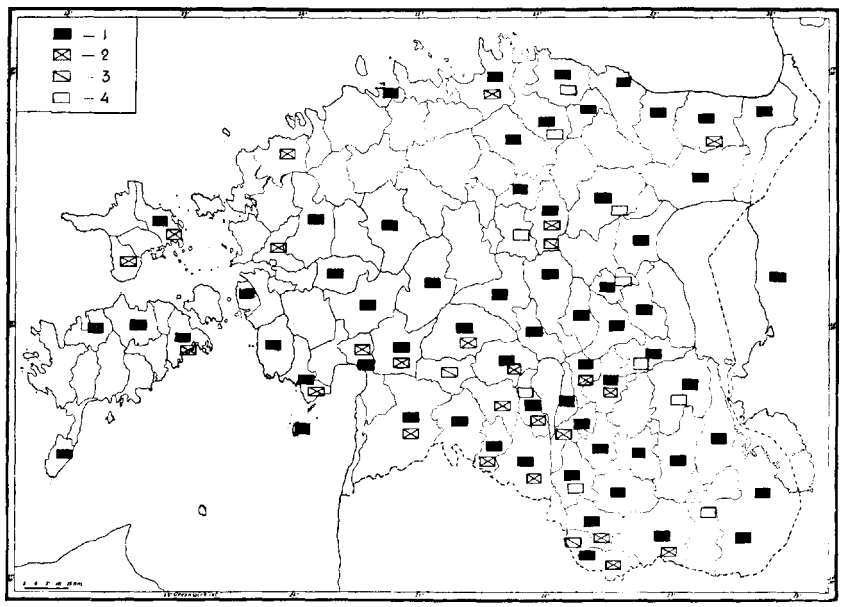
Lås af vatten,	Schloss von Wasser,
nyckel af träd;	Schlüssel von Holz;
djuren gingo fram,	Die Tiere kamen davon,
men skyttarne fingo skam?	doch die Schützen kamen zu Schanden?

— Das Rote Meer, das sich teilte, als Moses es mit seinem Stab schlug, so dass die Kinder Israel hindurchkamen, aber Pharaos Heer ertrank. — Nyare bidrag till kännedom om de Svenska Landsmålen ock Svenskt Folklif II 8: Gåtor ock spörsmål från Värend. Upptecknade på 1830-talet av Gunnar Olof Hyltén-Cavallius (Stockholm 1882), S. 21, Nr. 118.

Nun lasse ich unten die Spezialanalyse der estnischen Varianten des Rätsels folgen [1]):

I. DAS SCHLOSS AUS WASSER?

1a: Das Schloss aus Wasser (VEEST LUKK) < Jõhvi, Koeru, (Peetri), Jä-Jaani, Kuusalu, Tallinn, Rapla, Kullamaa, Martna, Vigala, Varbla, Pühalepa, Emaste, Mustjala, Karja, (Pöide), Jämaja, Kihnu, Tõstamaa, Pä-Jaagupi, Vändra, Pärnu, Saarde, Halliste, Karksi, Helme, Tarvastu, Paistu, Viljandi, S.-Jaani, Kursi, Palamuse, Torma, M.-Magdaleena, Äksi, Tartu, Ta-Maarja, Võnnu, Nõo, Puhja, Rannu, Rõngu, Otepää, Urvaste, Põlva;

Verbreitungskarte der estnischen Varianten des Pharao-Rätsels: 1) die Fragen I—IV A; 2) die Fragen I—IV B; 3) die Fragen III—IV; 4) die Fragen I—II.

1b: das Wasserschloss (VESILUKK) < Vaivara, Lüganuse, Simuna, Rakvere, Haljala, Kadrina, Kuusalu, Risti, Vigala, Pöide, Vändra, Tori, Pärnu, Halliste, Tarvastu, K.-Jaani, Pilistvere, Põltsamaa, Palamuse, Torma, Tartu (auch VEELUKK), Nõo, Rannu, Rõngu, Otepää;

[1]) In den Klammern stehen diejenigen Kirchspiele, aus denen das Rätsel nur ohne die entsprechende Lösung aufgezeichnet worden ist.

1c: das „wasserne" Schloss (VESINE LUKK) < Iisaku, Kadrina, Ambla, Palamuse, Sangaste, Hargla (VIINE LUKK), Rõuge, Põlva, Räpina (auch VEENE LUKK), Setumaa;
2a: der Riegel aus Wasser (VEEST TABA) < Helme, Rõuge;
2b: der Wasserriegel (VESITABA) < Sangaste, Rõuge, Põlva;
2c: der wasserne Riegel (VESINE TABA) < Otepää (VEENE T.), Kanepi (VEENE T.), Põlva, (Karula: VEENE T.), Hargla (VESSIN T.), (Vastseliina), Setumaa;
3: der Schlüssel aus Wasser (VEEST VÕTI) < Narva, Pä-Jaagupi;
4: der Speicher aus Wasser (VEEST AIT) < Tori;
5: das Wassertor (VESIVÄRAV) < Vi-Nigula;
6: das Schloss aus Bein[1]) (LUUST LUKK) < (Rõngu), (Karula), (Rõuge).

II. DER SCHLÜSSEL AUS HOLZ?

1a: der Schlüssel aus Holz (PUUST VÕTI) < Jõhvi, Simuna, Koeru, (Peetri), Jä-Jaani, Kuusalu (PUUST VODI), Tallinn, Rapla, Kullamaa, Martna, Vigala, Varbla, Hanila, Pühalepa, Emaste, Mustjala, Karja, (Pöide), Jämaja, Kihnu, Tõstamaa, Vändra, Tori, Pärnu, Saarde, Halliste, (Karksi: P. VÕTMED), Helme, Tarvastu, Paistu, Viljandi, S.-Jaani, Kursi, Äksi, Palamuse, Torma, M.-Magdaleena, Tartu, Ta-Maarja, Võnnu, Nõo, Puhja, Rannu, Rõngu, Otepää, Urvaste, (Karula), Põlva, Rõuge;
1b: der Holzschlüssel (PUUVÕTI) < Vaivara, Iisaku, Simuna, Lüganuse, Vi-Nigula, Rakvere, Haljala, Kadrina, Kuusalu, Risti, Vändra, Halliste, Tarvastu, Pilistvere, Põltsamaa, Torma, Palamuse, Ta-Maarja, Nõo, Rannu, Rõngu, Otepää, Sangaste, Rõuge;
1c: der hölzerne Schlüssel (PUUNE VÕTI) < Kadrina, Ambla, Pärnu (PUINE), Palamuse, Otepää, Sangaste, Kanepi, Urvaste, (Karula), Hargla, Rõuge, Põlva, Räpina, (Vastseliina: PUINE), Setumaa (auch PUINE);
2: der hölzerne Riegel (PUUNE TAPE) < Räpina;
3: das Schloss aus Holz (PUUST LUKK) < Narva, Tori, Pä-Jaagupi;
4a: die Flinte aus Holz (PUUST PÜSS) < Pä-Jaagupi, Karksi;
4b: die Holzflinte (PUUPÜSS) < Vigala, Pöide, K.-Jaani.

[1]) Vgl. unten S. 177 die Lösung: die Zähne, der Löffel, die Speise u. die Hand.

III. DAS WILD GING HINDURCH?

1a: Der Vogel[1]) ging hindurch (LIND LÄKS ~ LÄTS ~ LÄITS LÄBI) < Narva, Jõhvi, Iisaku, Simuna, Rakvere, Haljala, Kadrina, Jä-Jaani, Koeru, Rapla, Tallinn, Risti, Martna, Kullamaa, Vigala, Varbla, Hanila, Pühalepa, Emaste, Karja, Pöide, Jämaja, Kihnu, Tõstamaa, Pä-Jaagupi, Vändra, Tori, Pärnu, Saarde, Halliste, Karksi, Helme, Tarvastu, Paistu, Viljandi, Kõpu, S.-Jaani, K.-Jaani, Palamuse, M.-Magdaleena, Äksi, Tartu, Ta-Maarja, Võnnu, Nõo, Puhja, Rannu, Rõngu, Otepää, Sangaste, (Karula), Hargla, Rõuge, Põlva, Räpina, Setumaa;

1b: der Vogel geht hindurch (LIND LÄHEB ~ LÄHÄB ~ LÄHAB ~ LÄÄB ~ LÄEB ~ LÄTT LÄBI) < Lüganuse, Vi-Nigula, Koeru, Kuusalu, Vigala, Tõstamaa, (Vändra), Saarde, (Karksi), Helme, Viljandi, S.-Jaani, Põltsamaa, Nõo, Rõngu, Hargla, Räpina;

1c: die Vögel gingen hindurch (LINNUD LÄKSID LÄBI) < Kuusalu, Halliste (LINNU LÄTSI LÄBI), Urvaste (LINNU LÄITSVA LÄBI);

1d: die Vögel gehen hindurch (LINNUD LÄHEVAD LÄBI) < Ambla;

1e: der Vogel kam hindurch (LIND SAI LÄBI) < Vaivara, S.-Jaani;

1f: der Vogel ging hinaus (LIND LÄTS VÄLLÄ) < Rõuge;

1g: der Vogel entkam (LIND PÄSSI ÄRÄ) < Otepää;

1h: die Vögel entkommen aus der Falle (LINNUD PÄÄSEVAD LÕKSUST VÄLJA) < Saarde;

1i: der Vogel flog davon (LIND LÄKS LENDU) < Rakvere;

1j: der Vogel entfloh (LIND LÄTS PAKKU) < Kanepi;

1k: der Vogel ging in den Wald (LIND LÄKS METSA) < Simuna, Torma, Kursi;

1l: die Vögel gingen in den Wald (LINNUD LÄKSID METSA) < Koeru, (Pilistvere);

2: der Fliegende ging hindurch (LINDAJA LÄTS LÄBI) < Setumaa;

3a: der Hase ging hindurch (JÄNES LÄTS LÄBI) < Urvaste;

3b: der Hase geht hindurch (JÄNES LÄHEB LÄBI) < Torma;

3c: die Hasen gehen hindurch (JÄNESED LÄHEVAD LÄBI) < Nõo;

4: die Maus ging hindurch (HIIR LÄKS LÄBI) < Mustjala;

5: die Beute ging hindurch (SAAK LÄKS LÄBI) < Koeru.

[1]) Der „Vogel" bezeichnet in der estnischen (wie ja auch in der deutschen) Weidmannssprache auch das Wild, überhaupt die Beute.

IV A. DER JÄGER BLIEB STECKEN?

1a: Der Jäger blieb stecken (KÜTT JÄI KINNI) < Vaivara, Jõhvi, Rakvere, Kadrina, Simuna, Jä-Jaani, Kuusalu (JÄÄB), Vigala, Pühalepa, Mustjala, Jämaja (JÄHI), Viljandi, Palamuse, M.-Magdaleena, Tartu, Võnnu, Nõo (JÄÄB), Puhja, Rannu, Rõngu (JÄAB), Otepää, Urvaste, (Karula), Hargla, Rõuge, Põlva, Räpina (auch JÄÄSE), Setumaa;

1b: die Jäger blieben stecken (KÜTI JÄIVE KINNI) < Halliste;

1c: die Jäger bleiben stecken (KÜTID JÄÄVAD KINNI) < Nõo;

1d: der Jäger fest (KÜTT KINNI) < Nõo;

1e: der Jäger bleibt stecken (JÄÄGER JÄÄB KINNI) < Vi-Nigula;

1f: der Fänger bleibt stecken (PÜÜDJA JÄÄB KINNI) < (Vändra), Põltsamaa, Helme;

1g: der Verfolger fest (TAKAAJAJA KINNI) < Setumaa;

2a: der Jäger blieb drin (KÜTT JÄI SISSE) < Narva, Tallinn, Rapla, Kullamaa, Varbla, Hanila, Karja, Kihnu, Pä-Jaagupi, Vändra, Tori, Halliste, Viljandi, S.-Jaani, Äksi, Tartu, Ta-Maarja, Otepää, Sangaste (JÄIE), Rõuge;

2b: der Jäger bleibt drin (KÜTT JÄEB SISSE) < Tõstamaa;

2c: der Jäger blieb drin (JÄÄGER JÄI SISSE) < Rakvere;

2d: der Jäger bleibt drin (JÄÄGER JÄEB SISSE) < Torma;

2e: der Vogel blieb drin (TSIRK JÄI SISSE) < Urvaste;

2f: das Eichhörnchen blieb drin (ORAV JÄI SISSE) < Tartu;

3a: der Jäger blieb in der Hand (KÜTT JÄI KÄTTE) < Otepää, Kanepi;

3b: der Mann blieb in der Hand (MEES JÄI KÄTTE) < Pä-Jaagupi;

4a: der Jäger blieb im Garn stecken (KÜTT JÄI PAELA) < Haljala, Pöide, Vändra, Karksi (KAPLU), K.-Jaani;

4b: der Jäger bleibt im Garn stecken (KÜTT JÄEB PAELA) < Ambla;

4c: die Jäger blieben im Garn stecken (KÜTID JÄID PAELA) < Pilistvere;

4d: der Jäger geriet ins Garn (KÜTT SAI PAELA) < Pärnu;

4e: der Jäger geht ins Garn (KÜTT LÄHAB PAELA) < S.-Jaani;

4f: der Fänger blieb im Garn stecken (PÜÜDJA JÄI PAELA) < Simuna;

4g: der Fänger bleibt im Garn stecken (PÜÜDJA JÄEB PAELA) < Lüganuse;
4h: der Vogel blieb im Garn stecken (LIND JÄI PAELA) < Vigala;
5: der Fänger bleibt im Netz stecken (PÜÜDJA JÄÄB VÕRKU) < Viljandi;
6a: der Jäger blieb im Sack stecken (KÜTT JÄI KOTTI) < Jõhvi, Iisaku, Torma, Kursi;
6b: der Jäger ging in den Sack (KÜTT LÄKS KOTTI) < Rakvere, Koeru;
7a: der Jäger ging in die Falle (KÜTT LÄKS LÕKSU) < Kõpu;
7b: der Jäger bleibt in der Falle stecken (KÜTT JÄÄB LÕKSU) < Saarde;
7c: der Treiber blieb in der Falle stecken (AJAJA JÄI LÕKSU) < S.-Jaani < Viljandi;
8a: der Fänger blieb im Bauer (PÜÜDJA JÄI PUURI) < Tarvastu;
8b: der Fänger bleibt im Bauer (PÜÜDJA JÄÄB PUURI) < Koeru, Vigala, Saarde (JÄEB), Rõngu;
9: der Jäger bekam [es] nicht (KÜTT EI SAAND) < Tori;
10: die Geschichte hörte auf (JUTT JÄI KINNI) < Palamuse.

IV B. DER JÄGER BLIEB BESCHÄMT ZURÜCK?

1a: Der Jäger „bekam Schande" (KÜTT SAI HÄBI), d. h. es wurde dem Jäger Schande zuteil < Koeru, Kuusalu, Risti, Pühalepa, Emaste, (Pöide), Tõstamaa, Pärnu, Tori, Saarde, Helme, Tarvastu, Paistu, S.-Jaani, (Puhja), Nõo, (Rõngu), (Karula), Hargla, (Rõuge);
1b: der Jäger „bekommt Schande" (KÜTT SAAB HÄBI), d. h. es wird dem Jäger Schande zuteil < (Karksi);
1c: dem Jäger wurde Schande zuteil (KÜTIL SAI HÄBI) < Puhja, Rõngu;
1d: der Jäger „blieb in der Schande" (KÜTT JÄI ÄBI), d. h. der Jäger blieb beschämt zurück < (Jõhvi);
2: die Ziege „bekam Schande" (KITS SAI HÄBI), d. h. es wurde der Ziege Schande zuteil < Martna.

In einigen seltenen Fällen erscheint als Lösung des Rätsels nicht die Katastrophe am Roten Meer, sondern Erscheinungen des alltäglichen Lebens:

Das Schloss aus Bein, der Schlüssel aus Holz, der Vogel ging hindurch, dem Jäger wurde Schande zuteil? — Die Zähne, der Löffel, die Speise, die Hand kommt leer zurück (Karula, Rõuge, Jõhvi).

Der Holzschlüssel und das Wasserschloss, die Vögel gingen in den Wald, und die Jäger blieben im Garn? — Das Wasser, die Mühle, die Steine, die Körner beim Mahlen (Pilistvere).

Das Schloss aus Wasser und der Schlüssel aus Holz? — Der Brunnen (Peetri).

Auch in einer sog. „schwierigen Frage" spiegelt sich das Pharaomotiv bei den Esten wider: „Wann schien die Sonne auf den Meeresboden? — Als das Volk Israel durchs Rote Meer zog" (Jõhvi, Kose, Märjamaa, Palamuse, Äksi, Tartu, Rõngu, Räpina).

53. Pharaos Heer hat auch in estnischen Knüttelversen einen Widerhall gefunden. Ich bringe hier nur als Beispiel eine vollständigere Variante, ohne auf die nähere Untersuchung einzugehen:

ISRAELS LIED.

1) Israel einst spazierenging
Aus Kanaan hinaus,
Gelangte nach Ägyptenland,
Wo Hunger keinen Spass verstand.

2) Jetzt gehn wir nach Ägyptenland,
Um Pharao zu sehen
Und mit der schönen Tochter wohl
Den Handel abzuschliessen.

3) Ich sah ganz deutlich Pharao —
Sie liessen mich ganz nahe —
Und jenes schöne Schilfröhricht,
Wo sie die Tochter wuschen.

4) Und nah dabei erblickte ich
'Nen allerliebsten Kasten,
Wo Moses hineingesteckt
Und dann ins Schilf gelassen.

5) Dann führte mich mein Weg hinauf
Zum Berge Sinai;
Die steinernen Platten fand ich dort,
Darauf die zehn Gebote.

6) Die Sprache konnt' ich nicht verstehn,
Das wollt' mir nicht gefallen,
Vom Ehebruch die Stücke dann,
Die steckt' ich in die Tasche.

ISRAELI LAUL.

1) Kord Israel läks kõndima
Kanaani linnast välja,
Egiptusesse jõudis ta,
Kus nälg ei mõistnud nalja.

2) Nüüd lähme Egiptusse,
Et Varaod sääl näha
Ja tema kena tütrega
Võiks kosja kaupa teha.

3) Ma nägin selgelt Varaod,
Mind tema ligi lasti
Ja seda ilust pillirood,
Kus tema tütart pesti.

4) Sääl ligidal siis silmasin
Üht väga kena kasti,
Kuhu Mooses sisse pisteti
Ja pilliroosse lasti.

5) Siis kõrgemal' läks minu tee
See Siinai mäe poole,
Säält leidsin kivi lauad maast,
Kus pääl oli kümme käsku.

6) Ma keelt ei mõistnud lugeda,
See oli meele vastu
Abielu ära rikkuda,
Need tükid pistsin tasku.

7) Auch jene Stelle fand ich, da
Aaron das Volk belogen;
Er goss ein Kalb aus Kupfer da,
Das Gold behielt er selber.

8) Dann kam in fürchterlichem Zorn
Moses den Berg herunter,
Und Aaron machte sich davon,
Die Sache war recht böse.

9) Da liess er in dem grossen Schreck
Wohl seinen Stecken liegen, [fand,
Und weil sich's traf, dass ich ihn
Nahm ich ihn in die Hände.

10) Ich schlug das Wasser mit dem Stab,
Drin waren Wunderkräfte,
Und als ich reckte meine Hand,
Kam trocken ich hinüber.

11) Und ich beschloss zu wandern nun
Einmal durch alle Welt
Und dachte manchmal auch daran,
Wer diesen Stecken machte.

12) Jetzt führte durch die Wüste mich
Mein Weg zum grossen Berge;
Dort sah ich, als den Blick ich hob,
Das Kriegsheer Pharaonis.

13) Ich fand auch lange Späne dort,
Wo Noahs Boot gebaut ward;
Von vorne zeigte sich dem Blick
Der grosse Ararat mir.

14) Und als ich schaute dort umher,
Ein Leuchten sah ich ferne,
Wo Sara zur Salzsäule ward
Und Lot das Weibsbild los war.

15) Ich ging ein Stückchen Wüstenweg,
Sah einen offnen Felsen,
Wo Moses seinen Stock zerschlug
Und Wasser floss in Menge.

16) Oh Sodom und Gomorra, ihr
Seid nun recht alt ihr beide;
Vielleicht berichten könnt ihr mir,
Wo Lotens Frau geblieben.

17) Ich ging ein Stückchen Waldesweg,
Das brachte mich zum Lachen,

7) Ka selle koha leidsin ma,
Kus Aaron rahvast pettis:
Ta valas vasest vasika,
Kuldehted ära võttis.

8) Siis Mooses hirmsa vihaga
Mäe päält alla tuli
Ja Aaron pistis plagama,
Sest asi oli kuri.

9) Ta selle suure hirmuga
Siis kepi maha jättis,
Ja mina sinna trehvasin
Ning selle kätte võtsin.

10) Siis kepiga lõin vastu vett,
Ta sees oli imevägi, —
Kui sirutasin oma kätt,
Siis läksin kuivalt läbi.

11) Nüüd võtsin nõuks rännata
Kord terve ilma läbi
Ning sain ka vahest mõtelda,
Kes selle kepi tegi.

12) Nüüd läks mul nõnda kõrbe tee
See suure mäe poole,
Säält nägin üles vaadates
Ka Varao sõjaväge.

13) Siit leidsin pikad laastud eest,
Kus Noa laeva tegi,
Mul eemalt silma paistis siis
See Ararati mägi.

14) Sääl ümber ringi vaadates
Üks valgus paistis silma,
Kus Saara soolasambaks jäi
Ning Lott jäi naisest ilma.

15) Nüüd käisin tüki kõrbe teed
Ja nägin lõhkist kalju,
Kus Mooses kepi katki lõi
Ning vett tuli välja palju.

16) Oh Soodoma ja Komoora,
Nüüd olete ju vanad,
Ehk teate seda rääkida,
Kus jäänud Loti naine.

17) Ma läksin tüki metsa teed,
Kangest naer peale tükkis,

Wo Absalom am langen Haar
Da hing an einer Eiche.

Kus pika juustega Apsalon
Sääl tamme otsas rippus.

18) Als aus dem Wald hinaus ich kam,
Fing 's Herz mir an zu klopfen;
Ich konnte deutlich sehen, wie
Judas das Lamm geschlachtet.

18) Kui metsast välja jõudsin ma,
Mul süda hirmust kloppis,
Nüüd nägin seda selgesti,
Kui Juudas Talle tappis.

19) Eins hab' ich mir nicht angesehen,
Das muss ich wohl bedauern,
Weil ich euch nichts berichten kann
Von jenem Ziegelofen.

19) Üks asi jäi mul vaatmata,
Sest on nüüd küll mul kahju,
Et teile ei või jutusta
See telliskivi ahju.

20) Und wirst du manchmal nachdenklich,
Willst nicht dem Dichter trauen,
So geh und reise selbst hinaus
Doch frage nicht die andern!

20) Kui jääd ehk vahel mõtlema
Ning laulikut ei usu,
Siis mine ise reisima,
Kuid teiste käest ära küsi!

ERA II 59, 477/8 < Kadrina — P. Pedisson (1933).

In Südestland erinnert man sich an den Anfang „eines alten geistlichen Liedes“:

Pharao musst' sterben
Auf dem Meeresgrund,
Weil er Böses plante
In dem Herzen sein.

Vaarun saie surma
Mere põhja sees,
Et ta mõtles kurja
Omas südames.

EÜS V 139 (12) < Otepää, Päidla — A. Kiiss u. E. Eisenschmidt < Jüri Illak, 55 J. a. (1908).

SACHREGISTER.

Von den Ortsnamen sind nur die wichtigeren angeführt, wie z. B. die Städte, wo Pharaowesen in einer Wanne gezeigt worden sind, usw. Manche Stichwörter, die auf Schritt und Tritt vorkommen, wie z. B. Fisch, Meer, Ufer, Wasser u. a., werden nur dort erwähnt, wo sie von besonderer Wichtigkeit sind.

Aaron 83, 179.
Abend 12; Abendessen 128, 146.
Absalom 180.
Affe 19, 72 (affenähnlich).
Afrika 133.
Ägypten 5, 9, 25, 29, 30, 31, 50, 60, 65, 68, 91, 96—99, 109, 110, 120, 123, 124, 133, 134, 160, 161, 162, 167, 169, 178; Fürst Ägyptens 167; König von Ägypten 133; Volk Ägyptens 53.
Ägypter 12, 16, 26, 31, 48, 49, 91, 96, 99, 113, 120, 121, 133, 166, 167, 168, 171.
Ägyptisch 79, 119, 120, 163, 164; das ägyptische Fürstengeschlecht 48; die ägyptische Gefangenschaft 41; das ägyptische Kriegsheer 164; ägyptische Zauberkünste 79; ägyptische Zigeuner 120, 164.
Albanier = Arnauten 154.
Alexandria 161.
Altgläubige 114.
Amboss 58, 152.
Ameise 154.
Anführer 22.
Anker 37.
Anna 136; Anni 137.
Antike 159.
Antiochia 160, 161.
Apokryph 131; apokryphe Legende 159, 163.
Araber 161, 162.
Ararat 179.
Ärger 128.
Armenien 169.
Arnauten 154.
Arznei 107.
Asche 167.
Asien — s. Kleinasien, Orient, Vorderasien!
Assyrer 128.
Atem 147.
Äthiopen 165.
Athosberg 159.
Augen 103 (blau), 108, 133; Augenbrauen 111.
Ausstellung 78, 83, 86, 103.

Babylonischer Turm 153; s. Turm!
Backe 72.
Backen, Osterbrot 124.
Baden 53; Badende 43.
Baikalsee 122.
Balalaska 141.
Balkankrieg 36.
Bald (kommt das Weltende) 65, 69, 86, 88, 91, 98, 99, 109, 110, 112, 115, 117, 120, 122, 127, 128, 134, 141, 142; s. auch Gestern, Gleich, Morgen!
Balkan 132, 143, 157, 159, 169.
Balken 70.
Ball 107.
Bär 18, 23, 57.
Barfuss 149.
Bart 120, 149, 150.
Basilius 144, 145, 147, 148, 152.
Bauchgrimmen 9.
Bauer (m.) 81; Bauernvolk 51.
Bauer (n.) 177.

Baum 70, 162.
Beelzebub 57.
Befehlshaber 20.
Befreien 15, 59, 101; Befreiung 18; s. auch Erlösen!
Beginn der Welt 137.
Begleiter 147.
Behemoth 59.
Bein 86, 174, 177.
Beiname 16, 120.
Bekehren 155.
Belauern 44.
Beleidigung 121.
Belustigen 147.
Berg 55, 56, 58, 71, 88, 89, 162, 179; Gebirge 148.
Beschämen 171, 177; s. schämen!
Beschwören 48.
Besehen 73, 74.
Besenstiel 56.
Beten 20, 23, 109, 110, 121, 124, 136, 145, 146, 150, 154, 162.
Betrügen 80, 91, 113.
Betteln 126, 145.
Beute 175.
Bewachen 86.
Bibel 5, 13, 27, 34, 37, 69, 79, 99, 109, 168.
Bild 29, 77, 87, 88, 139.
Bischofsstab 152; Erzbischof 161.
Blase 126; blasen 146, 147.
Blechwanne 138.
Blennorrhöe 158.
Block 164.
Blut 26, 54, 124, 134 (Menschenblut).
Bohne 161.
Boot 60, 65, 72, 74 (Bootsrippe), 75, 128, 179.
Bord 74.
Böse, der 123; Bösewicht 167.
Böses verkündigen 61.
Bottich 85, 109.
Brennen 57, 81.
Brett 120.
Brücke 117, 127, 138, 142.
Brüllen 86.
Brunnen 178.
Brust 17, 28, 42, 45, 50, 52, 65, 72, 75, 76, 77, 83, 85, 87, 88, 92, 93, 94, 96, 103, 104, 105, 106, 115, 128, 129, 135, 137, 140, 142.
Bube Pharaos 34, 50.
Buch 88, 149; Buch Mose 88, 89, 165.
Bulgarien 169.
Burlaken 141.
Bursche 107.
Byzanz 159, 169; byzantinische Schiffe 164.

Ceylon 41.
China 107.
Christin 156.
Christus 70, 155 (Grab Christi), 115 (Wiederkunft Christi).
Chronographen 160.
Chrysostomus 160.
Cin 150.
Cyganka 133, 134.

Dach 120.
Dank 166; danken 28, 73, 75, 126, 142 (sich bedanken).
David 161.
Degen 165.
Delphine 16, 158.
Derwisch 147.
Deutsche Reisende 164.
Deutsch-französischer Krieg 57.
Dickbauch 122.
Dienstmagd 20; Dienstleute 4.
Donner 149; donnern 147, 151.
Donnerstag 45, 100.
Dornen 144, 149, 153.
Drehen 57.
Dreikönigstag 5, 6, 7 (Dreizehntenacht), 8 (Heiligedreikönigsnacht), 57 (Heiligedreikönige).
Dreschen 144.
Dukaten 149.
Düna 137.
Düne 112.
Düngerfuhr 76.

Ebbe — s. Flut!
Ehebruch 178.

Eiche 117, 180.
Eichhörnchen 171, 176.
Eidechse 124.
Einäugige Pharaonen 119; einäugiger Mann 145.
Eingeweide 171.
Einmachglas 84.
Einschlafen, auf ewig 110.
Einschlummern 129.
Eisberg 55, 57; Eismeer 57, 121.
Eisen 164, 165; Eisenkasten 84; eisern 164.
Eltern 146.
Ende der Welt — s. Weltende.
Engel 21, 34, 44, 57, 109, 161, 166, 168.
Entscheidung 150.
Erbeten 121.
Erdachse 57, 58.
Erdbeben 135.
Erlösen 16, 23, 63, 64, 65, 66, 68, 98, 99, 101, 108 (Erlösung); s. auch Befreien u. Weltende!
Ernten 144.
Erretten 146.
Erstechen 149.
Ertränken 100, 106, 121; Ertränkte 69.
Ertrinken 50, 94; s. auch Pharao!
Ertrunkene 35, 78, 128.
Erwürgen 150.
Erzbischof 161.
Erzengel Michael 57.
Esel 164.
Essen 48, 51, 116, 128, 130 (aufessen), 146, 162.
Ewigkeit 130.

Fabel 165.
Fackel 56.
Fahrt übers Meer 137.
Falle 175.
Fangen 28, 48, 60, 62, 65, 71—78, 93, 94, 97, 102—107, 120, 129, 136, 172; Fänger 176, 177.
Fass 59, 88, 129; vgl. Gefäss!
Fastenmonat 48.
Fauchen 59.
Faul 44.
Fechten 55—58; Fechter 54.
Fee 131.
Feiern 144, 145, 148, 152.
Feldzug 147.
Fell 148.
Fels 179.
Feodor Ivanovič 160.
Ferne 36, 77.
Fessel 150.
Fest 56.
Feuer 56, 58, 60, 81, 150, 156 (Feuerherd); feurig 156, 161 (feurige Säule).
Figur 82, 87, 88, 120.
Finger 167.
Fisch 34, 36—42, 44 (Fischschuppen), 50, 53, 58, 60, 62, 63, 70, 71, 78, 84, 87, 90, 95 (Fischrippe), 98, 101, 103 (Fischschuppen), 120 (Fischhaut), 131, 162, 163, 164; Menschenfisch 66, 67; Pferdefisch 162; Rossfisch 131; Weiberfisch 157; s. auch Halbfisch!
Fischer 39, 40, 41, 48, 60, 65, 66, 72, 74, 76, 83, 92, 93, 94, 102—106.
Fischfang 78, 92, 135; Fischmarkt 103; Fischzuchtteich 72.
Fischschwänziges Wesen (Fischmensch) 14, 15, 28, 29, 36, 38, 43, 44, 45, 53, 60—69, 71—80, 82—88, 92—109, 111, 112, 113, 115, 116, 119—123, 127—131, 133, 135—138, 140—143, 158, 162, 163.
Fischwesen 107, 115.
Flackern 58.
Fleisch — s. Mensch, Schwein, Seehund, Ziege!
Fliegender 175.
Flinte 126, 174.
Flosse 15, 73, 100 (Flossenschuppen), 129.
Flötenspieler 145.
Fluss 35, 37, 43, 44, 45, 69, 88, 89, 96, 128, 137, 138, 148, 149, 152.
Flut und Ebbe 35, 108, 150.
Forscher 41.
Frachtfuhrleute 127, 129; vgl. 85.

Frau 5 (Seehundsfrau), 85 (aus Leder), 123 (schiefäugiges Frauenzimmer), 140, 145 (krumme Frau), 179 (Lots Frau); s. Pharaos Frau!
Fremder 77.
Freveln 139.
Fronvogt 166.
Frosch 50, 95, 96, 120, 121.
Fuhrleute 85, 127 u. 129 (Frachtfuhrleute).
Funke 58.
Fürchten 144, 145, 148.
Fürst 48, 167.
Fuss 118; Fusslappen 37.

Gabriel 167.
Gano 150.
Gans 145, 148.
Gargantua 116, 117.
Garn 104, 176, 177, 178.
Garten 86; Tiergarten 97; s. Zoologischer Garten!
Gatte 105.
Gebet 146.
Gebirge 148.
Gebot 178 (zehn G.).
Gefangennehmen 17; Gefangenschaft 41, 63; Pharaos Gefangene 34, 68.
Gefäss 77, 81, 83.
Gefieder 162.
Geheul 134, 163.
Gehorchen 151.
Geist 12, 19, 56, 88—90; s. Wassergeist!
Geistlicher 113, 163.
Geld 161.
Gelübde 47.
Georgien 169.
Geräusch 47.
Gericht — s. Jüngstes Gericht!
Gerstengrütze 55.
Gerte 122.
Gesang 110, 130.
Geschenk 161.
Geschlechtskrankheit 158.
Geschrei 111, 134, 163; s. „Pharao!“
Gestern (Weltende) 121, 127.
Getön 15.
Getreide säen 144.
Gift 116.
Glas 124, 134; Einmachglas 84; Glaskasten 86.
Glauben 166, 167.
Gleich (Weltende) 67.
Glück 106; glücklich 135.
Gold 150, 179; golden 111.
Gomorra 179.
Gott 12, 13, 20, 21, 23, 25, 41, 70, 71, 80, 97, 98, 99, 109, 113, 114, 115, 120, 121, 124, 126, 127, 128, 133, 134, 136, 139, 141, 144—156, 158, 162, 163, 166, 167, 168; Gottesdienst 6; Gottes Fische 70; Gottes Volk 9.
Grab 161; Grab Christi 155.
Graf — s. Raimund!
Griechenland 169.
Griechisch-katholische Welt 113, 159, 168; s. Orthodoxie!
Gürtel 123, 151; Gurtstelle 140; s. Fischschwänziges Wesen!
Gutsherr 144.

Haapsalu 83.
Haar 17, 19, 41, 42, 61, 77, 78, 83, 84, 86, 88, 92, 93, 94, 99, 102, 103, 104, 106, 108, 111, 120, 128, 133, 135, 137, 138, 140, 162 (Pferdehaar), 180.
Hafen 104, Hafen von Kunda 35.
Hai 16.
Halbfisch 68, 114, 120, 137, 138, 139, 158, 163.
Halbmensch 157; s. Fischschwänziges Wesen!
Halbpferd 110.
Halbschlange 131.
Halbteuflisches Kind 149.
Hals 167.
Hammer 152; hämmern 58.
Hand 103, 118, 127, 140, 148, 175, 177.
Handeln 113.
Hängen 144, 149.

Harilaid 73.
Harpune 60.
Haschende 171, 172.
Hase 175.
Hass 152; hassen 144.
Haube 37.
Häuptling 147.
Haus 101, 120.
Haut 66 (schleimig), 131 (Pferdehaut), 162; s. Seehundshaut!
Hebräer 96, 114, 133, 134, 141, 142, (Hebräerin), 163; hebräische Religion 133.
Hecht 106, 141.
Heer 71, 148; s. Krieger, Pharaos Heer!
Heiligenleben 160.
Heiraten 116, 123, 146, 151; s. Verheiraten.
Held 142.
Henker 102.
Hengst 141, 142.
Herde 43, 74.
Herr 121; herrenartig 51.
Heugabel 116.
Heulen 86.
Hexe 56.
Hiiumaa 52, 72.
Himmel 54—59, 151—154, 167; Himmelhund 7.
Hinkende 150 (s. Romi); Hinkender 154; hinkendes Weib 149; hinkende Zigeunerin 147.
Hintere, der 147.
Hirt 43.
Hochzeit 56, 105, 117.
Hölle 167.
Holz 171, 172, 174, 177, 178.
Holzfiguren 82, 88; Holzflinte 174; Holzschlüssel 171, 174, 178; Holzschnitte 37; hölzern 171, 172, 174.
Hören, sich satt 130.
Hörnersack 98.
Hund 7, 25, 70 (vieräugige Herdenhunde),72; vgl. Himmelhund, Pharaos Hunde, Seehund!
Hunger 178; hungrig 126, 146.
Hüpfen 67, 135.
Hymne 16.

Inder 165; Indien 133.
Insel 113.
Invalid 36.
Irreführen 102, 103.
Israel 29; Gott Israels 120; Kinder Israel 13, 14, 20, 31, 39, 48, 60, 63, 65, 67, 68, 79, 81, 97, 99, 108, 166, 167, 171, 172; Söhne Israel 161, 162; Stämme Israel 162; Volk Israel 21, 22, 25, 26, 27, 34, 38, 49, 50, 61, 65, 68, 83, 171, 178; Israeliten 21, 25, 31, 96, 109, 123, 161, 168.
Ivan der Schreckliche 159, 161.

Jäger 7, 171, 172, 176, 177, 178.
Jahr 60, 149, 151 (fruchtbar).
Jahrmarkt 82, 84, 87.
Jakob 109.
Jammern 122.
Japanischer Krieg 110.
Jehova 60, 61.
Jelgava 104, 107.
Jerusalem 160, 161.
Jesus 27, 96, 108, 110, 114, 122, 141, 150; Jesu Geburt 57.
Johannisfeuer 56; Johannisnacht 4, 5.
Jona 167.
Jordan 137.
Joseph 109, 121.
Judas 180.
Juden 5, 30, 53, 77, 78, 81, 82, 91, 96, 97, 98, 109, 112, 113, 119, 120, 121, 123, 124, 129, 138, 140, 144, 146, 152, 153, 165, 166; s. auch Hebräer, Israel!
Junge 76, 88; Jünger 71; Jüngling 148.
Jungfrau 92, 94, 102, 158; s. Meerjungfrau, Pharaos Jungfrau, Seejungfrau, Wasserjungfrau! Vgl. Mädchen!
Jüngstes Gericht 23, 70, 71, 128, 133; Gericht Gottes 134, 163; der

jüngste Gerichtstag 141; der Tag des Gerichts 115, 121; vgl. Zeit!
Jüngster Tag 9, 12, 23, 37, 42, 47, 53, 54, 61, 62, 64—70, 72, 76, 79, 86, 88, 91, 94, 98, 99, 100, 108, 110, 115, 135, 137, 138, 139, 166; vgl. Zeit!

Kain 137.
Kaiser 123, 124, 126, 143—151; Kaiserin 148, 149.
Kalb 18, 179.
Kalt 139.
Kamel 161, 164.
Kamm 17.
Kampf 55, 57; kämpfen 55; „Kämpfende" 55.
Kanaan 26, 34, 178.
Kanonenschuss 129.
Kapitän 37, 41.
Karaška 142.
Kargatua 116, 117.
Käse 149, 154.
Kasten 84, 86, 93, 116 (Kästchen), 178.
Katholische Kirche 113.
Kaukasus 169.
Kehle 149.
Kessel 102.
Kette 152, 167.
Kiew 87.
Kihnu 51, 73.
Kind 28, 42, 43, 44, 60, 74—78, 84, 94, 105, 106, 135, 137, 138, 147, 150, 151; Kind geboren 145, 147, 149; Kind gefunden 149; tote Kinder 146; Kinder umbringen 26, 109; Kinder vertauschen 148; s. Israel, Pharaos Kind!
Kinderschreck 98.
Kirche 113, 121; Kirchenglocken 16; Kirchenlieder 160.
Kiste 149, 152.
Klagen 50, 64, 108.
Klatschen, in die Hände 111, 112, 115, 129, 140.
Kleider 55, 57, 111.
Kleinasien 35.
Kloster 117, 118, 163.
Klug 116.
Knabe 86, 145, 148, 149; neugeborene Knaben töten 26, 109.
Knie 151.
Knochen 102; Knochenhaus 101, 102.
Knutstag 48.
Koch 20—22; kochen 102, 144.
Kohle, glühende 149, 150.
Komponieren 130.
König 4, 5, 8, 9, 40, 119, 133, 139—142, 153, 154, 166, 167, 168; Königssöhne 57; Königsthron 154.
Konstantinopel 160, 161.
Kopf neigen 75.
Korallen 164.
Korb 141.
Korn 144, 178.
Kraftlos 122.
Krähe 59; Saatkrähe 41.
Kramladen 88.
Kranich 20.
Krank 161.
Kreuz 154, 162; Kreuzeszeichen 120, 156.
Kriechen 73.
Krieg 36, 53, 54, 56, 57, 59, 110, 115, 128; Kriegsprobe 57.
Krieger 36, 41, 54, 55, 134, 156; Kriegsheer 41, 83, 99; Kriegsleute 80, 98; Kriegsvolk 16; s. Pharaos Kriegsheer!
Krokodil 59.
Krone 67.
Krug 82.
Krumm 70, 145, 147.
Kübel 101, 110, 120.
Kuh 3, 5, 7, 43.
Kümmerling 122.
Kunda, Hafen 35.
Kupfer 179.

Lachen 69, 71, 88, 110.
Lachsfischer 94.
Lagarfljót 4.
Lahm 126.
Lamm 147, 148, 180; weisses Lamm werfen 148.

Lappland 56, 57; Lappländer 56, 57; Lappenmädchen 57; lappländische Schmiede 58.
Laternenlicht 56.
Lauern 45.
Laus 50, 124, 164.
Lebermeer 54.
Leder 131; Frau aus Leder 85.
Legende 159, 163, 164.
Lehm 134.
Leib, toter 166.
Leibeigene 144.
Leichnam 166.
Leiter 151, 152.
Leuchten 178.
Liebesgabe 159; Liebesverkehr 158.
Lied 64 (ausdenken), 96, 107, 110—114, 127, 129, 130, 139, 142, 157, 158, 160 (Kirchenlieder).
Liepāja 104, 105.
Loch 44; Loch im Meer 36.
Locken 43, 77.
Löffel 157, 174, 177.
Lonna 136; Lonni 137.
Lot 179; Lots Frau 179.
Lucifer 156.
Lustig 145.

Macht 147.
Mädchen 50, 145, 146, 148.
Magd 20, 149.
Magnet 164.
Mahlen 178.
Mahr 4; Mahrensage 5.
Maikäfer 164.
Mal 111.
Mann 176; einäugiger Mann 145.
Märchen 129, 158.
Marienjungfrau 92; allerheiligste Mutter 111.
Markt 94.
Marter 156.
März 166.
Massstab 70.
Matrose 40, 53, 71, 79, 128.
Mauer 71.
Maus 175.
Meer 27, 35, 36, 41, 44, 49, 54, 58, 59, 60, 68, 69, 77, 78, 81, 83, 97, 111, 128, 137, 149; Meeresboden 178; Meerfelsen 78; Meeresgrund 70; das Meer spielt 127, 129; Meeresstrand 84; Meer teilen 145; das Meer wütet 68; das Grosse Meer 36; s. auch Eismeer, Lebermeer, Mittelmeer, Rotes Meer, Schilfmeer, Schwarzes Meer, Totes Meer!
Meeresgetier 41.
Meergeist 73; Meerfrau 129; Meerjungfer 2, 74, 92 (auch Marienjungfrau), 106, 107, 108; Meernixe 42; Meerprinzessin 111; Meer-Satan 70; Meerwesen 114, 140.
Meerkatze 19.
Meerleute 127, 129, 130; Meermenschen 28, 31, 33, 34, 40, 48, 51, 73—77, 86, 92, 94, 97, 111, 118, 129, 131; Meervolk 3, 91; Tiere des Meervolkes 72.
Melodie 111, 112, 158.
Melusine 45, 46, 47, 87, 130, 132; Memosine 130.
Mensch 49, 167; böse Menschen 56, 69; machthabender M. 118; Menschenblut 134; Menschenfisch 66, 67; Menschenfleisch 16; Menschenfresser 119, 120; Menschenhenker 102; Menschenkochen 102; s. Fischschwänziges Wesen, Meerleute, Pharaos Mensch, Seeleute!
Messen singen 14.
Messias 141, 142.
Michael, Erzengel 57.
Mikianski 142.
Milch 94, 106; vgl. säugen 76.
Missetaten 19.
Missgeburt 15.
Mittelmeer 35, 36; Mittelländisches Meer 65, 67, 118.
Mitternacht 121.
Mohammed 147.
Mohammedanische Welt 169.
Moldauerin 133, 134.

Mönch 165.
Mond 57; Mondschein 106; Neumond 119; Vollmond 94.
Monat 60.
Morgen (kommt das Weltende) 66—69, 79, 99, 115, 134; s. auch Bald, Gestern, Gleich!
Morgenröte 111.
Moses 5, 14, 21, 22, 23, 25, 26, 29, 30, 34, 40, 41, 49, 61, 68, 69, 79, 80, 91, 96, 97, 108, 110, 112, 115, 117, 120, 121, 123, 124, 127, 131, 133, 141, 142, 147, 161, 166, 168, 171, 172, 178, 179; d. 6. u. 7. Buch Mose 88, 89; Buch Mose 165; Volk des Moses 48; s. Stab Mose!
Möwe 20, 22, 23.
Muhamed 147.
Mund 116, 146, 147.
Murren 124, 146, 161.
Muschel 4, 6, 88.
Museum 83.
Musik 16, 52, 64; Musikant 20; Musikinstrument 78 (geigenartig), 80, 81; vgl. Zither 29, 64.
Muskel 171.
Mutter 136; allerheiligste Mutter 111.
Mühle 178.

Nacht 69, 112, 121 (Mitternacht), 130, 144, 150, 151.
Nackt 4, 6, 17, 44, 73, 92, 93, 102, 140, 167.
Nacktschnecke 88.
Nagel 164; Nagelschmied 143, 145, 146.
Naissaar 79.
Narva 82.
Neck 17, 28; s. Nixe!
Neigen 75.
Neitsiliiv 74, 75.
Netz 18, 28, 39, 40, 41, 48, 50, 71—75, 77, 83, 93, 94, 105, 106, 122, 129, 135, 177.
Neujahrsnacht 69.
Neumond 119.
Nicken 77, 106; vgl. neigen 75.
Niederschläge 62.
Nil 26, 108, 123, 161, 171.
Ninive 166, 167, 168.
Nišava 148.
Nixe 31, 32, 42, 43, 106, 113, 115, 116, 118, 128; Neck 17, 28.
Noah 179.
Nonnenkloster 118.
Norden 55, 57.
Nordlicht 53—59, 62, 86; Nordlandslicht 56.
Nordländer 56; Nordlands Volk 55; Nordvolk 56, 57.
Nordsee 36, 47.

Obmann 88, 89, 90.
Odins Jäger 7.
Ofen 180.
Ohrfeige 145.
Orient 158, 159, 169; orientalischer Typus 133.
Orthodoxie 113—115, 118, 159, 168.
Osterbrot 124; Ostersonntag 124.
Ostsee 36, 39.
Ozean 36, 158.

Palast 134, 166.
Palästinensischer Geistlicher 163.
Pärnu 72, 78, 83, 85, 86, 88.
Pate 128; Patin 128.
Patriarch 161.
Pech 164.
Peinigen 167.
Peitschen 122.
Penga 150.
Penis 171.
Perlmutter 164.
Petersburg (Petrograd, Piter) 86, 88, 106, 114, 118.
Pfeifen 16.
Pferd 43, 56, 110, 111, 117, 126, 128, 140, 149, 154, 156, 162; Pferdefische 162; Pferdehaar 162; Pferdehändler 30; Pferdehaut 131; Pferdetauschen 79, 80; s. auch Rosstäuscher 79.
Pflock 150.
Pflügen 149.
Pforte 167.

Pfote 122.
Pharao 3—10, 12—44, 46—54, 59—72, 74—110, 112—124, 126—129, 131, 133—144, 146—149, 151—158, 161—168, 171, 172, 178, 179; Meerpharao 107; Wiederkehr der pharaonischen Gewaltherrschaft 37.
Pharaonen 29, 33, 34, 41, 61, 69, 84, 95, 97, 100, 101, 102, 104, 106, 108, 109, 110, 112—117, 119—123, 127, 128, 131, 133, 134, 137, 139, 140, 141, 142, 157, 158, 163; Alt-Pharaonen 12; Einäugige Pharaonen 119; Figuren von Pharaonen 87, 120; Pharaonen gebären 121; Zar der Pharaonen 141.
„Pharao!" als Ruf der Wasserwesen 9, 10, 12—16, 19, 21—27, 31, 32, 34—37, 39, 40, 42, 43, 44, 47—53, 60—69, 71, 72, 76, 77, 79, 82—86, 91—94, 96, 97, 99, 101—105, 108, 119, 120, 135, 137, 138, 140.
Pharaos Arbeiter 123; Pharaos Art 88; Pharaos Bube 34, 50; Dienstleute des Königs Pharao 4; Pharaos Engel 34, 44; Pharaos Familie 67, 108, 121, 135; Pharaos Frau 34, 41, 74, 76, 83, 133; Pharaos Gefangene 34, 68; Pharaos Geister 88, 89; Pharaos Geschlecht 10, 34, 49, 50, 71, 77, 79, 118, 137, 139; Pharaos Hunde 7, 26, 95; Pharaos Jagd 7; Pharaos Jungfrau 92, 95; Pharaos Koch 2, 21, 22; Pharaos Land 69; Pharaonis Läuse 164; Pharaos alte Männer 13; Pharaos Mutter 135; Pharaos Palast 166; Pharaos Pferde 43; Pharaos Rasse 138; Pharao-Seehund 10; Pharaos Sippe 135; Pharaos Sohn 154; Pharaosprache 77, 78; Pharaos Staatskarosse 37 (Rad); Pharaos Tiere 34, 43; Pharaos Tochter 8, 10, 34, 42, 47, 84, 85, 87, 95, 97, 99, 102, 104, 105, 108, 178; Pharaos Untergang 18; Pharaos Verwandtschaft 50; Pharaos Vögel 34, 53; Pharaos Wagen 79; Pharaos Weib 34.
Pharaos Fisch 34, 50, 61, 62, 65, 67, 71, 72, 76, 77, 79, 80, 83, 85, 87.
Pharaos Heer 2, 8, 12, 13, 17, 20, 21, 23, 27, 30, 31, 33, 39, 42, 49, 50, 52, 54, 61, 62, 64, 78, 79, 81, 85, 91, 96, 100, 108, 113, 120, 128, 129, 139, 148, 150, 151, 156, 165, 169, 172; Pharaos Heerscharen 31, 47; Wiedergänger von Pharaos Heer 8; Pharaos Kriegsheer 3, 25, 33, 35, 38, 39, 40, 42, 43, 47, 50, 52, 53, 62—68, 72, 76, 79, 80, 84, 98, 120, 121, 138, 179; Pharaos Krieger 9, 10, 33, 51, 61, 161—164; Pharaos Kriegsschar 20, 21, 22, 24, 26; Pharaos Kriegsvolk 8, 9, 15; Pharaos Schar 23, 24, 25; Pharaos Truppen 10, 38; s. Krieger!
Pharaos Kinder 2, 13, 34, 42, 43, 47, 48, 49, 51, 53, 54, 60, 61, 63, 66, 67, 68, 74, 85, 86, 90—93, 95, 97—101, 103, 104, 105, 118, 121, 136, 137, 139.
Pharaos Leute 9, 69, 99, 131, 146, 162, 164; Pharaos Kriegsleute 33, 34, 50, 66, 67.
Pharaos Mensch 27, 32, 33, 34, 42, 50, 51, 60, 65, 66, 72, 76, 77, 81, 82, 84, 88, 93.
Pharaos Volk 9, 12—19, 23, 25, 27, 33, 42, 49, 50, 52, 60, 61, 62, 69, 72, 75, 82, 83, 84, 88, 99.
Pilger 163; Pilgerführer 164; Pilgerwerk 159, 160.
Pilz 58.
Pinkel 141, 142.
Plätschern 47.
Platte 178.
Polarente 20, 21, 23.
Polizei 104; Polizist 118.
Polnischer Aufstand 36.
Porkuni 88 f.

Presenning 142.
Prinzessin 112, 123.
Prophet 148, 150, 161.
Prophezeiung 147.

Quästen 55, 56.
Quieken 106, 114, 115.

Rächen 144.
Rad 37, 97.
Raimund, Graf 45, 47, 131.
Rakvere 82.
Ramses 48.
Rat halten 14.
Rätsel 171 ff.
Ratte 106.
Raubzug 144.
Rechtgläubige 114, 115.
Reden 76, 105, 109, 115; vgl. Sprechen!
Regen 42, 53, 82, 149; Regenwetter 119, 120.
Regnen 120, 151; regnerisch 61, 62, 63.
Reich 151; s. Zigeunerreich!
Reichtum 147.
Reisende 41, 164.
Reiter 167.
Renntier 56, 57.
Retten 145; erretten 146.
Reuse 27.
Richten 117.
Riechen 147.
Riegel 174.
Riese 116; Riesenheld 122.
Riga 65, 85, 86, 93, 94, 100—103, 106, 107, 108, 137, 138; Bauen und Vollendung Rigas 100, 101, 137.
Rind 167.
Rippe 74.
Ritter 60.
Robbe 8; Kegelrobbe 10.
Rockzipfel 140.
Römer 165.
Romi (Volksetymologie) 150.
Rosa 141, 142.
Ross 121, 131, 133, 143, 156, 167, 168; Rossfische 131; Rosstäuscher 79.
Rot 54, 72; s. Rötung!
Rotes Meer 3, 4, 5, 8—17, 19—27, 29, 31, 34—40, 47—50, 52—55, 59, 61, 62, 65—69, 72, 77, 79—84, 87, 88, 89, 91, 93, 94, 96—99, 108, 109, 120, 121, 127, 128, 129, 131, 153, 159, 163, 164, 166, 167, 168, 171, 172, 177, 178.
Rötung des Himmels 54, 58.
Rudern 40; Ruderbank 74.
Russalka 78, 88.
Russen 8.

Saatkorn 144; Saatkrähe 41.
Sabaskloster 161.
Sack 167, 177.
Säen 58, 144.
Salman = Salomo 98.
Salzsäule 179.
Samojeden 118.
Samstag 129, 131, 157.
Sand 164; Sandberg 88,89; Sandplatz 74.
Sänger 64.
Sara 178.
Satan 70, 71; Meer-Satan 70; Satans Fische 70; Satan mit seinen Jüngern 71.
Sattel 121.
Sauerteig 124.
Säugen 76; Säuglinge 137.
Säule 161, 179.
Sava, der heilige 149, 154, 155, 156.
Schaden abwehren 8.
Schaf 104, 148, 167; Schaf aufheben 122; Schafsfell 148; Schaf scheren 104.
Schämen, sich 93, 102, 104; beschämen 171, 177; verschämt 71.
Schande 172, 177.
Schar Mose 117; s. Pharaos Heer!
Schaubude 108; Schausteller 101.
Scherzliebend 145.
Schicksal vorhersagen 147.
Schieber 171, 172.
Schiessen 18, 21, 126.

Schiff 36, 39, 59, 64—67, 69, 71, 77, 87, 91, 94, 98, 116, 121, 122, 127, 128, 129, 158, 163, 164; Schiffbau 165; Schiffbruch 62, 76; Schiff umkippen 109.
Schiffer 62, 64—67, 69, 76, 98; Schiffende 129; Schiffskapitäne 41.
Schilf 178; Schilfmeer 30, 83, 98; Schilfröhricht 178.
Schimpfen 124; beschimpfen 144; Schimpfwort 118.
Schlachten 145, 148.
Schlafen 147.
Schlagen 146, 148.
Schlange 124.
Schleimige Haut 66.
Schleppnetz 72, 74, 77.
Schlitten 56.
Schloss (Gebäude) 107.
Schloss (Verschluss) 171—174, 177, 178.
Schlüssel 4, 6, 171, 172, 174, 177,178.
Schmied 58, 146; schmieden 151, 152.
Schmücken 120.
Schnauzbart 15.
Schneckenhaus 164.
Schnee 56; Schneeschuhe 70.
Schnitzen 29, 120; Schnitzwerk 87.
Schön 116; Schönheit 114, 129; s. Fischschwänziges Wesen, Haar!
Schreien 128, 139.
Schriftzeichen 126.
Schuhe 111; Schuhwerk 162.
Schule 37, 39; Schullehrer 39; Schulmeister 37.
Schulter 70.
Schuppen 58, 73, 129.
Schürze 71.
Schüssel 124, 149.
Schütze 172.
Schutzleute 118.
Schwanger 14, 15, 148; schwängern 126.
Schwanjungfrau 4.
Schwanz 100.
Schwarz 123, 126, 137, 138; s. Haar, Zigeuner!
Schwarzes Meer 36, 109, 114, 115, 117, 118, 133—137, 139, 140, 163.
Schwatzen 147.
Schwede 36.
Schwein 27; Schweinefleisch 30.
Schwester 105.
Schwimmen 40.
Schwur 44.
See 115; Seefahrer 134, 163; Seegeist 19.
Seehund 3—19, 23—27, 30, 31, 32, 34, 47—52, 60, 61, 62, 64, 73, 76, 86, 90, 95; der geringelte Seehund 10; der graue Seehund 13, 15, 16, 17, 25; der grosse Graue 51; Pharao-Seehund 10; Robbe 8, 10; Heulen des grauen Seehunds 16; s. auch unter „Pharao!“
Seehundsbalg 3, 5, 7; Seehundsfleisch 8, 9, 15, 16, 18, 19, 24, 25, 48, 51, 90, 119; Seehundsflosse 15; Seehundsgewand 4; Seehundshaut 4, 5, 6, 48; seehundsähnlich 66.
Seehundsfang 48; Seehundstränken 48.
Seehundsfrau 5.
Seejungfrau 2, 19, 41, 42, 73, 108 (Seejungfer).
Seekalb 24; Seekuh 5; Seetiere 10, 72.
Seeleute 36, 66, 94, 103, 107 (Seemann), 108, 109, 158; Seemensch 18, 27, 28; Seevölkchen 5; Seewesen 10.
Seele 54, 55; Seelenwesen 43.
Segeln 112.
Seile 164.
Selig 135.
Serben 149; Serbin 148.
Setukese 80.
Sieb 149, 151.
Silbern 111.
Simon 114.
Sinai 159, 160, 161, 163, 178.
Sinaiten 165; sinaitischer Geistlicher 163.
Singen 4, 5, 64, 80, 93, 94, 96, 107,

109—115, 127, 128, 129, 139, 141, 142, 157; Messen singen 14; vgl. Sänger 64.
Sintflut 47, 121, 152, 153.
Sirenen 111, 113, 127, 129; Syren 164.
Sklaverei 37.
Sodom 179.
Sohle 144, 162.
Sohn 44, 116, 133.
Soldat 36, 37, 42, 67, 71, 87, 115.
Sonne 55, 178; Sonnenschein 58, 108, 114; Sonnenschein beim Regnen 42.
Span 55, 56, 57, 179.
Specht 20, 22.
Speicher 174.
Speise 174, 177.
Spielen 4, 29, 58, 59.
Spielwarenhandlung 88.
Spielzeug 117.
Spitzname 16, 120.
Sprache 77, 78, 87, 93, 107, 133, 135, 137, 138, 153.
Sprechen 49, 62, 72, 94, 104, 129; vgl. Reden!
Sprichwort 153.
Springen 56, 127.
Spukmensch 18.
Staatskarosse 37.
Stab Mose 14, 21, 25, 37, 49, 68, 69, 83, 96, 115, 120, 122, 123, 147, 148, 156, 162, 168, 171, 172, 179.
Stange 70.
Stark 116, 158.
Staub 56, 124; Stauwolken 57.
Stechen 156; erstechen 149.
Stecke 179.
Stehlen 50, 113.
Stein 52, 58, 61, 69, 71, 116, 178; Steinmauer 71; Steinpaläste 134; steinerne Platten 178.
Steinbeisser 7, 21.
Sterben 121, 151.
Stern 55.
Stillen 137.
Stimme 18, 129, 130; menschliche Stimme 116.
Stock 150, 179.
Strafe 101.
Strandläufer 2, 20, 21, 22.
Strandmöwe 22.
Streifen 157.
Streiten 56, 57.
Strick drehen 89.
Strömlingsnetz 93.
Stubenjunge 88.
Stumpf 86.
Stunde 60, 81.
Sturm 16, 36, 40, 61, 62, 77, 91, 92, 127; stürmisch 44.
Sturmmöwe 20, 23.
Stute 116.
Sumpfmoor 59.
Sund 75.
Sünde 57, 121; sündigen 69, 124, 139; sündig 52.
Syphilis 158.
Syrien 169.

Tag 81, 111, 149, 151, 152.
Talisman 147.
Tallinn 74, 76, 77, 83, 86, 87, 88.
Tanz 6; tanzen 4, 5, 107.
Tartu 69, 84, 85, 139.
Tau 111.
Taufen 113, 123, 135.
Teerfass 59.
Teig 124.
Testament, Altes 1, 15, 20, 25; alttestamentlich 153.
Teufel 18, 57, 71, 118, 121, 126, 142, 146, 147, 149; der dumme Teufel 70; s. Böse, der!
Tharapitha 28.
Theater 110.
Thing halten 14.
Tier 2, 43 (grau), 49, 72, 158 (halb Fisch, halb Jungfrau), 172.
Tiergarten 97; s. Zoologischer Garten!
Tingeltangelausstellung 103.
Tochter 148; s. auch Pharaos Tochter!
Tod 76; Todesstrafe 165.
Tonne 29, 83, 105, 142.

Topf 128.
Tor 149, 150.
Tornister 145.
Toter 54, 116; toter Leib 166; totschlagen 121; töten 26, 109, 148, 149.
Totes Meer 106.
Träne 93, 94.
Träumen 141, 148.
Traurig 43.
Trauung 113.
Treiber 177.
Trikolore, rumänische 157.
Trocken 120, 131, 162.
Trogmacher 146.
Trommel 149, 151.
Trug 91.
Truthenne 148.
Tschuwaschisch 144.
Tüchlein 142; Umlegetuch 104.
Tümmler 17.
Türkei 115, 169; Türken 144, 152, 157; türkischer Krieg 36, 115.
Turm 141, 149, 153, 154.
Türspalt 45.

Überfluten 109, 112.
Überschwemmen 97, 100, 137; Überschwemmung 141.
Ufer 40, 79, 94.
Umanj 87.
Umbringen 111, 150.
Umlegetuch 104.
Unglück 61, 62, 76.
Unheil 15, 92.
Unsterblich 167.
Untertan 111.
Unwetter — s. Wetter, Sturm!

Vater hängen 144, 149.
Verbeugen 28, 93.
Verbreiter der Sage 36 f.
Verderben 119.
Verfluchen 94, 121, 151, 158.
Verfolger 176.
Verheiraten, sich 131, 141, 142.
Verirren 75.
Verneigen 73.
Verpichen 164.
Verschämt 71.
Versenken 152.
Verurteilte Menschen 55.
Verwünschen 111, 114, 121.
Vieh 111, 167; Viehherde 43.
Vjazniki 120 f.
Vogel 2, 20—24, 34, 52, 53, 81, 171, 175—178.
Vollmond 94.
Vorderasien 169.
Võru 29, 88.
Vorzeichen 92.
Võu (Võhandu) 43.

Waffe 131, 162.
Wagen 79, 147 (golden), 168; vgl. Staatskarosse 37.
Wahrsagen 79, 113; vgl. 61, 119, 127, 134, 147.
Wald 59, 70, 175, 178, 180; Waldgeist 12; Waldesweg 179.
Walfisch 53, 58, 59, 100.
Wanne 28, 44, 73, 82, 85, 86, 87, 94, 102, 103, 105, 106, 107, 135—138.
Warm 106, 139.
Waschen 42, 43, 45, 50, 116, 140, 178; Waschung 131.
Wasser 36, 54, 134, 151, 171, 172, 173, 178; ins Wasser blicken 81; im Wasser leben 121; Wasser in Sieben tragen 149; wassern (adj.) 171, 174.
Wassergefäss 77, 81; Wasserriegel 174; Wasserschloss 171, 172, 173, 178; Wasserstrudel 71; Wassertonne 29; Wassertor 174; Wasservogel 20, 23, 24.
Wassergeist 12, 31, 40, 43, 73, 128; Wasserjungfer 116; Wasserjungfrau 103; Wassernixe 42; Wassernonne 112; Wasserprinzessin 112; Wasserwesen 10.
Weg 71, 151, 161, 162, 171, 179.
Weiberfisch 157; Weibermütze 22 (rot).
Weibsbild 39, 52, 61, 65, 71, 75, 77, 84, 88, 179; Pharaos Weib 34.

Weideplatz 72.
Weihnachten 4, 48, 57, 128; Weihnachtsgottesdienst 6.
Wein 30.
Weinen 49, 69, 73—78, 82, 86, 88, 92, 93, 94, 101, 105, 110, 111, 112, 114, 135, 137, 142.
Weise 167.
Welle 20, 21, 36, 54, 55, 127.
Welt 121 (ansehen), 142 (fortpflanzen).
Weltbeginn 137.
Weltende 23, 80, 109—113, 115, 117, 118, 120, 127, 128, 141, 142.
Weltuntergang 121, 122.
Wenden 57.
Werkzeug 124.
Wetter 3, 42, 55, 58, 59, 62, 63, 68, 114, 120; Unwetter 25, 54; Wetterumschlag 61; Wettervoraussage 76.
Wiedergänger von Pharaos Heer 8.
Wiederkunft Christi 115.
Wikinger 169.
Wild 171, 172, 175.
Wilno 113, 117.
Wind 92, 127, 167.
Windau (Ventspils) 92, 93.
Winter 50.
Wolf 70.
Wolke 161; Kuchenwolke 161; Staubwolke 57.
Wunder 168; Wundertaten 124.
Wüste 161, 179.

Zahn 133, 174, 177.
Zanken 57.
Zar 109, 141, 152, 159, 160, 161.
Zauberer 56, 115; Zauberin 131; ägyptische Zauberkünste 79; verzaubern 107.
Zaum 149.
Zaun 70 f. (durch das Meer).
Zebaoth 162.
Zecke 164.
Zeichen 26.
Zeigen 94, 102.
Zeit 91; die letzte Zeit 136; die rechte Zeit 65.
Zelt 145, 146, 157.
Zementwanne 135, 136, 137.
Zentauren 110.
Zerstören 151.
Ziegelofen 180.
Ziegenfleisch 149.
Zigarettenschachtel 135.
Zigeuner 1, 30, 77—81, 90, 91, 92, 94, 97, 110, 112, 113, 118, 119, 122, 123, 124, 126, 132—135, 138, 139, 140, 143—154, 157, 163—166; ägyptische Zigeuner 20, 164; Cyganka 133, 134; hinkende Zigeunerin 147; krummer Zigeuner 147; lahme Zigeunerin 126; Löffelzigeuner 157; Zigeuner (Volksetymologie) 150.
Zigeunerbande 82; Zigeunergeschlecht 114; Zigeunerkaiser 143—151; Zigeunerkönig 139—142, 153; Zigeunerlager 137; Zigeunerlieder 139; Zigeunerreich 143—153; Zigeunersamen 147; Zigeunersprache 135, 137, 138.
Zimmer 44.
Zirkus 82—85, 87, 130, 137; Zirkusleute 37.
Zither 29, 64.
Zitze 42, 65, 71, 75, 114, 120, 142.
Zoologischer Garten 86, 97, 106, 109, 114.
Züchtigung 68.
Zucken des Nordlichts 59.
Zukunft voraussagen 119, 127, 134; vgl. 61, 79, 113, 147.
Zwillinge 78, 141, 146, 152.

SPRACHWISSENSCHAFTLICHE MISCELLEN

XII

VON

E. KIECKERS

TARTU 1935

K. Mattiesens Buchdruckerei Ant.-Ges., Tartu 1935.

55. Zu mhd. *lān* ‚lassen'.

Sütterlin, Neuhochdeutsche Grammatik, 1. Hälfte (München 1924), 488 sagt von dieser und den entsprechenden andern Formen: „Die Kurzformen von *lassen* könnte man sich z. T. entsprungen denken aus Verbindungen wie ahd. *lāȝ sie* ‚lass sie', *lāȝ stān* ‚lass stehn' (> *lā-sie, lā-stān*), später aus der Gleichstellung von *lāȝ[e]st* ‚lässest' > *lāst* mit *gāst* ‚gehst', *stāst* ‚stehst', die neues *lāt* ‚lässt' und *lān* ‚[ich] lasse, lassen' ergeben müsste; oder aus der ma. Nebeneinanderstellung von *du läßt* und *gēst* ‚gehst'. Indes tauchen Kurzformen wie *lā* ‚lass', *lāt* ‚läßt', *lie* ‚liess' schon im Ahd. auf, vielleicht als Folge einer uralten Schwächung, etwa bei Unbetontheit . . ."

Ich bin der Ansicht, dass die Kurzformen von der 2. Sing. imperativi ausgegangen sind. Aus *lāȝ* konnte *lā* leicht entstehen, bei interjektionellem Gebrauch oder in hastiger, affektischer Sprechweise, die den Sprechenden das Wort nicht gänzlich zu Ende sprechen lässt. Die Unbetontheit kommt also nicht in Frage. Auf *lā* sind die andern Kurzformen aufgebaut, wie die 3. Sing. ind. praes. *lāt*, die 1., 3. Sing. ind. praet. *lie*, der Inf. *lān*. Man braucht hierbei ja nur an die französische Parallele bei dem Verbum gleicher Bedeutung zu denken: *lai* für *laisse* ‚lass', worauf sich z. B. die 2. Sing. ind. *lais*, die 3. *laist* oder *laie* (bei Chrétien de Troyes im Reim *let*), der Inf. *laier* und das Futurum *lairai* (*leirai*, 3. Sing. *leira* bei Chrétien de Troyes) aufbauen, s. Meyer-Lübke, Histor. Gramm. der franz. Sprache I^{2,3} 221, auch Miscelle 42.

Auf andere verkürzte Imperative, wie gr. interjektionelles *φεῦ* ‚ach' aus *φεῦγε* ‚flieh', brauche ich hier nicht einzugehen.

56. Zu franz. *bon* ‚gut'.

Auffallender Weise gibt es gerade bei den ein Werturteil ausdrückenden Adjektiven ‚gut' und ‚schlecht' im Altfranzösischen zwei verschiedene Formen, eine, die aus lat. *bonus* und

malus in betonter Stellung, und eine andere, die daraus in schwachtoniger (unbetonter) Stellung entstanden ist. Für ‚gut' ergab sich so im Nom. *buens* (altes *uo* für *ue* z. B. noch im Fem. *buona* Eul. 1) und *bons*, für ‚schlecht' *mels* und *mals*. Wie Meyer-Lübke, Histor. Gramm. der franz. Sprache I^{2,3} 42 ausführt, ist der Unterschied zwischen *buens* und *bons* aber frühe verwischt, so dass *buens* auch in nichtbetonter, *bons* auch in betonter Stellung erscheint. Für *mels* und *mals* gilt bald dasselbe. Später ist dann nur *bon* (der alte Akkusativ) geblieben. Auch *mal* wurde bald allein üblich. Selbst das in den ältesten Denkmälern noch vorhandene Substantiv *mel* (Akk.) ‚Übel' ist durch *mal* ersetzt worden. Dafür dass adjektivisches *mel* durch *mal* verdrängt und im Anschluss daran das Substantiv *mel* durch *mal* ersetzt wurde, gibt Meyer-Lübke a. a. O. die Erklärung, dass das Adverbium *mal* (aus lat. *male* in nichthauptoniger Stellung) Einfluss ausgeübt haben kann. Für das Oppositum *bon* ‚gut' stellt er lediglich die Tatsache fest, dass die ursprünglich nichthaupttonige Form den Sieg davongetragen hat. Man darf wohl annehmen, dass hier die auch für den Laien als etymologische Verwandte deutlich erkennbaren Bildungen afrz. *bonte* ‚Güte, Wohltat usw.' und das Adverb *bonement* ‚herzlich, gütig' (nfrz. *bonnement* ‚in gutmütiger, naiver Weise') mitgewirkt haben, in denen das lat. *ŏ* undiphthongiert bleiben musste.

57. Zu italien. *bene* ‚gut'.

B. Wiese hat Altitalienisches Elementarbuch (Heidelberg 1904), 19 das *e* in der ersten Silbe von *bene* durch ‚Proklise' des Wortes erklärt, er nimmt also Verallgemeinerung der in nichthaupttoniger Stellung berechtigten Lautform an. Diese Deutung ist auch von Meyer-Lübke in seiner Grammatik der italienischen Sprache im Grundriss der romanischen Philologie (2. Aufl. 1905, S. 658) gegeben worden. In der zweiten, verbesserten Auflage seines Elementarbuches (Heidelberg 1928) schweigt sich Wiese über das *e* in *bene* aus, vgl. § 23 S. 14. Meyer-Lübke verweist a. a. O. auch auf Zusammensetzungen mit *bene*, wie *benedetto* ‚gesegnet' hin. Im umbrischen Dialektgebiet heisst es dagegen *biene*, dem franz. *bien* entsprechend. Besser als durch Tonlosigkeit oder Schwachtonigkeit ist italien. *bene* wohl als Kurzform, Kompressionsform zu deuten, die sich beson-

ders in der Antwort bei schnellem Sprechtempo entwickelt hat, man denke an *ben bene* ‚sehr gut'. Dann darf man an franz. *bẽ* in der Pariser Vulgärsprache und auf einem grossen Gebiete des Nordfranzösischen erinnern.

58. Elliptische Ergänzungen zum Dual.

In seinem Aufsatz „Ergänzungen zum elliptischen Dual und Kontamination in den indogermanischen Sprachen" KZ L 130 ff. Fussnote hat E. Hermann darauf hingewiesen, dass ich IF XXXIX 207 f. Belege aus dem ‚Ozeanischen' für diese Frage beigesteuert habe. Ich habe damals einen Beleg aus dem zum Melanesischen zählenden Tumleo angeführt, in dem hinter dem dualischen Subjektspronomen ‚wir beide', der eine Teil des dualischen Komplexes nachträglich hinzugefügt ist: ‚wir beide, das Schildkrötenweibchen' = ‚wir beide [ich und] das Schildkrötenweibchen'. Aus dem zum Polynesischen gehörigen Samoanischen habe ich dort nur einen Beleg beigebracht, in dem eine Ausdrucksweise mit einem Possessivpronomen vorliegt: ‚[es ist] unser beider Ansicht und [von] Auimataɔi' = ‚es ist unser beider Ansicht, [die von mir] und Auimataɔi'.

Hier sollen nun noch zwei Belege aus dem Samoanischen beigebracht werden, in denen zum dualischen Subjektspronomen nachträglich eine elliptische Ergänzung hinzugefügt wird: *ona fai atu lea 'o Taɔaloa i le tulī, ia lā ō ifo ma le Tiāpolo.* Ich erkläre die Stelle genau: *ona . . . lea* ‚dann, darauf'; *fai atu* ‚sagen' (wörtlich ‚sagen hin'); *'o*: Beteuerungs- oder Demonstrativpartikel; *Taɔaloa*: Name des höchsten Gottes; *i* ‚zu', *le*: Artikel; *tulī* Name eines Vogels (der goldene Regenpfeifer); *ia* ‚dass' (Aufforderungen einleitend); *lā* ‚sie beide', Pron. personale in der 3. Dualis inclus., unbetonte Form (pronom conjoint); *ō* ‚gehen', im Dual und Plural für singularisches *alu* üblich; *ifo* ‚hinab, hinunter'; *ma* ‚mit, und'; *Tiāpolo* ‚Teufel'. Also: ‚darauf sagte T. zu dem Tulī (Regenpfeifer), dass sie beide hinabgehen sollten, und der Teufel' = ‚. . . ., dass sie beide hinabgehen sollten, [er] und der Teufel' O. Stübel, Samoanische Texte, herausgegeben von F. W. K. Müller, Berlin 1896, S. 162, 1. Erzählung, Z. 17 f. *'ua lelei, 'o le ā tā ō ma a'u*: *'ua* ist Perfektivpartikel (sie steht auch vor Adjektiven); *lelei* ‚schön, gut'; *'o le ā* ist Futurpartikel; *tā* ‚wir beide', pron. conjoint der 1. Dual. inclus.; über *ō* s. oben; über *ma* s. oben; *a'u* ‚ich',

Pron. absolut. Also wörtlich: ‚gut, wir beide sollen gehen, [du] und ich, = gut, komm mit mir' A. Krämer, Die Samoa-Inseln, Band I (Stuttgart 1902), 28, Zeile 16.

Ich habe in der Überschrift dieser Miscelle absichtlich die Fassung „Elliptische Ergänzungen zum Dual" gewählt; denn ich bin der Ansicht, dass hier zum dualischen Pronomen der eine Teil des Duals zur Deutlichkeit nachträglich hinzugefügt wurde; derjenige Teil, der für den Sprechenden leichter verständlich oder gar selbstverständlich war, brauchte nicht besonders ausgedrückt zu werden. Will man diesen samoanischen Beleg unter einem der von E. Hermann a. a. O. aufgestellten Typen unterbringen, so kann man an seinen Typus 3b denken, der z. B. in fries. *wat en min Wüf soll Injung tö Komeedi* ‚wir beide, [ich] und mein Weib, wollen heute abend zur Komödie' Boy P. Möller, Söl'ring Leesbok 48, und in gr. *τὶν δ' ἐν Ἰσθμῷ διπλόα θάλλοισ' ἀρετά, | Φυλακίδα, κεῖται, Νεμέᾳ δὲ καὶ ἀμφοῖν | Πυθέᾳ τε πάγκρατίου* ‚dir, Phylakidas, verbleibt auf dem Isthmus zweifach wachsender Ruhm, aber auch in Nemea beiden, [dir] und Pytheas, im Gesamtkampf' Pind. Isthm. V 17 ff. vorliegt. Da aber samoan. *ma* ursprünglicher wohl ‚mit' bedeutet, so passen sie eher zu seinem Typus 6 der indogermanischen Fälle: lit. *mudu su dieduku* ‚wir beide, [ich] mit dem Alten'.

59. Zur Parataxe im Sinne eines Kondizionalverhältnisses.

Die parataktische Ausdrucksweise des Kondizionalverhältnisses kann erstens darin bestehen, dass die Protasis durch einen imperativischen Satz ausgedrückt wird. Dabei kann man zwei Fälle unterscheiden. Der zweite Satz, der den Wert der Apodosis hat, wird dem ersten, dem imperativischen Satz asyndetisch angefügt; oder aber er wird mit ihm durch eine Konjunktion verbunden. So nhd. einmal: *Trau(e), schau(e), wem!,* und das andere Mal: *Sage mir, mit wem du umgehst, und ich will dir sagen, wer du bist,* oder *Hilf dir selbst, so hilft dir Gott.* Vgl. zu diesem Imperativ Brugmann Grundr.[2] II 2, 810, wo die Ausdrucksweise aus dem Griechischen, Lateinischen, Alt- und Neuhochdeutschen und dem Litauischen belegt wird, wegen des Griechischen s. auch Kühner-Gerth Ausführliche Gramm. der griech. Sprache II 1, 237, wegen des Lateinischen vgl. Kühner-

Stegmann Ausführliche Gramm. der lat. Sprache II 2, 165, Stolz-Schmalz Lat. Gramm.[5], Synt. von Hofmann, 575 und besonders Hofmann Latein. Umgangssprache 119, wo darauf hingewiesen wird, dass die Verbindung des zweiten Satzes durch *et* (wie griech. durch *καί*) erst seit Vergil üblich ist, während früher die asyndetische Anreihung oder die mit *tum* oder *iam* üblich war, und dass jene z. B. noch in *serva me, servabo te* Petron. 44, 3 oder inschr. in *eme, habebis* neben *eme et habebis* CIL X 8067, 5c und 5g erscheint. Schliesslich habe ich im meiner kleinen griech. Syntax II (Göschen 925) S. 32 f. ausser einem englischen und einem französischen Beispiel auch ein arabisches und ein estnisches angeführt. Zum Arabischen vgl. Brockelmann Grundr. II 472. Im Arabischen herrscht asyndetische Anreihung der Sätze, im zweiten Satz steht statt des Imperfektums der Apokopatus. Aus dem Hebräischen sei an die Konstruktion erinnert, dass an einen Imperativ ein zweiter mit Waw copulativum, also syndetisch, angereiht wird und dass dann häufig der erste kondizionalen Sinn hat, wie *zōṯ ʿaśū ṿīḥʿiū* ‚dies tut und lebet, tut dies, dann sollt ihr leben = wenn ihr dies tut, so sollt ihr (leben =) am Leben bleiben' Gen. 32, 18, *rᵉḥaṣ ū- ṭehār* ‚bade und werde rein = bade, dann sollst du rein sein = wenn du badest, dann wirst du rein sein' I Reg. 5, 13, *pᵉnū ʾēlaị ṿᵉ-hiṿṿāšᵉʿū kọl- ʾafsē-ʾāreṣ* ‚wendet euch zu mir und werdet gerettet ... = wenn ihr euch zu mir wendet, dann sollt ihr gerettet werden (bis an) alle Enden der Erde' Jes. 45, 22 usw. Natürlich haftet im Semitischen ebenso wenig wie im Indogermanischen dem Imperativ von Haus aus kondizionaler Sinn an. Dieser ist vielmehr im Indogermanischen und auch im Arabischen in Fällen wie *ʿiš qaniʿan, takun malikan* ‚lebe zufrieden (= wenn du zufrieden lebst), (so) wirst du ein König sein' erst durch die Verbindung mit dem zweiten Satze hineingekommen, der zunächst nur die Folge der imperativisch ausgedrückten Handlung bezeichnet. In den hebräischen Beispielen bezeichnet der zweite Imperativ ebenfalls die Folge, die hier aber in ein imperativisches Gewand gekleidet ist, wie in dem nhd. Beispiel *Trau(e), schau(e) wem!* (= ‚wenn du traust, dann sollst du schauen, wem'); aus der Verbindung hat sich der Sinn eines Kondizionalverhältnisses ergeben. Im übrigen vgl. zum Semitischen Brockelmann a. a. O. S. 472—491 an verschiedenen Stellen.

Es muss noch besonders hervorgehoben werden, dass dieser kondizionale Imperativ besonders häufig in Sprichwörtern vorkommt. Die Konstruktion ist offenbar volkstümlich. So sind die drei oben genannten neuhochdeutschen Beispiele Sprichwörter. Ahd. z. B. *Úbilo tûo, bezzeres né wâne* ‚wenn du Böses tust, hoffe nicht auf besseres' Braune Althochd. Lesebuch XXIII, 18, 9. Aus dem Englischen syndetisch mit *and*: *Show me a liar, and I will show you a thief. Help yourself, and God will help you. Take care of the minutes, and the hours will take care of themselves. Send a goose to Dover, and a goose will come over.* Französisch syndetisch mit *et*: *Grattez le Russe, et vous trouverez le Tartare*; asyndetisch: *Aide-toi, Dieu t'aidera.* Ein Sprichwort ist auch das bei Brugmann a. a. O. angeführte litauische Beispiel mit Asyndese: *išeīk neválgęs, pareĩsi išálkęs* ‚geh ohne gegessen zu haben aus, (und) du kommst hungrig nach Hause'. Ebenso das von Endzelin Lettische Gramm. 755 angeführte lettische Beispiel mit Asyndese: *ielaid velnu baznīcā, viņš kâps uz kanceli* ‚lass den Teufel in die Kirche (= wenn man den Teufel in die Kirche lässt), (so) wird er auf die Kanzel steigen'. Oder z. B. polnisch asyndetisch: *pozwól kurze grzędy, ona pójdzie wszędy* ‚gewähr der Henne Stangen (= wenn man der Henne Stangen gewährt), (so) geht sie überall hin'. Oder auch syndetisch mit *a* ‚und': *daj kurowi grzędę, a on mówi: jeszcze wyżej będę* ‚gib dem Hahn eine Stange, und er sagt: ich (werde =) will noch höher sein'.

Für das Estnische findet man, worauf mich mein Freund und Kollege Jul. Mark aufmerksam machte, reichlich Belege unter den Sprichwörtern, die Wiedemann in seinem Buche „Aus dem inneren und äusseren Leben der Ehsten" (St. Petersburg 1876) mitteilt. Ein paar Belege daraus seien hier (in Wiedemanns Schreibweise) angeführt. Der zweite Satz wird mit *siis* ‚dann, so' angefügt. *Hakka kana ēs kummardama, sīs hüppab kana kukla peale* ‚Fängst du (erst) an (*hakka* ‚fange an'), dich vor einem Huhn zu bücken, so hüpft dir das Huhn auf den Nacken' S. 5. *Anna azet armule, sīs ei satu kuŕjale* ‚Gibst du der Liebe Raum (*anna* 2. Sing. imp. ‚gib'), so fällst du nicht in Böses' S. 6. *Anna üks hiukse-karw kuratile, sīs kizub ta kõik su pea otsast ära* ‚Gibst du dem Teufel ein Kopfhaar, so reisst er dir den ganzen Kopf ab' S. 7. *Auusta tõd, sīs tõ auustab sind jälle* ‚Ehre die Arbeit (= wenn du ... ehrst), so ehrt die Arbeit dich wieder' S. 9.

Kozuta põldu, sīs annab ta leiba ‚Pflege das Feld, dann gibt es Brot' = ‚Wenn du das Feld pflegst, dann . . .' S. 72. Der zweite Satz kann auch asyndetisch angereiht werden. So z. B. *anna kuratile sõrme ots, tema wõtab käpa* ‚gibst du dem Teufel eine Fingerspitze, (so) nimmt er die Hand' S. 6. *Anna pill' hullu kätte, hull ajab pil'li lõhki* ‚Händigst du die Sackpfeife einem Narren ein, so macht der Narr die Pfeife bersten' S. 7. Das oben genannte lettische Sprichwort lautet estnisch: *Anna kuratile luba kiriku minna, tema kipub kańtslile* ‚Gib dem Teufel die Erlaubnis, in die Kirche zu gehen, (so) verlangt er (auch) nach der Kanzel (= will er auch auf die Kanzel)' S. 6. Entsprechend im Finnischen, z. B. asyndetisch *anna pahalle paljon valtaa, ottaa itse enemmän* ‚gib *(anna)* dem Bösen viel Macht (= wenn du dem Bösen viel Macht gibst), [so] nimmt er selbst [noch] mehr.'

Statt des Imperativs kann gelegentlich auch ein imperativischer Infinitiv stehen, wie polnisch (als weitere Variante des genannten Sprichworts): *Kurze dać grzędy, to ona chce wieży* ‚Gib der Henne Stangen, so *(to)* will sie einen Turm' (die polnischen Belege aus Wicherkiewicz Polnische Konversationsgramm. 3. Aufl. Heidelberg 1911, S. 310). S. noch unten.

Einige anderweitige nhd. Belege seien noch hinzugefügt. *Ruf dies Bild noch einmal ganz in deine Seele zurück, und Karl steht vor dir!* Schiller Die Räuber I 3 (in der Ausgabe von Kutscher Bd. II S. 56, 17). *Stelle mich vor ein Heer Kerls wie ich, und aus Deutschland soll eine Republik werden, gegen die Rom und Sparta Nonnenklöster sein sollen* I 2 (II S. 44, 13). *Bindet ihn und seid frei!* ‚Wenn ihr ihn bindet, sollt ihr frei sein' II 3 (II S. 87, 29). *Wag' es einmal, mit unzüchtigem Griff meinen Leib zu betasten — dieser Stahl soll deine geile Brust mitten durchrennen* III 1 (II S. 91, 37). *Geh in die Hölle, ich folge dir* ‚Wenn du selbst in die Hölle gehst, ich folge dir' III 2 (II S. 100, 28). *Lern' diese Wollust verdienen, junger Mann, und die Engel des Himmels werden sich sonnen in deiner Glorie* V 2 (II S. 138, 20). *Setzt mich erst auf die Probe, Ihr werdet einen Mann kennen lernen, der sein Exerzitium aus dem Stegreif macht* Die Verschwörung des Fiesko zu Genua I 9 (II S. 168, 29). *Nicht der Tummelplatz des Lebens — sein Gehalt bestimmt seinen Wert. Zerstücke den Donner in seine einfache Silben, und du wirst Kinder damit in den Schlummer singen; schmelze sie zusammen in e i n e n plötzlichen Schall, und der monarchische Laut wird den ewigen Himmel bewegen* Ebenda

III 2 (II S. 203, 15). *Bleib immer so, und sein Arm wird dich halten* ‚Wenn du immer so bleibst, wird sein Arm dich halten' Kabale und Liebe I 3 (III S. 23, 3).

Für den Imperativ kann auch eine ihm gleichwertige Ausdrucksweise eintreten, wie z. B. das Part. praet. im imperativischen Sinn: *Nur frisch das Hindernis genommen, dann geht es schon vorwärts!* ‚Wenn man nur frisch das Hindernis nimmt, dann . . .' Helma von Hellermann Der Weg in den neuen Tag, 19. Kap. Vgl. oben den Infinitiv in dem polnischen Sprichwort. Dieser ist auch im Griechischen in solchen Satzverbindungen möglich, wie *ἀπὸ δέ τούτων τεκμαιρόμενος τὰ λοιπὰ ἐνθυμεῖσθαι, καὶ οὐχ ἁμαρτήσῃ* ‚Wenn du von hier aus schliessend das übrige erwägst, wirst du nicht fehlgehen' Hippokr. *περὶ ἀέρων, ὑδάτων, τόπων* Schluss. Ebenso kann im Griech. und Lat. der Coniunctivus adhortativus im ersten Satze stehen. So z. B. *. . . ἴδωμεν . . . καὶ κατοψόμεθα . . .* „. . . lass uns betrachten, und wir werden erkennen . . .' = ‚wenn wir betrachten . . ., werden wir erkennen . . .' Plato Criti. 107 B-C; s. Stahl Kritisch-histor. Syntax des griech. Verbums der klass. Zeit 38. Beispiele aus dem Lat. bei Kühner-Stegmann II 2, 165 f.

Es kann aber die parataktische Ausdrucksweise des Kondizionalverhältnisses zweitens auch darin bestehen, dass die Protasis durch einen indikativischen Behauptungssatz ohne Kondizionalkonjunktion ausgedrückt wird. Der kondizionale Sinn kommt wieder erst durch die Verbindung mit dem folgenden Satz zustande. So heisst ein griechisches Sprichwort *ζεῖ χύτρα, ζεῖ φιλία* ‚wenn der Topf siedet, so (siedet =) blüht die Freundschaft' Zenob. 4, 12, s. A. Otto Die Sprichwörter . . . der Römer (Leipzig 1890), 254. Ferner *κάμνει κόρη τις, εὐθὺς ἀδελφὸς λέγει . . .* ‚Ist ein Mädchen krank, sagt sogleich ihr Bruder . . .' Aristoph. Thesm. 405. Mit *καὶ δή* im ersten Satz: *καὶ δὴ παρεῖκεν· εἶτα πῶς ἄνευ νεὼς σωθησόμεσθα . . .* ‚und wenn er es wirklich erlaubt hat, wie werden wir uns dann ohne Schiff retten . . .?' Eur. Hel. 1059. Diese der lebhaften Rede eigene und volkstümliche Parataxe wird von den Rednern zu einer rhetorischen Figur gestempelt: *ἀδικεῖ τις ἑκών — ὀργὴν καὶ τιμωρίαν κατὰ τούτου! ἐξήμαρτέ τις ἄκων — συγγνώμην ἀντὶ τιμωρίας τούτῳ!* ‚Tut einer absichtlich Unrecht, dann Zorn und Strafe über ihn!, hat einer unabsichtlich gefehlt, dem Verzeihung statt Strafe!' Dem. 18, 274. *Καὶ νῦν, οὐ λέγει τις τὰ βέλτιστα — ἀναστὰς ἄλλος εἰπάτω, μὴ τοῦτον*

αἰτιάσθω ‚Auch jetzt, sagt einer nicht das Beste, so soll ein anderer aufstehen und sprechen, aber nicht diesen anklagen' 3, 18. *ἕτερος λέγει τις βελτίω — ταῦτα ποιεῖτ' ἀγαθῇ τύχῃ* ‚Sagt ein anderer Besseres, so tut dieses zum Heile' ebenda. *οὐκ ὦν ποιήσετε ταῦτα — ἡμεῖς μὲν πιεζόμενοι ἢ ἐκλείψομεν τὴν χώρην ἢ μένοντες ὁμολογίῃ χρησόμεθα* ‚Werdet ihr das nun nicht tun, so werden wir in unserer Bedrängnis unser Land verlassen oder bleiben und uns (mit ihm, dem Perser) verständigen' Herod. IV, 118. *οὐκ ὦν παύσεσθε, ἀλλὰ πειρήσεσθε παρὰ τὸ δίκαιον κατάγοντες Ἵππίην · ἴστε ὑμῖν Κορινθίους γε οὐ συναινέοντας* ‚Werdet ihr nicht davon abstehen, sondern gegen das Recht den H. heimzuführen versuchen, so wisset, dass die Korinthier euch nicht beistimmen' V 92 Ende.

Die Herausgeber setzen vielfach in den Demosthenes- und Herodotstellen nach dem ersten Satz ein Fragezeichen, fassen ihn also als Frage auf. Gegen diese Auffassung wendet sich Kühner-Gerth im 2. Bande der Syntax S. 234. Stahl Kritisch-histor. Synt. des griech. Verbums der klass. Zeit S. 38 setzt ebenfalls kein Fragezeichen, während Krüger Griech. Sprachlehre I 2^6 § 54, 1 Anm. 2 in der Stelle Dem. 18, 274 den ersten Satz mit Fragezeichen versieht.

Im Lat. ist diese Konstruktion auch vorhanden; z. B. *negat quis, nego; ait, aio* ‚sagt einer nein, sage ich (auch) nein; sagt er ja, sage ich ja' Ter. Eun. 251, mehr Belege bei Kühner-Stegmann II 2, 164. Stegmann lehnt S. 155 die Auffassung als Fragesatz ab.

Havers zitiert Handbuch der erklärenden Syntax 21 die Stelle Demosthenes 18, 274. Er bringt die Stelle in Verbindung mit Fällen wie nhd. *Fühlst du dich unwohl? Dann will ich dich jetzt nicht weiter belästigen,* franz. *En veux-tu? Je t'en donnerai* und erklärt diese beiden letzten Beispiele so, dass der erste Satz ursprünglich ein Fragesatz ist und dass der zweite auf der Annahme fusst, dass die Antwort des Gefragten bestätigend ausfallen wird. Die Pause zwischen den beiden Sätzen sei gleichzeitig mit dem Frageton immer mehr reduziert worden, so dass beide Sätze schliesslich als Vorder- und Nachsatz zu einer kondizionalen Satzeinheit verschmolzen seien. In jenem griech. Beispiel aus Demosthenes sei der Vordersatzton an Stelle des älteren Fragetons getreten. Auch Hofmann Lat. Umgangssprache

109 erklärt für das Lateinische unsere Konstruktion so, dass der erste Satz aus einem Fragesatz hervorgegangen ist.

Dass im Griech. und Lat. der erste Satz in der in Rede stehenden Konstruktion aus einem Fragesatz hervorgegangen sein kann, ist sicher richtig. Man kann dafür noch auf germanische Parallelen verweisen, in denen die Wortstellung diese Entstehung lehrt, wie mhd. *gîst du mir dîn swester, so wil ich ez tuon* ‚gibst du mir deine Schwester, so will ich es tun' Nib. 332, 2, s. Paul-Gierach Mittelhochd. Gramm. § 335, 2; für das Englische sei auf Deutschbein System der neuengl. Syntax § 16, 4 verwiesen. Aber nach meiner Ansicht ist das im Griech. und Lat. nicht die einzige Entstehungsart jener kondizionalen Verbindung. Der erste Satz kann auch auf einem Aussagesatz beruhen. Nehmen wir die oben zitierte Stelle Aristoph. Thesm. 405 *κάμινει κόρη τις* . . . Hier wird in der lebhaften Rede recht affektvoll ein Exemplum fictum in das Gewand eines Tatsachenbestandes gekleidet; das Verbum steht, da es den Hauptton trägt, am Anfang wie das Verbum *εἶναι* als Vollverb (wie schon hom. *ἔστι πόλις Ἐφύρη μυχῷ Ἄργεος ἱπποβότοιο* ‚es gibt eine Stadt E. im Winkel des rossenährenden Argos' Z 152, *ἦν δέ τις ἐν Τρώεσσι Δάρης ἀφνειὸς ἀμύμων, ἱερεὺς Ἡφαίστοιο* ‚es gab unter den Troern einen Mann, einen reichen und untadeligen, Dares, den Priester des H.' E 9; s. Kieckers Die Stellung des Verbs im Griech. usw. § 25 und § 30). Diese parataktische Ausdrucksweise, die gewiss volkstümlich war, haben die Redner, wie bereits gesagt, zu einer rhetorischen Figur ihres Stils gestempelt. Der erste Satz hatte ursprünglich Senkung des Tons, bekam aber durch die engere Verbindung mit dem folgenden und die dadurch hervorgerufene Verringerung der Sprechpause die Intonation des Vordersatzes. Auch die Stelle Dem. 18, 274 [1]) und das Sprichwort *ξεῖ χύτρα* . . . lassen sich so auffassen, besonders aber die mit *καὶ δή* eingeleitete Stelle Eur. Hel. 1059; vgl. zu dieser Krüger a. a. O. § 54, 1 Anm. 1. Vom Lat. gilt dasselbe; z. B. noch *vincis: gaudes, perdis: ploras* ‚du gewinnst: (dann) freust du dich; du verlierst: (dann) weinst du' = ‚wenn du gewinnst, freust du dich . . .' Spieltafelinschrift

[1]) Vgl. die Anklage des Meletos gegen Sokrates: *Ἀδικεῖ Σωκράτης, οὓς μὲν ἡ πόλις νομίζει θεοὺς οὐ νομίζων, ἕτερα δὲ καινὰ δαιμόνια εἰσηγούμενος· ἀδικεῖ δὲ καὶ τοὺς νέους διαφθείρων.* S. Cron-Uhle Platons Verteidigungsrede des Sokrates und Kriton, Einleitung (S. 11 der 12. Aufl.). Auch an dieser Stelle steht *ἀδικεῖ* an der Spitze des Satzes.

Dessau nr. 9453 (Hofmann a. a. O. S. 109). Und auch für das Deutsche gilt dasselbe. Im Deutschen kann man sagen *Du bleibst: dann bist du auch fernerhin mein Freund; du gehst fort: dann sind wir geschiedene Leute* neben *Bleibst du, dann bist du auch fernerhin mein Freund; gehst du fort, dann sind wir geschiedene Leute.* Affektvoller ist wohl die erste Konstruktion. Es ist jedenfalls nicht nötig, anzunehmen, dass in solchen Fällen der erste Satz *(du bleibst; du gehst fort)* ursprünglich im Frageton gesprochen wurde. So noch *Der Mohr hat seine Arbeit getan, der Mohr kann gehen* ‚Wenn der Mohr seine Arbeit getan hat, kann der Mohr gehen' Schiller Die Verschwörung des Fiesko zu Genua III 4, Ende; mit diesen Worten des Mohren sind die des Fiesko an den Mohren III 6, Ende zu vergleichen *Wenn das bestellt ist, will ich dich nicht länger in Genua aufhalten.* Ferner *Du fragest nach den Riesen, du findest sie nicht mehr* Chamisso Das Riesenspielzeug 1, 4; aber *und fragst du nach den Riesen, du findest sie nicht mehr* 11, 4. Der zweite Satz kann auch, wie in den Fällen, wo die Protasis des Kondizionalverhältnisses imperativisch ausgedrückt war, durch *und* angereiht werden: . . . *du gibst mir dies, und ich gebe dir das; oder du teilst mit mir, und ich tue desgleichen, wenn ich's dazu habe* ‚Wenn du mir dies gibst, gebe ich dir das . . . .' Jan Burckhardt Die Strasse der Hoffnung (Kölnische Illustrierte Zeitung Nr. 47 vom 24. Nov. 1934, S. 1345, Spalte 1). *Selbst der Styx, der neunfach sie umwindet, | Wehrt die Rückkehr Ceres' Tochter nicht; | Nach dem Apfel greift sie, und es bindet | Ewig sie des Orkus Pflicht* (‚wenn sie nach dem Apfel greift, bindet sie ewig des Orkus Pflicht') Schiller Das Ideal und das Leben Str. 2, 7 ff.

Einen Beleg für die parataktische Aneinanderreihung im Sinne eines Kondizionalverhältnisses bietet auch das Altavestische. Der zweite Satz ist mit *aṯ* ‚dann, so' angereiht. *iwīzayaβā magəm təm, aṯ vā vayōi aŋhaitī apəmam vačō* ‚verlasst ihr (aber) den Bund, dann wird ‚Wehe!' euer letztes Wort sein' Yasna 53, 7d.

Natürlich kommt diese Aneinanderreihung zweier Hauptsätze im Sinne eines Kondizionalverhältnisses auch in andern Sprachstämmen vor. Z. B. estnisch *haned lähewad, hallad käiwad; luiked lähewad, lumi tuleb* ‚Die Gänse gehen fort: es fällt Reif; die Schwäne gehen fort: es kommt Schnee' = ‚Wenn die Gänse fortgehen, fällt Reif . . .' Wiedemann a. a. O. S. 6. *Harakas*

on alati sea seljas: ei näe kẽgi; huńt on üks kord, kõik kaŕjuwad ‚Die Elster ist immer auf des Schweines Rücken: niemand sieht es; der Wolf ist es einmal: alle schreien' S. 7. Oder im Semitischen, z. B. syr.-arab. *ṣuntu, ṣānak; ḫuntu, ḫānak* ‚bewahrst du ihn, bewahrt er dich; betrügst du ihn, betrügt er dich' C. Landberg Proverbes . . . du peuple arabe I (Leiden 1883), 281, 3, oder hebr. *ʾespᵉrēm, mēḥōl ɪ̯irbūn* ‚zähle ich sie, so sind sie mehr als Sand' Ps. 139, 18, oder syndetisch *ɪ̯ᵉʿāzaḇ ʾeḇ ʾābīɪ̯ ɪ̯āmēḇ* ‚wenn er seinen Vater verlässt, so stirbt er' Gen. 44, 22. Im übrigen verweise ich auf Brockelmann a. a. O.

60. Zum Imperativ in Nebensätzen.

Im Griechischen ist der Imperativ in Nebensätzen verschiedener Art üblich, s. Kühner-Gerth Ausführl. Gramm. der griech. Sprache (Syntax) I 238 f. Besonders häufig ist die Wendung *οἶσθ' ὃ δρᾶσον, οἶσθ' ὃ ποίησον* ‚du weisst, was du tun sollst', auch in fragendem Sinne. In seinem Aufsatze „Der griechische Imperat. aor. act. auf *-σον*" (Glotta X 112 ff.) deutet Kretschmer diese aoristische Imperativform als ein altes Gerundivum, das dem im Ai. mit *-tva-* gebildeten Gerundivum entspreche; und er meint, diese Bedeutung, also *δρᾶσον* und *ποίησον* im Sinne von lat. *faciendum,* habe sich in jener Wendung im Attischen erhalten. Auch Wackernagel Vorlesungen über Syntax I² 216 sagt von jener Wendung: „Vielleicht erklärt sich dieser Gebrauch aus dem nicht-imperativischen Ursprung der Bildung." Aber er fügt hinzu: „Doch heisst es auch (Eurip. I T. 1203) *οἶσθα νῦν ἃ μοι γενέσθω.*"

Selbst wenn die genetische Erklärung dieser *σον*-Imperative, die Kretschmer gibt, zutreffen sollte, so scheint es mir doch bedenklich, in der obigen Redensart noch die ursprüngliche Gerundivbedeutung dieser Bildung zu erblicken. Sie ist, wie auch Wackernagel a. a. O. ausdrücklich hervorhebt, den attischen Dichtern geläufig und begegnet einmal bei Sophokles, oft bei Euripides und den Komikern. Das spricht doch eher dafür, dass es sich um eine attische Neuerung handelt. Und so ist mir die Deutung von Brugmann (s. Brugmann-Thumb Griech. Gramm. 588) doch noch wahrscheinlicher, dass *δρᾶσον, ποίησον* für *δεῖ (χρή) σε ποιῆσαι* in dem abhängigen Satz eingetreten ist, da im selbständigen Satz ein *δρᾶσον, ποίησον* einem *δεῖ (χρή) σε ποιῆσαι* unge-

fähr gleichwertig ist, obgleich Kretschmer a. a. O. 117 diese Erklärung ablehnt, Wackernagel sie ignoriert. Doch liegt wohl eine andere Deutung noch näher. Gerade im Attischen sagt man im selbständigen Satz für *δρᾶσον* auch im Ind. fut. *δράσεις*, wie *πάντως δὲ τοῦτο δράσεις* ‚du musst das unbedingt tun' Aristoph. Nub. 1352. Vgl. Stahl Kritisch-histor. Synt. des griech. Verbums 359. Waren im unabhängigen Satz *δράσεις* und *δρᾶσον* möglich, so konnte sekundär im abhängigen *δρᾶσον* für *δράσεις* analogisch eintreten. Dagegen sagt später Lukian in den *νεκρικοὶ διάλογοι* 13 (394) *ἀλλ' οἶσθα ὃ δράσεις*.

Anders ist es zu erklären, wenn der Imperativ nach *ἐπεί* ‚weil', *ὥστε* ‚so dass, daher' erscheint. Diese Sätze mit *ἐπεί, ὥστε* kommen, wie das schon richtig bei Kühner-Gerth steht, Hauptsätzen sehr nahe *(ἐπεί = γάρ)*. Wieder anders ist aber Plato Crit. 50 C zu beurteilen: . . ., *ἴσως ἂν εἴποιεν, ὅτι ὦ Σώκρατες, μὴ θαύμαζε τὰ λεγόμενα* , . . ., (dann) würden sie (die Gesetze) vielleicht sagen: „Wundere dich nicht, Sokrates, über das Gesagte!"'. Das hier vorliegende *ὅτι* recitativum nimmt doch eine besondere Stellung ein; und es folgt direkte Rede.

Ferner erscheint der Imperativ der 2. Sing. im Altisländischen, Altenglischen, Altsächsischen, Althochdeutschen und Mittelhochdeutschen in *dass*-Sätzen, s. darüber Kretschmer Glotta X 115 ff. In diesen Fällen ist tatsächlich der Imperativ, der Modus des Befehls in direkter Rede, in die abhängige, die indirekte Redeform übertragen worden, s. auch Wackernagel a. a. O. 216. Im Mittelhochdeutschen aber ist dieser Gebrauch auf die indirekten Fragesätze ausgedehnt worden. Dort sagt man auch: *ich sage dir, waz du tuo* ‚ich sage dir, was du tun sollst', s. Paul-Gierach Mittelhochd. Gramm. § 369. In diesem wie in den obigen germ. Fällen steht der Imperativ für den Konjunktiv. Bei unserer Deutung der griech. Konstruktion mit *δρᾶσον, ποίησον* haben die griechische und die germanische Verwendung des Imperativs im abhängigen Satz das gemeinsam, dass der Imperativ sekundär für eine andere Verbalform eingetreten ist.

Der Imperativ im abhängigen Satz kommt auch im Estnischen vor, und zwar in einem konsekutiven *et*-Satze. *Ilm oli tossawat wett täis, et wanuta kas wõi kangast* heisst es bei Ed. Wilde im Prohwet Maltswet im Anfang des 1. Kapitels. ‚(Das Wetter =) Die Luft war voll von dampfendem Wasser, so dass *(et)* du sogar ein Gewebe hättest walken können.' *Wanuta*

ist 2. Sing. imperat. von *wanutama* ‚walken' (*kangast*: Partitiv von *kangas* ‚Gewebe'; *kas või* beim Imperat. ‚immerhin, sogar'). In dieser estnischen Konstruktion hat also der Imperativ (‚tue etwas, du sollst etwas tun') den Sinn der Befehls- oder Aufforderungsform abgestreift und potentiale Bedeutung erhalten. Wie mich mein estnischer Freund und Kollege Prof. Jul. Mark belehrt, sagt man in der Sprache des täglichen Lebens z. B. *Elu on raske, et kas mine vette* ‚Das Leben ist schwer, dass du sogar ins Wasser gehen möchtest' (*mine vette* ‚geh ins Wasser'). *Seal oli nii kuum, et ära mine ligigi* ‚Dort war es so warm, dass du nicht in die Nähe hättest gehen können'. Das letzte Beispiel ist wichtig; *ära* ist Prohibitiv-, nicht Negierungspartikel, die beim Imperativ gemäss seiner ursprünglichen Bedeutung steht und beibehalten worden ist. In diesen drei Belegen ist ‚du' dem Sinne nach gleich ‚man'. Der Gebrauch des Imperativs in diesen Sätzen stimmt zu dem im Russischen. Russ. kann man z. B. sagen *Ночь была свѣтлая, такъ что хоть газету читай* ‚Die Nacht war hell, so dass man sogar eine Zeitung hätte lesen können'. Doch sind im Slav. solche Konstruktionen leicht begreiflich, da der slav. Imperativ auf dem idg. Optativ beruht.

61. Griech. *ὕδωϱ* ‚Wasser'.

Zu den Wörtern, die im Griech. im Anlaut *hv-* an Stelle von älterem *u-* aufweisen, gehört *ὕδωϱ* ‚Wasser' gegen lat. *u-n-da* ‚Woge', ai. *udaká-m* n. ‚Wasser'. Schwyzer Griech. Gramm. I 304 f. gesellt das Wort zu der Gruppe, in der er einen Wandel von *v-* zu *hv-* annimmt, welcher dem von *u-* zu *hu-* im Niedersorbischen vergleichbar ist. Er reiht das Wort nicht in seine zweite Gruppe ein, die Fälle sicherer analogischer Übertragung des *h* umfasst.

Aber *ὕδωϱ* nimmt eine besondere Stellung ein; in diesem Worte kann analogische Übertragung mitgespielt haben. Denn es ist doch sehr wohl möglich, dass *ὕδωϱ* analoges *h* von *ὗει* ‚er lässt regnen, es regnet' bezogen hat, das zu toch. *suwan* ‚es regnet' gehört, wie das Schwyzer a. a. O. 304 selbst bemerkt.

Man braucht sich ja nur in der Literatur etwas umzusehen, dann kann man gleich die nahe Beziehung zwischen *ὕδωϱ* und *ὗει* konstatieren. ‚Regenwasser, Regen' bedeutet *ὕδωϱ* oft, wie *Π* 385 . . . *ὅτε λαβϱότατον χέει ὕδωϱ | Ζεὺς . . .*; *ὗσαι ὕδατι*

λαβροτάτῳ sagt Herod. I 87 wohl im Anschluss an diese Homerstelle: eine Konstruktion, die wie eine ‚figura etymologica' aussah. ‚Den in der Nacht gefallenen Regen' bezeichnet Thuc. II 5, 2 als τὸ ὕδωρ τὸ γενόμενον τῆς νυκτός; ὕδωρ πολύ ‚viel Regen' sagt er II 77, 6; τῶν ἐκ Διὸς ὑδάτων steht Plato leg. VI 761 A; καὶ ὕδωρ πολὺ ἦν ἐξ οὐρανοῦ sagt Xen. exp. Cyri IV 2, 2. Diese Belege lassen sich leicht vermehren.

Eelmiste köidete sisu. — Contenu des volumes précédents.

A I (1921). **1.** A. Paldrock. Ein Beitrag zur Statistik der Geschlechtskrankheiten in Dorpat während der Jahre 1909—1918. — **2.** K. Väisälä. Verallgemeinerung des Begriffes der Dirichletschen Reihen. — **3.** C. Schlossmann. Hapete mõju kolloiidide peale ja selle tähtsus patoloogias. (L'action des acides sur les colloïdes et son rôle dans la pathologie.) — **4.** K. Regel. Statistische und physiognomische Studien an Wiesen. Ein Beitrag zur Methodik der Wiesenuntersuchung. — **5.** H. Reichenbach. Notes sur les microorganismes trouvés dans les pêches planctoniques des environs de Covda (gouv. d'Archangel) en été 1917. — **Misc.** F. Bucholtz. Der gegenwärtige Zustand des Botanischen Gartens zu Dorpat und Richtlinien für die Zukunft.

A II (1921). **1.** H. Bekker. The Kuckers stage of the ordovician rocks of NE Estonia. — **2.** C. Schlossmann. Über die Darmspirochäten beim Menschen. — **3.** J. Letzmann. Die Höhe der Schneedecke im Ostbaltischen Gebiet. — **4.** H. Kaho. Neutraalsoolade mõjust ultramaksimum-temperatuuri peale *Tradescantia zebrina* juures. (Über den Einfluss der Neutralsalze auf die Temperatur des Ultramaximums bei *Tradescantia zebrina*.)

A III (1922). **1.** J. Narbutt. Von den Kurven für die freie und die innere Energie bei Schmelz- und Umwandlungsvorgängen. — **2.** А. Томсонъ (A. Thomson). Значеніе аммонійныхъ солей для питанія высшихъ культурныхъ растеній. (Der Wert der Ammonsalze für die Ernährung der höheren Kulturpflanzen.) — **3.** E. Blessig. Ophthalmologische Bibliographie Russlands 1870—1920. I. Hälfte (S. I—VII und 1—96). — **4.** A. Lüüs. Ein Beitrag zum Studium der Wirkung künstlicher Wildunger Helenenquellensalze auf die Diurese nierenkranker Kinder. — **5.** E. Öpik. A statistical method of counting shooting stars and its application to the Perseid shower of 1920. — **6.** P. N. Koerman. The chemical composition of the Esthonian M.-Ordovician oil-bearing mineral „Kukersite". — **7.** M. Wittlich und S. Weshnjakow. Beitrag zur Kenntnis des estländischen Ölschiefers, genannt Kukkersit. — **Misc.** J. Letzmann. Die Trombe von Odenpäh am 10. Mai 1920.

A IV (1922). **1.** E. Blessig. Ophthalmologische Bibliographie Russlands 1870—1920. II. Hälfte (S. 97—188). — **2.** A. Valdes. Glükogeeni hulka vähendavate tegurite mõju üle südame spetsiifilise lihassüsteemi glükogeeni peale. (Über den Einfluss der die Glykogenmenge vermindernden Faktoren auf das Glykogen des spezifischen Muskelsystems des Herzens.) — **3.** E. Öpik. Notes on stellae statistics and stellar evolution. — **4.** H. Kaho. Raskemetallsoolade kihvtisusest taimeplasma kohta. (Über die Schwermetallgiftwirkung in bezug auf das Pflanzenplasma.) — **5.** J. Piiper und M. Härms. Der Kiefernkreuzschnabel der Insel Ösel *Loxia pityopsittacus estiae* subsp. nov. — **6.** L. Poska-Teiss. Zur Frage über die vielkernigen Zellen des einschichtigen Plattenepithels.

A V (1924). **1.** E. Öpik. Photographic observations of the brightness of Neptune. Method and preliminary results. — **2.** A. Lüüs. Ergebnisse der Krüppelkinder-Statistik in Eesti. — **3.** C. Schlossmann. Culture in vitro des protozoaires de l'intestin humain. — **4.** H. Kaho. Über die physiologische Wirkung der Neutralsalze auf das Pflanzenplasma. — **5.** Y. Kauko. Beiträge zur Kenntnis der Torfzersetzung und Vertorfung. — **6.** A. Tammekann. Eesti diktüoneema-kihi uurimine tema tekkimise, vanaduse ja levimise kohta. (Untersuchung des Dictyonema-Schiefers in Estland nach Entstehung, Alter und Verbreitung.) — **7.** Y. Kauko. Zur Bestimmung des Vertorfungsgrades. — **8.** N. Weiderpass. Eesti piparmündi-õli (*Oleum menthe esthicum*). (Das estnische Pfefferminzöl.)

A VI (1924). **1.** H. Bekker. Mõned uued andmed Kukruse lademe stratigraafiast ja faunast. (Stratigraphical and paleontological supplements on the Kukruse stage of the ordovician rocks of Eesti (Estonia).) — **2.** J. Wilip. Experimentelle Studien über die Bestimmung von Isothermen und kritischen Konstanten. — **3.** J. Letzmann. Das Bewegungsfeld im Fuss einer fortschreitenden Wind- oder Wasserhose. — **4.** H. Scupin. Die Grundlagen paläogeographischer Karten. — **5.** E. Öpik. Photometric measures on the moon and the earth-shine. — **6.** Y. Kauko. Über die Vertorfungswärme. — **7.** Y. Kauko. Eigentümlichkeiten der H_2O- und CO_2-Gehalte bei der unvollständigen Verbrennung. — **8.** M. Tilzen und Y. Kauko. Die wirtschaftlichen Möglichkeiten der Anwendung von Spiritus als Brennstoff. — **9.** M. Wittlich. Beitrag zur Untersuchung des Öles aus estländischem Ölschiefer. — **10.** J. Wilip. Emergenzwinkel, Unstetigkeitsflächen, Laufzeit. — **11.** H. Scupin. Zur Petroleumfrage in den baltischen Ländern. — **12.** H. Richter. Zwei Grundgesetze (Funktion- und Strukturprinzip) der lebendigen Masse.

A VII (1925). **1.** J. Vilms. Kõhreglükogeeni püsivusest mõnesuguste glükogeeni vähendavate tegurite puhul. (Über die Stabilität des Knorpelglykogens unter verschiedenen das Glykogen zum Verschwinden bringenden Umständen.) — **2.** E. Blessig. Ophthalmologische Bibliographie Russlands 1870—1920. Nachtrag. — **3.** O. Kuriks. Trachoma Eestis (eriti Tartus) möödunud ajal ja praegu. (Das Trachom in Estland (insbesondere in Dorpat) einst und jetzt.) — **4.** A. Brandt. Sexualität. Eine biologische Studie. — **5.** M. Haltenberger. Gehört das Baltikum zu Ost-, Nord- oder zu Mitteleuropa? — **6.** M. Haltenberger. Recent geographical work in Estonia.

A VIII (1925). **1.** H. Jaakson. Sur certains types de systèmes d'équations linéaires à une infinité d'inconnues. Sur l'interpolation. — **2.** K. Frisch. Die Temperaturabweichungen in Tartu (Dorpat) und ihre Bedeutung für die Witterungsprognose. — **3.** O. Kuriks. Muutused leeprahaigete silmas Eesti leprosooriumide haigete läbivaatamise põhjal. (Die Lepra des Auges.) — **4.** A. Paldrock. Die Senkungsreaktion und ihr praktischer Wert. — **5.** A. Öpik. Beiträge zur Kenntnis der Kukruse-(C_2-)Stufe in Eesti. I. — **6.** M. Wittlich. Einiges über den Schwefel im estländischen Ölschiefer (Kukersit)

und dessen Verschwelungsprodukten. — **7.** H. Kaho. Orientierende Versuche über die stimulierende Wirkung einiger Salze auf das Wachstum der Getreidepflanzen. I.

A IX (1926). **1.** E. Krahn. Über Minimaleigenschaften der Kugel in drei und mehr Dimensionen. — **2.** A. Mieler. Ein Beitrag zur Frage des Vorrückens des Peipus an der Embachmündung und auf der Peipusinsel Pirisaar in dem Zeitraum von 1682 bis 1900. — **3.** M. Haltenberger. Der wirtschaftsgeographische Charakter der Städte der Republik Eesti. — **4.** J. Rumma. Die Heimatforschung in Eesti. — **5.** M. Haltenberger. Der Stand des Aufnahme- und Kartenwesens in Eesti. — **6.** M. Haltenberger. Landeskunde von Eesti. I. — **7.** A. Tammekann. Die Oberflächengestaltung des nordostestländischen Küstentafellandes. — **8.** K. Frisch. Ein Versuch das Embachhochwasser im Frühling für Tartu (Dorpat) vorherzubestimmen.

A X (1926). **1.** M. Haltenberger. Landeskunde von Eesti. II—III. — **2.** H. Scupin. Alter und Herkunft der ostbaltischen Solquellen und ihre Bedeutung für die Frage nach dem Vorkommen von Steinsalz im baltischen Obersilur. — **3.** Th. Lippmaa. Floristische Notizen aus dem Nord-Altai nebst Beschreibung einer neuen *Cardamine*-Art aus der Sektion *Dentaria*. — **4.** Th. Lippmaa. Pigmenttypen bei Pteridophyta und Anthophyta. I. Allgemeiner Teil. — **5.** E. Pipenberg. Eine städtemorphographische Skizze der estländischen Hafenstadt Pärnu (Pernau). — **6.** E. Spohr. Über das Vorkommen von *Sium erectum* Huds. und *Lemna gibba* L. in Estland und über deren nordöstliche Verbreitungsgrenzen in Europa. — **7.** J. Wilip. On new precision-seismographs.

A XI (1927). **1.** Th. Lippmaa. Pigmenttypen bei Pteridophyta und Anthophyta. II. Spezieller Teil. — **2.** M. Haltenberger. Landeskunde von Eesti. IV—V. — **3.** H. Scupin. Epirogenese und Orogenese im Ostbaltikum. — **4.** K. Schlossmann. Mikroorganismide kui bioloogiliste reaktiivide tähtsusest keemias. (Le rôle des ferments microbiens dans la chimie.) — **5.** J. Sarv. Ahmese geomeetrilised joonised. (Die geometrischen Figuren des Ahmes.) — **6.** K. Jaansoon-Orviku. Beiträge zur Kenntnis der Aseri- und der Tallinna-Stufe in Eesti. I.

A XII (1927). **1.** E. Reinwaldt. Beiträge zur Muriden-Fauna Estlands mit Berücksichtigung der Nachbargebiete. — **2.** A. Öpik. Die Inseln Odensholm und Rogö. Ein Beitrag zur Geologie von NW-Estland. — **3.** A. Öpik. Beiträge zur Kenntnis der Kukruse-(C_2-)Stufe in Eesti. II. — **4.** Th. Lippmaa. Beobachtungen über durch Pilzinfektion verursachte Anthocyaninbildung. — **5.** A. Laur. Die Titration des Ammoniumhydrosulfides mit Ferricyankalium. — **6.** N. King. Über die rhythmischen Niederschläge von PbJ_2, Ag_2CrO_4 und AgCl im kapillaren Raume. — **7.** P. N. Kogerman and J. Kranig. Physical constants of some alkyl carbonates. — **8.** E. Spohr. Über brunsterzeugende Stoffe im Pflanzenreich. Vorläufige Mitteilung.

A XIII (1928). **1.** J. Sarw. Zum Beweis des Vierfarbensatzes. — **2.** H. Scupin. Die stratigraphische Stellung der Devonschichten im Südosten Estlands. — **3.** H. Perlitz. On the parallelism between

the rate of change in electric resistance at fusion and the degree of closeness of packing of mealltic atoms in crystals. — **4.** K. Frisch. Zur Frage der Luftdruckperioden. — **5.** J. Port. Untersuchungen über die Plasmakoagulation von *Paramaecium caudatum*. — **6.** J. Sarw. Direkte Herleitung der Lichtgeschwindigkeitsformeln. — **7.** K. Frisch. Zur Frage des Temperaturansteigens im Winter. — **8.** E. Spohr. Über die Verbreitung einiger bemerkenswerter und schutzbedürftiger Pflanzen im Ostbaltischen Gebiet. — **9.** N. Rägo. Beiträge zur Kenntnis des estländischen Dictyonemaschiefers. — **10.** C. Schlossmann. Études sur le rôle de la barrière hémato-encéphalique dans la genèse et le traitement des maladies infectienses. — **11.** A. Öpik. Beiträge zur Kenntnis der Kukruse-(C_2-C_3-)Stufe in Eesti. III.

A XIV (1929). **1.** J. Rives. Über die histopathologischen Veränderungen im Zentralnervensystem bei experimenteller Nebennierenineuffizienz. — **2.** W. Wadi. Kopsutuberkuloosi areng ja kliinilised vormid. (Der Entwicklungsgang und die klinischen Formen der Lungentuberkulose.) — **3.** E. Markus. Die Grenzverschiebung des Waldes und des Moores in Alatskivi. — **4.** K. Frisch. Zur Frage über die Beziehung zwischen der Getreideernte und einigen meteorologischen Faktoren in Eesti.

A XV (1929). **1.** A. Nõmmik. The influence of ground limestone on acid soils and on the availability of nitrogen from several mineral nitrogenous fertilizers. — **2.** A. Öpik. Studien über das estnische Unterkambrium (Estonium). I—IV. — **3.** J. Nuut. Über die Anzahl der Lösungen der Vierfarbenaufgabe. — **4.** J. Nuut. Über die Vierfarbenformel. — **5.** J. Nuut. Topologische Grundlagen des Zahlbegriffs. — **6.** Th. Lippmaa. Pflanzenökologische Untersuchungen aus Norwegisch- und Finnisch-Lappland unter besonderer Berücksichtigung der Lichtfrage.

A XVI (1930). **1.** A. Paris. Über die Hydratation der Terpene des Terpentinöls zu Terpinhydrat durch Einwirkung von Mineralsäuren. — **2.** A. Laur. Die Anwendung der Umschlagselektroden bei der potentiometrischen Massanalyse. Die potentiometrische Bestimmung des Kaliums. — **3.** A. Paris. Zur Theorie der Strömungsdoppelbrechung. — **4.** O. Kuriks. Pisarate toimest silma mikrofloorasse. (Über die Wirkung der Tränen auf die Mikroflora des Auges.) — **5.** K. Orviku. Keskdevoni põhikihid Eestis. (Die untersten Schichten des Mitteldevons in Eesti.) — **6.** J. Kopwillem. Über die thermale Zersetzung von estländischem Ölschiefer Kukersit.

A XVII (1930). **1.** A. Öpik. Brachiopoda Protremata der estländischen ordovizischen Kukruse-Stufe. — **2.** P. W. Thomson. Die regionale Entwickelungsgeschichte der Wälder Estlands.

A XVIII (1930). **1.** G. Vilberg. Erneuerung der Loodvegetation durch Keimlinge in Ost-Harrien (Estland). — **2.** A. Parts. Über die Neutralsalzwirkung auf die Geschwindigkeit der Ionenreaktionen. — **3.** Ch. R. Schlossmann. On two strains of yeast-like organisms cultured from diseased human throats. — **4.** H. Richter. Die Relation zwischen Form und Funktion und das teleologische Prinzip in den Naturphänomenen. — **5.** H. Arro. Die Metalloxyde als photo-

chemische Sensibilatoren beim Bleichen von Methylenblaulösung. — **6.** A. Luha. Über Ergebnisse stratigraphischer Untersuchungen im Gebiete der Saaremaa-(Ösel-)Schichten in Eesti (Unterösel und Eurypterusschichten). — **7.** K. Frisch. Zur Frage der Zyklonenvertiefung. — **8.** E. Markus. Naturkomplexe von Alatskivi.

A XIX (1931). **1.** J. Uudelt. Über das Blutbild Trachomkranker. — **2.** A. Öpik. Beiträge zur Kenntnis der Kukruse-(C_2-C_3-)Stufe in Eesti. IV. — **3.** H. Liedemann. Über die Sonnenscheindauer und Bewölkung in Eesti. — **4.** J. Sarw. Geomeetria alused. (Die Grundlagen der Geometrie.)

A XX (1931). **1.** J. Kuusk. Glühaufschliessung der Phosphorite mit Kieselsäure zwecks Gewinnung eines citrallöslichen Düngmittels. — **2.** U. Karell. Zur Behandlung und Prognose der Luxationsbrüche des Hüftgelenks. — **3.** A. Laur. Beiträge zur Kenntnis der Reaktion des Zinks mit Kaliumferrocyanid. I. — **4.** J. Kuusk. Beitrag zur Kalisalzgewinnung beim Zementbrennen mit besonderer Berücksichtigung der estländischen K-Mineralien. — **5.** L. Rinne. Über die Tiefe der Eisbildung und das Auftauen des Eises im Niederungsmoor. — **6.** J. Wilip. A galvanometrically registering vertical seismograph with temperature compensation. — **7.** J. Nuut. Eine arithmetische Analyse des Vierfarbenproblems. — **8.** G. Barkan. Dorpats Bedeutung für die Pharmakologie. — **9.** K. Schlossmann. Vanaduse ja surma mõistetest ajakohaste bioloogiliste andmete alusel. (Über die Begriffe Alter und Tod auf Grund der modernen biologischen Forschung.)

A XXI (1931). **1.** N. Kwaschnin-Ssamarin. Studien über die Herkunft des osteuropäischen Pferdes. — **2.** U. Karell. Beitrag zur Ätiologie der arteriellen Thrombosen. — **3.** E. Krahn. Über Eigenschwingungszahlen freier Platten. — **4.** A. Öpik. Über einige Karbonatgesteine im Glazialgeschiebe NW-Estlands. — **5.** A. Thomson. Wasserkulturversuche mit organischen Stickstoffverbindungen, angestellt zur Ermittelung der Assimilation ihres Stickstoffs von seiten der höheren grünen Pflanze.

A XXII (1932). **1.** U. Karell. An observation on a peculiarity of the cardiac opening reflex in operated cases of cardiospasmus. — **2.** E. Krahn. Die Wahrscheinlichkeit der Richtigkeit des Vierfarbensatzes. — **3.** A. Audova. Der wirkliche Kampf ums Dasein. — **4.** H. Perlitz. Abstandsänderungen nächster Nachbaratome in einigen Elementen und Legierungen bei Umordnung aus der kubischen flächenzentrierten Anordnung in die kubische raumzentrierte oder die hexagonale dichteste Anordnung.

A XXIII (1932). **1.** J. Port. Untersuchungen über die Wirkung der Neutralsalze auf das Keimlingswachstum bezüglich der Abhängigkeit von ihrer Konzentration. — **2.** E. Markus. Chorogenese und Grenzverschiebung. — **3.** A. Öpik. Über die Plectellinen. — **4.** J. Nuut. Einige Bemerkungen über Vierpunktaxiome. — **5.** K. Frisch. Die Veränderungen der klimatischen Elemente nach den meteorologischen Beobachtungen von Tartu 1866—1930.

A XXIV (1933). **1.** M. Gross. In der Butter vorkommende Sprosspilze und deren Einwirkung auf die Butter. — **2.** H. Perlitz. Bemerkungen zu den Regeln über Valenzelektronenkonzentrationen in

binären intermetallischen Legierungen. — **3.** A. Öpik. Über *Scolithus* aus Estland. — **4.** T. Lippmaa. Aperçu général sur la végétation autochtone du Lautaret (Hautes-Alpes). — **5.** E. Markus. Die südöstliche Moorbucht von Lauge. — **6.** A. Sprantsman. Über Herstellung makroskopischer Thalliumkristalle durch Elektrolyse. — **7.** A. Öpik. Über Plectamboniten.

A XXV (1933). **1.** A. Öpik. Über einige Dalmanellacea aus Estland. — **2.** H. Richter. Ergänzungen zu: „Die Relation zwischen Form und Funktion und das teleologische Prinzip in den Naturphänomenen". Die Rolle, welche „Spirale" und „Wirbel" in den biologischen Phänomenen spielt, besonders auch in bezug auf die feinere Struktur des lebendigen Protoplasmas. — **3.** T. Lippmaa ja K. Eichwald. Eesti taimed I (1—50). (Estonian plants.) — **4.** E. Piipenberg. Die Stadt Stadt Petseri in Estland. — **5.** A. Miljan. Vegetationsuntersuchungen an Naturwiesen und Seen im Otepääschen Moränengebiete Estlands. I. — **6.** R. Livländer. On the colour of Mars. — **7.** A. Tudeberg. Über die Theorie und die Anwendungsmethoden der Quadraturreihen.

A XXVI (1934). **1.** E. Blessig. Index ophthalmologiae Balticus. — **2.** E. Öpik. Atomic collisions and radiation of meteors. — **3.** J. Tehver und A. Kriisa. Zur Histologie des Harnleiters der Haussäugetiere. — **4.** H. Kaho. Leelissoolade toimest taimeraku deplasmolüüsile. (Über den Einfluss von Alkalisalzen auf die Deplasmolyse der Pflanzenzellen.) — **5.** A. Öpik. Über Klitamboniten. — **6.** A. Tudeberg. Über die Beweisbarkeit einiger Anordnungsaussagen in geometrischen Axiomensystemen.

A XXVII (1934). **1.** K. Lellep. Simulation von Geisteskrankheiten und deren Grenzzuständen. — **2.** M. Tiitso. Hingamise ergulisest regulatsioonist. I teadaanne: Stenoosi toime inimese hingamisele. (Über die nervöse Atemregulation. I. Mitteilung: Der Einfluss der Stenose auf die menschliche Atmung.) — **3.** M. Tiitso. Hingamise ergulisest regulatsioonist. II teadaanne: Inimese hingamisfrekvents kopsude erineva täitumise korral. (Über die nervöse Atemregulation. II. Mitteilung: Die Atemfrequenz des Menschen bei abnormen Lungenfüllungen.) — **4.** M. Tiitso. Hingamise ergulisest regulatsioonist. III teadaanne: Propriotseptiivsete aferentside toimest hingamisele. (Über die nervöse Atemregulation. III. Mitteilung: Über die Auswirkung der propriozeptiven Afferenzen auf die Atmung.) — **5.** J. Tehver and M. Keerd. The number of ribs in the ox and pig. — **6.** A. Kärsna. Über das Problem der Vorhersage des nächtlichen Temperaturminimums. — **7.** K. Schlossmann. A study of bacterial carbohydrates with special reference to the tubercle bacillus. — **8.** A. Öpik. *Ristnacrinus*, a new ordovician crinoid from Estonia. — **9.** A. Kipper. Variation of surface gravity upon two Cepheids — δ Cephei and η Aquilae. — **10.** E. Lepik. Fungi Estonici exsiccati. Uredinaceae. — **11.** H. Perlitz. The structure of the intermetallic compound Au_2Pb.

A XXVIII (1935). **1.** T. Lippmaa. Une analyse des forêts de l'île estonienne d'Abruka (Abro) sur la base des associations unistrates.

— **2.** J. Sarv. Foundations of arithmetic. — **3.** A. Tudeberg. Orthogonalsysteme von Polynomen und Extremumprobleme der Interpolationsrechnung. — **4.** T. Lippmaa. Eesti geobotaanika põhijooni. (Aperçu géobotanique de l'Estonie.)

B I (1921). **1.** M. Vasmer. Studien zur albanesischen Wortforschung. I. — **2.** A. v. Bulmerincq. Einleitung in das Buch des Propheten Maleachi. 1. — **3.** M. Vasmer. Osteuropäische Ortsnamen. — **4.** W. Anderson. Der Schwank von Kaiser und Abt bei den Minsker Juden. — **5.** J. Bergman. Quaestiunculae Horatianae.

B II (1922). **1.** J. Bergman. Aurelius Prudentius Clemens, der grösste christliche Dichter des Altertums. I. — **2.** L. Kettunen. Lõunavepsa häälik-ajalugu. I. Konsonandid. (Südwepsische Lautgeschichte. I. Konsonantismus.) — **3.** W. Wiget. Altgermanische Lautuntersuchungen.

B III (1922). **1.** A. v. Bulmerincq. Einleitung in das Buch des Propheten Maleachi. 2. — **2.** М. А. Курчинскій (M. A. Kurtschinsky). Соціальный законъ, случай и свобода. (Das soziale Gesetz, Zufall und Freiheit.) — **3.** A. R. Cederberg. Die Erstlinge der estländischen Zeitungsliteratur. — **4.** L. Kettunen. Lõunavepsa häälik-ajalugu. II. Vokaalid. (Südwepsische Lautgeschichte. II. Vokalismus.) — **5.** E. Kieckers. Sprachwissenschaftliche Miscellen. [I.] — **6.** A. M. Tallgren. Zur Archäologie Estis. I.

B IV (1923). **1.** E. Kieckers. Sprachwissenschaftliche Miscellen. II. — **2.** A. v. Bulmerincq. Einleitung in das Buch des Propheten Maleachi. 3. — **3.** W. Anderson. Nordasiatische Flutsagen. — **4.** A. M. Tallgren. L'ethnographie préhistorique de la Russie du nord et des États Baltiques du nord. — **5.** R. Gutmann. Eine unklare Stelle in der Oxforder Handschrift des Rolandsliedes.

B V (1924). **1.** H. Mutschmann. Milton's eyesight and the chronology of his works. — **2.** A. Pridik. Mut-em-wija, die Mutter Amenhotep's (Amenophis') III. — **3.** A. Pridik. Der Mitregent des Königs Ptolemaios II Philadelphos. — **4.** G. Suess. De Graecorum fabulis satyricis. — **5.** A. Berendts und K. Grass. Flavius Josephus: Vom jüdischen Kriege, Buch I—IV, nach der slavischen Übersetzung deutsch herausgegeben und mit dem griechischen Text verglichen. I. Lief. (S. 1—160). — **6.** H. Mutschmann. Studies concerning the origin of „Paradise Lost".

B VI (1925). **1.** A. Saareste. Leksikaalseist vahekordadest eesti murretes. I. Analüüs. (Du sectionnement lexicologique dans les patois estoniens. I. Analyse.) — **2.** A. Bjerre. Zur Psychologie des Mordes.

B VII (1926). **1.** A. v. Bulmerincq. Einleitung in das Buch des Propheten Maleachi. 4. — **2.** W. Anderson. Der Chalifenmünzfund von Kochtel. (Mit Beiträgen von R. Vasmer.) — **3.** J. Mägiste. Rosona (Eesti Ingeri) murde pääjooned. (Die Hauptzüge der Mundart von Rosona). — **4.** М. А. Курчинскій (M. A. Kurtschinsky). Европейскій хаосъ. Экономическія послѣдствія великой войны. (Das europäische Chaos.)

B VIII (1926). **1.** A. M. Tallgren. Zur Archäologie Eestis. II. — **2.** H. Mutschmann. The secret of John Milton. — **3.** L. Kettunen. Untersuchung über die livische Sprache. I. Phonetische Einführung. Sprachproben.

B IX (1926). **1.** N. Maim. Parlamentarismist Prantsuse restauratsiooniajal (1814—1830). (Du parlementarisme en France pendant la Restauration.) — **2.** S. v. Csekey. Die Quellen des estnischen Verwaltungsrechts. I. Teil (S. 1—102). — **3.** A. Berendts und K. Grass. Flavius Josephus: Vom jüdischen Kriege, Buch I—IV, nach der slavischen Übersetzung deutsch herausgegeben und mit dem griechischen Text verglichen. II. Lief. (S. 161—288). — **4.** G. Suess. De eo quem dicunt inesse Trimalchionis cenae sermone vulgari. — **5.** E. Kieckers. Sprachwissenschaftliche Miscellen. III. — **6.** C. Vilhelmson. De ostraco quod Revaliae in museo provinciali servatur.

B X (1927). **1.** H. B. Rahamägi. Eesti Evangeeliumi Luteri usu vaba rahvakirik vabas Eestis. (Die evangelisch-lutherische freie Volkskirche im freien Eesti. Anhang: Das Gesetz betreffend die religiösen Gemeinschaften und ihre Verbände.) — **2.** E. Kieckers. Sprachwissenschaftliche Miscellen. IV. — **3.** A. Berendts und K. Grass. Flavius Josephus: Vom jüdischen Kriege, Buch I—IV, nach der slavischen Übersetzung deutsch herausgegeben und mit dem griechischen Text verglichen. III. Lief. (S. 289—416). — **4.** W. Schmied-Kowarzik. Die Objektivation des Geistigen. (Der objektive Geist und seine Formen.) — **5.** W. Anderson. Novelline popolari sammarinesi. I.

B XI (1927). **1.** O. Loorits. Liivi rahva usund. (Der Volksglaube der Liven.) I. — **2.** A. Berendts und K. Grass. Flavius Josephus: Vom jüdischen Kriege, Buch I—IV, nach der slavischen Übersetzung deutsch herausgegeben und mit dem griechischen Text verglichen. IV. Lief. (S. 417—512). — **3.** E. Kieckers. Sprachwissenschaftliche Miscellen. V.

B XII (1928). **1.** O. Loorits. Liivi rahva usund. (Der Volksglaube der Liven.) II. — **2.** J. Mägiste. *oi*-, *ei*-deminutiivid läänemeresoome keelis. (Die *oi*-, *ei*-Deminutiva der ostseefinnischen Sprachen.)

B XIII (1928). **1.** G. Suess. Petronii imitatio sermonis plebe qua necessitate coniungatur cum grammatica illius aetatis doctrina. — **2.** С. Штейн (S. v. Stein). Пушкин и Гофман. (Puschkin und E. T. A. Hoffmann.) — **3.** A. V. Kõrv. Värsimõõt Veske „Eesti rahvalauludes". (Le mètre des „Chansons populaires estoniennes" de Veske.)

B XIV (1929). **1.** Н. Майм (N. Maim). Парламентаризм и суверенное государство. (Der Parlamentarismus und der souveräne Staat.) — **2.** S. v. Csekey. Die Quellen des estnischen Verwaltungsrechts. II. Teil (S. 103—134). — **3.** E. Virányi. Thalès Bernard, littérateur français, et ses relations avec la poésie populaire estonienne et finnoise.

B XV (1929). **1.** A. v. Bulmerincq. Kommentar zum Buche des Propheten Maleachi. 1 (1, 2—11). — **2.** W. E. Peters. Benito

Mussolini und Leo Tolstoi. Eine Studie über europäische Menschheitstypen. — **3.** W. E. Peters. Die stimmanalytische Methode. — **4.** W. Freymann. Platons Suchen nach einer Grundlegung aller Philosophie.

B XVI (1929). **1.** O. Loorits. Liivi rahva usund. (Der Volksglaube der Liven.) Ill. — **2.** W. Süss. Karl Morgenstern (1770—1852). I. Teil (S. 1—160).

B XVII (1930). **1.** A. R. Cederberg. Heinrich Fick. Ein Beitrag zur russischen Geschichte des XVIII. Jahrhunderts. — **2.** E. Kieckers. Sprachwissenschaftliche Miscellen. VI. — **3.** W. E. Peters. Wilson, Roosevelt, Taft und Harding. Eine Studie über nordamerikanisch-englische Menschheitstypen nach stimmanalytischer Methode. — **4.** N. Maim. Parlamentarism ja fašism. (Parliamentarism and fascism.)

B XVIII (1930). **1.** J. Vasar. Taani püüded Eestimaa taasvallutamiseks 1411—1422. (Dänemarks Bemühungen Estland zurückzugewinnen 1411—1422.) — **2.** L. Leesment. Über die livländischen Gerichtssachen im Reichskammergericht und im Reichshofrat. — **3.** А. И. Стендер-Петерсен (Ad. Stender-Petersen). О пережиточных следах аориста в славянских языках, преимущественно в русском. (Über rudimentäre Reste des Aorists in den slavischen Sprachen, vorzüglich im Russischen.) — **4.** М. Курчинский (M. Kourtchinsky). Соединенные Штаты Европы. (Les États-Unis de l'Europe.) — **5.** K. Wilhelmson. Zum römischen Fiskalkauf in Ägypten.

B XIX (1930). **1.** A. v. Bulmerincq. Kommentar zum Buche des Propheten Maleachi. 2 (1, 11—2, 9). — **2.** W. Süss. Karl Morgenstern (1770—1852). II. Teil (S. 161—330). — **3.** W. Anderson. Novelline popolari sammarinesi. II.

B XX (1930). **1.** A. Oras. Milton's editors and commentators from Patrick Hume to Henry John Todd (1695—1801). I. — **2.** J. Vasar. Die grosse livländische Güterreduktion. Die Entstehung des Konflikts zwischen Karl XI. und der livländischen Ritter- und Landschaft 1678—1684. Teil I (S. 1—176). — **3.** S. v. Csekey. Die Quellen des estnischen Verwaltungsrechts. III. Teil (S. 135—150).

B XXI (1931). **1.** W. Anderson. Der Schwank vom alten Hildebrand. Teil I (S. 1—176). — **2.** A. Oras. Milton's editors and commentators from Patrick Hume to Henry John Todd (1695—1801). II. — **3.** W. Anderson. Über P. Jensens Methode der vergleichenden Sagenforschung.

B XXII (1931). **1.** E. Tennmann. G. Teichmüllers Philosophie des Christentums. — **2.** J. Vasar. Die grosse livländische Güterreduktion. Die Entstehung des Konflikts zwischen Karl XI. und der livländischen Ritter- und Landschaft 1678—1684. Teil II (S. I—XXVII. 177—400).

B XXIII (1931). **1.** W. Anderson. Der Schwank vom alten Hildebrand. Teil II (S. I—XIV. 177—329). — **2.** A. v. Bulmerincq. Kommentar zum Buche des Propheten Maleachi. 3 (2, 10—3, 3). —

3. P. Arumaa. Litauische mundartliche Texte aus der Wilnaer Gegend. — **4.** H. Mutschmann. A glossary of americanisms.

B XXIV (1931). **1.** L. Leesment. Die Verbrechen des Diebstahls und des Raubes nach den Rechten Livlands im Mittelalter. — **2.** N. Maim. Völkerbund und Staat. Teil I (S. 1—176).

B XXV (1931). **1.** Ad. Stender-Petersen. Tragoediae Sacrae. Materialien und Beiträge zur Geschichte der polnisch-lateinischen Jesuitendramatik der Frühzeit. — **2.** W. Anderson. Beiträge zur Topographie der „Promessi Sposi". — **3.** E. Kieckers. Sprachwissenschaftliche Miscellen. VII.

B XXVI (1932). **1.** A. v. Bulmerincq. Kommentar zum Buche des Propheten Maleachi. 4 (3, 3—12). — **2.** A. Pridik. Wer war Mutemwija? — **3.** N. Maim. Völkerbund und Staat. Teil II (S. I—III. 177—356).

B XXVII (1932). **1.** K. Schreinert. Johann Bernhard Hermann. Briefe an Albrecht Otto und Jean Paul (aus Jean Pauls Nachlass). I. Teil (S. 1—128). — **2.** A. v. Bulmerincq. Kommentar zum Buche des Propheten Maleachi. 5 (3, 12—24). — **3.** M. J. Eisen. Kevadised pühad. (Frühlingsfeste.) — **4.** E. Kieckers. Sprachwissenschaftliche Miscellen. VIII.

B XXVIII (1932). **1.** P. Põld. Üldine kasvatusõpetus. (Allgemeine Erziehungslehre.) Redigeerinud (redigiert von) J. Tork. — **2.** W. Wiget. Eine unbekannte Fassung von Klingers Zwillingen. — **3.** A. Oras. The critical ideas of T. S. Eliot.

B XXIX (1933). **1.** L. Leesment. Saaremaa halduskonna finantsid 1618/19. aastal. (Die Finanzen der Provinz Ösel im Jahre 1618/19.) — **2.** L. Rudrauf. Un tableau disparu de Charles Le Brun. — **3.** P. Ariste. Eesti-rootsi laensõnad eesti keeles. (Die estlandschwedischen Lehnwörter in der estnischen Sprache.) — **4.** W. Süss. Studien zur lateinischen Bibel. I. Augustins Locutiones und das Problem der lateinischen Bibelsprache. — **5.** M. Kurtschinsky. Zur Frage des Kapitalprofits.

B XXX (1933). **1.** A. Pridik. König Ptolemaios I und die Philosophen. — **2.** K. Schreinert. Johann Bernhard Hermann. Briefe an Albrecht Otto und Jean Paul (aus Jean Pauls Nachlass). II. Teil (S. I—XLII + 129—221). — **3.** D. Grimm. Zur Frage über den Begriff der Societas im klassischen römischen Rechte. — **4.** E. Kieckers. Sprachwissenschaftliche Miscellen. IX.

B XXXI (1934). **1.** E. Päss. Eesti liulaul. (Das estnische Rodellied.) — **2.** W. Anderson. Novelline popolari sammarinesi. III. — **3.** A. Kurlents. „Vanemate vara". Monograafia ühest joomalaulust. („Der Eltern Schatz". Monographie über ein Trinklied.) — **4.** E. Kieckers. Sprachwissenschaftliche Miscellen. X.

B XXXII (1934). **1.** A. Anni. F. R. Kreutzwaldi „Kalevipoeg". I osa: Kalevipoeg eesti rahvaluules. (F. R. Kreutzwalds „Kalevipoeg". I. Teil: Kalevipoeg in den estnischen Volksüberlieferungen.) — **2.** P. Arumaa. Untersuchungen zur Geschichte der litauischen

Personalpronomina. — **3.** E. Kieckers. Sprachwissenschaftliche Miscellen. XI. — **4.** L. Gulkowitsch. Die Entwicklung des Begriffes Ḥāsīd im Alten Testament. — **5.** H. Laakmann und W. Anderson. Ein neues Dokument über den estnischen Metsik-Kultus aus dem Jahre 1680.

B XXXIII (1936). **1.** A. Annist (Anni). Fr. Kreutzwaldi „Kalevipoeg". II osa: „Kalevipoja" saamislugu. (Fr. Kreutzwalds „Kalevipoeg". II. Teil: Die Entstehungsgeschichte des „Kalevipoeg".) — **2.** H. Mutschmann. Further studies concerning the origin of Paradise Lost. (The matter of the Armada.) — **3.** P. Arumaa. De la désinence *-t'* du présent en slave. — **4.** O. Loorits. Pharaos Heer in der Volksüberlieferung. I. — **5.** E. Kieckers. Sprachwissenschaftliche Miscellen. XII.

B XXXIV (1935). **1.** W. Anderson. Studien zur Wortsilbenstatistik der älteren estnischen Volkslieder. — **2.** P. Ariste. Huulte võnkehäälik eesti keeles. (The labial vibrant in Estonian.) — **3.** P. Wieselgren. Quellenstudien zur Volsungasaga. I (S. 1—154).

B XXXV (1935). **1.** A. Pridik. Berenike, die Schwester des Königs Ptolemaios III Euergetes. I. Hälfte (S. 1—176). — **2.** J. Taul. Kristluse jumalariigi õpetus. (Die Reich-Gottes-Lehre des Christentums.) I pool (lk. I—VIII. 1—160).

B XXXVI (1935). **1.** A. Pridik. Berenike, die Schwester des Königs Ptolemaios III Euergetes. II. Hälfte (S. I—VIII. 177—305). — **2.** J. Taul. Kristluse jumalariigi õpetus. (Die Reich-Gottes-Lehre des Christentums.) II pool (lk. 161—304).

B XXXVII (1936). **1.** A. v. Bulmerincq. Die Immanuelweissagung (Jes. 7) im Lichte der neueren Forschung. — **2.** L. Gulkowitsch. Das Wesen der maimonideischen Lehre. — **3.** L. Gulkowitsch. Rationale und mystische Elemente in der jüdischen Lehre. — **4.** W. Anderson. Achtzig neue Münzen aus dem Funde von Naginščina. — **5.** P. Wieselgren. Quellenstudien zur Volsungasaga. II (S. 155—238). — **6.** L. Gulkowitsch. Die Bildung des Begriffes Ḥāsīd. I.

C I—III (1929). **I 1.** Ettelugemiste kava 1921. aasta I poolaastal. — **I 2.** Ettelugemiste kava 1921 aasta II poolaastal. — **I 3.** Dante pidu 14. IX. 1921. (Dantefeier 14. IX. 1921.) R. Gutmann. Dante Alighieri. W. Schmied-Kowarzik. Dantes Weltanschauung. — **II 1.** Ettelugemiste kava 1922. aasta I poolaastal. — **II 2.** Ettelugemiste kava 1922. aasta II poolaastal. — **III 1.** Ettelugemiste kava 1923. aasta I poolaastal. — **III 2.** Ettelugemiste kava 1923. aasta II poolaastal.

C IV—VI (1929). **IV 1.** Ettelugemiste kava 1924. aasta I poolaastal. — **IV 2** Ettelugemiste kava 1924. aasta II poolaastal. — **V 1.** Ettelugemiste kava 1925. aasta I poolaastal. — **V 2.** Ettelugemiste kava 1925. aasta II. poolaastal. — **VI 1.** Ettelugemiste kava 1926. aasta I poolaastal. — **VI 2.** Ettelugemiste kava 1926. aasta II poolaastal.

C VII—IX (1929). **VII 1.** Ettelugemiste kava 1927. aasta I poolaastal. — **VII 2.** Ettelugemiste kava 1927. aasta II poolaastal. — **VIII 1.** Loengute ja praktiliste tööde kava 1928. aasta I poolaastal. — **VIII 2.**

Loengute ja praktiliste tööde kava 1928. aasta II poolaastal. — **IX 1.** Loengute ja praktiliste tööde kava 1929. aasta I poolaastal. — **IX 2.** Loengute ja praktiliste tööde kava 1929. aasta II poolaastal. — **IX 3.** Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli isiklik koosseis 1. detsembril 1929.

C X (1929). Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919—1929.

C XI—XIII (1934). **XI 1.** Loengute ja praktiliste tööde kava 1930. aasta I poolaastal. — **XI 2.** Loengute ja praktiliste tööde kava 1930. aasta II poolaastal. — **XI 3.** Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli isiklik koosseis 1. detsembril 1930. — **XII 1.** Loengute ja praktiliste tööde kava 1931. aasta I poolaastal. — **XII 2.** Loengute ja praktiliste tööde kava 1931. aasta II poolaastal. — **XII 3.** Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli isiklik koosseis 1. detsembril 1931. — **XIII 1.** Loengute ja praktiliste tööde kava 1932. aasta I poolaastal. — **XIII 2.** Loengute ja praktiliste tööde kava 1932. aasta II poolaastal. — **XIII 3.** Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli isiklik koosseis 1. detsembril 1932. — **XIII 4.** K. Schreinert. Goethes letzte Wandlung. Festrede. — **XIII 5.** R. Mark. Dotsent Theodor Korssakov †. Nekroloog.

C XIV (1932). Tartu Ülikooli ajaloo allikaid. I. Academia Gustaviana. a) Ürikuid ja dokumente. (Quellen zur Geschichte der Universität Tartu (Dorpat). I. Academia Gustaviana. a) Urkunden und Dokumente.) Koostanud (herausgegeben von) J. Vasar.

C XV (1932). L. Villecourt. L'Université de Tartu 1919—1932.

C XVI—XVIII (1936). **XVI 1.** Loengute ja praktiliste tööde kava 1933. aasta I poolaastal. — **XVI 2.** Loengute ja praktiliste tööde kava 1933. aasta II poolaastal. — **XVI 3.** Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli isiklik koosseis 1. detsembril 1933. — **XVII 1.** Loengute ja praktiliste tööde kava 1934. aasta I poolaastal. — **XVII 2.** Loengute ja praktiliste tööde kava 1934. aasta II poolaastal. — **XVII 3.** Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli isiklik koosseis 1. detsembril 1934. — **XVII 4.** R. Õunap. Tartu Ülikooli Õigusteaduskonna kriminalistikaõpetaja A. P. Melnikov †. — **XVII 5.** F. Puksov. Rahvusvahelise vaimse koostöötamise institutsioonid ja nende tegevus 1932—1933. — **XVIII 1.** Loengute ja praktiliste tööde kava 1935. aasta I poolaastal. — **XVIII 2.** Loengute ja praktiliste tööde kava 1935. aasta II poolaastal. — **XVIII 3.** Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli isiklik koosseis 1. detsembril 1935.

Eesti koha- ja tänavanimed peavad olema väljendatud maksvate eestikeelsete nimetuste järgi kõigis Eestis avaldatavais trükitooteis ja perioodilise trükitoote nimetuses. Erandina võidakse tarvitada Eesti koha- või tänavanime muukeelset väljendust trükis avaldatavais ajaloolistes ürikuis ja üldse kirjutistes, kus koha- või tänavanimi esineb ajaloolises käsitluses. (Riigi Teataja 2 — 1935, art. 12, § 13.)

Les noms de lieux et de rues de l'Estonie doivent être donnés dans leur forme estonienne officielle dans tous les imprimés publiés en Estonie, et aussi dans les titres des périodiques. Exceptionnellement, on peut employer les formes étrangères des noms de lieux et de rues de l'Estonie en publiant des documents historiques, et en général dans des écrits où le nom d'un lieu ou d'une rue est traité du point de vue historique. (Riigi Teataja 2 — 1935, art. 12, § 13.)

TARTU ÜLIKOOLI TOIMETUSED ilmuvad kolmes seerias:

A: Mathematica, physica, medica. (Matemaatika-loodusteaduskonna, arstiteaduskonna, loomaarstiteaduskonna ja põllumajandusteaduskonna tööd.)

B: Humaniora. (Usuteaduskonna, filosoofiateaduskonna ja õigusteaduskonna tööd.)

C: Annales. (Aastaaruanded.)

Ladu: Ülikooli Raamatukogus, Tartus.

LES PUBLICATIONS DE L'UNIVERSITÉ DE TARTU (DORPAT) se font en trois séries:

A: Mathematica, physica, medica. (Mathématiques, sciences naturelles, médecine, sciences vétérinaires, agronomie.)

B: Humaniora. (Théologie, philosophie, philologie, histoire, jurisprudence.)

C: Annales.

Dépôt: La Bibliothèque de l'Université de Tartu, Estonie.
